

ნიკო ნიკოლაძის
სოცოლოგიური და ისტორიული
შეხედულებები

მონოგრაფიაში განხილულია დიდი ქართველი მოაზროვნის, ქართველ სამოციანელთა პლეადის ერთ-ერთი იდეურ-პოლიტიკური ლიდერის, სამამულო პუბლიცისტის ბრწყინვალე წარმომადგენლის ნიკო ნიკოლაძის სოციოლოგიური პრინციპები, მისი შეხედულებები ახალი დროის საზღვარგარეთის ქვეყნების შიდაპოლიტიკურ ცხოვრებასა და საერთაშორისო ურთიერთობის საკითხებზე, აგრეთვე მშობლიური ისტორიის ზოგიერთ მომენტზე. გაშუქებულია ნიკო ნიკოლაძის ისტორიული კონცეფციისა და სოციოლოგიურ მოსაზრებათა წყაროები, მათი შემეცნებით-მეცნიერული ღირებულება. ნაჩვენებია დიდი ქართველი სამოციანელის პოლიტიკური მრწამსის პროგრესული ხასიათი და ჩრდილოვანი მხარეები.

წიგნი წარმოადგენს მეორე შევსებულ-შესწორებულ გამოცემას და განკუთვნილია ისტორიკოსების, ჟურნალისტებისა და ნიკო ნიკოლაძის შემოქმედებით დაინტერესებულ სხვა მკითხველთათვის.

რედაქტორი კ. ა ნ თ ა ძ ე

რეცენზენტები: გ. ბოლოთაშვილი
ვ. თვალთვაძე

© თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1987

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

დიდმა ქართველმა მამულიშვილმა, მოაზროვნემ და პუბლიცისტმა ნიკო ნიკოლაძემ სასახელო ცხოვრების გრძელი გზა განვლო. იგი თითქმის 68 წლის განმავლობაში უმწიკვლოდ ემსახურებოდა მშობლიურ ქვეყანას და თავისი მახვილი კალმით, უშრეტი შემოქმედებითი ცეცხლით, მებრძოლი პოლიტიკური პათოსით, პოლიტიკური სიმახვილით და უდიდესი პრაქტიკული გამოცდილებით დღენიადგ იბრძოდა მისი ეროვნულ-პოლიტიკური კონსოლიდაციისათვის, ეკონომიკური და კულტურული აყვავებისათვის, ქართველი ხალხის ნათელი მერმისისათვის. სადაც არ უნდა ყოფილიყო იგი — საქართველოში, რუსეთსა თუ საზღვარგარეთ, მშობლიური ქვეყანა და მისი მრავალჭირნახული, მაგრამ მარად უშრეტი ენერგიისა და ახალგაზრდული ტალანტის მქონე ქართველი ხალხი იყო ნ. ნიკოლაძის ოცნებისა და ზრუნვის, თავდადების, მსახურებისა და სიყვარულის საგანი, მისი „სათაყვანებელი ღმერთი,“ აღმავალი იმედებისა და ნათელი ოპტიმიზმის შთამავონებელი წყარო. ცხოვრების ფართო სარბიელზე გამოსვლისთანავე ნ. ნიკოლაძემ მტკიცე აღთქმა დაუდო თავის თავს, მუდამ უმწიკვლოდ ემსახურა საყვარელი სამშობლოსათვის, მას გამოდგომოდა ყველაფერში, მისი სიხარული და ავებდობა გაეზიარებინა, მისი იარების მკურნალი ყოფილიყო. ეს აღთქმა მან პირნათლად შეასრულა; მას არასოდეს უღალატნია თავისი მაღალი პატრიოტული მოწოდებისათვის და თავისუფლად შეეძლო თავის თავზე ეთქვა ის, რაც დიდმა ილიამ თქვა: „მარად და ყველგან, საქართველოვ, მე ვარ შენთან!“

ნიკო ნიკოლაძემ თავისი დიდი პატრიოტული ღვაწლით წარუშლელი კვალი დატოვა ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიაში და სამართლიანად დაიმსახურა საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ერთ-ერთი ლიდერისა და იდეური მედროშის სახელი. ილია ჭავჭავაძესთან, აკაკი წერეთელთან და სხვებთან ერთად ნიკო ნიკოლაძე სათავეში ედგა მოწინავე ქართველი ინტელიგენციის („ახალი ახალგაზრდობის“) იმ ბრწყინვალე თაობას,

რომელიც „თერგდალეულთა“, სამოციანელთა ან ქართველ განმანათლებელთა სახელითაა ცნობილი¹.

არ ყოფილა საზოგადოებრივი ცხოვრების არც ერთი საჭირო-რობო საკითხი მაშინდელ საქართველოში, რომლის შესახებ თავისი კომპეტენტური აზრი არ გამოეთქვას ნ. ნიკოლაძეს და თავისი წვლილი არ შეეტანოს ყველა დიდ წამოწყებაში (ილუსტრაციისათვის მარტო ფოთის ქალაქის თაობა და ამ ნავსადგურის ძირეული რეკონსტრუქციაც კმარა). ამიტომ გახდა იგი „... XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ქართული დამოუკიდებელი აზრის გამომცემებისა და ეპოქის ფიქრთა მფლობელი“. თვით დიდმა ილიამ უწოდა ნ. ნიკოლაძეს, სამოციანელთა შორის ამ კემშარიტ რაზნოჩინელსა და მედასავლე-თეს „მებრძოლთ რაზმის ფალავანი.“

გონებრივი დიპაზონის იშვიათი სიფართოვე, ხალასი ბუნებრივი ნაჭი, ენციკლოპედიური განათლება, განსაცვიფრებელი შრომის-მოყვარეობა, შემოქმედებითი პათოსი, ახლის ძიების დაუოკებელი ღტოლვა, კალმის დიდი ძალა, პოლიტიკური სიმახვილე, ნათელი ოპტიმიზმი, აი რა თვისებებით იყო იგი უხვად დაჯილდოებული.

ნ. ნიკოლაძისათვის დამახასიათებელი იყო შემოქმედებითი საქმიანობის განსაცვიფრებელი მრავალფეროვნება. როგორც ბრწყინვალე ჟურნალისტი და პუბლიცისტი, იგი ფართოდ იყო ცნობილი არა მარტო თავის მშობლიურ ქვეყანაში, არამედ რუსეთსა და საზღვარგარეთ (კერძოდ, საფრანგეთსა და შვეიცარიაში). მრავალფეროვანი იყო ნ. ნიკოლაძის პუბლიცისტური მოღვაწეობის ასპარეზი: საქართველოს მაშინდელი ცხოვრების ვითარება „ახალი თაობის“ ფალავნებისაგან მოითხოვდა ნათელ პასუხს მრავალ საჭირობო-რობო საკითხზე და ნ. ნიკოლაძე წარმატებით ართმევდა თავს ამ რთულ და პასუხსაგებ ამოცანას. იგი წერდა თვითმპყრობელობის კოლონიური პოლიტიკის სიმანჩიჩეებზე, ქართველი ახალგაზრდობის პატრიოტულ მოვალეობაზე, ბატონყმობის გაუქმების შედეგებზე, ეროვნული საკითხის სირთულეზე საქართველოსა და ამიერკავკასიაში, ქართველ მწერალთა საქმიანობაზე, საქართველოს ეკონომიკური განვითარების პერსპექტივებზე, ელექტრიფიკაციის აწმყოსა და მომავალზე, ყოველგვარი პატრიოტული წამოწყების მიღწევებზე, სოფლის მეურნეობისა და სარკინიგზო ტრანსპორტის განვითარების გადაუდებელ ამოცანებზე, წოდებათა ურთიერთობაზე, თეატრალურ ცხოვრებაზე, ეროვნული პრესის ამოცანებზე და ა. შ.

¹ ედ. შევარდნაძემ მათ საფუძვით სამართლიანად, რუსეთის რევოლუციური დემოკრატიის მძლავრი ქართული რაზმი უწოდა (იხ. მისი მოხსენება საქართ. საბ. სოც. რესპუბ. და კომპარტიის შექმნის 60 წლისთავისადმი მიძღვნილ „საზეიმო სხდომაზე, გაზ. „კომუნისტი“, 1981, 19 მაისი).

ნ. ნიკოლაძე თითქმის თანაბრად ძლიერი იყო პუბლიცისტიკაში, ლიტერატურულ კრიტიკაში, სოციოლოგიაში, ისტორიაში, მართლმსაჯულების დარგში, ეკონომიკურ მეცნიერებაში... იგი შესანიშნავად იცნობდა მშობლიური ქვეყნის მდიდარ თვითმყოფ კულტურას, სთანადოდ ერკვეოდა მისი ხანგრძლივი და ბედუქულმართობით აღსავსე ისტორიის რთულ პერიპეტეიებში.

რუსეთსა და საზღვარგარეთ პერიოდულმა ცხოვრებამ და მათ მოწინავე წრეებთან უშუალო კონტაქტმა, ევროპული ენების საფუძვლიანმა ცოდნამ ნ. ნიკოლაძეს შესაძლებლობა მისცა ყოფილიყო იქ მიმდინარე მშფოთვარე სოციალურ-პოლიტიკური ამბების კურსში, სრულყოფილად აეთვისებინა რუსეთისა და დასავლეთ ევროპის მოწინავე, პროგრესული აზრი, უშუალოდ პირველ წყაროებში გაცნობოდა მათი ისტორიის ანალებს, კულტურის, ლიტერატურის მიღწევებს, საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ მიმდინარეობათა შეჯახებებს და ა. შ.

ყოველ საზოგადოებაში, — წერდა ნ. ნიკოლაძე წერილში „ჩვენი ახალგაზრდობა,“ — თითოეულ თაობას თავის საკუთარი ტვირთი აწევს, და ისტორიულ ცხოვრებაში ყოველ თაობას უნდა შეეძლოს თქმა: ჩემი მხრით, მე ეს ახალი სარგებლობა მოვუტანე ჩემ ხალხს, ეს ახალი სინათლე ვაჩვენე, ახალი ძალა შევსძინე და ახალი გზა გაუხსენი უკეთესი ცხოვრებისაკენ... იმ თაობას, რომელსაც ამ სიტყვების თქმის უფლება არა აქვს, ისტორია სწორედ იმგვარათ თვლის, როგორც ცხოველების ჯოგს, რომელიც მხოლოდ მით ასარგებლებს ქვეყანას, რომ მოძველებულ მინდორზე ნაკელს ყრის“².

თუ თვალს გადავავლებთ ნ. ნიკოლაძის ცხოვრების გრძელ გზას და გავითვალისწინებთ მის მრავალფეროვან საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ მოღვაწეობას მშრომელი ხალხის საკეთილდღეოდ, მაშინ გაბედულად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ მან პირნათლად მოიხადა ეს დიდი და საპატიო ვალი თავისი ქვეყნისა და ხალხის წინაშე. რომელსაც იგი მოწინავე ქართველ ახალგაზრდობას უსახავდა მიზნად XIX საუკუნის 70-იან წლებში. მას სრული უფლება ჰქონდა თავის თავზე ეთქვა, რომ „... ჩემი მხრით. მე ახალი სარგებლობა მოუტანე ჩემს ხალხს, ახალი სინათლე ვაჩვენე, ახალი ძალა შევიძინე და ახალი გზა გაუხსენი უკეთესი ცხოვრებისაკენ.“

ნიკო ნიკოლაძის სოციალურ-პოლიტიკური მსოფლმხედველობა თანდათანობით ყალიბდებოდა. მის ჩამოყალიბებაში, მშობლიურ ნიადაგთან ერთად, დიდი როლი შეასრულა რუსეთის რევოლუციურ-დემოკრატიულმა და სოციალისტურმა აზროვნებამ, დასავლეთ ევ-

² ნ. ნიკოლაძე, თხზ. ტ. 2, თბ., 1960, გვ. 380—381.

როპის უტოპიური სოციალიზმის თეორიებმა და სხვა პროგრესულმა სოციოლოგიურმა მოძღვრებებმა. ამ მოძღვრებათა გავლენა მკაფიოდ ვლინდება ნიკო ნიკოლაძის სოციალურ-ეკონომიკური მსოფლმხედველობის ყველა სფეროში, კერძოდ ისტორიული ცოდნის დარგში. იმ უბანზე, რომელიც ჩვენი კვლევის საგანს წარმოადგენს.

რუსეთში ნიკო ნიკოლაძემ განიცადა ჩერნიშევსკის, დობროლიუბოვის, გერცენისა და სხვა რევოლუციონერ-დემოკრატთა დიდი გავლენა. ცნობილია, რომ ნიკო ნიკოლაძე ჩერნიშევსკის თავის ერთ-ერთ მთავარ სულიერ მოძღვრად და მასწავლებლად თვლიდა. მის ნაშრომებზე და ჟურნალ «Современник»-ზე უდიდესი მოწიწებით და სიყვარულით მოგვითხრობს იგი თავის ავტობიოგრაფიასა თუ სხვა თხზულებებში.

„რა დრო იყრ მაშინ, რომ იცოდე მკითხელო, — წერს ნიკო ნიკოლაძე 1873 წელს, — რანაირი მოუთმენლობით და წყურვილით ვცლოდით ჩვენ ახალგაზრდები იმ ბედნიერ დღეს, როცა საყვარელი ჟურნალის ახალი წიგნი გამოვიდოდა. რა აღტაცებით და აჩქარებით, რა სიხარბით და დაუღალავად ვეწაფებოდით ჩვენ მის კითხვას... რამდენი გრძელი, ბოლომოუღებელი, ჩრდილოეთის ზამთრის ღამეები გაგვითენებია ჩვენ მის კითხვაში, მისი აზრების რჩევაში, მისი სიტყვების სჯაში, მასზე დავაში.“

ზემოხსენებელი სიტყვები შესანიშნავად გადმოგვცემს იმ განწყობილებას, რომელიც იპყრობდა ახალგაზრდა ნიკო ნიკოლაძეს ჩერნიშევსკის ნაშრომებისა და ჟურნალ „სოვრემენიკის“ მასალების გაცნობისას.

ჩერნიშევსკის დიდი გავლენა ნიკო ნიკოლაძეზე, როგორც ცნობილია, სტუდენტობის პერიოდით არ ისაზღვრება. ეს კეთილსასურველი გავლენა მასზე შემდეგშიაც გრძელდებოდა. 1868 წელს შვეიცარიაში ყოფნის დროს ნიკო ნიკოლაძე, ლ. მეჩნიკოვთან ერთად, სცემს ჟურნალს «Современность», რომელშიაც იგი, ძირითადად „სოვრემენიკის“ პოლიტიკურ ხაზს ატარებს. 1871 წელს „კრებულის“ პირველ ნომერში მოთავსებულ წერილს „საახალწლო“ ნიკო ნიკოლაძემ ეპიგრაფად წარუძღვარა ჩერნიშევსკის რომანიდან — «Что делать?» ამოღებული სიტყვები: „მომავალი ბრწყინვალე და მშვენიერია. შეიყვარეთ იგი, გაეშურეთ იმისკენ, იმუშავეთ იმისათვის, დაიხლოვეთ იგი, რამდენსა დადმოღებათ შეგიძლიათ, გამოიღეთ იქიდან ამ ცხოვრებისათვის. თქვენი ცხოვრება იქნება იმდენად ნათელი, სავსე სიკეთით, მხიარულებით და სიამოვნებით, რამდენადაც უფრო ბევრის გადმოღებას მოახერხებთ მომავალი ცხოვრებისაგან აწინდელში. გაეშურეთ მისკენ, იმუშავეთ იმისათვის, რამდენიც შეგიძ-

ლიათ გადმოიღეთ იქიდან ყოველივე ახლანდელი ცხოვრებისათვის“³.

თავისი ცხოვრების ერთ-ერთ ყველაზე საინტერესო და წარმატებერიოდან ნ. ნიკოლაძეს მიაჩნდა პეტერბურგის უნივერსიტეტში გატარებული დრო, რომლის შესახებაც აღტაცებით მოგვითხრობს იგი თავის მოგონებაში — „წარსულიდან“ და „მოგონებანი სამოციანელ წლებზე.“ განსაკუთრებით გულთბილად და სიყვარულით იგონებდა ნ. ნიკოლაძე მის ურთიერთობას პეტერბურგის მოწინავე სტუდენტებთან, ჩერნიშევსკის ოჯახთან. იგი ხაზგასმით აღნიშნავდა იმ უდიდეს როლს მისი მსოფლმხედველობის ფორმირების საქმეში, რომელიც მოახდინა მასზე პეტერბურგის გარემოცვამ, ჩერნიშევსკისა და დობროლიუბოვის რევოლუციურ-დემოკრატიული იდეების შესწავლამ, ჩერნიშევსკის ოჯახთან და რევოლუციონერ სტუდენტთა წრესთან დაახლოებამ.

ღრმა პატივისცემა, მოწიწება და სიყვარული ჩერნიშევსკისა და დობროლიუბოვისადმი, რომელთანაც იდეურად ყველაზე ახლოს იყო, ნ. ნიკოლაძემ სიცოცხლის უკანასკნელ წუთამდე შეინარჩუნა. ნ. ნიკოლაძის ლიტერატურულ-კრიტიკულ, ისტორიულ-სოციოლოგიურ თუ სხვა ხასიათის ნაშრომებში, რომლებიც მისი მოღვაწეობის მეორე პერიოდს ეკუთვნის, არაერთხელ, აშკარად თუ ფარულად, არის მითითება ჩერნიშევსკისა და დობროლიუბოვზე. ნ. ნიკოლაძეს მოაქვს მათი მოსაზრებები, იყენებს მათ არგუმენტად და ხაზს უსვამს მათ უდიდეს როლს რუსული პროგრესული აზროვნების განვითარებაში.

სტატიაში «На праздники», რომელიც წარმოადგენს რეცენზიას ა. ი. გოლოვაჩევის ლიტერატურულ მოგონებებზე, ნ. ნიკოლაძე დობროლიუბოვს უწოდებს ისეთ მოაზროვნეს, რომელმაც ყველა რუს მწერალზე მეტად იცის მის მიერ დაწერილი ყოველი სტრიქონის ფასი. დობროლიუბოვი, მისი თქმით. სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოვიდა მზა მსოფლმხედველობით და იდეალებით, რომელიც როგორც წინამორბედ რუს ლიტერატურულ მოღვაწეთა გონებრივი მუშაობის, ისე ევროპული აზრის უდიდესი კორიფეების გონებრივი შრომის ნაყოფსაც წარმოადგენდა⁴.

ჩერნიშევსკისადმი ღრმა სიყვარულის და ერთგულების აშკარა დემონსტრაციას წარმოადგენდა ნ. ნიკოლაძის მიერ 1868 წელს, ჟენევაში, ჩერნიშევსკის თხოულობათა პირველი სრული კრებულის გამოცემის დაწყება და პირველი ტომის რედაქტორობა. პირველ ტომს ნ. ნიკოლაძემ წარუმიძღვარა წინასიტყვაობა, რომელშიც უაღ-

³ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, ჟურნ. „კრებული“, 1871, № 1, გვ. 159.

⁴ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, Газ. «Новое обозрение», 1889, № 1959.

რესად მაღალი შეფასება მისცა ჩერნიშევსკის საზოგადოებრივ-ლიტერატურულ მოღვაწეობას და შემოქმედებას⁵. დიდი რუსი მასწავლებლისადმი უზადო სიყვარულის გამოხატულებას წარმოადგენდა ის ღრმა მწუხარება, რომლითაც შეხვდა ნ. ნიკოლაძე ცარიზმის მიერ ჩერნიშევსკისათვის მხეცურ ანგარიშის გასწორებას და მის ციმბირში გადასახლებას. ცნობილია, რომ ნ. ნიკოლაძემ აქტიური როლი შეასრულა ჩერნიშევსკის კატორღიდან განთავისუფლებაში.

ჩერნიშევსკის განთავისუფლებას უდიდესი სიხარულით შეეგება ნ. ნიკოლაძე. ეს სიხარული მან გამოხატა საგანგებო სტატიაში: «Освобождение Н. Г. Чернышевского», რომლის დაბეჭდვა მან განიზრახა გაზ. «Новое обозрение»-ში 1883 წ., მაგრამ ეს წერილი თავისი შინაარსის გამო ცენზურამ არ გაუშვა⁶. ამ წერილში ნ. ნიკოლაძე ერთხელ კიდევ ხაზს უსვამდა ჩერნიშევსკის უდიდეს დამსახურებას რუსეთის პროგრესული აზრის განვითარებაში და დაუფარავი სიამაყით აღნიშნავდა ჩერნიშევსკის იდეებისადმი დიდ თავყვანისცემას.

სიმონ ხუნდაძე და ზოგიერთი სხვა მკვლევარი მკაფიოდ უსვამენ ხაზს რუსი რევოლუციონერ-დემოკრატების, კერძოდ ჩერნიშევსკისა და დობროლიუბოვის იდეების დიდ გავლენას ნიკო ნიკოლაძეზე. ამასთან ერთად, არ უარყოფენ დასავლეთ ევროპის პროგრესული იდეური ნაკადის როლს ამ მოაზროვნის მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებაზე. მაგრამ ჩვენ ეფიქრობთ, რომ უკანასკნელის გავლენას ისინი სათანადო სისრულით არ წარმოაჩენენ.

1864—1868 და 1873—1875 წლებში ნიკო ნიკოლაძე საფრანგეთში, შვეიცარიასა და ინგლისშია. ამ დროის განმავლობაში იგი ხარბად კითხულობს და იფართოებს თავისი ცოდნის პორიზონტს. განსაკუთრებით ეწაფება იგი ფრანგი განმანათლებლების. ისტორიკოსების, დიდი ფრანგი უტოპისტების, ფრანგი და ინგლისელი სოციოლოგების, ვულგარული პოლიტიკური ეკონომიისა და კლასიკური პოლიტიკური ეკონომიის წარმომადგენელთა ნაშრომებს. პარალელურად ამისა, ჟურნალ-გაზეთების, ბროშურების და პუბლიცისტური მასალების მიხედვით თვალყურს ადევნებს ევროპისა და ამერიკის პოლიტიკურ ცხოვრებას და მთელი საერთაშორისო ურთიერთობის ამბების კურსში იმყოფება. ამ რამდენიმე წელმა ბევრი რამ მისცა მას. სწორედ ამ დროისათვის ჩამოყალიბდა იგი ღრმად განსწავლულ, ფართო ერუდიციის მქონე პროგრესულ-დემოკრატ მოაზროვნედ, დიდ საზოგადო მოღვაწედ.

⁵ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, თხზ., ტ. I, გვ. 393—399.

⁶ იგი 1945 წელს გამოაქვეყნა ა. იოვიძემ ჟურნალ „ისტორიკო მოამბეში“, 1945, № 1, გვ. 115—123.

კ. ლორთქიფანიძისათვის 1864 და 1866 წლებში გამოგზავნილ წერილებში ნ. ნიკოლაძე საინტერესო ცნობებს გვაწვდის იმის შესახებ, თუ როგორი ენერგიით მუშაობდა იგი საზღვარგარეთ ყოფნის დროს დასავლეთ ევროპის მოწინავე მოაზროვნეების ნაშრომთა შესწავლაზე.

საზღვარგარეთ ყოფნისას ნ. ნიკოლაძე პირადად გაეცნო გამოჩენილ ფრანგ მწერლებსა და საზოგადო მოღვაწეებს პოლ ლაფარგს, ვიქტორ ჰიუგოს, ალფონს დოდეს, ლუი ბლანს, ლეონ გამბეტას, ანრი როშფორს და ბევრ სხვას. ცნობილია, რომ ლონდონში ყოფნისას ნ. ნიკოლაძეს პოლ ლაფარგის მეშვეობით გაუცნია კ. მარქსი და საინტერესო საუბარი ჰქონია მასთან.

ჩვენ ვფიქრობთ, ნიკო ნიკოლაძე ევროპაში გამგზავრებამდე და იქ სათანადო ცოდნის მიღებამდე ჯერ კიდევ შემოქმედებით ძიებათა პროცესში იმყოფებოდა, ჯერ კიდევ ამოწმებდა თავის თავს, ამუშავებდა დიდი რუსი რევოლუციონერ-დემოკრატებისაგან ათვისებულ მდიდარ აზრებს.

როგორც პროგრესულ-დემოკრატიული მოაზროვნე, როგორც გარკვეული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მრწამსის მქონე პუბლიცისტი, ნ. ნიკოლაძე საბოლოოდ სწორედ ევროპაში ყოფნის დროს ჩამოყალიბდა.

დასავლეთ ევროპის მოწინავე იდეები იყო ის ერთ-ერთი მთავარი მასაზრდოებელი თეორიული წყარო, რომელსაც ასე ეწაფება ნიკო ნიკოლაძე ამ პერიოდში. ევროპის ისტორიის საკვანძო საკითხებზე თავისი შეხედულების გამომუშავების საქმეში ამ წყარომ ერთ-ერთი მთავარი როლი შეასრულა. მაგრამ მარტო ფრანგ უტოპისტ სოციალისტებით როდი შემოიზღუდებოდა ეს გავლენა. ნიკო ნიკოლაძე საფუძვლიანად იცნობდა საფრანგეთის ბურჟუაზიულ ისტორიკოსებს: გიზოს, ტიერს, მინიეს და XVIII საუკუნის დიდ განმანათლებლებს: მონტესკიეს, ვოლტერს, ჟან-ჟაკ რუსოს და თვით ფრანგ მატერიალისტებს. მათი თეორიული შემკვიდრების ცოდნა და მათი გავლენა მკაფიოდ გამოვლინდა ნიკო ნიკოლაძის მიერ ცალკეული საკითხების გაშუქებისას.

ამასთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს, რომ ნ. ნიკოლაძეს და საერთოდ მოწინავე ქართველ ახალგაზრდობას, რომელიც გატაცებით დაეწაფა რუსეთში ფილოსოფიური აზრის, მეცნიერებისა და ლიტერატურის შესწავლას, ბრმად არ უწამებია და მექანიკურად არ გადმოუღიათ იგი. რუსეთის პროგრესულ-დემოკრატიული იდეები და დასავლეთ ევროპის მოწინავე შეხედულებები მათ გამოიყენეს საკუთარი მსოფლმხედველობის გამოსამუშავებლად, რომლითაც ისინი გამოვიდნენ საზოგადოებრივი ცხოვრების ასპარეზზე და მალა

ამართებს საქართველოს ეკონომიკური და კულტურული პროგრესის საპატიო დროშა. რუსეთის და დასავლეთ ევროპის პროგრესული აზროვნება. მეცნიერება და ლიტერატურა მათი მსოფლმხედველობის გამომჟღავნების მნიშვნელოვანი წყარო იყო, მაგრამ მსოფლმხედველობის მტკიცე საფუძველს საკუთარი ქვეყნის სინამდვილე, მისი მდიდარი და ხანგრძლივი ისტორიის მქონე თავისთავადი კულტურა წარმოადგენდა.

ნიკო ნიკოლაძე, ისე როგორც XIX საუკუნის 60-70-იანი წლების სხვა მოწინავე ქართველი ახალგაზრდობა, ე. წ. „თერგდალეულები“, აღზრდილი იყო თვითმყოფი ქართული კულტურის მდიდარ ტრადიციებზე. მათ საფუძვლიანად იცოდნენ ქართული ლიტერატურული მემკვიდრეობა. საფუძვლიანად ჰქონდათ შესწავლილი თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის გმირული ბრძოლებით აღსავსე საქართველოს ისტორია, მათთვის სათაყვანებელ გმირებს წარმოადგენენ ვახტანგ გორგასალი, დავით აღმაშენებელი, თამარ მეფე, გიორგი ბრწყინვალე, დიმიტრი თავდადებული, გიორგი სააკაძე, პატარა კახი და ჩვენი წარსულის სხვა მოღვაწეები, რომლებიც თავდადებით იბრძოდნენ უცხოელ დამპყრობელთა წინააღმდეგ. მათ ნათელი წარმოდგენა ჰქონდათ იმ დიდ ღვაწლზე, რომელიც ქართული კულტურის განვითარების საქმეში შეასრულეს პეტრე იბერმა, იოვანე, გიორგი მთაწმიდელებმა, ეფრემ მცირემ, იოანე პეტრიწიმ, შოთა რუსთაველმა, არჩილმა, თეიმურაზმა, ვახტანგ მეექვსემ, ვახუშტი ბატონიშვილმა, საბა-სულხან ორბელიანმა, ბესიკმა, გურამიშვილმა და სხვებმა. ისინი სრულყოფილად ფლობდნენ იმ ძვირფას მემკვიდრეობას, რომელიც შექმნეს მათმა დიდმა წინამორბედებმა: ს. დოდაშვილმა, ალ. ჭავჭავაძემ, ნიკოლოზ ბარათაშვილმა, გრ. ორბელიანმა, გ. ერისთავმა და სხვ. ქართული კულტურის მდიდარმა მემკვიდრეობამ მტკიცე ნიადაგი შეუქმნა მოწინავე ქართული ინტელიგენციის პროგრესულ აზროვნებას. რუსეთის და დასავლეთ ევროპის პროგრესულ-დემოკრატიული იდეების ათვისებამ და მისმა ორგანულად დაკავშირებამ ქართული კულტურის მდიდარ მემკვიდრეობასთან 60—70-იანი წლების ქართველ მოწინავე ახალგაზრდობას მისცა საფუძვლიანი თეორიული მომზადება. ეს კი გადამწყვეტი პირობა იყო იმისათვის, რომ ამ ახალგაზრდობას ღირსეულად შეესაბამებინა ქართველი ერის იდეური მედროშის სასახელო მისია.

ნიკო ნიკოლაძის მსოფლმხედველობასაც ქართული სინამდვილე, წინამორბედი ქართული პროგრესული საზოგადოებრივი აზრი, გრძელ ისტორიულ მონაკვეთზე გაშლილი თვითმყოფადი, მარად უქცნობი დიდი ქართული კულტურული მემკვიდრეობა და, ილია ჭავ-

ჭავჭავაძის გამოთქმა რომ ვიხმაროთ, „ქართული დვრიტა“ ეღო საფუძვლად⁷.

არც ერთი მოწინავე აზრი, შეხედულება და იდეა, რომლის დიდი გავლენა განიცადა ნიკო ნიკოლაძემ (სულ ერთია რუსეთიდან იყო ეს, თუ დასავლეთ ევროპიდან) მექანიკურად არ გადმოუღია. იგი არ ყოფილა რუს და დასავლეთ ევროპის პროგრესული მოაზროვნეების უბრალო ეპიკონი, პოპულარიზატორი და პროპაგანდისტი. ნიკო ნიკოლაძე, ილია ჭავჭავაძესთან, აკაკი წერეთელთან და ქართული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის სხვა მედროშეებთან ერთად, ღრმად ეროვნული მოაზროვნე იყო. იმ მოწინავე დემოკრატიულ იდეებს, რომლის გავლენასაც იგი განიცდიდა, ეროვნულ ნიადაგს უფარდებდა და შესაბამისად ახდენდა მათ გადამუშავებას.

ამასთან დაკავშირებით არ შეიძლება არ დავიმოწმოთ დიდი ილია, რომელიც ხაზგასმით აღნიშნავდა რა რუსული ლიტერატურის ზემოქმედებას ქართველ მესამოციანელთა ჩამოყალიბებაზე, დასძენდა:

„რასაკვირველია, ამ ზემოქმედებამ რუსული ლიტერატურისამ მარტო იმას შესძინა სიკეთე, რომელმაც ყოველი გამონაკვლევეი ამ ლიტერატურისათვის საკუთარ კრიტიკის ქარცეცხლში გაატარა, ბრმად არ იწამა, ბრმად არ მიიჩემა და ამრიგად არ დაიხვია ხელზე ცხოვრებაში იოლად წასვლისათვის. ყოველი აზრი მარტო ცარიელი ფრაზაა იმის ხელთ, ვისაც კრიტიკის ცეცხლში არ გამოუფოლადებია და ისე არ შეუთვისებია...“

„ჩვენდა საბედნიეროდ, ვიტყვით, რომ ზოგნი ჩვენში რუსული ლიტერატურის მეოხებით გაზრდილნი და გაწურთვნილნი, ასე ბრმად ტყვედ არ მისცემიან ამ ლიტერატურის აუცილებელს ზემოქმედებას. ამათ ჯერ გამოუძებნიათ მისი გამონარკვევნი და მერე ისე ან შეუთვისებიათ, ან უარყვიათ. ჩვენდა სანუგეშოდ, მარტო ამას არ დასჯერებია: იმავე კრიტიკით და გამოძიებით მხარდამხარ ასდევნებიათ ამ ლიტერატურის წინსვლასა, წარმატებას და არ გაჩერებულან მის რომელსამე ხანაზედ“⁸.

⁷ სწორედ ამ მარად უქენობი და ღრმად ეროვნული კულტურის შესახებ გაზეთი „პრაედა“ 1958 წლის 21 მარტს წერდა:

„მრავალი საუკუნის განმავლობაში აქმნებოდა და მდიდრდებოდა ქართველი ხალხის კეთილშობილი და დემოკრატიული ტრადიციები. ამ ძველისძველმა და გაზაფხულოვით აყვავებულმა კულტურამ საუკუნეები გამოატარა და შეინარჩუნა თავისი ხალხის ახალგაზრდობა, მისი სულის სიმხნევე, მისი სიცოცხლის მოყვარეობა, რომელიც ვერ გატეხა მძიმე განსაცდელის ეპოქა, მკაცრმა ბრძოლებმა თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის; მან გამოატარა თავისი ხალხის ოცნება ბედნიერებაზე.“

⁸ ილია ჭავჭავაძე, თხზ. სრ. კრებ. ტ. 8, 1951, გვ. 332--333.

ნიკო ნიკოლაძე ერთი იმათაგანი იყო, რომელმაც ბელინსკის, გერცენის, ჩერნიშევსკის, დობროლიუბოვის და სხვა რუს პროგრესულ მოაზროვნეთა იდეებიდან აიღო ყველაზე საჭირო და აუცილებელი, ცარიზმის კოლონიური ულლისქვეშ მყოფი საქართველოს ცხოვრების კონკრეტულ პირობებს შეუფარდა იგი და სამშობლოს ინტერესებისათვის ბრძოლის ამალგებულ მიზნებს დაუქვემდებარა.

როგორც ილია ჭავჭავაძე აღნიშნავდა, საქართველოს სინამდვილე მის მოწინავე შვილთა წინაშე სულ სხვა ამოცანებს აყენებდა, სულ სხვა მსახურებას მოითხოვდა მათგან, ვიდრე რუსეთში ან დასავლეთ-ევროპაში.

„... ჩვენ ქვეყანას, — წერდა ილია ჭავჭავაძე, — სულ სხვა ტიპილი აქვს, სულ სხვა ფათერაკი სდევს... ჩვენებური დღევანდელი დღე სულ სხვასა თხოულობს, სულ სხვასა ჰღალადებს.. ის „სხვა რამეა“ — ჩვენის დაცემულის ვინაობის აღდგენა. ფეხზედ დაყენება და დაცვა ყოველის მოსალოდნელის ფათერაკისაგან. სხვა საგანი — ამაზედ უსაჭიროესი არა აქვს ეხლანდელს საქართველოს შვილს...“⁹

ნ. ნიკოლაძემ უაღრესად მდიდარი და მრავალფეროვანი იდეურ-ლიტერატურული მემკვიდრეობა დაგვიტოვა. ამ მემკვიდრეობის საფუძვლიანი შესწავლა, მოაზროვნის შემოქმედების ლაბორატორიაში ღრმად ჩაწვდომა, მისი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური კონცეფციის ჭეოვნად განსაზღვრა და ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიაში მისი ადგილის დადგენა ქართული კულტურის ისტორიის მკვლევართა ყურადღების ცენტრში იყო დაყენებული. ცხოველი ინტერესი ნ. ნიკოლაძის მსოფლმხედველობისა და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოღვაწეობის შესწავლისადმი დღემდე გრძელდება¹⁰

ჯერ კიდევ რევოლუციამდელ პერიოდში, ზოგიერთი მკვლევარი დაინტერესდა ნ. ნიკოლაძის შემოქმედებით და თავისი მოსაზრება გამოთქვა მასზე. რევოლუციამდელ ქართველ მკვლევართაგან ნ. ნი-

⁹ ილია ჭავჭავაძე, თბ. ს. კრებ., ტ. 5, გვ. 95.

¹⁰ ჩვენ საჭიროდ არ ვცანით შევხებოდით ნიკო ნიკოლაძის მსოფლმხედველობის ევოლუციის საკითხს, რადგან მიგვაჩნია, რომ ასეთი ევოლუცია ჩვენს მოაზროვნეს არსებითად არ განუცდია. ჩვენ ვიზიარებთ პროფ. გოგი ჭავჭავაძის შეხედულებას იმის შესახებ, რომ «Николадзе всегда оставался прежде всего самим собой—непоколебимо уверенным в истинности своих радикально-демократических воззрений, вся общественно-политическая деятельность Н. Я. Николадзе была подчинена служению демократическим идеям, в основе которых лежали воззрения вождей революционной демократии» (Г. Н. Джавахишвили, Никко Николадзе и русская журналистика, Тб., 1978, გვ. 330).

კოლაძის საზოგადოებრივი მოღვაწეობისა და მსოფლმხედველობის ცოტად თუ ბევრად სერიოზული გაშუქების ცდა ზაქარია ჭიჭინაძეს და არჩილ ჭორჭაძეს ეკუთვნით. მაგრამ მსოფლმხედველობითმა შეზღუდულობამ და მცდარმა მეთოდოლოგიურმა საფუძვლებმა ხელი შეუშალა მათ მოეცათ ნ. ნიკოლაძის მსოფლმხედველობის ობიექტური და მეცნიერულად გამართული შეფასება.

ნ. ნიკოლაძის მდიდარი იდეურ-ლიტერატურული მემკვიდრეობის ჭეშმარიტი მეცნიერული შესწავლა მხოლოდ საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ. კერძოდ, ნ. ნიკოლაძის გარდაცვალების დროიდან დაიწყო. პირველი ქართველი საბჭოთა მეცნიერი, რომელმაც დიდი შრომა გასწია ნ. ნიკოლაძის ლიტერატურული მემკვიდრეობის შეგროვებისა და მისი შესწავლის საქმეში, იყო ქართული საზოგადოებრივი აზრის ნიჭიერი ისტორიკოსი პროფ. სიმონ ხუნდაძე. იგი შეეცადა მარქსისტულ-ლენინური თვალსაზრისით გაეშუქებია ნ. ნიკოლაძის მსოფლმხედველობის ყველა მხარე. მაგრამ ს. ხუნდაძის მიერ გამოთქმული ზოგი მოსაზრება დღეისათვის მოძველებულია.

ნ. ნიკოლაძის მსოფლმხედველობის შესწავლაში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს აკად. პ. გუგუშვილმა, აკად. ლ. გორგილაძემ, გ. ჭიქოძემ, პროფ. დ. გამეზარდაშვილმა, პროფ. ი. ბოცვაძემ, პროფ. გ. ჯავახიშვილმა, პროფ. გ. ზაქარიაძემ, პროფ. გ. მეგრელიშვილმა, პროფ. მ. გაფრინდაშვილმა, დოც. ვ. ზამბახიძემ, დოც. ვ. ბახტაძემ, დოც. ა. ქუთელიამ, დოც. ა. ნიკოლაძემ, დოც. გ. აბზიანიძემ და სხვა ქართველოლოგმა მკვლევრებმა.

ნ. ნიკოლაძის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოღვაწეობისა და მისი მსოფლმხედველობის ხასიათზე ჩვენს ისტორიოგრაფიაში ამჟამად მნიშვნელოვანი მასალა დაგროვდა. დასახელებულ მკვლევართა მიერ ჩატარებული მუშაობის შედეგად ფართო საზოგადოებრიობას ცოტად თუ ბევრად ნათელი წარმოდგენა აქვს ამ მოაზროვნეზე. ილიასთან და აკაკისთან ერთად, ნ. ნიკოლაძე სამართლიანად მიაჩნიათ ქართველი ხალხის საუკეთესო იდეალებისა და მისწრაფებების გამომხატველად, მისი ინტერესების ენერგიულ ქომაგად, მისი ბედნიერი მერმისისათვის თავდადებულ მეზრძოლად.

მიუხედავად იმ დიდი ინტერესისა, რასაც ჩვენი მკვლევრები იჩენდნენ და იჩენენ ნ. ნიკოლაძის იდეური მემკვიდრეობის შესწავლის საქმეში, ჯერ კიდევ ბევრია გასაკეთებელი. ჯერჯერობით არ გავაჩნია ამ დიდი მოაზროვნის ნაშრომების სრული კრებულიც. ბევრი მისი წერილი არაა გამოვლენილი, მის მსოფლმხედველობასთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი ან მკრთალად არის გაშუქე-

ბული, ანდა გაშუქებულია არამართებულად. ეს გამოჩენილი მოაზროვნე კიდევ დიდხანს დაიჩემა ქართველოლოგ მემკვიდრეთა მეცნიერული კვლევა-ძიებისა და დაინტერესების ობიექტად. მისი მდიდარი ლიტერატურული მემკვიდრეობა, მისი მსოფლმხედველობის ფართო არე ჯერ კიდევ ბევრ მკვლევარს მისცემს მასალას, როგორც საგაზეთო და საჟურნალო სტატიებისათვის, ისე სერიოზული მონოგრაფიული გამოკვლევებისათვის¹¹.

• • •

ნიკო ნიკოლაძის მდიდარ იდეურ მემკვიდრეობაში საპატიო ადგილი უჭირავს მის შეხედულებებს ისტორიის სხვადასხვა საკითხებზე. ნ. ნიკოლაძე ერთ-ერთი პირველი ქართველი მოაზროვნე იყო XIX საუკუნის მეორე ნახევარში, რომელმაც, ილია ჭავჭავაძის მსგავსად, სერიოზული ყურადღება მიაქცია მშობლიური ქვეყნისა და ახალი დროის მსოფლიო ისტორიული პროცესის საკვანძო საკითხებს და მეტად საინტერესო ორიგინალური, დიდმნიშვნელოვანი მოსაზრებები გამოთქვა მათზე. მართალია, ნ. ნიკოლაძე პროფესიით ისტორიკოსი არ იყო, მაგრამ ამას ხელი არ შეუშლია მისთვის როგორც ფართო გონებრივი დიაპაზონის მქონე პუბლიცისტიკისათვის ბევრი ეწერა ისტორიის საკითხებზე, ჰქონოდა მკაფიოდ ჩამოყალიბებული ისტორიული კონცეფცია¹².

ისე როგორც 40—60 წლების რუსეთში, საქართველოშიაც 60-იანი წლებიდან მოწინავე ახალთაობის რიგებში აღინიშნება ისტორიის პრობლემებისადმი გაძლიერებული ყურადღება. ქართველი სამოციანელები, რომლებმაც სასტიკი ბრძოლა გამოუცხადეს ქართველი ხალხის ეროვნულ და სოციალურ ჩაგვრას, ამ ბრძოლაში ისტორიასაც იყენებენ. ისინი ცდილობენ ისტორიაში მონახონ პასუხი იმ მწვავე საკითხებზე, რომლებსაც აყენებდა მათ წინაშე საქართველოს მაშინდელი ცხოვრება, მისი სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული განვითარების პერსპექტივები.

ნ. ნიკოლაძე, როგორც სამოციანელთა ბრწყინვალე თაობის ერთ-ერთი იდეურ-პოლიტიკური ბაირახტარი თავის სამწერლო-პუბლიცისტურ მოღვაწეობაში ძალიან დიდ ადგილს უთმობს იმ

¹¹ 1978 წელს, მაგალითად, გამოქვეყნდა პროფ. გ. ჯავახიშვილის მონოგრაფია, «Николадзе и русская журналистика», Тб., 1978.

¹² ცნობილია, თუ როგორ დიდ მოთხოვნილებას უყენებდა ნ. ნიკოლაძე პუბლიცისტებს. მათგან იგი მოითხოვდა კეთილსინდისიერებას, ღრმა მეცნიერულ მომზადებას, იმ ქვეყნების აწმყოსა და წარსულის საფუძვლიან ცოდნას, რომლებზედაც წერდნენ. იხ. Н. Николадзе, Горь имеем сердца! Тип., 1906.

საკითხების გაშუქებას, რომლებიც ისტორიის დარგს მიეკუთვნება. ნ. ნიკოლაძე თავისი დროის არა მარტო გამოჩენილი მწერალი, კრიტიკოსი, ეკონომისტი და სოციოლოგი იყო, არამედ ბრწყინვალე ისტორიკოსიც. მის კალამს ეკუთვნის ისტორიული ხასიათის ბევრი შესანიშნავი ნარკვევი, სტატია და გამოკვლევა. თითქმის ყველა მის ნაშრომში, რომელიც ენციკლოპედიურად პასუხს სცემდა მაშინდელი ცხოვრების მიერ წამოჭრილ ყველა საჭირობო საკითხს, მეტნაკლებად დაყენებულია წმინდა ისტორიული საკითხები და მათზე გამოთქმულია ღრმააზროვანი მოსაზრებები.

ისტორიის საკითხების აღძვრა და მასზე პასუხის გაცემა ნ. ნიკოლაძისათვის დიდ რუს რევოლუციონერ დემოკრატთა მსგავსად არც შემთხვევითი მოვლენა იყო და არც ცნობისმოყვარეობის უბრალო დაკმაყოფილება. ისტორიის რთულ მოვლენებზე დაკვირვებით, მისი მიზნების და სავარაუდო შედეგების გარკვევით ნ. ნიკოლაძეს სურდა მსოფლიო ისტორიის განვითარების ზოგადი კანონზომიერება დაედგინა და საკუთარი ქვეყნის განვითარების უკეთესი გზა მოენახა. ისტორიიდან უნდა მიეღო მას პასუხი იმაზე, თუ რა საერთო ნიშნები ჰქონდა სხვა ქვეყნებთან საქართველოს ისტორიულ განვითარებას და რა კონკრეტული ნიშან-თვისებებით, კოლორიტით განსხვავდებოდა სხვებისაგან.

ნ. ნიკოლაძის მკვლევრები ხშირად უხერხულ მდგომარეობაში ვარდებიან, როდესაც ცდილობენ უპასუხონ კითხვას, თუ რა უფრო სწარმოებს ნ. ნიკოლაძეში: ლიტერატურის კრიტიკოსი, ჟურნალისტი, ეკონომისტი, პედაგოგ-მორალისტი, სამართლისმცოდნე, სოციოლოგი თუ ისტორიკოსი? მიუხედავად ამისა, ჩვენ მაინც ვფიქრობთ წინა პლანზე დავაყენოთ ცოდნის ისტორიული დარგი და ნ. ნიკოლაძეს პირველ ყოვლისა, ისტორიკოსი ვუწოდოთ (თუმცა ეს ბევრს შეიძლება პარადოქსადაც მოეჩვენოს. ვ. დ.).

თავისი მშობლიური მხარის ცხოვრებისაგან აღძრულ კონკრეტულ საკითხებთან დაკავშირებით ნ. ნიკოლაძემ ყველაზე ვრცლად და საფუძვლიანად ისტორიის საინტერესო საკითხები გააშუქა და მათ შესახებ ყველაზე თანმიმდევრულად გამოთქვა საკუთარი მოსაზრებები. ისტორიული პროცესის შესახებ ნ. ნიკოლაძის მიერ გამოთქმული შეხედულებები ორგანულად იყო დაკავშირებული მის რევოლუციურ-დემოკრატიულ მსოფლმხედველობასთან; ისინი ამ მსოფლმხედველობის ნაწილს წარმოადგენენ და სავსებით თავსდებოდნენ იმ საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოღვაწეობის ჩარჩოებში, რომელსაც ათეული წლების განმავლობაში ეწეოდა იგი საქართველოში, რუსეთსა და დასავლეთ ევროპაში. ნ. ნიკოლაძისათვის ისტორიული მეცნიერება, გერცენის, ჩერნიშევსკისა და დობროლიუბოვის მსგავ-

სად, ერთ-ერთი მახვილი იარაღი იყო, რომლის მეშვეობითაც იგი შეურიგებელ ბრძოლას ეწეოდა თვითმპყრობელობის, ბატონყმობის, კოლონიური ჩაგვრის, იდეოლოგიური ობსკურანტიზმისა და ქართველი ახალ-თაობის ერთ ნაწილში ფეხმოკიდებული ინდიფერენტიზმის წინააღმდეგ. ხელს უწყობდა ქართველი მკითხველი მასის იდეურ-პოლიტიკური ცოდნის ამღობვას და მათში პატრიოტული სულისკვეთების გაღვივებას. ამიტომ იყო, რომ ისტორიული საკითხების ვაშუქებას იგი ეწეოდა, არა მარტო სპეციალურ ისტორიულ ნაშრომებში, არამედ პუბლიცისტური ხასიათის სტატიებსა და ნარკვევებში. რა საკითხზედაც არ უნდა გამოეთქვა ნ. ნიკოლაძეს თავისი მოსაზრება, რაც არ უნდა ყოფილიყო მისი კვლევის საგანი, ძირითადი საკითხის გვერდით იგი თითქმის მუდამ ამა თუ იმ ისტორიულ პრობლემასაც აყენებდა და თავის მოსაზრებასაც გამოთქვამდა მასზე.

ნ. ნიკოლაძის მიერ ისტორიის სხვადასხვა საკითხზე გამოთქმულ მოსაზრებათა მნიშვნელოვან ნაწილს დღემდე არ დაუკარგავთ თავისი აქტუალური მნიშვნელობა. დაინტერესებულ მკითხველს დღესაც შეუძლია ბევრი რამ საინტერესო მასალა ამოკრიბოს ნ. ნიკოლაძის მრავალი ისტორიული ნაშრომებიდან. ნ. ნიკოლაძის შეხედულებებმა ისტორიის სხვადასხვა საკითხზე, კერძოდ, იმ კონცეფციამ, რომლითაც იგი აშუქებდა ევროპის ახალი ისტორიისა და საერთაშორისო ურთიერთობის აქტუალურ საკითხებს, გარკვეული კვალი დატოვა ქართულ ისტორიულ მეცნიერებაში.

ნიკო ნიკოლაძის იდეური მემკვიდრეობის ეს მხარე დღემდე არ ყოფილა სპეციალური მონოგრაფიული შესწავლის საგანი. მართალია, ნ. ნიკოლაძის მსოფლმხედველობის მკვლევარი გაკვრით ეხებიან ამ საკითხს, მაგრამ არა სპეციალურად, არამედ მისი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური შეხედულებების მთლიანი კომპლექსის გაშუქებისას და კმაყოფილებიან ზოგადი მსჯელობით.

ზემოთ აღნიშნულის გამო, ჩვენ შესაძლებლად მივიჩნიეთ დამოუკიდებელი კვლევის ობიექტად გაგვეხადა ნ. ნიკოლაძის მდიდარი იდეური მემკვიდრეობის ეს უბანი და ამით რაღღენადმე მაინც შეგვევსო ეს ხარვეზი.

თ ა ვ ი პ ი რ ვ ე ლ ი

ნიკო ნიკოლაძის სოციალოგიური შეხედულებები და ისტორიული კონცეფცია

ნიკო ნიკოლაძის მთელი მსოფლმხედველობა, კერძოდ, მისი სოციალოგიური და ისტორიული შეხედულებები, გარკვეულ მეთოდოლოგიურ საფუძვლებს, ფილოსოფიურ საწყისებს ემყარება. მართალია, ნ. ნიკოლაძეს სპეციალური ფილოსოფიური ტრაქტატები არ დაუწერია, მაგრამ მის მრავალრიცხოვან ნაშრომებში ხშირად არის აღქრული და პასუხგაცემული ფილოსოფიური კითხვები.

არცთუ იშვიათად, ნ. ნიკოლაძე ამა თუ იმ სახით აღძრავდა ხოლმე ყოფიერებისა და ცნობიერების საკითხს და თავის მოსაზრებას გამოთქვამდა მათზე. ხშირად იგი თვითონ აყენებდა გარკვეულ გნოსეოლოგიურ საკითხს, მსჯელობდა მის შესახებ, მიუთითებდა სათანადო შეხედულებებზე და საკუთარ მოსაზრებებს გამოთქვამდა. ზოგჯერ კი მას ამრიგის სახით მოჰქონდა ესა თუ ის ფილოსოფიური ფორმულა და მას იყენებდა საკუთარი მოსაზრების ქეშმარიტების საარგუმენტაციოდ, ანდა მოწინააღმდეგეთა შეხედულებების გასაბათილებლად. დიდი ერუდიცია, ღრმა განსწავლულობა, სხვადასხვა ფილოსოფიურ სკოლათა საფუძვლიანი ცოდნა საშუალებას აძლევდა მას გაბედულად ეგრძნო თავი გნოსეოლოგიის სამყაროში და საკმაოდ თავისუფლად გარკვეულიყო „მეცნიერებათა მეცნიერების“ რთულ ლაბირინთში.

ბუნება და მისი რთული მოვლენები, საბუნებისმეტყველო მეცნიერებები, რომლებიც, ენგელსის თქმით, მატერიალიზმის ნამდვილ სასინჯ ქვებს წარმოადგენენ, ყოფიერებისა და ცნობიერების ურთიერთობის პრობლემები ნ. ნიკოლაძისათვის თვითმიზანს არ წარმოადგენდა. ი. ჭავჭავაძისა და სხვა დიდი ქართველი სამოციანელების მსგავსად, ნ. ნიკოლაძე მოწოდებით არც ფილოსოფოსი და არც ბუნებისმეტყველი ყოფილა. ამიტომ ფილოსოფიური თუ საბუნებისმეტყველო პრობლემების კვლევა არ იყო მისი შემოქმედების ძირითადი ლაიტმოტივი, ამ პრობლემებს მის თეორიულ ნააზრევში დაქვემდებარებული, მეორადი ადგილი უკავია. იგი იყო საზოგადო

მოღვაწე. სოციოლოგი, პუბლიცისტი, ჟურნალისტი, კრიტიკოსი... აქედან გამომდინარე. ნ. ნიკოლაძის სტიქია და კეშმარიტი მოწოდება, მისი შემოქმედებითი ძიების საგანი იყო თანამედროვე საზოგადოებრივი ცხოვრება და მისი რთული მოვლენები. ზოგადფილოსოფიური პრობლემების აღძვრა და მასზე პასუხის გაცემა, ბუნების და ადამიანის ცნობიერების სამყაროს კანონების სიღრმეში ჩაწვდომა, მისთვის საზოგადოებრივი ცხოვრების წესებში უფრო საფუძვლიანი გარკვევის მნიშვნელოვან საშუალებას წარმოადგენდა.

ნ. ნიკოლაძე ყოველგვარი განყენებული და სქოლასტიკური დოგმის წინააღმდეგი იყო. იგი ცოდნის ყველა დარგს იმისდა მიხედვით აფასებდა, თუ რამდენად იყო დაკავშირებული ცოცხალ პრაქტიკასთან, ადამიანთა საზოგადოებრივ საქმიანობასთან და რამდენად უწყობდა იგი ხელს ცხოვრების პროგრესს.

ნ. ნიკოლაძის ზოგადთეორიული, ფილოსოფიური შეხედულებები ჩამოყალიბდა რამდენიმე იდეური წყაროს ზეგავლენით.¹

ნ. ნიკოლაძის გნოსეოლოგია, რომელიც არსებითად ფილოსოფიურ მატერიალიზმს წარმოადგენს, შეიძლება მოკლედ ასე ჩამოვყალიბოთ: ნ. ნიკოლაძეს ნათელი წარმოდგენა აქვს მატერიალურ სამყაროზე, ბუნების ობიექტურ კანონებზე და მისი განვითარების მთავარ ფაქტორებზე, მატერიალური სამყაროსა და ცნობიერების ურთიერთობის საკითხში თანმიმდევრულ მატერიალისტურ თვალსაზრისზე დგას. იგი გამოდის ყოფიერების პრიმატიდან. რომელიც ცნობიერების პირველწყაროდ და საფუძვლად მიაჩნია. გამოდის რა მატერიალური სამყაროს ობიექტურობიდან, სამყაროს ერთიანობას სწორედ მის მატერიალობაში ხედავს. იგი აღიარებს, რომ ბუნებას თავისი შინაგანი კანონები აქვს, რომლის შესაბამისადაც იგი განუწყვეტელ მოძრაობაში იმყოფება. იქ არაფერია სტატიკურ მდგომარეობაში; ყველაფერი იცვლება, განვითარება-წარმოშობისა და მოსპობის დაუსრულებელ პროცესში იმყოფება. რაღაც ახლის წარმოშობა, რაღაცის ნგრევა-მოსპობა მატერიალური სამყაროს იმანენტური კანონია; უცვლელობა და სტაბილობა ეწინააღმდეგება მის ბუნებას. ნ. ნიკოლაძე არა მარტო აღიარებს მატერიალური სამყაროს დაუსრულებელი განვითარების პროცესს, არამედ კარგად ხედავს მის კანონზომიერებას, ცნობს ამ დაუსრულებელი პროცესის მიზეზ-შე-

¹ ნ. ნიკოლაძის ფილოსოფიურ შეხედულებათა ხასიათსა და დანიშნულების შესახებ ჩვენ მიერ უკვე ზემოთ დასახელებულმა ქართველოლოგმა მკვლევარებმა ჩვენამდე უკვე გამოთქვეს თაიანთი აზრი. ამიტომ ჩვენ ზედმეტად მიგვაჩნია ამ საკითხის ხელახალი გაშუქება და მის შესახებ ვრცელი მოსაზრებების გამოთქმა ჩვენ დაქვეყნებულიდან მხოლოდ ამ შეხედულებათა მთავარი პრინციპების აღწესჭერად და ძირითადი შტრიხების მოხაზვით.

დეგობრიობას. ბუნება — მატერიალური სამყარო, რომელსაც თავისი უცვლელი შინაგანი კანონები აქვს, არსებობს მოაზროვნე სუბიექტის, ადამიანის ცნობიერების გარეშე. მაგრამ ადამიანი შეიცნობს ობიექტურ სამყაროს შეგრძნებების მეშვეობით. შეგრძნებებითღებული შთაბეჭდილებები (გადაუშვავებული ცნობიერებაში) ობიექტური სამყაროს რეალურ სურათს ასახავს. იგი ებრძვის ყოველგვარ რელიგიურ, იდეალისტურ, ფატალისტურ შეხედულებას ბუნების შესახებ, ნათელი წარმოდგენა აქვს საბუნებისმეტყველო მეცნიერებებზე, რომლის განვითარებას დიდ როლს ანიჭებს ბუნებისა და მისი კანონების შესწავლის საქმეში. დასასრულ, ნ. ნიკოლაძე ნათლად ხედავს ბუნებისა და ადამიანთა საზოგადოების ერთიანობას და ეს ერთიანობა საზოგადოების არსებობა-განვითარების ერთ-ერთ აუცილებელ პირობად მიაჩნია.

ნ. ნიკოლაძის სოციოლოგიური და ისტორიული შეხედულებები, რომლებსაც განმსაზღვრელი ადგილი უკავია მისი მსოფლმხედველობის არსენალში, ზემოაღნიშნულ ზოგადთეორიულ, გნოსეოლოგიურ საფუძვლებს ემყარება. ის ისტორიული კონცეფცია, ისტორიის ფილოსოფია, რომელსაც იმარჯვებდა იგი მშობლიური ისტორიის, რუსეთის და საზღვარგარეთული ქვეყნების ისტორიული პროცესის გაშუქებისას „ზოგადხელმძღვანელ იდეას“, ფილოსოფიურ განზოგადებას ემყარებოდა. ამდენად, ნ. ნიკოლაძის ფილოსოფიურ აზრებსა და მის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და ისტორიულ შეხედულებებს შორის მჭიდრო კავშირი არსებობს. მაგრამ სწორი არ იქნებოდა აქედან დაგვესკვნა, თითქოს ბუნებისა და საზოგადოებრივი ცხოვრების რთული მოვლენების ახსნისას იგი ერთსა და იმავე მეთოდს, მიდგომის იდენტურ ხერხებს იყენებდა.

ბუნების მოვლენების ახსნისას ნ. ნიკოლაძე ფილოსოფიური მატერიალიზმიდან გამომდინარე და დროგამოშვებით, ალღოთი ოსტატურად იმარჯვებდა დიალექტიკურ მეთოდსაც (რაც არ გამორიცხავდა მეტაფიზიკური მიდგომის პრაქტიკასაც). ბუნების მოვლენებისაგან განსხვავებით, საზოგადოებრივი ცხოვრებისა და ისტორიული პროცესის შეცნობის სფეროში იგი, მარქსამდელ ყველა პროგრესული მოაზროვნის მსგავსად, უპირატესად იდეალიზმის ტყვეობაში დარჩა. მის შესახებ ჩვენ შეგვიძლია გავიმეოროთ ის აზრი, რაც ლენინმა განავითარა გერცენის შესახებ. „გერცენი, — წერდა ვ. ი. ლენინი, — უშუალოდ მივიდა დიალექტიკურ მატერიალიზმამდე და შეჩერდა — ისტორიული მატერიალიზმის წინაშე“². მართალია, ნ.

² ვ. ი. ლენინი გერცენის ხსოვნას, თბზ., ტ. 18, გვ. 12.

ნიკოლაძემ საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების ცალკეულ საკითხსა და ისტორიულ მოვლენებზე განვითარა თავისი დროისათვის მოწინავე, რევოლუციურ-დემოკრატიული თვალსაზრისი და ალლოთი მატერიალისტურად ახსნა ზოგი რამ, მაგრამ მთლიანად ვერ შეძლო დიალექტიკური მატერიალიზმის პრინციპების გავრცობა ისტორიის სფეროში. ნ. ნიკოლაძის სოციოლოგიური პრინციპები და მისი განუყოფელი ნაწილი ისტორიის კონცეფცია, მატერიალისტური დებულებებისა და დიალექტიკური მეთოდის ცალკეული გონებამახვილური მომარჯვების მიუხედავად, ძირითადად იდეალისტურ საწყისებს ემყარება და პოზიტივიზმის ცალკეულ რეციდივებსაც კი შეიცავს.

ხანგრძლივი სამწერლო-პუბლიცისტური მოღვაწეობის პერიოდში, რომელიც ძირითადად XIX საუკუნის მეორე ნახევრით იფარგლება, ნ. ნიკოლაძემ აღძრა და პასუხი გასცა საკითხთა წყებას, რომლებშიც ნათლად გამოსკვივის მისი დამოკიდებულება საზოგადოებისა და ისტორიის პროცესებისადმი. ასეთ საკითხთა წყებას მიეკუთვნება: ბუნებრივ-გეოგრაფიული გარემოსა და საზოგადოების ურთიერთობა, საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების კანონზომიერება, საზოგადოებრივი პროცესი და მისი საფეხურები, საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების ფორმები, სოციალური გარემოს როლი ადამიანთა ცხოვრებაში, სოციალიზმის არსი, კლასების, კლასთაბრძოლისა და სახელმწიფოს ადგილი ისტორიაში, მოწინავე იდეების როლი საზოგადოებრივ განვითარებაში, პიროვნებისა და ხალხის მასების როლი ისტორიაში, ისტორიული მოვლენების შეცნობის შესაძლებლობა და სხვ.

1. ბუნებრივ-გეოგრაფიული გარემოსა და საზოგადოების ურთიერთობა

ნ. ნიკოლაძეს ნათელი წარმოდგენა აქვს საზოგადოებრივ ცხოვრებასა და მის კანონებზე. მისთვის აქსიომატურ დებულებას წარმოადგენს ის შეხედულება, რომ საზოგადოებრივ ცხოვრებას, ბუნებას მსგავსად, თავისი ობიექტური კანონები გააჩნია, რომლებიც წარმართავენ მის მოძრაობასა და განვითარებას. საზოგადოებრივი ცხოვრება ადამიანთა დიდი ჯგუფის გარკვეული გაერთიანების ბაზაზეა აღმოცენებული. ადამიანებს არსებობა, ცხოვრება და სამეურნეო საქმიანობა უხდებათ ბუნებასთან მჭიდრო კავშირში. ადამიანთა

შეკავშირებული, გეგმაზომიერი მიმართება და ზემოქმედება ბუნებასთან, და ამ ნიადაგზე შრომითი სამეურნეო ურთიერთობა ერთმანეთთან, აი რას გულისხმობს იგი საზოგადოებრივი ცხოვრების ცნებად.

ადამიანთა საზოგადოებრივი ცხოვრება რომ წარმოუდგენელია ბუნებასთან უშუალო კავშირის გარეშე, ეს აქსიომად აქვს მიჩნეული ნ. ნიკოლაძეს. ამიტომაც, რომ იგი საზოგადოებრივ ცხოვრებას განიხილავს ბუნებასთან მჭიდრო კავშირში, ბუნებაზე საზოგადოების ზემოქმედებისა და ბუნებისა — საზოგადოებაზე უკუმოქმედების პროცესში. ამ დიალექტიკური კავშირ-ურთიერთობის თვალსაზრისით უდგება იგი ბუნებრივ-გეოგრაფიული გარემოს როლის გარკვევას საზოგადოების განვითარებაზე ბუნებრივი ფაქტორის დიდმნიშვნელოვანი როლის პოსტულატიდან გამომდის იგი, როცა მიუთითებს ბუნების ობიექტური კანონების შესწავლის სასიცოცხლო აუცილებლობაზე ადამიანებისათვის. ამ კანონების მექანიკაში გარკვევისა და მათი უკეთ გამოყენების მიზნით ადამიანებმა სისტემატური დაკვირვება უნდა აწარმოონ ბუნების ძალებზე და კარგად შეისწავლონ მათი მოქმედების ხასიათი.

ბუნების სტიქიისა და მისი კანონების შესწავლის საქიროებას ნ. ნიკოლაძე წყლის სტიქიის მაგალითით ამტკიცებს: „წყალი სტიქიური ძალაა, წერს იგი, — ჩინებული რამ არის ქვეყნისათვის წვიმა. მდინარე... მაგრამ საჭიროა წვიმისა და მდინარეების რეგულირება, მათი საფუძვლიანი შესწავლა, მისი ორგანიზებული გამოყენება. წინააღმდეგ შემთხვევაში წყალს შეუძლია ზიანი მიაყენოს კაცს. ნაოესები წალეკოს, ბინები დააქციოს და ა. შ.“³ მისი შეხედულებით, ადამიანებმა საფუძვლიანად უნდა შეისწავლონ წყლისა და მდინარის თვისებები და კარგად მოიხმარონ ის ძალა, რომელიც ამ სტიქიას გააჩნია: „ქვეყანაზე არ არსებობს ისეთი ძალა, რომელიც მხოლოდ სასარგებლო ან მავნებელი იყოს, ყოველი ძალა ან საგანი ზოგჯერ სასარგებლოა კაცისათვის, ზოგჯერაც — მავნებელი. მათი სიავკარგე მოხმარებაზეა დამოკიდებული. მოხერხებული კაცის ხელში საწამლავიც კი მკურნალობს“, — დაასკვნის იგი.⁴

ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, მეცნიერების ყოვლისმძლეობა და მისი მჭიდრო კავშირი ცხოვრებასთან ბუნების კანონების შეცვლასა და გადაკეთებაში კი არ გამოიხატება, არამედ ამ კანონების შესწავლასა და მათ საუკეთესო გამოყენებაში ადამიანთა მიერ:

³ ნ. ნიკოლაძე, მამულის სიყვარული და მსახურება, 1914, გვ. 11.

⁴ იქვე, გვ. 12.

„ცოდნის მთელი არსი, — წერს იგი, — კანონების და არა ფაქტების ცოდნაა“⁵... მეცნიერების დანიშნულებას ნ. ნიკოლაძე იმაში ხედავს, რომ მან დახმარება აღმოუჩინოს ადამიანებს ბუნების, მისი ძალებისა და კანონების უკეთ შესწავლაში. ამ ცოდნაზე დაყრდნობით ადამიანები საზოგადოების საკეთილდღეოდ წარმართავენ ბუნების სტიქიონს და დაძლევენ მის უარყოფით, დამანგრეველ გავლენას.

ამგვარად, ნ. ნიკოლაძე გამოდის ბუნების მატერიალური არსებობის ფაქტიდან, ცნობს მისი კანონების ობიექტურობას და საჭიროდ მიიჩნევს ამ კანონების ჭეოვან შესწავლას საზოგადოების სამსახურში მისი ჩაყენების მიზნით. ბუნებრივ და სოციალურ გარემოს იგი განიხილავს მთლიანობაში, მათ ურთიერთკავშირსა და მიმართებაში. აღნიშნული მომენტების ხაზგასმით ნ. ნიკოლაძემ თავისი დროისათვის მოწინავე აზრები განავითარა და დიალექტიკის მნიშვნელოვანი ელემენტებიც მოიმარჯვა. ბუნებისა და საზოგადოების ურთიერთობის, ბუნებრივი გარემოს როლის მოცემული შეფასება ძალზე უახლოვდება მატერიალისტურ გაგებას.

ნ. ნიკოლაძე დაუნდობლად ებრძვის ე. წ. ფატალისტურ რწმენას, რომლითაც ადამიანის ცხოვრებაში ყველაფერი წინასწარაა განსაზღვრული და უზენაესი ძალის მიერ დადგენილი, რომ ადამიანს არ შეუძლია თავი დააღწიოს უზენაესი ძალის ნებას და იბრძოლოს თავისი ცხოვრების პირობების გაუმჯობესებისათვის. იგი ასეთ შეხედულებას იდეალისტურ, ცხოვრების პრაქტიკისა და მეცნიერების განვითარების მიერ უარყოფილ შეხედულებას უწოდებს. ბუნებასთან მჭიდრო კავშირი, ბუნების კანონების შეცნობა, ე. წ. „ბუნების მეცნიერების“ ყოველმხრივ განვითარება და მისი შედეგად ბუნების რთული მოვლენების არსში ჩაწედომა მას მიაჩნია ფატალიზმის წინააღმდეგ ბრძოლის ერთ-ერთ ძირითად საშუალებად.

„არც ერთი ცოდნა არ აძლიერებს კაცის გონებას ისე, როგორც ბუნების ცოდნა“, — წერს ნ. ნიკოლაძე ერთ-ერთ წერილში, — ბუნებაზე ხანგრძლივი დაკვირვებისა და ბუნების სხვადასხვა მოვლენების შესწავლის შედეგად, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, ადამიანი მადის გარკვეულ დასკვნამდე, რაც იმაში მდგომარეობს, რომ „... ბუნება ერთია, ყოველი მისი მოვლენა ერთ და იმავე უმთავრეს კანონს ემონება... ბუნება არც მტერია კაცის, არც მეგობარი, არც სიკეთე უნდა მისთვის, არც სიავე; ბუნებაში არც ერთი არსება არ მოიპო-

⁵ Н. Николадзе. На праздники, газ. «Новое обозрение», 1880.

ება, რომელსაც დანიშნულება ჰქონდეს კაცის მოყვრობა ან მტრობა“...⁶

მაშასადამე, „ბედი“, ზეგარდმო ძალა, განგება ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, არაფერ შუაშია. ეს ცრუ აზრი პესიმიზმს, უმოქმედობას ამკვიდრებს ადამიანში; იგი ხელს უშლის მას გაიუმჯობესოს თავისი ცხოვრება და წინ წავიდეს. საჭიროა ადამიანი განთავისუფლდეს ამ ფატალისტური „ფილოსოფიიდან“ და შეიარაღდეს ბუნების მეცნიერების ცოდნით, რომელიც ათასნაირ იარაღს აძლევს მას ცხოვრების გასაუმჯობესებლად“⁷... ადამიანი თვითონ არის საკუთარი ცხოვრების ბატონ-პატრონი, მას თვითონ შეუძლია იფიქროს და იზრუნოს პირობების გაუმჯობესებაზე, ცხოვრების უკეთ მოწყობაზე. ამისათვის, პირველ ყოვლისა, საჭიროა ბუნების მოვლენების შესწავლა, ბუნების არსში ჩაწვდომა, მასზე ზემოქმედება და მისი გამოყენება საზოგადოების ინტერესებისათვის.⁸ რეალური ცხოვრების შეუფასებლობას, ბუნების მოვლენების შესწავლისადმი ზერელე დამოკიდებულებას ნ. ნიკოლაძე უწოდებს მეტაფიზიკური აღზრდის უკანასკნელ ნაფლეთებს, რეალური ცხოვრების მიმართ თვალის დახუჭვას, ცხოვრების მოვლენებისადმი ზერელე დამოკიდებულებას. ბუნების კანონების შეუსწავლელობას, მისი თქმით, შეუძლია უმოქმედობა, უნაყოფობა და სოციალური უმოძრაობა განუმზადოს ადამიანებს.⁹

ნ. ნიკოლაძეს საყოველთაო ბედნიერება მიაჩნია მთელი კაცობრიობის მიზნად. ამ ბედნიერების მიღწევის გზაზე, ადამიანის ცხოვრების გაუმჯობესების გზაზე, ერთ-ერთ სერიოზულ დაბრკოლებად იგი თვლის ფატალისტურ რწმენას ყველაფრის წინასწარ განსაზღვრულობაზე. „ყველაზე უმთავრესი დაბრკოლება, — წერს იგი, — რომელიც ნიადაგ ხვდება და ხვდებოდა ამ მიზანს... (ე. ი. ბედნიერების მოპოვებას, ვ. დ.) ის საზოგადო აზრია, ვითომ... ბედნიერების მიღწევა თვითონ კაცს და კაცობრიობას კი არ შეუძლია, — ამ სიკეთეს ის ზეგარდმო უნდა მოელოდეს, — ვითომ კერძო პირს, ან კერძო პირების კრებას არა შეუძლიათ რა... უბედურების დასათრგუნელად და ბედნიერების მისაღწევად.“¹⁰

ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, კაცის ბედი თუ უბედობა მრავალ გარემოებაზეა დამოკიდებული. პირველ რიგში იგი დამოკიდებულია

⁶ ნ. ნიკოლაძე, „კრებულის“ დანიშნულებაზე, რჩ. ნაწერები, ტ. II, გვ. 41.

⁷ ნ. ნიკოლაძე, რჩ. ნაწერები, ტ. II, გვ. 41—42.

⁸ იქვე, გვ. 41.

⁹ Н. Николадзе, Византийские споры. Газ. «Новое обозрение», 1880, № 1494.

¹⁰ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 33.

თვით ადამიანზე, ე. ი. მისი განათლების დონეზე, უმეცრებასა და ცოდნაზე, მისი შრომის უნარზე და ბუნებრივ გარემოზე. თუ ადამიანი უმეცარია. წარმოდგენა არ აქვს ბუნებრივ გარემოზე, ვერ ერკვევა ბუნების მოვლენების არსში, თუ მისი შრომა პრიმიტიულია, ნაკლებ ნაყოფს იძლევა, ვერ ახერხებს წესიერად მოაწყოს თავისი ცხოვრება, ასეთი ადამიანი, ადამიანთა კოლექტივი დუხჭირად ცხოვრობს, იგი წელში ვერ გამართულა, — დაასკვნის ნ. ნიკოლაძე.¹¹

თავისი მოსაზრების სისწორის დასასაბუთებლად ნ. ნიკოლაძეს სათანადო მაგალითები მოაქვს სხვადასხვა ხალხთა ცხოვრებიდან. ერთ-ერთი ასეთი მაგალითი აღებულია სამეგრელოს სინამდვილიდან. „სამეგრელოს ჰავა, — წერს იგი, — ნოტიო იყო, მიწა კი ჭაობიან-ნესტიანი“ (გულისხმობს რიონის ნაპირებს—ვ. დ.). სამეგრელოს ბუნება ადამიანს არ აძლევდა იმას, რაც მისთვის იყო საჭირო: კარგი ჰავა, კარგი ნიადაგი, კარგი წყალი... ამიტომ სამეგრელოს მოსახლეობა დუხჭირად ცხოვრობდა... უბედურ, უძლურ მდგომარეობაში იმყოფებოდა...“¹². იქ ბატონობდა შიმშილი, ციებ-ცხელება, მასობრივი სიკვდილიანობა, საშინელი სიღატაკე და ა. შ. მაგრამ იგი საე-სებით მართებულად აღნიშნავს, რომ ბევრი სხვა ხალხებიც ცხოვრობდნენ მსგავს და კიდევ უარეს ბუნებრივ პირობებში და გარკვეულ დრომდე, სამეგრელოს მოსახლეობის მსგავსად. იტანჯებოდნენ ათასგვარი უბედურებისაგან. მაგრამ დროთა განმავლობაში ზოგიერთმა ხალხმა შეძლო თავი დაედგინა ამ უბედური მდგომარეობიდან და უკეთესი ცხოვრება შეექმნა. ნ. ნიკოლაძის აზრით, ეს მოხდა არა იმიტომ, რომ შეიცვალა ბუნების კანონების მოქმედება, არამედ იმის გამო, რომ ამ ხალხებმა გაიგეს მათი უბედობის მიზეზები, შეისწავლეს იმ კანონების მოქმედება, რომელთა შედეგსაც წარმოადგენდა მათი ბედკრული ცხოვრება და ჩაწვდნენ იმ კანონების არსში, რომელთა გამოყენებითაც შეიძლებოდა არსებული მდგომარეობიდან გამოსვლა და უკეთესი ცხოვრების შექმნა.¹³

ნ. ნიკოლაძის მართებული შეხედულებით, ადამიანმა შეისწავლა ბუნების კანონების მოქმედება, შეგნებული ზემოქმედება მოახდინა ბუნებრივ გარემოზე, დასძლია ბუნების სტიქიის ბევრი უარყოფითი შედეგები, სახე შეუცვალა ბუნებრივ გარემოს და დაუმორჩილა იგი საკუთარ საჭიროებას. ამან მისცა ბევრ ხალხს შესაძლებლობა უკეთ მოეწყო თავისი ცხოვრება.

„ევროპაში, ამერიკაში, აფრიკაში, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — ...ყველგან ძლიერ ბევრი მაგალითები ყოფილა, რომ სრულიად

¹¹ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 33.

¹² იქვე.

¹³ იქვე, გვ. 34.

უწყლო, უმცენარო, უხეირო მიწა-მინდვრები, თვალგადაუწვდენ-
ლები, ცარიელი სილით სავსენი, კაცის ხელქვეშ მშვენიერ ბაღად
გადაქცეულიყვნენ, ჩინებული წყაროებით, ტყეებით და შავი მიწით
ავსებულიყვნენ და ზედ ქალაქები და მთელი სახელმწიფოები გა-
მართულიყვნენ“.¹⁴

ბუნების გარდაქმნისა და ადამიანთა საჭიროებისათვის მისი და-
ქვემდებარების საქმეში ნ. ნიკოლაძე საკუთრივ ადამიანისა და მისი
ტვინის გვერდით მეტად დიდ როლს აკუთვნებს შრომას. რომელ-
საც მარქსი მხოლოდ ადამიანის კუთვნილებად, ადამიანსა და ბუნე-
ბას შორის ისეთ პროცესად მიიჩნევდა, რომელიც „... აწესრიგებს და
კონტროლს უწყვეს ნივთიერების ცვლას თავისა და ბუნებას შორის“.¹⁵
შრომის როლის შეფასებაში ნ. ნიკოლაძე, ძირითადად, მატერია-
ლისტურ შეხედულებას ავითარებს. შრომა მას მიაჩნია ადამიანის
გამაყვითელმობილებელ, მისი ღირსების ერთადერთ დამცველ საშუა-
ლებად. შრომას, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, შეუძლია ბუნე-
ბას ხასიათი შეუცვალოს, დასძლიოს, დათრგუნოს და მოიგერიოს
ყოველგვარი დაბრკოლება „კაცის ცხოვრებაში“.¹⁶ ამაღლოს მისი
ცხოვრების დონე, განვითარების ახალი პერსპექტივები შეუქმ-
ნას მას.¹⁷ შრომის მეშვეობით ჰქონდა მას წარმოდგენილი ბუნების
გარდაქმნა, უდაბური და დაქაობებული ადგილების აყვავებულ ბაღე-
ბად ქცევა, წყლის ძალის ადამიანის სამსახურში ჩაყენება და საზო-
გადოების წინსვლა სოციალურად სრულყოფილი წყობილებისაკენ.
როგორც საკუთარ-ქვეყნის მგზნებარე პატრიოტი, ნ. ნიკოლაძე ოც-
ნებობდა კოლხეთის ჭაობების ამოშრობაზე, რაც უნდა განხორციე-
ლებულიყო ახალი ახალგაზრდობის ხელმძღვანელობით, თვით კოლ-
ხეთის დაბლობის მშრომელთა ორგანიზებული შრომის მეშვეობით.
ნ. ნიკოლაძის ეს ერთ-ერთი სანუკვარი ოცნება დღეს, საბჭოთა ზე-
ლისუფლების დროს ხორცშესხმულია.

ნ. ნიკოლაძე, განიხილავს რა საზოგადოების განვითარების პრო-
ცესს ბუნებასთან მჭიდრო კავშირ-მიმართებაში, თვითონ ადამიანთა
საზოგადოებრივ შეკავშირებას ხსნის ბუნების მოვლენების სიღრ-
მეში ჩაწედომის, ბუნების სტიქიონის დაძლევის საჭიროებით. არსე-
ბობისათვის საჭირო საარსებო დოვლათის წარმოების პროცესში,
ბუნების ძალებთან სისტემატური ბრძოლის პროცესში ადამიანებს
ესაჭიროებათ გაერთიანება, გარკვეული შრომითი თანაცხოვრების
დამყარება. ცალკეული ადამიანი უღონოა, უმწეოა ბუნებასთან ბრძო-
ლაში.

¹⁴ ნ. ნიკოლაძე, „ერებულის დანიშნულებაზე“, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 34.

¹⁵ კ. მარქსი, „კაპიტალი“, ტ. I, I გამ., გვ. 139.

¹⁶ ნ. ნიკოლაძე, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 235.

¹⁷ Н. Никол а д з е, На народники, газ. «Новое обозрение». 1890.

ლაში, მას არ შეუძლია დასძლიოს ბუნების ძალები და იგი თავის საარსებო საპირობას დაუქვემდებაროს. ადამიანის არსებობა, შრომა და წინსვლა წარმოუდგენელია საზოგადოებრივი კოლექტივის გარეშე.

ნ. ნიკოლაძე, აღიარებს რა ბუნებრივი პირობების დიდმნიშვნელოვან როლს ადამიანთა საზოგადოების განვითარებაზე, მარქსამდელ სხვა პროგრესულ მოაზროვნეების მსგავსად, გეოგრაფიულ გარემოს მიიჩნევს საზოგადოებრივი ცხოვრების ავად თუ კარგად მოწყობის ერთ-ერთ სერიოზულ ფაქტორად. მისი შეხედულებით ამ ფაქტორის ხასიათზე დიდადაა დამოკიდებული ამა თუ იმ ქვეყნის სამეურნეო, ცხოვრება, მისი საშინაო და საგარეო პოლიტიკა, ხალხთა კეთილდღეობა. ხელსაყრელი გეოგრაფიული გარემო ხალხთა კეთილდღეობის პირობაა, არახელსაყრელი გარემო კი განაპირობებს მოცემული ქვეყნის საერთო ეკონომიკურ-კულტურულ ჩამორჩენილობას, მის მისწრაფებას დაპყრობებისა და აგრესიებისაკენ მეზობლების მიმართ.

გეოგრაფიული ფაქტორის როლის საკითხებში ნ. ნიკოლაძე ამაღლდა რუსეთის და დასავლეთ ევროპის მარქსამდელ მოწინავე მოაზროვნეთა იდეურ დონემდე. მაგრამ საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე აღნიშნული ფაქტორის როლის შეფასების საკითხში ნ. ნიკოლაძე არ ყოფილა თანამიმდევარი და ერთიანი შეხედულების დამცველი. მან ბოლომდე ვერ დაიცვა ძირითადი მაგისტრალური ხაზი. იგი ნებისთ თუ უნებლიეთ გადაჭარბებით როლს აკუთვნებს გეოგრაფიულ გარემოს და ცდილობს რუსეთის და ზოგიერთი სხვა ქვეყნის საგარეო პოლიტიკის ხასიათი, მოსახლეობის ფსიქიკური წყობა ახსნას ბუნებრივი ლანდშაფტის თავისებურებით.

მეფის რუსეთი დიდი და ძლიერი სახელმწიფოა, — აღნიშნავდა, ნ. ნიკოლაძე, — ამ მხრივ მას, ინგლისს გარდა მეტოქე არ გააჩნია, მაგრამ მას აქვს ერთი „მტკივნეული მხარე“, რომლითაც მკვეთრად განსხვავდება იგი ინგლისისაგან და მსოფლიოს სხვა სახელმწიფოებისაგან, „აქილევსის ქუსლი“, რომელიც უშუალო გავლენას ახდენს ამ ქვეყნის საგარეო პოლიტიკაზე და გარკვეულ მიმართულებას აძლევს მას, არის მისი არახელსაყრელი გეოგრაფიული მდგომარეობა, გაშლილი ზღვებისაგან მისი იზოლირება.

„ეს დიდი და ძლიერი სახელმწიფო, — წერს იგი, — ყოველმხრივ ხელშეკრულია იმ გარემოებით, რომ იმას არსაით გზა არა აქვს გაშლილი ზღვისაკენ“.¹⁸ რუსეთის აღმოსავლეთი, დასავლეთი, ჩრდილოეთი და

¹⁸ ნ. ნიკოლაძე, იაპონია, თბილისი, 1905, გვ. 11.

სამხრეთი საზღვრების და ამ საზღვრების გასწვრივ მდებარე ზღვების მოკლე აღწერით ნ. ნიკოლაძე ამტკიცებს მოყვანილი დებულების კეშმარიტებას.

„გაშლილი ზღვებისაგან“ რუსეთის მოწყვეტით, გარესამყაროსთან ნორმალური ურთიერთობისათვის ხელშემშლელი გეოგრაფიული გარემოს არსებობის ფაქტიდან ნ. ნიკოლაძეს შემდეგი დასკვნა გამოჰყავს: რუსეთს არ შეუძლია, თავისუფლად, სხვა სახელმწიფოებისათვის ხარკის ძღვეის გარეშე აწარმოოს საგარეო ვაჭრობა, გაიტანოს და შემოიტანოს საქონელი, იგი ამ მხრივ დამოკიდებულია ევროპაზე.¹⁹ ეს დამოკიდებულება კი, მისი აზრით, რუსეთის სიღარიბის ერთ-ერთი უმთავრესი მიზეზთაგანია. „ყოვლად შეუძლებელია, — წერს იგი, — ხეირიან ეკონომიურ მდგომარეობას ელირსოს ის სახელმწიფო, რომელიც ამგვარად უგზო-უკვალოა“.²⁰

ნ. ნიკოლაძის მიერ ხაზგასმულ გეოგრაფიულ ფაქტორს, მართლაც, მნიშვნელოვანი გავლენა ჰქონდა რუსეთის სახელმწიფოზე; აღნიშნული გეოგრაფიული „ხარვეზის“ დაძლევა და გაშლილ ზღვებთან გასასვლელების მოპოვება ისტორიულად მეფის რუსეთის საგარეო პოლიტიკისა და დიპლომატიის ერთ-ერთ მთავარ საზრუნავს წარმოადგენდა.

მაგრამ ნ. ნიკოლაძის ამ ძირითადში მართებულ შეხედულებას თავის ნაქლოვანებაც აქვს. იგი არაფერს ამბობს იმის თაობაზე, რომ გეოგრაფიული გარემოს როლი საერთოდ, და კერძოდ კი რუსეთის სინამდვილეში, სხვადასხვაგვარი იყო სხვადასხვა ისტორიულ ეტაპზე, რომ არა ეს ფაქტორები, არამედ ეკონომიკური მოტივები იყო განმსაზღვრელი რუსეთის საგარეო პოლიტიკის გარკვეული მიმართულების შემუშავების დროს. ნ. ნიკოლაძემ მთლიანად ვერ შეძლო, გეოგრაფიულ და ეკონომიკურ ფაქტორებთან ერთად, წინა პლანზე წამოეწია რუსეთის გაბატონებული კლასების ინტერესები და „მოთხოვნები“, რომელიც წარმართავდა ამ ქვეყნის საგარეო პოლიტიკას.

გეოგრაფიულ გარემოს სხვა მხრივაც დიდ როლს ანიჭებს ნ. ნიკოლაძე. იგი ლანდშაფტისა და კლიმატის ხასიათით ხსნის ამა თუ იმ ხალხის ფსიქიკურ თავისებურებას, მის გემოვნებას, ადამ-ჩვეულებებს და ა. შ. აქაც მას, პირველ რიგში, რუსეთი აქვს ნაგულისხმევი და ამ ქვეყნის კონკრეტული მაგალითით ცდილობს თავის მოსაზრების დადასტურებას.

„სამზღვარ-გარეთელ მწერლებს და მოაზროვნეებს აკვირვებს, — წერს იგი, — რუსეთის ერთფეროვანი და უმოძრაო ცხოვრება მთელი

¹⁹ ნ. ნიკოლაძე, იაპონია, თბილისი, 1905, გვ. 12—12.

²⁰ იქვე, გვ. 13.

ათასი წლის განმავლობაში. მობრძანდნენ და ნახონ აი ეს მინდვრები მათი შიშველი ბუნებით, მათი მოძველებული, თითქოს მკვდარი გამოხატულებით და ბრძანონ, რა გასაკვირველი უნდა იყოს, რომ ამ ბუნებას მცხოვრებლების ტვინზე და მის მოქმედებაზე ერთგვარი უმოძრაობის დალი დაუსვია... აქ გენიოსი პოეტიც კი ვერ მოძებნის პოეტურ სურათს, ფერს, შედარებას, გრძნობას, სიტყვას²¹. მისი შეხედულებით, რუსეთის წარსული ისტორია დიდად იყო დამოკიდებული ამ ქვეყნის ლანდშაფტზე, იგი მისი მომავლის დიდი ფაქტორიც იქნება.

რუსეთის ლანდშაფტის ერთფეროვნება და ჰავის სიმკაცრე ნ. ნიკოლაძის აზრით, მუდამ განაპირობებდა რუსი მოსახლეობის ლტოლვას საზღვარგარეთ; მისწრაფებას „გაშლილად განს გაწევი-საყენ“, მეზობელი ქვეყნების შეერთებისაკენ.²²

ჩვენი აზრით, ასეთ დასკვნებს, რუსეთის ბუნებისა და მისი უარყოფითი ზემოქმედების შესახებ მოსახლეობის განწყობილება-ხასიათზე, ნ. ნიკოლაძე აკეთებს ცნობილი ფრანგი განმანათლებლის, დიდი მოაზროვნის — შარლ მონტესკიეს შეხედულებათა ზეგავლენით.

თავის ნაშრომებში, კერძოდ, ცნობილ შრომაში — „კანონთა არსის შესახებ“, შარლ მონტესკიე კანონის ხასიათს. ადამიანთა ფსიქოლოგიურ წყობას, გემოვნებასა და ს. შ. უშუალოდ უკავშირებს ამა თუ იმ ქვეყნის ბუნებრივ გარემოს, კერძოდ კი კლიმატს. მისი აზრით, ცხელი ქვეყნების კლიმატი ერთგვარად მოქმედებს ადამიანებზე, ზომიერისა — მეორეგვარად, ცივისა — კიდევ სხვაგვარად აქედან იგი აკეთებს დასკვნას — ადამიანთა ხასიათი. განწყობა, კლიმატის ხასიათის შესატყვისად ყალიბდება და კანონთა სულიც ამასთან დაკავშირებით დიფერენცირებული უნდა იყოსო. „კანონთა არსის“ მეთოთხმეტე თავს მონტესკიე სპეციალურად მიუძღვნის კლიმატისა და კანონების ურთიერთობის საკითხს. ცივი ქვეყნების კლიმატის დახასიათებისას ნ. ნიკოლაძე ისეთ დასკვნამდე მიდის, რომელიც ძალზე უახლოვდება მონტესკიეს შეხედულებას. ასე მაგალითად, მონტესკიეს აზრით ცივი ქვეყნების ხალხი ფიზიკურად ძლიერია, მაგრამ სულიერად — სუსტი. იგი ნაკლებ მგრძნობიერია, ცივია, სულით მოუხეშავია და სხვ. ნადირობა, ომი, ხეტიალი, ალკოჰოლი, მისი შეხედულებით, ჩრდილოეთის ხალხის სულის ამოძრავების მთავარი საშუალებანია.²³

²¹ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), სხვათა შორის (ნაგრძნობა და განავონი), „კრებული“, 1873, წიგნი მეოთხე, გვ. 111—111.

²² იქვე, გვ. 114—115.

²³ Ш. Монтескье, О духе законов. Избр. произведения. М., 1955. стр. 267, 350, 351—361.

6. ნიკოლაძის შეხედულება რუსეთის გეოგრაფიული მდებარეობის, ჰავის და ლანდშაფტის უშუალო²⁴ გავლენის შესახებ რუსი ხალხის ფსიქიკურ წყობაზე, რუსეთის ისტორიულ პროცესზე, მის წარსულსა და მომავალზე, რასაკვირველია, ძალზე გადაქარბებულია.

გეოგრაფიული გარემო არც ერთი ხალხის ცხოვრებაში, და, რუსი ხალხის ცხოვრებაშიაც არ ყოფილა გადამწყვეტი. იგი იცვლებოდა იმისდა მიხედვით, თუ როგორი იყო ამა თუ იმ ხალხის განვითარების მასშტაბი, მისი საწარმოო ძალების განვითარების დონე, მეცნიერული აზრის სიღრმე.

მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსების შეხედულებით, გეოგრაფიული გარემო საზოგადოების განვითარების ერთ-ერთ მუდმივ და აუცილებელ პირობას წარმოადგენს და იგი, რა თქმა უნდა, სერიოზულ გავლენას ახდენს საზოგადოების განვითარებაზე, — იგი აჩქარებს ან ანელებს საზოგადოების განვითარების მსვლელობას. მაგრამ მისი გავლენა განმსაზღვრელი გავლენა როდია, ვინაიდან საზოგადოების ცვლილებანი და განვითარება გაცილებით უფრო სწრაფად ხდება, ვიდრე გეოგრაფიული გარემოს ცვლილებანი და განვითარება. მართლაც, სამი ათასი წლის მანძილზე ევროპაში 3-4 საზოგადოებრივი წყობილება შეიცვალა, გეოგრაფიული გარემო კი თითქმის უცვლელი დარჩა, მაშასადამე, გეოგრაფიული გარემო არ შეიძლება საზოგადოებრივი განვითარების მთავარ მიზეზს, განმსაზღვრელ ფაქტორს წარმოადგენდეს.

6. ნიკოლაძე, მიუთითებს რა რუსეთის გეოგრაფიული მდებარეობისა და ბუნებრივი პირობების თავისებურებაზე, ივიწყებს, რომ ეს თავისებურება მეტ-ნაკლები მასშტაბით ახდენდა გავლენას ამ ქვეყნის ისტორიულ პროცესზე. იყო დრო, როდესაც ეს გავლენა მართლაც ძლიერ უარყოფითად მოქმედი იყო.²⁴ მაგრამ მაშინ რუსეთის საწარმოო ძალთა განვითარების დონე და შესაფერი ეკონომიური წყობა ვერ იძლეოდა ბუნების ძალების ათვისებისა და მისი უარყოფითი გავლენის დაძლევის შესაძლებლობას. იგი, ამასთან ერთად, ამ შემთხვევაში მხედველობაში არ ღებულობს სოციალური ურთიერთობის ხასიათს, რომლის შესახებაც მას საერთოდ ნათელი წარმოდგენა აქვს. მან კარგად იცის, რუსი მოსახლეობის ემიგრაცია მეზობელ ქვეყნებში იმდენად რუსეთის ჰავისა და ლანდშაფტის „სიციულის“ შედეგი არ იყო, რამდენადაც სოციალური ყოფის უკუღმართობისა, გლეხობისა და მოსახლეობის სხვა მშრომელი ფენების

²⁴ რუსეთის ლანდშაფტი, მისი გეოგრაფიული გარემო, საუკუნეთა განმავლობაში თითქმის არ შეცვლილა, ამავე დროს რუსი ხალხის ისტორიულ განვითარებაში მართლ 3—4 საუკუნის განმავლობაში უდიდესი ცვლილებები მოხდა.

აუტანელი საცხოვრებელი პირობებისა. იგი იმ უაზრო სოციალური ყოფის შედეგი იყო, რომლის ანაქრონიზმში მას ერთი წუთითაც კი ეჭვი არ ეპარებოდა.

თვით ნ. ნიკოლაძე ხედავს, რომ აქარბებს რუსეთის ბუნებრივი პირობების მუქი ფერების წარმოდგენას, ამიტომ ცდილობს სულ სხვა ასპექტში გააშუქოს ამ ფაქტორის როლი მომავალში. იგი ალ-ლოთი ხვდება, რომ რუსეთის თვალუწვდენელ მინდვრებში აურაცხელი სიმდიდრეა დამარხული და იგი მომავალში ამ ქვეყნის აყვავების პირობად გადაიქცევა. როცა რუსი ხალხი ხელს მოკიდებს ბუნებრივი სიმდიდრეების დამუშავებას,—წერს ნ. ნიკოლაძე,— გაიყვანს, უკეთ მოაწყობს თავის ცხოვრებას, მაშინ იმას შინ ბედნიერება ექნება და უფრო იშვიათად მოინდომებს შინაურების მიტოვებას, ბედის ცდას ცხრა მთას იქით. რუსეთის ბუნებრივი სიმდიდრეების ათვისება და ცხოვრების უკეთ მოწყობა, მისი აზრით, გავლენას მოახდენს საგარეო პოლიტიკის მიმართულებაზე და შეასუსტებს ამ ქვეყნის მისწრაფებას გაფართოებისაკენ „გაშლილად გაწევისაკენ“.²⁵

ძველი სოციალური წყობის მოსპობამ და მშრომელთა ხელისუფლების შექმნამ მართლაც სრული გადატრიალება მოახდინა რუსეთის ეკონომიურ წყობაში და არნახულად განავითარა მისი საწარმოო ძალები. ამას რუსეთის თვალუწვდენელი სივრცის აურაცხელი ბუნებრივი სიმდიდრეების ათვისება ჭაყვდა. ბუნება ხალხს სამსახურში ჩადგა. რუსმა ხალხმა ბედნიერება მოიპოვა საკუთარ მამულში და მისი „სასტიკი“ ბუნება თავის უდრეკ ნებას და ინტერესებს დაუმორჩილა.

2. საზოგადოების განვითარება და მისი საფეხურები

ბუნების მსგავსად ნ. ნიკოლაძე საზოგადოებაშიაც ხედავს განუწყვეტელ მოძრაობას, ცვალებადობას, განვითარების დაუსრულებელ პროცესს, სადაც ადგილი აქვს ძველის ნგრევას, ახლის აღმოცენებას და ა. შ. ამქვეყნად არაფერი არ ხდება უმიზეზოდ. ყველაფერს, და, მაშასადამე, მუდმივ მოძრაობას და განვითარებას საზოგადოებრივ ცხოვრებაში თავისი შინაგანი კანონზომიერება გააჩნია. ნ. ნიკოლაძის თქმით, „ამ ქვეყნად კაცს არაფერი არ უნდა გაუტვირდეს იმიტომ, რომ ყველაფერს თავისი მიზეზები და საფუძველი აქვს.“²⁶

²⁵ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), სხვათა შორის... ეურნ. „კრებული“; 1873 № 4, გვ. 116.

²⁶ ნ. ნიკოლაძე, ძველი მეგობრები ახალ კანში, გაზ. „დროება“, 1870, № 23.

„უწინდელ დროში, ღრმა და ბნელ ძველობაში, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — კაცს ყოველი საქმე სამუდამოთ, შეურყევლათ, საკვირველ-მოქმედათ, თითქმის ღმერთად მიაჩნდა. იმას ყველაფრის ეშინოდა.. ყველასი ერიდებოდა და მისი შეშინებული გონება ვერ ბედავდა რაიმე გაუმჭობესების შემოღებას, რომ ამით თავისი სიცოცხლის სიძნელე შეემსუბუქებია...²⁷ აქედან გამომდინარე ნ. ნიკოლაძე დაასკვნის: განვითარებას, წინსვლას, საზოგადოების წარმატებას ერთი დიდი დაბრკოლება ელობებოდა გზაზე — ადამიანის გაუბედობა, თავისი ძალისა ან თავის უიმედობა.. ათასეული წლები გავიდა სანამ ადამიანმა დასძლია ეს გაუბედობა და პირველი დიდი ნაბიჯი გადადგა წინ: ისწავლა ცეცხლის ხმარება და გამოყენება.²⁸

ნ. ნიკოლაძის შესედულებით, ცხოვრებამ აიძულა ადამიანი, დაეძლია გაუბედობა, საკვირველი მოქმედი ძალებისადმი ბრმა რწმენა, მისულიყო ცვალებადობისა და განვითარების შეგნებადღე და დაენახა, რომ „... სინამდვილე იმას კი არ მოასწავებს, რომ ყოველიფერი მუდამ უცვლელი რჩება“.²⁹

ცვალებადობა, განვითარება, ძველის მოსპობა და ახლის წარმოშობა დრომოქმულის გადახალისება ნ. ნიკოლაძეს ბუნებისა და საზოგადოების, ადამიანთა ცხოვრების მუდმივ მოქმედ კანონად მიაჩნია, მის გარეშე მას არ წარმოუდგენია ადამიანთა არსებობა.

„... კაცობრიობას არცერთი განწობილება, არცერთი ჩვეულება არ ჰქონდა და არც ეხლა აქვს ისეთი, — წერს იგი, — რომ სამუდამოდ კეთილი და შეუცვლელად გამოსადეგი ყოფილიყოს. ყოველიფერს ნიადაგ გაუმჭობესება ეჭირვებოდა, ყოველიფერი ნიადაგ უნდა იცვლებოდეს. ახლდებოდეს და უმჭობესდებოდეს, ამას თხოულობს ბუნების მოთხოვნილება.“³⁰

რაში ხედავს ნ. ნიკოლაძე საზოგადოების განვითარების სტიმულს, რა მიაჩნია მას აღმაეალი პროგრესის მამოძრავებელ ფაქტორებად? ბრძოლა ძველსა და ახალს შორის, საზოგადოებასა და ბუნებას შორის, ადამიანთა სხვადასხვა სოციალურ ჯგუფებს შორის საზოგადოებრივ სუფრაზე ადგილის უფლებისა და უკეთესი ცხოვრებისათვის, ახლის წადილი და უმჭობესის სურვილი. აი რა მიაჩნია ნ. ნიკოლაძეს საზოგადოებრივი ცხოვრების შინაარსად და განვითარების ფაქტორად.

„...კაცის ცხოვრებას, ხასიათს, მდგომარეობას მარტო ნიადაგი

²⁷ ნ. ნიკოლაძე, ჩვენი ახალგაზრდობა, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 7.

²⁸ იქვე.

²⁹ ნ. ნიკოლაძე, დიდი და პატარა ერები, ნიკოლაძის პირადი არქივი, საჯარო ბიბ. ფონდი, საქმე № 10/24.

³⁰ ნ. ნიკოლაძე, საახალწლო, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 31.

ბრძოლა და მოძრაობა აუმჯობესებს.³¹—წერს ნ. ნიკოლაძე და ამით ხაზს უსვამს ბრძოლისა და წინააღმდეგობის გადამწყვეტ როლს საზოგადოების მოძრაობასა და განვითარებაში.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ მოძრაობისა და წინააღმდეგობის გაგების საკითხში ნ. ნიკოლაძე ალლოთი დიალექტიკურ მატერიალიზმს უახლოვდება. მაგალითად, საზოგადოებრივ ცხოვრების არსებულ წინააღმდეგობაში იგი ხშირად ხედავს შინაგან წინააღმდეგობას, ურთიერთისადმი დაპირისპირებულ ტენდენციათა ბრძოლას. ამ ბრძოლას იგი უწოდებს მაცოცხლებელ შინაგან ბრძოლას, „... რომელიც არსებითად, ქვეყნის წარმატების, მისი ცხოველუნარიანობის და დღეგრძელობის თავდებს წარმოადგენს.“³² ძალზე მექ საღებავებს ხმარობს იგი იმ ხალხების და ქვეყნების ცხოვრების დასახასიათებლად, სადაც ადგილი არ აქვს ასეთ შინაგან ბრძოლას. ასეთ ქვეყნებში, მისი აზრით, ბატონობს სიცარიელე, უშინაარსობა, წინსვლის სურვილის არარსებობა და სხვ.³³

ნ. ნიკოლაძეს საზოგადოებრივი ცხოვრება და განვითარება ვერ წარმოუდგენია წინააღმდეგობისა და ბრძოლის გარეშე. ეს ბრძოლა და წინააღმდეგობა, მისი მართებული განსაზღვრით, დინამიკურია, მრავალფეროვანია, ერთი ფორმიდან მეორეში გადადის, ფერს იცვლის, მაგრამ მარადიულია, აბსოლუტურია თვით ბრძოლა და წინააღმდეგობა, ვინაიდან იგი ცხოვრების შინაარსია, განვითარებისა და განახლების მძლავრი წყაროა.

„ცხოვრება, ეხლანდელ თავის მდგომარეობაში ბრძოლაა, — წერს იგი, — რაგინდ გაუქეთესდება ის შემდეგში, რაგინდ გონიერი და ძმური გრძნობით აღვისილი გახდეს კაცობრიობა, ყოველთვის და ყველა ხალხებისათვის ცხოვრება ბრძოლა თუ არა შრომაა მაინც.“³⁴

ადამიანის ურთიერთობა ბუნებასთან და წინააღმდეგობა საზოგადოების შიგნით სხვადასხვა სოციალურ ჯგუფებს შორის, აი როგორ აქვს წარმოდგენილი ნ. ნიკოლაძეს ბრძოლა. ადამიანი ებრძვის ბუნებას, შრომის პროცესის გზით ზემოქმედებას ახდენს მასზე, რათა სახე შეუცვალოს მას, მოიპოვოს არსებობისათვის საჭირო საშუალებები, ცხოვრების უკეთესი პირობები შექმნას. ადამიანი, ამასთან ერთად, იბრძვის უკეთესი სოციალური პირობებისათვის, ამ ნიადაგზე

³¹ ნ. ნიკოლაძე, ძველი მეგობრები ახალ კანში. გაზ. „ღრეობა“, 1870, № 23.

³² Н. Никол а д з е, Мир внутри, газ. «Обзор», 1878, № 27.

³³ იქვე,

³⁴ ნ. ნიკოლაძე, ახალგაზრდობის აღზრდა. ჟურ. „ქრებული“, 1871, № 3, გვ. 192.

ადგილი აქვს წინააღმდეგობას საზოგადოების სხვადასხვა ჯგუფებს შორის.

„კაცი ებრძვის ბუნებას და ყოველთვის საჭირო იქნება ამ ბუნებით სარგებლობა, და იმგვარი განწყობილება მახლობლებთან, რომ ცალცალკეობის მაგიერ, ერთი, ძმური და გონიერი კაცობრიობის ოჯახი ბუნების სარგებლობას ეწაფებოდეს და გონიერად იყოფდეს მის ნაყოფს.“³⁵

6. ნიკოლაძე, რომელიც სოციალურად ორგანიზებული, პარმონიული საზოგადოებრივი წყობილების მომხრეა, ფიქრობს, რომ როგორც კი საზოგადოება სრულყოფილი გახდება და „ერთიან ძმურ ოჯახში გაერთიანდება“, საზოგადოების შიგნით არსებული ბრძოლა მოიხსნება, მაგრამ ბრძოლა და წინააღმდეგობა მაინც დარჩება. ეს იქნება ბრძოლა ბუნებრივ და სოციალურ გარემოს შორის, ადამიანის მზარდი ზემოქმედება ბუნებაზე მისი უფრო და უფრო საფუძვლიანი შესწავლისა და ადამიანთა საჭიროებისათვის გამოყენების მიზნით. 6. ნიკოლაძის შეხედულება ბრძოლისა და წინააღმდეგობის, როგორც საზოგადოებრივი ცხოვრების წყაროსა და განვითარების მთავარ ფაქტორზე ძირითადად მატერიალისტურია.

6. ნიკოლაძის შეხედულებით, ადამიანისა და მთელი საზოგადოებისათვის დამახასიათებელია „ახლის“ გრძნობა და სიყვარული, ადამიანი მუდამ მიისწრაფვის უკეთესისაკენ, წარმატებისაკენ, წინსვლისაკენ, სრულყოფისაკენ: იგი არის საზოგადოების განვითარების მძლავრი სტიმული. „რადგანაც ყოველიფერი ქვეყანაზე იზრდება, — წერს 6. ნიკოლაძე. — ხუცდება და კვდება. ბუნება ღიდი ხანია დაღუპებოდა და გაქრებოდა, გამაცხოვრებელი და გამაახლებელი ძალა რომ არ ჰქონდეს, რომელიც გაფუჭებული და დაძველებული ნაწილების მაგივრათ ახალს, უკეთესებს უმზადებს და აძლევს... კაცის ცხოვრების გაუმჯობესებაზე და კაცის ბედნიერებაზე იმას ყოველთვის უპირატესი ზემოქმედება ჰქონია. შეუძლებელია წარმოადგინოს კაცმა რა მდგომარეობაში იქნებოდა ეხლა ადამიანი, რანაირი გაწყობილი იქნებოდა ეხლა საზოგადოება, რაფრათ იცხოვრებდა ეხლა კაცი, მის გულში ნიადაგ ახლის წადილი და უმჯობესის სურვილი რომ არ ღვივოდეს.“³⁶

როგორც მატერიალისტები, ისე იდეალისტებიც აღიარებდნენ რომ საზოგადოებამ განვითარების გრძელი გზა განვლო პირველყოფილი თემური წყობილებიდან, ქვის ხანის პერიოდიდან, თანამედროვე წყობილებამდე, მეცნიერებისა და ტექნიკის უდიდეს მიღწე-

³⁵ 6. ნიკოლაძე, დასახ. წერ., ეურ. „კრებული“, 1871, № 3, გვ. 193.

³⁶ 6. ნიკოლაძე, საახალწლო, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 20.

ვებამდე. მაგრამ იდეალისტები საზოგადოების განვითარების განმსაზღვრელ ფაქტორად მიიჩნევდნენ ცნობიერების, გონების განვითარებას. საერთოდ, მარქსამდე და ენგელსამდე გაბატონებული იყო შეხედულება, რომ საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა მოვლენას ადამიანთა ცნობიერებასა და შეხედულებებში აქვს სათავე, რომ ისინი წარმართავენ საზოგადოების განვითარებას. მარქსი და ენგელსი იყვნენ პირველნი, რომელთაც გაარკვიეს საზოგადოებრივი იდეების, შეხედულებების და დაწესებულებების წარმოშობის წყარო და აღმოაჩინეს ის დიადი, მანამდე „... იდეოლოგიურ მოსაზრებათა სამოსელში“ მიჩქმალული ჭეშმარიტება, კანონი, რომ საზოგადოების განვითარების საარსებო საფუძველი, თვით იდეებისა და წარმოდგენების წყარო არის საკვების, ტანსაცმელის, საცხოვრებელი ბინებისა და სხვა მატერიალური დოვლათის წარმოება და ამასთან ამა თუ იმ ზალხის ან ამა თუ იმ ისტორიული ხანის ეკონომიკური განვითარების შესაფერი საფეხური გახსაზღვრულ მომენტში შეადგენს საფუძველს, საიდანაც ვითარდებიან შესაფერი ეპოქის სახელმწიფო დაწესებულებანი, უფლებრივი შეხედულებანი, ხელოვნება და თვით ადამიანთა რელიგიური წარმოდგენებიც კი...“³⁷

მარქსიზმ-ლენინიზმის მოძღვრებით, საზოგადოების სულიერი ცხოვრების ჩამოყალიბების წყაროს, — საზოგადოებრივ იდეათა, პოლიტიკურ შეხედულებათა, პოლიტიკურ დაწესებულებათა წარმოშობის წყარო უნდა ვეძიოთ არა თვით იდეებში, თეორიებში, პოლიტიკურ დაწესებულებებში, არამედ საზოგადოების მატერიალური ცხოვრების პირობებში, საზოგადოებრივ ყოფიერებაში, რომლის ასახვასაც წარმოადგენენ ეს იდეები, თეორიები, შეხედულებები.

ადამიანთა საზოგადოების განვითარება პირველყოფილი მდგომარეობიდან თანამედროვე ყოფამდე ნ. ნიკოლაძეს ასე აქვს წარმოდგენილი:

„ზორელ წარსულში,—წერს ნ. ნიკოლაძე,—ადამიანი ძალზე უმწეო იყო ბუნებასთან ბრძოლაში და ელემენტარულ „კომფორტსაც“ კი მოკლებული იყო. მას არ ჰქონდა ბინა, ორმოებსა და ბუნებრივ გამოქვაბულებში ცხოვრობდა ოჯახის წევრებთან ერთად, თითქმის სრულიად შიშველ-ტიტველი იყო, უმი ხორციით და მცენარეთა ნაყოფით ირჩენდა თავს, სიცხისა და სიცივისაგან თავს ვერ იფარავდა, გარეული მხეცების თავდასხმის მუდმივ შიშში იმყოფებოდა, მათგან თავის დასაფარავად მხოლოდ ხეზე შეხტომა შეეძლო და ქვისა და

³⁷ ფ. ენგელსი, სიტყვა, წარმოთქმული მარქსის საფლავზე 1883 წლის 17 მარტს, წერილები კ. მარქსის სიკვდილის შესახებ, თბ., 1933, გვ. 5.

ჯოხის მეტი იარაღი არ გააჩნდა,³⁸ მაგრამ ვადის „დრო და ადამიანი ქვაბებიდან და მღვიმეებიდან გამოდის, სახლის აგებას სწავლობს, მდინარეებში, ტივებზე კარვებს აკეთებს და მით იფარავს თავს ტყის ნადირისაგან.“³⁹

მაგრამ ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, დროთა განმავლობაში კაცობრიობამ ეს საფეხურიც უკან ჩამოიტოვა. „ახლის სურვილმა“ ადამიანს უკეთესი სადგომები გამოაგონებინა. მან გააქეთა კარავი დამალულ ადგილებში, შემდეგ კი კარვის მაგიერად ხის შენობები მოიგონეს და მათ დასადგომად ამაღლებული, „მთიული“ ადგილები აირჩიეს; „შემდგომ მიიღეს ქვის შენობა...“ და ა. შ.⁴⁰ ბინა-სადგომების გაუმჯობესებას თან მოჰყვა შესატყვისი ცვლილება ტანსაცმლის წარმოებაში. ადამიანმა თავი დააღწია სიტიტვლეს, ჯერ ნადირის ტყავით შეიმოსა თავი, შემდეგ ტყავების შეკერვა ისწავლა, ბოლოს კი ნაბდის, შალის, ტილოს, ბამბის, აბრეშუმის ქსოვილების დამზადებაც შეისწავლა⁴¹, აღნიშნულ ცვლილებებს ადამიანის ცხოვრებაში, — განაგრძობს ნ. ნიკოლაძე, — მოჰყვა შემდგომი ევოლუცია იარაღის წარმოებაში. ადამიანმა ჯერ ქვის გათლა-წამახვილება ისწავლა, შემდეგ სპილენძის წარმოება, შემდეგ კი გადავიდა რკინისა და ფოლადის იარაღის დამზადებაზე. იარაღი თანდათანობით სრულყოფილი ხდებოდა. იარაღის წარმოების გაუმჯობესებამ გააადვილა შრომა და დიდი ბიძგი მისცა მიმოსვლის საშუალებათა სწრაფ განვითარებას.⁴²

იმ დიდმა ევოლუციამ, რომელიც განიცადა ადამიანის საცხოვრებელმა ბინებმა, ტანისამოსის წარმოებამ, მიმოსვლის საშუალებებმა, წარმოებისა და შრომის იარაღებმა, გამოიწვია სათანადო ცვლილებები ადამიანის ცხოვრების სხვა დარგებშიც. შეიქმნა კავშირ-ურთიერთობის საშუალებები. ჯერ მოიგონეს გზებზე, ხეებზე და ქვებზე უხეირო ნიშნების სმა... მერმე მოიღეს ფიცარზე, ცხვრის ტყავზე ან ბეჭზე. ანდა ერთნაირ მცენარის ფოთოლზე ნიშნების სმა და მოსამსახურის ან მგზავრის ხელით გზავნა, დანიშნულ პირისათვის გადასაცემლათ...“⁴³ და ა. შ. ამას მოჰყვა ასოების გამოგონება, წიგნების წერა, წიგნების ერთი ადგილიდან გადაგზავნა მეორეში, წიგნების გადაწერის გაადვილება და სხვ.⁴⁴ „რა საგანიც უნდა ავი-

³⁸ ნ. ნიკოლაძე, საახალწლო, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 21.

³⁹ იქვე.

⁴⁰ იქვე.

⁴¹ იქვე, გვ. 22.

⁴² იქვე, გვ. 22—23.

⁴³ იქვე, გვ. 23.

⁴⁴ იქვე, გვ. 25.

ლოთ. — განაგრძობს: ნ. ნიკოლაძე, — ჩვენ ყოველგან ამგვარსავე პირობებზე უგუნდობასა და იმას შემდეგ გაუმჯობესებას დავინახეთ.⁴⁵

ადამიანის ცხოვრების პირობების მზარდი გაუმჯობესების სურათს დახატავს ნ. ნიკოლაძე ამით არ ამთავრებს. მისი შეხედულებით, ძირეულმა ცვლილებებმა „გარეგანი ცხოვრების“, ე. ი. საარსებო საშუალებათა მოპოვების დარგში სათანადო ცვლილება მოახდინა ადამიანის შეგნებაში, იდეების სფეროში, გაიზარდა და გაფართოვდა ტვინის ფუნქცია, ადამიანი მიეჩნეოდა მოაზრებასა და ფიქრს, თუმცა ადამიანთა წარმოდგენა ბუნებაზე ჯერ კიდევ გულუბრყვილო ხასიათს ატარებს.

„აზრის შეცვლა, რასაკვირველია, კაცის ცხოვრების წესსაც შეცვლიდა და გაუმჯობესებდა“.⁴⁶ თვით საკუთრების ინსტიტუტმაც კი განიცადა განვითარება და გაუმჯობესება. ადამიანის შეხედულება საკუთრებაზე შეიცვალა იმ ცვლილებების შესაბამისად, რომელიც განიცადა ყოფა-ცხოვრებამ და აზრმა. ასე თანდათანობით გამოირჩევა კაცის საკუთრებიდან უფლება კაცის სიცოცხლეზე, შემდეგში უფლება შრომაზე და ამგვარად მონების ადგილი დაიკავა გლეხობამ, გლეხობისა — მოჭამაგირობამ, მოჭამაგირობა — მოჭირაობამ და ა. შ.⁴⁷

ნ. ნიკოლაძე, როგორც დავინახეთ, ადამიანთა საზოგადოების განვითარების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ფაქტორად შრომას მიიჩნევს, მაგრამ მის გვერდით იგი ასეთივე ფაქტორის როლს აკუთვნებს „ახლის წადილს, გაუმჯობესების სურვილს“, ე. ი. შეგნებას, აზრს. ეს უკვე რამდენიმე ფაქტორების თეორიის გაზიარებაა. როგორც შრომა. ისე „ახლის წადილიც“ უშუალოდ დაკავშირებული არიან მატერიალური წარმოებისა და საწარმოო საშუალებათა გარკვეულ დონესთან და მისი განვითარების. შესაბამისად განიცდიან ცვლილებას. შრომის საშუალებების ან იარაღის წარმოების განვითარება ნ. ნიკოლაძეს საზოგადოების განვითარების დონის მნიშვნელოვან მაჩვენებლად მიაჩნია, მაგრამ წინა პლანზე არ აყენებს მას და არ თვლის განვითარების განმსაზღვრელ ფაქტორად. მარქსიზმ-ლენინიზმისათვის კი აქსიომას წარმოადგენს ის ჰეგელიზმისა, რომ საზოგადოების განვითარების ისტორია წარმოების განვითარების, საწარმოო ძალთა განვითარების ისტორიაა, რომ ყოველგვარი ცვლილებები წარმო-

⁴⁵ ნ. ნიკოლაძე, საახალწლო, რჩ. ნაწ. ტ. II, გვ. 24.

⁴⁶ იქვე, გვ. 25.

⁴⁷ იქვე.

ების იარაღების ცვლილებებიდან იწყება, რასაც მოსდევს წარმოების განვითარება მისი ზედნაშენებით და ასე შემდეგ.⁴⁶

„რა მნიშვნელობაც დაშთენილი ძელების აგებულებას აქვს მოსპობილ ცხოველთა ჯიშების ორგანიზაციის შესასწავლად, — წერს კ. მარქსი, — ასეთივე მნიშვნელობა აქვს შრომის საშუალებათა ნაშთებს მოსპობილ საზოგადოებრივ-ეკონომიურ ფორმაციათა შესასწავლად... ეპოქებს განასხვავებს ერთმანეთისაგან არა ის, თუ რა იწარმოება, არამედ როგორ, შრომის რა საშუალებით იწარმოება“⁴⁹.

ნ. ნიკოლაძე კარგად ხედავს საზოგადოების განვითარების კანონზომიერებას. მან იცის, რომ საზოგადო ცხოვრებაში არაფერი ხდება უეცრად და უმიზეზოდ,⁵⁰ რომ „... საზოგადოების ცხოვრების კანონები იმრიგათვე აუცილებელი და შეურყენელი არიან, როგორც თვით ბუნების კანონები“.⁵¹ საზოგადოების განვითარების აღნიშნული კანონზომიერებიდან გამომდინარეობს იგი, როცა ხაზს უსვამს განვითარების საერთო გზას ყველა ხალხისათვის. მისი შეხედულებით, ყველა ხალხს, ყველგან გაზრდა-განვითარებისა და გაძლიერების ერთნაირი გზა გამოუვლია. ყოველი მათგანი ერთნაირი გზით მიდის წინ, ერთგვარი კიბით ადის განვითარების მაღალ საფეხურზე, „... ნაბიჯ-ნაბიჯად იდგამს ფეხს კაცობრიობა და მიდის წინ.“⁵² იგი ამასთან დასძენს, რომ ზოგი ხალხი სწრაფად გაიზრდეს კიბე-საფეხურს, ზოგს კი დიდი ხანი სჭირდება (საუკუნეებიც კი)⁵³.

⁴⁶ აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ნ. ნიკოლაძეს კარგად ესმის წარმოების იარაღისა და მისი ევოლუციის როლი ადამიანთა საზოგადოებაში. მან იცის, რომ სხვადასხვა ეპოქას, ცივილიზაციის სხვადასხვა საფეხურს იარაღის წარმოების სხვადასხვა წესები და ტექნიკური დონე შეესაბამება. მაგრამ იგი არ არის თანმიმდევრული ამ ფაქტორის აღიარებაში. ამიტომაც, რომ საზოგადოების განვითარების საქმეში თუ პრიმატს ხან ამ იარაღების წარმოებასა და მატერიალური წარმოების პროცესს აუეთვნებს, ხანაც წინსვლის ნდობასა და აზრს შეცვლას.

ნ. ნიკოლაძე საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარებას განიხილავს, როგორც ერთიმეორის მომდევნო აღმავალი საფეხურისაგან შემდგარ უწყვეტ კიბე-საფეხურებს. თუმცა განვითარება არ არის სწორხაზოებრივი. ყოველ საფეხურს აქვს თავისი „ჩაფარდებები“ და ზიგზაგები. მაგრამ საერთოდ ახალი საფეხური წინ უსწრებს წინამორბედს და მასთან შედარებით პროგრესულია. თითოეული სახელმწიფოს განვითარებისათვის საჭირო ხელსაყრელი პირობები, — წერს იგი, — არც ადამიანების მიერ არის მოგონილი და არც დიპლომატიური კომპინაციებით წესდება, იგი ხალხის წინამორბედი და მემკვიდრეობით მრეხული ისტორიული ცხოვრებიდან გამომდინარეობს (Н. Николадзе, Мир во всем то ни стало. гл. «Обзор», 1878, № 174).

⁴⁹ კ. მარქსი, „კაპიტალი“, ტ. 1, ქართ. გამ. გვ. 140—141.

⁵⁰ ნ. ნიკოლაძე, „კრებულის“ დანიშნულებაზე, რჩ. ნაწ., ტ. 11, გვ. 45.

⁵¹ ნ. ნიკოლაძე, ბანკის საქმე ჩვენში, რჩ. ნაწ., ტ. 11, გვ. 269—270.

⁵² ნ. ნიკოლაძე, მამულის სიყვარული და მსახურება... გვ. 13—14.

⁵³ იქვე, გვ. 14—15.

ნ. ნიკოლაძე აჭითარებდა საზოგადოებრივი ცხოვრების თანდათანობითი გაუმჯობესების აზრს და გადაჭრით უარყოფდა შეხედულებას განვითარების ვითომდა შეფერხების, ევროპის სოციალური განვითარების უპერსპექტივობისა და მისი ცივილიზაციის დაცემაზე.

წერილში — „გლეხთა განთავისუფლება საქართველოში“ — ნ. ნიკოლაძე გაბედულად ეკამათება გერცენსა და ოგარიოვს იმაზე, რომ ისინი პესიმისტურ აზრებს ავითარებდნენ ევროპის სოციალური განვითარების პერსპექტივებზე, ნიპილისტურად იყვნენ განწყობილი ევროპის აწმყოსადმი და დეკადანსს უწინასწარმეტყველებდნენ მას მომავალში.

მოგვიტევონ „კოლოკოლ“-ის დიდად პატივცემულმა გამომცემლებმა, — წერს ნ. ნიკოლაძე ამ წერილში, — ჩვენ მთლიანად არ ვიზიარებთ მათს უიმედობას ევროპის თანამედროვე მოუწესრიგებლობის გამო. წინააღმდეგ მათი შეხედულებისა, ჩვენ გვწამს, რომ ევროპა მაინც თავისას გაიტანს და მიაღწევს სასურველ იდეალს“.⁵⁴

ნ. ნიკოლაძის მოყვანილი აზრი ნათელყოფს მის ოპტიმისტურ განწყობილებას ევროპის მომავალ განვითარებაზე. არ მოსწონდა რა ევროპის სახელმწიფოებში მაშინ არსებული სოციალურ-პოლიტიკური და ეკონომიკური სისტემა, იგი, ამასთან ერთად, უარყოფდა იმ აზრსაც, თითქოს ევროპა დაბერდა, რომ მან, ოსვალდ შპენგლერის თქმისა არ იყოს, დაცემა განიცადა და სრული კრაზისაკენ მიექანება. მას, პირიქით, სწამდა ევროპის ხალხის შემოქმედებითი ენერგია, მისი უშრეტი მისწრაფება პროგრესის. სოციალური სამართლიანობისა და ხალხთა მშვიდობიანი თანაარსებობისაკენ. იგი დარწმუნებული იყო, რომ ევროპა თავიდან მოიშორებდა „სიბერისა და დაცემის“ ნიშნებს, ბოლოს მოუღებდა სოციალურ ავადმყოფობას და ფენიქსებრ განახლებული გასწევდა წინ სოციალურად ორგანიზებულ, კულტურულად აყვავებული საზოგადოებისაკენ.

3. საზოგადოებრივი განვითარების ფორმები

ნ. ნიკოლაძის მსოფლმხედველობის მკვლევართა უმეტესობა აღნიშნავდა, რომ ნ. ნიკოლაძე ევოლუციონისტია, საზოგადოების თანდათანობითი, უწყვეტი განვითარების მომხრეა. მართალია, ჭაბუკოვის პერიოდში იგი არ გამორიცხავდა ძალდატანებას, რევოლუციას, ნახტომისებურ განვითარებას ისტორიაში, მაგრამ იმ მობრუნების კვალდაკვალ, რომელიც განიცადა მარცხნიდან მარჯვნივ, მან უარყო ძალდატანების საჭიროება და საზოგადოების პროგრესის ერთად-

⁵⁴ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. ნაშრ., რჩ. ნაწ., ტ. 1, გვ. 174.

ერთ გზად მიიჩნია ისტორიული პროცესის თანდათანობითი, მშვიდობიანი განვითარება.

ჩვენ არ შეგვიძლია ამ მოსაზრების საკვებით გაზიარება. იგი არ იძლევა ნ. ნიკოლაძის რთული და წინააღმდეგობების შემცველი იდეური მემკვიდრეობის სრულყოფილ შეფასებას ამ საკითხში. ნ. ნიკოლაძის ტიპურ ევოლუციონისტად მიჩნევა არ იქნება სწორი, რადგან, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ნ. ნიკოლაძე რადიკალ-დემოკრატიულ და თვით რევოლუციურ-დემოკრატიულ პოზიციებზე იდგა. იგი ცნობდა რევოლუციის კანონზომიერებას, საზოგადოების განვითარების მუხრუჭაღქცეული საზოგადოებრივი ურთიერთობის დამხობის აუცილებლობას და ამ მეთოდებს ანიჭებდა უპირატესობას, თუმცა არ გამორიცხავდა მშვიდობიანი განვითარების, უსისხლო სოციალურ მოძრაობათა საჭიროებასაც. თავისი პუბლიცისტურ-ჟურნალისტური მოღვაწეობის მეორე ეტაპზე, რომელიც 70-იანი წლების დასასრულიდან იწყება, ნ. ნიკოლაძე რევოლუციური აქტის კანონზომიერებისა და ძალდატანებითი მეთოდის მიმართ ისტორიაში რამდენადმე სკეპტიკურად არის განწყობილი და პრიმატს მშვიდობიან განვითარებას, რეფორმების მეშვეობით განხორციელებულ ცვლილებებს ანიჭებს, ე. ი. ძირითადად, ევოლუციონური კონცეფციის მომხრეა. მაგრამ არც ამ ეტაპზეა იგი ყოველგვარი რევოლუციისა და ძალის პოლიტიკის წინააღმდეგ, თუმცა აღარ თვლის მათ ისტორიისა და საზოგადოების განვითარების ძირითად ფორმად.

მთელ რიგ წერილებში, რომელიც 60-იან წლებს ეკუთვნის და უმთავრესად საზღვარგარეთისა და რუსეთის პრესაშია მოთავსებული, ნ. ნიკოლაძე არათუ ცნობს რევოლუციისა და ძალდატანების კანონზომიერებას, არამედ ასაბუთებს მის აუცილებლობას და მას საზოგადოების შემდგომი წინსვლის აუცილებელ პირობად მიიჩნევს. ასეთ აზრს ავითარებს იგი წერილებში: „გლეხთა განთავისუფლება საქართველოში“⁵⁵, „მთავრობა და ახალი თაობა“⁵⁶, რეცენზიაში პენრიხ ზიბელის წიგნზე («История французской революции и её времени») «Несколько слов по поводу одного очень старого вопроса»⁵⁷, „ახალი საფრანგეთი“ (ისტორიული სურათები)⁵⁸, „თანამედროვე სურათები“⁵⁹, „სხვათა შორის“ (ნაგაძნობი და განაგონი-საუბარი ლუი ბლანთან)⁶⁰ და სხვ.

⁵⁵ ნ. ნიკოლაძე, რჩეული ნაწ., ტ. I, გვ. 161—184.

⁵⁶ იქვე, გვ. 203—256.

⁵⁷ გაზ. «Народное богатство», 1864, № 28 и 30. (3 и 6 февр.).

⁵⁸ ჟურნ. „კრებული“, 1871, № 1.

⁵⁹ გაზ. „ღრეობა“, 1873, № 2.

⁶⁰ ჟურ. „კრებული“, 1873, № 4, გვ. 207—227.

ზიბელის წიგნის დასახელებულ რეცენზიაში ნ. ნიკოლაძე, მრავალი კონკრეტული ფაქტის მოყვანით რევოლუციამდელი საფრანგეთის ცხოვრებიდან და მათი განზოგადებით მიდის ერთადერთ მართებულ დასკვნამდე: ისტორიული პროცესისა და საზოგადოებრივი განვითარებისათვის პოლიტიკური რევოლუცია დამახასიათებელ და კანონზომიერ მოვლენას წარმოადგენს, საფრანგეთის სინამდვილეში 1789—1794 წლების რევოლუციამ გორდიას კვანძის გამხსნელის როლი შეასრულა. მან გაათავისუფლა საფრანგეთის საზოგადოება შემოპკავი ხუნდებისაგან და შემდგომი განვითარების მძლავრი ბიძგის მისცა მას. ეს რევოლუცია აღმოცენდა კლასთა ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულების საფუძველზე, გამყვლეფელი და გაყვლეფილი კლასების ინტერესთა მაქსიმალური დაპირისპირების მომენტში.

დაახლოებით ასეთივე აზრია გატარებული ნ. ნიკოლაძის წერილში „ახალი საფრანგეთი“ (ისტორიული სურათები), სადაც აგრეთვე საფრანგეთის 1789—1794 წლების დიდი ბურჟუაზიული რევოლუციის მიზეზის, ხასიათის და შედეგების საკითხებია აღძრული. იქაც ნ. ნიკოლაძე ხაზს უსვამს აღნიშნული რევოლუციის აუცილებლობას, მის მიზეზებს რევოლუციამდელ საფრანგეთში არსებულ სოციალურ-ეკონომიკურ წყობილებაში, მმართველობის ხასიათსა და დაპირისპირებულ წოდებათა ურთიერთდამოკიდებულებაში ხედავს. ამ რევოლუციის შედეგების დიდ მნიშვნელობას საფრანგეთის შემდგომი განვითარებისათვის.

წერილში „გლეხთა განთავისუფლება საქართველოში“ ნ. ნიკოლაძე ვრცლად აშუქებს რა 1861—1864 წლების საგლეხო რეფორმის მიზეზებს და შედეგებს რუსეთსა და საქართველოში, აგრეთვე მხარს უჭერს ძალის გამოყენების საჭიროებას დრომოქმული სოციალური ურთიერთობის შესაცვლელად. თვით ის ფაქტი, რომ მან დაგმო და მკაცრად გააკრიტიკა საგლეხო რეფორმა, მიიჩნია იგი თავადაზნაურობისა და მემამულეების ინტერესების სასარგებლოდ გატარებულ ღონისძიებად, ხალხის მოტყუილებად, მმართველობისა და ყაჩაღობის, სიყალბისა და დანაშაულობის დაკანონებად, ამ ჩვენი მოსაზრების სასარგებლო არგუმენტს წარმოადგენს. ბატონყმურ ურთიერთობას ნ. ნიკოლაძე მიიჩნევს სრულ სოციალურ ანაქრონიზმად წარმავალ ბოროტებად, რომლის მოსპობა დამოკიდებულია მხოლოდ თვით საზოგადოების ნება-სურვილსა და მოხერხებაზე“¹. ნ. ნიკოლაძე არა მარტო ხაზს უსვამს „საზოგადოების ამ უაზრო და არაადამიანური წყობილების ოფიციალური და საყოველთაო გმო-

¹ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, გაზ. „დროება“, 1873, № 2.

ბის“ ფაქტს რუსეთსა და საქართველოში ყირიმის ომის შემდეგ, არამედ მიუთითებს იმ ფაქტზეც, რომ მან გლეხთა საკითხი პოლიტიკური ცხოვრების ღერძად აქცია და თვითმპყრობელურ და ბატონყმურ რეჟიმსა და ხალხს შორის აშკარა ომი გამოიწვია. ნ. ნიკოლაძე მშრომელთა ბანაკიდან იბრძვის, მათ სამართლიან ბრძოლას მხარს უჭერს, მათ მიერ გამოყენებულ ძალდატანებით მეთოდებს იზიარებს, როდესაც წერს, რომ:

„საქართველოში ამჟამად იგივე ბრძოლა წარმოებს, რომელსაც რუსეთის, ევროპისა და ... მთელი მსოფლიოს ძალღონე ხმარდება: ეს არის მშრომელთა ბრძოლა შთამომავლობისა და კაპიტალის პრივილეგიების წინააღმდეგ... მშრომელ ლატაკთა სოციალური ბრძოლა მუქთახორა სიმდიდრის წინააღმდეგ“.

ნ. ნიკოლაძეს ნათლად აქვს წარმოდგენილი იმ ბრძოლისა და აჯანყების ისტორიულად საჭირო და პროგრესული მნიშვნელობა, რომელიც გააჩნდა ქართველმა გლეხობამ ბატონყმური რეჟიმისა და მისი დამცველი მმართველობის — ცარიზმის წინააღმდეგ (პირველ რიგში სამეგრელოს 1857 წლის აჯანყება აქვს ნაგულისხმევი) და, რომელსაც ხელისუფლება „ეკზეკუციებით“ და თოფ-ზარბაზნებით გაუმასპინძლდა. სწორედ ამ აჯანყებებმა აიძულა ალექსანდრე II-ს მთავრობა, დაეთმო და ქვემოდან რევოლუციის გამარჯვების თავიდან ასაცილებლად, როგორც თვით ნ. ნიკოლაძე აღნიშნავს, გამოეცა აქტი საგლეხო რეფორმის შესახებ.

წერილში „თანამედროვე სურათები“, ნ. ნიკოლაძე მხარს უჭერს ძალის გამოყენების საჭიროებას საზოგადოებაში სოციალური, ეროვნული და პოლიტიკური სამართლიანობის აღსადგენად, იარაღით ბრძოლას იმათ წინააღმდეგ, ვინც ყოველი სამართლიანობა და ყველა კანონი დაარღვია უფლების შესაძენად. „ძალადობას მართო ძალადობა დაამხოვს და ჩვენს სამართლიანობას ძალის შეძენა და დახმარება როდი აწყენს“.

თავის სადისერტაციო ნაშრომში „განიარაღება და მისი ეკონომიურ-სოციალური შედეგები“ ნ. ნიკოლაძე არ გამორიცხავს პროლეტარიატის მიერ კაპიტალისტური წყობილების წინააღმდეგ იარაღით გამოსვლის შესაძლებლობას. „... თანამედროვე საზოგადოებას ვინ დაუდგება თავმდებად, რომ ეს პროლეტარები რაიმე სოციალურ გაჭირვების დროს მშვიდობიანად და ხმის ამოუღებლად დარჩებიან?“⁶²

ლუი ბლანთან საუბრის დროს ნ. ნიკოლაძემ სამართლიანად გააკრიტიკა ლუი ბლანის რეფორმისტული ილუზიები და ხაზი გაუსვა

⁶² ნ. ნიკოლაძე, დასახ. დისერტ., რჩ. ნაწ., ტ. 1, გვ. 339.

ძალდატანების გამოყენების საჭიროებას გარკვეულ ისტორიულ პირობებში. „მე კი იმას ვფიქრობ, — ეუბნებოდა იგი ლუი ბლანს მისი მოსაზრების პასუხად, — რომ თქვენი მოქმედება იმისთანა საფუძველზეა დამყარებული, როგორც კენჭისყრის უფლება, მაკ-მაჰონის პატიოსნება, ტიერის თავმოყვარეობა, ბონაპარტიელების გაუბედავობა და სხვ. მაგრამ შამბორი ორლენაელებს რომ შეურიგდეს, მაკმაჰონი... ან შანგარნიე, ან ბროლი ტიერის ადგილზე რომ დადგეს..., თქვენ ნამდვილი, პრაქტიკული წინააღმდეგობის საშუალება არ გექნებათ“.⁶³

1865 წელს „კოლოკოლში“ გამოქვეყნებულ წერილში „Июльские дни в Тбилиси“ ნ. ნიკოლაძე მთელი შეურიგებლობით ამხელს ცარიზმის კოლონიურ სისაძაგლეებს და სავსებით კანონზომიერად მიაჩნია თბილისის მშრომელთა რევოლუციური გამოსვლა ასეთი ხელისუფლების წინააღმდეგ. იგი წერს: „ჩვენს საზოგადოებას ავიწყდება, რომ რუსეთის მთავრობის ყველა აღმაშფოთებელი ღონისძიებების სათავე სწორედ საზოგადოებრივი წყობილებაა, რომელიც შემუშავდა მთავრობის მზრუნველობის წყალობით, რომ ამ წყობილების გარეგანი ნიშნების წინააღმდეგ ამხედრება და უბედურების საფუძვლის ხელუხლებლად დატოვება არა თუ ულოლიკობაა, არამედ უსარგებლო საქმეც“...⁶⁴

მოყვანილი შეხედულება არა მარტო იმითაა ყურადსაღები, რომ იქ ცარიზმის, როგორც სახელმწიფოებრივი მმართველობის სისტემას რევოლუციურ-დემოკრატიული, გამანადგურებელი კრიტიკაა მოცემული, არამედ იმითაც, რომ იქ მთელი სიგრძე-სიგანითაა დასმული მისი სრული მოსპობის, რევოლუციური გზით დამხობის აუცილებლობა. იგი სავსებით სწორად აღნიშნავს, რომ ყველა სისაძაგლის წყარო, რაც რუსეთის იმპერიაში ხდებოდა, არსებული ურთიერთობა და შესაბამისი სახელმწიფოებრივი სისტემაა. რომ ყოველივე ამას ბოლო მოეღოს, თვით საფუძველთა საფუძველი, ძველი ბაზა უნდა დაინგრეს. ეს ხომ მასების რევოლუციისაკენ აშკარა მოწოდებაა.

დასასრულ, ნ. ნიკოლაძის ენერგიული გამოსვლა პარიზის კომუნარტა სამართლიანი საქმის დასაცავად, 1848 წლის ივნისის დღეებში, პარიზის ქუჩებში ბურჟუაზიის მიერ სისხლისაგან დაცლილი პარიზის პროლეტარიატის გამოქომაგება, მშრომელთა ჯალათების სამარცხვინო ბოძზე გაკვრა, მისი ღრმა რწმენა, რომ „პატიოსანი სწავლა“ (ე. ი. მშრომელთა განთავისუფლების იდეები, ვ. დ.)

⁶³ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), დასახ. წერილი, ჟურ. „კრებული“, № 4. გვ. 226.

⁶⁴ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, „ჩვეულებრივი თხზ., ტ. 1, გვ. 194.

უსათუოდ გაიმარჯვებდა მომავალში, დროებითი დამარცხების მიუხედავად, იმას გვეუბნება, რომ ნ. ნიკოლაძე ძალდატანებას, რევოლუციას სამართლიანად ისტორიულად კანონზომიერ აქტად მიიჩნევდა და ძველი სოციალური ურთიერთობის დამხობის საჭიროებას ცნობდა.

წერილში „მთავრობა და ახალი თაობა“, ნ. ნიკოლაძემ ერთმეორეს დაუპირისპირა ორი სახის ძალადობა და რევოლუციური აქტი. ერთი, რომელსაც ქვეყნის ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში საფუძველი შემზადებული აქვს, ხალხის მასების ღრმა უკმაყოფილება წარმოშობს და თავისი ხასიათით ხალხურია, და მეორე — რომელიც ზერელეა, მტკიცე საფუძველი არ გააჩნია და არც ფართო მასების მხარდაჭერით სარგებლობს. პირველის ნიმუშად მას დასახელებული აქვს სტენკა რაზინისა და პუგაჩოვის გლეხთა აჯანყებები, მეორისა — 1825 წლის 14 დეკემბრის აჯანყება (დეკემბრისტთა ამბოხება) და პოლონეთის 1863 წლის ეროვნული აჯანყება. ნ. ნიკოლაძე რევოლუციური მოქმედების არც ერთ ამ აქტს არ გმობს, არ გამოთქვამს აზრს რომელიმე მათგანის ზედმეტობასა და არასასურველობაზე, მაგრამ თავის აშკარა სიმპათიას მხოლოდ პირველი სახის რევოლუციური მოქმედებისადმი ავლენს.

„როდესაც რაზინმა მოსკოვის სახელმწიფოს წინააღმდეგ აჯანყება დაიწყო, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — მისკენ გარბოდნენ ყოველი მხრიდან ყმები. რაზინის აჯანყების წარმატების ერთ-ერთი უმთავრესი მიზეზი — ეს იყო ხალხის სიძულელი ბატონყმობისადმი. სტენკა რაზინის ამბოხება ხალხს აქამდე კარგად ახსოვს მხოლოდ იმიტომ, რომ იგი სავსებით ხალხური იყო.“⁶⁵ იმასვე იმეორებს იგი პუგაჩოვის აჯანყების მიმართ, ისიც მას მძლავრ ხალხურ მოძრაობად მიაჩნია.⁶⁶

სტენკა რაზინისა და პუგაჩოვის აჯანყებებს ნ. ნიკოლაძე უპირისპირებს მოუშზადებელ ინდივიდუალურ აქტებს და ილაშქრებს მის წინააღმდეგ. „ბოლოს და ბოლოს ხომ უნდა მივხედეთ, — წერს იგი, — რომ ცალკე პიროვნებათა ვერავითარი თავზე თავადებულობა, ვერავითარი მათი სიმამაცე და ვერც ვერავითარი მათი მოხერხებულობა, თუ ეშმაკობა, ვერ გამოიწვევს ხალხის მოძრაობას, თუ ხალხის მასაში... არ სუფევს იმ უკმაყოფილების ელემენტები, რომელსაც უკვე აღუვსია ხალხის სახელგანთქმული ზოთმინებას ფილა“⁶⁷. ასეთი ინდივიდუალური თუ კოლექტიური ცდების ნიმუ-

⁶⁵ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, რჩ. ნაწერები. ტ. 1, გვ. 215.

⁶⁶ იქვე.

⁶⁷ იქვე.

შად ნ. ნიკოლაძეს მოაქვეს დეკაბრისტთა 1825 წლის აჯანყება. ამ აჯანყებას, მისი თქმით, თითქოს არაფერი აკლდა. განათლებული ხალხისა და ჯარის ნაწილების მხარდაჭერა, პროგრამა, რომელიც გლეხთა მიწით განთავისუფლებასაც კი ითვალისწინებდა და სხე-მიუხედავად ამისა, იგი მაინც მარცხით დამთავრდა და „... ეს ამბავი ხალხის მესხიერებიდანაც ამოიშალა“.⁶⁸ ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, პოლონეთის 1863 წლის აჯანყებაც იმიტომ დამარცხდა, რომ ვლეხებს და „პანებს“ შორის უნდობლობას ჰქონდა ადგილი, პოლონელი გლეხები არ იყვნენ დარწმუნებული, რომ შლიახტის ბატონობის დროს ისინი უკეთ იცხოვრებდნენ, ვიდრე რუსეთის ბატონობის დროს.⁶⁹

ზოგიერთი ავტორი, რომელიც ნ. ნიკოლაძეს ევოლუციონისტს უწოდებს, ამის საბუთად იყენებს მის უარყოფით დამოკიდებულებას პოლონეთის 1863 წლის აჯანყებისადმი.⁷⁰

მაგრამ ჩვენ ვფიქრობთ, რომ აღნიშნული ავტორები ცდებიან და ნ. ნიკოლაძეს მიაწერენ ისეთ შეხედულებას, რომელსაც იგი სინამდვილეში არ ავითარებდა. ნ. ნიკოლაძე მთელი სულით და გულით პოლონელი ხალხის მხარეზე იყო, გული შესტკიოდა მისი ეროვნული ჩაგვრის გამო და სამარცხვინო ბოძზე აკრავდა ცარიზმს პოლონეთის მიმართ გამოყენებული ძალადობის უხეში მეთოდებისათვის. „პოლონეთი იძულებულია აჯანყდეს, რათა მიაღწიოს სრულუფლებიანობას და დამოუკიდებლობას, მთავრობა თრგუნავს მას... მარცხნივ და მარჯვნივ ხერცს და აღჩობს... აპატიმრებს მთელ პოლონეთს“, — ასე წერდა ნ. ნიკოლაძე დასახელებულ წერილში.⁷¹ ის რომ ნ. ნიკოლაძემ არ მოიწონა 1863 წლის აჯანყება და მას გაუმართლებელი ავანტიურა უწოდა, საბუთად არ გამოდგება ორი გარემოების გამო, პირველ ყოვლისა, მაშინ ნ. ნიკოლაძე დარწმუნებული იყო, რომ რუსეთში მოხდებოდა ძირეული სოციალური ცვლილება, რომელიც ბოლოს მოუღებდა როგორც სოციალურ, ისე ეროვნულ ჩაგვრას და, მაშასადამე, თვით პოლონელი ხალხის ეროვნულ ჩაგვრასაც ისტორიის არქივს ჩააბარებდა. ასეთი სასიხარულო პერსპექტივის გამო, ნ. ნიკოლაძეს საჭიროდ მიაჩნდა ეროვნული საკითხის მოგვარება დროებით უკანა პლანზე გადაწეულიყო. მეორე, ნ. ნიკოლაძემ 1863 წლის აჯანყება არ გაამართლა არა იმიტომ, რომ რევოლუციური, ძალდატანებითი მეთოდის გამოყენებას წარმოადგენდა, არამედ იმიტომ, რომ

⁶⁸ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, რჩ. ნაწერები, ტ. 1, გვ. 217.

⁶⁹ იქვე, გვ. 215.

⁷⁰ ასე ფიქრობს, მაგალითად, პ. საყვარელიძე (გაზ. „კომუნისტი“, 1928 5 აპრილი).

⁷¹ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, რჩ. ნაწ., ტ. 1, გვ. 243.

იგი ნაკლებ მომზადებული იყო, პან-შლიახტები ედგნენ სათავეში და ღრმა ხალხურ ხასიათს არ ატარებდა. მისი დამარცხების მთავარი მიზეზიც ხომ ეს იყო.

რევოლუციური აქტი საფუძვლიანად უნდა იქნეს მომზადებული, ადამიანებისა და ცალკეული კოლექტივის სურვილები, პროგრამა და მისწრაფებები დარჩება ხმად „მლაღდებლისა უდაბნოსა შინა“, სანამ იგი არ იქნება დაყვანილი ხალხის ცნობიერებამდე, სანამ... ზემოხსენებულ ადამიანთა მეცადინეობასა და მასას შორის „... ძირეული და განუყრელი კავშირი“ არ დამყარდება.⁷² ასეთია ნ. ნიკოლაძის მეთოდოლოგიურად მართებული დასკვნა, რომელსაც აკეთებს იგი მოყვანილი ისტორიული გაკვეთილების განზოგადების საფუძველზე.

ძალდატანებითი მეთოდის მომარჯვების გამართლებასთან გვაქვს საქმე, როდესაც ნ. ნიკოლაძე, ეხება რა რუსეთის რევოლუციური ახალგაზრდობის ამოცანებს ცარიზმთან ბრძოლის დროს, მოითხოვს გლეხებს სვითონ დაეკითხონ, გამოათქმევინონ აზრი თავიანთი ზღვომარეობის შესახებო. თუ ასე იქნებაო, — წერს იგი, — „მათ სრული უფლება ექნებათ ილაპარაკონ, რომ საზოგადოებრივი კანონები უმათოდ და, მაშასადამე, მათ წინააღმდეგ არის შემუშავებული. ამით კი გლეხებს კანონიერი საბაზი ექნებათ ხოცა-ქლეტისათვისაო“ (ხაზი ჩენია ვ. დ.)⁷³.

ამავე წერილში ნ. ნიკოლაძე ავითარებს ერთი შეხედვით საწინააღმდეგო შეხედულებასაც. იგი ახალგაზრდობის საქმიანობის ორ შესაძლო გზას — მშვიდობიანს და ძალდატანებითს არჩევს და რუსეთის ისტორიული ვითარებისათვის მშვიდობიან გზას აძლევს უპირატესობას. იგი აღნიშნავს, რომ მხოლოდ ის ახალგაზრდობა მიმართავს ძალის გამოყენებას და საბედისწერო ნაბიჯებს ღვამს, ვისაც მოთმინება და განვითარება არ გააჩნიაო. უმრავლესობა კი, მისი აზრით, უარყოფს ყოველგვარ coups d'etat-ს-ო. ახალგაზრდობის ერთი ნაწილი მთავრობამ „მიიყვანა სამწუხარო აუცილებლობამდე, რომ მან თავისი ძალა და ენერგია ხარჯოს უვარგის, უსარგებლო მოქმედებაზე, როგორც არის 1866 წლის 4 აპრილის გასროლა“.⁷⁴

მაგრამ ამ შემთხვევაში ნ. ნიკოლაძე ილაშქრებს და გმობს ახალგაზრდობის არა რევოლუციურ საქმიანობას საერთოდ, არამედ, გაუმართლებელ და, მართლაც, უაზრო ტერორისტულ ტექნიკას.

⁷² ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, ჩხ. ნაწ., ტ. 1, გვ. 215—216.

⁷³ იქვე, გვ. 242.

⁷⁴ იქვე, გვ. 250—251.

ტერორისტული ტაქტიკა კი, მართლაც, დასაგმობი იყო, ვინაიდან მას არათუ ახალგაზრდობისათვის, რუსეთის მომავალი რევოლუციური საქმისათვისაც აშკარა ზიანი მოჰქონდა. ამიტომ იყო, რომ ჭეშმარიტმა რუსმა რევოლუციონერებმა, შემდეგში სოციალ-დემოკრატიზმის სახით, სასტიკად დაგმეს რუსი ხალხოსნების მიერ გამოყენებული ინდივიდუალური ტერორის გაუმართლებელი მეთოდი და ნათელყვეს მისი საზიანო შედეგები.

განვითარების ევოლუციური და რევოლუციური ფორმების შესახებ ნაწილობრივ სხვა შეხედულებას ავითარებს ნ. ნიკოლაძე 1875 წელს დაწერილ წერილში „სოციალური მოძრაობანი“. აქ უკვე შეიმჩნევა ერთგვარი მობრუნება, რომელიც ყველაზე მკაფიოდ გამოიხატა 1913 წელს დაწერილ მის ბროშურაში „ჩემ პოლიტიკაზე“.

ამ წერილში ნ. ნიკოლაძე ძალდატანებისა და რევოლუციურ აქტს უკვე აღარ თვლის ისტორიული პროცესის აუცილებელ და კანონზომიერ ფორმად. გონიერ საშუალებად აქ იგი უკვე მშვიდობიან, არარევოლუციურ, უსისხლო განვითარებას მიიჩნევს. ყოფს რა მეცნიერებას საზოგადოების შესახებ ორ შემადგენელ ნაწილად — ე. წ. „გამაუქმებელ მხარედ“, ანუ ნეგატიურ ნაწილად, და დადებით მხარედ, ანუ მოძღვრებად საზოგადოებაში ბოროტების დაძლევის შესახებ, ნ. ნიკოლაძე უარყოფითად ეკიდება პირველს და სიმპათიურად არის განწყობილი მეორესადმი.⁷⁵ მისი შეხედულებით კაცობრიობის ისტორიაში ჯერ არ ყოფილა მაგალითი, რომ „...თუნდაც ოდნავათ სერიოზული ცვლილება ხალხის ბედისა... მომხდარიყოს მხოლოდ კრიტიკული ძალით, უარყოფითი მხარით ახალი მოძღვრებისა ანუ პროპაგანდით. ისეთმა მეცნიერებმა, როგორიც იყვნენ პლატონი და სოკრატი, გააკრიტიკეს უკანასკნელ ზომამდე ძველი ქვეყნის საზოგადოებრივი და სულიერი წყობილება, მაგრამ იმათ არ შეუერყევიათ ეს ქვეყანა, იმათ არ შეუცვლიათ კაცობრიობის ბედი.“⁷⁶

კაცობრიობის ბედ-ილბალი და განვითარება რომ დამოკიდებულია არა იმდენად უარყოფით, ძალდატანებით და დამანგრეველ საშუალებებზე, რამდენადაც ევოლუციაზე, აღმშენებელ და დადებით მოქმედებაზე — ამის საილუსტრაციოდ ნ. ნიკოლაძე მიუთითებს საფრანგეთის დიდი ბურჟუაზიული რევოლუციის მაგალითზე. მისი შეხედულებით, აღნიშნული რევოლუცია მზადდებოდა დიდი ხნით ადრე ბასტილიის ციხის აღებად, რომ მთელი საუკუნე მოუწია „წინანდელი წყობილების“ დაუზოგველ კრიტიკას.

⁷⁵ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, რჩ. ნაწერები, ტ. II, გვ. 121—122.

⁷⁶ იქვე, გვ. 122.

„...საფრანგეთის რევოლუცია,—წერს იგი,—შექმნეს არა ბარიკადებმა, არა ვერსალის სასახლის აღებამ, არამედ იგი შექმნილი იყო ბევრად უფრო ადრე, როცა მონტესკიემ, ენციკლოპედისტებმა, ვოლტერმა, რუსომ და სხვებმა გამოხატეს თავიანთი თხზულებებში მთელი ის წყობილება, რომელსაც უნდა შეეცვალა ძველი არევდარევა და რომელიც განხორციელდა კონვენტის „კოდექსებით“.⁷⁷

ნ. ნიკოლაძე, ფრანგი განმანათლებლებისა და უტოპისტების მსგავსად, ფიქრობს, რომ საფრანგეთში შესაძლებელი იყო ძველი ურთიერთობის შეცვლა ახლით, ძალდატანების გარეშეც, მშვიდობიანი გზით, ვინაიდან უკვე დადასტურებული იყო ძველი წყობილების უაზრობა და გამოგონებული იყო მისი შემცვლელი ახალი წყობილება. ამიტომაც, რომ თუმცა იგი საფრანგეთის 1789—1794 წწ. რევოლუციას უწოდებს დიდს, მაგრამ ამ სიდიდეს ხედავს არა თვით რევოლუციის აქტში „... არა სისხლის რიცხვით, რომელიც ცოტა თუ ბევრად უსაფუძვლოდ იქნა დაღვრილი მის მიერ, არა ომებით და გამარჯვებებით, არა ბრბოს გაშმაგებით, არამედ იმ „კოდექსებით“, რომლებმაც არსებითად შეცვალეს საფრანგეთის ეკონომიური, პოლიტიკური და მორალური ყოფა“.⁷⁸

ამჯერად ნ. ნიკოლაძე ფიქრობს, რომ სოციალური მოძრაობანი მხოლოდ გარკვეულ პირობებში გადაიზრდებიან პოლიტიკურ გადატრიალებებში. თუ ასეთი გამოწვევის პირობები დაძლეული იქნება, მაშინ ეს მოძრაობანი განვითარდებიან მშვიდობიანად და აღმშენებლობით შედეგებს წარმოშობენ, შეცვლიან ცხოვრების ერთ წესს მეორეთი.

ძალდატანებისა და მშვიდობიანი განვითარების საკითხებია აღძრული ნ. ნიკოლაძის წერილში ლევ ტიხომიროვის („ნაროდნაია ვოლიას“ ერთ-ერთი მეთაურის, რომელიც შემდეგ ცარიზმის მხარეზე გადადის) შესახებ⁷⁹ და იმ მოსაზრებებში, რომელიც მან გამოთქვა მოლაპარაკების პროცესში, რომელსაც იგი აწარმოებდა 1882 წელს „ნაროდნაია ვოლიას“ პარტიასთან ვითომდა მთავრობის დავალებით, სინამდვილეში კი, მისდაუწებურად. საიდუმლო რეაქციული ორგანიზაციის «Священная дружина»-ს დავალებით.⁸⁰

დასახელებულ წერილსა და მოლაპარაკების მასალებში მართლაც არის გატარებულია ძალდატანებითი მეთოდის უარყოფელი ხაზი, წინა პლანზეა წამოწეული იდეური ბრძოლა, ბრძოლა მშვიდობიანი

⁷⁷ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, რჩ. ნაწერები, ტ. II, გვ. 122.

⁷⁸ იქვე, გვ. 122—123.

⁷⁹ Н. Николандзе, На праздники, газ. «Новое обозрение», 1888, № 1620.

⁸⁰ იხ. Н. Николандзе. Переговоры священной дружины с партией. «Народной воли» в 1882, Петр., 1917.

მეთოდებით, თანდათანობითი გაუმჯობესება აღმშენებლობითი საქმიანობის გზით და ა. შ. მაგრამ იქ ნ. ნიკოლაძე არსებითად ილაშქრებს არა საერთოდ ყოველგვარი ძალდატანებითი მეთოდებისა და რევოლუციური აქტის წინააღმდეგ, როგორც ფიქრობს ზოგიერთი მკვლევარი, არამედ მხოლოდ ინდივიდუალური ტერორისტული აქტების წინააღმდეგ, ე. ი. იმ ტაქტიკის წინააღმდეგ, რომელსაც „ნაროდნაია ვოლიას“ ორგანიზაცია მიმართავდა ცარიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში. ეს ტაქტიკა კი, მართლაც უაზროდ ფლანგავდა ახალგაზრდობის ენერგიას და არავითარ სარგებლობას არ იძლეოდა.

თავის უფრო გვიანდელ ნაშრომებში, ნ. ნიკოლაძე არაერთხელ იმეორებს იმას, რაც ასე ვრცლად განავითარა მოყვანილ წერილში. ბროშურაში „Полукопеечный сноп“⁸¹ ნ. ნიკოლაძე ერთხელ კიდევ მიუთითებს საფრანგეთის დიდი ბურჟუაზიული რევოლუციის მაგალითზე, რათა ხაზი გაუსვას შემოქმედებითი საქმიანობის, ცოდნისა და პოზიტიური აზრის გადამწყვეტ როლს საზოგადოების განვითარებაში, წინა პლანზე წამოწიოს ევოლუციური განვითარების ფორმა და უარყოფითად შეაფასოს ძალადობისა და რევოლუციების აქტები.

მისი შეხედულებით, საფრანგეთის დიდი რევოლუციის სიდიადე მდგომარეობდა არა ქონების გადანაწილებაში, არამედ წესრიგის, მეცნიერული აზრისა და შემოქმედებითი შრომისათვის ფართო გასაქანის მიცემაში, შემოქმედებით საქმიანობაში, საფრანგეთის რევოლუციური სიმდიდრის გაათქვცებაში. იაკობინებისა და მათი ბელადის რობესპიერისადმი, აგრეთვე ბაბეფისა და მათი რევოლუციური ბრძოლის მეთოდისადმი აშკარა ანტიპათიას ავლენს ნ. ნიკოლაძე, როცა წერს, რომ რობესპიერმა და ბაბეფმა გზა გაუკაფეს ნაპოლეონის დესპოტიას.

ვინც ზედაპირულად, ერთი შეხედვით აკვირდება ისტორიას, — წერს ნ. ნიკოლაძე ამავე ბროშურაში, — „მას გონია, თითქოს იგი ვითარდება ნახტომებით ძალმომრეობიდან ძალმომრეობისაკენ, გადატრიალებიდან გადატრიალებისაკენ. ომები, რევოლუციები, აფეთქებები აი რა მოჩანს შეუიარაღებელი თვალით, მაგრამ სინამდვილეში ისტორიულ განვითარებაში გადამწყვეტია არა რევოლუცია, არამედ ევოლუცია“. ამ მოსაზრების საარგუმენტაციოდ ნ. ნიკოლაძეს მოყვანილი აქვს კვერცხიდან ნაყოფის გამოჩეკის მაგალითი. კვერცხზე გარედან ზემოქმედება, — წერს იგი, — ძალის გამოყენება არ შეიძლება, არ შეიძლება ამ გზით ნაყოფის გამოჩეკის დაჩქარება. საჭიროა გარკვეული დრო, ტემპერატურა და სხვა ფიზიკური ფაქტო-

⁸¹ И. Никол адзе, Доклады и сообщ.. Поти, 1908.

რები იმისათვის, რომ კვერცხიდან ახალი არსება — წიწილა გამოიჩეკოს. პრინციპულად იგი არც აქ არ უარყოფს რევოლუციასა და ძალდატანების სხვა ფორმებს, მაგრამ ფიქრობს, რომ მხოლოდ ზოგიერთ ხალხს შეუძლია თავი გაართვას განვითარების ამ ფორმებს და წარმატებით დააგვირგვინოს იგი. ამისათვის ამ ხალხმა მეთოდურად დიდი რაოდენობით უნდა დააგროვოს სათანადო საშუალებები, რაც მიიღწევა ქვეყნის გონებრივი და ეკონომიკური ძალების თანდათანობითი განვითარებით და მისი დაზოგვით. მისი შეხედულებით პოლიტიკური გადატრიალებები წარმოდგენენ იმ ღრმა ცვლილებების გარეგან გამოხატულებას, რასაც იწვევს ქვეყნის სამრეწველო განვითარება მის ეკონომიკაში.⁸²

წინა პლანზე აყენებს რა ევოლუციურ განვითარებას, ნ. ნიკოლაძეს განვითარება წარმოუდგენია როგორც ერთიანი უწყვეტი ნაკადი, ყოველგვარი ნატომებისა და წყვეტილების გარეშე. „ხალხის პროგრესი, მისი თავისუფლების ხარისხი, — წერს იგი, — ოჯახისა და სახელმწიფოს ფორმები დოვლათის, მოცულობის და ცოდნის თანდათანობით დაგროვების შედეგს წარმოადგენს.“⁸³

თავის ბროშურაში „ჩემ პოლიტიკაზე“, რომელიც პოლემიკური ხასიათისაა და 1913 წელსაა გამოქვეყნებული, ნ. ნიკოლაძე ერთხელ კიდევ დაუბრუნდა ძალდატანებისა და რევოლუციის დანიშნულებას ისტორიაში.

იგი პრინციპულად არც ამჟერად არ უარყოფს ძალის გამოყენებას, რევოლუციური აქტის საჭიროებას ისტორიაში და მას თავის ადგილს მიუჩენს ისტორიული პროცესის განვითარებაში. მაგრამ მიაჩნია, რომ მისი გამოყენება ყველგან და ყველა პირობებში არა თუ სასურველი და ხელსაყრელია, არამედ საზიანოც კია. მისი შეხედულებით, იმისათვის, რომ რევოლუციურმა აქტმა, ძალდატანებამ დადებითი როლი შეასრულოს და ხელი შეუწყოს ცხოვრების წინსვლას, ამისათვის საჭიროა გარკვეული პირობები, რომელიც ყველგან არ არსებობს. იმ ქვეყნებში, სადაც ასეთი პირობები არ არსებობს, ხალხები კი მაინც მიმართავენ ამ მეთოდს, მას მხოლოდ ზიანის მოტანა შეუძლია. მოყვანილი აქვს რა ხატოვანი შედარება, ნ. ნიკოლაძე ხან წამლად, ხანაც საწამლავად მიიჩნევს რევოლუციას იმისა და მიხედვით, თუ რა დოზით არის იგი ნახმარი და რომელი ავადმყოფობის განსაკურნავადაა განკუთვნილი.⁸⁴ ზოგიერთი რევოლუცია ისტორიაში ამართლებს თავის დანიშნულებას, ზოგიერთი კი, პირიქით, ხელს უშლის ცხოვრებას და რეგრესის როლს ასრულებს.

⁸² Н. Никол а д з е, Доклады и сообщ., Потн, 1908.

⁸³ იქვე, გვ. X—XI.

⁸⁴ Н. Никол а д з е, Полукопесный сбор, стр. 1X—X.

თავისი დებულების საილუსტრაციოდ და საარგუმენტაციოდ ნ. ნიკოლაძე სათანადო ისტორიულ მაგალითს მიმართავს.

ისეთი რევოლუციის მაგალითად, რომელმაც გაამართლა თავისი დანიშნულება, უწამლა ცხოვრებას და წინ წასწია იგი, ნ. ნიკოლაძეს მიაჩნია საფრანგეთის 1870 წლის 4 სექტემბრის „უსისხლო“ რევოლუცია. აღნიშნულ რევოლუციას იგი უწოდებს მშვენიერს, აღმტაცს, აღმშენებელს და წარმატებულს.⁸⁵ ნ. ნიკოლაძე ფიქრობს, რომ ამ რევოლუციისათვის სათანადო პირობები მომწიფებული იყო. აზოგადებს რა ამ რევოლუციის გამოცდილებას, ნ. ნიკოლაძე ასკვნის: „ასე მოხდება ხოლმე საცა ხალხი მომზადებულია ცვლილებებისათვის“⁸⁶.

თუ მხედველობაში მივიღებთ 1870 წლის 4 სექტემბრის რევოლუციის ხასიათს და შედეგებს, მაშინ შეიძლება დავასკვნათ, რომ ნ. ნიკოლაძე ისეთ რევოლუციას უჭერს მხარს და მიიჩნევს ისტორიული პროგრესის ფაქტორად, რომელიც მოკლე დროში, მცირე მსხვერპლის გაღებით სრული წარმატებით მთავრდება, ცვლის არსებულ მმართველობას და ამყარებს ახალს, რომელიც დროებით მაინც ხალხის უმრავლესობის მხარდაჭერას ემყარება.

მეორე რევოლუციის ნიმუშად, რომელიც არაფერს აძლევს ხალხს, სისხლსა და მსხვერპლს კი ბევრს მოითხოვს, ნ. ნიკოლაძე ასახელებს თურქეთის პირველ ბურჟუაზიულ რევოლუციას, ე. წ. ახალგაზრდა თურქთა 1908—1909 წლების რევოლუციას.⁸⁷ ამ რევოლუციით, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, ზარალის მეტი არაფერი მიუღია თურქ ხალხს; მან ბევრი ხალხი იმსხვერპლა, ქვეყანა დასცა და დააუძლურა, მის შედეგად თურქეთმა ტერიტორიებიც კი დაკარგა, რომელიც მეზობელმა ქვეყნებმა მიიტაცეს. ამ რევოლუციის გამოცდილება გვიჩვენებს, — დაასკვნის ნ. ნიკოლაძე, — „...რომ რევოლუციაც ქინა-ქინის არ იყოს, ზოგან რგებს, ზოგან ვნებს.“⁸⁸

კითხვა ისმება, რატომ არის ნ. ნიკოლაძე ასე ანტიპათიურად განწყობილი თურქეთის აღნიშნული რევოლუციისადმი, რატომ მიაჩნია იგი ზიანის მომტან რევოლუციად? იმიტომ, რომ თურქი ხალხი, მისი შეფასებით, „დაუმზადებელი“ იყო ცვლილებებისათვის, არ გააჩნდა ერთი რწმენა და აზრი, ე. ი. რევოლუციისათვის ნიადაგი მომზადებული არ იყო, ამიტომაც მსხვერპლი ბევრი მოჰყვა მას, შედეგიც კი მხოლოდ და მხოლოდ საზიანო აღმოჩნდა.⁸⁹

⁸⁵ ნ. ნიკოლაძე, ჩემს პოლიტიკაზე, გვ. 42—43.

⁸⁶ იქვე.

⁸⁷ იქვე, გვ. 44.

⁸⁸ იქვე.

⁸⁹ იქვე, გვ. 45. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ნ. ნიკოლაძე გაკვირვებით ეხება ჩინეთის 1911—1912 წლების და ირანის 1905—1911 წლების რევოლუციებს და მათ მიმართ

ჩვენ, რასაკვირველია, ვერ დავეთანხმებით ჩვენს სასახლო პუბლიცისტს და ვერ მივიღებთ რევოლუციების დაყოფის მის სქემას. თურქეთის 1908—1910 წლებისა და ირანის 1905—1911 წლების რევოლუციები როდი წარმოადგენენ შემთხვევით რევოლუციებს, რომელთაც არავითარი საფუძველი არ გააჩნიათ. რევოლუციას ამ ქვეყნების სოციალურ-ეკონომიკურ ცხოვრებაში ნიადაგი მომზადებული ჰქონდა. მათი ნახევრად კოლონიური მდგომარეობა, კაბალის სიმძიმე და მშრომელი მასის არაადამიანური საცხოვრებო პირობები, აი რაში უნდა ვეძიოთ ამ რევოლუციების „სტინქსის საიდუმლოება“. ზოგი ამ რევოლუციათაგან ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული ხასიათის იყო. ზოგიც, მაგალითად, თურქეთის რევოლუცია, როგორც ხაზგასმით აღნიშნავდა ვ. ი. ლენინი, ზედაპირულ ბურჟუაზიულ რევოლუციას წარმოადგენდა.⁸⁰ თურქეთის 1908—1909 წლების რევოლუცია, რომლის წინააღმდეგაც ილაშქრებს ნ. ნიკოლაძე, როდი დამთავრებულა საცესებით უშედეგოდ, როგორც იგი ფიქრობს. მართალია, მას არ გადაუწყვეტია ქვეყნის წინაშე მდგარი საჭირობო საკითხები და არც მშრომელი ხალხისათვის მიუცია რაიმე (ამიტომ უწოდებდა ვ. ი. ლენინი მას ზედაპირულ ბურჟუაზიულ რევოლუციას), მაგრამ მან დაამხო აბდულჰამიდ II ტირანია და ესეც მისი წარმატება იყო. თუ ეს რევოლუცია დიდი სისხლისა და მსხვერპლზ ფასად დაუჯდა თურქ ხალხს და მის შედეგად, უმჯობესი ცხოვრების მოპოვების ნაცვლად, ტერიტორიებიც კი დაკარგა. ამის მიზეზი იყო დემოკრატიული ძალების სისუსტე ქვეყნის შიგნით და იმპერიალისტური სახელმწიფოების ერთიანი ფრონტით გამოსვლა აღნიშნული რევოლუციის წინააღმდეგ.

ამრიგად, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებამ საზოგადოებისა და ისტორიის განვითარების რევოლუციური და ევოლუციური ფორმების შეფასების საკითხში გარკვეული ცვლილება განიცადა. თუ 60—70-იან წლებში იგი ცნობდა რევოლუციისა და ძალდატანებითი საშუალებების კანონზომიერებას, თავისი მოღვაწეობის „სამხრობის“ ეამს მან. პირიქით, საზოგადოებრივი ცხოვრების და ისტორიული პროცესის კანონზომიერ ფორმად მშვიდობიანი, შემოქმედებითი, ევოლუციური განვითარება გამოაცხადა, ხოლო რევოლუციური ბრძოლა, ძალდატანება, თვისებრივი ნახტომები გამონაკლის ფორმებად მიიჩნია. მაგრამ ორთოდოქსალური ევოლუციონისტი ნ. ნიკოლაძე არც

ისე ანტიპათურად არის განწყობილი, როგორც თურქეთის აღნიშნული რევოლუციის მიმართ. მათი შედეგები მას ჩინელი ხალხისათვის მხოლოდ და მხოლოდ საზიაროდ მოაჩნია (იქვე).

⁸⁰ ვ. ი. ლენინი, სახელმწიფო და რევოლუცია, თბზ., ტ. 25, მე-4 გვ. გვ. 512—513.

ამ ეტაპზე არ ყოფილა. რადგან. ქადაგებდა რა მშვიდობიან განვითარებას. რეფორმების. თვითმმართველობის შემოღების საჭიროებას, ეროვნული უფლებების მოთმინებითი მეთოდებით მოპოვებას, მაინც არ გამოიციხავდა საერთოდ ძალდატანების, რევოლუციური აქტის შესაძლებლობას სხვა ხალხების ცხოვრებაში.

ამასთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს, რომ ნ. ნიკოლაძის სოციოლოგიური და ისტორიული კონცეფციის ერთ-ერთ ნაკლოვან მხარეს. რომელიც მის მთელ რიგ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ შეხედულებათა შეცდომების წყარო გახდა, წარმოადგენს ევოლუციური და რევოლუციური განვითარების მეტაფიზიკურად განხილვა. მართალია, მან ბევრჯერ გამოთქვა თავისი მოსაზრება განვითარების ამ ორ ფორმაზე, ცალკეულ შემთხვევაში, მიხვედრით მათი კავშირის სასურველობა ალიარა, მაგრამ, ძირითადად, ისინი განიხილა ცალ-ცალკე და განვითარების ეს ორი ფორმა ერთმანეთს დაუპირისპირა. განვითარების ევოლუციური და რევოლუციური ფორმების ურთიერთკავშირი, განვითარების ერთი ფორმის გადასვლა მეორეში და პირუტყუ. ნ. ნიკოლაძისათვის ბოლომდე შეუცნობელი დარჩა.

იმისათვის, რომ სწორი წარმოდგენა გვქონდეს განვითარებაზე, იმისათვის, რომ ეს განვითარება დიალექტიკურად წარმოვიდგინო, არ კმარა მარტო განვითარების უბრალო ფაქტის აღიარება, საზოგადოებრივი ცხოვრების დაუდგრომელი მოძრაობისა და ზრდა-განვითარების პროცესის ცნობა, ამისათვის საჭიროა იცნო თვისებრივ და რაოდენობრივ ცვლილებათა შინაგანი კავშირი, აღიარო, რომ რაოდენობრივი ცვლილებები წარმოშობენ თვისებრივ ცვლილებებს, რაც, თავის მხრივ, ბიძგს აძლევს თანდათანობით განვითარებას და ა. შ.

სწორედ მოძრაობისა და განვითარების ამ ორი ფორმის მკიდრი ურთიერთკავშირის აუცილებლობის იდეამდე ვერ ამაღლდა ნ. ნიკოლაძე. ამაში მას ხელი შეუშალა მისმა მსოფლმხედველობითმა შეზღუდულობამ. ამიტომ იყო, რომ მისი მოღვაწეობის მეორე ნახევარში ნ. ნიკოლაძემ უფრო აშკარად დაუპირისპირა ერთმანეთს საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების ორი ფორმა და კლასობრივი შეზღუდულობის შესაბამისად ევოლუციურ, რაოდენობრივ ცვლილებებს მიანიჭა უპირატესობა თვისებრივთან შედარებით.

4. კლასთა ბრძოლის, სახელმწიფოსა და სოციალიზმის შესახებ

ნ. ნიკოლაძის ზემოთ მოყვანილი შეხედულება საზოგადოებრივი ცხოვრების ხასიათის, მისი განვითარებისა და „სამართლიან“ საწყისებზე რეკონსტრუქციის შესახებ, შესაძლებლობას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ ნ. ნიკოლაძე არა თუ ცნობს კლასთა ბრძოლის ფაქტს

ისტორიაში, არამედ კარგად ერკვევა საზოგადოებრივი კლასებისა და კლასთა ბრძოლის არსშიც. იგი არაერთხელ აღნიშნავს კლასთა და პირისპირებისა და კლასობრივი ბრძოლის როლს ისტორიაში. მან იცის, რომ როგორც კაპიტალისტური საზოგადოება, ისე ფეოდალური ფორმაცია ანტაგონისტურ ხასიათს ატარებს და მოწინააღმდეგე ბანაკთა ბრძოლის ასპარეზს წარმოადგენს.

საფრანგეთის 1789—1794 წლების რევოლუციის მაგალითზე ნ. ნიკოლაძემ ნათელყო კლასობრივი ანტაგონიზმის მთელი სიმწვავე ფეოდალური წყობილების დროს. მატერიალური ინტერესების ნიადაგზე აღმოცენებულმა კლასთა ბრძოლამ, გაბატონებული კლასების მიერ ექსპლოატირებული კლასების ეკონომიკური ინტერესების ღრმა შელახვამ, ნ. ნიკოლაძის მართებული შეხედულებით, დღის წესრიგში დააყენა არსებული წყობილების დამსხვრევებისა და რევოლუციის აუცილებლობა. მშვიდობიანი გზით რევოლუციამდელ საფრანგეთში არსებული ღრმა წინააღმდეგობის დაძლევა, როგორც ჰეგელის მოთ დაეინახათ, ნ. ნიკოლაძეს შეუძლებლად მიაჩნდა. ამიტომ საფრანგეთის პირველი დიდი ბურჟუაზიული რევოლუცია მან პრივილეგირებულთა და არაპრივილეგირებულთა, გამყვლეფთა და გაყვლეფთა კლასობრივი ბრძოლის ლოგოკურ შედეგად მიიჩნია.

მსაფრ კლასობრივ ბრძოლას კარგად ხედავდა ნ. ნიკოლაძე რუსეთისა და საქართველოს სინამდვილეშიც საგლეხო რეფორმის წინ, თავის ორ ცნობილ წერილში „გლეხთა განთავისუფლება საქართველოში“ და „მთავრობა და ახალი თაობა“ მან სწორად შეაფასა რუსეთისა და საქართველოში შექმნილი ვითარება, აღნიშნა ბატონყმური რეჟიმის აუტანლობა და, მიუთითა რა გლეხთა მასობრივი აჯანყებების ფაქტზე, აქედან დაასკვნა საგლეხო რეფორმის აუცილებლობა. საგლეხო რეფორმის წინ რუსეთისა და საქართველოში არსებული სოციალური ბრძოლა მას წარმოდგენილი ჰქონდა მშრომელთა და ლატაკთა კლასობრივ ბრძოლად თავადაზნაურობის წინააღმდეგ. „საქართველოში ამჟამად იგივე ბრძოლა სწარმოებს, — წერდა ნ. ნიკოლაძე, — რომელსაც რუსეთის, ევროპის და... მთელი მსოფლიოს ძალ-ღონე ხმარდება: ეს არის მშრომელთა ბრძოლა მთამომავლობისა და კაპიტალის პრივილეგიების წინააღმდეგ, ე. ი. ...მშრომელ ლატაკთა სოციალური ბრძოლა მუქთახორა სიმდიდრის წინააღმდეგ“⁹¹.

როგორც უკვე აღნიშნული იყო, ნ. ნიკოლაძე კაპიტალისტურ საზოგადოებას ანტაგონისტურ საზოგადოებას უწოდებს, რომელიც

⁹¹ ნ. ნიკოლაძე, რჩ. ნაწერები, ტ. 1, გვ. 150—158.

დაავადებულია მრავალი „სოციალური ავადმყოფობით“. ამ ავად-
მყოფობათა შორის, მისი აზრით, მაინც მთავარია კლასობრივი ბრძო-
ლა კაპიტალიზმსა და პროლეტარიატს შორის, რომელიც მოკლებუ-
ლია წარმოების საშუალებებს და კაპიტალის პრივილეგიების მონა-
შორჩილია. იგი სასტიკად აკრიტიკებს ამ წყობილებას. პირველ ყოვ-
ლასა იმით, რომ იქ მქონებული უმცირესობა ბატონობს მოსახლე-
ობის დიდ უმრავლესობაზე, ადგილი არა აქვს შრომის გონივრულ გა-
ნაწილებას და მოსახლეობა მტრულ ანტაგონისტურ ჯგუფებადაა დანა-
წილებული.

ბურჟუაზიის მიმართ, რომლის ხელშიაც იყო მთელი ძალაუფლება
და ეკონომიკური ცხოვრების სადავეები დასავლეთ ევროპაში, ნ. ნი-
კოლაძე ანტიპათიურადაა განწყობილი. ამ კლასის წარმომადგენლებს
იგი უწოდებს ეგოისტებს, ხარბებს, კეთილშობილებასა და პატრიო-
ტულ სელს მოკლებულებს. ისინი მზად არიან ყველაფერი გაყიდონ:
საკუთარი სინდისი. სამშობლო, საერთო ინტერესები, როცა მათ
ვიწრო კლასობრივ ინტერესებს რაიმე საფრთხე ემუქრება.

ბურჟუებს, ბანკირებს, მეწარმეებს და მათ ხელისუფლებას,
რომელიც, 1870 წლის 4 სექტემბრის რევოლუციის შემდეგ შეიქმნა
საფრანგეთში, ნ. ნიკოლაძე ბრალს დებს ჰეშმარიტ პატრიოტთა წინა-
აღმდეგ ტერორსა და „დალაგმვაში“, სამშობლოს ღალატსა და პრუ-
სიელ-გერმანელებთან გამცემლურ კავშირში²². მისი შეხედულებით,
ბურჟუაზიულ საზოგადოებაში ხელისუფლება საერთოდ ახორცი-
ელებს მქონებული კლასის დაკვეთას და დაუნდობელია, შეუბრა-
ლებელია მშრომელთა, არმქონეთა მიმართ.

ნ. ნიკოლაძის სტატიას პრუდონზე („პრუდონის გარდაცვალების
გამო“). რომელსაც თავის დროზე ლავროვმა „შესანიშნავი სტატია“
უწოდა და თავის ჟურნალში გადაბეჭდა, ყველაზე მკაფიოდ ავლენს
ავტორის დამოკიდებულებას ბურჟუაზიული საზოგადოებისა და იქ
გაბატონებულ კლასობრივ ბრძოლაზე.

სამართლიანად აკრიტიკებს რა პრუდონის ეკონომიკურ სისტემას,
ნ. ნიკოლაძე რევოლუციურ-დემოკრატიული პოზიციიდან იძლევა
ბურჟუაზიული საზოგადოების ანატომიის გონებამახვილურ ანა-
ლიზს. კაპიტალიზმის რამდენიმე ძირითადი ნიშნიდან იგი განსაკუთ-
რებით გამოყოფს მის ანარქიულობას, ეროვნული შემოსავლის არა-
პროპორციულ ხასიათს და ამ ნიადაგზე კაპიტალისტებს და მუშებს
შორის ინტერესთა შეურიგებლობას.

ნ. ნიკოლაძე არა მარტო ხედავდა ბურჟუაზიასა და პროლეტა-
რიატს შორის არსებულ მძაფრ ბრძოლას კაპიტალისტურ საზოგადო-

²² ნ. ნიკოლაძე, საფრანგეთი, გაზ. „დროება“, 1871, № 3.

ებაში, არამედ იმ მთავრ ფაქტორებზეც მიუთითებდა, რომელიც წარმოშობდა და განაპირობებდა ამ ბრძოლას. მართალია, მას ბუნდოვანი წარმოდგენა ჰქონდა კაპიტალისტური წყობილების ანატომიაზე, მაგრამ ალლოთი მაინც ხედებოდა, რომ მის ეკონომიკურ წყობაში იყო ჩამარბული ამ საზოგადოების ანარქიულობის გასაღები. ტყუილად როდი მიუთითებდა იგი „...ფილოსოფიური მიმართულების“ (ე. ი. მარქსიზმის, ვ. დ) დამსახურებაზე კაპიტალისტური საზოგადოების ეკონომიკური ცხოვრების შესწავლის საქმეში. XIX საუკუნის პირველ ნახევარში, მარქსიზმის აღმოცენებამდე, ნ. ნიკოლაძის თქმით, „...ცოტას ესმოდა ვისმე, რომ ეკონომიური ცხოვრება კაცობრიობისა იმავე ნაირად უნდა გამოიკვლიოს მეცნიერმა, როგორც დღეს ექიმი ავადმყოფობას აკვირდება, ფიზიოლოგი ცხოვრების კანონებს, ბოტანიკოსები მცენარეების ზრდას და სხვ.“⁹³ მატერიალური ცხოვრების დიდ როლს აღნიშნავდა ნ. ნიკოლაძე სხვა ადგილსაც. როდესაც წერდა, რომ „... გონიერი ბელადები თვით ბრძოლის აღშიაც არ იფიწყებენ, რომ საქმელ-სასმელის გარეშე არ არსებობს არმია, რომ ყველა ინტერესი, რომლისთვისაც წარმოებს ბრძოლა და იღვრება სისხლი, ასეთი უმნიშვნელო წვრილმანებისაგან შესდგება.“

გადაჭარბებული არ იქნება თუ ვიტყვით, რომ ნ. ნიკოლაძე ხედავდა არა მარტო იმ პოლიტიკურ მოტივებს, რომელიც ბურჟუაზიასა და პროლეტარიატს შორის ბრძოლას ედო საფუძვლად, არამედ ეკონომიკურსაც. საფრანგეთის ისტორიის მაგალითზე ნ. ნიკოლაძემ კარგად აჩვენა ბურჟუაზიასა და პროლეტარიატს შორის არსებული ანტაგონიზმის სიმწვავე. 1830—1848 და 1870—1871 წლების რევოლუციების თვით რეტროსპექტიული გაშუქების დროსაც კი ნ. ნიკოლაძემ აღნიშნა მათი პოლიტიკურ-ეკონომიკური მოტივები. მისი აზრით, სხვა მოტივებთან ერთად, დუხჭირმა ეკონომიკურმა ცხოვრებამ. მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა პარიზის მშრომელთა რევოლუციური გამოსვლაში ვერსალის რეაქციული ხელისუფლების წინააღმდეგ.

მაგრამ ნ. ნიკოლაძეს, უტოპისტ სოციალისტთა მსგავსად, ნათლად არ ესმოდა კლასთა ბრძოლის ადგილი ისტორიაში. მან თითქმის არ იცოდა, რომ მთელი საზოგადოების ისტორია პირველყოფილი თემური წყობილებიდან მოკიდებული, კაპიტალისტური წყობილების ჩათვლით, კლასთა ბრძოლის ისტორიაა. მას ბუნდოვანი წარმოდგენა ჰქონდა კლასთა ბრძოლის მამოძრავებელ ფაქტორებზე, რის

⁹³ ნ. ნიკოლაძე, საფრანგეთის საქმეებზე, ჟურ. „მოამბე“, 1894. № 8, გვ. 153—154.

გამოც არ შეეძლო მისულიყო კლასთა და კლასობრივი ბრძოლის მოსპობის მიზეზების მეცნიერულ ახსნამდე, რომ კლასთა ბრძოლისა და კლასების საბოლოო ლიკვიდაცია კაპიტალისტური წყობილების რევოლუციური გზით დამხობისა და პროლეტარიატის დიქტატურის დამყარების გზით მიიღწევა, ეს ჭეშმარიტება ნ. ნიკოლაძისათვის, რასაც ვირველია. შეუცნობელი იყო. ამიტომ ფიქრობდა იგი კაპიტალისტური წყობილების გარდაქმნას „პარამონიულ“ საზოგადოებრივ წყობილებად გონებრივი აპელაციის გზით, მშვიდობიანი საშუალებებით, ანტაგონისტური კლასების თანდათანობით დაახლოვებით.

ვერ ჩაწვდა რა კლასობრივი ბრძოლის არსს, ნ. ნიკოლაძემ ვერც აქ დასძლია წინააღმდეგობა, იდეალიზმი და მეტაფიზიკური მიდგომა. ამიტომ იყო, რომ ევროპის სინამდვილეში მან შესაძლებლად მიიჩნია სოციალური გარდაქმნის განხორციელება მშვიდობიანი გზით. საქართველოში ბატონყმობის გაუქმების შემდეგ მან უარყო კლასობრივი ბრძოლის აღმოცენების შესაძლებლობა. ამიტომ იყო, რომ იგი ცდილობდა, აეცდინა საქართველო კაპიტალისტური განვითარების ევროპული გზისათვის და სოციალური პარამონია დაემყარებინა ამ ქვეყნის ახალ კლასებს — ბურჟუაზიასა და პროლეტარიატს შორის.

სახელმწიფოს არსის საკითხი არაერთხელ აღძრა ნ. ნიკოლაძემ თავის მრავალრიცხოვან ნაშრომებში, რომელიც მან საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ საკითხებს მიუძღვნა. ეხებოდა ბატონყმობისა და რუსეთის ცარიზმის წინააღმდეგ ბრძოლის საკითხებს, თუ დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოთა სოციალურ-ეკონომიკურ პროცესებს, ნ. ნიკოლაძე გაკვრით სახელმწიფოს საკითხსაც აყენებდა და თავის მოსაზრებებს გამოთქვამდა მასზე.

ნ. ნიკოლაძე კარგად ხედავს სახელმწიფოს ისტორიულ დანიშნულებას და იმ ფუნქციებს, რომლებსაც იგი ასრულებს კლასობრივ საზოგადოებაში. სახელმწიფოს არსის გაგების საკითხში ნ. ნიკოლაძე ძირითადად ავითარებს რევოლუციურ-დემოკრატიულ თვალსაზრისს, მას მოეპოვება ცალკეული, მარქსისტულ სოციოლოგიაში დამკვიდრებული შეხედულებების მსგავსი მოსაზრებანი. ასეთი აზრები აქვს განვითარებული სადისერტაციო ნაშრომში განიარაღების შესახებ, ნაშრომებში — „მთავრობა და ახალი თაობა“, „გლეხთა განთავისუფლება საქართველოში“ და სხვ. ხშირად სახელმწიფოს საკითხში ნ. ნიკოლაძე პოლემიკასაც მიმართავს დასავლეთის ცალკეულ მოაზროვნეებთან. ამ პოლემიკის დროს მას, ძირითადად, რადიკალური პოზიცია უჭირავს და მართებულ აზრებს გამოთქვამს.

მაგალითად, იგი უტოპიური სოციალიზმის მემარცხენე პოზიციიდან აკრიტიკებდა ჟან ბატისტისა და მსგავს ბურჟუაზიულ ეკონომისტთა შეხედულებას, რომლებიც ავითარებდნენ სახელმწიფოს ეკო-

ნომიკურ ცხოვრებაში ჩაურევლობის *Laisser faire, laisser passer*-ის პრინციპს. ასეთ შეხედულებას ნ. ნიკოლაძე... „ბურჟუაზიულ მიმართულებას“ უწოდებს.⁹⁴

როგორც ცნობილია, ნ. ნიკოლაძე სასტიკად გმობდა ანარქისტთა შეთქმულებით ტაქტიკას და მკაცრად აკრიტიკებდა მათ თეორიულ შეხედულებებს, კერძოდ შეხედულებას სახელმწიფოს საკითხზე. ამ შემთხვევაშიაც მას რევოლუციურ-დემოკრატიული პოზიცია ეჭირა და ისე ებრძოდა მათ.

ნ. ნიკოლაძე სახელმწიფოს მართებულად განიხილავს როგორც საზოგადოებრივ ზედნაშენს, რომელიც გარკვეულ კლასობრივ საზოგადოებასთანაა დაკავშირებული და ამა თუ იმ კლასის დაკვეთას ასრულებს. მან კარგად იცის სახელმწიფოს დანიშნულება როგორც ფეოდალურ, ისე კაპიტალისტურ საზოგადოებაში. ყველგან, სადაც კი ცარიზმზე საუბრობს, ნ. ნიკოლაძე ნიღაბს ხდის მის მოჩვენებით საერთო ეროვნულ, ზეკლასობრივ ხასიათს. ცარიზმს იგი უწოდებს კლასობრივ ხელისუფლებას, რომელიც მჭიდროდაა დაკავშირებული მსხვილ მიწათმფლობელებთან, მხედრიონთან და მსხვილ ვაჭარ-მრეწველებთან. ამ სახელმწიფო ხელისუფლების ამოცანაა მიწისა და ფულის ქისის მქონე გაბატონებული პრივილეგიური წრეების კლასობრივი ინტერესების დაცვა, მათი ბატონობის გახანგრძლივება, ამ კლასობრივი დანიშნულების გამო ცარიზმი, ნ. ნიკოლაძის მართებული შეფასებით, ღრმად რეაქციული, ანტიხალხური ხელისუფლებაა, რომელიც ჩაგრავს მშრომელებს, მორჩილების უღელპი ჰყავს ისინი და მცირეოდენი უკმაყოფილების შემთხვევაში სასტიკად უსწორდება მათ. საფრანგეთის დიდი ბურჟუაზიული რევოლუციის წინაპერიოდის ვითარების მიმოხილვისას ნ. ნიკოლაძე აგრეთვე ხაზგასმით აღნიშნავს ძველი რეჟიმის — სამეფო ხელისუფლების კლასობრივ ხასიათს. ეს ხელისუფლება ფეოდალური თავადაზნაურობისა და სამღვდელოების პრივილეგიებს იცავდა და მის განკარგულებაში არსებული იძულების ყველა საშუალებას იყენებდა „მესამე წოდების“, კერძოდ კი მისი დიდი უმრავლესობის — მშრომელთა წინააღმდეგ. ასევე ფარდას ხდის ის ფეოდალური სახელმწიფოს კლასობრივ დანიშნულებას გერმანიისა და ავსტრიის ისტორიის ცალკეული პროცესების გაშუქებისას.

დასავლეთ ევროპის კაპიტალისტური ქვეყნების ისტორიისა და პოლიტიკური ცხოვრების მიმოხილვისას ნ. ნიკოლაძემ მრავალჯერ აღნიშნა კაპიტალისტური სახელმწიფოს ვიწრო კლასობრივი ხასიათი. კაპიტალისტურ სახელმწიფოზე თავისი შეხედულება ნ. ნიკოლა-

⁹⁴ ნ. ნიკოლაძე. რჩეული ნაწ., ტ. II, გვ. 356.

ქემ შეიმუშავა არა მარტო რუსი რევოლუციონერი დემოკრატებისა და დასავლეთ ევროპის პროგრესულ მოაზროვნეთა ნაშრომების შესწავლის ზეგავლენით, არამედ პირადი დაკვირვების შედეგადაც. ხანგრძლივად იმყოფებოდა რა საფრანგეთსა და ევროპის სხვა ქვეყნებში, ნ. ნიკოლაძე უშუალოდ აკვირდებოდა კაპიტალისტურ ცხოვრებას და მისი სახელმწიფოს სხვადასხვა ორგანოების მუშაობას. ამ დაკვირვების განზოგადოებამ მიიყვანა იგი ისეთსავე დასკვნებამდე, როგორც განავითარა მან წინაკაპიტალისტური სახელმწიფოების მიმართ. კაპიტალისტური სახელმწიფო, იქნება იგი მეორე იმპერიის თუ მესამე რესპუბლიკის მთავრობა, ან მსგავსი მთავრობები ინგლისსა და გერმანიაში, გაბატონებული მქონებელი ფენების ბატონობის ინსტრუმენტი. პარიზის კომუნის გმირული ეპოპეის გაშუქების დროს ნ. ნიკოლაძემ ნიდაბი ჩამოხადა მქონებელთა სახელმწიფოს კლასობრივ არსს, ამხილა მისი აღმაშფოთებელი ბოროტმოქმედებანი და საქვეყნოდ ცხადჰყო მისი ანტიხალხური დანიშნულება.

ნ. ნიკოლაძეს კარგად ესმოდა მარქსისტებსა და ანარქისტებს შორის არსებული განსხვავება საერთოდ, კერძოდ კი სახელმწიფოს საკითხში. მან იცოდა, რომ ერთნი დიდ როლს ანიჭებდნენ სახელმწიფოს და გარკვეულ დრომდე მის გაძლიერებასაც უჭერდნენ მხარს, მეორენი — ანარქისტები კი, პირიქით, ყოველგვარი ავტორიტარული ხელისუფლების მოწინააღმდეგენი იყვნენ და სახელმწიფო ხელისუფლების აფეთქებას მოითხოვდნენ.

„სოციალიზმი... სულ იმას ცდილობს, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — რომ ახალი წესი დაადგინოს საზოგადოებაში, შეაერთოს ყველა, საერთო, საზოგადო შრომაში და ბედნიერებაში. ანარქიზმი არსებითად წინააღმდეგია ყოველგვარი წესისა, ერთობისა და მმართველობისა. სოციალიზმი ცდილობს გააზვიადოს, გაადიდოს მთავრობის და კანონმდებლობის როლი, და ისეთი ძლიერი, ყოვლის შემწე, მოწინავე მთავრობა დაადგინოს, რომელსაც მართლა შეეძლოს ერის ბედნიერების შემზადება და დადგინება. ანარქიზმი არც მთავრობას ცნობილობს, არც კანონმდებლობას... ანარქიზმი უკანასკნელი სიტყვაა ბურჟუაზიული წესისა, მისი ნამდვილი სინთეზია.“⁹⁵

როგორც მოყვანილი ციტატიდან ჩანს, ნ. ნიკოლაძე კარგად ერკვევა სახელმწიფოს ფუნქციებში. მან იცის, რომ სახელმწიფო ხელისუფლება საჭიროა როგორც ეკონომიკური მართვის ფუნქციების შესასრულებლად, ისე არსებული ურთიერთობის შესაცვლელად. ალლოთი მას იმაზეც აქვს წარმოდგენა, რომ მშრომელებს, რომლებიც

⁹⁵ ნ. ნიკოლაძე, უცხოეთის მიმოხილვა „საფრანგეთის საქმეებზე“. ტერ. „მოაზრება“, 1894, № 8, გვ. 151—152.

სოციალიზმს დაამყარებენ, აუცილებლად ესაჭიროება სახელმწიფო ხელისუფლება, რათა მისი მეშვეობით ახალი ურთიერთობა დაამყაროს ადამიანთა შორის.

მაგრამ ეს იმას როდი ნიშნავს, რომ ნ. ნიკოლაძის შეხედულება სახელმწიფოზე მეთოდოლოგიურად გამართული იყო და დიალექტიკური მატერიალიზმის პრინციპებზეა დამყარებული. იდეალიზმისა და მეტაფიზიკური აზროვნების ტყვეობისაგან იგი ვერც ამ საკითხში განთავისუფლდა. სახელმწიფოს ნ. ნიკოლაძე არ განიხილავდა როგორც ისტორიულ კატეგორიას, კლასობრივი საზოგადოების პროდუქტს. ამიტომ მას ბუნდოვანი წარმოდგენა ჰქონდა როგორც სახელმწიფოს წარმოშობის, ისე მისი განვითარების ფაზებსა და ფინალზე. მას არ ესმოდა და არც შეიძლებოდა სცოდნოდა პროლეტარული სახელმწიფოს კლასობრივი დანიშნულება (თუმცა ალლოთი პარიზის კომუნაში ახალი ტიპის ხელისუფლება შეიცნო). არც ის, თუ როდის და რა პირობებში შეასრულებს სახელმწიფო თავის უკანასკნელ მისიას და გავა ისტორიის სარბიელიდან. ასეთ საკითხზე პასუხი მხოლოდ მარქსიზმ-ლენინიზმმა გასცა. ამიტომ იყო, რომ ნ. ნიკოლაძემ ვერ შეძლო ამ საკითხშიაც ერთნაირი საზომი და მიდგომა მოემარჯვა, როგორც რუსეთისა და დასავლეთ ევროპის ქვეყნების მიმართ, ისე მშობლიური ქვეყნის სინამდვილისადმიც, დაუნდობლად ამხელდა რა ცარიზმსა და დასავლეთ ევროპის ქვეყნების ბურჟუაზიულ სახელმწიფოთა მახინჯ მხარეებს, ნათელყოფდა რა მათ კლასობრივ ხასიათს, ნ. ნიკოლაძე, ამასთან ერთად, საქართველოში დიდ როლს ანიჭებდა თვითმმართველობას და დემოკრატიული პარლამენტური რესპუბლიკის მმართველობის ცალკეული წესების შემოღებას. მართალია, ცარიზმის კოლონიური რეჟიმის პირობებში ბრძოლა საქალაქო თვითმმართველობისა და ერობის ფუნქციების გაფართოებისათვის და პარლამენტური რესპუბლიკის წესების პროპაგანდა საქართველოში გაბედული რადიკალურ-დემოკრატიული საქმე იყო, მაგრამ განა მას შეეძლო ქართველი მშრომელებისათვის მიეცა ის, რისკენაც ისინი მიილტვოდნენ? რასაკვირველია. არა.

ნ. ნიკოლაძე მშრომელთა ბანაკს ეკუთვნოდა, მათ ინტერესებს იცავდა და საყოველთაო ბუნებრივ თანასწორობას, პარმონიულად მოწყობილი საზოგადოების დამყარებას ჯადაგებდა.

იგი მოწინავე ქართველი ახალგაზრდობისაგან მოითხოვდა არა მარტო „ბუნებათმცოდნეობის“ (ე. ი. ბუნების შემსწავლელი მეცნიერებათა, ვ. დ.) საფუძვლიან შესწავლას, რათა ცოდნა ბუნებრივი გარემოს უკეთ გამოყენებისათვის მიეშველებინა, არამედ იმ მეცნი-

ერების არსში ჩაწდომასაც, რომელიც სწავლობდა საზოგადოების განვითარების კანონებს. ამ მცნებიდან (რომელსაც იგი „საზოგადოების მეცნიერებას“ უწოდებდა) უნდა მიეღოთ პასუხი საზოგადოებრივი ცხოვრების სიავეკარგეზე, მისი განვითარების პერსპექტივებსა და გარდაქმნის გზებზე.

„ეს სწავლა, — წერდა იგი, — პრაქტიკულად გამოსადეგია ჩვენი საზოგადოებისათვის მით რომ გვიჩვენებს.. რომ კაცობრიობა ერთ დროს ისეთ ნაირად გაიწყობს თავის ცხოვრებას რომ არავინ სხვას ტვირთად არ აწევს, სხვისი შრომით არ რჩებოდეს, სხვას სიცოცხლეს არ უჭირვებდესო... ეს სწავლა აპირებს საზოგადოებრივ პარმონიას, კონიერ ურთიერთობას, შეერთებულ შრომას და ძმურ ცხოვრებას“⁹⁵.

მისი შეხედულებით, არსებული საზოგადოებრივი წყობილება, რომელშიც იგი კაპიტალისტურ წყობილებას გულისხმობს, ბევრ სიმახინჯეს შეიცავს და საჭიროა მისი შეცვლა. ნ. ნიკოლაძე მკაცრი კრიტიკის ქარცეცხლში ატარებს როგორც მალთუსის მომხრეებს ისე კაპიტალიზმის ჭურის აპოლოგეტს, რომლებიც ქადაგებდნენ მის პარმონიულობასა და მარადიულობას⁹⁶.

მალთუსიანიზმისა და კაპიტალიზმის სხვა აპოლოგეტურ შეხედულებათა ნ. ნიკოლაძისეული კრიტიკა არა მარტო გონებამახვილურია და ჭეშმარიტი, არამედ ძირითადში ემთხვევა მარქსისა და ენგელსის ნაზრევს ამ საკითხში.⁹⁸

სოციალური უთანასწორობის მახინჯი სისტემის აპოლოგეტების საწინააღმდეგოდ ნ. ნიკოლაძე რუსეთის რევოლუციურ ახალგაზრდობასთან ერთად გაბედულად ხმას იმაღლებს დამონებული უმრავლესობის სასარგებლოდ და ქადაგებს ადამიანის თანასწორობის ბუნებრივ პრინციპს, რითაც ავითარებს გარკვევით მატერიალურ შეხედულებას. ამასთან დაკავშირებით არ შეიძლება არ შევეხოთ საზოგადოებაში შრომის როლის ნიკოლაძისეულ გაგებას. მით უფრო, რომ აქაც იგი მატერიალისტურ აზრს ანვითარებს და თითქმის უახლოვდება მარქსისტულ გაგებას. მას შრომა საზოგადოების წინსვლის ერთ-ერთ მთავარ ფაქტორად მიაჩნდა და მასში ხედავდა თავის საზოგადოებრივი იდეალების განხორციელების ერთ-ერთ მთავარ სასაღებრასაც.⁹⁹

⁹⁵ ნ. ნიკოლაძე, ახალი ახალთაობა, თბზ., თბ., 1963. ტ. 3, გვ. 205. იმავე საკითხზე ნ. ნიკოლაძე ვრცლად მსჯელობს აგრეთვე წერილში „კრებულის-დანაშნულებაზე თბზ., ტ. 2, გვ. 390—398.

⁹⁶ ნ. ნიკოლაძე, „კრებულის“ დანიშნულებაზე, თბზ., ტ. გვ. 389.

⁹⁷ ფ. ენგელსი, ანტიდუირნიგი, გვ. 3.

⁹⁸ Н. Николадзе, На праздники, газ. «Новое обозрение», 1889. № 1427

ნ. ნიკოლაძე შრომის საზოგადოებრივი განაწილების უსამართლო ხასიათში ხედავდა იმდროინდელ საზოგადოებრივ ურთიერთობათა ძირითად სიმახინჯეს და მოითხოვდა მის რადიკალურ შეცვლას, შრომისათვის თავისი ნამდვილი საზოგადოებრივი ფუნქციის დაბრუნებას. ამასვე ამახვილებდა იგი მკითხველთა ყურადღებას წერილებში „ნთავრობა და ახალი თაობა“¹⁰⁰ და „გლეხთა განთავისუფლება საქართველოში“.¹⁰¹

შრომის დანიშნულებისა და მომავალ საზოგადოებაში მისი ორგანიზაციის საკითხში ნ. ნიკოლაძე მკაცრად აკრიტიკებდა ფრანგ წვრილბუჩქუხიული სოციალისტ ლუი ბლანსა და წვრილბუჩქუხიული ინდივიდუალიზმის ერთ-ერთ თეორეტიკოსს პიერ-ჟოზეფ პრუდონს, რომელიც უარყოფდა შრომის და წარმოების ყოველგვარ საზოგადოებრივ ფორმებს და მომავალი საზოგადოება ვერ წარმოედგინა ინდივიდუალურ მწარმოებელთა გარეშე.¹⁰² პრუდონის „ეკონომიკური ფილოსოფიის“ შეფასებაშიც ნ. ნიკოლაძემ დაახლოვების ისეთივე აზრი განავითარა. რაც მარქსმა თავის ნაშრომში „ფილოსოფიის სილატაქე“, რომელშიც უღმობლად ამხილა პრუდონის მთელი ეკონომიკური შეხედულების სრული უმწიფობა და სილატაქე.

• • •

როდესაც ვაშუქებთ ნ. ნიკოლაძის ნააზრევს საზოგადოების განვითარების ფორმებზე კლასთა ბრძოლასა და სახელმწიფოზე მის შეხედულებას სოციალისტური მოძღვრების არსისა და მისი განხორციელების შესახებ, არ შეიძლება არ შევეხოთ მის დამოკიდებულებას მეცნიერული სოციალიზმისადმი.

ნ. ნიკოლაძე რომ იცნობდა მარქსიზმს და ჯეროვან ადგილს აკუთვნებდა მას „საზოგადოებათმეცნიერებაში“, ეს ჩვენთვის უდავო ჭეშმარიტებაა. საზღვარგარეთ ხანგრძლივმა ცხოვრებამ და დასავლეთის მოწინავე, პროგრესულ წრეებთან უშუალოდ კონტაქტმა საშუალება მისცა მას სხვა სოციოლოგიურ მოძღვრებებთან ერთად შეესწავლა მარქსიზმიც და მასზე შეემუშაებინა გარკვეული შეხედულება. იმავე პირობებმა მას, ამასთან ერთად, შესაძლებლობა მისცა თვალყური ედევნებინა ამ ახალი მოწინავე მეცნიერული მოძღვრების დაწერვისათვის ევროპის ხალხთა ცხოვრებაში. მართალია, იგი არ გამხდარა მარქსიზმის მიმდევარი, მაგრამ მან გარკვევით განიცადა ამ

¹⁰⁰ ნ. ნიკოლაძე, თხზულ. ტ. 1, გვ. 317—361.

¹⁰¹ იქვე, გვ. 250—275.

¹⁰² ნ. ნიკოლაძე, პ. ე. პრუდონი, თხზულ. ტ. 1, თბ., 1962, გვ. 320—344

მოძღვრების კეთილმყოფელი გავლენა. იგი გაიმსჭვალა მისდამი სიმ-
პათიით და პატივისცემით. რაც ბოლომდე შეინარჩუნა. კონკრეტული
მონაცემები ცხადყოფს, რომ სხვადასხვა მოწინააღმდეგეებთან პოლე-
მიკის დროს ნ. ნიკოლაძე ხშირად მიმართავდა მარქსიზმს, მიუთი-
თებდა მის ცალკეულ დებულებებზე და მათ საკუთარი მოსაზრებების
სარგუმენტაციოდ იყენებდა.

1873 წელს პარიზში გამოცემულ სოციალისტურ გაზეთ „დრო-
შის“ პირველ ნომერში ნ. ნიკოლაძემ მოათავსა წერილი — „აღდგო-
მა“, სადაც გაატარა აზრი, რომ როცა ახალი სწავლების (ე. ი. მეცნი-
ერული სოციალიზმის) გამარჯვება მოახლოვდება, მაშინ „... გადა-
სხვაფერდება ჩვენი ცხოვრება და ჩვეულება, როცა საზოგადოებრივ
ცხოვრებას საფუძვლად იმისთანა კანონები ექნება, რომელთაც
„ძმობის“ წესი ქვეყანაზე უნდა დაამკვიდრონ, მაშინ და მარტო მა-
შინ ვიდრესასწაულოთ აღდგომა, საიდანაც მაშინ ნამდვილად აღმდ-
გარი და გამარჯვებული იქნება კაცობრიობის აზრი, გრძნობა და გო-
ნება“.¹⁰³

1889 წელს დაწერილ სტატიაში — „На праздни“ ნ. ნიკოლა-
ძე მკაცრად ეკამათება მის მოწინააღმდეგეებს თანადროულობის გა-
გების საკითხში და მათ მსჯელობას მეტაფიზიკურს უწოდებს. იგი
მათგან მოითხოვს თანადროულობის — რეალური ცხოვრების უკეთ
შესწავლას, მის სიღრმეში ჩაწვდომას და სათანადო არგუმენტად
რეალური ცხოვრებისადმი მარქსიზმის დამოკიდებულება აქვს მო-
ტანილი. „დროა ბოლოს და ბოლოს ვისწავლოთ რეალური ფილო-
სოფიისა და რეალური კრიტიკის მეცნიერებაში მკვიდრად დაფუძნე-
ბის ორმოც წელზე მეტი ხნის გასვლის შემდეგ, რეალური ცხოვრე-
ბის დაფასებისა და მისი მსვლელობის შესწავლის პატივისცემა“¹⁰⁴.
წერდა ნ. ნიკოლაძე, მხედველობაში ჰქონდა რა ორმოციანი წლების
მიწურულიდან მარქსიზმის გამოსვლა საზოგადოებრივი ცხოვრების
სარბიელზე.

წერილში „საფრანგეთის საქმეებზე“, რომელიც 1894 წელსაა
დაწერილი, ნ. ნიკოლაძე მკაცრი კრიტიკის ასპექტში ატარებს ანარ-
ქიზმის „თეორიას“ და „ბუნტარულ“ ტაქტიკას და ამასთან დაკავში-
რებით მეტად საყურადღებო მოსაზრებას გამოთქვამს მარქსიზმის
ისტორიული მისიის შესახებ. მისი შეხედულებით, თუ XIX ს-ის
40-იან წლებში ანარქიზმი ჯერ კიდევ სარგებლობდა ერთგვარი პო-
პულარობით, თანაც მისი შეცდომები ნაკლებ იყო ცნობილი, ამის

¹⁰³ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, გაზ. „დროშა“, 1873, № 1, გვ. 3—4.

¹⁰⁴ Н. Никол адзе, დასახ. წერილი, «Новое обозрение», 1889.
№ 12032.

მთავარი მიზეზი მარქსიზმის მაშინდელი სისუსტე იყო. „მაშინ სრულებით ახლად დაბადებული იყო ის ფილოსოფიური მიმართულება, — წერს ნ. ნიკოლაძე მარქსიზმის შესახებ, — რომელმაც შემდეგ ერთნაირად შესცვალა მეცნიერების ხასიათი...“¹⁰⁵ მაგრამ იგი აქ არ სვამს წერტილს, აღნიშნავს მარქსიზმის მიერ ევროპის ცხოვრებაზე მოხდენილ უდიდეს ზემოქმედებას და წერს: „მარქსიზმი მეთად... ძლიერი და აღუზოცელი დაღი დაასო ჩვენი საუკუნის მეორე ნაწილის გონებით შრომას“ (ხაზგასმა ჩვენია. ვ. დ.). მარქსიზმის ერთ-ერთ დიდ დამსახურებად მას მიაჩნია ეკონომიკური ცხოვრებისადმი ჯანსაყთრებული ყურადღების მიქცევა, კაცობრიობის ეკონომიკური ცხოვრების იმგვარადვე გამოკვლევა, „... როგორც დღეს ეჭიმი ავადმყოფობას აკვირდება, ფიზიოლოგი ცხოვრების კანონებს, ბოტანიკოსი მცენარეების ზრდას და სხვ.“¹⁰⁶

წერილში გერმანიის რაიხსტაგში სოციალიზმის შესახებ კამათის გამო, ნ. ნიკოლაძემ კაპიტალისტური ინგლისი, სადაც გაბატონებული იყო ღრმა სოციალური კონტრასტები და მუშათა კლასის დიდი ნაწილი აუტანელ ყოფაში იყო, მიიჩნია ერთ-ერთ ისეთ კლასიკურ ქვეყნად, სადაც „ახალ მოძღვრებას“ (ე. ი. მეცნ. სოციალიზმს—ვ. დ.) ხელს არაფერი უშლიდა, დაემტკიცებინა საკუთარი საფუძვლიანობა.¹⁰⁷

მოყვანილი მაგალითები ნათელყოფს, რომ ნ. ნიკოლაძეს არათუ კარგად ესმოდა განსხვავება მარქსისტულ და წინამარქსისტულ სოციალიზმს შორის, ერკვეოდა ანარქიზმისა და მარქსიზმის დაპირისპირების საფუძვლებში, არამედ იზიარებდა მარქსიზმის ცალკეულ დებულებას და ნათელი წარმოდგენა ჰქონდა მის მიერ მოხდენილ გადართიანებაზე საზოგადოების იდეურ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში.

ნ. სოციალური გარემოს როლი

ბუნებრივ გარემოსთან ერთად ნ. ნიკოლაძე დიდ როლს ანიჭებდა სოციალურ გარემოსაც და იგი ადამიანთა ცხოვრების განვითარების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან პირობად ჰქონდა წარმოდგენილი. სოციალური გარემოს როლის შეფასების საკითხში ნ. ნიკოლაძე, ძირითადად—

¹⁰⁵ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, ჟურ. „მოამბე“, 1894, № 8, გვ. 153—154.

¹⁰⁶ იქვე, გვ. 153—154.
153—154.

¹⁰⁷ ნ. ნიკოლაძე, გერმანიის რაიხსტაგში სოციალიზმის შესახებ. კამათის გამო, თბზ., ტ. 6; გვ. 29.

ში. მატერიალისტურ შეხედულებას ავითარებდა. მისი აზრით, ადამიანისათვის განუორჩეველი არაა, თუ სად და რომელ სოციალურ გარემოებაში ცხოვრობს, სხვადასხვა სოციალური გარემო სხვადასხვაგვარად მოქმედებს ადამიანზე და მისი მატერიალური და სულიერი განვითარების მეტ-ნაკლებ საშუალებას იძლევა. ზოგი სოციალური გარემო ხელს უწყობს ადამიანის ნიჭისა და უნარის გაფურჩქნას, ზოგიც, პირიქით, ყოველმხრივ ახშობს და აფერხებს მის ბუნებრივ სწრაფვას სრულყოფისაკენ. ამიტომ ადამიანი უნდა ისწრაფოდეს. თვით მოქმედოს სოციალურ გარემოზე და შეუცვალოს მას სახე საკუთარი მოთხოვნილების. საყოველთაო ბედნიერების ინტერესების შესატყვისად. ასეთია მოკლე შტრიხებში ნ. ნიკოლაძის შეხედულება ადამიანისა და სოციალური გარემოს ურთიერთობაზე.

ნ. ნიკოლაძე ებრძვის „ნებელობის“, ე. წ. ინდეტერმინიზმის იდეალისტურ შეხედულებას, რომლის მიხედვითაც ადამიანი, თითქოს, თავის თავში შეიცავს ბოროტებისა და სიკეთის ნიშნებს, ამქვეყნად იბადება კეთილ ან ბოროტ არსებად და ყოველ მის მოქმედებაში ბრალი მიუძღვის მისი ნების თავისუფლებას, რომელიც, თავის მხრივ, ერთხელ და სამუდამოდ განსაზღვრულია ადამიანის კეთილი ან ბოროტი ბუნებით. ასეთი შეხედულება ადამიანის ხასიათსა და ბუნებაზე, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, დიდი ხანია უარყოფილია მეცნიერებისა და მოწინავე მოაზროვნეების მიერ. მათ დაამტკიცეს, რომ ადამიანის ხასიათი ასე თუ ისე დამოკიდებულია მთელ რიგ გარემოებებზე, რომელთაგან მთავარია სოციალური გარემო და გარეგანი ვითარებები.

უახლესი დროის მოაზროვნეები, — წერს იგი, — ამხედრდნენ ნებელობის თავისუფლების წინააღმდეგ და დიალექტიკური მოსაზრებებისა და ზუსტი მეცნიერული დაკვირვების გზით დაამტკიცეს, რომ ადამიანის ბუნებაში არაფერია არც ცუდი და არც კარგი, რომ ადამიანის ხასიათი გარეგანი პირობების ზეგავლენით ყალიბდება“. აქედან გამომდინარე, ნ. ნიკოლაძე უაზრობად მიიჩნევს ბოროტი ბუნების მოსპობითა და მხოლოდ კეთილ ანგელოსთა წარმოშობის ლოდინით გატაცებას. მისი მართებული შეხედულებით, ამის ნაცვლად ადამიანები უნდა ზრუნავდნენ იმისათვის, რომ მოსპონ ცხოვრების პირობების არახელსაყრელი გარემოებები, შეიცვალონ საზოგადოებრივი წყობა და საზოგადოებრივი ურთიერთობანი. მოაზროვნეებმა და კანონმდებლებმა იზრუნონ იმაზე, რომ იმ გარემოებათა თავიდან მოცილებით, რომლებიც გამოიმუშავენ ცუდ ხასიათს, თა-

ვიდან აიცილონ მომავალში მსგავსი მოვლენების წარმოშობის შესაძლებლობა.¹⁰⁸

სხვადასხვა სოციალური გარემოს პირობებზე დაკვირვების შედეგად, ნ. ნიკოლაძე მიდის სწორ დასკვნამდე, რომ ხელსაყრელი სოციალური გარემო მძლავრ ბიძგს აძლევს ნიჭისა და უნარის გაფუჩჩენას, ტალანტების აღმოცენებას, ხოლო მოუწესრიგებელი სოციალური გარემო ხელს უშლის საზოგადოების წინსვლას, ახშობს ადამიანის მისწრაფებას უკეთესობისაკენ და ჩანასახშივე სპობს ტალანტების ზრდის შესაძლებლობას.

ნ. ნიკოლაძეს წერილი ვსევოლოდ გარშინის გარდაცვალების გამო, რომელიც ცენზურამ აკრძალა და ამიტომ გამოქვეყნებული არ ყოფილა (1888 წლის 8 აპრილს არის დაწერილი), შესანიშნავად იძლევა პასუხს ტალანტებისა და სოციალური გარემოს ურთიერთობის საკითხზე. მისი შეხედულებით, რუსეთში არსებული სოციალური ურთიერთობა თვითმპყრობელური დესპოტია, ყურმოჭრილი რეაქციული ბიუროკრატია, ელემენტარულ პოლიტიკურ უფლებათა არარსებობა, ბატონყმობის მძლავრი გადმონაშთები, რომელსაც მთელი არსებით ებრძოდა იგი, წარმოადგენს იმ საშინელ სოციალურ გარემოს, რომლის მკაცრი სუსხი ჩანასახშივე კლავს, სპობს, ახშობს თავისუფლების აზრის ყლორტებსა და რუსი ხალხის საუკეთესო შვილებს, მის ტალანტებს. ერთ-ერთ ასეთ ტალანტად კი მას, სავსებით სწორად მიაჩნდა უდროოდ გარდაცვლილი ნიჭიერი მწერალი გარშინი.

„უბედურო რუსეთო, ცოცხლები აღარ არიან შენი უკეთესი მოღვაწეები“. ასეთი აზრი დაებადება ადამიანს გარშინის გარდაცვალებასთან დაკავშირებითო, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — „ვერც კი გაიფუჩჩნა, ისე დაჰკნა“ რუსეთის ლიტერატურის ერთ-ერთი მეტად ნიჭიერი წარმომადგენელი, მას ფაქტიურად არც უცხოვრია და კარგი ჰქნა, რომ მოკვდაო.¹⁰⁹ გარშინის სიცოცხლისა და ნიჭის უდროოდ დაღუპვაში ნ. ნიკოლაძე რუსეთის ცხოვრების პირობებს, იქ არსებულ სოციალურ გარემოს დებს ბრალს. მისი შეხედულებით, ყველა ხალხში და ყველა დროში წარმოიშობა დიდი და პატარა ადამიანთა გარკვეული რაოდენობა. გარკვეულ გარემოთა შედეგად ამოტივტივდებიან ერთნი, სხვა პირობებში — მეორენი. მაგრამ საჭიროა ცხოვრების პირობებმა და ადამიანებმა გარკვეული არჩევანი გააკეთონ, წინ წამოსწიონ უკეთესები, გასაქანი არ მისცენ უცუდეებს...¹¹⁰ მას

¹⁰⁸ Н. Николадзе, Каприз пера, газ. «Тифлисский Вестник», 1875, № 115.

¹⁰⁹ „საისტორიო მოამბე“, 1945, № 1, გვ. 124.

¹¹⁰ იქვე, გვ. 125.

კარგად ესმის, რომ მეფის რუსეთში პირიქით ხდება, ტალანტებს გასაქანი არ ეძლევა და არსებული სოციალური ურთიერთობა წინ ეწევა საზოგადოების უცუდეს ელემენტებს. გარშინის დალუპავც მას სწორედ ამ ვითარების შედეგად აქვს წარმოდგენილი.¹¹¹

ნ. ნიკოლაძეს სწორი წარმოდგენა აქვს გენიოსებისა და ტალანტების როლზე ისტორიაში: „მე გენიოსებისა და ტალანტების მნიშვნელობას როდი უარვყოფ“, ხშირად იმეორებს იგი. ძან კარგად იცის, რომ გენიოსები და ტალანტები დიდ ძალას წარმოადგენენ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, მაგრამ ისიც კარგად იცის, რომ მათი გაფუჩრჩქენისათვის განსაკუთრებული ზრუნვაა საჭირო. მისი აზრით, გენია, ტალანტი ნაზი, სათუთი ძალაა. სოციალური გარემო, ადამიანები სათუთად უნდა მოეპყრან მას, სიცივის სუსხი არ მოაკარონ მას და მზრუნველად ზარდონ იგი. სოციალური ვითარება ხელსაყრელი არ იყო იმისათვის, რომ ტალანტი გაფუჩრჩქნულიყო, ამიტომ ჩაქრა და ჩაიფერფლა დიდი შემოქმედებითი ძალა გარშინის სახით, სოციალური გარემო რომ არ უშლიდეს, რუსეთში ისევ წარმოიქმნებიან გოგოლის მსგავსი დიდი შემოქმედებითი ნიჭით დაჭილდოვებული ადამიანები, — დაასკვნის ნ. ნიკოლაძე.

ნ. ნიკოლაძე სავსებით მართებულად აღნიშნავს, რომ პოტენციურად ყველა გარემოში და ყველა საზოგადოებაშია შესაძლებელი ნიჭისა და გენიის წარმოშობა, მაგრამ მისი დაბადება და გაფუჩრჩქენა, პირველ ყოვლისა, დამოკიდებულია ცივილიზაციაზე, ე. ი. საზოგადოების განვითარებასა და ზნეობრიობაზე. ე. წ. გარდამავალი პერიოდები ისტორიაში მას მიაჩნია ყველაზე უკეთეს ხელსაყრელ სოციალურ პირობებად ტალანტების და გენიოსების გაფუჩრჩქენისათვის.¹¹²

ნ. ნიკოლაძე მიმართავს რა ასეთ კონკრეტულ ისტორიულ მაგალითებს, ფიქრობს, რომ სოციალური წრისა და გარემოს არახელსაყრელი ვითარების დაძლევა და ასპარეზზე ამოტივტივება არა თუ ჩვეულებრივ ადამიანებს, არამედ დიდი ნიჭისა და უნარის მქონე მოაზროვნეებსაც კი არ შეუძლიათ-ო. განსაკუთრებული „ღვთიური ცეცხლით“ და შთაგონებით უნდა იყოს დაჭილდოვებული ამა თუ იმ ერის მოღვაწე, რომ ცუდი სოციალური გარემოს მიუხედავად, მაინც გამოვიდეს ასპარეზზე და თავის გენია გამოამზეუროსო. მისი აზრით, ისტორია ასეთ გამონაკლის ფაქტებს არ გამოირიცხავს. პუშკინის,

¹¹¹ როგორც ცნობილია ნ. ნიკოლაძემ გულთან ახლო მიიტანა გრიშინის მიძიგე ხვედრი და 1883 წელს იგი მიიზიდა „Новое обозрение“-ში სათანამშრომლოდ. იხ. გ. დ. Джавахишвили, დასახ. ნაშ. გვ. 226.

¹¹² Н. Никол а д з е. На праздни ки, газ. «Новое обозрение», 1893, № 3214.

ბრუტოსის და პერიკლეს ყალიბის ადამიანების გამოსვლა ცხოვრების ასპარეზზე „სოციალური უამთასვლის მიუხედავად, მას ამის არგუმენტად მიაჩნია.“¹¹³ იმ მიმართულების გამომუშავებაში. რომლითაც მოქმედებენ მოცემული საზოგადოების გამოჩენილი ძალები, — წერს იგი, — გარემოს ზნე და პირობები (ხაზი ჩვენია — ვ. დ.) მუდამ თამაშობენ არა ნაკლებ როლს, ვიდრე თანდაყოლილი ნიჭი. რამდენადაც უფრო ბურჟუასი და უძრავია გარემო, იმდენად დიდი უნდა იყოს ის ნიჭი, რომელსაც შეეძლება ამ გარემოდან გამოსვლა. საკუთარი ცხოვრება „შეეძლოთ მხოლოდ გამონაკლის გიგანტებს, რომლებიც დაჯილდოებული არიან ღვთიური მადლით. ასეთები კი ქვეყნად ძალზე ცოტაა...“¹¹⁴

ნ. ნიკოლაძე არა მარტო ზაზგასმით აღნიშნავს საზოგადოებრივი გარემოს როლს გამოჩენილი ადამიანების ცხოვრების სარბიელზე გამოსვლის საქმეში, არამედ სწორადაც მიუთითებს იმ ურთიერთკავშირზე, რომელიც არსებობს საზოგადოებრივი ცხოვრების მოთხოვნილება—დონესა და ამა თუ იმ დიდი მოღვაწის წარმოშობას შორის. იგი კარგად ხედავს, რომ ესა თუ ის გამოჩენილი ადამიანი მხოლოდ იმ შემთხვევაში წარმოიშობა, თუ საზოგადოებრივი ცხოვრების პირობებში მისი აღმოცენებისათვის ნიადაგი მომზადებულია, „გამოჩენილი ადამიანები ვითარდებიან თავიანთი გარემოს ზრდისა და პირობების შესაბამისად. ისინი ამ ქვეყნად მუდამ ისეთ ფორმებში წარმოიშობიან, რომლებზედაც ცხოვრების მხრივ არსებობს მოთხოვნილება“.¹¹⁵

მოყვანილი შეხედულება, ძირითადად, მატერიალისტური შეხედულებაა და ძალზე ახლოა მარქსისა და ენგელსის შეხედულებებთან ამავე საკითხზე. ავითარებდა რა მარქსისა და ენგელსის აზრებს, გ. პლენანოვი პიროვნებასა და საზოგადოებრივი გარემოს ურთიერთობაზე წერდა შემდეგს: „პიროვნების ხასიათი საზოგადოებრივი განვითარების“ „ფაქტორს“ წარმოადგენს მხოლოდ იქ. მხოლოდ მაშინ და მხოლოდ იმდენად, სადაც, როცა და რამდენადაც მას ამის ნებას აძლევს საზოგადოებრივი ურთიერთობანი“.¹¹⁶

ნ. ნიკოლაძეს ამავე დროს კარგად ესმის, რომ მარტო სოციალური

¹¹³ Н. Николაძე, На праздники, газ. «Новое обозрение», 1893, № 3214.

¹¹⁴ იქვე.

¹¹⁵ Н. Николაძე, На праздники, газ. «Новое обозрение», 1888, № 1620.

¹¹⁶ გ. ვ. პლენანოვი, ისტორიაში პიროვნების როლის საკითხისათვის, თბ., 1939, გვ. 37.

გარემო არაა საკმარისი იმისათვის, რომ ყოველმა ადამიანმა დაი-
სახოს მიზნად ის, რაც მის უნარსა და შესაძლებლობებს აღემატება.
იგი არ ეთანხმება ჟან-ჟაკ რუსოსა და რობერტ ოუენის შეხედულებას
იმის შესახებ, რომ ადამიანი სანთელია, რომლისაგანაც შეიძლება
ყველაფრის გამოძერწვა. რასაც კი მოისურვებ — გმირისაც, განდე-
კილსაც, ყაჩაღსაც და ა. შ., რომ ყველაფერი დამოკიდებულია
აღზრდაზე, მომზადებაზე, გარემო წრეზე.¹¹⁷ ნ. ნიკოლაძეს ადამიანი
არ მიაჩნია „დაუწეველ დაფად“, სადაც საზოგადოებას, აღზრდას
შეუძლია ყველაფერი დაწეროს. იგი ადამიანის ჩამოყალიბებაში გარ-
კვეთულ როლს აკუთვნებს აგრეთვე მის მემკვიდრეობით თვისებებს,
თანდაყოლილ ნიჭსა და უნარს, ბუნებრივ მიდრეკილებებს და
ა. შ. ამიტომ, წერს იგი, რომ ყველა ადამიანს უფლება აქვს იყოს
ფელდმარშალი, მეცნიერი და სხვ. მაგრამ ყველას არ შეუძლია გახ-
დეს მეცნიერი, ფელდმარშალი, რადგან ამისათვის სათანადო ნიჭი,
უწარო და მონაცემებია საჭირო.¹¹⁸

6. საზოგადოებრივი იდეების როლი ისტორიაში

ნიკო ნიკოლაძე ჭეროვნად აფასებდა საზოგადოებრივი ცხოვრე-
ბის მოთხოვნილებით წარმოშობილი ახალი იდეების როლს ისტო-
რიულ განვითარებაში. წინააღმდეგ ყველა ჭურის იდეალისტებისა,
რომლებიც საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა მოვლენას ადამიან-
თა ცნობიერებით, იდეებით და შეგნებით ხსნიდნენ, ნ. ნიკოლაძე.
ხშირად, მატერიალისტურ შეხედულებამდე მიდის და იდეების, შე-
ხედულებების აღმოცენებისა და მისი ხასიათის წყაროს საზოგადო-
ებრივი ცხოვრების გარკვეულ პირობებში ხედავს. ნ. ნიკოლაძემ
კარგად იცის, რომ იდეები და საზოგადოებრივი შეხედულებები
იცვლებიან ისე, როგორც იცვლება ყველაფერი ამქვეყნად, რომ
ეოთ ეპოქაში ერთნაირი შეხედულებები და იდეები ბატონობენ,
მეორეში კი — სხვა საზოგადოებრივი იდეები იჩენენ თავს და ა. შ.
საზოგადოებრივი ცხოვრების მოთხოვნილება, ადამიანთა მისწრა-
ფება უკეთესობისაკენ, სრულყოფილი სოციალური ურთიერთობის
დამყარებისაკენ, მისი შეხედულებით, სტიმულს აძლევს იდეებისა
და შეხედულებების ცვალებადობას და ახალი იდეების წარმოშო-
ბას. ნ. ნიკოლაძე იმასაც ხედავს, რომ ამა თუ იმ საზოგადოებრივი
წყობილების შიგნითაც კი სხვადასხვა აზრები და შეხედულებები ბა-

¹¹⁷ Н. Ник о л а д з е, На праздни к. газ. «Новое обозрение», 1888, № 1620.

¹¹⁸ იქვე, № 1427.

ტონობენ და აზრების, ცნობიერებისა და შეხედულებების ამ სხვადასხვაობას მოსახლეობის სხვადასხვა სოციალური ფენების რეალური საარსებო ინტერესების დაპირისპირება უდევს საფუძვლად.¹¹⁹

განსაკუთრებით დიდ როლს ანიჭებს ნ. ნიკოლაძე იმ ახალ, პროგრესულ იდეებს, რომელსაც წარმოშობს არსებული საზოგადოებრივი ურთიერთობის შეცვლის საჭიროება. იგი სავსებით სამართლიანად მიუთითებს იმაზე, რომ ამ იდეებს შეუძლიათ დიდი როლი შეასრულონ და დაეხმარონ ადამიანებს თავიანთი ურთიერთობის მოწესრიგების, უკეთესი წყობილების შექმნის საქმეში. ახალ იდეებს იგი სიცოცხლისუნარიანს უწოდებს და დარწმუნებულია მის დიდ ძალაში. ამ იდეების მატარებლად და მათ ხალხში გამავრცელებლად ნ. ნიკოლაძე მიიჩნევს ახალ თაობას, საზოგადოების იმ მოწინავე ნაწილს, რომელზედაც იგი, რუსი რევოლუციონერი დემოკრატების მსგავსად, დიდ იმედებს ამყარებდა და რომლისგანაც მოელოდა „აღთქმული ქვეყნის“ დამყარებას. სწორედ ამ ახალი თაობისაგან მოითხოვდა იგი ამ მოწინავე საზოგადოებრივი იდეების შეტანას ხალხის ფართო მასებში და მათ დარაზმვას ამ იდეების გარშემო; მისთვის სისხლისა და ხორცის შესხმას. იგი ღრმად და დარწმუნებული, რომ, როდესაც ცხოვრების გარდამქმნელი მოწინავე იდეები ფესვებს გაიდგამდა ახალთაობასა და ხალხში, იგი უძლეველ ძალად იქცეოდა და არავითარ ძალას არ შეეძლო მისი აღმოფხვრა. „ნუთუ მათ ჰგონიათ, — წერდა ნ. ნიკოლაძე ცარიზმის აპოლოგეტ რეაქციული პუბლიცისტების კატკოვის და ძმათა მათთა მისამართით, — რომ ძირფესვიანად ამოაგდებენ იმ იდეებს, ახალთაობის პროგრამის საფუძველს რომ შეადგენს? რა სიბრძივეა! თითქოს შეიძლებოდეს აღამიანს ამოგლიჯო მისი რწმენა, თითქოს არსებობდეს ისეთი ძალა, რომელსაც შეეძლოს ერთხელ მოპოვებული კეშმარიტების მოსპობა.“¹²⁰

იდეების გამძლეობის ნათელსაყოფად ნ. ნიკოლაძე ისტორიულ წარსულს მიმართავს და ქრისტიანობის წინააღმდეგ ძველ ქვეყნიურებაში გამართულ ბრძოლაზე მიუთითებს. აღნიშნავს რა, რომ ქრისტიანობამ ამ ბრძოლაში გაიმარჯვა, მისი შეუურიგებელი მტრები კი

¹¹⁹ ნ. ნიკოლაძე, საყოველთაო ისტორიულ კანონს უწოდებს იმ კანონს, რომლითაც საზოგადოების იდეების ზნეობრივი განვითარება წინ მიიწევს და იცვლება საზოგადოების ცხოვრებასთან ერთად, მისი პირობების ცვლილებასთან ერთად და არა პირუეუ. რანაირი სკოლებიც არ უნდა შექმნა. რანაირი აზრებიც არ უნდა იქადაგათ... ამით თქვენ ვერ შეცვლით საზოგადოების ადათებს და ჩვეულებებს, თუ საზოგადოებრივი ცხოვრების სხვა პირობები დარჩება ძველებული (Н. Николадзе, Война с Англией, газ. «Обзор», 1878, 211).

¹²⁰ ნ. ნიკოლაძე, მთავრობა და ახალი თაობა, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 255—256.

სასტიკად დამარცხდნენ, ნ. ნიკოლაძე განაგრძობს: ახლა კი ცდილობენ მოსპონ არა სარწმუნოება, არამედ შეგნება. სურთ ამოკლიჯონ ადამიანებს მეცნიერებისაგან მოპოვებული ჰუმარიტებანი... რომელთა განხორციელება სასარგებლოა ყველა ახალგაზრდა, პატროსანი ადამიანისათვის... საზოგადოებრივ ურთიერთობათა შესახებ ახალი აზრები, — განაგრძობს ნ. ნიკოლაძე, — შეუძლებელია მოკვდეს. ეს აზრები ბოლოს და ბოლოს უფრო მეტის ძალით იჩენს თავს: იდეა, რომელიც რამდენიმე ადამიანის შეგნებაში მაინც შევა, შეუძლებელია უკალოდ დაიკარგოს“.¹²¹ (ხაზგასმა ჩვენია, ვ. დ.).

ნ. ნიკოლაძის მოყვანილი და ჩვენ მიერ ხაზგასმული შეხედულება მოწინავე იდეების საზოგადოებრივი როლისა და ცხოველყოფილობაზე უაღრესად საინტერესოა. ასეთი მიდგომა საკითხის არამარტო რადიკალურ-დემოკრატიული გაშუქებაა, არამედ, ძირითადად, მატერიალისტურიც. ცნობილია, რომ ისტორიული მატერიალიზმი, არა მარტო აღიარებს მოწინავე იდეების როლს საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარებაში, არამედ ხაზს უსვამს იმასაც, რომ იდეები უდიდეს ძალად იჭევიან მას შემდეგ, რაც იგი მილიონობით მშრომელთა ცნობიერებას დაეუფლება.

მრავალ ყურადღაღებ ისტორიულ მაგალითს მიმართავს ნ. ნიკოლაძე იმისათვის, რომ ხაზი გაუსვას მოწინავე იდეების დიდ როლს ადამიანთა საზოგადოებაში და ნათელყოს მისი განსაკუთრებული მნიშვნელობა სოციალური ცვლილებების საქმეში. ახალი იდეების როლის ჭეოვან შეფასებას იწლევა ნ. ნიკოლაძე იმ მრავალრიცხოვან წერილებში, რომლებშიაც გაშუქებულია ქართველ სამოციანელთა ბრძოლა ე. წ. „მამებისა“ და საქართველოს მთელი ძველი დრომოქმული სოციალ-პოლიტიკური წყობილების წინააღმდეგ. მისი შეხედულებით, „შეილებმა“ სასტიკად დაამარცხეს „მამები“ იმიტომ, რომ ისინი მოწინავე იდეებით იყვნენ შეიარაღებული. ეს იდეები მოსახლეობის უმრავლესობის კეთილშობილურ სულისკვეთებას გამოხატავდა და ამიტომ ხალხის ფართო მასების ენერგიული მხარდაჭერით სარგებლობდა. საქართველოს ცხოვრების კონკრეტული თავისებურებანი, ნ. ნიკოლაძის აზრით, წარმოადგენდა იმ ნოყიერ ნიადავს, რომლის ბაზაზედაც აღმოცენდა ამ ქვეყნის ეროვნული აღორძინების იდეები და შენედეულებები, ჩამოყალიბებული გარკვეული პროგრამის სახით. ნ. ნიკოლაძე დიდ იმედებს ამყარებდა ახალგაზრ-

¹²¹ ნ. ნიკოლაძე, მთავრობა და ახალი თაობა, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 256.

დობაზე — ქართველ პროგრესულ ინტელიგენციაზე, სხვათა შორის იმიტომაც, რომ დარწმუნებული იყო ქვეყნის სასიცოცხლო ინტერესები ხელს შეუწყობდა მათ ქვეყნის გადახალისების საქმეში, ხოლო მოწინავე იდეები, რომლებითაც აღჭურვილნი იყვნენ ისინი, დაეხმარებოდა მათ ამ საქმეში. ის უდიდესი მოწინააღმდეგეა, რომელსაც იჩენდა ნ. ნიკოლაძე ჩერნიშევსკის, დობროლიუბოვის, გერცენის, ბელინსკის და სხვა რუსი პროგრესული მოაზროვნეების იდეური მემკვიდრეობისადმი, ჩვენი მოსაზრების კიდევ ერთი კონკრეტული არგუმენტი. იმ ბრძოლის გაშუქების დროს, რომელიც რუსეთში 40-იან და 60-იან წლებში ახალ თაობას და თვითმპყრობელობას შორის წარმოებდა, ნ. ნიკოლაძე განსაკუთრებით ხაზს უსვამდა დიდი რუსი განმანათლებლების რევოლუციურ-დემოკრატიული იდეების როლს, მიუთითებდა ამ იდეების ხალხურ საფუძველზე და დიდ მომავალს უწინასწარმეტყველებდა მათ.

პროგრესული იდეების როლის ჭეროვან შეფასებას იძლევა ნ. ნიკოლაძე იმ მრავალრიცხოვან წერილებსა და ნარკვევებში, რომლებშიც საფრანგეთსა და ევროპის სხვა ქვეყნების ისტორიული პროცესია გაშუქებული. აქედან ჩვენ მხოლოდ ერთ კონკრეტულ მაგალითზე შევეჩერებთ მკითხველის ყურადღებას. თავის ცნობილ წერილში — «Несколько слов по поведи одного очень старого вопроса» — ნ. ნიკოლაძე საფრანგეთის 1789—1794 წლების რევოლუციის ისტორიული აუცილებლობის დასასაბუთებლად. საფუძვლიანად მიმოიხილავს რა ამ ქვეყნის ვითარებას რევოლუციის წინ, განსაკუთრებით ხაზს უსვამს ფრანგი განმანათლებლებისა და მათ მიერ შემუშავებული მოწინავე იდეების როლს ძველი წყობილების მახინჯი მხარეების მხილებისა და თვით პოლიტიკური რევოლუციის მომზადების საქმეში. მან ხაზგასმით აღნიშნა, რომ რევოლუცია იდეების სფეროში საფრანგეთში წინ უსწრებდა პოლიტიკურ რევოლუციას. ჟან-ჟაკ რუსოს, ვოლტერის ან ენციკლოპედისტთა შეხედულებების დახასიათების დროს ნ. ნიკოლაძე მიუთითებს ამ შეხედულებათა და ფრანგი მშრომელი ხალხის მისწრაფებათა იდენტურობაზე. ყველაფერი ის, რასაც ამბობდა და ბეჭდავდა ჟან-ჟაკ რუსო, — წერს იგი, — უკვე წინათნაგრძნობი და შეცნობილი იყო ხალხის მიერ. ხალხი მივიდა იმავე დასკვნამდე, რისკენაც ისწრაფოდა ვოლტერი... რომ ვოლტერმა თავის წიგნებში გადმოსცა ის გულისნადები და აზრები, რომელიც ჩამარხული იყო ხალხში¹²².

ნ. ნიკოლაძე ძალზე ახლო მივიდა ქვეყნარსებობასთან და მატერიალისტური შეხედულება განავითარა არა მარტო იმით, რომ ხაზი გა-

უსვა საზოგადოებრივი პრაქტიკისა და მოწინავე იდეების მჭიდრო კავშირს, არამედ იმათაც, რომ აღიარა ამ იდეების აქტიური უკუზემოქმედება იმ საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე, რომელსაც მოწინავე იდეების წარმოშობა ბაზისად მიიჩნევდა. „...საზოგადოების ცხოვრებაში, — წერს იგი, — ძლიერ შესანიშნავი გავლენა და ძალა აქვს თვით... საზოგადოებრივ აზრს, მისი გონებისა და ზნეობის გახსნას¹²³.

საზოგადოებრივი იდეების დიდი უკუზემოქმედი როლი ნ. ნიკოლაძემ მკაფიოდ გახაზა თავის შესანიშნავ კრიტიკულ ნარკვევებში, რომლებშიც მან განიხილა როგორც ქართული ლიტერატურის განვითარების გზები, ისე რუსეთისა და დასავლეთ ევროპის ლიტერატურული მიმდინარეობანი. ამ ნარკვევებში მწერლის სოციალური ფუნქციისა და ლიტერატურის საზოგადოებრივი დანიშნულება საერთოდ მან თანმიმდევრული რევოლუციურ-დემოკრატიული თვალსაზრისით გააშუქა.

ნ. ნიკოლაძე ლიტერატურას განიხილავდა როგორც ზედნაშენურ კატეგორიას, როგორც იდეოლოგიური სამყაროს ისეთ დედმინიშნელოვან დარგს, რომელსაც უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა საზოგადოებრივი ცხოვრებისათვის. ლიტერატურა, მისი მართებული შეხედულებით, არა მარტო ცხოვრების სარკეა და მხატვრული სახეებით ასახავს ხალხის სიამ-კარგს, არამედ აქტიურად უკუმოქმედებს ბაზისზე და ხელს უწყობს მის განვითარებას. იგი ლიტერატურის ძირითად საზოგადოებრივ დანიშნულებას იმაში ხედავდა, რომ მოწინავე აზრები ექადაგა, ემოციური ძალით ღრმად ჩამწვდარიყო მკითხველთა შეგნებასა და ცნობიერებაში და მათთვის შემდგომი წინსვლის ბიძგი მიეცა. ვინაიდან ყოველგვარი არსებული სოციალური ყოფა არ არის მისაღები და „რაციონალური“, ლიტერატურამ, მისი შეხედულებით, არა მარტო უნდა ასახოს ეს რეალური სინამდვილე და მისი შეუფარავი სურათები დაგვიხატოს, არამედ უნდა შეძლოს ხალხის აღზნება, მისი აღზრდა მიუღებელი სინამდვილისადმი შეურიგებელი სიძულვილით. მან, ამასთან ერთად, მაღალმხატვრული ტილოებით უნდა დახატოს ნათელი მერმისის იდეალები და შთააგონოს მილიონებს ამ იდეალებისადმი რწმენა, მისთვის ბრძოლის აუცილებლობა. მწერლობა ისე უნდა აწვდიდეს იდეურ საზრდოს მკითხველ მასას, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — რომ საზოგადო მიზნის უკეთესი იდეალების გამო-

¹²³ ნ. ნიკოლაძე, „ქრებულის დანიშნულებაზე“, რჩ. ნაწ., ტ. 11, გვ. 44.

სახვის გვერდით მიჰყვებოდეს ეხლანდელი ხალხის, საზოგადოების ან ადამიანის ნამდვილი ხასიათის, მდგომარეობის და საქიროების გამოხატვა.¹²⁴

7. პიროვნებისა და ხალხის მასების როლი ისტორიაში

იდეალიზმი, სულ ერთია, სუბიექტურია იგი თუ ობიექტური, უარყოფს ხალხის მასების როლს ისტორიაში, მიაჩნია იგი უნებისყოფო, შეუგნებელ ბრბოდ და ისტორია ცალკეულ „დიდ“ ისტორიულ პიროვნებათა: მეფეთა, მხედარმთავართა, სხვა სახელმწიფო მოღვაწეთა, ერთეულ გმირთა საქმიანობამდე დაჰყავს და ასეთ პიროვნებათა ნება-სურვილები ისტორიული პროცესის მთავარ განმსაზღვრელ ფაქტორად მიაჩნია. ისტორიული მატერიალიზმი, პირიქით. ხალხის მასებს თვლის ისტორიის შემოქმედად. მის მთავარ მამოძრავებელ ძალად, ისტორიის მშრომელი ხალხის ისტორიად მიიჩნევს. ისტორიული მატერიალიზმი არ უარყოფს ცალკეული პიროვნების როლს ისტორიაში. მაგრამ თვით ამ პიროვნებას გარკვეულ ისტორიულ ვითარებას უკავშირებს. მის პროდუქტად თვლის და თავის ნამდვილ ადგილს მიუჩენს ისტორიული პროცესის ობიექტურ მსვლელობაში. როგორც პლენანოვი წერდა, „არავითარ დიდ ადამიანს არ შეუძლია საზოგადოებას თავს მოახვიოს ისეთი ურთიერთობანი, რომელნიც უკვე აღარ შეეფერებოდა ამ ძალთა მდგომარეობას ან ჯერ კიდევ არ შეეფერებოდა. ამ აზრით მას მართლაც არ შეუძლია აკეთოს ისტორია და ამ შემთხვევაში ის ამოდ დაუწყებდა საათს გადაწევას? ამით ჟამთა სვლას ვერ დააჩქარებდა და ვერც უკან მოაბრუნებდა მას.“¹²⁵

მარქსიზმ-ლენინიზმი აღიარებს, რომ ისტორიას ქმნიან თვით ადამიანები, ხალხის მასა, მაგრამ არა მათი ნებისა და სურვილის მიხედვით, არამედ გარკვეულ პირობებში. „ადამიანები თვით ქმნიან საკუთარ ისტორიას, — წერდა მარქსი, — მაგრამ ქმნიან არა თვითნებურად, არა ნებაყოფლობით არჩეულ პირობებში, არამედ უშუალოდ არსებულს, მოცემულს და გადმოცემულს პირობებში“.¹²⁶

ისმება კითხვა, როგორი პოზიცია უჭირავს ნ. ნიკოლაძეს ამ საკითხში? ბევრი მოსაზრება, რომელიც გამოთქმული აქვს ნ. ნიკოლაძეს როგორც დასავლეთ ევროპისა და რუსეთის, ისე საქართვე-

¹²⁴ ნ. ნიკოლაძე, ჩვენი მწერლობა, ჟურ. „კრებულო“, 1873. № 5—6.

¹²⁵ გ. ვ. პლენანოვი, ისტორიაში პიროვნების როლის საკითხისათვის, თბ., 1939, გვ. 55.

¹²⁶ კ. მარქსი, თვრამეტი ბრიუმერი ლუი ბონაპარტისა, 1932, გვ. 9.

ლოს ისტორიული პროცესის შესახებ, არავითარ ეჭვს არ იწვევს იმაში, რომ იგი მუდამ წინა პლანზე აყენებს ხალხის მასებს და მას მიიჩნევს ისტორიული განვითარების მთავარ ფაქტორად და მით ამ საკითხზე ისტორიის მატერიალისტურ გაგებას უახლოვდება. მას ვერ წარმოუდგენია ისტორიული განვითარება და დიდ ისტორიულ მოღვაწეთა საქმიანობა ხალხთა მასების შემოქმედებითი აქტივობისა და მათთან მჭიდრო კავშირის გარეშე. მას ის იდეები და ამბები მიაჩნია პროგრესის გამოხატულებად, რომელიც ხალხიდან გამომდინარეობს და ხალხის მოწონებით სარგებლობს. მან იცის, რომ მხოლოდ ის საქმე გაიმარჯვებს და ის იდეები შეისხამენ სისხლსა და ხორცს, რომელიც ხალხის საქმეს ემსახურება. პირიქით, ყველაფერი ის, რაც ისტორიაში ხალხს უგულვებელყოფს და მის წინააღმდეგაა მიმართული, ბოლოს, და ბოლოს დამარცხდება და დაეწევის არქივს ჩაბარდება. ხალხი ისტორიის მთავარი მამოძრავებელი ძალაა. ის საქმეებიც, რაც მასთან მჭიდროდაა დაკავშირებული, ასევე მარადიულია და ვერავითარი ძალა მას ვერ მოსპობს.

„რაც უნდა იქნეს, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — რაც ხალხისათვის სასარგებლო და სანუგეშოა, ის იქნება, ის არასოდეს არ გაქრება, იმას ვერაფერი დაამხობს, ვერავინ მოსპობს.“¹²⁷

ისტორიული განვითარების პროცესში ხალხის მასების გადამწყვეტ როლს გახაზავს ნ. ნიკოლაძე და იგი მიაჩნია ყოველგვარი სოციალური მოძრაობის მთავარ მოქმედ ძალად, როდესაც აშუქებს ამა თუ იმ ისტორიულ მოვლენას და მოძრაობას საქართველოსა და რუსეთის ისტორიაში, საფრანგეთისა და ევროპის სხვა ქვეყნების ისტორიაში. ამ თვალსაზრისითაა განხილული საფრანგეთის 1789—1794 წლების დიდი ბურჟუაზიული რევოლუციის აღმოცენებისა და მიმდინარეობის პროცესი, 1830 და 1848 წლების რევოლუციები საფრანგეთში და ხალხის მასების ბრძოლა მეორე იმპერიის წინააღმდეგ. ამ ფონზეა გაშუქებული საფრანგეთის შემდეგდროინდელი ისტორიული პროცესი. პარიზის კომუნაზე მის მიერ გამოთქმული მოსაზრებები საფრანგეთის მშრომელებისადმი ღრმა თანაგრძნობით და საფრანგეთის ცხოვრებაში მათი გადამწყვეტი როლისათვის აღიარების სულისკვეთებითაა გაუღენთილი. ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, საფრანგეთი იმიტომ დამარცხდა პრუსიასთან ომში, რომ იგი, იმპერიის მესვეურებმა, ხალხის ფართო ფენების ნება-სურვილისა და ინტერესების წინააღმდეგ წამოიწიეს. მონარქისტთა ოინების ჩაშლას და მონარქიის რესტავრაციის განზრახვის უშედეგობას მესამე რესპუბლიკის წლებში საფრანგეთში ნ. ნიკოლაძე აგრეთვე მშრომელი ხალხის ენერგიულ წინააღმდეგობას უკავშირებს.

¹²⁷ ნ. ნიკოლაძე, გაკვრა-გამოკვრით, ვახ. „დროება“, 1873, № 86.

საქართველოს წარსული ისტორიის ცალკეული მომენტების გა-
შუქებისას ნ. ნიკოლაძეს მუდამ ხალხის მასები ყავს წამოწეული
წინა პლანზე და იგი მიაჩნია ამ ქვეყნის ათასწლოვანი ისტორიისა და
თავისთავადი კულტურის შემოქმედად. უამრავი, მომხდური მტრების
მოგერიებაში და ქართველი ხალხის მიერ თავისი კულტურის, ენის,
რელიგიის, ადამიკუეულებისა და ყოფის ფორმების შენარჩუნებაში
ნ. ნიკოლაძე, სავსებით სამართლიანად, გადამწყვეტ ფაქტორად ხალ-
ხის მასების უსაზღვრო პატრიოტიზმს, მის გმირობასა და თავდადებას
თვლის. ნ. ნიკოლაძე, ილია ჭავჭავაძის მსგავსად, გულისტკივილით
აღნიშნავდა, რომ ქართველ ხალხს მისი წარსულის დიდების ჯეროვ-
ნად აღმსახველი ისტორია არ გააჩნია, რომ ჩვენ ძალიან ცოტა რამ
ვიცით ჩვენი წარსული ცხოვრების ცალკეულ მხარეებზე, მაშინდელ
ხალხის შესახებ.¹²⁸ იგი ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ „... ჩვენ უნდა
შეგვეძლოს აზრის შედგენა მაშინდელი ხალხის მდგომარეობაზე, მოქმე-
დებაზე და მიმართულებაზე, მაშინდელ ჩვეულებებზე და ზნეზე, მაშინ-
დელი აზრისა და გონების გახსნაზე და სხვ. რასკიროდა, რა უნდოდა
ხალხს, რას ეძებდა, რას არა? ხალხი რომ ისტორიის პირ-
ველი მოქმედი პირია და რანაირად დაიწე-
რება ისტორია, თუ მის პირველ მოქმედ პირზე
ჩვენ სრულიად არაფერი გავება არა გვაქვს“?¹²⁹
(ხაზგასმა ჩვენი — ვ. დ.).

ქართველი ხალხისადმი უზომო სიყვარული ამოქმედებდა ნ. ნიკო-
ლაძეს, მისი უშრეტი ენერგიისა და „ღვთიური მადლის“ მტკიცე
რწმენა ჰქონდა, ხალხის ინტერესებიდან გამომდინარე და მის მომა-
ვალს ჰვრეტდა, როდესაც კალმით, სიტყვით თუ პრაქტიკული საქ-
მიანობით საქართველოს სრული გარდაქმნისათვის იბრძოდა. იგი
დარწმუნებული იყო, რომ სწორედ ხალხზე დაყრდნობით, ხალხის
ამოძრავებით, მისი ტალანტის გაფურჩქვნით და ქვეყნის სასიცო-
ცხოლო ამოცანების ირგვლივ მათი დარაზმვით შესძლებდა მოწინავე
ქართველი ახალგაზრდობა ისტორიული მისიის შესრულებას და სამ-
შობლოს აღორძინებას. იგი უკვე ხედავდა ერის ამ მთავარი სა-
სიცოცხლო ძალის ამოქმედებას, საღათას ძილიდან მის გამოსვლას,
სწავლა-განათლებისა და საწარმოო საქმიანობისათვის ხელის მოკი-
დებას. ამიტომ იყო, რომ ასე მიესალმებოდა ამ გამოცოცხლებას
და კიდევ უფრო უკეთეს მომავალს უწინასწარმეტყველებდა მას.

¹²⁸ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), ჩვენი მწერლობა, ჟურნ. „ქრებული“,
1872, № 10-11-12. გვ. 147—148.

¹²⁹ იქვე.

... ახლა საზოგადოებრივ ასპარეზზე გამოჩნდნენ მასები, — წერდა იგი, — რომლის წევრთა სიმრავლე და მასთან სურვილი მკიდროდარაზმულობისა, საერთო ენის გამონახვისა, სანუგეშო მოვლენას წარმოადგენს. იზრდება ახალი ძალა, გოლიათი იღვიძებსო“, — ვიტყვოდი მე, რომ იგი ჩემზე ადრე და დროულად არ თქმულიყო უფრო ძლიერი და ავტორიტეტული ხმით¹³⁰ (გერცენს გულისხმობს—ვ. დ.).

თითქმის ყველა ნაშრომში, რომელიც რუსეთის ისტორიის საკითხებს მიუძღვნა, ნ. ნიკოლაძემ ხალხის მასებს მთავარი უზრადლება დაუთმო და ამ ფონზე გააშუქა ამ ქვეყნის მნიშვნელოვანი მოვლენები. აღნიშნული თვალსაზრისითაა მის მიერ განხილული 40—60-იან წლების დიდი საზოგადოებრივ-სოციალური მოძრაობა. ამავე თვალსაზრისის იყენებს იგი ისეთი დიდი მოვლენების გაშუქების დროს, როგორიც იყო გლეხთა დიდი აჯანყებები სტენკა რაზინისა და ემელიან პუგაჩოვის ხელმძღვანელობით. დეკაბრისტთა 1825 წლის 14 დეკემბრის აჯანყება და პოლონელი ხალხის 1863 წლის ეროვნული აჯანყება. ამა თუ იმ მოვლენის და სოციალური მოძრაობის შეფასების დროს ნ. ნიკოლაძე ძირითად საზომად იღებს მათ მასიურობას, ხალხურ ძირს და ხალხის მხარდაჭერას. მისი შეხედულებით, მხოლოდ ის მოძრაობაა ძლიერი, და დამარცხების მიუხედავად, ღრმად აღიბეჭდება შთამომავლობათა მეხსიერებაში, ისეთი მოძრაობა გაიმარჯვებს საბოლოოდ, რომელიც ხალხურია თავისი ხასიათით, ხალხის ფართო ფენების მხარდაჭერით სარგებლობს და ხალხის სულისკვეთებას, მის საუკეთესო მისწრაფებებს გამოხატავს. სწორედ ასეთ ხალხურ მოძრაობებად მიაჩნია მას რუსეთის გლეხთა აჯანყებები რაზინისა და პუგაჩოვის ხელმძღვანელობით.

...რაზინის აჯანყების წარმატების ერთ-ერთი უმთავრესი მიზეზი—ეს იყო ხალხის სიძულვილი ბატონყმობისადმი. სტენკა რაზინის ამბოხება ზალტის აქანდე კარგად ახსოვს მხოლოდ იმიტომ, რომ იგი სავსებით ხალხური იყო. რუს ხალხს სტენკა რაზინი ახლაც ცოცხალი ჰგონია. ეს იმას ნიშნავს, რომ მას ღრმად სწამს მომავალში ყოველგვარი ბატონყმობისაგან განთავისუფლება... იგივე უნდა ითქვას პუგაჩოვის საქმეზე. მიუხედავად იმისა, რომ პუგაჩოველები ცდილობდნენ სულ მთლად ამოეწყვიტათ ზემოთაღებები და მათთან ერთად — მოესპოთ ბატონყმობა. ჩვენებური ისტორიკოსები ამ საქმეს ისე უყუარებენ, როგორც ვიღაც თავზეხელაღებული ადამიანის ბოროტ ლაშქრობას.

ბოლოს და ბოლოს... უნდა მივხედეთ, რომ ცალკე პიროვნებათა ვერავითარი თავზე ხელაღებულობა, თუ ეშმაკობა ვერ გამოიწვევს ხალხის მოძრაობას, თუ ხალხის მასაში... არ სუფევს ის უკმაყოფილების

¹³⁰ Н. Никол а д з е, Воскресные беседы, газ. «Обзор», 1880, № 531.

ელემენტები, რომელსაც უკვე აღუვსია ხალხის სახელგანთქმული მოთმინების ფიალა“¹³¹.

ისეთი აჯანყებებიც კი, როგორიც იყო დეკაბრისტთა აჯანყება ან პოლონეთის 1863 წლის ეროვნული აჯანყება, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, მარცხით დამთავრდა. მათ ყველაზე სუსტი მხარეები გამოავლინეს იმიტომ, რომ არ იყო მასიური და ხალხის ფართო ფენების მხარდაჭერით არ სარგებლობდა. დეკაბრისტთა აჯანყების ორგანიზატორები, მისი თქმით, ვიწრო შეთქმულებითი ტაქტიკით მოქმედებდნენ. „... დეკაბრისტებმა. — წერდა ნ. ნიკოლაძე. — ერთმანეთში აურიეს თავისი საქმის არსი და მისი ფორმალური მხარე, იღუმალად ინახავდნენ რა თავის ორგანიზაციას, ამასთან ერთად იღუმალად რჩებოდათ თავისი სურვილები და ის კავშირი, რომელიც შეიძლებოდა გაბმულყო მათსა და ხალხის საქმეს შორის“¹³² რაც შეეხება პოლონეთის 1863 წლის აჯანყებას, იქ, როგორც მართებულად მიუთითებს ნ. ნიკოლაძე, გლახთა მასა პასიური დარჩა, რადგან პან-შლიახტების ჩლობა არ ჰქონდა და დაწმუნებული არ იყო, რომ აჯანყების გამარჯვების შემდეგ მისი მდგომარეობა გაუმჯობესდებოდა.

ხალხის უკუდავებას, მის ჰერკულესურ ძალას, მისი შინაგანი პოტენციის განუსაზღვრელ შესაძლებლობას მკაფიოდ ხაზს უსვამს ნ. ნიკოლაძე, როდესაც წერს შემდეგს: „...ჩვენს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ისეთი ძალებია, რომელთაც შედარებით უბრალო საბავშვო იარაღად მოგვეჩვენება, როგორც ზარბაზნები, ისე ჩვენი თანამედროვე საეურნალო და საზოგადოებრივი ბრძოლის საშუალებები. დააკვირდით ხალხის ყოფას. შეხედეთ მის ისტორიულ ბედს, მის დაწყებულ ზრდას, გაერკვიეთ მის რეალურ საჭიროებებში, ნამდვილ მისწრაფებებსა და სულისკვეთებებში და თქვენ დაინახავთ ყოველივე ამაში ისეთ უდიდეს, დაუძლეველ, სტიქიურ ძალას, რომელიც განსაკუთრებელია თვით თავის პასიურობაში...“¹³³ 43 ასეთი ძალის მიმართ, მისი აზრით, უძლურია წუწუნი, ზემოქმედება, მცდელობა და თვით ცალკეულ პირთა ძალადობა, თუგინდ ასეთი პირები იყვნენ ათასები, ისიც ტალანტები, გენიოსების ენერგიისა და დახელოვნების მქონენი. მთელი მათი შეერთებული ძალაღონე ოდნავადაც ვერ შეცვლის ხალხის ისტორიულ ზრდას.

ხალხი გოლიათია, ხალხის მასა კმნის საზოგადოებრივ ცხოვრებას, მის შრომას, ბრძოლას, შემოქმედებას, მიუაყვს წინ ისტორია, იგი ისტორიის დედაბოძია, ხალხში უდიდესი ენერგიაა ჩამარბული, მისი ამო-

¹³¹ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. ნაშრომი, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 215.

¹³² იქვე, გვ. 217.

¹³³ Н. Никол а д з е, Напрасные опасения, Тиф., 1881, стр. 15.

ქმედება ცხოვრების წინაწევის უპირველესი პირობაა, ასეთია ნ. ნიკოლაძის შეხედულება მოცემულ საკითხში. იგი მეთოდოლოგიურად სწორია. არსებითად მატერიალისტურია და ძალზე უახლოვდება მარქსისტულ-ლენინურ გაგებას. დაახლოებით ასეთივე სწორი მეთოდოლოგიური პოსტულატიდან გამომდის ნ. ნიკოლაძე, როცა განიხილავს ხალხის მასის შეგნებულობის საკითხს ისტორიის „კეთების“ დროს. მან კარგად იცის, რომ ისტორია არ მიემართება წინ ცალკეულ პირთა კაპრიზების შესაბამისად, არ შეიძლება ისტორიის განვითარება თვითნებურად. ცალკეულ პირთა ნება-სურვილს არ შეუძლია შესცვალოს ისტორიის კანონზომიერი მიმართულება და მას ახალი მიმართულება მისცეს. „მასები სტიქიურად მონაწილეობენ ისტორიულ პროცესში, — წერს ნ. ნიკოლაძე. — და ხშირად არც კი იციან საით მიდიან და რას აკეთებენ: „...იგი სტიქიურად მიემართება წინ, თუმცა ფიქრადაც არ მოსდის, რა ულის. თუ საით მიდის, არც თვით ის, რა ნაბიჯები უკვე გადადგა ან დგამს. ისტორიული პროგრესის თვით მისთვის უხილავი ძალა მიაქანებს მას წინ, მაგრამ ისე, რომ თვით მასა ვერ ამჩნევს ამ მოძრაობას...“¹³⁴

როგორც არაერთხელ მიუთითებდნენ მარქსი და ენგელსი. ხალხთა ისტორიის განვითარება მის „წინა ისტორიულ“ საფეხურზე, რაც წინ უსწრებდა სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვებას, მართლაც ხდებოდა სტიქიურად, მასების შეგნებული მონაწილეობის, მათი ინტერესების ურთიერდაცხების პირობებში. მათი შეუგნებლად მოქმედება, ურთიერთსაწინააღმდეგო მისწრაფებები მხოლოდ შედეგში იძლეოდა იმას, რასაც ისტორიას ეუწოდებთ. ისინი აღნიშნავდნენ, რომ მართალია ისტორიას ქმნიან ადამიანები, მაგრამ ქმნიან არა თვითნებურად. არამედ უშუალოდ არჩეულ, მემკვიდრეობით მიღებულ პირობებში, ისიც ძველი ტრადიციების პირობებში, რაც დიდ სიმძიმედ აწვა ცოცხალთა თავს.¹³⁵

ისტორიულ პროცესში ხალხის მასების განმსაზღვრელი როლის პოსტულატიდან გამომდინარე ნ. ნიკოლაძე და ხალხის განწყობილება თუ მისი ინტერესებისათვის სამსახური ჰქონდა საზომად გამოყენებული, როცა ის მწერლის დანიშნულებას აშუქებდა ხოლმე. კემპარიტად ნიკიერ მწერლად მას ისეთი მწერალი ჰყავდა წარმოდგენილი, რომელიც ხალხის ფართო მასებს ემსახურებოდა, მის კირ-ვარამს იზიარებდა, მის უკეთეს იდეალების განხორციელებაში გზას უკაფავდა.

ხალხის მასების წინა პლანზე წამოწევასთან ერთად ნ. ნიკოლაძე ხშირად აშუქებდა დიდი ადამიანების — სახელმწიფოს მმართველობის,

¹³⁴ Н. Никол а д з е. Напрасные опасения, Тиф., 1881, стр. 15.

¹³⁵ კ. მარქსი, თვრამეტი ბრიუმერი ლუი ბონაპარტისა, 1932, გვ. 9.

პოლიტიკური პარტიების ლიდერების, ამა თუ იმ ქვეყნის განმათავისუფლებელი ბრძოლის ბელადების და მხედართუფროსების ცხოვრებას და მოღვაწეობას. მაგრამ იგი არ იქცეოდა გამოჩენილი ინგლისელი ბურჟუაზიული ისტორიკოსის ტომას კარლეილის მსგავსად, რომელიც მხოლოდ „გმირებს“ ხედავდა ისტორიაში. ხოლო საცხებით უგულვებელყოფდა ხალხის, „ბრბოს“ როლს ისტორიულ პროცესში და მსოფლიოს ისტორია ღიდ ადამიანთა უბრალო ბიოგრაფიამდე დაყავდა¹³⁶.

ნ. ნიკოლაძე ზედამიანებად არ მიიჩნევდა გამოჩენილ ისტორიულ პირებს, არ თიშავდა მათ ხალხის მასისა და მოცემული ისტორიული ვითარებისაგან, იგი კარგად ხედავდა, რომ პიროვნებას გარკვეული სოციალური წრე და ისტორიული პირობები წარმოშობს, იგი ხალხის განუყოფელი ნაწილია და მასთან მჭიდრო კავშირში მოქმედებს. არც ერთ ისტორიულ მოღვაწეს არ შეუძლია უგულვებელყოს მიღებული მემკვიდრეობა, ისტორიის წინაშე მდგარი ამოცანები და ხალხის მასების სულისკვეთება, თუ არ უნდა, უჯარო გენერალად იქცეს, დონ კიხოტს დაემსგავსოს და კრახი ფანიცადოს. იგი აღნიშნავდა, რომ ისტორიაში, საზოგადოებრივ პროცესში ხალხის გვერდით მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ღიდ ადამიანებს — გენოზებს, ტალანტებს და ა. შ. მაგრამ ისინი მასებისა და შესაფერი წრის გარეშე უძლურნი არიან, ისე როგორც მასებსაც ესაჭიროებათ მათი ხელმძღვანელობა¹³⁷.

პიროვნებისა და ისტორიული გარემოს ურთიერთკავშირის სწორ გაგებას ავლენს ნ. ნიკოლაძე, როდესაც წერს, რომ „...პირობები იძულებულს პყოფენ ადამიანს მოიქცეს ასე და არა ისე (ხაზგასმა ჩვენია, ვ. დ.), ხშირად დაარღვიოს ის კანონები, რომლებიც საზოგადოების გავლენიან ნაწილს გამოუცია მხოლოდ და მხოლოდ თავის სასარგებლოდ“¹³⁸. ღიდი ხანია დროა გავიგოთ, რომ „ღიდ ადამიანთა“ როლი მათი სამშობლოს ცხოვრებაში განისაზღვრება არა მარტო ამ პიროვნების ნიჭით, არამედ იმ პირობებით, რომელშიაც იგია ჩაყენებული“ და საზოგადოებრივი ვითარებით¹³⁹.

ნ. ნიკოლაძის მართებული განსაზღვრით, ქვეშარიტად ღიდი ადამიანი მანამ რჩება ისტორიის სარბიელზე და ინარჩუნებს პარტიის, კლასის,

¹³⁶ Т. Карлей, Герои, почитание героев и героническое в истории, СПб. 1908, стр. 31.

¹³⁷ Н. Николадзе, На праздники, газ. «Новое обозрение», 1887, № 1307.

¹³⁸ ნ. ნიკოლაძე, მთავრობა და ახალი თაობა, რჩ. ნაწ., ტ. 1, გვ. 237.

¹³⁹ Н. Николадзе, Роль и положение Пушкина, газ. «Обзор», 1880, № 520.

ერის მეღროშის როლს, სანამ იგი კვალდაკვალ მიუყვება ისტორიის მაჯისცემას, მის აღმავალ მისწრაფებებს გამოხატავს და ხალხის მხარდაჭერით საგებლობს. როგორც კი ასეთი პირი შეეცდებოდა შეცვალოს გეზი, ისტორიის დინების წინააღმდეგ გამოვიდეს და პროგრესის საქმის ნაცვლად რეგრესის მსახურება დაიწყოს, იგი მაშინვე დაკარგავს ძველ შარავანდელს, დაეცემა ხალხის თვალში და ისტორიის არქივს ჩაბარდება. მას იგივე მოუვა, რაც მოუვიდა მიწისაგან მოშორებულ ანთეოსს. ამის კონკრეტულ მაგალითად მას დასახელებული ყავს ფრანგი პოლიტიკური მოღვაწე ლეონ გამბეტა, რომელმაც სიკვდილის წინ მსგავსი მობრუნება განიცადა მარჯნივ. «გამბეტა, ისე როგორც ყველა დიდი მოღვაწე, — წერდა იგი. — დიდი იყო მხოლოდ იმით და მანამ, ვიდრე იგი მხარს უჭერდა პროგრესის დიად საქმეს»¹⁴⁰. იგი ამ პოლიტიკური მობრუნების გამო, რომელიც მან განიცადა, — განაგრძობს იგი, — რეგრესის საყრდენი და განვითარების მუხრუჭი გახდებოდა და მით პოლიტიკურ არაობად იქცეოდა, რომ თავის დროზე სიკვდილს არ მოესწრო. გამბეტა თავის დროზე მოკვდა, თორემ მისი პოლიტიკური სიკვდილი შალე დადგებოდაო.¹⁴¹

თავისი შეხედულება ისტორიაში პიროვნების როლზე ნ. ნიკოლაძე კარგად გამოხატა წერილში უნგრელი ხალხის განმანთავისუფლებელი ბრძოლის გამოჩენილი ორგანიზატორის კოშუთის შესახებ (მის გარდაცვალებასთან დაკავშირებით).

დასავლეთშიო, — წერს იგი, — კოშუთის ცხოვრებას ლირიკული მიდგომით აშუქებდნენ არა სალი მსჯელობის საფუძველზე. ისინი მარტო კოშუთს ხედავდნენ და არა ხალხს, იმ ამბებს, რომელთანაც მას საქმე ჰქონდა. ჩვენ, — განაგრძობს იგი, — ასეთი მიდგომა არ გამოგვადგება. ჩვენთვის კოშუთის ცხოვრების შესწავლა გონების გასახსნელად, სწავლისა და გამოცდილების შესაძენად, ისტორიის კანონების გასაგებად და მიღებული ცოდნის მომავლისათვის სახელმძღვანელოდ გვესაქიროება. ჩვენ კოშუთთან ერთად უნდა შევისწავლოთ ხალხიც და ის ამბებიც, რომელთანაც იგი იყო დაკავშირებული.¹⁴²

ამავე თვალსაზრისით აშუქებდა ნ. ნიკოლაძე ნაპოლეონ I და ნაპოლეონ III-ის, პეტრე პირველის, ლუი ბლანის, ანრი როშფორის, ჩერნი-

¹⁴⁰ Н. Никол адзе, Луи Блан и Гамбетта, 1913, стр. 36. 37.

¹⁴¹ იქვე, გვ. 37, ეს ის ცნობილი წერილია, რომელსაც ასე შალღ შეფასებას აწლეს პროფ. გ. ჭავჭავილი, რომელიც წერს, რომ მის მრავალ დებულებას გაბედულად მოაწერს ხელს თანამედროვე მკვლევარი. იხ. Г. Д. Джавахишвили. დასახ. ნაშრომი., გვ. 252.

¹⁴² ნ. ნიკოლაძე, კოშუთი და დეაკი, ჟურნ. «მოამბე», 1894, № 4, გვ. 135-136.

შევსკის, დობროლიუბოვის, ბისმარკის, ერეკლე II-ის, პუშკინის და სხვა სახელმწიფო მოღვაწეთა და მწერალთა დამსახურებას.

„დიდი ადამიანების“ საქმიანობის, მათი ისტორიული დამსახურების შეფასების საზომად მას აღებული ჰქონდა თითოეული მათგანის ხალხთან კავშირის მასშტაბი, მათი იდეების და საქმიანობის ხასიათი, წინ სწევდნენ ისინი ხალხის საქმეს, თუ უკან ეწეოდნენ და ა. შ.

„ისტორია და შთამომავლობა, — წერდა იგი, — ყველაფერს და ყველას უტკერის იმ თვალსაზრისით, თუ რა ახალი, სასარგებლო შეიტანა თავისი ქვეყნის შეგნებასა და ცხოვრებაში ამა თუ იმ ისტორიულმა მოღვაწემ...“¹⁴³

მაღალ შეფასებას აძლევდა ნიკო ნიკოლაძე იმ გამოჩენილ მეცნიერებს, მწერლებს, პოლიტიკურ მოღვაწეებს და სხვა დიდ ადამიანებს, რომლებიც ხალხთან კავშირში იყვნენ, საზოგადოებრივ ცხოვრებას წინ ეწეოდნენ, პროგრესულ აზრებს აწვდიდნენ, თავის ხალხს ემსახურებოდნენ და საერთოდ ქვეყნისათვის სარგებლობა მოჰქონდათ. ასეთ მოღვაწეთა შორის იგი, პირველ რიგში, ასახელებდა ჩერნიშევსკის, ვერცენს, დობროლიუბოვს, პუშკინს, გოგოლს, ფრანგ განმანათლებლებს, სენ-სიმონს, ფურიეს. ლუი ბლანს, კ. მარქსს, შოთა რუსთაველს, ილია ჭავჭავაძეს, კოშუთს, როშფორს, კარნოს, სტეფენსონს, მთელ რიგ მხედართუფროსებს და სხვებს. ასევე დადებითად აფასებდა იგი ზოგიერთი მეფის; მაგალითად, პეტრე I-სა და ერეკლე მეორის მოღვაწეობას. პირველს რუსეთის გარდაქმნისათვის, მეორეს — საქართველოს დაცვისა და მისი მომავლის ბედის განსაზღვრისათვის. პეტრე I-ის შესახებ იგი, მაგალითად, წერდა, რომ „...ნათელი ხსოვნა მის შესახებ არ მოკვდება ადამიანთა შორის, სანამ არ მოისპობა კაცობრიობა“¹⁴⁴.

დიდი, დადებითი მოღვაწეობით სახელმწიფო პიროვნებების როლისა და დამსახურების შესახებ ნ. ნიკოლაძის შეხედულების გასაცნობად შეიძლება კიდევ მოვიყვანოთ ერთი ფაქტი. იგი წერს, რომ ქვეყნები და ხალხები თავიანთი უკეთესი ადამიანების და გონების მაღალით მღლდებიან თავიანთ მეტოქეებზე. ასეთ ადამიანებს აქვთ უნარი, ამალდნენ საერთო საჭიროებისა და ამოცანების გაგებად და გამოწახონ ამ ამოცანების უკეთ გადაწყვეტის საშუალებები.¹⁴⁵

ამათ გვერდით ნ. ნიკოლაძეს შეფასებული აქვს ე. წ. „უარყოფითი“ „გმირები“, დესპოტები, დამპყრობლები და სხვები, რომლებიც ხალხის წინააღმდეგ მოქმედებდნენ, ცხოვრებასა და ისტორიულ პროცესს აშუშ-

¹⁴³ Н. Никол адзе, На праздни ки, газ. «Новое обозрение». 1889, № 1959.

¹⁴⁴ იქვე.

¹⁴⁵ Н. Никол адзе, На праздни ки, газ. «Новое обозрение», 1888. № 1427.

რუკებდნენ. ასეთი პირების მიმართ იგი არა მარტო ზიზღსა და აღშფოთებას გამოთქვამს, არამედ ხაზს უსვამს მათი პარპაშის დროებითსა და ეფემერულ ხასიათს. ესენი არიან: ნაპოლეონ III, რუსეთის თვითმპყრობელი მეფეების უმეტესობა, აზიის სახელმწიფოთა ტირანი მმართველები, პრუსიის მეფეები და ა. შ.

გმობს რა პატივმოყვარე ადამიანებს, რომლებიც ანგარიშს არ უწევენ საზოგადოებრივ აზრს. ცდილობენ საზოგადოება საკუთარი ეგოისტური მიზნებისათვის გამოიყენონ, „მოხერხებით“ გაძვრენ წინ და ხალხი თავიანთ სათამაშო ტიკინად აქციონ. ნ. ნიკოლაძე მათი მისამართით წერს შემდეგს: მათ დაავიწყდათ კეშმარიტება, რომელიც მაშინ გამოითქვა, როდესაც მსოფლიო დარწმუნებული იყო, რომ ვოლტერი ყველაზე კვიიანია ქვეყანაზეო: მსოფლიო თვით ვოლტერზე უფრო კვიიანიაო. აშკარად კეჟიდან შერყეული უნდა იყოს ადამიანი, რომ მას ძვალსა და რბილში გაუჯდეს აზრი, თითქოს ამკვეყნად არ მოიბოვება არავინ. რომელმაც შეიძლება გაიგოს, გახსნას და ჩაშალოს ვინმეს მუხანათური ზრახვები.¹⁴⁶

ნ. ნიკოლაძე, გამოდიოდა რა ადამიანის ბუნებრივი თანასწორობის პრინციპიდან, ქადაგებდა რა ადამიანის პირად თავისუფლებასა და ფართო თვითმმართველობით უფლებებს, ყოველგვარი ძალადობის, ტირანისა და დესპოტიის დაუძინებელი მტერი იყო. მთელი არსებით ძაგდა მას „პიროვნული მმართველობა“, სადაც „ყველა ფერად მართოთ კაცზე ტრიალებს“, სადაც ბატონობს განუსაზღვრელი თვითნებობა, მონური სული, პირფერობა და მასების უუფლებობა. რუსეთის თვითმპყრობელური რეჟიმი, ნაპოლეონ მესამის მმართველობა და აღმოსავლეთის დესპოტიები სწორედ ასეთი ტიპის მმართველობად მიაჩნდა მას.

ერთპიროვნულ, დესპოტური მმართველობის ტიპურ მაგალითად ნ. ნიკოლაძე აზიის ქვეყნებში გაბატონებულ მმართველობას მიიჩნევდა. აღმოსავლეთში, მისი შეხედულებით, არ არსებობს სტაბილობა, რაიმე წესი, კანონი, ტრადიცია, გარდა დესპოტების განუსაზღვრელი ნებისა, რომლებიც შეეჩვივნენ შეხედულებას „...რომ მე ვარ, სხვა არავინო, ყველა მე უნდა მემსახუროს და არა ქვეყანასაო“¹⁴⁷. იქ „...ყოველი ახალი თაობა ყოვლად უაზრო, აღუზრდელი, უტრადიციო, უეცრად სპობს და ლეწს წინანდელი თაობის ნაშრომს“.¹⁴⁸ „ასეთ დესპოტიებში

¹⁴⁶ Н. Николадзе, На праздники, газ. «Новое обозрение». 1893. № 3214.

¹⁴⁷ ნ. ნიკოლაძე, უცხოეთის მიმოხილვა, ბულგარია, ეურ. „მოამბე“, 1894, № 6, გვ. 185.

¹⁴⁸ იქვე.

ყველაფერი მართო ერთ კაცზე ტრიალებს, და არა დაწყებულია ზე, ...ერის, იდეალის ხსენება თანდათანობით ქრება დიდში და პატარაში“¹⁴⁹. აღმოსავლეთის დესპოტიებში „...მონური ერთგულება, მლიქვნელობა, მონური სული, პირფერობა, ბრკყვიალებსიადმი გატაცებაა გაბატონებული“,¹⁵⁰ აღმოსავლეთის დესპოტიები და საერთოდ ერთმმართველური ტირანიები ყველა ეპოქაში, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, მაჯლაჟუნასავით აწვა საზოგადოებრივ ცხოვრებას, ცდილობდა ყველაფრის ერთ დონეზე გათანაბრებას, ერთ კალაპოტში მოქცევას და ხალხის მუწ მანქანად ქცევას.¹⁵¹

აზოგადებდა რა ნაპოლეონ III-ის მმართველობის შედეგებს, ნ. ნიკოლაძე წერდა შემდეგს: „...მისმა მოქმედებამ ერთგულ კიდევ დაამტკიცა, რომ დიდათ სამწუხარო და საშიში საქმეა საზოგადო ბედისა და მომავლის ერთი კაცისათვის მინდობა, მისი ტვინით ცხოვრება, მის უკან ზღედა, მისგან იმედის და უიმედობის ლოდინი“.¹⁵²

როგორც ვხედავთ, ისტორიაში პიროვნებისა და ხალხის მასების როლის შეფასების საკითხში ნ. ნიკოლაძე ძირითადად სწორ, მატერიალისტურ შეხედულებას ავითარებდა. მაგრამ ნაროდნიკების იდეების ერთგვარი გავლენა მან ამ მხრივაც განიცადა. ამ იდეური გავლენის გამოხატულება იყო ინტელიგენციის როლის რამდენადმე გაზვიადებულად შეფასება ნ. ნიკოლაძის მიერ. პროგრესული ინტელიგენცია, ან ახალი ახალგაზრდობა, მას მიაჩნდა არა მართო მოწინავე ოდეების მატარებლად, არამედ ერის ხელმძღვანელ ძალად რუსეთშიც და საქართველოშიც.

ისტორიაში ხალხის მასებისა და პიროვნების როლის საკითხი, რომელსაც ასე სერიოზულად მოეკიდა ნ. ნიკოლაძე, მეცნიერული სიღრმით და თანამიმდევრული მატერიალისტური მიდგომით, მხოლოდ მარქსისტულ-ლენინური მოძღვრების მიერაა ახსნილი. საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტია თანამიმდევრულად იცავს და ავითარებს მარქსის, ენგელსის და ლენინის ძვირფას მემკვიდრეობას მოცემულ საკითხში და წარმართავს მილიონიანი მასების შემოქმედებით ენერგიას კომუნისტური საზოგადოების ასაგებად.

¹⁴⁹ ნ. ნიკოლაძე, უცხოეთის მიმოხილვა, ბულგარია, ეურ. „მომამე“- 1894, № 6, გვ. 185.

¹⁵⁰ იქვე.

¹⁵¹ Н. Никол ад з е, Капризы пера, газ. «Тифлисский Вестник», 1875, № 103.

¹⁵² ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), ნაპოლეონ მესამის ცხოვრება, ეურ. „ერებულნი“, 1873, № 3, გვ. 124.

8. ისტორიული პროცესის ობიექტურობა და მისი შემეცნებადობა

როგორც ცნობილია, ვინდელბანდის და რიკერტის ტიპის ბურჟუაზიული ფილოსოფოსები სუბიექტური იდეალისტებისა და ნეოკანტიანელების ბანაკიდან ავითარებდნენ მცდარ დებულებას იმაზე, თითქოს, ისტორიული განვითარება მოკლებულია ობიექტურ და კანონზომიერ ხასიათს, რის გამოც ისტორიულ მეცნიერებას შეუძლია, გარეგნულად აღწეროს საზოგადოებრივი ცხოვრების მოვლენები, მაგრამ არ შეუძლია, ღრმად ჩაწვდეს ამ მოვლენების არსში და შეიცნოს ისტორიული პროცესის კანონზომიერება. აქედან გამომდინარე, ისინი აკეთებდნენ ასეთსავე მცდარ, რეაქციული ბურჟუაზიის ინტერესების შესატყვის დასკვნას: ჩვენ არ შეგვიძლია საერთოდ შევიცნოთ ისტორიული მოვლენები, რომ ჩვენი წარმოდგენები და ცოდნა საზოგადოებრივი ცხოვრების, მოვლენებზე უაღრესად სუბიექტურია და არ ასახავს თვით ამ პროცესის არსს, რეალურ სინამდვილეს.

დღესაც, დასავლეთ ევროპასა და ა. შ. შტატებში, სოციოლოგებისა და ისტორიის ფილოსოფოსების მანტიაში გამოწყობილი ბევრი ცრუმეცნიერი სწამლავს მილიონთა შეგნებას და მუდამ ჩასჩიჩინებს მათ, რომ, ისტორიული პროცესის შეცნობადობა არ შეიძლება, ისტორიის განვითარებას არავითარი კანონზომიერება არ გააჩნია და ჩვენი წარმოდგენები ისტორიის შესახებ სუბიექტურია, არ ასახავენ ობიექტურ რეალობას. ასეთი ტიპის შეცხიერები, რომელთა რიცხვი განსაკუთრებით მომრავლდა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, გარკვეულ კლასობრივ დაკვეთას ახორციელებენ. ისინი ემსახურებიან რეაქციული ბურჟუაზიის ინტერესებს და მშრომელი მასების სასიცოცხლო ინტერესების წინააღმდეგ ილაშქრებენ. ისტორიული პროცესის შესახებ სუბიექტურ-იდეალისტური თვალსაზრისის განვითარებით, ისტორიული განვითარების ობიექტური კანონზომიერების უარყოფით მათ სურთ, ეჭვის ქვეშ დააყენონ კაცობრიობის გარდუვალა წინსვლა კომუნიზმისაკენ და მილიონთა შორის უკეთესი მომავლისადმი უნდობლობა დაამკვიდრონ.

წინააღმდეგ ყველა ჯურის იდეალისტებისა, ნ. ნიკოლაძე ისტორიული პროცესის ობიექტურობისა და მისი შეცნობადობის საკითხში მატერიალისტურ შეხედულებას ავითარებდა. იგი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ისტორიულ პროცესს, საზოგადოების განვითარებას განიხილავდა როგორც ობიექტურ პროცესს, რომელიც მისი შინაგანი კანონების მიხედვით ვითარდებოდა. გამოდიოდა რა ობიექტური სამყაროს სრული შეცნობადობის შესაძლებლობის დებულებიდან, ნ. ნიკოლაძეს სავსებით შესაძლებლად მიაჩნდა საზოგადოებრივი ცხოვრებისა და ისტორიის პროცესის შეცნობა, მის კანონებში ჩაწვდომა და მისი განზოგადება. ისტორიული პროცესის მთლიანად და მისი ცალკეული მოვლენების შეც-

ნობა, მისი თქმით, შეუძლია მეცნიერებას საზოგადოების ცხოვრების და მისი განვითარების კანონზომიერების შესახებ. რომელსაც იგი საზოგადოებათმცოდნეობის მიერ ისტორიული მოვლენების შესწავლას, მისი წარსულისა და აწმყოს პროცესების გათვალისწინებას იგი „...მეტის-მეტად შესანიშნავ, გავლენიან, პრაქტიკულად გამოსადეგ“ საქმედ მიიჩნევდა ცხოვრებისათვის. ამით საზოგადოებას შეეძლო გაეთვალისწინებია მომავლის პერსპექტივები და უკეთ მოეწყო ცხოვრება.¹⁵³

როგორც ცნობილია, ნ. ნიკოლაძე სამართლიანად აკრიტიკებდა იმანუელ კანტს იმისათვის, რომ იგი უარყოფდა საგნის თავისთავად შეცნობას, მიაჩნდა იგი ჩვენი ცნობიერებისათვის მიუწვდომლად და შესაძლებლად ცნობდა მხოლოდ „...მათი გარეგანი გამოაშკარავების“ შეცნობას¹⁵⁴. კანტის პასუხად იგი მიუთითებდა, რომ „...რაც ჩვენ დღეს შეუძლებლად მიგვაჩნია, ათი-თხუთმეტი წლის შემდგომ ნამდვილი და შესაძლებელი საქმე იქნება. ცოტა რამეა განა ახლა ესეთი ასრულებული, რაც ოცი წლის წინათ კაცს მოუფიქრებელი ეგონა?“¹⁵⁵ ამით ნ. ნიკოლაძემ ხაზი გაუსვა იმ კემშიტივით, რომ ყველაფერი შეფარდებითაა, ყველაფერზე წარმოდგენა იცვლება და ფართოვდება, რაც მანამდე მიუღწეველი გვეგონა, დღეს ცნობილი და შესწავლილია, მომავალში ბევრ საიდუმლოებას ფარდა აეხდება, აზრი უფრო და უფრო გააფართოვებს თავის წარმოდგენას არსის შესახებ.

ნ. ნიკოლაძე მოურიდებლად ამხელდა იმ მოაზროვნეებს, რომელთაც არ სურდათ, ეცნოთ რეალური ცხოვრება, შეეცნოთ იგი და ცდილობდნენ, თვალი დაეხუჭათ სინამდვილის წინაშე: -ჩვენი აზრით, თანამედროვეობა, როგორიც არ უნდა იყოს იგი, — წერდა ნ. ნიკოლაძე. — რეალური მოვლენაა. რომელიც ჩვენს მიერ არ არის ხელოვნურად შექმნილი და არც ჩვენს ნებას არ ემორჩილება. ეს არსებული ფაქტია, მოგეწონს იგი თუ არა, ჩვენ არ შეგვიძლია მის წინაშე თვალი დავხუჭოთ“¹⁵⁶. რამდენად უფრო მიუღებელია ეს თანადროულობა, ნ. ნიკოლაძის თქმით, რამდენად უფრო ძლიერად გვსურს ჩვენ მისი გაუმჯობესება, იმდენად ახლო უნდა გავიცნოთ იგი, მისი მოვლენები, კანონები და ძალები, ეს არის თანამედროვეობაზე ჩვენი ზემოქმედების მოხდენის ძლიერი საშუალება¹⁵⁷. იდეალისტიები და მეტაფიზიკოსები (ხაზგასმა ჩვენია — ვ. დ.) და მათი უნებლიე, უფრო სწორად

¹⁵³ ნ. ნიკოლაძე, ახალი ახალგაზრდა, რჩ. ნაწ., ტ. 1. გვ. 63—64.

¹⁵⁴ ნ. ნიკოლაძე, „ნაროდნოე დელო“, რჩ. ნაწ., ტ. 1. გვ. 300.

¹⁵⁵ ნ. ნიკოლაძე, ქვეითად და რკინის გზით, გაზ. „დროება“, 1869, № 34.

¹⁵⁶ Н. Николодзе, На праздники, газ. «Новое обозрение», 1889.

შეგნებული მიმდევრები, — როგორც სწორად შენიშნავს ნ: ნიკოლაძე. — ბავშვების მსგავსად ექცევიან თანადროულობას, არ სურთ იცნონ აგი და არ სწავლობენ მას¹⁵⁸.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ნ. ნიკოლაძე რეალური ცხოვრების ისტორიული მოვლენების შესწავლის საკითხში ყველა ჯურის იდეალისტების წინააღმდეგ ბრძოლის დროს ისტორიულ მატერიალიზმს ემყარება და მის არგუმენტს იყენებს¹⁵⁹. რეალური ფილოსოფიისა და რეალური კრიტიკის მეცნიერებაში საფუძვლიანად დამკვიდრების თრმოც წელზე მეტი ხნის გასვლის შემდეგ დროა ბოლოს და ბოლოს ვასწავლოთ რეალური ცხოვრების დაფასებისა და მისი მსვლელობის შესწავლის პატივისცემა¹⁵⁹, წერდა ნ. ნიკოლაძე, რომელიც რეალური ფილოსოფიის ცნებაში გულისხმობდა ისტორიულ მატერიალიზმს, რომლის აშკარა დასახელება ცენზურული სუსხის პირობებში მას არ შეეძლო.

ნ. ნიკოლაძე. აღიარებდა რა საზოგადოებრივი პროცესების შეცნობის შესაძლებლობას, მიაჩნდა რა, რომ ჩვენი წარმოდგენები და ცოდნა ამ პროცესებზე თბიქტური პროცესების რეალურ ანარეკლს წარმოადგენდა, საინტერესო და ორგანულ მოსაზრებას გამოთქვამდა თვით ამ შეცნობის ხასიათზე. იგი ფიქრობდა, რომ ისტორიული მოვლენების არსი და აწმყოს ამბები სხვადასხვაგვარად აღიქმება ადამიანთა მიერ. რომ მეტ-ნაკლებად ნათელი წარმოდგენა გვაქვს ისტორიულ ამბებზე იმისდა მიხედვით, თუ რა დრო — დისტანცია გვაშორებს ჩვენ მისგან. ნ. ნიკოლაძის თქმით, ისტორიული პროცესის წარსულ მოვლენებს უფრო კარგად და საფუძვლიანად შევიცნობთ და ვერკვევით მისი კანონების არსში, ვიდრე თანადროულ ამბებში. იგი ავითარებდა ეკრტ წოდებულ დისტანციის თეორიას, რომლის მიხედვითაც აწმყოს მოვლენები, რომელთანაც ახლო ურთიერთობა გვაქვს ან რომლის უშუალო მონაწილე ვართ, უფრო ბუნდოვნად მოჩანს და შედარებით მკრთალად შევიცნობა. ვიდრე შორეული წარსულის ამბები, რომლიდანაც ჩვენ საუკუნეები გვაშორებს. როცა ახლო ხარ ისტორიულ ამბებთან ან მოვლენებთან და მას ახლოდან უცქერი, ნ. ნიკოლაძის აზრით, იგი უფრო ბუნდოვანია, მაგრამ როგორც კი ცოტათი მოშორდებით მას, ხანი გივლის, ბურუსი გაიფანტება, შორიდან ყველაფერი ეს ნათლად გამოვლინდება.

„შარშან და შარშანწინ (1870—1871 წწ ვ. დ.), — წერს ნ. ნიკოლაძე, — ჩვენ მოწმეთ დავესწართ ისეთ ისტორიულ შემთხვევებს ევროპის ცხოვრებაში. რომლებზედაც დიდხანს ილაპარაკებს და ხში-

¹⁵⁸ Н. Николадзе, На праздники, газ. «Новое обозрение», 1889, № 2032.

¹⁵⁹ იქვე.

რად დაფიქრდება შემდეგი შთამომავლობის ისტორია. მაგრამ ამ შემთხვევის ნამდვილი მნიშვნელობა, მათი აზრი, ძალა ჩვენ კარგა ნათლად არ გვესმის¹⁶⁰.

ამასთან დაკავშირებით ნ. ნიკოლაძეს მოყვანილი აქვს ცნობილი ფრანგი ისტორიკოსის მიშლეს მოსაზრება თანამედროვე ამბების შეცნობის შესახებ და კორექტივი შეაქვს მასში.

„მიშლემ ოდესღაც თქვა, — წერს იგი, — რომ გონებრივი მიწვდომისათვის საწიანოა ისტორიის ამბებთან ძლიერ ახლოს დგომა. მაშინ ყოველივე დიდი პატარებად გვეჩვენება მსგავსად იმისა, რომ როდესაც მთის ძირას ვდგევართ, ვერ ვხედავთ მის ნამდვილ სიდიდეს.“

ნ. ნიკოლაძე არ ეთანხმება სავსებით მიშლეს ამ აზრს და წერს: ასეთი აზრი კარგია „საფრანგეთის რევოლუციის ისტორიის“ წინასიტყვაობაში, მაგრამ იგი არ უდგება ჩვენს ცხოვრებას: „ჩვენს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში კი რამდენად ადამიანი ახლო დგას მასთან, იმდენად მეტად რისკს ეწევა იგი პატარა ამბები და ადამიანები მიიღოს ჩალაც დიდად და ამაღლებულად. საჭიროა ძალზე შორს წასვლა იმისათვის, რომ ნივთები და ადამიანები თავიანთი ნამდვილი სიდიდით დაეინახოთ“.¹⁶¹

თავისი მოსაზრების დასამტკიცებლად ნ. ნიკოლაძე მეტად ხატოვან გამოთქმებს და შედარებებს მიმართავს. მისი აზრით, ისტორიული მოვლენები ისეთსავე გავლენას ახდენენ დამკვირვებლის თვალსა და გრძნობებზე, რასაც დიდრონი მთები — მოგზაურებზე. შორიდან მთა მთელი თავისი სიმშვენიერით და დიდებულებით მოჩანს, მაგრამ რაც უფრო უახლოვდება მას ადამიანი, მით უფრო ქრება ეს სიმშვენიერე და დიდებულება, მთას მაღლობები ჩამოეფარება და ადამიანს ხილვას უშლის. მთის ძირას მისული ადამიანი სრულიად ველარ ხედავს მთას, ვინაიდან მის თვალთახედვას ამაღლებული ადგილები ფარავს. ამნაირადვე მოქმედებს, ნ. ნიკოლაძის თქმით, კაცის გონებაზე ყოველგვარი ისტორიული მოვლენა. „რაც უფრო ახლო დგას კაცი ამ მოვლენასთან, — წერს იგი, — მით უფრო ნაკლებ შეუძლია მისი ნათლად დანახვა და ახსნა. მისთვის აუცილებლად საჭიროა ცოტაოდნათ მიინც მოშორდეს ამ მოვლენას, განზე გადგეს, შემოუაროს იმას და დააკვირდეს, რომ კარგად დაინახოს ყოველივე იმის მხარე.“¹⁶²

ნ. ნიკოლაძის მოყვანილი ხატოვანი შედარება მეტად საინტერესოა და ღრმააზროვანი. იგი ავტორის დიდი ერუდიციის კიდევ ერთი კონ-

¹⁶⁰ ნ. ს. კანდელი (ნ. ნიკოლაძე), შარშან და შარშანინ (ისტორიული მიმოხილვა), გაზ. „დროება“, № 1, 1872.

¹⁶¹ Н. Николадзе, Капризы пера, газ. «Тифлисский Вестник», 1875, № 97.

¹⁶² ნ. ს. კანდელი (ნ. ნიკოლაძე), დასახ. წერ., გაზ. „დროება“, № 1, 1872.

კრეტული მაჩვენებელია. მასში კონცენტრირებულად მოცემულია ის ისტორიული ფილოსოფია, რომელსაც იმარჯვებდა ჩვენი მოაზროვნე საზოგადოებრივ-ისტორიული მოვლენების გაშუქების დროს. ისტორიული პერსპექტივების შეცნობის მეთოდი, ისტორიული მოვლენებისა და ამბების უკეთ შეცნობის მიზნით, მართლაც მოითხოვს გარკვეულ დისტანციას, გარკვეული დროის გასვლის აუცილებლობას.

მიუხედავად ამისა, ჩვენ არ შეგვიძლია სავსებით გავიაზროთ დისტანციის თეორია, რადგან იგი შეიცავს სუბიექტივიზმის გარკვეულ რეციდივებს. იგი თიშავს ფართომეორისაგან ერთიან ისტორიულ პროცესს და კითხვის ნიშნის ქვეშ აყენებს აწმყოს — უახლოესი ისტორიული მოვლენების სრულყოფილად შესწავლისა და მასში გარკვევის შესაძლებლობას. სოციოლოგს, ისტორიკოსს, რომელიც ცდილობს ჩაწვდეს ისტორიული მოვლენების არსში. განაზოგადოს იგი და მის საფუძველზე გარკვეული დასკვნები გამოიტანოს, მოეთხოვება არა მარტო მეცნიერული აპარატით აღჭურვილობა, არა მარტო გარკვეული საზოგადოებრივი პოლიტიკური კონცეფცია, არამედ ერთიანი საზომის გამოყენებაც, რომლითაც იგი მიუდგება ამ მოვლენებს, სულ ერთია, წარსულს ეკუთვნის ეს მოვლენები თუ თანამედროვეობას.

თ ა ვ ი მ ე ო რ ა

ნიკო ნიკოლაძის ისტორიული შეხედულებები

1. საფრანგეთის ახალი ისტორიის ზოგიერთი საკითხის შესახებ

ახალი დროის მსოფლიო ისტორიის აქტუალური პრობლემები-სათვის ყურადღების მიქცევა და მათზე თავისი მოსაზრების გამოთქმა ნ. ნიკოლაძისათვის არ იყო თვითმიზანი ან ცნობისმოყვარეობის უბრალო დაკმაყოფილება. იგი მის: პატრიოტული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოღვაწეობისა და შემოქმედებითი საქმიანობის განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენდა.

აღნიშნული პრობლემების გაშუქებისას ნიკო ნიკოლაძეს შემდეგი მიზნები ამოქმედებდა:

1. მიეცა ქართველ მკითხველთა ფართო წრისათვის ნათელი წარმოდგენა იმ ამბებზე, რომლებიც საქართველოს და რუსეთის გარეთ ხდებოდა.

2. გაეფანტა ის არასწორი, ხშირად შეგნებულად დამახინჯებული ცნობები, რომელთაც ამ საკითხებზე აწედიდნენ ქართველ მკითხველებს ცალკეული ჟურნალ-გაზეთები, ავტორები და სააგენტოები.

3. აემაღლებინა ქართველ მკითხველთა ფართო ფენების კულტურული დონე, გაეღვივებინა მათში ინტერესები და ყურადღება სხვა ევკენების ხალხთა ცხოვრებისადმი. აღეძრა თანაგრძნობა ჩაგრული ა დამონებული ხალხებისადმი, სამართლიანი და გამათავისუფლებელი მოძრაობებისადმი სიძულვილი ყველა ჯურის მჩაგვრელებისა და მოძალადეების მიმართ.

4. ყოველივე ამით მშობლიურ ხალხში გაეძლიერებინა ეროვნულ-გმათავისუფლებელი სულისკვეთება¹.

¹ ცარიზმის მიერ შემოღებული მკაცრი ცენზურული შეზღუდვები საშუალებას არძლევდა ნ. ნიკოლაძეს. აშკარად გამოეთქვა თავის აზრები საქართველოს აწმყო და მომავალზე. ხშირად იგი იძულებული იყო ეზოპეს ენით ელაპარაკა და ალჰორისათვის მიემართა, რომელიმე სხვა ქვეყნის ისტორიული პროცესის ჩვენებით მისი ხალხის გამათავისუფლებელ მოძრაობისადმი მხარდაჭერით. ნ. ნიკო-

თავის წერილში „კოშუთი და დეაკი“ ნ. ნიკოლაძე წერს: „როგორც ინკლისელი, ფრანგი ან სხვა ცდილობს თავისი ქვეყნის სასარგებლო რამ გამოიყვლიოს კოშუთის წარსულში, „ისე ქართველებმაც საქართველოსათვის გამოსადეგი რამ უნდა ეძიონ შიგ და არა სხვები-სათვის“-2.

მოყვანილი ამონაწერი ნ. ნიკოლაძის მსოფლმხედველობის კვინტენსენციას წარმოადგენს ამ მხრივ. სარგებლობა მოეტანა მშობლიური ქვეყნისათვის, თავისი ერის მოთხოვნათა სიმალლეზე მდგარიყო, აი რა იყო ნ. ნიკოლაძის იდეალი, მისი პრაქტიკული და თეორიული საქმიანობის ალფა და ომეგა. საერთაშორისო ურთიერთობისა და ევროპის ახალი ისტორიის საკვანძო საკითხების გაშუქებისას ნ. ნიკოლაძე ამ მიზანს ემსახურებოდა. მას სურდა მსოფლიო ისტორიის მატრიანედან ისეთი ფურცლები მიეწოდებინა ქართველი მკითხველისათვის. რომელშიც იგი თავის მდგომარეობის მსგავს ფაქტებს მონახავდა და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი საქმის წარმატებისათვის გამოსადეგ ცოდნას მიიღებდა.

ხელს უწყობდა რა ქართველ მკითხველთა შორის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი აზრებისა და იდეების გავრცელებას, შეყავდა რა ისინი მსოფლიო ისტორიის ამბების კურსში, ნიკო ნიკოლაძე ამ მხრივაც თავისი მოწოდების სიმალლეზე იდგა და დიდ პროგრესულ მისიას ასრულებდა.

საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ და პუბლიცისტურ სარბიელზე გამოსვლისთანავე ნიკო ნიკოლაძემ ყურადღება მიაქცია საერთაშორისო ურთიერთობისა და ევროპის ახალი ისტორიის საკითხებს და ხელი მიჰყო მათ გაშუქებას. ამ დროიდან მოკიდებული მე-19 საუკუნის ბოლომდე არ შეუწელებია მას ყურადღება აღნიშნული მიმართულებით. ამაზე მკაფიოდ მეტყველებს ის თანამიმდევრობა, რომლითაც იგი სამი ათეული წლის მანძილზე აშუქებდა ამ საკითხებს საქართველოში გამოცემულ რუსულ და ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში.

აღნიშნულ საკითხებს ნიკო ნიკოლაძე აშუქებდა გაზეთების მიწინავეებში, კორესპონდენციებში, უცხოეთის მიმოხილვებში, ისტ-

ლაძე ისევ საქართველოს შესახებ საუბრობს, მისი აწმყო და მომავალი აქვს შედევლობაში. ამით იგი გამოხატავდა არა მარტო თავის, არამედ მთელი მოწივე ქართველ-ახალგაზრდობის კეთილშობილ იდეალებსა და მოსაზრებებს. რაკი ერთი ხასიათის მასალების პუბლიკაციის დროს იგი ნაკლებ ემორჩილებოდა ცუდ-რის ბრკეალებს, ნ. ნიკოლაძის აზრსა და შემოქმედებას აქ თავისუფალი გზა ჰქონდა. ამიტომ საზღვარგარეთის ქვეყნების ახალი ისტორიის ამბებისადმი მღვნილი მისი წერილები მებრძოლი, რევოლუციური, დემოკრატიული მრწამსითარის გაჟღენთილი.

² ნ. ნიკოლაძე, დასახ. ნაშრ., ჟურ. „მოამბე“, 1894, № 4, გვ. 133.

რიულ მიმოხილვებსა და სხვა ხასიათის ნაშრომებში³. გაკერით მსოფლიო ისტორიის საკითხებს ეხება ნიკო ნიკოლაძე ზოგიერთ პოლიტიკურ წერილებსა თუ კრიტიკული ხასიათის ნარკვევებში, რომლებიც ძირითადად სხვა საკითხებისადმი იყო მიძღვნილი.

ასეთ ცნობებს ნ. ნიკოლაძე ათავსებდა ჟურნალში: «Современность», «Отечественные записки», «Колокол», „კრებული“, „მოამბე“, გაზეთებში: „დროება“, «Обзор», «Тифлисский вестник», «Новое обозрение», «Народное богатство» და სხვ.

ნიკო ნიკოლაძე წერდა რუსეთის ცარიზმის საგარეო პოლიტიკის ხასიათსა და მის განმაპირობებელ ფაქტორებზე. აშუქებდა ინგლისის და საფრანგეთის ახალი ისტორიის ცალკეულ მომენტებს, აღმოსავლეთის „მარად თავსატეხ“ საკითხის არსს და ევროპის დიდ სახელმწიფოთა პოზიციას ამ საკითხისადმი. მას გამოთქმული აქვს გონებადამხვილური მოსაზრებები შორეული აღმოსავლეთის პრობლემების, მისი ეკონომიკურ-პოლიტიკური და სამხედრო-სტრატეგიული სარჩულისა და ამ ნიადაგზე რუსეთ-ინგლის-იაპონიის ანტაგონიზმზე. იგი სიტყვას ამბობს ბალკანეთის ნახევარკუნძულის ხალხთა, კერძოდ სერბი და ბულგარელი ხალხის ისტორიული პროცესის, მათი განმათავისუფლებელი ბრძოლის შესახებ. ნიკო ნიკოლაძეს მხედველობის გარეშე არ დარჩენია ევროპის დიდ კაპიტალისტურ სახელმწიფოთა კოლონიური პოლიტიკა, ამ პოლიტიკის „ცივილიზატორული“ შედეგები, კოლონიურ ხალხთა მძიმე კაბალური ხვედრი, ამ ხალხთა განმათავისუფლებელი ბრძოლა კოლონიური ჩაგვრის წინააღმდეგ და მისი გამოვლინება ცალკეულ ქვეყნებში; დუალისტური იმპერიის და გერმანიის გაერთიანების ხასიათი და სხვ.

დასავლეთ ევროპის ქვეყნებს შორის ნიკო ნიკოლაძემ ყველაზე ვრცლად საფრანგეთის ახალი ისტორიის საკითხები გააშუქა. საფრანგეთისადმი ასეთი განსაკუთრებული ყურადღების მიქცევა და მისი ცენტრში დაყენება შემთხვევითი არ ყოფილა.

საფრანგეთი, ენგელსის სიტყვებით რომ ვთქვათ, ის ქვეყანა იყო „... რომლის ისტორიაში კლასების ბრძოლა მეტად, ვიდრე სადმე სხვაგან, ყოველთვის გადაწყვეტამდე მიიყვანებოდა, ამიტომ ცვალებადი პოლიტიკური ფორმები, რომელთა შიგნით ეს ბრძოლა სწარმოებდა და რომლებშიც მისი შედეგები თავს იყრიდა, უმკვეთრეს გამოხატულებაში ყალიბდებოდა“.⁴

მაშასადამე, მხოლოდ საფრანგეთში და საფრანგეთის პოლიტიკური

³ ნიკო ნიკოლაძე ხშირად იყენებდა ფსევდონიმებს: „ნ. სკანდელი“, „ნ. რიონელი“, „ქიოზანი“, „Н. Ботни“ და №№.

⁴ კ. შარქსი. თვრამეტი ბრიუმერი ლუი ბონაპარტისა, თბ., 1932, გვ. 2 (ენგელსის წინასიტყვაობა).

ცხოვრების მაგალითზე შეეძლო ნ. ნიკოლაძეს ყველაზე ნათლად და საფუძვლიანად შეესწავლა კლასთა ბრძოლა და ის პოლიტიკური ფორმები, რომელთა ჩარჩოებშიაც წარმოებდა ეს ბრძოლა.

ფრანგული კულტურის მაღალი დონე, მისი ჰუმანიზმი და მსოფლიო რეზონანსი, ფრანგი ხალხის დიდი რევოლუციური ტრადიცია, მისი შეურიგებლობა სოციალური უსამართლობისა და გარეგანი აგრესიისადმი, მისი შეუწელებელი სწრაფვა სოციალური სამართლიანობისა და ხალხთა მშვიდობიანი თანაარსებობისადმი ნ. ნიკოლაძეს განაწყობდა განსაკუთრებული ინტერესით საფრანგეთისადმი. ყოველივე ეს კი მძლავრ სტიმულს აძლევდა მას, წინ წამოეწია საფრანგეთის ისტორია და ვრცლად გაეშუქებინა მისი პროცესები.⁵

ნ. ნიკოლაძე წლების განმავლობაში ცხოვრობდა საფრანგეთში. ამან საშუალება მისცა მას, საფუძვლიანად შეესწავლა ამ ქვეყნის წარსული და აწმყო, მისი კულტურა, ხალხი და ისტორიული პიროვნებები. მის განკარგულებაში იყო მრავალფეროვანი წყაროები, ლიტერატურული მასალები და პრესა, რომლის საფუძველზედაც მას შეეძლო, ნათელი წარმოდგენა მიეღო ამ ქვეყნის ისტორიულ განვითარებაზე და ყოველივე ეს ქართველი მკითხველისათვის მოეთხორო. ამასთან ერთად, მხედველობაში უნდა მივიღოთ ის გარემოებაც, რომ საფრანგეთი მდებარეობით ევროპის სახელმწიფოთა შორის, თავისი ადგილით ევროპის სახელმწიფოთა პოლიტიკურ-ურთიერთობათა სისტემაში, იმსახურებდა იმას, რომ მისი საშინაო ვითარება და საერთაშორისო მდგომარეობა, მისი განვითარების ისტორიული პროცესი უფრო სრულყოფილად ყოფილიყო შესწავლილი და გაშუქებული.

ნიკო ნიკოლაძეს თავისი მოსაზრებები გამოთქმული აქვს ფრანგული ადრინდელი და გვიანდელი ფეოდალიზმის ეპოქის ხასიათზე,

⁵ გერონტი ქიქოძის თქმით, ნიკო ნიკოლაძის და სერგეი მესხის თაობის ახალგაზრდობაში საფრანგეთის პრესტიჟი ძლიერი იყო. ქართველ ინტელიგენტთა მაშინდელ თაობას სოციალური საკითხები აინტერესებდათ. „ამ ქვეყნად სამოთხის განწყობის საკითხი“, ნ. ნიკოლაძის სიტყვებით რომ ეთქვათ, იმიტომ იყო, რომ ისინი ევროპული დემოკრატიის მექისაყენ — პარიზისაყენ მიისწრაფოდნენ. ისინი მუშათა გარეუბნებში ივლისისა და თებერვლის ზარკადების რელიკვიებს ეძებდნენ. პერლაშუზის სასაფლაოს კედლებზე კომუნარების სისხლის ლაქებს ხედავდნენ, ხოლო პანთონში ვოლტერისა და რუსოს სარკოფაგების წინ იჩოქებდნენ. (გ. ქიქოძე, მოგონებები თბ., 1956, გვ. 175). აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ამ დაინტერესებას ისტორიული ფესვებიც ჰქონდა. ქართველი ხალხის მორჩინავე შვილები მანამდე დიდ დაინტერესებას იჩენენ საფრანგეთის მიმართ, მასთან პოლიტიკურ და კულტურულ კონტაქტებისაყენ მიიღტვოდნენ. ამის შესახებ ვრცლად იხ. ვ. დონაძე, საფრანგეთის ახალი ისტორიის აქტუალური პრობლემები და ქართული პუბლიცისტიკა, თბ., 1978.

საფრანგეთის პირველი ბურჟუაზიული რევოლუციის წინა პერიოდის სოციალურ-ეკონომიური და პოლიტიკური ვითარებისა და თვით 1789—1794 წლების რევოლუციის შესახებ; ნაპოლეონ ბონაპარტის მმართველობისა და რესტავრაციის, ივლისის მონარქიის, 1848 წლის რევოლუციის შესახებ და ა. შ. მაგრამ მთავარი ყურადღება მას მაინც კონცენტრირებული აქვს საფრანგეთის მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის ისტორიულ პროცესზე. იგი ვრცლად აშუქებს მეორე იმპერიას, საფრანგეთ-პრუსიის ომს, პარიზის კომუნას, მძაფრ ბრძოლასა და ქიშპობას ნესამე რესპუბლიკაში, რესპუბლიკელებსა და მონარქისტებს შორის, მიმდინარეობათა ბრძოლას, საფრანგეთის კოლონიურ პოლიტიკას, მის მონაწილეობას აღმოსავლეთის საკითხებში და სხვ. ამასთან ერთად, იგი ხატავს საფრანგეთის ისეთ პოლიტიკურ მოღვაწეთა პორტრეტებს, როგორიც იყვნენ დიდი ფრანგი განმანათლებლები, საფრანგეთის 1789—1794 წლების დიდი ბურჟუაზიული რევოლუციის პოლიტიკური მოღვაწეები. ნაპოლეონ I, სენ-სიმონი, ფურიე, ნაპოლეონ მესამე. ადოლფ ტიერი, მაკ-მაჰონი, ლუი ბლანი, ლეონ გამბეტა და სხვები: ადარებს მათ ერთიმეორეს და თავის მოსაზრებებს გამოთქვამს მათზე.

მრავალფეროვანი იყო ის წყაროები, რომლითაც სარგებლობდა ნიკო ნიკოლაძე მსოფლიო ისტორიის სხვადასხვა საკითხების გასაშუქებლად და სათანადო დასკვნების გასაკეთებლად.

ეს წყაროები იყო: ფუნდამენტური ისტორიული ნაშრომები, მონოგრაფიები, მეცნიერულ-პოპულარული ნარკვევები, საყურნალო-საგაზეთო მასალები, ოფიციალური სააგენტოების ცნობები, საპარლამენტო დებატების მასალები და სხვ. ნ. ნიკოლაძის ნაშრომებში დასახელებულია ათეულობით ფილოსოფოსი, სოციოლოგი, ისტორიკოსი, საზოგადო მოღვაწე, ლიტერატორი დასავლეთ ევროპის ქვეყნებიდან და რუსეთიდან, რომელთა მოსაზრებებიც მოყვანილი აქვს მას ამა თუ იმ შეხედულებათა საარგუმენტაციოდ, თუ მათი გაკრიტიკების მიზნით.

ნ. ნიკოლაძე უდიდესი პასუხისმგებლობით და სერიოზულობით ეკიდებოდა გაშუქების ობიექტად აღებულ საკითხის შესწავლას საერთოდ, კერძოდ კი ისტორიის საკითხებს. ყოველი მისი წერილი, თუ სტატია, ამ მიმართულებით, უდიდესი შრომის და ერუდიციის დახარჯისა და მრავალფეროვანი ლიტერატურის კრიტიკული ანალიზის შედეგს წარმოადგენდა. თუ როგორ მუშაობდა სათანადო მასალებზე, ამაზე თვითონ ნ. ნიკოლაძე გვაწვდის ცნობებს თავის ავტობიოგრაფიულ ჩანაწერში.

გერცენის სტუმრობის დროს პარიზში 1865 წელს, — წერს თავის ავტობიოგრაფიულ ნარკვევში ნიკო ნიკოლაძე, — „მე ვამზადდებდი

ფელეტონს, მიძღვნილს პრუდონის გარდაცვალებისა და დაკრძალვისადმი. მან ბევრი იცინა ჩემი სამწერლო მანერის გამო, როდესაც მან დაინახა, თუ როგორ ვიყავი გარშემორტყმული თვით პრუდონსა და პრუდონის შესახებ არსებული უამრავი თხზულებებით და დარწმუნდა, რომ ყველაფერი ეს წაკითხული მქონდა...“⁶

აფასებდა რა ჟურნალ „მომამბეში“ 1894—1895 წლებში მის მიერ მოთავსებულ წერილებს, რომელიც ჟურნალის თითქმის ყველა ნომერში ქვეყნდებოდა, ნ. ნიკოლაძე წერდა: „ეს წერილები იყო არა შიშველი ქრონიკა ან ახალი ცნობების კრებული, არამედ მიმოხილვები, დოქტრინული წერილები სხვადასხვა მიმდინარე საკითხებზე. ყოველ ასეთ ნარკვევში მე ვაქსოვდი ბევრ შრომასა და მასალას“.⁷

მსგავსი მაგალითები ნათელყოფს ნ. ნიკოლაძის ღრმა განსწავლულობას ცოდნის ამ უბანზედაც. ნ. ნიკოლაძე მთელი პასუხისმგებლობით ეკიდებოდა საერთაშორისო ურთიერთობისა და ევროპის ისტორიის საკვანძო საკითხების შესახებ არსებული მრავალფეროვანი წყაროებისა და ლიტერატურის საფუძვლიან შესწავლას, მის კრიტიკულ ანალიზს, განზოგადებასა და ამის საფუძველზე სათანადო დასკვნების გამოტანას.⁸

2. საფრანგეთის 1780—1704 წლების დიდი ბურჟუაზიული რევოლუციის და მისი შედეგების შესახებ

საფრანგეთის 1789—1794 წლების დიდი ბურჟუაზიული რევოლუციით ახალი ერა დაიწყო კაცობრიობის ისტორიულ განვითარებაში. დრომოკმული, ისტორიისაგან სასიკვდილო განაჩენგამოტანილი ფეოდალური ურთიერთობის მოსპობით და კაპიტალისტური წარმოებითი ურთიერთობის გაბატონებით, ამ რევოლუციამ, თითქმის ერთი საუკუნის განმავლობაში, განსაზღვრა არა მარტო საფრანგე-

⁶ ნ. ნიკოლაძის არქივი, საქ. № 15/39.

⁷ იქვე.

⁸ ნ. ნიკოლაძე ამა თუ იმ საკითხის გასაშუქებლად არ კმაყოფილდება რუსულ და ფრანგულ ენაზე არსებული მასალებით. იგი დრო და დრო ინგლისურ და გერმანულ მასალებსაც იყენებდა და იქედან იღებდა სათანადო ცნობებს. ცალკეულ შემთხვევაში იგი იტალიურ და პოლანდიურ ენაზე გამოქვეყნებულ ლიტერატურასაც ეცნობა და მისგან საჭირო მასალებს კრებს.

ასე, მაგალითად. თავის იუმორისტულ ხასიათის ფელეტონის „ბავშვების მოვლა მადაგასკარზეა“ (იხ. „ღროება“, 1870, №№ 44—47) შესავალში ნ. ნიკოლაძე მიუთითებს ორი ავტორის ნაშრომზე, საიდანაც ამოუკრებია მას სათანადო ცნობები მადაგასკარის ყოფა-ცხოვრების შესახებ. ამ ნაშრომთა შორის ერთი ინგლისურია, მეორე — პოლანდიური.

თის, არამედ მთელი ევროპის შემდგომი ისტორიული პროცესი.⁹ ეს რევოლუცია არ ყოფილა ლოკალიზებული ფრანგული მოვლენა. მან მალე გადალახა ეროვნული ჩარჩოები და ევროპულ რევოლუციად იქცა. ამ რევოლუციამ ღრმა კვალი დააჩნია მთელი XIX საუკუნის სოციალურ-ეკონომიკურ და იდეოლოგიურ ცხოვრებას.

„აიღეთ საფრანგეთის დიდი რევოლუცია, — წერს ვ. ი. ლენინი, — მას ტყუილად კი არ ეწოდება დიდი. თავისი კლასისთვის, რომლისთვისაც ის მუშაობდა, ბურჟუაზიისათვის, მან ისე ბევრი რამ გააკეთა, რომ მთელმა XIX საუკუნემ, იმ საუკუნემ, რომელმაც ცივილიზაცია და კულტურა მისცა მთელ კაცობრიობას, საფრანგეთის რევოლუციის ნიშნით ჩაიარა. მსოფლიოს ყოველ კუთხეში ის მხოლოდ იმას აკეთებდა, რომ ატარებდა, ხაწილ-ნაწილ ანორციელებდა, ამთავრებდა იმას, რაც შექმნეს ბურჟუაზიის დიდმა ფრანგმა რევოლუციონერებმა“.¹⁰

ნიკო ნიკოლაძეც საფრანგეთის 1788—1794 წლების რევოლუციას საფრანგეთის ახალი ისტორიის ერთ-ერთ მთავარ მოვლენად მიიჩნევს. ამიტომაც, რომ იგი სერიოზულ ყურადღებას აქცევს აღნიშნულ რევოლუციას და საინტერესო მოსაზრებებს გამოთქვამს მასზე. ნიკოლაძე ხშირად მიუთითებს საფრანგეთის 1789—1794 წლების დიდი ბურჟუაზიული რევოლუციის რომელიმე მაგალითზე და მას იყენებს მის მიერ წამოყენებული ამათუ იმ შეხედულების ჰეშმარიტების საარგუმენტაციოდ. ასევე იქცევა იგი იმ შემთხვევაშიაც, როცა აკრიტიკებს ვისმე და უარყოფს მის მოსაზრებას. ასეთ შემთხვევაში საფრანგეთის რევოლუციის სინამდვილიდან მოყვანილი ფაქტებით და მაგალითებით იგი ცდილობს, გააბათილოს მისი. კონცეფციისათვის შეუთავსებელი შეხედულება.

იმ წერილთა შორის, სადაც ნ. ნიკოლაძემ სპეციალურად აღძრა საფრანგეთის 1789—1794 წლების დიდი ბურჟუაზიული რევოლუციის საკითხები, აღსანიშნავია ორი წერილი: 1) რეცენზია გერმანელი ისტორიკოსის პეტრიხ ზიბელის ნაშრომზე „История французской революции и ея времени“ (ამ ნაშრომის რუსულ ენაზე თარგმნასთან დაკავშირებით), სახელწოდებით: „Несколько слов по поводу одного очень старого вопроса“¹¹ 2) „ახალი საფრანგეთი“

⁹ საფრანგეთის 1789—1794 წლების ბურჟუაზიული რევოლუციის ხასიათის შესახებ ვრცლად იხილეთ Французская буржуазная революция. 1789—1794. М.—Л. 1949.

¹⁰ ვ. ი. ლენინი, სკოლისგარეშე განათლების სრულიად რუსეთის I ყრილობა, თბზ. ტ. 29, გვ. 432.

¹¹ აღნიშნული რეცენზია დაწერილია 1864 წელს. იგი მოთავსებულია პეტერბურგის ერთ-ერთ პროგრესულ გაზეთში „Народное богатство“, 1864; №№

(ისტორიული სურათები). პირველი სურათი — საფრანგეთის მდგომარეობა წარსულში¹² ამ ორ წერილს შორის, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ იმას, რომ ერთი 1864 წელსაა დაწერილი, მეორე კი — 1871 წელს, თავისი ხასიათით დიდი განსხვავება არაა. მართალია, ფორმალურად პირველი რეცენზიის ხასიათს ატარებს, მაგრამ სინამდვილეში სავსებით დამოუკიდებელ ნარკვევს წარმოადგენს. ზიბელის დასახელებული წიგნის რეცენზირება ნ. ნიკოლაძისათვის უბრალო საბაბი იყო, რათა მკითხველისათვის გადაეშალა თავისი გულის ნაღები და თავისი მოსაზრებები გაეზიარებინა იმ საკითხებზე, რომლისადმიც მიძღვნილია თვით ზიბელის ნაშრომი — ე. ი. საფრანგეთის რევოლუციისადმი.

საფრანგეთის 1789—1794 წლების დიდი ბურჟუაზიული რევოლუციის ამბების გაშუქებისას ნ. ნიკოლაძე ასახელებს არტურ იუნგს, ფრანკ ენციკლოპედისტებს — ვოლტერს, ჟან-ჟაკ რუსოს, მონტესკიეს, ისტორიკოსებს — ზიბელს, ბოკლს, შლოსერს და სხვებს და მიუთითებს ამ ავტორთა შეხედულებებზე. აქედან ჩვენ შეგვიძლია ნათლად წარმოვიდგინოთ, თუ როგორი პასუხისმგებლობით ეკიდებოდა იგი ამ საკითხის გაშუქებას და რა მრავალრიცხოვან წყაროებსა და ლიტერატურას იყენებდა ამ დიდმნიშვნელოვან ისტორიულ მოვლენებზე თავისი მოსაზრების გამოთქმის დროს.

საფრანგეთის აღნიშნული რევოლუციის კანონზომიერებისა და მისი ისტორიული აუცილებლობის დასაბუთებას, რევოლუციის „გორდიას კვანძის“ გასაღებს ნ. ნიკოლაძე, სავსებით სამართლიანად, რევოლუციამდელი საფრანგეთის ვითარებაში ხედავს. ამიტომ ბუნებრივია, რომ იგი საფუძვლიანად მიმოიხილავს იმ სოციალურ-ეკონომიკურ მდგომარეობას და იდეოლოგიურ ცხოვრებას, რასაც აღვილი ჰქონდა საფრანგეთში XVIII საუკუნის 70—80-იან წლებში.

რევოლუციამდელი საფრანგეთის სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ვითარების საფუძვლიანი ანალიზის შედეგად ნ. ნიკოლაძე ასკვნის, რომ 1789—1794 წლების რევოლუცია არ ყოფილა შემთხვევითი ან მოულოდნელი მოვლენა, მოწმენდილ ცაზე მესხის გავარდნას არ წარმოადგენდა და არც მინერვას მსგავსად იუპიტერის თავიდან არ ამოფრენილა. იგი ისტორიული კანონზომიერება იყო და წინამავალი ისტორიული პროცესის ლოგიკურ შედეგს წარმოადგენდა.

„საფრანგეთის რევოლუცია, ისე როგორც ყველაფერი, რაც კი

28 и 30 (3 и 6 февраля) რეცენზია ორი ნაწილისაგან შედგება და არ არის დამთავრებული.

¹² წიგნი ნ. სკანდელის ფსევდონიმით მოთავსებულია ჟურნალ „კრებულში“, 1871, № 1.

ხდება ამ ქვეყნად, არ შეიძლებოდა ციდან ჩამოვარდნილიყო, როგორც ბოშები. — წერს ნ. ნიკოლაძე, — ის ბუნებრივად უნდა წარმოშობილიყო განვლილი დღეების მღელვარებისაგან, რადგან უახლოესი მიწები, ე. ი. შვეიცრეობანი, რომელმაც გამოიწვია რევოლუცია, 1788 წელს არ დაბადებულა“¹³.

ნ. ნიკოლაძემ კარგად განჭვრიტა, რომ საფრანგეთის საზოგადოებრივი აზრი, ე. ი. მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა რევოლუციამდე დიდი ხნით ადრე მტრულად იყო განწყობილი იმ არსებული საზოგადოებრივი ურთიერთობისადმი, რომელსაც ჩვეულებრივ „ძველ რეჟიმს“ ან წესებს უწოდებენ ისტორიაში. მტრულად განეწყო ხალხი ამ რეჟიმის მიმართ იმიტომ, რომ მისი ეკონომიკური წყობა, წარმოებითი ურთიერთობანი, იქ გაბატონებული ძალმომრეობა აუტანელი გახდა მისთვის.

როგორც ცნობილია, ჯერ კიდევ მარქსამდე და ენგელსამდე რესტავრაციის პერიოდის ლიბერალმა ფრანგმა ბურჟუაზიულმა ისტორიკოსებმა (ოგიუსტენ ტიერი, ფრანსუა გიზო, ფრანსუა შინიე, ადოლფ ტიერი) გამოთქვეს მოსაზრება, რომ დაწყებული შუა საუკუნეებიდან კლასთა ბრძოლა, ე. ი. ბრძოლა განვითარებაში მყოფ ბურჟუაზიასა და ფეოდალურ არისტოკრატიას შორის საფრანგეთის და მთელი ევროპის ისტორიის მთავარი მამოძრავებელი ძალა იყო.

„... რაც შემეხება მე, — წერდა კ. მარქსი ვეიდემაიერს 1852 წლის 5 მარტს, — მე უნდა ვთქვა, რომ ჩემს დამსახურებას არ წარმოადგენს არც კლასთა არსებობის, არც კლასთა ბრძოლის აღმოჩენა თანამედროვე საზოგადოებაში. ბურჟუაზიულმა ისტორიკოსებმა გაცილებით ჩემზე ადრე დაასურათეს ამ კლასთა ბრძოლის ისტორიული განვითარება...“¹⁴

კ. მარქსმა კი დაამტკიცა რომ „... კაცობრიობის მთელი წარსული ისტორია კლასთა ბრძოლის ისტორიაა, მან აღნიშნა, რომ მრავალგვარ და რთულ პოლიტიკურ ბრძოლაში საქმე ეხებოდა ყოველთვის საზოგადოებრივი კლასების პოლიტიკური და სოციალური ბატონობის საკითხებს. კლასები კი იბადებიან, არსებობენ და ვითარდებიან გარკვეული მატერიალური წარმოების ბაზაზე — პროდუქტთა წარმოებისა და მოხმარების გარკვეული წესის ბაზაზე... ყოველგვარი ისტორიული მოვლენის ასახსნელად საჭიროა თითოეული ისტორიული პერიოდის ეკონომიური მდგომარეობის ცოდნა“¹⁵.

¹³ Н. Ник о л а д з е, დასახ. რეცენზია, газ. «Народное богатство», 1864, № 28.

¹⁴ კ. მარქსი, რჩეული ნაწერები, თბ., 1935, გვ. 337.

¹⁵ ფ. ენგელსი, წერილები კარლ მარქსის სიკვდილის შესახებ, თბ., 1933, გვ. 26—27.

მართალია, ბურჟუაზიული შეზღუდულობის გამო რესტავრაციის პერიოდის ფრანგი ბურჟუაზიული ისტორიკოსები უფრო შორს არ წასულან და თვით ბურჟუაზიული საზოგადოების შიგნით არსებული კლასობრივი ბრძოლის ფაქტი არ უცვნიათ, მაგრამ მიუხედავად ამისა. თავისი დროისათვის მათ მიერ გამოთქმული მოსაზრება მეტად გაბედული და პროგრესული იყო. საფრანგეთის დიდი ბურჟუაზიული რევოლუციის ამბების მთელი რთული კომპლექსი მათ სწორედ კლასთა ბრძოლის პრინციპის შესაბამისად გააშუქეს. ოგიუსტენ ტიერი, „კლასობრივი ბრძოლის მამა“ საფრანგეთის ბურჟუაზიულ ისტორიოგრაფიაში. გიზო და სხვები საფრანგეთის დიდი ბურჟუაზიული რევოლუციის დროს წარმოებულ ბრძოლას ბურჟუაზიისა და თავდაზნაურობის ბრძოლად მიიჩნევდნენ.

ნ. ნიკოლაძე, რესტავრაციის პერიოდის ლიბერალი ფრანგი ბურჟუაზიული ისტორიკოსების მსგავსად, საფრანგეთის პირველ ბურჟუაზიულ რევოლუციას იმ ბრძოლის კანონზომიერ შედეგად მიიჩნევდა, რომელიც რევოლუციის წინ იყო გაშლილი პრივილეგიურ წოდებასა და არაპრივილეგიურ წოდებას შორის (ე. ი. ერთის მხრივ თავადაზნაურობასა და სამღვდელოებას და მეორეს მხრივ მესამე წოდებას შორის). მაგრამ იგი აქ როდი სვამს წერტილს და მარტო აღნიშნულ კლასთა ბრძოლის ფაქტის უბრალო კონსტატაციით როდი კმაყოფილდება. იგი ამ ისტორიკოსებზე შორს მიდის, უფრო სიღრმეში იხედება და იმ სოციალურ-ეკონომიკურ ფაქტორებს არკვევს, რომლითაც განპირობებული იყო ეს ბრძოლა. მას მხედველობის გარეშე არ რჩება ის ეკონომიკური ინტერესები, რომელიც ამოქმედებად მებრძოლ კლასებს. ამიტომ, რომ იგი საჭიროდ მიიჩნევს რევოლუციამდელი საადგილმამულო ურთიერთობის მიმოხილვას, რათა ამ გზით გვიჩვენოს წოდებათა შორის არსებული ღრმა სოციალური კონტრასტები.

დიდი ბურჟუაზიული რევოლუციის წინ საფრანგეთში, თუმცა იქ უკვე ვითარდებოდა წარმოების კაპიტალისტური ფორმები, შუასაუკუნეობრივ-ფეოდალური ურთიერთობები იყო გაბატონებული. აღნიშნულის გამო წოდებათა ურთიერთობის გასაღები იქ, ძირითადად, მიწა და მასთან ამა თუ იმ სახის დამოკიდებულება იყო. ამიტომ ნ. ნიკოლაძე სავსებით მართებულად იქცევა, როდესაც ნაკლად უთვლის ისტორიკოს ზიბელს ამ საკითხისადმი სათანადო ყურადღების მიუქცევლობას და თავის რეცენზიაში ცდილობს აღნიშნული ხარვეზის შევსებას.

ნიკო ნიკოლაძე ისტორიულ სინამდვილეს ასახავს, როდესაც მიუთითებს რევოლუციამდელი საფრანგეთის საადგილმამულო ფორმებისა და ურთიერთობის ფეოდალურ ხასიათზე. მიწა რევოლუციამ-

დელი საფრანგეთის ძირითადი ეროვნული სიმდიდე იყო, რომელიც, ნ. ნიკოლაძის თქმით, თითქმის მთლიანად პრივილეგიური წოდებების — თავადაზნაურობისა და სამღვდელოების ხელში იყო. „რაინდების შთამომავლობას და სამღვდელოებას, — წერდა ნ. ნიკოლაძე, — წერილში „ახალი საფრანგეთი“; ხელში ეკავათ თითქმის საფრანგეთის უმჯობესი სახნავ-სათესი მიწის ნახევარი, დანარჩენ მიწებზე, — განაგრძობს იგი, — აგრეთვე პირდაპირ თუ არა პირდაპირ ვრცელდებოდა მათი უფლება და ამგვარად, ის მიწა, რომელიც, საზოგადოთ, მთელი სახელმწიფოს და ხალხის მარჩენალი იყო, თითქმის სულ ერთიანად რამოდენიმე კაცის ხელში იყო ჩაყარდნილი...“¹⁶

აგრარული ურთიერთობის ასეთსავე შეფასებას იძლევა ნ. ნიკოლაძე ზიბელის წიგნის რეცენზიაშიც. „მთელი მიწა, — წერს იგი, — მაშინ მხოლოდ და მხოლოდ არისტოკრატიათ, — ე. ი. თავადაზნაურობას, სამღვდელოებას და ტაძარ-მონასტრებს ეკუთვნოდა, იგი განაწილებული იყო არისტოკრატის მდიდარ წევრებს შორის.“¹⁷ მართლაც, საფრანგეთის თითქმის მთელი მიწა-წყალი ამა თუ იმ სახით, სენიორალური უფლებების ძალით, შუა საუკუნეებიდან შემონახული წესის — „არ არის მიწა სენიორის გარეშე“ — მიხედვით, პრივილეგიური წოდებების ხელში იყო. ფეოდალ-მემამულეები მაშინაც კი ინარჩუნებდნენ უფლებას მიწაზე, როდესაც იგი დიდი ხანია უკვე სხვა მფლობელის ხელში იყო გადასული (მესამე წოდებიდან). ასეთი მიწების მემკვიდრეობით გადაცემა სენიორის ნებართვის გარეშე არ შეიძლებოდა. მისი ფაქტიური მფლობელი ამ მიწისათვის იბდიდა განსაზღვრულ მუდმივ მიწის რენტას, რომელსაც ჩინში ეწოდებოდა.

ცნობილმა ინგლისელმა ეკონომისტმა არტურ იუნგმა, რომელიც თავისი დროისათვის სოფლის მეურნეობის ერთ-ერთ კარგ სპეციალისტად ითვლებოდა, 1787—1789 წლებში საფრანგეთში მოგზაურობის დროს წარმოებულ დღიურებში, ძველი რეჟიმის დროინდელი საფრანგეთის სოფლის მეურნეობის შესახებ ერთ-ერთ მწიგნულოვან წყაროს რომ წარმოადგენს, უტყუარი ცნობები მოგვცა იმ საადგილმამულო ურთიერთობაზე, რომელიც ხაზგასმული აქვს ნ. ნიკოლაძეს.¹⁸ თვით ნიკოლაძე კარგად იცნობს იუნგის ცნობებს და სარწმუნოდ მიიჩნევს მას.

¹⁶ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), ახალი საფრანგეთი, ჟურნ. „კრებულ“, 1871, № 1, გვ. 125—126.

¹⁷ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. რეცენზია. Газ. «Народное богатство», 1864, 30.

¹⁸ იხ. Arthur Loungs, Travers in France. 1905, გვ. 16—18, 23, 24, 27—28, 70—71 და სხვ.

ნიკო ნიკოლაძე კარგად ხედავს რევოლუციამდელი საფრანგეთის სოფლად გაბატონებულ ფეოდალურ ჩაგვრასა და ექსპლოატაციას და სათანადო კონკრეტული მაგალითები მოაქვს მის საილუსტრაციოდ. იგი მიუთითებს კაბალური ფეოდალური იჯარის საყოველთაოდ გავრცელების ფაქტზე და აქედან გამომდინარე ფრანგი გლეხობის სასტიკ ფეოდალურ ექსპლოატაციაზე. სენიორ-მემამულეები. — წერს იგი, — თავიანთ მიწებს აძლევდნენ იჯარის წესით. მაგრამ უმეტეს შემთხვევებში მიწები ეძლეოდათ არა უშუალოდ სოფლის მშრომელებს, არამედ ქვემოიჯარეებს და, ამგვარად, მიწა გადადიოდა რამდენიმე კაცის ხელში, სანამ იგი გლეხის — მიწის მუშის ხელში გადავიდოდა. საიჯარო გადასახადი ან ღალა მეტად მძიმე იყო და ჩვეულებრივ მოსავლის ნახევარს უდრიდა. იქ, სადაც ქვემოიჯარე მოკამაგირეებისა და დღიური სასოფლო-სამეურნეო მუშების მეშვეობით ამუშავებდა საიჯარო ნაკვეთს, ეს მოიჯარე, — როგორც ხატოვნად გამოთქვამს ნ. ნიკოლაძე, — ჩალის ფასად ამუშავებდა დაქირავებულებს. ეს უკანასკნელნი კი სჯერდებოდნენ ასეთ მათხოვრულ ხელფასს იმიტომ, რომ სხვა სახსარი არ გააჩნდათ და წინააღმდეგ შემთხვევაში შიმშილით სიკვდილი ელოდათ.¹⁹

გლეხთა უმიწაწყლობა, კაბალური იჯარა, მძიმე ფეოდალურ-სენიორალური ვალდებულებები და სახელმწიფო გადასახადები განაპირობებდა ფრანგ გლეხთა უკიდურეს სიღარიბეს და ჩამორჩენილობას. ნ. ნიკოლაძეს კარგად ესმის ეს გარემოება. სწორედ ამ ასპექტით განიხილავს იგი რევოლუციამდელი ფრანგი გლეხობის ცხოვრებას. „გლეხთა უმიწაწყლობას, — წერს იგი, — უსაშინელესი შედეგი ჰქონდა: მთელი სოფლები იღუპებოდა შიმშილით, რომ არაფერი ვთქვათ სხვადასხვა ავადმყოფობათა შესახებ“.²⁰ „სიღარიბის ნაყოფი — უმეცრება თავის მხრივ სიღარიბეს ბადავდა და ხალხი თანდათან უფრო და უფრო უბედურდებოდა“.²¹

ყოველივე ის, რასაც ზემოთ მოგვითხრობს ნ. ნიკოლაძე ისტორიულ სინამდვილეს ასახავს. იგი ნათელ წარმოდგენას აძლევს მკითხველს მაშინდელ საფრანგეთში სოფლად არსებულ მდგომარეობაზე. ფეოდალური კაბალით და უმიწაწყლობით წელში გაწყვეტილი ფრანგი გლეხობის მდგომარეობა, მართლაც, აუტანელი იყო. საბჭოურ ისტორიულ მეცნიერებაში ამის თაობაზე სხვა აზრი არ გამოთქმულა

¹⁹ Н. Никол а д з е. დასახ. რეცენზია, газ. «Народное богатство», 1961. №: 30.

²⁰ იქვე.

²¹ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), ახალი საფრანგეთი, ჟურნ. „კრებული“, 1971, № 1, გვ. 131.

(რასაკვირველია, ჩვენ მხედველობაში არ ვლებულობთ ზოგიერთ ნიუანსებს, რომელთაც პრინციპული მნიშვნელობა არ გააჩნიათ). იმდროინდელი ფრანგული პირველწყაროების მონაცემების, უცხოელ მოგზაურთა (არტურ იუნგი და სხვ.) ცნობებისა და სხვა მასალების მეცნიერული ანალიზის საფუძველზე საბჭოთა ისტორიკოსები იმ დასკვნამდე მივიდნენ, რომ რევოლუციის წინ ფრანგი გლეხობა, სრულიად მცირე ნაწილის გამოკლებით, უკიდურეს გაჭირვებას განიცდიდა, შიმშილობდა, ათასგვარი გადამდები სენის, ძალმომრეობისა და უმეცრების მსხვერპლი იყო. პერიოდული სტიქიური უბედურებანი — წყალდიდობა, გვალვა, მოუსავლიანობა კიდევ უფრო ამწვავებდა სოციალური უკუღმართობით გამოწვეულ მასების უბედურებას და პირდაპირ კატასტროფულს ხდიდა მათ მდგომარეობას. მთელი სოფლები ჩანაგდებოდა და უკაცრიელდებოდა, იზრდებოდა მაწანწალებისა და მათხოვართა რაოდენობა, დიდდებოდა „აგრარულ ბოროტმოქმედებათა“ რიცხვი. რუსმა მწერლებმა ფონეზინმა, რომელმაც იმოგზაურა საფრანგეთში რევოლუციამდე ათი წლით ადრე, ფრანგ გლეხთა მდგომარეობა რუსი ყმა გლეხების მდგომარეობას შეადარა, არტურ იუნგმა კი — ირლანდიელ მოიჯარე გლეხთა მდგომარეობას.

ნ. ნიკოლაძე ზემოთ აღნიშნულით არ ასრულებს რევოლუციის წინ საფრანგეთის სოფელში არსებული ვითარების დასურათხატებას, იგი, ამასთან ერთად, აღნიშნავს საფრანგეთის სოფლის მეურნეობის უკიდურეს ჩამორჩენილობას, მიწათმოქმედების ექსტენსიურ ხასიათს, შრომის უმნიშვნელო ნაყოფიერებას და დაბალ მოსავლიანობას. ყოველივე ამის მიზეზად კი მას მიაჩნია სოფლად გაბატონებული წარმოებითი ურთიერთობა — მსხვილი ფეოდალური მიწათმფლობელობა, კაბალური ფეოდალური იჯარა და გლეხთა უმიწაწყლობა. გლეხობას, მისი თქმით, არც ხალისი და არც შესაძლებლობა არ გააჩნდა ეზრუნა მიწის დამუშავების ტექნიკის გაუმჯობესებაზე, გაედიდებინა მოსავლიანობა და ა. შ.

„მეურნეობა დაცემული იყო, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — სოფლები თითქოს საბოლოოდ დარწმუნებული იყვნენ, რომ სულ ერთია, რამდენიც უნდა მოვიყვანოთ, ბევრი თუ ცოტა, სულერთიანად ხელიდან წაგვივაო და ჩვენ მართო იმდენს დაგვიტოვებენ, რომ შიმშილით არ მოვკდეთ და გაისს კიდევ მიწის ბუშაობა და საზრდოს მოყვანა შეგვეძლოს“.²² ამიტომ იყო, რომ მიწათმოქმედები დაუდევრად ამუშავენდნენ იმ მიწას, რომელიც იოტის ოდნავადაც კი არ

²² ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), ახალი საფრანგეთი, ჟურნ. „კრებულ“; 1871, № 1, გვ. 129.

ანაზღაურებდა მათგან დახარჯულ შრომას, არც ერთ გროშს არ ხარჯავდნენ მის გაუმჯობესებაზე... ნ. ნიკოლაძე სავსებით ამართლებს ფრანგ გლეხთა ასეთ განწყობილებას და წერს: „... რომელი სულელი გადაწყვეტდა ოფლისა და სისხლის ფასად ნაშოვნის ფულის დაბან-დებას ისეთ მიწაში, რომელიც მისი მფლობელის კაპრიზით დღეს ან ხვალ უთუოდ ხელიდან გამოეცლებოდა მას“²³. ცუდი გზების შედე-ჯად გლეხს კარგი მოსავლის შემთხვევაშიაც კი არ შეეძლო მოწეული პურის ნაწილი ბაზარზე გაეზიდა და გაეყიდა, ნ. ნიკოლაძის აზრით, ესეც ხელს უშლიდა მიწათმოქმედების განვითარებას და გლეხს სათანადო სტიმულს აცლიდა ხელიდან.²⁴

რევოლუციამდელი საფრანგეთის მიწათმოქმედების მდგომარე-ობის მოყვანილი შეფასება და ამ მდგომარეობის მიზეზების ახსნა ნ. ნიკოლაძის მახვილთვალსა და ალლოზე მიგვითითებს. მოცემული განსაზღვრება საფრანგეთის მაშინდელი ცხოვრების რეალური ვითა-რების სწორი შეფასების განზოგადებას წარმოადგენს. თანამედრო-ვეთა ცნობები, ფრანგი და რუსი ისტორიკოსების ნაშრომები, რომ-ლებიც სპეციალურად აშუქებენ აგრარულ საკითხს საფრანგეთში რევოლუციის წინ,²⁵ სავსებით ადასტურებენ ყოველივე იმას, რაც ასე მკაფიოდ ხაზგასმულია ნ. ნიკოლაძის მიერ მიწათმოქმედების მდგომარეობაზე მაშინდელ საფრანგეთში. იმავე არტურ იუნგის აზ-რით. მაგალითად, მაშინდელი საფრანგეთის სოფლის მეურნეობა ასე-ული წლებით ჩამორჩებოდა ინგლისის სოფლის მეურნეობას შრომის ნაყოფიერებით, მოსავლიანობით, წარმოების ტექნიკით და სხვა მა-ჩვენებლებით. შეიძლება სოფლის მეურნეობის ჩამორჩენილობის მი-ზეზები გაცილებით უფრო რთული იყო, ვიდრე ნ. ნიკოლაძეს აქვს აღნიშნული. მაგრამ ეს ოდნავადაც არ ცვლის მდგომარეობას. მან სწორედ იმ ძირითად მიზეზებს გაუსვა ხაზი, რომელიც არსებული სოციალური ურთიერთობიდან გამომდინარეობდა და, მართლაც, მთა-ვარ დაბრკოლებას წარმოადგენდა სოფლის მეურნეობის განვითა-რების გზაზე.

სახალხო მეურნეობის არც სხვა დარგებში იყო სახარბიელო მდგო-მარეობა რევოლუციამდელ საფრანგეთში. ძველი, დრომოქმული წარმოებითი ურთიერთობანი არც სხვა დარგებს არ აძლევდა. თავი-სუფალი გასაქანის შესაძლებლობას. საფრანგეთის მრეწველობა, მაგალითად, მართალია, ძირითადი მონაცემებით წინ უსწრებდა ევ-როპის კონტინენტის სხვა ქვეყნების მრეწველობას, მაგრამ იგი მკვეთ-

²³ Н. Ник о л а д з е. დასახ. რეცენზია. Газ. «Народное богатство», 1861, № 30.

²⁴ იქვე.

²⁵ მაგ. კარევი, ლუჩიკო, კოვალევსკი, ტოკილი და სხვ. ।

რად ჩამორჩებოდა ინგლისის მრეწველობას, რომელიც ამ დროისათვის სამრეწველო-ტექნიკური გადატრიალების შუალედ საფეხურზე იმყოფებოდა. არც ვაჭრობა და მიმოსვლის საშუალებები არ ყოფილა უკეთეს მდგომარეობაში. არსებული წარმოებითი ურთიერთობანი მათ მიმართაც დიდი ხანია წინააღმდეგობაში იყო მოსული და აფერხებდა მათ შემდგომ განვითარებას.

ნიკო ნიკოლაძეს მხედველობის გარეშე არ რჩება არც ეს მდგომარეობა. იგი კარგად ხედავს, რომ მართო სოფლად არსებულ ვითარებაში არ იყო ჩაქსოვილი რევოლუციის გარდუვალობა. რევოლუციის აუცილებლობას იგი მრეწველობისა და ალებ-მიცემობის, მმართველობისა და ფინანსების მდგომარეობაშიაც ხედავს.

ამიტომაცაა, რომ იგი მკითხველის მაგივრად თვითონ აყენებს ასეთ კითხვას — რატომ პარიზში დაიწყო რევოლუცია, სადაც, როგორც ცნობილია, არ არიან მიწათმოქმედები, და არა პროვინციებში?

ეფარება რა „უპატენტო მეცნიერთა“ ავტორიტეტს, მათ მოსაზრებებს, ნ. ნიკოლაძე ამ კითხვას მახვილგონივრულ პასუხს აძლევს. მისი შეხედულებით, თუ რომელიმე სახელმწიფოში ხელფეხშეზოცილია ხალხის საქმიანობის რომელიმე მნიშვნელოვანი დარგი, მაშინ ყველა დანარჩენი დარგიც რღვევას განიცდის... „რადგანაც მიწათმოქმედება საფრანგეთში უკიდურესად შეზოცილი იყო, მიწათმოქმედთა უმიწაწყლობით, სახალხო საქმიანობის სხვა დარგებიც, სახელობრ: ვაჭრობა, მრეწველობა და სხვ. არანაკლებ სავალალო მდგომარეობაში უნდა ყოფილიყო.“²⁶

„საფრანგეთის მრეწველობა, მართებულად მიუთითებს ნ. ნიკოლაძე, ხელფეხშეზოცილი იყო ხელისუფლების მიერ ხელოვნურად შემოღებული შეზღუდვებით: რეგლამენტებით, მონოპოლიებით და ამქრული წესებით, რომელიც ძირშივე ახშობდა ყოველგვარ სიახლესა და გაუმჯობესებას მრეწველობაში.“²⁷

თუ სოფლად გაბატონებული ფეოდალური ურთიერთობა განაპირობებდა გლეხობის აუტანელ ცხოვრებას, მრეწველობის მდგომარეობა, იქ გაბატონებული ექსპლოატატორული ურთიერთობა კაპიტალისტთა და მუშას შორის, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, თავის მხრივ, მრეწველობაში ჩაბმულ მშრომელებს, ხელოსნებს, ქარგალშეგირდებს და სხვებს ასეთსავე გამოუვალ მდგომარეობაში აყენებდა. როგორც გლეხი მემამულეში და სამღვდლო პირში ხედავდა თავის მტერს და გამყვლეფს, იმგვარადვე ხელოსანი — არისტო-

²⁶ Н. Николодзе, *დასახ. რეცენზია*, Газ. «Народное богатство», 1864, № 30.

²⁷ იქვე.

კრატში, სამღვდლო პირსა და კაპიტალისტში ხედავდა თავის მტრებს...²⁸ მრეწველობასა და ხელოსნობაში დასაქმებულ მშრომელთა სრული უუფლებობა და აუტანელი ცხოვრება, მათი დიდი რაოდენობით თავმოყრა პარიზში, ნ. ნიკოლაძის აზრით, იყო იმის მიზეზი, რომ რევოლუცია სახელდობრ პარიზში დაიწყო.²⁹

ჩვენ შეიძლება არ დავეთანხმოთ ნ. ნიკოლაძეს იმ მიზეზების დასახელებაში, რომელმაც, თითქოს, განაპირობა რევოლუციის დაწყება პარიზში, ვინაიდან ამ მიზეზებთან ერთად სხვა გარემოებებიც იყო გასათვალისწინებელი. მაგრამ მრეწველობაში დასაქმებულ მშრომელთა მდგომარეობაზე გამოთქმული შეხედულება პრინციპულად სწორია. მას კარგად აქვს შემჩნეული, რომ საფრანგეთის მოსახლეობის უდიდესი უმრავლესობა, ერის მშრომელი ნაწილი. ქვეყნის დოვლათისა და სიმდიდრის მწარმოებელი მასა, რევოლუციის წინ გაბატონებული ურთიერთობის შედეგად გაჩანაგების, მორალური და ფიზიკური გადაშენების ზღუერბლამდე იყო მისული; სიბეჩავე, უმეცრება და უმწერბა მისი ყოფის მთავარი ნიშნები იყო. „ერთი მხარედგან მეორემდე, მთელი საფრანგეთი, — წერს ნ. ნიკოლაძე — უპატრონო და უთავბოლო, აკლებულ ადგილს ჩამოგავდა. რომელიც მარტო გლახაყებით იყო სავსე, ხმელი პური რაა, ზოგ ადგილებში ხალხს ისიც არ ჰქონდათ საკმელად“.³⁰

მშრომელი მასის უმძიმესი ცხოვრების ფონზე კიდევ უფრო რელიეფურად გამოიყურებოდა პრივილეგიური წოდებების და სასახლის მდიდრული ცხოვრება, მათი ფუქსავატობა, პარაზიტობი და მფლანგველობა; ეროვნული შემოსავლის არაპროპორციული განაწილება სხვადასხვა წოდებებს შორის. სათანადო ციფრობრივი მაჩვენებლები, რომელიც მოყვანილი აქვს თვით ნ. ნიკოლაძეს, შესანიშნავად ასახავს იმ სოციალურ კონტრასტებს, რასაც ადგილი ჰქონდა მაშინდელ საფრანგეთში.³¹

²⁸ Н. Николадзе, *დასახ. რეცენზია*, газ. «Народное богатство», 1861, № 30.

²⁹ იქვე.

³⁰ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), *ახალი საფრანგეთი*, ჟურ. «კრებული», 1871, № 1, გვ. 129—130.

³¹ ნ. ნიკოლაძის მიერ მოტანილი ცნობებით, საფრანგეთის ეროვნული შემოსავალი რევოლუციის წინ სულ ერთ მილიარდ შეიდას მილიონ ფრანკს უდრიდა, აქედან ექვსას ოცდაოთხი (624) მილიონ ფრანკს თვით სახელმწიფო ხელისუფლება ხარჯავდა, ექვსას საშოცლაყამეტი (673) მილიონი სამღვდლოებას მიჰქონდა. სამას ოცდაშვიდი (327) კი — თავადაზნაურობას. ოცდაოთხი მილიონი კაცისგან შემდგარ ხალხს — „მესამე წოდებას“ — კი ას მილიონზე ნაკლები რჩებოდა. მოსახლეობის 1/17 ნაწილს (სასახლეს, სამღვდლოებას და თავადაზნაურობას), სულ ოთხას საშოცლაყათი ათას კაცს კი ეროვნული შემოსავლის 16/17 ნაწილი მიჰქონდა (ნ. სკანდელი, *ახალი საფრანგეთი*, ჟურ. «კრებული», 1871 წ. № 1, გვ. 119).

6. ნიკოლაძე დაუფარავი ზიზლით მოუთხრობს მკითხველ საზოგადოებას სამღვდელოებისა და ფეოდალური არისტოკრატიის ფუფუნებით ცხოვრებაზე, მათ მუქთახრობასა და ფუქსავატობაზე. მისი თქმით, სოფლისა და ქალაქის მშრომელები კარგად ხედავდნენ ამას და სამართლიანად შურით ივსებოდნენ და თავიანთ აღშფოთებას გამოხატავდნენ აღნიშნულის გამო. პრივილეგიური წოდებების ზედაფენა ზღაპრულ ფუფუნებაში ტოლს არ უდებდა ვერსალის სასახლეს. ყოველი არისტოკრატი, არ ზოგავდა რა არც თავის თავს, არც თავის ოჯახს და არც თავის მამულს, ნ. ნიკოლაძის ირონიული გამოთქმით, ყველაფერში ბაძავდა მაშინდელ ბრწყინვალე სამეფოს კარს და განა ასეთი პიროვნება შეიბრალებდა, დაზოგავდა ადამიანის მსგავს პაროდიას, რომელსაც პეიზანებს უწოდებდნენ, „... განა ასეთი ადამიანების ინტერესებისათვის შეიზღუდავდა იგი თავის ცხოვრებას, დაუშვებდა ფუფუნების საგნების ნაკლებობას?...“³²

ხატავს რა ფეოდალური არისტოკრატიის პარაზიტული ცხოვრების კეშმარიტ სურათს, ნ. ნიკოლაძე ცალკე გამოყოფს ვერსალ-პარიზის სასახლეს, იქ თავმოყრილ ბრწყინვალე არისტოკრატიას და საგანგებოდ აღნიშნავს სამეფო კარზე გაბატონებულ ფუფუნებასა და მფლანგველობას, რომელსაც ეროვნული შემოსავლის დიდი ნაწილი ეწირებოდა მსხვერპლად.

„დიდვაცობა მეფის სასახლის სიახლოვეს ცხოვრობდა ვერსალში, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — და იქ ერთ კვირაში მთელი წლის შემოსავალს ხარჯავდა, ვალს იღებდა და თავის მიწაწყალს საუკუნეთ ვანში აგებდა. მდიდრულს, გადაჭარბებულს ხარჯს დაუთვალავი ფული სჭირდებოდა, რომლის მოკრეფა იჯარით იყო გაცემული და მოიჯარადე, სახელმწიფოსთან შეკრული პირობის ძალით, უმოწყალოთ, დაუხედეველად ეპყრობოდა ხალხს. ამნაირ მდგომარეობას საშინელი გავლენა ჰქონდა ხალხზე და სახელმწიფოზე.“³³

მშრომელი მოსახლეობა არისტოკრატიას „... ბოროტმოქმედებებისათვის, ბუნებრივი მიზეზების გამო, გულგრილად ვერ უცქეროდა. ამ არისტოკრატიის მას არ შეეძლო არ დაენახა თავისი შეურიგბელი მტრები“³⁴.

ეგრეთწოდებული „ძველი რეჟიმის“ არსის სურათი სრული არ იქნებოდა, ნ. ნიკოლაძეს რომ არ დაეხასიათებინა მაშინდელი მმარ-

³² Н. Никол адзе, დასახ. ლექსები. Газ. «Народное богатство», 1864, № 30.

³³ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), ახალი საფრანგეთი, ქურ. „ერებული“, 1871, № 1, გვ. 128.

³⁴ Н. Никол адзе, დასახ. ლექსები. Газ. «Народное богатство», 1864, № 30.

თველობა. ხელისუფლებისა და პრივილეგიური წოდებების თვით-
ნებობა. დესპოტია და სხვა უმსგავსებანი. ნ. ნიკოლაძის თქმით,
რევოლუციამდელი საფრანგეთისათვის დამახასიათებელი იყო კა-
თოლიკური სამღვდლოების გახრწნილება, შიშველი ძალის ბატო-
ნობა. საყოველთაო კორრუპცია, შრომის მონობა ძალის წინაშე,
მასობრივი დასჯა არსებული წყობილების მიმართ მცირეოდენი
უკმაყოფილების გამოთქმისათვის, გადასახლებები, დასმენები, ჯაშუ-
შობა და სხვ.³⁵ „ბასტილია და ათასი სხვა მსგავსი ციხე და საპყრო-
ბილე. — წერს იგი, — სავსე იყო ექვემდებარე პირებით, რომლებიც
დატუსაღებული იყვნენ არა მარტო ფაქტობრივი დანაშაულისათვის,
არამედ თვით დაუმტკიცებელი ეჭვის საფუძველზედაც“.³⁶ პოლიციის
ფხიზელი თვალი ყველგან და ყველგან წვდებოდა. ჯაშუშებისა და
დამბეზღებლების მთელი არმია ერთგულად ემსახურებოდა მას ამ
საქმეში.³⁷

ასე ახასიათებს ნ. ნიკოლაძე იმ სახელმწიფო წყობილებას, რო-
მელსაც „ძველი რეჟიმი“, ანუ ლუი XVI მმართველობა ეწოდებოდა.
ამ წყობილებას იგი სამართლიანად უწოდებს დესპოტური ძალისა და
ტირანიის ხელისუფლებას, რადგანაც იქ არ არსებობდა პიროვნე-
ბისა და საკუთრების ხელუხლებლობის ელემენტარული გარანტია.
კანონის ნილაბქვეშ სრული უკანონობა იყო გაბატონებული.

„საფრანგეთში მიწა-წყლის რაინდების შთამომავლობის ხელში
დატოვებამ, — განაგრძობს არსებული წყობილების დახასიათებას
ნ. ნიკოლაძე, — ისეთი სახელმწიფო წყობილება მოითხოვა, რომელ-
საც არც საზღვარი ჰქონდა უფლებებში, არც წესი და კანონი მოქმე-
დებოდა“.³⁸ მმართველობას ყოველგვარი უფლება ჰქონდა. იგი თვითონ
იყო მსაჯელიც, გამგებელიც და მხარჯელიც, რაკი არავის მის გვერ-
დით ხმა და გავლენა არ ჰქონდა.³⁹ რამოდენიმე ასი ათასი კაცი-
საგან შემდგარი არმია, ძლიერი პოლიცია ციხე-სატუსალოებით და
კათოლიკური ეკლესია მრავალრიცხოვანი სამღვდლოებით, რომე-
ლიც ლოცვა-კუთხევას არ აკლებდა არსებულ ურთიერთობას და
მრევლისაგან სრულ მოთმენასა და მორჩილებას მოითხოვდა, ნ. ნი-
კოლაძის მართებული შეხედულებით, წარმოადგენს არსებული წყო-
ბილების მთავარ საყრდენს და ხალხზე იძულებითი ზემოქმედების
საშუალებას.³⁹

³⁵ Газ. «Народное богатство», 1864, № 28.

³⁶ Н. Никол а д з е, დასახ. რეცენზია, газ. «Народное богатство», 1864, № 28.

³⁷ ნ. სკანდელი, ახალი საფრანგეთი. ჟურ. „ერებული“. 1871, № 1, გვ. 127—128.

³⁸ იქვე, გვ. 126.

³⁹ იქვე.

ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, ქარიშხალის ნიშნებს, კატასტროფის სიახლოვეს გრძნობდა ყველა ცოტად თუ ბევრად გაგებული ადამიანი მაშინდელი საფრანგეთის გაბატონებული წრეებიდან, მათ შორის სასახლის მმართველი ზედაფენა. ისინი ცდილობდნენ ჩანასახშივე ჩაეკლათ რევოლუცია და არ მიეცათ მისთვის გასაქანი, რისთვისაც ღებულობდნენ ყოველგვარ ზომებს.⁴⁰ ნეკერისა და ტიურგოს ტიპის თავკაცებს კეთილი განზრახვებიც კი ამოქმედებდათ. ისინი ნ. ნიკოლაძის თქმით, რეფორმების გზით ფიქრობდნენ (წოდებრივ უპირატესობათა გაუქმება, მრეწველობის ვახეთარება, ფინანსების მოწესრიგება, გადასახადების აკრეფის წესის შეცვლა და სხვ.) შეესუსტებინათ არსებული წყობილების შემდგომი გახრწნა, აემალლებინათ ხელისუფლების ავტორიტეტი და მით თავიდან აეცილებინათ არსებული სოციალური წყობილებისათვის მოახლოვებული საფრთხე.⁴¹

ნ. ნიკოლაძე ფიქრობს, რომ რეფორმების მომხრეთა განზრახვა და პრაქტიკულად გადადგმული სარეფორმო ნაბიჯები წარუმატებელი იყო. ორიოდ ზედაპირულმა რეფორმამ ვერ შესძლო არსებული ურთიერთობის მშვიდობიანი გადახალისება და ვერ გადაარჩინა მაშინდელი საზოგადოებრივი წყობილება დამხობისაგან. რეფორმების მომხრეთა წარუმატებლობას ნ. ნიკოლაძე ორი ძირითადი გარემოებით ხსნის: 1) რეფორმების მომხრე გავლენიანი პირები იმ წოდებათა წარმომადგენლები იყვნენ და იმ წრეში ტრიალებდნენ, რომლებიც დაინტერესებული იყვნენ საზოგადოების კლასების მაშინდელი ეკონომიკური წყობის შენარჩუნებით. მათი განზრახვის შესრულება ამ პრივილეგიებულთა ნება-სურვილზე იყო დამოკიდებული. თვით მეფე, აგრეთვე, „ამ კლასების“ გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა⁴² 2) მეფეს და მის დაახლოვებულ პირებს სურდათ მხოლოდ ზედაპირული ცვლილებები, რაც, არსებითად, ნიშნავდა ძველი ურთიერთობის, მშრომელი ხალხის უწინდელი ცხოვრების ხელუხლებლად დატოვებას. „იმათ სურდათ ხალხის სიმდიდრე და ძალა ისევ რაინდების შთამომავლობისა და სამღვდელოების ხელში დაეტოვებიათ“. ხალხმა რეფორმებში, — როგორც მახვილგონიერად შენიშნავს ნ. ნიკოლაძე, — დაინახა იმ მმართველობისა და წესწყობილების შეცვლის შესაძლებლობა, რომლის შესახებაც სამღვდელოება ამბობდა: იგი ღვთის გაჩენილიაო. ხალხი უფრო მეტს მოითხოვდა, ვიდრე რეფორმებს, მას სურდა ფეოდალური უფლებების გაუქმება და არსებული

⁴⁰ Н. Никол а д з е. დასახ. რეცენზია. Гал. «Народное богатство», 1864, № 30.

⁴¹ იქვე.

⁴² იქვე.

ეკონომიკური წყობის შეცვლა. რეფორმების პირველივე ნაბიჯებმა ხალხის გონებაში უფრო და უფრო გაზარდა აზრი არსებული ვითარების შეცვლის სასარგებლოდ.⁴³

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ნ. ნიკოლაძის მოყვანილი შეხედულება რეფორმების ნაბიჯების წარუმატებლობაზე უაღრესად მახვილგონიერია და ძირითადად, სწორად ასახავს ისტორიულ სინამდვილეს. რასაკვირველია, სასახლის რეაქციულმა წრეებმა, თავადაზნაურობამ და სამღვდელოებამ ხელი შეუშალეს რეფორმების გატარებას და გზიდან ჩამოიშორეს ტიურგოები და ნეკერები მაშინვე, როგორც კი მათ განიზრახეს რამდენადმე შეეზღუდათ მათი პრივილეგიები და ერთგვარი წესრიგი დაემყარებინათ მმართველობასა და ფინანსების დარგში. ისმება კითხვა, რატომ მოქმედებდნენ ისინი ასე, საკუთარი გონება-ჩლუნგობის თუ სხვა უფრო ანგარიშგასაწევი მოტივის გამო? გონებაჩლუნგობას თუმცა ჰქონდა ადგილი ამ შემთხვევაში, ცხადია, მეორეხარისხოვან როლს ასრულებდა, საფრანგეთის ფეოდალური თავადაზნაურობა და სხვა რეაქციული წრეები არსებულ ურთიერთობას იცავდნენ, ამ ურთიერთობის უმნიშვნელო რევიზიასაც კი წინააღმდეგობას უწევდნენ იმიტომ, რომ ამას მათ საკუთარი ეკონომიკური და პოლიტიკური ინტერესები უკარნახებდათ. იგივე კლასობრივი ინტერესები ბურჟუაზიასაც (რომელსაც ნ. ნიკოლაძე „ხალხის“ ცნებაში ათავსებს) უკარნახებდა დაემხო ფეოდალური წარმოებითი ურთიერთობანი და შეექმნა ახალი, ბურჟუაზიული წარმოებითი ურთიერთობანი.

მაგრამ აქ ორი შენიშვნაც უნდა გავაკეთოთ: 1) რეფორმების მომხრეთა და სარეფორმო ნაბიჯების წარუმატებლობა არსებითად იმით იყო გაპირობებული, რომ საფრანგეთის მაშინდელი ვითარება ქვეყანას გარდაუვლად მიაქანებდა რევოლუციისაკენ და ზედაპირულ რეფორმებს, რაიმე ფეფქტივ რომ ჰქონოდა, არ შეეძლო შეეჩერებინა მოვლენათა ბუნებრივი მსვლელობა და თავიდან აეცილებინა მოახლოებული ქარიშხალი.

2) საფრანგეთის მეფეს ლუი XVI-ს ნ. ნიკოლაძე რეფორმების მომხრეთა მეთაურად და, მაშასადამე, რეფორმების მომხრედ მიიჩნევს. ჩვენ არ შეგვიძლია გავიზიაროთ ეს მოსაზრება, თუმცა მას ერთგვარი საფუძველი გააჩნია. ლუი XVI სამეფო კარის გვირგვინოსანი თავკაცი იყო, სამეფო კარი კი, იქ თავმოყრილი ბრწყინვალე

⁴³ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), ახალი საფრანგეთი, უკრ. „კრებული“. 1871, № 1, გვ. 136—137. ეს აზრი რამდენადმე ვარირებული სახით ნ. ნიკოლაძემ გაიმეორა 1917 წელს დაწერილ სტატიაში) იხ. გაზ. „Народная воля“ При республике, 1917 წ. № 16. 15, 111. იქ ხაზგასმულია დაწყებული რეფორმების იძულებითი, უხალისო და წარუმატებელი ხასიათი.

არისტოკრატის სახით, რეფორმების ყველაზე შეურიგებელ მოწინააღმდეგეს წარმოადგენდა. ლუი XVI პიროვნული თვისებები არ იძლევა საშუალებას თავისი სურვილის შემთხვევაშიაც კი ტიურგოების და ნეკერების მხარდამჭერი ყოფილიყო და ბოლომდე დაეცვა მათი სარეფორმო გეგმები. აკი მან, სასახლის რეაქციული ხროვის მოთხოვნით, თავიდან მოიშორა ისეთი დიდი სახელმწიფო მოღვაწე, როგორც იყო ცნობილი ფიზიოკრატი, გენერალური კონტროლიორი ტიურგო; ასეთივე ბედი არ ეწია რეფორმების მეორე მომხრეს ენეველ ბანკირ ნეკერს? აკი თვითონ ნ. ნიკოლაძე წერს ლუი XVI შესახებ, რომ ხალხისათვის სიკეთის გასაქმებლად მას საამისო არც ღონე ჰქონდა და არც საშუალება. იგი სრულიად უნიჭო და უხასიათო კაცი იყო, რბილი, ჩვილი და მოშიშო. იგი ისე იყო გაზრდილი, რომ არაფერი არ იცოდა არც თავისი ქვეყნის ისტორიის, არც სახელმწიფო საქმეების და ხალხის მდგომარეობისა...“⁴⁴ განა ლუი XVI შესახებ არ წერდა ფ. ენგელსი: „ლუი XVI, Louis le Désiré (ლუი სასურველი) იყო უბრალო, უპრეტენზიო ყუყუჩი, რომელიც ნაწილობრივ თვით გრძნობდა თავის არარაობას, ადამიანი გარკვეული იდეების გარეშე, რომელიც უმთავრესად იმ ჩვეულებებით ხელმძღვანელობდა, რომელიც მან თავის აღზრდის დროს შეიძინა“⁴⁵.

ნ. ნიკოლაძე თავის რეცენზიაში, ზიბელის წიგნზე „საფრანგეთის რევოლუციის ისტორია“, ავტორს სამართლიანად უსაყვედურებს იმის გამო, რომ მისი საბუთები და დასკვნები ეწინააღმდეგება ერთმანეთს.⁴⁶ ზიბელს, მართლაც, მოყვანილი აქვს საკმაო მასალა, რომელიც ცხადყოფს რევოლუციამდე არსებულ სოციალურ-ეკონომიკური ურთიერთობის სრულ გახრწნასა და, მაშასადამე, მისი დამხობის გარდუვალობას. ამავე დროს იგი არ ღალატობს თავის კონცეფციას, ილაშქრებს რევოლუციის აუცილებლობის წინააღმდეგ და იგი კატასტროფად აქვს წარმოდგენილი.⁴⁷ ნ. ნიკოლაძე „ასწორებს“ ზიბელის ამ შეუსაბამობას და, ანზოგადებს რა თავის მოსაზრებებს რევოლუციამდელი საფრანგეთის სოციალურ-ეკონომიკურ ვითარებაზე, გამოყავს რევოლუციის აუცილებლობისა და გარდუვალობის ლოგიკური დასკვნა.

⁴⁴ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), ახალი საფრანგეთი, ჟურ. „კრებული“, 1871, № 1, გვ. 135.

⁴⁵ ფ. ენგელს, Революция и контрреволюция в Германии, М., 1936, ст. 18.

⁴⁶ Н. Николадзе, დასახ. რეცენზია, газ. «Народное богатство», 1864, № 28.

⁴⁷ Генрих Зибель, История французской революции и ее времени, ч. I, 1863, гл. I.

„ამ გარემოებათა კრებადობამ, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — წარმოშვა რევოლუცია, რამაც დაამსხვრია ძველი სოციალური წყობა“. ნ. ნიკოლაძის ეს დასკვნა თავისი დროისათვის მეტად გაბედული, უაღრესად პროგრესული და მეთოდოლოგიურად სწორი დასკვნა იყო. იგი კონკრეტული ისტორიული მოვლენისადმი მატერიალისტური მიდგომის ერთ-ერთი საუკეთესო მაგალითია.

მზარდ საწარმოო ძალებსა და ამ საწარმოო ძალების შემოპყვე საწარმოო ურთიერთობათა შორის ანტაგონიზმმა საფრანგეთში 1789 წლისათვის დღის წესრიგში დააყენა რევოლუციის საკითხი: წარმოშვა ე. წ. რევოლუციური სიტუაცია. ქარიშხალის მომასწავებელი ატმოსფეროს განმუხტვა მხოლოდ რევოლუციას შეეძლო. როგორც კ. მარქსი წერს, — „საზოგადოების საწარმოო ძალები მათი განვითარების განსაზღვრულ საფეხურზე ვარდება წინააღმდეგობაში არსებულ საწარმოო ურთიერთობასთან... რომლის შიგნითაც ისინი აქამდე მოქმედებდნენ. საწარმოო ძალთა განვითარების ფორმიდან ეს ურთიერთობა მათ ბორკილად იქცევა. მაშინ დგება სოციალური რევოლუციის ეპოქა. ეკონომიური საფუძვლის ცვლილებასთან ერთად მთელი უზარმაზარი ზედნაშენიც ნელა თუ სწრაფად გადატრიალდება“.⁴⁸

რევოლუციის წინ, ე. ი. 1789 წლის დასაწყისისათვის, საფრანგეთში სწორედ მარქსის მიერ ხაზგასმული ვითარება იყო შექმნილი. რევოლუციას „გორდიას კვანძი“ უნდა გაეხსნა, ძველი ურთიერთობა დაემსხვრია და ახალი წარმოებითი ურთიერთობისათვის მიეცა გასაქანი. „საფრანგეთის რევოლუციის მიზეზები საზოგადოებრივ ურთიერთობათა თვისებებში იმალებოდა. — წერს გ. პლехანოვი, — საფრანგეთის ყველაზე არსებით საზოგადოებრივ საჭიროებას XVIII საუკუნის დასასრულს წარმოადგენდა მოძველებული პოლიტიკური დაწესებულებების შეცვლა სხვებით, რომლებიც უფრო შეეფერებოდნენ მის ახალ ეკონომიკურ წყობილებას“.⁴⁹

როგორც ცნობილია, რევოლუცია ადამიანთა თავებში, იდეოლოგიის სფეროში საფრანგეთში გაცილებით ადრე დაიწყო, ვიდრე მოხდებოდა თვით პოლიტიკური რევოლუცია და იგი ბოლოს მოუღებდა არსებულ ურთიერთობას. ფეოდალურ-შუასაუკუნეობრივმა ურთიერთობამ და მისმა პოლიტიკურმა ზედნაშენმა, აბსოლუტურ-დესპოტურმა სახელმწიფომ, 1789 წლის რევოლუციამდე დიდი ხნით ადრე

⁴⁸ კარლ მარქსი, პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის, წინასიტყვაობა, თბ., 1922, გვ. 41.

⁴⁹ გ. ვ. პლехანოვი, ისტორიაში პიროვნების როლის საკითხისათვის, თბ., 1939, გვ. გვ. 40—41.

დაკარგა ყოველგვარი გავლენა და ავტორიტეტი მოსახლეობის ფართო ფენებში. კათოლიკურმა ეკლესიამ, და სამღვდელოებამ. რომელიც მოსახლეობას მოთმინებასა და მორჩილებისაკენ მოუწოდებდა და არსებულ ურთიერთობას ღვთისაგან გაჩენილად აცხადებდა, ხელი ვერ შეუშალა მასების გამოღვიძებისა და არსებული ვითარების გონივრულობის ეპეს ქვეშ დაყენების პროცესს. საფრანგეთის ბურჟუაზია, რომელიც მაშინ პროგრესულ ძალას წარმოადგენდა. მესამე წოდების, ე. ი. ფაქტობრივად მთელი ერის მედროშის როლში გამოდიოდა და არსებული, მოძველებული, ეკონომიკური წყობისა და საწარმოო ურთიერთობათა შეცვლის ეხერგეული ქომაგი იყო. მან თავისი წრიდან წარმოშვა დიდ მოაზროვნეთა მთელი პლეადა. ამ პლეადაში შედიოდნენ გამოჩენილი ფილოსოფოსები, მწერლები, პოეტები, პუბლიცისტები, რომლებიც ბურჟუაზიის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურსა და ეკონომიკურ მრწამს ავითარებდნენ და ამ კლასის იდეოლოგებს წარმოადგენდნენ. ასეთები იყვნენ ვოლტერი, მონტესკიე, ჟან-ჟაკ რუსო, XVIII ათეუკუნის ფრანგი მატერიალისტები ანუ ენციკლოპედისტები — დიდრო, ჰოლბახი, ჰელვაციუსი, ლამეტრი, დალამბერი, კონდორსე, ფიზიოკრატები — კენე, ტიურგო, მწერალი ბომარშე, პოეტი ანდრე შენიე და სხვები. აღნიშნულმა მოაზროვნეებმა დიდად წასწიეს წინ საფრანგეთის კულტურა და ახალი იდეებით, მონუმენტური ნაშრომებით გაამდიდრეს კაცობრიობა. მათი გავლენა გასცდა საფრანგეთის ფარგლებს, გასცდა იმდროინდელ ეპოქას და უდიდესი კვალი დააჩნია შემდეგდროინდელ ცხოვრებას მთელ მსოფლიოში.

ამ მოაზროვნეთა, ანუ ფრანგ განმანათლებელთა, უდიდესი დამსახურება იმაში მდგომარეობდა, რომ მათ თავიანთ ნაშრომებში საფუძველი გამოაცალეს ფეოდალური ურთიერთობის ავტორიტეტს მთელი თავისი ატრიბუტებით: სახელმწიფოებრივი ხელისუფლებით, კათოლიკური ეკლესიის მორალით, მართლმსაჯულებით და სხვ. მათ განმანადგურებელი კრიტიკის ქარცეცხლში გაატარეს მთელი იმდროინდელი ყოფა-ცხოვრება და დაასაბუთეს მისი დრომოკმულობა, უაზრობა და არაგონივრულობა. რელიგიური რწმენის უაზრობა, ძველი ტრადიციების მავნებლობა, კათოლიკური სამღვდელოების გახრწნილება, ფეოდალური თავადაზნაურობის პარაზიტობა, სასახლის ხროვის მუქთახორობა, ხელისუფლების ორგანოების თვითნებობა და ტირანია, მშრომელი მასის სიდუხჭირე, სამეურნეო განვითარების შემამფერხებელი ეკონომიკური პოლიტიკის სრული უაზრობა და სხვა სიმახინჯე ფრანგმა განმანათლებლებმა მზის სინათლეზე გამოიტანეს და საჯაროდ დაგმეს. ამით მათ ძველ ურთიერთობას

კანონიულებისა და მორალურობის ნიღაბი ჩამოხადეს და გააშიშვლეს იგი საზოგადოების თვალში.

განმანათლებლებმა ძველი ურთიერთობის ატრიბუტების ავტორიტეტს დაუპირისპირეს გონების, აზრის, მეცნიერების, გამოკვლევების ავტორიტეტი. ყოველივე ის, რაც ეწინააღმდეგებოდა გონებასა და აზრს, ამ მოაზროვნეების მიერ მიჩნეული იყო უაზროდ და უკანონოდ. მაშასადამე, მას არ ჰქონდა არსებობის უფლება და იგი უნდა მოსპობილიყო.

ნ. ნიკოლაძე სამართლიანად აღნიშნავს, რომ საფრანგეთის დიდი ბურჟუაზიული რევოლუცია მზადდებოდა დიდი ხნით ადრე, ვიდრე მოხდებოდა ბასტილიის ციხის აღება. მთელი საუკუნე მოუწია როგორც „წინანდელი წესწყობილების“ დაუზოგველ კრიტიკას, ისე სერიოზულ მუშაობას იმ ახალი წესწყობილების შესაქმნელად, „... რომელსაც უნდა განეახლებია საფრანგეთის ცხოვრება“.⁵⁰

ნ. ნიკოლაძე ხაზს უსვამს ფრანგ განმანათლებელთა ორგვარ დამსახურებას: 1) ნეგატურს—ძველი წყობილების გამანადგურებელ კრიტიკას, მისი უაზრობისა და ანაქრონიზმის მეცნიერულ დასაბუთებას, მისი შეცვლის მოთხოვნას, 2) პოზიტიურს — იმ გონივრული, პარმონიული საზოგადოების აშენებას გონებაში, რომლითაც უნდა შეცვლილიყო არსებული, გონებასთან შეუთავსებელი წყობილება.

ნ. ნიკოლაძის აზრით, რევოლუციის წინ საფრანგეთში იყვნენ ისეთი პირები, რომელთაც კარგად ესმოდათ არსებული მდგომარეობის უმსგავსოება და ზიანი, და რომელნიც საზოგადოებას უკეთეს რჩევას აძლევდნენ. „ასე მოქმედებდნენ მწერლები, რომელნიც საზოგადოების ცხოვრებას აკვირდებოდნენ და სწერდნენ...“ ყველაფერი ცუდი იყო მაშინდელ საფრანგეთში და „... ეს ყველაფერი მწერლებმა ნათლად და პირდაპირ თავიანთ თხზულებებში გამოხატეს“⁵¹. მისივე თქმით, ისინი იმ უხეირობის მოსასპობი საშუალებების შეძენას შეუდგნენ. „მათი აზრი და გონება იმ საგნის გამოკვლევაზე იყო მიქცეული, თუ საიდან მოდის ხალხის უბედური მდგომარეობა, რაა ამის მიზეზი და რა რიგით შეიძლება ისეთნაირი საზოგადოების გამართვა. რომელშიაც ყველა ერთმანეთის დაუჩაგვრელათ და ერთი მეორის თავზე წაუქდომლად ცხოვრობდეს“.⁵²

დიდ ფრანგ განმანათლებელთა შორის ნ. ნიკოლაძე პირველ რიგში ეოლტერს, ჟან-ჟაკ რუსოს, მონტესკიეს და დალამბერს ასახელებს.

⁵⁰ ნ. ნიკოლაძე, სოციალური მოძრაობანი, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 122.

⁵¹ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), ახალი საფრანგეთი, ჟურნ. „კრებული“, 1871, № 1, გვ. 131.

⁵² იქვე.

მისი აზრით, მათ მოხაზეს თავიანთ თხზულებებში მთელი იმ ახალი წყობილების კონტურები, რომელსაც უნდა შეეცვალა ძველი „არეგ-დარევა...“

აღნიშნავს რა ფრანგ განმანათლებელთა დიდ დამსახურებას ძველი ურთიერთობის დანერგვისა და ახალი „გონივრული“ საზოგადოებრივი წყობილების კონტურების მოხაზვის საქმეში, ნ. ნიკოლაძე თითქოს უკან იხევს. ცდილობს რამდენადმე შეანელოს ზემოთ აღნიშნულის მიერ მოხდენილი ეფექტი. იგი ავითარებს თეზას იმის შესახებ, რომ მოსახლეობის დიდი უმრავლესობის უმეცრებისა და თავისუფალი აზრის წინააღმდეგ გამოყენებული პოლიტიკური ტერორის გამო, ენციკლოპედისტების ნაშრომებს ხალხი თითქმის არ კითხულობდა, რის გამოც ვოლტერების, მონტესკიეებისა და ჟან-ჟაკ რუსოების ხმა დიდხანს იყო „ხმად მღალაღებლისა უდაბნოში“⁵³. მისი შეხედულებით, ფრანგი მუშა ან გლეხი არათუ არ კითხულობდა ვოლტერსა და ჟან-ჟაკ რუსოს, არამედ არც კი გაეგონათ, თუ ამქვეყნად არსებობდნენ ადამიანები, რომელთაც რუსო, ვოლტერი, დალამბერი ერქვათ სახელად. განმანათლებელთა ნაშრომებს ხარბად ეწაფებოდა მხოლოდ დიდკაცობა (знат), რომელიც შემდეგში რევოლუციის დაუძინებელი მტერი იყო.⁵⁴

ნ. ნიკოლაძე ძირითადადში მართალია, როცა აღნიშნავს, რომ საფრანგეთის მშრომელი მოსახლეობა უკმაყოფილო იყო არსებული ეკონომიკური წყობით, რის გამოც იგი იმავე დასკვნამდე მივიდა. იგივე შეიცნო, რაც უფრო ნათლად გამოხატეს რუსომ, ვოლტერმა, ენციკლოპედისტებმა, რომ ფრანგმა განმანათლებლებმა თავიანთ ნაშრომებში ის აზრი და სულისკვეთება გამოხატეს, რაც მალულად ხალხის ხეაშიადი იყო, მაგრამ ხალხსა და განმანათლებლებს შორის არც ისეთი უფსკრული იყო გათხრილი, როგორც ფიქრობს ნიკო ნიკოლაძე. ბასტილია, მკაცრი ცენზურა, კათოლიკური სამღვდელოების ანათემები, მასების უმეცრება და გონებრივი საქმისადმი ინდიფერენტობა არც ისეთი გადაულახავი „ჩინური კედელი“ იყო, რომ მას განმანათლებელთა მოწოდებები ექცია „ხმად მღალაღებლისა უდაბნოში“. მოსახლეობის ე. წ. დაბალი ფენის ნაწილში პირდაპირ, თუ არაპირდაპირ მაინც ვრცელდებოდა ახალი იდეები. მესამე წოდების მედროშედ, როგორც კარგად იცის თვით ნ. ნიკოლაძემ, სავაპრო სამრეწველო ბურჟუაზია გამოდიოდა. იგი კი მეტად თუ ნაკლებად „განსწავლული“ იყო, განმანათლებლების ნაშრომებს კითხუ-

⁵³ ნ. ს. კანდელი (ნ. ნიკოლაძე), ახალი საფრანგეთი, ჟურნ. „კრებული“, 1871, № 1. გვ. 133.

⁵⁴ Н. Никол ад з, დასახ. რეცენზია. Газ. «Народное богатство», 1864, № 30.

ლობდა და მათი იდეებით სულდგმულობდა, ბურჟუაზიის სახვადასხვა ფენებისა და წრეების მეშვეობით კი თავისი დროისათვის ეს პროგრესული იდეები თვით მუშების, ხელოსნებისა და გლეხების რიგებშიაც იკავებოდა გზას. მართალია, ხალხს, „მესამე წოდებას“ — გლეხობას. ბურჟუაზიას, ქალაქის მშრომელებს საკუთარი ეკონომიკური ინტერესები, უფლებობა და სხვ. უკარნახებდა არსებული წყობილების წინააღმდეგ ბრძოლისკენ, მაგრამ მძლავრი სტიმული ამ მიმართულებით მათ სწორედ დიდი ფრანგი მოაზროვნეების — განმანათლებლების მიერ იდეოლოგიის დარგში წინასწარ მომზადებულმა მუშაობამ მისცა.

როგორც ადლოთი ხედავს ამას ნ. ნიკოლაძე, საფრანგეთის 1789—1794 წწ. რევოლუცია ბურჟუაზიული რევოლუცია იყო, რომელსაც წარმოებითი ურთიერთობისა და ექსპლოატაციის ისტორიულად მოცემული ფორმის, ფეოდალური ფორმის მოსპობა ჰქონდა მიზნად დასახული. მას უნდა აეგო ბურჟუაზიული საზოგადოება და ერთი ექსპლოატატორული წოდება შეეცვალა მეორე ექსპლოატატორული წოდებით. მაგრამ ბურჟუაზიული ეკონომიკა, რომელიც უკვე არსებობდა 1789 წლის რევოლუციის წინ, პოტენციურად უკვე შეიცავდა ყველა იმ წინააღმდეგობას, რომელიც დამახასიათებელია კაპიტალისტური წყობილებისათვის. კაპიტალისტური ეკონომიკა უფრო ღრმა წინააღმდეგობათა და უთანასწორობის შემცველია, ვიდრე წინამორბედი ფეოდალური ეკონომიკა. ამიტომ ამ რევოლუციას არ შეეძლო ეკონომიკური უთანასწორობის ლიკვიდაცია დაესახა მიზნად.

ცალკე უნდა აღინიშნოს. რომ ნ. ნიკოლაძე ჩვენ მიერ არაერთხელ მითითებულ რეცენზიაში ზიბელის წიგნზე („საფრანგეთის რევოლუციის ისტორია“) საფრანგეთის რევოლუციას ადარებს რეფორმაციას, სპეციალურად ჩერდება რეფორმაციის, კერძოდ, იოჰანე ჰუსის დამსახურებაზე კათოლიკური დოგმებისა და რწმენისათვის საფუძვლის გამოცდის საქმეში და ცდილობს მონახოს იგივეობისა და სხვაობის ნიშნები. ამ ორ, ქრონოლოგიურად დაშორებულ და სხვადასხვა თვისებრიობის მქონე მოვლენათა შორის. კათოლიკურმა ეკლესიამ და სამღვდლოებამ, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, ხალხში დაამკვიდრა ქრისტიანობის დამახინჯებული პრინციპები (პაპების უცოდველობა, მრევლისადმი ჩაგონება „არ განსაჯო, არამედ დაემორჩილე“ და სხვ.), ისინი ცდილობდნენ ხალხისათვის ჩაეგონებიათ, რომ ყველაფერი, რაც უსამართლოდ გეჩვენებათ, სამართლიანია და ღვთიური ძალით არის დადგენილი. ყველას, ვინც კი მათ დოგმებს, მათ მიერ ლოცვა-კურთხეულ ურთიერთობას ექვის ქვეშ დააყენებდა და ცოტად თუ ბევრად ხმას აღიმადლებდა, კოცონებით, წამებით

უმასპინძლებოდნენ, თანაც საიმპერეუნიო ჯოჯოხეთით აშინებდნენ⁵⁵. ლუთერი და ჰუსი ამხედრნენ ამ უმსგავსოების წინააღმდეგ, ჰუსი და მისი მომხრენი დაიღუპნენ, ლუთერმა კი გაიმარჯვა. ნ. ნიკოლაძის აზრით, ჰუსმა, დამარცხების მიუხედავად, დიდი როლი შეასრულა. მან კათოლიკურ ეკლესიას ნილაბი ჩამოხადა, ადამიანს მის წინააღმდეგ ბრძოლა გაუადვილა და ლუთერს შემდეგში საშუალება მისცა საფუძველი გამოეგრია კათოლიკური ეკლესიის შენობისათვის⁵⁶.

სვამს რა კითხვას, თუ რა იყო საერთო რეფორმაციასა და საფრანგეთის რევოლუციას შორის (რომელთაგანაც ერთი წმინდა რელიგიური მოვლენა იყო, მეორე კი მიზნად ისახავდა წოდებრივი და ეკონომიური უთანასწორობის მოსპობას), ნ. ნიკოლაძე წერს: ჰუსი და ლუთერი ამხედრდნენ გონებრივი რელიგიური დოგმებისა და ძალის წინააღმდეგ. ეს ძალა მათ უნდა დაემარცხებინათ არა იარაღის მეშვეობით, არამედ იმ საშუალებებით, რომლითაც თვით კათოლიკური ეკლესია ბოჰავდა ადამიანთა თავებს. ფრანგი რევოლუციონერები იბრძოდნენ ისეთი ძალაუფლების წინააღმდეგ, რომელიც თავს იცავდა არა თეოლოგიური დოგმებით, არამედ ძლიერი არმიით: იგი იცავდა არა თეოლოგიურ დოგმებს, არამედ მაშინდელი წარმოებითი ურთიერთობის უწესრიგობას (Нечреда). პირველ შემთხვევაში გამარჯვების მოსაპოვებლად რეფორმაციას უნდა დაემსხვრია მთავარი ძალა: კათოლიკური ეკლესიისაგან მთელი კათოლიკური სამყაროსადმი ბრმა მორჩილება და ეს ამოცანა გადაეწყვიტა საღვთისმეტყველო დისპუტების გზით. მეორე შემთხვევაში რევოლუციის წინააღმდეგ იყვნენ პრივილეგიური კლასები—თავადაზნაურობა და სამღვდლელობა. აქ პირველი მეთოდით ბრძოლა არ შეიძლებოდა. საჭირო იყო უფრო დამაჯერებელი არგუმენტი. ე. ი. იარაღი, ძალის გამოყენება.⁵⁷

ჩამოთვლის რა რეფორმაციასა და საფრანგეთის რევოლუციას შორის არსებულ განსხვავებებს, ნ. ნიკოლაძე ცდილობს, გააბას კავშირის ძაფები ამ ორ მოვლენას შორის და იგი სათანადო კონკრეტული ისტორიული მაგალითებით დაასაბუთოს.

იგი ფიქრობს, რომ რეფორმაციისა და საფრანგეთის რევოლუციის წინ ევროპაში არსებულ ვითარებას შორის ბევრი რამ საერთო იყო. ორთავე შემთხვევაში ადგილი ჰქონდა კათოლიკური სამღვდლელობის გახრწნას, ძალის უპირატესობას, საყოველთაო კორუფციის

⁵⁵ Н. Николадзе, *დასახ. რეცენზია*, Тав. «Народное богатство», 1961, № 28.

⁵⁶ იქვე.

⁵⁷ იქვე.

გაბატონებას, ძალის ბატონობას შრომაზე, შრომის არარენტაბელობას. ტანჯვა-წამებასა და მასობრივ დასჯას და ა. შ. „მამასადამე, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — რეფორმამდელი და რევოლუციამდელი ევროპის საზოგადოებრივი მდგომარეობა ერთი და იგივე იყო“.⁵⁸ ამიტომ იმ ეჭმებს, რომელთაც სურდათ ეწამლათ რევოლუციამდე არსებული წყულებისათვის, მისი შეხედულებით, არ შეეძლოთ არ ესარგებლათ იმ რეცეპტებითა და წამლებით, რომელსაც აყენებდნენ რეფორმაციის მოღვაწეები.⁵⁹

აქამებს რა თავის მოსაზრებებს რეფორმაციისა და საფრანგეთის რევოლუციის ურთიერთდამოკიდებულებაზე, ნ. ნიკოლაძე მაინც ხაზს უსვამს ამ ორ ისტორიულ მოვლენას შორის არსებულ არსებით განსხვავებას. რაში ხედავს იგი ამ არსებით განსხვავებას? იმაში, რომ, მისი აზრით, იოანე ჰუსის დროს, ჯერ კიდევ არ არსებობდა პირობები ძნობის გადაგებისათვის, რეფორმაცია შეეხო საზოგადოების იმ ფენებს, რომლებსაც ინდივიდუალიზმის პრინციპი არსებით სარგებლობას აძლევდა, ამიტომ ლუთერის მოძღვრებას ხელი ჩასჭიდა საშუალო კლასმა, ბურჟუაზიამ, სოფლის დაბეჩავებული მასა კი, რომელიც ლუკმა პურზე ოცნებობდა, ინდიფერენტულად შეეგება მას. რაც შეეხება საფრანგეთის რევოლუციას, „დაბალი კლასი“, თავისი მდგომარეობის პირობებში („ბრბო“ ზიბელის გამოთქმით), მთელი არსებით გამოეხმაურა მას და მასში დაინახა თავისი ხსნის ერთადერთი საშუალება.⁶⁰

ჩვენს მიზანს არ შეადგენს გავაანალიზოთ ნ. ნიკოლაძის მოსაზრებები აღნიშნული ორი ისტორიული მოვლენის ურთიერთკავშირზე. ჩვენი შეხედულებით, ისტორიული პარალელები საერთოდ საკმაოდ საფრთხილო საქმეა. ყოველ ისტორიულ ეპოქას, როგორც გვასწავლის მარქსიზმი, თავისი ტკივილები და ამოცანები გააჩნია, ამიტომ ამა თუ იმ ისტორიული ეპოქის მოვლენა თავისებრივად განსხვავდება მეორე ეპოქის მოვლენისაგან. მართლაც, როგორც მიუთითებს თვით ნ. ნიკოლაძე, საფრანგეთის რევოლუცია არსებითად განსხვავდებოდა რეფორმაციისაგან, სხვადასხვა იყო მისი ბრძოლის ფორმები, მიზნები, ამოცანები და მამოძრავებელი ძალები. მაგრამ ჩვენთვის არსებითი მნიშვნელობა აქვს იმ ფაქტს, რომ ის შეხედულებები, რომელსაც ნ. ნიკოლაძე გამოთქვამს რევოლუციამდელ საფრანგეთში არსებული ვითარების გამო, ერთხელ კიდევ ადასტურებს ჩვენს მოსაზრებას იმაზე, რომ ნ. ნიკოლაძემ წინ წამოსწია სოციალ-ეკონო-

⁵⁸ Н. Николадзе, დასახ. რეცენზია, გაზ. «Народное богатство», 1864, № 28.

⁵⁹ იქვე.

⁶⁰ იქვე.

მიკური მოტივები, კონკრეტული მაგალითებით დაადასტურა რევოლუციის გარდუვალობა, იგი კანონზომიერ მოვლენად მიიჩნია და წინ დააყენა ხალხის მასები, რომლის ინტერესებსაც დაუკავშირა ამ რევოლუციის აუცილებლობა.

ამგვარად, ნ. ნიკოლაძე ცნობს: ა) საფრანგეთის 1789—1794 წლების რევოლუციის ისტორიულ აუცილებლობას; ბ) მის სათავეს რევოლუციამდელი საფრანგეთის ეკონომიკურ და სოციალურ-პოლიტიკურ ურთიერთობაში ზედავს; გ) აღნიშნავს განმანათლებელთა მოწინავე იდეების დიდ როლს ძველი წყობილებისათვის ნიადაგის გამოცლისა და პოლიტიკური რევოლუციის მომზადების საქმეში; დ) ხაზს უსვამს ამ რევოლუციის პროგრესულ მნიშვნელობას, რასაც იმაში ზედავს, რომ მან ბოლო მოუღო ძველ დრომოკმულ წარმოებით ურთიერთობებს, მძლავრი ბიძგი მისცა კაპიტალისტური წარმოების განვითარებას და სრულიად შეცვლა საფრანგეთის ეკონომიკური, პოლიტიკური სახე, მისი სულიერი სამყარო, არნახული გაქანება მისცა მეცნიერულ აზრსა და საფრანგეთის განახლების ფაქტორის როლი შეასრულა; ე) მიიჩნევს მას ევროპულ რევოლუციად, რომელმაც საფრანგეთის მიღმაც სერიოზული სოციალ-ეკონომიკური ცვლილებები მოახდინა და ახალი ვითარება შექმნა ევროპაში; ვ) კარგად ზედავს, რომ ამ რევოლუციამ, მისგან მოხდენილი დიდი ცვლილებების მიუხედავად, მაინც ჩაგვრისა და ექსპლუატაციის ერთი ფორმა შეცვალა მეორეთი და რომ მის ნაყოფს მოსახლეობის უმცირესობა — შეძლებულები დაეუფლნენ.

ყოველივე ამით ნ. ნიკოლაძემ სერიოზული ნაბიჯი გადადგა წინ მარქსამდელ, „მეტაფიზიკურ“, „მკვრეტელობით“ მატერიალიზმთან შედარებით და ზოგ რამეში ისტორიის მატერიალისტურ გაგებას მიუახლოვდა.

საფრანგეთის 1789—1794 წლების დიდ ბურჟუაზიულ რევოლუციას, როგორც ცნობილია, ბოლო მოუღო 9 თერმიდორის კონტრ-რევოლუციურმა გადატრიალებამ, რის შედეგადაც ძალაუფლება ხელთ აიღო რევოლუციის წლებში გამდიდრებულმა კონტრრევოლუციურმა ბურჟუაზიამ (ე. წ. „ნეუორიში“). 9 თერმიდორის აქტის ევოლუციას კი წარმოადგენდა დირექტორიის მმართველობა და 1799 წლის თვრამეტი ბრიუმერის სახელმწიფო გადატრიალება. ამ უკანასკნელმა „გენერლის ქუსლით“ გათელა რევოლუცია და ნაპოლეონ ბონაპარტის დიქტატურა დაამყარა. ამ ისტორიულ მოვლენებზე ნ. ნიკოლაძე გამოთქვამს თავის შეხედულებას, მაგრამ გაკვრით და სქემატურად, ისიც მომდევნო ისტორიული პროცესის გაშუქების დროს.

ნ. ნიკოლაძე, მართალია, ვერ გაერკვა მთლიანად იმ კლასობრივ

ბრძოლის ლაბირინთში, რომელიც გაიშალა საფრანგეთში 1794 წლის 9 თერმიდორის სახელმწიფო გადატრიალების შემდეგ, მაგრამ მან კარგად დაინახა ზოგათათვის დაფარული ჭეშმარიტება იმის შესახებ, რომ რევოლუციას არ მოუხპია საზოგადოებრივი ანტაგონიზმი და სოციალური ჰარმონია არ დაუმყარებია, რომ ძველი კლასობრივი ინტერესები ახალმა ინტერესებმა შეცვალა. ამ ახალი ინტერესების ბაზაზე კი აღმოცენდნენ ახალი საზოგადოებრივი კლასები, ამ კლასთა დაპირისპირება და ბრძოლა. ამიტომაც, რომ როდესაც ნ. ნიკოლაძე იხილავს საფრანგეთის ისტორიის მომდევნო პერიოდის ამბებს, ამ ნიმოხილვას იწყებს რევოლუციის შედეგად წარმოშობილი კლასთა დაპირისპირების გაშუქებით.

ნ. ნიკოლაძის აზრით, ყოველი ცვლილება და გაუმჯობესება ხალხის ცხოვრებაში დიდ მოძრაობას და ბრძოლას იწვევს. ასე მოხდა საფრანგეთშიაც. საფრანგეთის ცხოვრების განვითარებამ რევოლუციის შედეგად წარმოშვა დიდი მოძრაობა და ბრძოლა. აღმოცენდნენ მოპირდაპირე კლასები. ამ ახალი სოციალურ-ეკონომიკური ვითარების შედეგად წარმოშობილ კლასებს (მას 1794—1799 წლების მონაკვეთის კლასები აქვს ნაგულისხმევი) იგი უწოდებს კონსერვატიულ-რევოლუციურ და „დაჩაგრულთა“ პარტიებს. პირველი პარტია. მისი აზრით, მდიდრების, მეზატონეების, შეძლებული ვაჭრების. კარისკაცების ინტერესებს გამოხატავდა, იცავდა მათ პრივილეგიებს და ებრძოდა ყოველგვარ რეფორმებსა და ცვლილებებს ცხოვრების ყველა დარგში, რადგანაც საკუთარ დაღუპვად მიაჩნდა ეს ცვლილებები. მეორე პარტია, ნ. ნიკოლაძის თქმით, ემყარებოდა მოსახლეობის დაბალ ფენებს, რომლებიც გაჭირვებით და ოფლის წურჭით შოულობენ სარჩენ საშუალებას და იმ აზრს ვერ ითვისებდნენ, რომ სამართლიანია ისეთი წესი, რომელშიაც ყველაზე უფრო ნაკლები სიამოვნება და სარგებლობა რგებია იმას, ვინც ყველაზე მომეტებულს შრომობს და თითქმის ყოველნაირი სიამოვნება, ღატკობა და ხალისი მარტო იმათ მინიჭებულია, ვინც სრულებით უსაქმოა. უშრომოდ და უსარგებლოდ ცხოვრობს დედამიწაზე“.⁶¹ ამ პარტიის მესვეურები, ნ. ნიკოლაძის თქმით, ცდილობდნენ სრულებით შეეცვალათ საფრანგეთის ცხოვრების წყობილება და ისეთი სახელმწიფოებრივი წყობილება დაემყარებინათ, სადაც საზოგადოების ყოველ წევრს მისი ნიჭის, შრომის და გონებრივი მონაცემების შესაბამისი ადგილი ექნებოდა.

პირველი პარტიის სახელწოდებაში ნ. ნიკოლაძე გულისხმობს

⁶¹ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), შარშან და შარშანწინ, გაზ. „დროება“, 1872, № 1.

9 თერმიდორის კონტრრევოლუციური გადატრიალების შედეგად გაბატონებული სპეკულანტური ბურჟუაზიისა და სხვა გამყვლეფელი წრეების ინტერესების გამომხატველ პოლიტიკურ დაჯგუფებებს, „დაჩაგრულთა“ პარტიის სახელწოდების ქვეშ კი — „ძველ და ახალ იაკობინებს“, ბაბეფის მომხრეებს, რადიკალურ წვრილბურჟუაზიულ და სხვადასხვა სოციალისტური ელფერის მქონე პარტიებს, ორთავე შემთხვევაში სახელწოდებები კრებად ხასიათს ატარებს. პირველი პარტია, როგორც ცნობილია, იბრძოდა როგორც რიგების საფრთხის წინააღმდეგ მარჯვნივ, ისე იაკობინელთა წინააღმდეგ მარცხნივ. იაკობინელთა ნაშთები და მშრომელთა ინტერესების გამომხატველი სხვა ჯგუფები, რომელთაც რევოლუციის შედეგებმა იმედი გაუტეხა. რადგან მის ნაყოფს მსხვილი ბურჟუაზია დაეუფლა. იბრძოდნენ მშრომელთა მდგომარეობის გაუმჯობესებისათვის.

აღნიშნულ მოპირდაპირე პარტიათა ხანგრძლივი და მეტად მწვავე საურთიერთო ბრძოლით და ამ ბრძოლის შედეგად ორთავე პარტიის თანაბარი დასუსტებით, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, შეიქმნა პირობები თვრამეტი ბრიუმერის სახელმწიფო გადატრიალებისა და ნაპოლეონ ბონაპარტის დიქტატურის დამყარებისათვის. ასეთ ნიადაგზე აღმოცენდება საერთოდ ბონაპარტისტული კონტრრევოლუციური გადატრიალება⁶².

„ნაპოლეონელების მოქმედება, — წერს იგი, — მიმართავს რა ხატოვან შედარებას ხალხური სიტყვიერებიდან მოყვანილი მაგალითით, ნიადაგ და ყოველთვის იმისთანა იყო, როგორც მელიის მოქმედება ხალხურ ზღაპარში. ლომი და ვეფხვი რომ ირმისათვის ებრძოდნენ ერთმანეთს, მაშინ მელა ისაკუთრებდა ირმის ნეშტს.“ „ისინი სარკებლობდნენ იმით, რომ მოწინავე და ძველმოყვარე პარტიები დაღალვიტ სულს ძლივს იბრუნებდნენ და ამ პარტიების უკეთესი პირები მკედარი ეყარნენ ბრძოლის ველზე. ამ დაღალვიტ გამხნეებულის, ნაპოლეონების მოდგმა სწყვეტდა ბრძოლას, ამშვიდებდა არემარეს, ჰკლავდა ყოველ ცხოველ სიტყვას და მოძრაობას“, ატყუებდნენ ხალხს, რომ წესრიგის დასამყარებლად მოვევლინე ქვეყანას და ავანტიურისტების დახმარებით თავიდან იცილებდნენ მოწინააღმდეგეს.⁶³

თვრამეტი ბრიუმერის კონტრრევოლუციური გადატრიალების მოყვანილი შეფასება ისტრიულად სწორია და მეთოდოლოგიურადაც გამართული. შინაპოლიტიკურმა ქაოსმა და ურთიერთბრძოლის პრო-

⁶² ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), შარშან და შარშანწინ, გაზ. „დროება“, 1872, № 1.

⁶³ იქვე.

ცესში მოპირდაპირე კლასების დასუსტება-ნიველირებამ მართლაც, ნიადაგი შეამზადა დირექტორიის უძლეური ხელისუფლების მოსპობისათვის. მან გზა გაუკაფა „ძლიერი ხელისუფლების“ ახალ სახელმწიფო გადატრიალებას. სწორედ ასე ხსნიან მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსები 1799 წლის 18 ბრიუმერის სახელმწიფო გადატრიალებას. დირექტორიის დროს საფრანგეთში გაჩაღებული ბრძოლა მოპირდაპირე კლასობრივ ძალებს შორის (როიალისტები და იაკობინელები. ვ. დ.), — წერდა კ. მარქსი, — დამთავრდა მით, რომ „... ყველანი ისე გაათანაბრა, რომ ყველა კლასმა თანაბარი უძლეურობით და თანაბრად უხმოდ მუხლი მოიდრიკა კონდახის წინაშე“.⁶⁴ ასეთსავე შეფასებას აძლევენ ამ აქტს ფ. ენგელსი და ვ. ი. ლენინი. რევოლუციური და კონტრრევოლუციური ძალების ხანგრძლივი საუბრთიერო ბრძოლა, მათი თანაბრად დასუსტება, ამ ბრძოლის პროცესში აქტიურად მებრძოლი პოლიტიკური პარტიის არარსებობა, საერთო პოლიტიკური ქაოსი, ეკონომიკური მოშლადობა და მქონებელთა კლასების ბურჟუაზიისა და გლეხობის მისწრაფება ძლიერი ხელისუფლებისაკენ. ასეთია იმ ფაქტორთა კომპლექსი, რომელიც მუდამ გზას უკაფავდა ნაპოლეონებს სახელმწიფო გადატრიალებისაკენ.

მაგრამ ნ. ნიკოლაძის მოყვანილ შეფასებას მაინც აქვს ერთი არსებითი მეთოდოლოგიური ნაკლი. იგი არაფერს ამბობს იმაზე, რომ ბურჟუაზიამ, რომელსაც მოსვენებას არ აძლევდა რევოლუციის შედეგად მოპოვებული პოლიტიკური ხელისუფლებისა და ეკონომიკური „ბიზნესის“ დაკარგვის საფრთხე, გადამწყვეტი როლი შეასრულა ბონაპარტეს დიქტატურის დამყარების საქმეში. მტკიცე ხელისუფლების შექმნით დაინტერესებული იყო გლეხობაც, რომელსაც ეშინოდა, არ დაეკარგა რევოლუციის შედეგად მიღებული მიწა და „მოქალაქეობრივი“ უფლებები. მას მხედველობის გარეშე რჩება ის კლასობრივი ინტერესები, რომელმაც, მოპირდაპირე პარტიების ნიველირებასთან ერთად, გზა გაუკაფა ნაპოლეონ ბონაპარტს სახელმწიფო გადატრიალებისაკენ და საშუალება მისცა მას, წარმატებით დაეგვირგვინებინა იგი.

მართებული და ნათელი წარმოდგენა აქვს ნ. ნიკოლაძეს თვით ბონაპარტისტული ხელისუფლების კლასობრივი დანიშნულებისა და არსის შესახებ. მას ეს ხელისუფლება მიაჩნია არა ზეკლასობრივ ხელისუფლებად, არამედ კლასობრივ ხელისუფლებად, რომელსაც ზეკლასობრივი, ზოგადდეროვნული ნილაბი გააჩნია. მას ესაჭიროება ეს ნილაბი იმისათვის, რომ საზოგადოების ყველა კლასის დამცველად გაასაღოს თავისი თავი და თავისი ბატონობა შეინარჩუნოს. მან კარ-

⁶⁴ კ. მარქსი, სურამეტი ბრიუმერი ლეი ბონაპარტისა, თბ., 1932, გვ. 129.

გად იცის, რომ ბონაპარტეებს ესაჭიროებათ დემავოგია. ტერორი, ავანტიურები, ზარბაზნების გრიალი, ყოველგვარი დემოკრატიული აზრის ჩახშობა, რომ ამით იმოქმედონ მასებზე, დიდხანს იბატონონ.⁶⁵

პირადად ნაპოლეონ პირველს ნ. ნიკოლაძე უწოდებს ისეთ სამხედრო ხელისუფალს, რომელმაც „... ლაგამი აუდვა რევოლუციას“, ბოლო მოუღო ამ რევოლუციის მონაპოვარის დიდ ნაწილს, მაგრამ რომელიც, ამასთან ერთად, ალაგმული რევოლუციის ძალებით ებრძოდა ევროპის „...ძველ წესს და განწყობილებას“⁶⁶. ნაპოლეონ ბონაპარტი, ნ. ნიკოლაძის აზრით, დასაწყისში ღვთისაგან მოვლენილ გმირად ითვლებოდა, „... რომელსაც მთელი კაცობრიობა ემონებოდა. იმას როდი დაეძებდნენ, თუ რა ხეირი მოუტანა საფრანგეთის იმ გაუმჯობესების შეწყვეტამ, რომელნიც რევოლუციას მოსდევდნენ, და იმ ნიადაგი ომების ქექა-ქეხილის გრიალმა, რომლითაც ათრობდა ნაპოლეონი თავის ჯარს და ხალხს. რევოლუციამ ძველი უწესობა მოსპო, ათასი წლის მსგავსი განწყობილების დანგრევით და ახალი წესის და განმართულების შემოღებით... ნაპოლეონი კი... ნელ-ნელა და ჩუმ-ჩუმად სპობდა თითო-თითოდ იმ ახალ დაწესებულებებს, რომლითაც რევოლუციამ საფრანგეთი გააძლიერა...“⁶⁷

როგორც ვხედავთ, ნ. ნიკოლაძე ნაპოლეონ ბონაპარტს ერთსა და იმავე დროს უწოდებს საფრანგეთის პირველი ბურჟუაზიული რევოლუციის „მკვლელს და მემკვიდრეს“, თუმცა იგი განსაკუთრებით გახანავეს მის პირველ „მისიას“, რევოლუციის ჩამხშობის მისიას. ნ. ნიკოლაძე მართებულად მიუთითებს ნაპოლეონის მიერ სისტემატურად წარმოებული ომების და „ქექა-ქეხილის გრიალზე“, რომელსაც თან სდევდა ახალ-ახალი გამარჯვებები და ტერიტორიულ გაფართოებათა დამატობელი გავლენა საფრანგეთის მოსახლეობაზე. იგი არმიას იმპერატორის პოლიტიკის იარაღად აქცევდა და ხალხს საშინაო საპირბოროტო საკითხების მიმართ აქტიური ყურადღების მიქცევის შესაძლებლობას ართმევდა. ნაპოლეონ ბონაპარტის ხელისუფლების კლასობრივი მისიის ის შეფასება, რომელიც ნ. ნიკოლაძემ მოგვცა, დღესაც არ შეიძლება ჩაითვალოს მოძველებულად: იგი ძირითადად ემთხვევა ბონაპარტისტული ხელისუფლების იმ შეფასებას, რომელიც საბჭოურ ისტორიოგრაფიაშია მიღებული და, რომელიც მარქსისტულ-ლენინურ საფუძვლებს ემყარება.

მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსები ბონაპარტიზმს მმართველო-

⁶⁵ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), დასახ. წერ., გვ. „დროება“, 1872. № 1.

⁶⁶ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), ნაპოლეონ შესაძის ცხოვრება, ეურ. „ერაზული“, 1873, № 1, გვ. 117.

⁶⁷ იქვე, გვ. 117—118.

ბის ისეთ ფორმად მიიჩნევენ, რომელსაც წარმოშობს „... ბურჟუაზი-ის კონტრარევოლუციურობა დემოკრატიულ გარდაქმნათა და დემოკრატიული რევოლუციის ვითარებაში.“⁶⁸ ნაპოლეონის გამარჯვება იყო „... აღმასრულებელი ხელისუფლების გამარჯვება საკანონმდებლო ხელისუფლებაზე, უფრაზო ხელისუფლების გამარჯვება ფრაზის ხელისუფლებაზე.“⁶⁹ დესპოტიზმის, უხეში ძალის, გენერლის დიქტატურის გაბატონება, უმცირესობის ნების ძალით თავზე მოხვევა მოსახლეობის დიდ უმრავლესობაზე.

მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსები არაერთხელ აღნიშნავდნენ ბონაპარტისტული ხელისუფლების კლასობრივ ხასიათს. ისინი ნილბას ხდიან ბონაპარტების ცდას „პატრიარქალურ კეთილისმყოფელად“ და ზეკლასობრივ ძალად დაესახათ თავიანთი თავი.

ნ. ნიკოლაძეს კარგად აქვს გაგებული ნაპოლეონ ბონაპარტის ორმაგი „მისია“ დასავლეთ ევროპაში იმ მეზობელ ქვეყნებში, რომელთაც იგი ებრძოდა იარაღით. ერთის მხრივ, იგი იპყრობდა ამ ქვეყნებს, სპობდა მათ ეროვნულ დამოუკიდებლობას, ძარცვავდა მათ სიმდიდრეს და იმონებდა მკვიდრ მოსახლეობას. ეს იყო უსამართლო, დაპყრობითი „იმპერიალისტური“ პოლიტიკა. ამ პოლიტიკის პასუხს წარმოადგენდა აღნიშნული ქვეყნების მოსახლეობის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი სამართლიანი ბრძოლა ნაპოლეონის აგრესიის წინააღმდეგ. მეორის მხრივ, ნაპოლეონ ბონაპარტი დაპყრობილ ქვეყნებში ბოლოს უღებდა კათოლიკური ეკლესიის, მონარქთა და ფეოდალთა ბატონობას, სპობდა ფეოდალურ-შუასაუკუნეობრივ ურთიერთობას, ფეოდალურ სეპარატიზმს და ხელს უწყობდა ეროვნული გაერთიანების პროცესს. იგი დაპყრობილ ადგილებში ამკვიდრებდა (თუმცა ძალის მეშვეობით) იმ მოწინავე ბურჟუაზიულ ურთიერთობას, საფრანგეთის რევოლუციის იმ პროგრესულ შედეგებს, რომელიც ხელსაყრელი იყო გამარჯვებული ბურჟუაზიული კლასისათვის. ბურჟუაზიული წარმოებითი ურთიერთობის დამკვიდრება ისტორიულად საჭირო ბურჟუაზიულ-პროგრესული აქტი იყო და ამაში მდგომარეობდა ნაპოლეონის — დამპყრობელისა და გამძარცველის, ამჯერად პროგრესული მისია, რაც ასე მკაფიოდ აქვთ ხაზგასმული მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსებს.

მაგრამ ნ. ნიკოლაძე, სავსებით სამართლიანად მიუთითებდა რა ნაპოლეონის დიქტატურის კლასობრივ ხასიათზე, ხაზგასმით აღნიშნავდა რა იმ ფაქტებს, რომ მან ლაგამი აუღდა რევოლუციას

⁶⁸ ვ. ი. ლენინი, ქვებს ხედავს, რიყეს ვერაო, თხზ. ტ. 25, გვ. 305.

⁶⁹ კარლ მარქსი, თერამეტი ბრიუმერი ლუი ბონაპარტისა, გვ. 128.

საფრანგეთში“... არაფერს ამბობდა იმაზე, რომ თვით საფრანგეთშიაც ნაპოლეონ პირველის სამხედრო დიქტატურამ გარკვეული როლი შეასრულა, მან შემდგომი გასაქანი მისცა რევოლუციის შედეგად აღმოცენებულ ბურჟუაზიულ ურთიერთობას. ნაპოლეონმა, — წერს კ. მარქსი, — „... საფრანგეთის შიგნით შექმნა პირობები, რომლებშიც შეიძლებოდა განვითარებულიყო თავისუფალი კონკურენცია, დამუშავებულიყო დაქუცმაცებული მიწის საკუთრება და გამოყენებულიყო ერის ბორკილებასწინილი სამრეწველო საწარმოო ძალა; ხოლო საფრანგეთის საზღვრებს მიღმა მან ყველგან აღგავა ფეოდალური ფორმები, რამდენადაც ეს საჭირო იყო, რათა საფრანგეთის ბურჟუაზიული საზოგადოებისათვის შესაფერი დროის შესაბამისი გარემო შეექმნა ევროპის კონტინენტზე“.⁷⁰

განხილულ საკითხებთან მჭიდრო კავშირშია ის მოსაზრება, რომელიც ნ. ნიკოლაძემ გამოთქვა რევოლუციურ-იაკობინური და ნაპოლეონის ომების ხასიათზე.

ნიკო ნიკოლაძის დაკვირვებულ თვალს მხედველობიდან არ გამოორჩენია ის ძირეული განსხვავება, რომელიც არსებობდა საფრანგეთის დიდი რევოლუციის დროს აღმოცენებულ რევოლუციურ ომებსა და ნაპოლეონის ომებს შორის.

მართალია, მათ გააჩნდათ ზოგიერთი საერთო ნიშანი, მაგრამ ამ ომების ხასიათი და შედეგები სრულიად სხვადასხვა იყო. ეს იყო თვისებრივი სხვაობა და არა წერილმანი რამ.

როგორც ცნობილია, მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსები ევროპის მეფეების, ფეოდალებისა და სამღვდელოების კონტრრევოლუციური კოალიციის წინააღმდეგ გაჩაღებულ ფრანგი ხალხის ომს (რომელიც 1792 წელს დაიწყო) უწოდებდნენ იაკობინურ, სამართლიან, განმათავისუფლებელ და პროგრესულ ომს. ეს ომი, რომელიც ფრანგ ხალხს თავზე მოახვია საფრანგეთის რევოლუციის მტრებმა, მიზნად ისახავდა რევოლუციის მონაპოვრის დაცვას, სამშობლოს თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობის შენარჩუნებას, ინტერვენტებისა და შინაგანი კონტრრევოლუციის ვერაგული შეთქმულებების ჩაშლას.

1792 წელს შუა და აღმოსავლეთ ევროპის რეაქციულმა მეფეებმა კავშირი შეკრეს რევოლუციური საფრანგეთის წინააღმდეგ, რათა იქ ძველი წყობილება აღედგინათ. 1792 წლის ომი იყო შეუზღუდავი მებატონე მეფეების დინასტიური ომი ახალი საფრანგეთის წინააღმდეგ... ომის მიზანი იყო აღედგინათ საფრანგეთში ძველი წყობილება.

⁷⁰ კარლ მარქსი, თვრამეტი ბრიუმერი ლეი ბონაპარტისა, გვ. 10.

ამ ომში საფრანგეთის რევოლუციურ არმიას („სანკულოტების“ არმიას, როგორც უწოდებდნენ მას დაციწვით რევოლუციის მტრები). რომელსაც აკლდა საჰმელი, სასმელი, იარაღი, ტანისამოსი, ღის-ციპლინა და გამოცდილი მეთაურები, შეეჯახა ევროპის კონტრრევოლუციური კოალიციის თავიდან ფეხებამდე შეიარაღებული, ღისციპლინირებული და ყოველმხრივ მომარაგებული ძლიერი არმია. მიუხედავად ამისა, საფრანგეთის რევოლუციურმა არმიამ სძლია მომხდური მტერი, დაიცვა სამშობლო და რევოლუციის მონაპოვარი და ომი თვით მტრების ტერიტორიაზე გადაიტანა. ეს იყო უდიდესი მობრუნება მაშინდელი ევროპის ხალხთა ცხოვრებაში, რომელსაც აღტაცებით შეეგება მთელი პროგრესული კაცობრიობა. ორი სოციალური სამყარო შეეჯახა ამ ომში და ორთა ჳიდილი ახალი, პროგრესული, ცხოვრების მოთხოვნილებით წარმოშობილი სოციალური სამყაროს გამარჯვებით დამთავრდა. საკუთარი სამშობლოსა და რევოლუციის მონაპოვარის დაცვის იდეებმა რევოლუციური საფრანგეთის არმიას უდიდესი სიმტკიცე და მაღალი მორალური თვისებები მიანიჭა. ეს იყო მისი გამარჯვების მთავარი და გადამწყვეტი პირობა. მოწინავე, დემოკრატიულმა და პროგრესულმა, რევოლუციით განაყოფიერებულმა ახალმა იდეებმა ფრანგი ჳარისკაცები პირდაპირ დევგმირებად აქცია და საშუალება მისცა მათ, მტრისაგან მიღებული დარტყმისათვის გაათქეცებული კონტრდარტყმით ეპასუხათ.

საფრანგეთის რევოლუციურმა არმიამ, გაწმინდა რა საკუთარი სამშობლო უცხოელი ინტერვენტებისაგან, ომის ასპარეზი თვით საფრანგეთის ჳეზობელი სახელმწიფოების (გერმანია, იტალია, პოლანდია და სხვ.) ტერიტორიაზე გადაიტანა. მან აქაც გაავრცელა ახალი იდეები, დანერგა პროგრესული ბურჳუაზიული ურთიერთობანი და ღოზუნგის „ომი სასახლეებს, მშვიდობა ჳოხებს“ პრაქტიკული გატარებით იმ ჳეყენების ხალხებისათვის გამათავისუფლებელი მისია შეასრულა. ამ ომის შედეგად გაფართოვდა ბურჳუაზიული რევოლუციის ჩარჩოები და იგი მთელ ევროპის კონტინენტს მოედო.

ვ. ი. ღენინი, ადარებდა რა ერთმანეთს სამართლიან და უსამართლო ომებს, 1792—1794 წლების ომს სამართლიან და გამათავისუფლებელ ომს უწოდებდა და მის შესახებ წერდა:

მისი „მთავრი შინაარსი და ისტორიული მნიშვნელობა იყო აბსოლუტიზმისა და ფეოდალიზმის დამხობა... უცხო-ნაციონალური ჩაგვრის მოსპობა“... „საფრანგეთის რევოლუციურ ომებში იყო ფრანგების მიერ სხვისი ჳეყენების ძარცვისა და დაპყრობის ელემენტი, მაგრამ ეს ოღნავადაც არ ცვლის ამ ომების ძირითად ისტორიულ

მნიშვნელობას, რომლებიც ანგრევდნენ და არყევდნენ მთელი ძველი, ბატონყმური ევროპის ფეოდალიზმსა და აბსოლუტიზმს.⁷¹

ნ. ნიკოლაძე კარგად ერკვევა აღნიშნული ომის ხასიათში და მას ორ სისტემას შორის აღმოცენებულ ომად მიიჩნევს. საფრანგეთის რევოლუციის ახალ იდეებს იგი დიდ როლს ანიჭებს და მას გადამწყვეტ მნიშვნელობას აკუთვნებს საფრანგეთის რევოლუციური არმიის მიერ ევროპის კონტრრევოლუციური კოალიციის არმიებზე გამარჯვების საქმეში.

საფრანგეთის კონვენტის არმიის ფეხშიშველი და თითქმის უიარაღო რაზმები, — წერს იგი, — შეეჩახნენ რა მთელი ძველი ფეოდალური ევროპის დისციპლინირებულ არმიებს, შეჰქონდათ ახალი კულტურა იმ ქვეყნებში, სადაც ისინი შედიოდნენ და ამაში იყო მთელი მათი ძლევამოსილება. მათი ენთუზიაზმის წინაშე, მათი ახალი მოძღვრების წინაშე (აქ ნ. ნიკოლაძე ალევორიულად და ეზოპეს ენით ლაპარაკობს, ფრჩხილებს არ ხსნის და ცენზურული პირობების გამო თავის ნამდვილ აზრს ნიღბავს, ვ. დ.) როგორც იერიქონის საყვირის ხმის ქვეშ, ეცემოდნენ ასწლიანი სიმტკიცის მქონე სიმაგრეები, სისტემები და წესები.⁷²

ნ. ნიკოლაძე ხაზგასმით აღნიშნავს ახალი, პროგრესული იდეებით აღჭურვილი საფრანგეთის რევოლუციური არმიის გამათავისუფლებელ მისიას მეზობელ ქვეყნებში, მის მიერ იქ მოხდენილ რადიკალურ ცვლილებებს და ძველი ურთიერთობის საფუძვლიანად დანერგვას; „ამ რაზმებმა, — განაგრძობს იგი, — მართლაც დაიპყრეს იმ ხალხების ნება და თავები, რომელთაც შეეჩახნენ, ყოველივე ის, რასაც ისინი ანგრევდნენ, უკვე ველარ დგებოდა საფლავიდან“.⁷³

მაგრამ საფრანგეთში რევოლუცია დამარცხდა. 9 თერმიდორმა გზა გაუკაფა კონტრრევოლუციურ დირექტორიას, შემდეგ კი 18 ბრიუმერმა — ნაპოლეონ ბონაპარტის გაბატონებას. ძირეულმა ცვლილებებმა საფრანგეთის სოციალურ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში სათანადო ცვლილება მოახდინა 1792 წელს აღმოცენებულ ომების ხასიათში. დამთავრდა ეროვნულ-გამათავისუფლებელი, სამართლიანი ომი და იგი უსამართლო, მტაცებლურ, აგრესიულ ომებში გადაიზარდა. ასეთი იყო ნაპოლეონის მიერ წარმოებული ომები ევროპის სახელმწიფოების წინააღმდეგ. თავის მხრივ, ნაპოლეონის არმიების მიერ გათელილი, გაძარცვული და დამონებული ევროპის ხალხების ბრძოლა

⁷¹ ვ. ი. ლენინი, სოციალიზმი და ომი, თბ., ტ. 21, IV, გამ., გვ. 363.

⁷² Н. Никол адзе, На праздни ки, газ. «Новое обозрение», 1889, № 2046.

⁷³ იქვე.

ნაპოლეონის უღლის წინააღმდეგ სამართლიან და გამათავისუფლებელ ხასიათს იღებს.

ეროვნული ომი შეიძლება იმპერიალისტურ ომად იქცეს და პირიქით. — წერს ვ. ი. ლენინი, — მაგალითი: საფრანგეთის დიდი რევოლუციის ომები დაიწყო როგორც ეროვნული ომები... ხოლო როდესაც ნაპოლეონმა საფრანგეთის იმპერია შექმნა და ევროპის მთელი რიგი... ეროვნული სახელმწიფოები დაიმონა, მაშინ საფრანგეთის ეროვნული ომები იმპერიალისტურ ომებად გადაიქცნენ და მათ თავის მხრივ გამოიწვიეს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ომები ნაპოლეონის იმპერიალიზმის წინააღმდეგ.⁷⁴

დაახლოებით ასეთსავე აზრს ავითარებს ამ საკითხზე ნ. ნიკოლადე. მისთვისაც ნათელია, რომ რევოლუციის დამარცხებამ და ნაპოლეონის გაბატონებამ საფრანგეთის ისტორიაში სრული გარდატეხა მოახდინა საფრანგეთის მიერ წარმოებულ ომს დაუკარგა ძველი სამართლიანი ხასიათი და იგი დაპყრობით-მძარცველურ ომებში გადაზარდა. ნაპოლეონის არმიებმა მეზობელ ქვეყნებში ძირითად ამოცანად დაპყრობები, გაძარცვა და დამონება დაისახეს და არა ძველი ურთიერთობის მსხვერვა.

ძველი რაზმების შემდეგ, რომლებიც ახალი მრწამსის, ახალი ზნე-ჩვეულებების და ახალ ურთიერთობათა მატარებელნი იყვნენ, — წერს ნ. ნიკოლადე — მოძრაობა დაიწყო ახალმა რაზმებმა. თვით საფრანგეთში ჩახშობილ იქნა ახალი მსოფლმხედველობის წყარო, ნაპოლეონ პირველის საფრანგეთი აგზავნიდა არმიებს... მაგრამ არა ახალ სულს და მსოფლმხედველობას. ნაპოლეონის არმიებმა ძალმომრეობას მიჰყვეს ხელი; ამან აღაშფოთა ევროპის მოსახლეობა, რომელმაც იარაღს მოკიდა ხელი და დაამხო ნაპოლეონის უღელი.⁷⁵

მაგრამ ნ. ნიკოლადეს მხედველობიდან არ რჩება ისიც, რომ საფრანგეთის რევოლუციისა და რევოლუციური არმიების მიერ ევროპის მეზობელ ქვეყნებში დანერგილი ახალი, პროგრესული ურთიერთობის თესლი იქ გაღვივდა, ხელსაყრელი ნიადაგი პოვა და თავისი ნაყოფი გამოიღო: ცვლილებას ომის ხასიათში მაინც არ მოუხპია სავსებით აღნიშნული თესლის გაღვივების პროცესი.⁷⁶

⁷⁴ ვ. ლენინი, იუნიუსის ბროშურის შესახებ, თბ., ტ. 22, გვ. 392 — 391.

⁷⁵ И. Николадзе, На праздники, газ. «Новое обозрение», № 2946

⁷⁶ იქვე, 1917 წელს გაზეთ „Русская воля“-ში მოთავსებულ წერილში („Три республики“, № 16, 15. III), ნ. ნიკოლადე ისევ დაუბრუნდა ამ საკითხს მან ერთხელ კიდევ გახაზა 1792—1794 წლების ომების სამართლიანი, პროგრესული ხასიათი საფრანგეთისათვის და კონტრრევოლუციური, უსამართლო—ევროპის კოალიციისათვის.

3. 1848 წლის რევოლუციის, მეორე იმპერიისა და ნაპოლეონ მესამის შესახებ

საკმაოდ ვრცლად აშუქებს ნ. ნიკოლაძე საფრანგეთის ახალი ისტორიის მომდევნო პერიოდის ისეთ საკითხებს, როგორიცაა: 1848 წლის რევოლუცია, მეორე იმპერია და მისი კრაზი. აღნიშნული მოვლენების ისტორიული თანმიმდევრობით გააშუქებისას ნ. ნიკოლაძე ახდენს ექსკურსს ახლო წარსულში, რითაც იგი მოკლედ მოხაზავს იმ მთავარ ამბებს, რომელიც მოხდა 1815—1848 წლებში.

ნ. ნიკოლაძე. პირველ ყოვლისა, ხაზს უსვამს იმ ფაქტს. რომ საფრანგეთის 1789—1794 წლების დიდ ბურჟუაზიულ რევოლუციას არ მოუსპია საზოგადოებრივი დაპირისპირება და კლასობრივი ბრძოლა, რომ საფრანგეთის რევოლუციის ლოზუნგები „თავისუფლება, ძმობა და თანასწორობა“ მოსახლეობის უმრავლესობისათვის საკმედ არ ქცეულა, ცხოვრებაში არ დანერგულა და უმნიშვნელო ფრაზად დარჩა. მას მხედველობის არედან არ გამორჩენია ის გარემოება, რომ რევოლუციის შედეგებით ყველას არ უსარგებლია, რომ „საქმით მარტო ზოგიერთები განთავისუფლდა“ (ხაზი ჩემია. ვ. დ.) და „... ხალხის ნამდვილი ეკონომიური მდგომარეობა დიდად არ შეცვლილა“.⁷⁷

ნ. ნიკოლაძე, მართალია, ხედავს, რომ რევოლუციის შედეგად თავდაზნაურობისა და ეკლესიის მამულების დიდი ნაწილი ვაჭრების, მოქალაქეებისა და სოფლელების ერთი ნაწილის ხელში გადავიდა, მაგრამ იგი ყველას არ რგებია, პირველ რიგში კი „მუშა ხალხს.“ მისი განსაზღვრით, მშრომელ ხალხს რევოლუციამ პირადი თავისუფლება მიანიჭა, მის მატერიალურ პირობებზე კი არ უზრუნვია. აქედან წარმოიშვა უმჯობესი ბედის მოპოვების სურვილი.⁷⁸

რევოლუციის ნაყოფს ხალხის მხოლოდ ნაწილი დაეუფლა. მას დაპირებული თანასწორობა არ მოუტანია მოსახლეობის უმრავლესობისათვის; მათი ცხოვრების პირობები არ გაუმჯობესებულა: ეკონომიკური უთანასწორობა დარჩა, დარჩა ექსპლოატაცია და საზოგადოებრივი ანტაგონიზმი, სოციალური ბრძოლა ახალ ფაზაში შევიდა, აი რა დასკვნამდე მიდის ნ. ნიკოლაძე რევოლუციის შედეგების შეფასებისას.

აღნიშნული შეფასებით, ნ. ნიკოლაძე დიდად უახლოვდება მოცემულ საკითხზე თანამედროვე მარქსისტულ ისტორიოგრაფიაში არ-

⁷⁷ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), ნაპოლეონ მესამის ცხოვება. ჟურ. „ქრებულ“, 1873, № 1, გვ. 66--67.

⁷⁸ იქვე, გვ. 67.

სებელ შეხედულებას, რომელიც თავის მხრივ, მარქსის, ენგელსის და ლენინის სახელმძღვანელო დებულებებს ემყარება.

ეხებოდა რა 1789—1794 წლების რევოლუციის შედეგებს, ენგელსი წერდა შემდეგს: „რევოლუცია გამარჯვებას წარმოადგენდა მესამე წოდებისა, ე. ი. ერის უმრავლესობისა, რომელიც წარმოებაში და აღებამცემობაში იყო ჩაბმული, თავადაზნაურობასა და სამღვდელოებაზე. რომელნიც მანამდე პრივილეგიურ წოდებებს წარმოადგენდნენ. მაგრამ მესამე წოდების გამარჯვება სინამდვილეში ამ წოდების პატარა ნაწილის გამარჯვება აღმოჩნდა; იგი გამოიხატა იმაში, რომ პოლიტიკური ძალა-უფლება მისმა სოციალ-პრივილეგიურმა ნაწილმა შეძლებულმა ბურჟუაზიამ დაიპყრო.⁷⁹

აღნიშნავს რა რევოლუციის შედეგად საფრანგეთის სწრაფი ეკონომიკური განვითარებისა და ახალი ტექნიკის მასობრივად დანერგვის ფაქტს, ნ. ნიკოლაძე, ამასთან ერთად, კარგად ხედავს მის უარყოფით მხარეებს. ცხოვრების გაძვირებას, მანქანების მიერ მუშათა გამოძევებას წარმოებიდან და უმუშევრობის წარმოშობას. შარლ ფურიეს მსგავსად იგი რევოლუციის შედეგად წარმოქმნილ ახალ საზოგადოებრივ წყობილებაში, სხვა წინააღმდეგობებთან ერთად, ხედავს კაპიტალისტური წყობილების განუყრელ თანამგზავრს — კრიზისებს და იგიც მშრომელთა საყოფაცხოვრებო პირობების გაუარესების ერთ-ერთ პირობად მიაჩნია.⁸⁰

გაკვერთ ეხება რა რესტავრაციის წლებში საფრანგეთში არსებულ ვითარებას. ნ. ნიკოლაძე მიუთითებს როიალისტთა სხვადასხვა ჯგუფებსა და ლიბერალურ პარტიას (მსხვილი ბურჟუაზიის პარტიის) შორის ძალაუფლებისათვის ბრძოლის ფაქტზე. ლიბერალებს, მისი თქმით, ფართო სოციალური ბაზა არ გააჩნდათ და ხალხთან კავშირი არ ჰქონდათ, ხალხის ღუხვირ ცხოვრებას ვერ ხედავდნენ და მისი „...მატერიალური მდგომარეობის გაუმჯობესებაზე“ თავს არ იწუხებდნენ.

1830 წლის ივლისის რევოლუციას ნ. ნიკოლაძე მიიჩნევს 1815—1830 წლებში წარმოებული ბრძოლის ლოგიკურ შედეგად, ამ რევოლუციამ „ლიბერალი“ მეფე ლუი ფილიპე ორლეანელი დასვა ტახტზე, თუმცა სინამდვილეში იგი ლიბერალი არ ყოფილა და ხალხის მოწინააღმდეგე იყო. რევოლუცია, ნ. ნიკოლაძის თქმით, პარიზის „მუშა ხალხმა“ მოახდინა, მაგრამ გამარჯვების ნაყოფს ბურჟუაზია დაეუფლა „...რომელმაც ეკონომიურადაც მოიგო და პოლიტიკურადაც“.⁸¹

⁷⁹ ფ. ენგელსი, ანტი-ღიურინგი, 1933, გვ. 215—216.

⁸⁰ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, ჟურ. „კრებული“, 1873, № 1, გვ. 68.

⁸¹ იქვე, № 2, გვ. 80.

ლუი ფილიპეს ბურჟუაზიული მონარქიის სოციალური არსის მკაფიო დახასიათებას ნ. ნიკოლაძე არ იძლევა, მაგრამ მოკლედ მაინც აქვს გამოთქმული თავისი აზრი 1838—1848 წლებში არსებულ კლასობრივ ბრძოლაზე. მისი შეხედულებით, ამ წლებში საზოგადოების სხვადასხვა ჯგუფების ბრძოლა ორი მიმართულებით იყო გაშლილი. ერთი მხრივ ბრძოლა წარმოებდა დიდუკობასა, ე. ი. რესტავრაციის პერიოდის რეჟიმის მომხრეებსა და „შუათანა საზოგადოებას“ (ე. ი. სავაქრო-სამრეწველო ბურჟუაზიის შორის, ვ. დ.) მეორე მხრივ კი — „შუათანა საზოგადოებასა“ და მშრომელ ხალხს შორის.⁸² მისმა მახვილმა თვალმა კარგად დაინახა, რომ ამ ორი მიმართულებით გაშლილი ბრძოლიდან — „დიდუკობასა“ და „შუათანა საზოგადოებას“ შორის წარმოებულ ბრძოლას არ ჰქონდა მწვავე და პრინციპული ხასიათი, რომ ეს იყო ბრძოლა ხელისუფლებისათვის, თანამდებობისათვის, თბილი ადგილებისათვის. მშრომელი ხალხის მეტად ყვლეფისა და გაძარცვისათვის, მათზე პატრონობისათვის.⁸³ ამავე დროს, „შუათანა საზოგადოებასა“ და მშრომელ ხალხს შორის წარმოებულ ბრძოლას იგი მიიჩნევდა პრინციპულ ბრძოლად, რომელსაც ეკონომიკური სარჩული ჰქონდა. „ერთის სარგებლობა მეორეს დაჩაგვრას და დამორჩილებას თხოულობდა“.⁸⁴ მისი თქმით, მშრომელი ხალხი როგორც „დიდუკობის“, ასე „შუათანა საზოგადოების“ ჩაგვრა-ექსპლოატაციის ობიექტს წარმოადგენდა. იყენებს რა ერთ-ერთ ამერიკულ თქმულებას, ნ. ნიკოლაძე მშრომელ ხალხს იმ თეთრკანიან ჯენტლმენს ადარებს, რომელიც ცნობის-მოყვარეობით და აღტაცებით შეჰყურებდა ორი ამერიკელი წითელკანიანი კანიბალის კოჭის თამაშს, უკვირდა მათი თამაშის ტექნიკა, იმას კი ვერ მიმხვდარიყო, რომ თამაშის ობიექტს თვითონ წარმოადგენდა. თამაშში გამარჯვებულს უფლება ეძლეოდა შეექამა ეს ჯენტლმენი⁸⁵

გაკერით გამოთქმულ მოსაზრებაში ივლისის მონარქიის ვითარებაზე ნ. ნიკოლაძემ ბევრი რამე სადავო და გაურკვეველი დატოვა, მან ფრჩხილები არ გახსნა და ზუსტად არ უთხრა მკითხველს, თუ ვის გულისხმობდა იგი „დიდუკობისა“ და „შუათანა საზოგადოების“ ცნებებში. ჩანს, იგი კარგად ვერ გაერკვა ამ პერიოდის სოციალურ-ეკონომიკურ ვითარებასა და კლასობრივი ბრძოლის ხასიათში. ამ ბრძოლაში ბურჟუაზიის სხვადასხვა ფრაქციის როლში.

⁸² ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), დასახ. წერ., ეურ. „კრებული“, 1873, № 3, გვ. 78, 80.

⁸³ იქვე, გვ. 78—79.

⁸⁴ იქვე.

⁸⁵ იქვე.

კლასობრივი ბრძოლა ივლისის მონარქიის წლებში უფრო. რთული იყო, ვიდრე ეს ნ. ნიკოლაძეს წარმოუდგენია. მართალია, მარქსმა ლუი ფილიპე ორლეანელის მმართველობას ბურჟუაზიული მონარქია უწოდა, მაგრამ ამ ცნების ქვეშ იგი გულისხმობდა არა მთელი ბურჟუაზიის ბატონობას, არამედ მისი ერთი ფრაქციის — საბანკო, საფინანსო ბურჟუაზიის ბატონობას. მარქსი ივლისის მონარქიის სოციალური არსის შემდეგ დახასიათებას იძლევა:

— „ლუი ფილიპეს დროს ბატონობდა არა საფრანგეთის ბურჟუაზია, არამედ მისი მხოლოდ ერთი ფრაქცია: ბანკირები, ბირჟის და რკინიგზის მეფეები, ნახშირის მალაროების, რკინის სამადნეებისა და ტყეების მესაკუთრენი და მათთან დაკავშირებული მიწათმფლობელების ნაწილი ეგრეთწოდებული ფინანსიური არისტოკრატია. საკუთრივ სამრეწველო ბურჟუაზია შეადგენდა ოფიციალური ოპოზიციის ნაწილს.“⁸⁶

კაპიტალისტური ურთიერთობის სწრაფმა განვითარებამ და მანქანური ტექნიკის შემდგომმა წინსვლამ, პერიოდულმა კრიზისებმა და ივლისის მონარქიის ანტიხალხურმა პოლიტიკამ 1830—1848 წლებში გამოიწვია მუშათა კლასის მდგომარეობის შემდგომი გაუარესება. პაუპერიზმი, პერიოდული უმუშევრობა, დიდი სამუშაო დღე და აუტანელი კომუნალური პირობები საფრანგეთის ასეულ ათასობით მუშას ფიზიკური და მორალური განადგურების პირამდე აყენებს.

აღნიშნულ ნიადაგზე თავი იჩინა მშრომელი მასების სამართლიანმა პროტესტმა არსებული წყობილების წინააღმდეგ. ამ პროტესტის ერთ-ერთ გამოხატულებას წარმოადგენდა უტოპიური სოციალისტური თეორიების აღმოცენება, რომლებიც მიზნად ისახავდნენ არსებული ტანჯვისა და უკუღმართობის მოსპობას და „პარმონიული“ საზოგადოების შექმნას.

უტოპიური იყო ეს თეორიები იმიტომ, რომ „კაპიტალისტური წარმოების უმწიფარ ვითარებას, კლასების უმწიფარ მდგომარეობას... შეეფერებოდა“⁸⁷. ამ თეორიებს, მოუმიწიფებელი ნიადაგის გამო, არ შეეძლოთ მოეცათ არსებული საზოგადოებრივი ანტაგონიზმის, კლასობრივი ჩაგვრის მეცნიერული ახსნა, მშრომელებისათვის ეჩვენებინათ არსებული ტანჯვა-წამებიდან ჭეშმარიტი გამოსავალი. მათ არ გააჩნდათ კაპიტალისტური წყობილების განვითარების კანონების მეცნიერული შეცნობის უნარი. „... პირვანდელი სოციალიზმი, — წერს ვ. ი. ლენინი, — უტოპიური სოციალიზმი იყო. იგი აკრიტიკებდა კაპიტალისტურ საზოგადოებას, ჰგმობდა, წყევლიდა მას.

⁸⁶ კ. მარქსი, კლასთა ბრძოლა საფრანგეთში... კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწ., ტ. 1, თბ., 1950, გვ. 138.

⁸⁷ ფ. ენგელსი, ანტი-დიურინგი, თბ., 1933, გვ. 215.

ოცნებობდა მის მოსპობაზე, ფანტაზიორობდა უკეთეს წყობილებაზე, არწმუნებდა მდიდრებს ექსპლואატაციის უზნეობაში⁸⁸.

6. ნიკოლაძე მხედველობის გარეშე არ ტოვებს ივლისის მონარქიის პერიოდის სოციალური ვითარების ამ მხარეს და მეტად ყურადსაღებ შეხედულებას გამოთქვამს მასზე. იგი ზაზგასმით აღნიშნავს საფრანგეთის მშრომელი მასის, ე. ი. ქალაქელი მუშების საყოფაცხოვრებო პირობების მკვეთრი გაუარესების ფაქტს და ამას უკავშირებს იმ თეორიების აღმოცენებას, რომლებიც ლამობდნენ, ეწამლათ ამ მდგომარეობისათვის და გამოენახათ გამოსავალი. მუშა ხალხის ეკონომიური მდგომარეობის გაუარესებამ, მისი აზრით, წარმოშვა სხვადასხვა თეორია იმის შესახებ, თუ როგორ შეცვლილიყო ეს მდგომარეობა, რით ეწამლათ სოციალური უკუღმართობისათვის და გაეუმჯობესებინათ მუშათა მდგომარეობა. ასე შემუშავდა მუშა ხალხის „პატრონების“ დამოკიდებულებიდან ეკონომიური განთავისუფლების აზრი“ (ზაზგასმა ჩვენია, ვ. დ.)⁸⁹.

1848 წლის თებერვლის საბარკადო ბრძოლების, იენისის სისხლიანი დღეების და რევოლუციაში სხვადასხვა პარტიების როლზე ნ. ნიკოლაძეს სპორადული, მაგრამ მეტად საინტერესო მოსაზრებები აქვს გამოთქმული. პარიზის მშრომელებისადმი თანაგრძნობით, ბურჟუაზიულ რესპუბლიკელებისადმი მკაცრი საკანშით და მონარქისტთა ხრიკებისადმი აღშფოთებითაა გაჟღენთილი ყოველი მისი ფრაზა და შეხედულება. 1848 წლის რევოლუციაზე ნ. ნიკოლაძის მიერ გამოთქმული მოსაზრებები, მისი დასკვნები ბევრ რაიმეში უახლოვდება კ. მარქსის მოსაზრებებს ამავე საკითხის შესახებ.

6. ნიკოლაძე, პირველ ყოვლისა, ნათლად აღნიშნავს იმ ისტორიულ კეშმარიტებას, რომ 1848 წლის თებერვალში რევოლუცია მოახდინა პარიზის მშრომელმა მასამ (რომელსაც რევოლუციისაკენ უბიძგა ცხოვრების აუტანელმა პირობებმა, უკეთესი ცხოვრების შექმნის სოციალისტურმა თეორიებმა, რომლებსაც მნიშვნელოვანი გასაქანი ჰქონდათ მის რიგებში) და არა ბურჟუაზიამ, რომელიც მხოლოდ მოპოვებულ გამარჯვებას წაებოტინა და ბურჟუაზიული დროებითი მთავრობა შექმნა. მას მხედველობიდან არ რჩება ბურჟუაზიის ლიდერების მუხანათური დამოკიდებულება იარაღსაშუალო და ბარიკადებზე გამარჯვებული მშრომელების მიმართ. ე. წ. ტიერის პარტია, მისი თქმით, კარგად ხედავდა, რომ „მშრომელი

⁸⁸ ვ. ი. ლენინი, მარქსიზმის სამი წყარო და სამი შემადგენელი ნაწილი, თბ., ტ. 19, გვ. 8.

⁸⁹ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), დასახ. წერ., ჟურ. „ქრებული“, 1873, გვ. 70.

მასა“ გაბრაზებული იყო და შეიარაღების გამო ჯერ კიდევ ძლიერიც. მაშინ ეს პარტია დროებით გაჩუმების და ერთგვარი დათმობის ტაქტიკას დაადგა (იგი, ალბათ, გულისხმობს თვით რესპუბლიკის გამოცხადების ფაქტს, ლუი ბლანისა და მუშა ალბერის მთავრობის შეპაღვენლობაში შეყვანას, სამფეროვანი დროშისათვის წითელი ბაბუის გაკეთებას, ე. წ. „ლუქსემბურგის კომისიის“ შექმნას „შრომის უფლების“ ქარტიის შესამუშავებლად და სხვ. — ვ. დ.), თავისი თავი რესპუბლიკის მომხრედ გამოაცხადა და სხვ. დროებით გაჩუმებით და წაყრუებით ტიერის ლიბერალ პოლიტიკანებს სურდათ მშრომელთა სიტყვების მოდუნება და მათთვის ანგარიშის გასწორება. „... მერმე ვნახოთ, როგორი ჭახრაკები წაუჭიროთ ხალხს,“ ჩუმად ამბობდნენ ისინი და „... ხალხის დასამარცხებლად მისი გაბრაზების დასათრგუნად იარაღს ამზადებდნენ...“⁹⁰

ბურჟუაზიის ყველა ფრაქციის პოლიტიკა თებერვლის ბარიკადებზე გამარჯვებული პარიზის მუშების და, ნაწილობრივ წვრილი ბურჟუაზიის მიმართ პირველ ხანებში, მართლაც, ასეთი იყო. მათ ღრობით დაუთმეს მუშებს, რომელთა ხელშიაც იყო რეალური ძალა და „სოციალური რესპუბლიკის“ განხორციელებაც კი აღუთქვეს, მაგრამ ფარული ნაბიჯები გადადგეს თავიანთი კლასობრივი ინტერესების დასაცავად და რევანშის განსახორციელებლად, რასაც „გათავხედებული ბრბოს“ განადგურება უნდა მოჰყოლოდა.

მართალია, ნ. ნიკოლაძე აღნიშნავს ეროვნული სახელოსნოების შექმნის ფაქტს, რომელსაც პარიზის მშრომელთა შორის უმუშევრობა უნდა შეემცირებინა, მაგრამ დიდ როლს არ ანიჭებს მას და, საერთოდ, მართებულად მიუთითებს, რომ რევოლუციას რეალურად არაფერი არსებითი და ხელშესახები არ მიუცია მშრომელებისათვის და არ გაუუმჯობესებია მათი მდგომარეობა.

1848 წლის ივნისის სისხლის ღერას, რომლის შედეგადაც ბურჟუაზიამ სისრულეში მოიყვანა თავისი გულისწადილი და ანგარიში გაუსწორა პარიზის მშრომელ მასას, ნ. ნიკოლაძე ზომიერი რესპუბლიკელების (ლამარტინი, კავენიაკი, მარი, გარნიე, პაჟე და სხვები) და მათთან კავშირში მყოფი ჯგუფების პროვოკაციად მიიჩნევს (მათთან მჭიდრო კავშირში კი, მისივე თქმით, მოქმედებდნენ ყველა ჯურის მონარქისტები). ეროვნული სახელოსნოების დახურვა, რომლის შედეგადაც „... ერთი მილიონი მშრომელი თავიანთი ცოლშვილით ცარიელზე დატოვეს, რითაც აიძულეს იარაღისათვის ხელი მოეკიდათ და მთავრობისათვის ომი გაეჩაღებინათ“⁹¹, მას მიაჩნია სწორედ მუ-

⁹⁰ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), დასახ. წერ., ჟურ. „კრებული“, 1873, 2 გვ. 80-81.

⁹¹ ნ. ნიკოლაძე, პოლიტიკური მიმოხილვა, გაზ. „დროება“, 1871, № 31.

შათა პროვოკაციულ გამოწვევად, რის პასუხსაც პარიზის მშრომელთა რევოლუციური აჯანყება წარმოადგენდა.

იენისის დღეებში პარიზის პროლეტარიატის იარაღით გამოსვლას არსებული წყობილების წინააღმდეგ ნ. ნიკოლაძე, სამართლიან, სასიცოცხლო აუცილებლობით გამოწვეულ აქტს უწოდებს. იგი გაბედულად ესარჩლება პარიზის მშრომელებს და აღშფოთებას გამოთქვამს იმის გამო, რომ მთავრობამ „ცხოვრების გაუმჯობესების მოთხოვნას“ ჯარით, თოფ-ზარბაზნებით და სისხლის ღვრით უპასუხა.⁹² ეხება რა თვით იენისის სისხლიან დღეებს, ნ. ნიკოლაძე წერს: „... სამი დღის განმავლობაში პარიზის ქუჩებში საზარელი ბრძოლა იყო, რომელმაც დახოცა თითქმის ოცი ათასი კაცი და გაუსჯელად, გაუკითხავად დაიხვრიტა და გაიგზავნა ზღვის გაღმა ერთ იმოდენაზე მეტი“.⁹³

ბურჟუაზიული მთავრობის მიერ პარიზის „მუშა ხალხის“ დამარცხება და სისხლიდან დაცლა ნ. ნიკოლაძეს, ერთის მხრივ, მიაჩნია ბოროტებად და არსებული მთავრობის მხეცურ შურისძიებად, მეორე მხრივ კი მასში, სავსებით სამართლიანად, ხედავს უგნურ აქტს, რომელმაც დააჩქარა რესპუბლიკის ლიკვიდაცია და მის მტრებს ხელი შეუწყო თავიანთი მუხანათური განზრახვა სისრულეში მოეყვანათ. მან რესპუბლიკას ჩამოაცილა პარიზის მშრომელები, რომლებმაც, როგორც თვითონ წერს, გული აიყარეს იმ რესპუბლიკაზე, რომელმაც არ დაზოგა ისინი, აბუჩად აიგდო და კავენიაციებს მათი ზოცვა-კლეტის უფლება მისცა.⁹⁴ მან გაათავხედა ორლეანისტები, ბურბონისტები, ბონაპარტისტები და სხვა ისტების რეაქცია და მით ხელი შეუწყო მათ რესპუბლიკური წყობილების დამარცხებაში.⁹⁵

* * *

ლუი ნაპოლეონის აღზევების და მეორე იმპერიის აღმოცენების ამბებს ნ. ნიკოლაძე საკმაოდ შორიდან იწყებს. მას არ აკმაყოფილებს მარტო ლუი ნაპოლეონის საყოველთაოდ ცნობილი ბიოგრაფიული ცნობების თხრობა. იგი, როგორც ჰეშმარიტი მკვლევარი, ისტორიკოსი, თანამიმდევრობით აშუქებს იმ სოციალურ-ეკონომიკურ ვითარებას, რომელმაც ისევ აღადგინა ნაპოლეონის კულტი მოსახლეობის

⁹² ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), ნაპოლეონ მესამის ცხოვრება, ჟურ. „კრებული“, 1873, № 3, გვ. 92.

⁹³ იქვე.

⁹⁴ იქვე.

⁹⁵ ნ. ნიკოლაძე, პრუდონის გარდაცვალების გამო რჩ. ნაწ. ტ. 1, გვ.

ჯერათო ფენებში და „იდიოტ ძმისშვილს“ საშუალება მისცა „გენაოსი ბიძის“ კვალობაზე ხელთ ეგდო სახელმწიფო ხელისუფლება. ამიტომ, რომ თავისი ვრცელი წერილის „ნაპოლეონ მესამის ცხოვრება“ დიდ ნაწილს სწორედ იმ ისტორიული ფონის მიმოხილვას აწდომებს, რომელიც წინ უსწრებდა მეორე იმპერიას.

თანამიმდევრობით, ისტორიული ფაქტების საფუძვლიანი ცოდნით, ამ ფაქტების კარგი ანალიზით განიხილავს ნ. ნიკოლაძე იმ ვითარებას, რომელიც შეიქმნა საფრანგეთში პროლეტარიატის დამარცხების შემდეგ იენისის დღეებში. აღნიშნული ვითარების გაშუქების საფუძველზე იგი მიდის იმ კეშმარიტ დასკვნამდე, რომ საზოგადოებრივმა პირობებმა, კლასთა ურთიერთდაპირისპირებამ და არა პირადად თვისებებმა ამოატივტივე ნაპოლეონი და გზა გაუხსნა მას ჭერ პრეზიდენტობისაკენ, მერე კი მეფობისაკენ.

იენისის ხოცვა-ჟლეტის შემდეგ, — აღნიშნავს იგი, — მთავარი ბრძოლა გაშლილი იყო მონარქიის მომხრეებსა და ზომიერ რესპუბლიკელებს შორის, ერთის მხრივ, და რადიკალებსა და სოციალურა ცვლილებების მომხრეებს შორის, მეორეს მხრივ. „საფრანგეთის ნამდვილი ძალა, მისი ღონე და გონება მაშინ ორ თითქმის თანასწორ ნაწილად იყო გაყოფილი“⁹⁶ „საფრანგეთის პოლიტიკური და საზოგადოებრივი ცხოვრება მძიმეთ და ღრმად იყო განაწილებული ორ შეწერილებელ ბანაკად...“⁹⁷

მოყვანილი აზრი სინამდვილეს ასახავს. ბურჟუაზიულმა მთავრობამ პარიზის პროლეტარიატის განადგურებით რესპუბლიკას ერთი ძლიერი დამცველი ძალა ჩამოაშორა. ასევე მოიქცა იგი სოფლადაც, სადაც ხელოვნურად გააღვივა გლეხობაში სიძულვილი და ზიზღი რესპუბლიკისადმი, პროლეტარული პარიზისადმი, არსებული კონსტიტუციისადმი. მან ხელი შეუწყო გლეხობაში ნაპოლეონის კულტის რესტავრაციას და მით ლუი ნაპოლეონს გზა გაუკაფა ხელისუფლების საკისაკენ. ერთი სიტყვით, 1849—1850 წლებში საფრანგეთში ისეთივე ვითარება შეიქმნა, როგორიც იყო იმავე ქვეყანაში 1799 წლისათვის, როდესაც ნაპოლეონ ბონაპარტმა განახორციელა პირველი სახელმწიფო გადატრიალება.

„ლუი ნაპოლეონი, — წერს ენგელსი, — დაეუფლა ძალაუფლებას იმიტომ, რომ იმ აშკარა ომმა, რომელიც ამ ოთხი უკანასკნელი წლის განმავლობაში სწარმოებდა საფრანგეთის საზოგადოების სხვა-

⁹⁶ ნ. ნიკოლაძე, ნაპოლეონ მესამის ცხოვრება, ჟურ. „კრებული“, 1873, № 3, გვ. 85.

⁹⁷ იქვე, გვ. 90.

დასხვა კლასებს შორის, მოქანცა ისინი, შეარყია მათი მეგრძოლი ძალები“.⁹³ არსებული მმართველობის ავტორიტეტის დაცემა მოსახლეობის ფართო ფენებში, მუშებისა და წვრილი ბურჟუაზიის გაბოროტება რესპუბლიკით, რესპუბლიკის დროებითი მთავრობის ანტიხალხური საქმიანობით, ზომიერი რესპუბლიკელებისა და მონარქისტების დაუნდობელი საურთიერთო ბრძოლა და გლეხობის მიერ ნაპოლეონისათვის მხარის დაჭერა, აი ვითარება, რაც ასე ხელსაყრელი იყო იმისათვის, რომ „ძველ გამოქეპილ ავარას“ ნაპოლეონ მესამეს, როგორც ხატოვნად უწოდებს მას მარქსი, მისი მომხრეებითურთ სისრულეში მოეყვანა თავისი მუხანათური განზრახვა სახელმწიფო გადატრიალების შესახებ. ამას დაემატა ნაპოლეონ მესამისა და მისი მომხრეების მოხერხებული დემაგოგია და შარლატანური ნაბიჯები (ხალხის დამცველის როლში გამოსვლა, საყოველთაო საარჩევნო კანონის აღდგენის მოთხოვნა, ჯარისა და პოლიციის მოსყიდვა, მუშებისათვის გარკვეული ილუზიების შექმნა და სხვ.), რამაც, თავის მხრივ, გარკვეული როლი შეასრულა ამ მიმართულებით.

მთელი ის ამბები, რომელიც დაკავშირებულია 1851 და 1852 წლების სახელმწიფო გადატრიალებასთან, თანმიმდევრულად, ფაქტებისა და იმდროინდელი საფრანგეთის კლასობრივი ბრძოლის დინამიკის საფუძვლიანი ცოდნით აქვს გაშუქებული ნ. ნიკოლაძეს. მაგალითად, არ შეიძლება არ აღინიშნოს ის ისტორიული სიზუსტე, რომელსაც ნ. ნიკოლაძე იჩენს თვით 1851 წლის 2 დეკემბრის სახელმწიფო გადატრიალების ამბების აღწერის დროს. მას მხედველობიდან არ რჩება არც ერთი მოვლენა, რომელიც ამ ამბებთანაა დაკავშირებული. ლუი ნაპოლეონისა და „ათი დეკემბრის საზოგადოების“ თანაშეთქმული ბანდის მოქმედება, „წესრიგის პარტიის“ სიმხდალე, საკანონმდებლო ხელისუფლების უუნარობა, მოსყიდული გენერალიტეტის „აქტივობა“, წვრილი ბურჟუაზიის უსუსურობა და „მუშა ხალხის“ ინდიფერენტიზმი რესპუბლიკის ბედისადმი დამაჯერებლად აქვს მას ნაჩვენები.

როგორც ცნობილია, საკანონმდებლო კრების დეპუტატთა ნაწილმა, რომლის დატუსაღება წინასწარ ვერ მოასწრო ლუი ნაპოლეონმა, პროტესტით უპასუხა 1851 წლის 2 დეკემბრის გადატრიალებას. ამ პროტესტის პასუხი იყო მათი შეპყრობა და ციხეებში გაგზავნა. რამდენიმე შეპყრობილმა დეპუტატმა, როდესაც ისინი სატუსალოში მიჰყავდათ, ქუჩებში შეკრებილ ხალხს მოუწოდა, ამდგარიყვნენ ფიცის გამტეხი ბონაპარტის წინააღმდეგ და დაეცვათ

⁹³ Ф. Энгельс, Действительные причины пассивности французских пролетариев. К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 8, стр. 243.

რესპუბლიკა. ამ მოწოდებას, როგორც მართებულად შენიშნავს ნ. ნიკოლაძე, მშრომელი ხალხი შეხვდა გულგრილად, პასიურად, ცალკე შემთხვევაში ირონიული შეძახილებითაც კი. რატომ მოიქცა ასე „მუშა ხალხი“?—სვამს კითხვას ნ. ნიკოლაძე და პასუხობს: „იმიტომ, რომ მას კარგად ახსოვდა ახლო წარსული, ახსოვდა ამ დეპუტატების გამცემლობა...“⁹⁹

„თუ ჩვენი გაჭირვების დროს თქვენ ჩვენ არ გებრალებოდით, თუ თქვენ ჩვენთვის შემწეობა არ მოგიციათ, ჩვენ რათ უნდა დაგეხმაროთ და თანაგიგრძნოთ, ჩვენი სისხლი რათ დავღვაროთ თქვენ საშველად?—, ასეთი იყო, ნ. ნიკოლაძის თქმით, პარიზის მშრომელთა ერთსულოვანი პასუხი მოლაყბე პოლიტიკანი დეპუტატების მოწოდების საპასუხოდ¹⁰⁰. მართლაცდა, რატომ უნდა დაეღვარათ სისხლი პარიზის მშრომელებს იმ რესპუბლიკისათვის, რომლის ბურჟუაზიულმა მთავრობამ წაართვა მათ თებერვლის დღეებში მოპოვებული თითქმის ყველა დემოკრატიული მონაპოვარი, ტყვია-წამლით გაუმასპინძლდა მათ ივნისის დღეებში, აბუჩად აიგდო მათი საარჩევნო უფლებები, შეკრებისა და ბეჭდვითი სიტყვის უფლებები და სხვ.

მაგრამ ნ. ნიკოლაძე აქ არ სვამს წერტილს. იგი აღნიშნავს, რომ რესპუბლიკისა და მისი მთავრობისადმი პარიზის მშრომელთა ასეთი განწყობილების მიუხედავად მშრომელები მაინც გამოვიდნენ რესპუბლიკის დასაცავად როგორც პარიზში, ისე პროვინციებში. რიგ ადგილებში მათ ბარიკადები აღმართეს და საბარიკადო ბრძოლები გააჩაღეს. მაგრამ ეს წინააღმდეგობა მოკლებული იყო ჯეროვან ხელმძღვანელობას, ენთუზიაზმს, მასები დეზორგანიზებული იყვნენ, რის გამოც ნაპოლეონის მომხრეებმა მოახერხეს მისი ჩახშობა. „რამდენიმე ათასი კაცის მოკვლით, ასიოდეს დახვრეტით აღდგენილ იქნა ნაპოლეონის მთავრობის ცნობილი „წესრიგი“.“¹⁰¹

ის, რასაც ნ. ნიკოლაძე წერს პარიზის მშრომელი-ხალხის, ე. ი. პროლეტარიატის შესახებ, 1851 წლის 2 დეკემბრის სახელმწიფო გადატრიალების აქტისადმი დამოკიდებულებაზე ისტორიული სინამდვილის სწორ კონსტატაციას წარმოადგენს. აღნიშნული შტრიხი მარქსაც აქვს ხაზგასმული და დაახლოებით იმგვარადვე შეფასებული. მასაც აღნიშნული აქვს პროლეტარიატის უხალისობა, უორგანიზებულობა და უხელმძღვანელობა 1851 წლის 2 დეკემბრის სახელ-

⁹⁹ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, ჟურ. „კრებული“, 1873, № 3, გვ. 102—103.

¹⁰⁰ იქვე, გვ. 102—103.

¹⁰¹ იქვე, გვ. 106.

მწიფო გადატრიალების მომენტისათვის, რაც წინარე პერიოდის ამბების ლოგიკურ შედეგს წარმოადგენდა.

„პარიზის პროლეტარიატმა, — წერს კ. მარქსი, — ბონაპარტის ანაზღაურებული თავდასხმით პირველიდან 2 დეკემბრის ღამეს დაკარგა თავისი ბელადები და ბარიკადების მეთაურები. ამ პროლეტარიატმა, რომელიც უოფიცრო არმიას წარმოადგენდა და რომელსაც 1848 და 1849 წლის ივნისის და 1850 წლის მაისის დღეების მოგონების გამო ხალისი არ ჰქონდა ბრძოლა ეწარმოებია მათი წინამძღოლობით, თავის ავანგარდს, საიდუმლო საზოგადოებათ მიანდო ხსნა პარიზის ამბოხე სინდისისა...“¹⁰²

გლეხობის განწყობას რესპუბლიკის წინააღმდეგ, რაც ხელოვნურად იქნა გაღვივებული ბურჟუაზიული ხელისუფლებისა და საკანონმდებლო ორგანოების მაქინაციებით, ნ. ნიკოლაძე სერიოზულ მნიშვნელობას ანიჭებს ლუი ნაპოლეონის ავანტიურისტული ზრახვის წარმატებების საქმეში.

„... სოფლელ გლეხებს, — წერს იგი, — ყველა რევოლუციისაგან შენაძენი სიკეთეები და უფლებები ნაპოლეონ პირველისაგან მინიჭებულათ მიაჩნდა... რადგან ნაპოლეონის კანონების შედეგად მათ მიიღეს ცოტაოდენი თავისუფლება და მიწა-წყალი. ისინი ნაპოლეონის სახელს თაყვანს სცემდნენ და თითქმის ღვთიურ კმნილებად თვლიდნენ. ლუი ბონაპარტეს კანდიდატობა იმათ წარუდგინეს, როგორც ნაპოლეონ პირველის აზრებისა და მიმართულების მემკვიდრისა...“¹⁰³

ნ. ნიკოლაძის მოყვანილი შეხედულება სწორად ასახავს ისტორიულ სინამდვილეს და თითქმის ემთხვევა მის შესახებ მარქსისტულ-ლენინურ ლიტერატურაში ამჟამად დამკვიდრებულ შეხედულებას. კ. მარქსი, ნაშრომში „თვრამეტი ბრიუმერი ლუი ბონაპარტისა“, საგანგებოდ არკვევს გლეხობის განწყობილებას 1848—1849 წლებში და ზაზგასმით აღნიშნავს ფრანგ მესაყუთრე გლეხთა მნიშვნელოვან როლს მეორე იმპერიის წარმოქმნის საქმეში. მისი ავტორიტეტული შეხედულებით, ბონაპარტი წარმომადგენლობს საფრანგეთის საზოგადოების ყველაზე მრავალრიცხოვან კლასს, **წ ვ რ ი ლ მ ე ს ა-კ უ თ რ ე** — გლეხებს“¹⁰⁴. „... ბონაპარტი გლეხთა არჩეულია არა მაშინ, — წერს იგი, — როდესაც იგი ბურჟუაზიულ პარლამენტს

¹⁰² კ. მარქსი, თვრამეტი ბრიუმერი ლუი ბონაპარტისა, გვ. 128.

¹⁰³ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), ნაპოლეონ მესამის ცხოვრება, ჟურნ. „კრებული“, 1873, № 3, გვ. 93—94.

¹⁰⁴ კ. მარქსი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 131.

ემორჩილება. არამედ მაშინ, როდესაც ბურჟუაზიულ პარლამენტს აძევებს¹⁰⁵.

განიხილავს რა იმ ვითარებას, რომელმაც ფრანგ მესაქუთრე გლეხებში წარმოშვა ფატალური რწმენა ძლიერი აღმასრულებელი ხელისუფლებისადმი, კ. მარქსი განაგრძობს: „ისტორიულმა ტრადიციამ წარმოშვა ფრანგ გლეხებში იმ სასწაულის რწმენა, რომ კაცი, ნ ა პ ო ლ ე ო ნ ა დ წოდებული, მიანიჭებს მას ყოველგვარ დიდებას. და აი, ვამოჩნდა პიროვნება, რომელსაც თავი ამ კაცად მოაქვს, ვინაიდან ნ ა პ ო ლ ე ო ნ ი ს სახელს ატარებს.“¹⁰⁶

მართლაც, სხვა ავანტიურისტი, ვინც არ უნდა ყოფილიყო იგი, თუ ბონაპარტის გვარს არ ატარებდა და ნაპოლეონის შთამომავლობას არ ეკუთვნოდა, ვერ ისარგებლებდა 1848—1849 წლებში შექმნილი ვითარებით და ვერ მოიმხრობდა გლეხთა მასებს, რადგანაც მას საამისოდ არც ისტორიული ტრადიცია ექნებოდა, არც „დამსახურება“ ამ კლასის წინაშე.

ნ. ნიკოლაძე გვიხატავს ნაპოლეონ მესამის სრულყოფილ, დამაჯერებელ და მუქი საღებავებით სავესე სურათს. ამ უზურპატორის ცხოვრებისა და მეფობის აღწერისას იგი არ თავსდება ბურჟუაზიული ობიექტივიზმის ჩარჩოებში. იგი არ კმაყოფილდება მარტო მემატიანის როლით და საზოგადოებრივი ბრალმდებლისა და მოსამართლის როლშიც გამოდის. ყოველ ფრაზაში, რომელიც ნ. ნიკოლაძე იყენებს ლუი ნაპოლეონის მისამართით, უხვადაა გამოყენებული სარკაზმიც, ირონიაც და გულისწყრომაც. მისთვის ნაპოლეონ მესამე, როგორც პიროვნება, ავანტიურისტიც, მოძალადე უზურპატორიც, პატივმოყვარეც, დემაგოგიც, უნიჭოც და ამორალურიცაა ერთსა და იმავე დროს.

„ზღაპრად ჩაითვლება იმ კაცის ბედი, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — რომელიც საიმპერატორო სასახლეში დაბადებულა, იმპერატორის ტახტის მემკვიდრედ გამოცხადებული ყოფილა, შემდეგში მთელი ოცდაათი წლის განმავლობაში უბრალო მაწანწალასავით დედა-მიწაზე უხეიროდ თრეულა, გამხდარა მესამე უპირველესი განათლებულის და შემძლე ხალხის მოთავედ და წინამძღოლად, ოცდა-ორი წლის განმავლობაში მთელი ევროპის და ქვეყნიერების ბედისმწყვეტელი ყოფილა და ბოლოს ექსორიაში კვდება ყველასაგან მოძულებული და შეჩვენებული.“¹⁰⁷

¹⁰⁵ კ. მარქსი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 131.

¹⁰⁶ იქვე. გვ. 133.

¹⁰⁷ ნ. სკანდელი, (ნ. ნიკოლაძე), ნაპოლეონ მესამის ცხოვრება. ჟურ. „კრებულა“. 1971, № 1, გვ. 115.

მოყვანილი ამონაწერი შესანიშნავად ახასიათებს ნ. ნიკოლაძის განწყობილებას და შეხედულებას ნაპოლეონ მესამის მიმართ. იგი თავისებურად კონცენტრირებული რეზიუმეა მისი შეხედულებებისა საფრანგეთის ახალი უზურპატორის მიმართ.

სხვა ადგილას ნ. ნიკოლაძე, ხატავს რა ნაპოლეონ მესამის სრულ პორტრეტს, დასკვნის: „ასეთი გარეგნული ფიზიონომია თავის-თავად მეტყველებდა, რომ მისი მფლობელი ყოველგვარ კეთილშობილურ მისწრაფებებს და მორალურ ხიშნებს მოკლებული იყო. „მის პატარა ციმციმა თვალებზე რომ შეგეხედნა, სწორედ იტყოდი, ეს ავაზაკი და დიდი მატყუარა ვინმე უნდა იყოსო. მაგრამ პირზე ბოყვივით დამხობილი ცხვირი კი იმის სულელობას აჩენდა“.¹⁰⁸ თუ ასეთმა ავაზაკმა, მატყუარა და სულელმა „დიდი ნაპოლეონის ძმისწულმა“ ლუი ბონაპარტმა მაინც მოახერხა ფრანგი ხალხის გასულელება და მათ დიქტატორად გახდომა, ნ. ნიკოლაძის აზრით, ეს მოხდა იმიტომ, რომ იგი ნაპოლეონ პირველის შთამომავალი იყო და ამიტომ ეგონათ „ლომის შთამომავლობა თავის თვისებებს არ დაკარგავსო“.¹⁰⁹

თვით კ. მარქსი და ფ. ენგელსიც არ გაურბოდნენ სხვადასხვა დამცინავი ეპითეტის ხმარებას ლუი ბონაპარტის მისამართით. ისინი სასტიკად დასცინოდნენ მის პირად თვისებებს და უწოდებდნენ მას „ოინბაზს“, „ტაკიმასხარას“, „იდიოტ ძმიშვილს გენიოსი ბიძის ნაცვლად“, „შემთხვევით ამორტივირებულ მეტიჩარას“, „ათი დეკემბრის საზოგადოების მეთაურს“, „ლამის ორგიების მონაწილეს“ და სხვ. ამით ისინი ხაზს უსვამდნენ იმ გარემოებას, რომ არა პირადად თვისებებმა, არამედ საზოგადოებრივი კლასების ურთიერთობამ და მისი დიდი წინამორბედის ნაპოლეონ ბონაპარტის მავნე კულტმა მჭონებელთა რიგებში საშუალება მისცა ამ შემთხვევით პიროვნებას და პოლიტიკურ არარაობას, სახელმწიფო გადატრიალება მოეხდინა და საფრანგეთის იმპერატორი გამხდარიყო.

საფუძვლიანად იხილავს რა ნაპოლეონ მესამის პიროვნებას, მისი მმართველობის სისტემას, ნ. ნიკოლაძე ჩამოთვლის იმ ვნებას, რომელიც მან საფრანგეთს მიაყენა და აქედან ასკვნის ერთპიროვნული დიქტატურის უდიდეს მანკიერებას.

„... მისმა მოქმედებამ, — წერს იგი, — ერთხელ კიდევ დაამტკიცა ის ჭეშმარიტება, რომ დიდათ სამწუხარო და საშიში საქმეა საზოგადო ბედისა და მომავლის ერთი კაცისთვის მინდობა, მისი ტვინით ცხოვრება, მის უკან ზდევია. მისგან იმედის და უი-

¹⁰⁸ ნ. ნიკოლაძე, პოლიტიკური მიმოხილვა, გაზ. „დროება“, 1871, № 31,

¹⁰⁹ იქვე.

მედოხის ლოდინი, ისე რომ უმისოდ ხელის განძრევა დასულის მოთქმა არ შეეძლოს მთელ მხარეს და თაობას“¹¹⁰ (ხაზი ჩენია, ვ. დ.).

მართალია, იგი აღნიშნავს საფრანგეთის სწრაფ ეკონომიკურ წინსვლას მეორე იმპერიის წლებში, წარმატებას კულტურის დარგში, მაგრამ ყოველივე ამას იგი ლუი ნაპოლეონის დამსახურებად არ თვლის. ნ. ნიკოლაძის აზრით, პირადად მას კარგი არაფერი არ გაუკეთებია. რომ შთამომავლობამ იგი მადლობით მოიხსენიოს. ისტორიამ, აღნიშნულის გამო, ანგარიში გაუსწორა მას და დავიწყების არქივს ჩააბარა.¹¹¹

„ლუი ბონაპარტემო, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — გარს შემოირტყა ავანსაკები, ავანტიურისტები, მედროვეები, ქალაღდის მოთამაშეები და მისთანანი, რომელნიც დაეხმარნენ მას სახელმწიფო გადატრიალების მოხდენაში, იმპერატორის ტახტის დაუფლებაში, რომ შემდეგ გამდიდრებულიყვნენ, ხაზინა ეძარცვათ და თბილი ადგილები მიეღოთ. მართლაც ყოველივე ეს ასეც მოხდა.“¹¹²

მართლაც, არამზადათა ბანდა დაეხმარა ლუი ნაპოლეონს რესპუბლიკის დამხობასა და იმპერატორად გახდომაში, რათა შემდეგში ორთავეს ერთად შეხმატბილებულად მთელი საფრანგეთი ეძარცვათ და ქვეყნის ნაძარცვ-ნაქურდალით გამდიდრებულიყვნენ. აღნიშნული ბანდა თავის დროზე „ათი დეკემბრის საზოგადოებაში“ იყო გაერთიანებული.

ეს საზოგადოება, კ. მარქსის ხატოვანი გამოთქმით, შესდგებოდა გათახსირებული ავარებისაგან და ბურჟუაზიის დაცემულ და ავანტიურისტულ ნაძირალებისაგან. მათ გვერდით კი იყვნენ: „...ქაწანწალები, დათხოვილი ქარისკაცები, გამასწორებელი სახლებიდან გამოშვებული პატიმრები, გამოქცეული კატორღელები, გაიძვერები, ჯამბაზები, არამზადები, ჯიბგირები, ოინბაზები, ქალაღდის მოთამაშენი, მაქანკლები, საროსკიპოების მეპატრონეები... მათხოვრები, — ერთი სიტყვით მთელი გაურკვეველი, თავაშვებული, აქეთ-იქით მოხეტიალე მასა, რომელსაც ფრანგები ბოჰემას უწოდებენ...“¹¹³

ნ. ნიკოლაძე ხაზგასმით აღნიშნავს უზურპატორ ლუი ნაპოლეონის პირად უნიას ქვეყნის ნაძირალებთან იმპერატორად გამოსდომის შემდეგაც. ასეთ ნაძირალებად (ბოჰემად, ვ. დ.) მას მიაჩნია მორნისა და

¹¹⁰ ნ. სკანდელი, (ნ. ნიკოლაძე), ნაპოლეონ მესამის ცხოვრება. ეურნ. „კრებული“, 1873, № 2.

¹¹¹ იქვე.

¹¹² ნ. ნიკოლაძე, პოლიტიკური მიმოხილვა, ვაზ. „დროება“, 1871, № 31.

¹¹³ კარლ მარქსი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 75.

სენტპინოს ტიპის ლოთობასა და კარტისთამაშში გავრცელებული დარდიმანდები და შულერები, ავანტიურისტული თავგადასავლების მოყვარული უსახელო და უსინდისო ადამიანები, რომლებიც მზად არიან ყველაფერი ჩაიღონ. ასეთ ადამიანთა მაგალითად იგი ასახელებს დიუკრსა და ბაზენს. ეს „კეთილშობილი“ კავშირი აღმოცენდა საფრანგეთისა და მისი მოსახლეობის უსინდისო საშუალებებით ძარცვის ბაზაზე. ნაპოლეონ მესამის ერთ-ერთი თავდაპირველი დანაშაული, რომელიც მან ჩაიღინა ტახტზე ასვლისთანავე, ნ. ნიკოლაძის თქმით. იმაში გამოიხატებოდა, რომ იგი იძულებული იყო ჩაეხშო ქვეყანაში ყოველგვარი პატიოსანი და კეთილშობილი და მნიშვნელოვან სახელმწიფო თანამდებობაზე დაწინაურებია საფრანგეთის საზოგადოების ნაძირალები. მისგან დაუმსახურებლად დაწინაურებულ მმართველებსა და გენერლებს სრულიად არაფერი არ გაუკეთებიათ.¹¹⁴

იმპერატორ ნაპოლეონ მესამემ, მართლაც, ჭეოვნად დააფასა იმ პოლიტიკურ ნაძირალათა ხროვის დამსახურება, რომელიც დაეხმარა მას სახელმწიფო გადატრიალების მოხდენასა და ხელისუფლების ხელში ჩაგდებაში. სამხედრო და სამოქალაქო უწყებები, სასახლის და კოლონიური აპარატი მან სწორედ ამ ხროვის წარმომადგენელთაგან დააყომპლექტა. მათვე საშუალება მისცა სავაზმო-სასპეკულაციო საქმეებისათვისაც მოეკიდებიათ ხელი და მით ჯიბეები გაესქელებინათ. ნაქურდალის მეტი რაოდენობის მითვისების თაობაზე შეხმატებილებული ქურდმძარცველთა ბანდის და ლუი ნაპოლეონის სამეფო კარის უსირცხვილო ძარცვის ობიექტს თვით საფრანგეთი და მისი ხალხი წარმოადგენდა. ასე რომ, ნ. ნიკოლაძის მოყვანილი შეხედულება აგრეთვე ისტორიული ჭეშმარიტების მართებულ ასახვას წარმოადგენს.

გაიხსენეთ კ. მარქსის ხატოვანი თქმა იმის თაობაზე, რომ ნაპოლეონ ბონაპარტს სურს მთელი საფრანგეთი გაქურდოს, რომ ამ ნაქურდალით ისევ საფრანგეთი იყიდოს და მისი მხარდამჭერი ბანდის (ათი დეკემბრის საზოგადოების) მეთაურმა, ყველა უნდა იყიდოს, ვინც კი მომხრედ სურს გაიჩინოს.¹¹⁵ თუ გავიხსენებთ ყოველივე ამას, მაშინ ჩვენთვის ნათელი იქნება, რამდენად უახლოვდება ნ. ნიკოლაძის მოყვანილი შეხედულებები მარქსის შეხედულებას. გამორიცხული არაა რომ ნ. ნიკოლაძე ასე თუ ისე იცნობდა კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის აზრებს აღნიშნულ საკითხზე. სხვაგვარად არ შეიძლება ავხსნათ მათ შეხედულებათა სიახლოვე.

¹¹⁴ Н. Никол адзе, За таланты ли? газ. «Народное обозрение». 1888, № 1397.

¹¹⁵ კ ა რ ლ მ ა რ ქ ს ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 144.

თავიდან ბოლომდე უარყოფითად ახასიათებს რა ლუი ნაპოლეონის პიროვნებას და მის გარემომცველ წრეს, ნ. ნიკოლაძე ასევე მუქ საღებავებს ხმარობს მისი მმართველობის, მისი საშინაო და საგარეო პოლიტიკის დახასიათების დროსაც. მას მხედველობიდან არ რჩება ის უგუნური, არათანმიმდევარი, სისტემასა და გეგმიანობას მოკლებული ნაბიჯები საშინაო პოლიტიკაში, რომელმაც მალე გამოავლინა მეორე იმპერიის შინაგანი სისუსტე და თვით იმპერატორს მალე დაუეკარგა მოჩვენებითი ავტორიტეტი. თავიდან ბოლომდე გაუმართლებლად და ავანტიურისტულად მიაჩნია ნ. ნიკოლაძეს მეორე იმპერიის საგარეო პოლიტიკა. იგი განსაკუთრებით გამოყოფს სამ დიდ შეცდომას და ავანტიურისტულ „წამოწყებას“, რომელიც ჩაიდინა ნაპოლეონ მესამის მთავრობამ. პირველ ასეთ შეცდომად მას მიაჩნია მექსიკის ავანტიურა, რომელიც სამარცხვინო კრახით დამთავრდა. მეორედ — პოლიტიკა იტალიის მიმართ. ჯერ ვითომდა იტალიის გაერთიანებისათვის ხელშეწყობა, შემდეგში ხელის შეშლა და მის შედეგად იტალიის მეგობრობის დაკარგვა, მესამედ — პრუსიისათვის დახმარება ავსტრიის დამარცხებაში, რათა შემდეგ თვით ჩამდგარიყო გერმანიის სათავეში. აღნიშნულმა შეცდომებმა, მისი მართებული აზრით, გააძლიერა იმპერიის კრიზისი და მძლავრი გაქანება მისცა მოსახლეობის განწყობილების შეცვლას, ხელი შეუწყო რესპუბლიკელთა წარმატებას.¹¹⁶ პრუსიასთან ომის შემზადებას იგი საფრანგეთის შელახული ავტორიტეტის აღდგენისა და მეორე იმპერიის მმართველობის განმტკიცების მისწრაფებებით ხსნის. ჩვენ არ შეიძლება არ დავეთანხმოთ ნიკოლაძის ამ აზრსაც.¹¹⁷

ფელეტონში „ჩემი სამახსოვრო წიგნიდან“, რომელშიაც ნიკოლაძე აჯამებს 1870 წლის შედეგებს და მოკლედ მოხაზავს ახალი წლის კონტურებს, მის პირველ წარმატებებს, იგი ერთხელ კიდევ დაუბრუნდა ნაპოლეონ მესამის მმართველობას და მის სავერცხლო ფინალს.

1870 წელმაც, აღნიშნავს ნ. ნიკოლაძე, ბევრი წინასწარმეტყველება გაამართლა. ბევრი პატიოსანი აზრის სიმართლე დაამტკიცა. ბოროტება მოსპო და გმირობა აღძრა. ნაპოლეონის ბატონობის დამხობა, მისი მმართველობის არარაობის გამოაშკარავება მას წარსული წლის დიდმნიშვნელოვან მიღწევად აქვს მიჩნეული.

ჩამოთვლის რა იმ უარყოფით ნიშნებს, რომლებიც მეორე იმპერიის მმართველობის მთავარ ატრიბუტებს წარმოადგენენ, მიუთითებს რა იქ გამეფებულ ძალადობასა და უსამართლობა-სიყალბეზე,

¹¹⁶ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, ჟურ. „კრებული“, 1873, № 3, გვ. 298-299.

¹¹⁷ იქვე.

ნ. ნიკოლაძე განაგრძობს: „... შარშანდელმა წელმა... დაამტკიცა ერთხელ კიდევ, რომ ფუჰი-ფუჰია, რომ სიცრუეს მოკლე ფეხი აქვს, რომ ძალა, ცარიელი ძალა უძლურია... რომ ხრიკებით ხალხი ბედს ვერ ეწევა, და გუშინდელი ღმერთები ტლაპოში ჩაიხრჩვენ სედანისა და მეცის თხრილებში“...

ნაპოლეონ მესამის სავალალო ფინალიდან ნ. ნიკოლაძე აკეთებს შემდეგ განმაზოგადებელ დასკვნას, რომელიც ისტორიის ფილოსოფიის სფეროს განეკუთვნება;

„მას აქეთ, რაც კაცობრიობა არსებობს, ისტორიას იმისთანა ნათელი დამტკიცება არ ჰქონია იმ აზრისა, რომ დაღუპული ყოფილა ის ერი, ის ქვეყანა, რომელიც თავის ბედს და წინამძღვრობას უღირს პირებს ანდობს, მის მაგიერ, რომ ითავოს და გაიძლიოს უგონიერესი, უპატიოსნესი თავისი შვილები“.¹¹⁸

მარტო მოყვანილით არ ამოიწურება ნ. ნიკოლაძის შეხედულებები მეორე იმპერიისა და ნაპოლეონ მესამეზე. ამ საკითხებს იგი ხშირად უბრუნდება სხვა პრობლემების განხილვის დროს. მათ შვესახებ ნ. ნიკოლაძე არაერთხელ საუბრობს მაშინ, როცა ეხება საფრანგეთ-პრუსიის ომს და მის წარმომშობ მიზეზებს. ამიტომ ჩვენ ისევ დაუბრუნდებით მათ საფრანგეთ-პრუსიის ომზე მისი შეხედულების განხილვისას.

4. საფრანგეთ-პრუსიის ომის შესახებ

საფრანგეთ-პრუსიის ომი ახალი ისტორიის ეპოქის ერთ-ერთი დიდი მნიშვნელობის მოვლენა იყო. იგი წარმოადგენდა „თავისუფალი კონკურენციის კაპიტალიზმის“ უკანასკნელი ფაზის ევროპულ ომს, რომელმაც უდიდესი ცვლილება მოახდინა როგორც საფრანგეთ-გერმანიის ურთიერთობაში, ისე ევროპის სახელმწიფოთა პოლიტიკურ ურთიერთობათა სისტემაშიაც. საფრანგეთის დამარცხება და მისი ტერიტორიული ამჟუტაცია, გერმანიის გაძლიერება, საფრანგეთ-გერმანიის ანტაგონიზმისა და „შეიარაღებული მშვიდობის“ ატმოსფეროს წარმოშობა ევროპაში, აი, რა იყო ამ ომის უშუალო შედეგები. საფრანგეთ-პრუსიის ომი მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსთა შეფასებით, თავისი ხასიათით იყო სამართლიანი და განმათავისუფლებელი ომი, ერთის მხრივ, და იმპერიალისტური, უსამართლო ომი, მეორე მხრივ. მემორი მხარეებისათვის ეს ომი დაიწყო ერთგვარად, და თავის განვითარებაში მიიღო სხვა ხასიათი. დასაწყისში, ეს ომი, საფრანგეთისა და პრუსიის მხრივ, ატარებდა.

¹¹⁸ ნ. ნიკოლაძე, ჩემი სამახსოვრო წიგნიდან, თბ., ტ. 2, გვ. 298—299.

უსამართლო, იმპერიალისტურ ხასიათს, ხოლო გერმანიისათვის — მისი გაერთიანების პროცესის დამთავრების თვალსაზრისით — სამართლიანსა და განმათავისუფლებელს, მაგრამ თავისი განვითარების მეორე ფაზაში გერმანიისათვის მან დაკარგა სამართლიანი და განმათავისუფლებელი ხასიათი და მიიღო უსამართლო, მტაცებლური ხასიათი. საფრანგეთისათვის კი იგი უსამართლო, დაპყრობითი ომიდან სამართლიან და განმათავისუფლებელ ომად იქცა. საფრანგეთ-პრუსიის ომმა კონკრეტულად დაამტკიცა მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსთა იმ დებულების ჭეშმარიტება, რომ ესა თუ ის ომი შეიძლება დაიწყოს როგორც სამართლიანი და განმათავისუფლებელი და იქცეს დაპყრობით, უსამართლო ომად და პირუკუ.

მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსები აღნიშნავდნენ, რომ საფრანგეთ-პრუსიის 1870—1871 წლების ომი ობიექტურად წარმოადგენდა გერმანიის ეროვნული გაერთიანებისა და ბურჟუაზიულ-პროგრესული პროცესის ლოგიკურ გაგრძელებას. საფრანგეთის დამარცხებამ და მეორე იმპერიის დამხობამ დააჩქარა და ფინალურ აქტამდე მიიყვანა გერმანიის ზევიდან გაერთიანების პროცესი.

„საფრანგეთ-პრუსიის ომში გერმანიამ, — წერს ვ. ი. ლენინი, — გაძარცვა საფრანგეთი, მაგრამ ეს არ ცვლის ამ ომის ძირითად ისტორიულ მნიშვნელობას, რომელმაც გაათავისუფლა მრავალათეულ მილიონიანი გერმანელი ხალხი ფეოდალურ დაქუცმაცებისა და ორი დესპოტი რუსეთის მეფისა და ნაპოლეონ III-ის მიერ ჩაგვრისაგან“.¹¹⁹

საერთოდ საფრანგეთ-პრუსიის ომმა თავისი შედეგებით იმდენად ღრმა ცვლილებები მოახდინა ევროპაში, რომ პოტენციურად ნიადაგი მოუმზადა მსოფლიო იმპერიალისტური ომის გარდაუვალობას მომავალში. ამ მხრივ იგი პირველი მსოფლიო იმპერიალისტური ომის მომამზადებელი და წინამორბედი გახდა.

აღნიშნულის გამო, სავსებით ბუნებრივია ის განსაკუთრებული ინტერესი და ყურადღება, რაც ნ. ნიკოლაძემ ამ ომის რთული კომპლექსის გაშუქებას დაუთმო. აქვე მხედველობაში მისაღებია ის გარემოება, რომ საფრანგეთ-პრუსიის ომი წარმოიშვა და მიმდინარეობდა ნ. ნიკოლაძის თვალწინ, მისი საზოგადოებრივი მოღვაწეობის სიკაბუჯის ჟამს. მართალია, იგი არ ყოფილა ამ ომის მონაწილე და თვითმხილველი, მაგრამ ის საყოველთაო რეზონანსი, რომელიც აღნიშნულ ომს ჰქონდა, ბიძგს აძლევდა მას საფუძვლიანად მოეკიდა ხელი მისი შესწავლისათვის და პერიოდულად გაეშუქებინა მისი მიმდინარეობა ქართული პრესის ფურცლებზე.

¹¹⁹ ვ. ი. ლენინი, სოციალიზმი და ომი, თბ., ტ. 21, გვ. 363.

ნ. ნიკოლაძემ წერილების მთელი სერია („ომის ამბები“, „პრუსია და გერმანია“, „ომის გავლენა ევროპაზე“, „ნაპოლეონი დაატყვევეს“, „საფრანგეთის შინაგანი მდგომარეობა“, „შარშან და შარშანწინ“, „საფრანგეთის ახალი მმართველობა“, „საფრანგეთი“, „პოლიტიკური მიმოხილვა“ და სხვ.) მიუძღვნა საფრანგეთ-პრუსიის ომის ამბებს.

რა ხასიათის მოტივებმა წარმოშვეს საფრანგეთ-პრუსიის ომი, რამ აიძულა საფრანგეთი და პრუსია იარაღისათვის მოეკიდათ ხელი და ორთა ბრძოლა გაეჩაღებინათ? აი რა საკითხები დააყენა ნ. ნიკოლაძემ პირველ ყოვლისა და სცადა ამომწურავი პასუხი გაეცა მათზე.

ნ. ნიკოლაძე კარგად ერკვევა საფრანგეთ-პრუსიის ომის წარმომშობ მიზეზებში. მან კარგად იცის, რომ ეს ომი არ წარმოშობილა შემთხვევით. მეორეხარისხოვან მოტივთა შედეგად. საფრანგეთის და პრუსიის წინააღმდეგობა გერმანიის გაერთიანებისა და დასავლეთ ევროპის სხვა პრობლემების ნიადაგზე. საფრანგეთისა და პრუსიის საშინაო ვითარება, აი რაში ეძიებს ნ. ნიკოლაძე აღნიშნული ომის აღმოცენების მიზეზებს. გამოდის რა ამ სწორი მეთოდოლოგიური საწყისიდან. იგი ვრცელ ექსკურსს აკეთებს აღნიშნული ქვეყნების ურთიერთობის და მათი შინაგანი ვითარების სფეროში და კონკრეტული ფაქტებით ადასტურებს თავის მოსაზრების სისწორეს.

წერილში „ომის ამბები“¹²⁰ ნ. ნიკოლაძე, განიხილავს რა საფრანგეთ-პრუსიის ურთიერთობას პრუსია-ავსტრიის ომიდან მოკიდებული თვით პრუსია-საფრანგეთის ომის აღმოცენებამდე. განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს იმ დიპლომატიურ ბრძოლას, რომელიც მიმდინარეობდა მათ შორის დასავლეთ გერმანიისა და პატარა მეზობელი სახელმწიფოების ნიადაგზე. ბავარია, ვიურტემბერგი, ჰესენი, ბადენი, ლუქსემბურგის საჰერცოგო, ბელგია და სხვ. აი რა იყო მათი დიპლომატიური ვაჭრობის და შეხლა-შემოხლის საგანი. მას კარგად აქვს ნაჩვენები საფრანგეთის, კერძოდ ნაპოლეონ მესამის პროვოკაციული როლი, მისი უტაქტობა და უპიკობა ამ დიპლომატიურ ბრძოლაში. ასევე თანამიმდევრულად და ისტორიული სინამდვილის შესაბამისად აქვს მას აღწერილი პრუსიის პირველი მინისტრის ოტო ბისმარკის დიპლომატიური თამაში, მისგან ნაპოლეონ მესამის გასულელება და პროვოკაციულად ომის აღმოცენებისათვის ხელის შეწყობა. ხაზს უსვამს რა მეორე იმპერიის მესვეურთა და პრუსიის რეაქციულ-მილიტარისტული ხროვის პასუხისმგებლობას საფრანგეთ-პრუსიის ომის აღმოცენებაში. იგი ყურადღებას ამახვილებს იმ მოტივებზე, რომელიც ბიძგს აძლევდა ნაპოლეონ მესამეს შემდგომი ტერიტორიული გაფართოებისაკენ. მას განზრახვა ჰქონდა თავისი პოლიტიკური

¹²⁰ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, გაზ. „დროება“, 1870, № 31.

პეგემონისათვის დაემორჩილება სამხრეთ-დასავლეთ გერმანია, ლუქსემბურგი. პრუსიის შეუჩერებელი გაძლიერება და მისი მმართველი ზედაფენის ენერგიული ბრძოლა გერმანიის გაერთიანების პროცესის დასრულებისა და მთელი გერმანიის გაპრუსიელებისათვის, საფრთხეს უქმნიდა ნაპოლეონ მესამის ამ პატივმოყვარე განზრახვას. იგი სერიოზულ საშიშროებას უქმნიდა თვით საფრანგეთის არსებულ მდგომარეობას ევროპაში და მის მომავალს.

გერმანიის გაერთიანებისათვის ხელშეშლა, პრუსიის შემდგომი გაძლიერების არდაშვება და ამ მიზნის მისაღწევად ომის მეთოდის გამოყენება, აი რა კურსი აიღო ნაპოლეონ მესამის მთავრობამ. ნ. ნიკოლაძის აზრით, „ერთის მხრით იყო გერმანიის შეერთების და „საერთო“ გერმანიის დაფუძნების სურვილი, — წერს ნ. ნიკოლაძე. — მეორეს მხრით — საფრანგეთის წაქეზება, ამ სურვილის წინააღმდეგ... ამ ორმა მხარემ შეადგინა შარშანდელი ომი და დაბადა საშინელი სისხლისღვრა და ბევრი უარესი უბედურება“¹²¹.

ნ. ნიკოლაძე გმობს ნაპოლეონ მესამის პატივმოყვარე ზრახვებს, რომელიც საფრანგეთის (ეროვნული) ინტერესებიდან არ გამომდინარეობდა და მას ავანტიურისტულს უწოდებს. საფრანგეთის იმპერატორის ტიპის ადამიანებისათვის, მისი თქმით, უცხოა ნამდვილი დიდება და სახელი. ამიტომაც, რომ იგი ისწრაფვის თვით გახდეს „დიდი და ძლიერი“, მეზობლები კი დაასუსტოს და დაამციროს. მისთვისო, — განაგრძობს იგი, — გაუგებარია ის გრძნობა, რომ ნამდვილი დიდება იმაში მდგომარეობს, რომ პატიოსანი ადგილი გეკავოს და დიდი იყო დიდებში და მათი პატივისცემით, სიყვარულით და დახმარებით შემკული იყო.“

პრუსიისა და „იუნკერტუმის“ პარტიის ლიდერი ბისმარკი, რომელიც სათავეში ედგა პრუსიის მეშვეობით გერმანიის გაერთიანებას, ნ. ნიკოლაძის მართებული შეხედულებით, ისეთსავე უსამართლო მიზნისათვის იბრძოდა, თანაც უპატიოსნო მეთოდებით, როგორც მეორე იმპერიის მთავრობა. პრუსიის სამეფო დინასტიის გაქნილი მოურავი და ერთგული ყმა ბისმარკი ხომ პოპენცოლლერნთა და პრუსიის მონარქისტულ-მილიტარისტული ხროვის ვიწრო ეგოისტური ინტერესებისათვის იბრძოდა და არა გერმანელი ხალხის ეროვნული მისწრაფებისათვის. ბისმარკს და მის პარტიას მხოლოდ მისთვის სურდათ გერმანიის განთავისუფლება, — წერდა ნ. ნიკოლა-

¹²¹ ნ. ნიკოლაძე, შარშან და შარშანწინ, გაზ. „ღროება“, 1872, № 2.

ძე, — „რომ ამ საშუალებით ძლიერდებოდა პრუსია და პრუსიის სამეფო სახლი. მაშასადამე, ამ პარტიის პირველი და უმთავრესი მიზანი გერმანია და მისი შეერთება კი არა, პრუსიის ტახტის გამშვენება და გაძლიერება იყო.“¹²²

ასეთი მართებული ისტორიული სინამდვილის შესაბამის შეფასებას აძლევს რა პრუსიის მესვეურთა, ბიარად ბისმარკის „გერმანული პოლიტიკის“ ნამდვილ არსს, ნ. ნიკოლაძე იქვე მიუთითებს იმ უხამს მეთოდებზე, რომლითაც ისინი ცდილობდნენ სისრულეში მოეყვანათ ეს ამოცანები. „... წვრილმანი დიპლომატიური ოსტატობით და მოხერხებით აპირებს გერმანიის შეერთებას პრუსიასთან, — ეს საქმე პრუსიის მმართველობამ უნდა მოახდინოს. როგორც მოხერხდება და მოუხდება, სხვა ქვეყნების მმართველობის ერთმანეთთან წაქეზებით, ზოგის გაჩუმებით — ერთი სიტყვით, ჩემი, ნელი მმართველობის გზით, ხალხს ამ საქმეში ხმა როდი უნდა ამოეღებოდა.“¹²³ მოყვანილი ამონაწერი გვიჩვენებს, რომ ნ. ნიკოლაძე კარგად ერკვეოდა ბისმარკის დიპლომატიის რთულ ლაბირინთში, კარგად ხედავდა მისი მეთოდების ვერაგულ და მუხანათურ არსს და ბუნებას. მისთვის ცხადი იყო, რომ ბისმარკი, რომელიც გერმანიის ხალხის სახელით მოქმედებდა, სინამდვილეში გერმანელი ხალხის საწინააღმდეგო საქმეს აკეთებდა. მას ლაგამს დებდა და ხმის ამოღების საშუალებას არ აძლევდა. ბისმარკისეული დიპლომატიის ეს შეფასება ბევრით არაფრით არ განსხვავდება მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსების შეხედულებისაგან ამ საკითხზე. დიპლომატიის ისტორიისა და საერთაშორისო ურთიერთობის ისტორიის სხვა მარქსისტულ ნაშრომებში ბისმარკის საგარეო პოლიტიკისა და დიპლომატიის მსგავსი შეფასებაა მოცემული.

განა მარქსი არ წერდა, რომ, მართალია, საფრანგეთ-პრუსიის ომი გერმანიისათვის თავდაცვითი ომია, მაგრამ პრუსიის გარეშე გერმანია არ იქნებოდა იძულებული თავდაცვითი ომი ეწარმოებინაო. ვინ შეაძლებინა ლუი ბონაპარტს ომი ეწარმოებინა გერმანიის წინააღმდეგ? — სვამს კითხვას მარქსი და პასუხობს, — ეს ბისმარკი იყო, რომელმაც იმავე ლუი ბონაპარტთან შეთქმულება შეადგინა. რათა დემოკრატიული ოპოზიცია დაეთრგუნა და გერმანია ჰოჰენცოლერნთა დინასტიისათვის დაემტკიცებია“.¹²⁴

არსებული სოციალური სისტემის ღრმა კრიზისი, მისი პროგრე-

¹²² გ. ჟიოვანი, (ნ. ნიკოლაძე), პრუსიის გაძლიერება გერმანიაში (ისტორიული მიმოხილვა), გაზ. „დროება“, 1870, № 29.

¹²³ იქვე.

¹²⁴ კ. მარქსი, სამოქალაქო ომი საფრანგეთში, თბ., 1932, გვ. 23—24.

სული რღვევის პროცესი, ნაპოლეონ მესამის საგარეო პოლიტიკისა და დიპლომატიის სრული გაკოტრება და არსებული რეჟიმისადმი მოსახლეობის ფართო ფენების უკმაყოფილების გაძლიერება, აი რით შეეგება მეორე იმპერია 1870 წელს. ომის გაჩაღება პრუსიასთან და მათ მასების ყურადღების გადატანა საჭირობოროტო საკითხებიდან საგარეო საკითხებზე, ასეთ პირობებში, თითქოს ტახტის განმტკიცების, სოციალური სისტემის რღვევის შეჩერების და მშრომელთა უკმაყოფილების ჩახშობის კარგ საშუალებას წარმოადგენდა.

მეორე იმპერიის აღნიშნული შინაგანი მოტივები, რომელმაც მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა საფრანგეთ-პრუსიის ომის აღმოცენებაში. აგრეთვე მკაფიოდ აქვს ხაზგასმული ნ. ნიკოლაძეს: მან კარგად იცის, რომ ნაპოლეონ ბონაპარტისათვის ომი ერთ-ერთი საშუალება იყო იმისათვის, რომ ტერორთან და დემაგოგიასთან ერთად ავსაღლებინა სამხედრო დიდების გრძნობა. მასების ყურადღება გარეშე ამბებისკენ წარემართა და „ზარბაზნების გრიალით შინაგანი უსიამოვნების ჩურჩული მოესპო“. ¹²⁵ „შერყეული ტახტის გამაგრება“, აი რამ უბიძგა, მისი აზრით, ნაპოლეონ ბონაპარტს, რომ პრუსიასთან ომი გაეჩაღებია.

ნ. ნიკოლაძე აჯამებს რა ნაპოლეონ მესამის მმართველობის შედეგებს, აღნიშნავს მის სრულ გაკოტრებას როგორც საშინაო პოლიტიკაში, ისე საგარეოში. იგი კონკრეტულად ჩამოთვლის იმ საგარეო პოლიტიკურ „წამოწყებათა“ და ნაბიჯთა სრულ კრახს (პოლონელ აჯანყებულთათვის დახმარების განზრახვის სისრულეში მოუყვანლობა, მექსიკის ავანტიურის ჩაშლა, პრუსიისათვის საშუალებას მიცემა დაემარცხებინა დანია და ავსტრია, ნეიტრალიტეტის ანგარიშში ტერიტორიების მიღების განზრახვის ჩაშლა და სხვ), რომელმაც გააძლიერა შინაგანი კრიზისი, გამოააშკარავა ნაპოლეონის პოლიტიკის „შორსმჭვრეტელობა“ და ახალი ბრძოლისათვის „ჯანზე მოიყვანა წინათ დასუსტებული მტრული პარტიები (იგულისხმება რესპუბლიკური და მუშათა პარტიები). ყოველივე ამან, მისი შეფასებით. კატასტროფის პირამდე მიიყვანა ნაპოლეონ მესამის ხელისუფლება და უბიძგა მას „... საფრანგეთის ყურადღება შინაგანი საქმეების მაგივრათ გარეგან, უცხო ქვეყნების დავიდარაბაზე მოექცია...“ ¹²⁶

საფრანგეთ-პრუსიის ომი ახალი დაწყებული იყო და ჯერ კიდევ ნათლად არ იყო გამოვლენილი ამა თუ იმ მემომარი მხარის გამარჯვებას შესაძლებლობანი, როდესაც ნ. ნიკოლაძემ რეალურად შეაფასა შექმნი-

¹²⁵ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), შარშან და შარშანწინ (ისტ. მიმოხ.), გაზ. „დროება“, 1872, № 1.

¹²⁶ ნ. ნიკოლაძე, იგივე წერილი, გაზ. „დროება“, 1872, № 2.

ლი ვითარება და გამოთქვა თავისი მოსაზრება ომის პერსპექტივებზე. მან სწორად ივარაუდა გერმანიის გამარჯვების შესაძლებლობა. თავისი ვარაუდი მან შემდეგ წინამძღვრებზე აავსო:

1. გერმანელი ხალხის სურვილი ერთიანობისა და დამოუკიდებლობისავენ;¹²⁷

2. საფრანგეთის დაპყრობითი ზრახვები და მეზობლებისადმი სიხარბე;¹²⁸

3. საფრანგეთში სამხედრო საქმის მოქცევა უნიჭო, შემთხვევითი და ნაპოლონ მესამისადმი მლიქვნელური ერთგულებით გაყენებული მეთაურების ხელში;

4. გერმანიაში, პირიქით, არმიისა და სამხედრო საქმის სათავეში ისეთი სარდლობის დგომა, რომელთაც პრაქტიკულად დაიმსახურეს ეს პოსტები.¹²⁹

მოვლენათა შემდგომმა განვითარებამ საესებით დაადასტურა ნ. ნიკოლაძის ვარაუდის სისწორე. იმ წინამძღვრებმა (სხვა ფაქტორებთან ერთად), რასაც ხაზს უსვამს იგი, მართლაც მალე იჩინა თავი და განაპირობა საფრანგეთის სამარცხვინო დამარცხება და პრუსიის გერმანიის გამარჯვება ამ ომში.¹³⁰

¹²⁷ ეს გრძნობა, რომ ერში დიდ მორალურ ძალას წარმოშობს და ხელს უწყობს გამბედაობის, სიმხნეის, თავდადების და პატრიოტული სელისკუთვების გაძლიერებას, ნ. ნიკოლაძისათვის აქსიომას წარმოადგენს. ამიტომაც, რომ ეგო წერს: „ეს გრძნობა მეტისმეტად ასლიერებს იმ ხალხს, რომელსაც ის გულში უდგია“. გ. ჭიოვანი (ნ. ნიკოლაძე). „პრუსიის გაძლიერება გერმანიაში“ (ისტ. მიმოხილვა), გაზ. „დროება“, 1870, № 31.

¹²⁸ „ამგვარი გრძნობა, — საესებით მართებულად აღნიშნავს ნ. ნიკოლაძე. — ძალიან აუძღურებს კაცს, ამიტომ. რომ კლავს მასში აღტაცებას და თავის განწირვას, რომელიც აუცილებლად საჭიროა ომის და ბრძოლის დროს“ (იქვე) აგრესორი, რომელიც უსამართლო ომს ეწევა, რომ მორალურ ფაქტორს მოკლებულია და უხალისოდ, წარუმატებლად იბრძვის, ამას წარსული ისტორიის და თანამედროვე ურთიერთობის ათეული გამოცდილება ამტკიცებს. ნ. ნიკოლაძე ომის პროცესში დიდ როლს ანიჭებს მორალურ ფაქტორს და იგი ამა თუ იმ შემთხვევაში გამარჯვებასა თუ წარუმატებლობის მნიშვნელოვან პირობად მიიჩნია. ერის გამოფხიზლებამ, თვალის-ხილვამ, თავგანწირულებამ, გაერთიანებისადმი ღრულვამ დიდი ძალა შესძინა გერმანელ ხალხს და საშუალება მისცა მას სასტიკად დაემარცხებინა ნაპოლეონის „კაზარმული“ ჯარიო, წერს იგი, ეხება რა საფრანგეთ-პრუსიის ომის ამბებს (ნ. ნიკოლაძე, ჩემი სამახსოვრო წიგნადან, თხზულებანი, ტ. 2, 1960, გვ. 299).

¹²⁹ გ. ჭიოვანი, (ნ. ნიკოლაძე) დას. წერ. გაზ. „დროება“, 1870, № 31.

¹³⁰ უნდა აღინიშნოს, რომ კ. მარქსი პირველი ინტერნაციონალის გენ. საბჭოს პირველ ადრესში საფრანგეთ-პრუსიის ომის შესახებ (რომელიც 1870 წლის 23 ივლისითაა დათარიღებული), სადაც ახლად გაჩაღებული ომის ოსტატური შეფასება მოცემული, მეორე იმპერიის მესვეურთა მხრივ ამ ომის გაჩაღებას აშკარა ავანტიურად მიიჩნევდა. იგი წერდა: „როგორც არ უნდა განვითარდეს ლუი ბონა-

ზემოთ დასახელებულ წერილებში ნ. ნიკოლაძე პერიოდულ ცნობებს აწვდის ქართველ მკითხველს საფრანგეთ-პრუსიის ომის მიმდინაოებაზე აღმოცენების დღიდან ფინალამდე. იგი მიმოიხილავს მღვდმარეობას ცალკე ფრონტებზე. მთავარ ბრძოლებს, მოწინააღმდეგეთა არმიების მოძრაობას, იძლევა სარდლობისა და გენერალ-ტეტის დახასიათებას და თან შეფასებას აძლევს ევროპული პრესიცნობებს მის შესახებ. მას მხედველობიდან არ გამოორჩენია ომის ხასიათის შეცვლის ტენდენცია ჯერ კიდევ მეორე იმპერიის დამხობამდე. ე. ი. სედანის კატასტროფამდე.

სედანის კატასტროფა მხოლოდ მზადდებოდა და მეორე იმპერია ჯერ კიდევ არ იყო დამხობილი, როდესაც ნ. ნიკოლაძემ არათუ ივარაუდა საფრანგეთის გარდუვალი კრაზი მიმდინარე ომში, არამედ გამოსტქვა თავისი მოსაზრება იმ მიზეზებზე, რამაც განაპირობა ომის ასეთი შედეგი. თავისი მოსაზრების მასალად მან გამოიყენა აღნიშნული ომის გამო საფრანგეთისა და ევროპის სხვა სახელმწიფოების პერიოდულ ორვანოებში გამოტქმული ურთიერთსაწინააღმდეგო შეხედულებები, მაგრამ მას მექანიკურად არ შეუჯამებია ეს შეხედულებები და მით უბრალო კომპილიატორის როლი არ შეუსრულებია. მან კრიტიკულ ასპექტში გაატარა პრესაში გამოტქმული მოსაზრებები, ასწონ-დასწონა ყოველი მათგანი, გამოიყენა საკუთარი მღიდარი დაკვირვება და მის საფუძველზე გააკეთა სრულიად ორიგინალური და ღრმააზროვანი დასკვნები.

საფრანგეთ-პრუსიის ომში საფრანგეთის დამარცხების წანამძვრებასა და მიზეზებზე ნ. ნიკოლაძის მიერ გამოტქმული მოსაზრებები ერთხელ კიდევ ნათელყოფს ავტორის დიდ დიპაზონს, მახილთვალს, დამკვირვებელ გოზებას, ანალიზსა და განზოგადოების კარგუნარს. შეიძლება არ დაეთანხმო მის მოსაზრებათა ცალკეულ ნიუანსებს. შეიძლება არ გაიზიარო მისი ესა თუ ის დასკვნა, მაგრამ ეს ოდნავადაც არ ამცირებს ამ შეხედულებათა ღირსებას და ღირებულებას. იგი ძირითადში სავსებით გამართულია მეთოდოლოგიურად. ისტორიული ვითარების სწორ შეფასებას შეიცავს და ისტორიული ფაქტების მართებულ განზოგადებას წარმოადგენს.

როგორია მისი მოსაზრებები ამ საკითხზე?

ნ. ნიკოლაძის აზრით, საფრანგეთის სასტიკი და სამარცხვინო მარცხის მთავარი მიზეზები იყო: ა) საფრანგეთისა და პრუსიის სხვა-

პარტის ომი პრუსიასთან. მეორე იმპერიის სამგლოვიარო ზარმა უკვე ჩამოკრა პარიზში, მეორე იმპერია დასრულდება ისე, როგორც დიიწყო, პაროდიით (ახ. ე. მარქსი, სამოქალაქო ომი საფრანგეთში, თბ., 1931, გვ. 23).

დასხვა შინაგანი ვითარება: ბ) მათი მეტ-ნაკლები მომზადება ომისათვის. ამ მიზეზებიდან იგი, როგორც მოსალოდნელი იყო, წინა პლანზე აყენებს და მთავარ როლს აქუთენებს საფრანგეთის ავებელ საშინაო მდგომარეობას, მეორე იმპერიის გახრწნას.

პრუსია-გერმანიის გამარჯვება საფრანგეთთან ომში ნ. ნიკოლაძეს შემთხვევით მოვლენად არ მიაჩნია. იგი მისთვის იმ პროცესების კანონზომიერი შედეგი იყო, რომელიც გერმანიის ზემოდან გაერთიანებასთან იყო დაკავშირებული. პრუსიის მმართველი რეაქციულ-მილიტარისტული ხროვა, ბისმარკის ხელმძღვანელობით, საფუძვლიანად მოემზადა ომისათვის არა მარტო დიპლომატიური იარაღით, არამედ ომისათვის საჭირო ყველა სხვა საშუალებით. ნაპოლეონ მესამის დიპლომატიურმა უტაქტობამ და საფრანგეთის გამოსვლამ ომის გამჩალებლის როლში, ხელი შეუწყო მთელი გერმანიის დარაზმვას პრუსიის ირგვლივ. ნ. ნიკოლაძე მართებულად აღნიშნავს. რომ საფრანგეთის გამოსვლამ აგრესორის როლში შოვინისტური ციებ-ციხელება მოსდო მთელ გერმანიას და როგორც სამხრეთ გერმანიის სახელმწიფოები, ისე პრუსიის ბატონობის ქვეშ უკვე მყოფი გერმანული ნაწილები, პრუსიის დროშის ქვეშ დარაზმა „აგრესორ საფრანგეთზე“ გამარჯვების მოსაპოვებლად.¹³¹

„მთელი გერმანია სწორედ აღტაცებაზე მეტს შვრება, ისე გულმხურვალედ ეხმარება ის თავის მმართველობას ომის გაგრძელებაში“, — წერს ნ. ნიკოლაძე და თან მოაქვს მისი დამადასტურებელი სათანადო კონკრეტული ფაქტები.¹³²

ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, რომელიც ჩვენ მართებულად უნდა მივიჩნიოთ, ხანგრძლივი წინასწარი მზადება, ჩატარებული პრუსიის მიერ, ბრძოლის საშუალებათათვის დიდი ყურადღების მიქცევა და ამ მხრივ საფრანგეთისათვის წინ გასწრება, არმიის მობილობა და ფრონტებზე მოკლე დროში გადასროლა. გამოცდილი სამეთაურო შემადგენლობა. აგრეთვე ისეთი ფაქტორები იყო, რომელმაც დიდი როლი ითამაშა პრუსიის გამარჯვების საქმეში.¹³³

მართლაც. მთელი რიგი მუდმივმოქმედი ფაქტორი, რომელთაც დიდი მნიშვნელობა აქვთ ომში ამა თუ იმ მეოპარი მხარის გამარჯვებისათვის, სხვა ფაქტორებთან ერთად, პრუსია-გერმანიის მხარეზე იყო. ამ ფაქტორების მოქმედებამ დიდად განაპირობა პრუსია-გერმანიის გამარჯვება და გერმანიის გაერთიანების პროცესის დამთავრება.

სულ სხვა ვითარება იყო საფრანგეთში. ეს სახელმწიფო არსე-

¹³¹ ნ. ნიკოლაძე, „ომის ამბები“, გაზ. „დროება“, 1870, № 31.

¹³² იქვე, გაზ. „დროება“, 1870, № 32.

¹³³ ნ. ნიკოლაძე, „ომის ამბები“, გაზ. „დროება“, 1870, №№ 31 და 32.

ბული მმართველობის წყალობით, სრულიად მოუშზადებელი აღმოჩნდა ომისათვის. სულით ხორცამდე გახრწნილმა მეორე იმპერიის მთავრობამ ყველაფერი გააკეთა იმისათვის, რომ მისგან დაწყებული ავანტიურისტული ომი საფრანგეთის სრული კატასტროფით დამთავრებულიყო.

საფრანგეთ-პრუსიის ომში, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — ორი სახელმწიფო და ძალა დაეჯახა ერთმანეთს: 1. გახრწნილი, შინაგანი წინააღმდეგობებით სავსე, მოუშზადებელი და ძალადობებზე დამყარებული საფრანგეთის იმპერია; 2. მომზადებული, თავის სიძლიერეში დარწმუნებული, გერმანიის ერთიანობისათვის მებრძოლი ძალა. ამ ორი ძალის დაჯახებამ გადაწყვიტა საფრანგეთის ბედი, რომელიც სასტიკად დამარცხდა და იმპერიაც ხუხულასავით დაეშხო.¹³⁴

აღნიშნული სავალალო ვითარება რომ არ ყოფილიყო საფრანგეთში და იგი სხვაგვარად შეხედროდა ომს, მაშინ პრუსიისათვის ხელსაყრელი ფაქტორების როლი დიდად შემცირდებოდა. რაც განაპირობებდა ომის სხვა შედეგს. ყოველივე ეს კარგად ესმის ნ. ნიკოლაძეს: ამიტომ არის, რომ იგი სწორედ საფრანგეთის ვითარებაში ხედავს ომში მისი დამარცხების მთავარ წყაროს და საფუძვლიანად არკვევს მის წარმოშობა მიზეზებს.

წერილში „საფრანგეთის შინაგანი მდგომარეობა (ისტორიული მიმოხილვა)“ ნ. ნიკოლაძე ვრცელ ანალიზს უკეთებს მეორე იმპერიის (საფრანგეთის) მდგომარეობას, იმ ვითარებას, რომელიც უშუალოდ წინ უძღოდა საფრანგეთ-პრუსიის ომის აღმოცენებას. ამის საფუძველზე იგი ასახელებს იმ მიზეზების მთელ კომპლექსს, რომელთაც საფრანგეთი სეღანის კატასტროფამდე მიიყვანეს.

კონკრეტულად რა მიზეზებზე მიუთითებს ნ. ნიკოლაძე?

ერთ-ერთ ასეთ მიზეზად მას მიაჩნია „ჩარის უფროსების უნიჭობა, უხეირობა და სამხედრო საქმეებში უგუნდობა“.¹³⁵

ბევრი ასეთი მაგალითიდან ნ. ნიკოლაძე განსაკუთრებით გამოყოფს მარშალ ბაზენის დაწინაურების ფაქტს.

ვინ დააწინაურა გენერალი ბაზენი, ვინ ჩააბარა მას მარშლის კვერთხი, ვინ მისცა მას ხელმძღვანელი როლი არმიაში და არმიის სარდლობა საფრანგეთ-პრუსიის ომის დროს? რასაკვირველია, ნაპოლეონ მესამემ და მისი სასახლის გახრწნილმა ხროვამ. რით დაიმსახურა მან ასეთი დიდი წყალობა და ნდობა? რასაკვირველია. არა თავისი უნარით, ცოდნით, მაღალი სამხედრო-მორალური თვისებებით,

¹³⁴ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), შარშან და შარშანწინ (ისტ. მიმოხილვა), გაზ. „დროება“, 1870 წ., № 1.

¹³⁵ ნ. ნიკოლაძე, ომის ამბები, გაზ. „დროება“, 1870, № 33.

წარსულ ომებში მოხვეწილი დიდებით, არამედ იმპერატორ ნაპოლეონისადმი მხოზაობა-მოიქვენელობით, სასახლის ხროვის გულის მოგებით, მდბალი იხტრიგებით და სხვა ბილწი საშუალებებით. მარშალმა ბაზენმა ომის დროს, როგორც ცნობილია, უღალატა თავის სამშობლოს, არმიის ღირსებას, აბუჩად აიგდო ფრანგი ჭარისკაცები და სამარცხვინო კაპიტულაცია მოახდინა გერმანელ ინტერვენტთა წინაშე.

1873 წელს, ბაზენის პროცესთან დაკავშირებით, ნ. ნიკოლაძემ რამდენიმე წერილი მოათავსა გაზ. „დროებაში“, რომელშიც გააშუქა აღნიშნული პროცესის მიმდინარეობა. ამ პროცესიდან მან ის დასკვნა გააკეთა, რომ არა მარტო მარშალი ბაზენი იყო დამნაშავე ქვეყნისათვის მოტანილი დიდი უბედურებისათვის, არამედ თვით ის სისტემა, რომელმაც ოცი წლის განმავლობაში ბაზენისთანა გამცემ-გარე-წარს ასეთი დიდი საქმე დააყისრა.¹³⁶

ნაპოლეონ მესამეს, როგორც უზურპატორს რესპუბლიკის მომსპობს, ხალხის ფართო მასების დაუძინებელ მტერს და ავანტიურისტული ხროვის ატამანს, არ შეეძლო კავშირი დაემყარებინა ხალხთან და იგი თავის მხარეზე გადაეყვანა. ხალხის ფართო მასები და ნაპოლეონ ბონაპარტი ურთიერთის მტრები იყვნენ და ასე დარჩნენ შემდეგშიაც. ხალხსა და მთავრობას შორის უფსკრულის არსებობის გამო უზურპატორმა იმპერატორმა ქვეყანა სამხედრო ბანაკად აქცია. ომი რომ გამოაცხადა, მან ჭარის ნახევარი (1. 200. 000 კაცი), ნ. ნიკოლაძის სიტყვით რომ ვთქვათ, „... პარიზსა და ქვეყნის სხვა ქალაქებში დატოვა, რომ „შინაგანი ფრონტი“ დაეცვა“¹³⁷. მან ვერ გაბედა ხალხისათვის იარაღის მიცემა და შინაგანი წესრიგის დაცვის ფუნქციის მარტო ეროვნული გვარდიისათვის დაკისრება. სოფლისა და ქალაქის მოსახლეობის დბალი ფენები და ჭარისკაცები ზურგში დატოვებული ჭარის ნაწილების ფრონტზე გაგზავნას მოითხოვდნენ, მათ კი ისევ ხალხის წინააღმდეგ იყენებდნენ. აქედან გამომდინარე, პრუსიასთან ომში საფრანგეთის დამარცხების მეორე და მესამე მიზეზად ნ. ნიკოლაძე ასახელებს: ფრანგი ხალხის სიყვარულს რესპუბლიკისადმი და მის შეურიგებელ სიძულვილს მონარქიისადმი, ნაპოლეონ მესამის ხელისუფლებისადმი, ინდიფერენტობს (აქა-იქ მტრულ განწყობილებასაც კი) გაჩაღებულ ომისადმი, ჭარის ნაწილის გამოუყენებლობას მისი ზურგში დაბანდების გამო.¹³⁸

მეთოხე მიზეზად ნ. ნიკოლაძე ასახელებს ჭარისკაცთა და მეთა-

¹³⁶ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), ბაზენის პროცესი, გაზ. „დროება“, 1873, № 41—44.

¹³⁷ ნ. ნიკოლაძე, ომის ამბები, გაზ. „დროება“, 1870 წ. № 33.

¹³⁸ იქვე.

ურთა შემადგენლობას შორის არსებულ უფსკრულს, არმიის სარდლობის უმნიშვნელო ავტორიტეტს ჯარისა და ხალხის თვალში, მათ უუნარობას და მოწოდების სიმალლეზე არ დგომას.¹³⁹

„საფრანგეთის ჯარს, — წერს იგი, — ისეთი უფროსები უყენია თავში რომ მათ არავითარ გავლენის მოპოვება არ შეუძლიათ. საფრანგეთის ჯარში. იქნება, ერთი სალდათიც არ იყოს ისეთი, რომელმაც არ იცოდეს, რომ მისი უფროსები ისეთი პირები არიან, რომ მათთვის არც სამშობლოა ქვეყანაზე, არც მამულის დიდება, არც რამე აზრს დაცვა და გავრცელება. — გულ-სატკივარი მათთვის მხოლოდ მათი საკუთარი ადგილი, მათი ხარისხი და ღირსება, მათი ჯამაგირია“.

მეხუთე მიზეზად ნ. ნიკოლაძე მიიჩნევს გაჩაღებული ომის უსამართლო ხასიათს. იგი მართებულად აღნიშნავს, რომ ნაპოლეონ მესამემ შერყეული ტახტის განმტკიცების მიზნით, ძალით ჩააბა ქვეყანა ამ ომში. ფრანგი ხალხი არ იყო დარწმუნებული ომის საჭიროებასა და სამართლიანობაში. მან კარგად იცოდა, რომ ამ ომით, სხვა მოტივებთან ერთად, ნაპოლეონს სურდა ხელი შეეშალა გერმანიის გაერთიანებისათვის. აქედან: ომს არ მიუღია სამამულო ხასიათი, მას არ გამოუწვევია ენთუზიაზმი მოსახლეობის ფართო ფენებში და არ დაურაზმავს იგი გამარჯვების მოსაპოვებლად.¹⁴⁰

ნ. ნიკოლაძეს მხედველობის არედან არ გამორჩენია ის გარემოება, რომ საფრანგეთ-პრუსიის ომის დროს საფრანგეთის არმიის მომარაგება ტრანსპორტის მოუწესრიგებლობის, ინტენდანტთა და ნაშაულებრივი ბოროტმოქმედებათა გამო, სავსებით მოშლილი იყო. განსაკუთრებით ეს ითქმის ფრონტის ხაზზე მეტრძოლი ნაწილების მიმართ, რომლებიც ხშირად უკმელი რჩებოდნენ, რასაც თან სდევდა ჯარისკაცთა სამართლიანი უკმაყოფილება. ასევე მოუწესრიგებელი იყო საბრძოლო საცურვლის მიწოდება მეტრძოლი ნაწილებისათვის. ამას თან ერთვოდა ზარბაზნების, მიტრალიერების და თოფების საცეცხლო ძალის ჩამორჩენა პრუსიელებთან შედარებით, აგრეთვე ადგილი ჰქონდა გამყიდველობისა და სამხედრო საიდუმლოების გაცემის ხშირ შემთხვევებს. ზემოთ აღნიშნულს ნ. ნიკოლაძე მიიჩნევს საფრანგეთის დამარცხების შედეგად და მეშვიდე მიზეზად.¹⁴¹

საერთაშორისო ვითარება მეტად არახელსაყრელი იყო საფრანგეთისათვის. მეორე იმპერიის აგრესიულმა და ავანტიურისტულმა საგარეო პოლიტიკამ დაუქარგა მას მოკავშირეები და მეგობრები ევ-

¹³⁹ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, გაზ. „დროება“ № 33.

¹⁴⁰ ნ. ნიკოლაძე, საფრანგეთის შინაგანი მდგომარეობა, გაზ. „დროება“, 1870, № 33.

¹⁴¹ ნ. ნიკოლაძე, ომის ამბები, გაზ. „დროება“, 1870 № 33.

როპაში და სამაგიეროდ მტრები და მოწინააღმდეგეები მოუპოვა. რუსეთი, იტალია, ინგლისი, ესპანეთი. ავსტრია და სხვ. სხვადასხვა მოტივებით, მეტად თუ ბევრად გაემიჯნენ საფრანგეთს და გასაჭირის ჟამს პრუსიისადმი კეთილმოწყობილი ნეიტრალიტეტი შეინარჩუნეს. ამით მათ პრუსია-გერმანიას საშუალება მისცეს ორთა ბრძოლაში გაენადგურებინა საფრანგეთი. აღნიშნული არახელსაყრელი საერთაშორისო გარემო კარგად აქვს ხაზგასმული ნ. ნიკოლაძეს, თელის რა მას საფრანგეთის დამარცხების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მიზეზად.¹⁴²

აქამებს რა ზემოთ მოყვანილ მოსაზრებებს, ნ. ნიკოლაძე აკეთებს მეტად საინტერესო ხატოვანი სიტყვებით შემკულ რეზიუმეს. იგი წერს:

„ეს გახლავთ საფრანგეთის დამარცხების მიზეზები და თვითონ ამ მიზეზებს, ყველას ერთად, ერთი საკუთარი მიზეზი აქვს — ის მიზეზი, რომ საფრანგეთში საძაგელი მმართველობის წესია და მმართველობა ცუდი კაცების ხელშია. — ცუდი მმართველობა, ცუდად განწყობილი სახელმწიფო წესი, ორგულების ამაღლება და პატიოსნობის სასაცილოდ აღება და დამცირება, გონიერი, მამულის მოყვარე პირების შეურაცყოფა, დევნა და დახოცვა კეთილად არ დაეტყობოდა საფრანგეთის სახელმწიფოს...“¹⁴³

„საფრანგეთის უღონობის მიზეზათ ის სახელმწიფო წყობილება და წესი იყო, რომელსაც ნაპოლეონის სისტემას ეძახიან“, წერდა ნ. ნიკოლაძე შედარებით უფრო გვიან, 1871 წელს, როდესაც ერთხელ კვლავ შეაჯამა თავისი აზრები საფრანგეთის დამარცხების მიზეზების შესახებ.¹⁴⁴

არ შეიძლება არ დავეთანხმოთ ჩვენი სასიკადაღლო მოღვაწის ამ ლაკონურ, ხატოვან და ამავე დროს ბევრის მთქმელ დასკვნას. მეორე იმპერია, მიუხედავად იმისა, რომ ძლიერად და ომისათვის მომზადებულად აცხადებდა თავს, მხოლოდ ბუტაფორია და საბავშვო ხუხულა აღმოჩნდა. იგი დაიმსჭერა გერმანელ-პრუსიელთა ჭავშიანი მუშტის პირველივე დარტყმისთანავე. როგორც კ. მარქსი და ფ. ენგელსი აღნიშნავდნენ, მტაცებლობა, სპეკულაცია და საზოგადოებრივი სარგებლობის კერძო ინტერესებისადმი მსხვერპლად მიტანა, ყოველივე, რაც შეადგენდა მეორე იმპერიის სისტემის მთავარ ფუძეს, არმიასაც მოედო. ყველაფერი გაიხრწნა, ხოლო ამ გახრწნილების ატმოსფერო იმპერიის უმთავრეს დასაყრდენზე — არმიაზეც გავრცელდა. ამან გადაწყვიტა როგორც იმპერიის, ისე მთელი საფრანგე-

¹⁴² ნ. ნიკოლაძე, პოლიტიკური მიმოხილვა, გაზ. „დროება“, 1871, № 1.

¹⁴³ ნ. ნიკოლაძე, საფრანგეთი, გაზ. „დროება“, 1870, № 3.

¹⁴⁴ იქვე.

თის ბედი: პირველი დაიმსხვრა, მეორე—სამარცხვინოდ დამარცხდა.¹⁴⁵

მიუხედავად იმისა, რომ მეორე იმპერია ომის გამჩალებელი იყო და ეს ომი უსამართლო ხასიათს ატარებდა, ნ. ნიკოლაძის მთელი სიმპათია მაინც ფრანგი ხალხის და საფრანგეთის მხარეზეა. მას უყვარს საფრანგეთი და გულისტკივილს გამოთქვამს მისი დამარცხების გამო. იგი იმედს გამოთქვამს, რომ საფრანგეთი დამარცხების მიუხედავად, ისევ აღსდგება. მას ძველადაც ბევრი გასაჭირი გამოუვლია, მაგრამ კვლავ ფენიქსისებრ განახლებულა. „საფრანგეთის ხალხი ლომია, რომელსაც წინ ვირები მიუძღვიან“. უთქვამს საფრანგეთის პარლამენტის ერთ-ერთ წევრს. ნ. ნიკოლაძეს, მოაქვს რა ეს თქმა, დასძენს: „...ვინ არ იცის, რომ ლომი ვირის ხელქვეითად არაა შექმნილი? საფრანგეთი ვირებისაგან უნდა განთავისუფლდეს, 1793 წლის გმირების მაგალითები გამოიყენოს და გამოიღვიძოს.“¹⁴⁶

როგორც მოყვანილი ციტატიდან ვხედავთ, ნ. ნიკოლაძე ფრანგ ხალხს როგორც მეგობარი ურჩევს: წარსულის გამოცდილება გამოიყენე, რევოლუციონერ იაკობინთა მეთოდებს მიმართე. შინაგანი მტრები და ხელშემშლელები თავიდან მოიცილე და გაათქეცებულად ეკვეთე შენს მიწა-წყალზე შემოჭრილ მტერს. მხოლოდ ამ გზით შეგიძლია შენ ძველი დიდება და სახელი დაიბრუნო.

საფრანგეთ-პრუსიის ომმა სედანის კატასტროფით, ნაპოლეონ ბონაპარტის დატყვევებით და რესპუბლიკის გამოცხადებით დაკარგა თავისი თავდაპირველი ხასიათი. გერმანელებისათვის მან თავდაცვითი ომის ნაცვლად მიიღო აგრესიული, უსამართლო, ფრანგი ერის წინააღმდეგ მიმართული ომის ხასიათი. ასეთივე ცვლილება მოხდა ომის ხასიათში საფრანგეთშიც. დამთავრდა უსამართლო, აგრესიული, იმპერიალისტური ომი. ფრანგი ხალხისათვის იგი გადავიდა სამართლიან, განმათავისუფლებელ სამამულო ომის ფაზაში.

ნ. ნიკოლაძე ეხება რა სედანის კატასტროფის შედეგებს და მიმდინარე ომის გაგრძელების პერსპექტივებს, კარგად ხედავს მასში მომხდარ მობრუნებას და მეომარი სახელმწიფოების როლების შეცვლას. მისთვის ნათელია, რომ ამიერიდან გერმანელ-პრუსიელებს მხოლოდ ერთი სულისკვეთება ამოქმედებთ: დამარცხებული საფრანგეთის დამცირება, მისთვის ელზასისა და ლოთარინგიის წართმევა, მისი გაძარცვა. ამიერიდან გერმანელი ოკუპანტები, თარეშობდნენ რა საფრანგეთის მიწა-წყალზე, აშკარა უსამართლო და ყაჩაღურ როლს ასრულებდნენ. ფრანგმა ხალხმა კი, რომელმაც თავიდან მოიშორა

¹⁴⁵ კ. მარქსი, სამოქალაქო ომი საფრანგეთში, 1932, ენკელისის შესავალი, გვ. 6.

¹⁴⁶ ნ. ნიკოლაძე, ომის ამბები, გაზ. „დროება“, 1870, № 33.

მეორე იმპერიის საზიზღარი რეჟიმი და რესპუბლიკა დაამყარა, ამით ბოლო მოუღო უსამართლო ომს, რომელიც იმპერიის მმართველმა ხროვამ მათი ნება-სურვილის წინააღმდეგ გააჩალა, ვინაიდან მტერი მის მიწა-წყალზე თარეშობდა და მის სხეულს ფლეთდა, ფრანგი ხალხისათვის ომმა უკვე გამანათვისებელი, სახალხო. სამართლიანი ხასიათი მიიღო.¹⁴⁷

თავის შეხედულებებში საფრანგეთ-პრუსიის ომზე ნ. ნიკოლაძეს ყურადღების გარეშე არ დაუტოვებია საფრანგეთის შინაგანი მდგომარეობა და ამ ომის მიმდინარეობა სედანის კატასტროფისა და საფრანგეთში რესპუბლიკის დამყარების შემდეგ.

თავდაპირველად, ოგიუსტ ბლანკის არ იყოს, ნ. ნიკოლაძე ერთგვარი კმაყოფილების გრძნობით შეეგება რესპუბლიკის გამოცხადებას და დროებით თავდაცვითი მთავრობის შექმნას საფრანგეთში. იგი დარწმუნებული იყო, რომ ახალი მთავრობა ხალხს დაეყრდნობოდა, მის გულის ნადებს გაიზიარებდა, მის პატრიოტულ ალტყინებას გამოიყენებდა და სათავეში ჩაუდგებოდა თავდაცვით ომს. თუმცა იგი მაშინაც კარგად ხედავდა ახალი რესპუბლიკური მთავრობის ნამდვილ კლასობრივ ხასიათს. მაგ., წერილში „პარიზის რევოლუცია“, ნ. ნიკოლაძე აღნიშნავდა, რომ ამჟამად ხელისუფლება საფრანგეთში გადავიდა არა ჰეგემარტი რესპუბლიკელების (რომელსაც იგი „ეკონომიურ რესპუბლიკელებს“ უწოდებს), არამედ „პოლიტიკურ რესპუბლიკელებს“ ხელში. ეკონომიურ რესპუბლიკელებში იგი გულისხმობს უკიდურეს მემარცხენე რესპუბლიკელებს და თვით სოციალისტებსაც კი, რომლებიც გმობდნენ არსებულ სოციალურ-ეკონომიკურ წყობას და რადიკალური გარდაქმნის ძირეული ცვლილებების მოთხოვნებს აყენებდნენ. რაც შეეხება პოლიტიკურ რესპუბლიკელებს, ამ ცნებაში ნ. ნიკოლაძე გულისხმობს ბერეჟაზიულ რესპუბლიკელებს, მემარჯვენე რესპუბლიკელებს, რომლებიც უარყოფდნენ რადიკალურ ცვლილებებს და ანგარიშს არ უწევდნენ მშრომელი მასების ინტერესებს.

ამ თვალსაზრისით აფასებს იგი ახალ დროებით მთავრობას გე-

¹⁴⁷ ნ. ნიკოლაძე, ნაპოლეონი დატყვევებს, „დროება“, 1870, № 34. „... როცა ნაპოლეონის ტახტი დაიშხო და საფრანგეთის ბედი მთელი ხალხის საზრუნველი შეიქმნა, დედა-მიწა იმ სასწაულის დამსწრეთ გახდა, რომ ის ქარი, რომელმაც ერთი თვის განმავლობაში მთელი საფრანგეთის არმიის გასრესა, დაქერა შეიძლო, ავერ ოთხი თვეა ყოველნაირად ცდილობს და ვერ ახერხებს, დაეცლაყვებული... უიარაღო, უუფროსო, უთავო ხალხის დამორჩილებას“, წერს ნ. ნიკოლაძე ამით ხალხს უსევამ იმ მკვეთრ ცვლილებას, რომელიც მოხდა ფრანგი ხალხისათვის მიმდინარე ომის ხასიათსა და მეთოდებში (ნ. ნიკოლაძე, ჩემი სამახსოვრო წიგნიდან, თხზ. ტ. 2, გვ. 299).

ნკრალ ტროშიუს ხელმძღვანელობით. მუქი საღებავებით ახასიათებს: ოა გენერალ ტროშიუს და გაქნილ პოლიტიკანს ჟიულ ფავრს და ახალი მთავრობის სხვა მემარჯვენე წევრებს, ნ. ნიკოლაძე ცალკე გამოყოფს ლეონ გამბეტას და ანრი როშფორს და დადებითად აფასებს მათ.¹⁴⁸

მომდევნო წერილებში ნ. ნიკოლაძე კიდევ უფრო კარგად ერკვევა დროებითი რესპუბლიკური მთავრობის ანტიხალხურ ხასიათში. იგი კარგად ხედავს მის ცრუ პატრიოტიზმს და იგი საფრანგეთის ახალ დამარცხებათა მიზეზად მიაჩნია.

„ეხლა ყველასათვის ცხადი საქმე შეიქნა, — წერს იგი. — რომ ახლანდელი რესპუბლიკის მმართველები ყოველ ღონისძიებას ხმარობენ, ოღონდ კი რესპუბლიკა ხალხს არ დაეწესებია — ეხლა, ყველასათვის ცხადია, რომ ეს „რესპუბლიკელები“ დადგნენ თუ არა რესპუბლიკის მმართველებად, მაშინვე ნამდვილი და გამოჩენილი რესპუბლიკელების დევნას შეუდგნენ და ნაჲ აქეთ, რითაც კი შეუძლიან, ცდილობენ საქმე ნაპოლეონის ან ორლეანისტების მომხრეებს დაუტოვონ და მისცენ უფროსობა და სამსახურის ადგილი.“¹⁴⁹

ნ. ნიკოლაძისათვის ნათელი გახდა, რომ ასეთი მთავრობა. ასეთი მმართველები ხეირს არ დააყრიდნენ საფრანგეთს, არ ჩაუდგებოდნენ სათავეში ოკუპანტების წინააღმდეგ ბრძოლას და ფრანგ ხალხს ეგრე ნანატრ გამარჯვებას არ მოუტანდნენ. იგი კარგად ხედავს ამ მთავრობის ანტიხალხურ ხასიათს. როცა ხალხი გააქტიურდა და იარაღს მოითხოვდა, ეს მთავრობა, ნ. ნიკოლაძის თქმით, იარაღს არსენალებში მალავდა. ახალგაზრდობა არმიისაკენ ილტვოდა. სარდლობა კი ვოლონტერებს ვითომდა გაწვრთნისათვის ალყირსა და ზღვის იქით მდებარე სხვა კოლონიებისაკენ გზავნიდა: რესპუბლიკური მთავრობა აშკარად საბოტაჟს უწყევდა ყველა ღონისძიებებს. მიმართულს არმიისა და ფრონტის გასამტკიცებლად.¹⁵⁰

ნ. ნიკოლაძე ბრალს დებს რა დროებით „თავდაცვით მთავრობას“ ანტიპატრიოტიზმში, ეგოიზმსა და ანტიხალხურ საქმიანობაში, მას ბურჟუაზიის ხელისუფლებას უწოდებს და ამბობს: ასეთი ხელისუფლება, რასაკვირველია, ხეირს არ დააყრიდა ხალხს და ქვეყანას. შემთხვევით არ უწოდებს იგი 4 სექტემბრის რევოლუციის შედეგად შექმნილ ხელისუფლებას ბურჟუეზიის ხელისუფლებას. იგი კარგად ხედავს საფრანგეთის ბურჟუაზიის ყალბ პატრიოტიზმს. მან იცის, რომ

¹⁴⁸ ნ. ნიკოლაძე, საფრანგეთის ახალი მმართველობა. გაზ. „დროება“, 1870, № 35.

¹⁴⁹ ნ. ნიკოლაძე, საფრანგეთის შინაგანი მდგომარეობა, გაზ. „დროება“, 1870, № 40.

¹⁵⁰ ნ. ნიკოლაძე, საფრანგეთი, გაზ. „დროება“, 1871, № 3 (1—22).

ეილ ფავერები და ტიერები სწორედ ვაჰარ-ბურჟუეზიების მოთხოვნათა შესატყვისად მოქმედებენ და ბისმარკთან სამარცხვინო კაპიტულაციის შესახებ მოლაპარაკებას აწარმოებენ. ამგვარად, საფრანგეთის ბურჟუაზიაში ნ. ნიკოლაძემ მართებულად დაინახა ქვეყნის გამცემი, ფრანგი ხალხისათვის თავზე დატეხილი უბედურების ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი.

წერილში „თანამედროვე მწერლობა“, (ანრი როშფორი), სადაც ნ. ნიკოლაძე ფრანგ პროგრესულ ჟურნალისტსა და პოლიტიკურ მოღვაწე ანრი როშფორზე მოუთხრობს ქართველ მკითხველს, იგი ერთხელ კიდევ უბრუნდება დროებითი „თავდაცვითი მთავრობის“ დახასიათებას და ერთხელ კიდევ მუქი საღებავებით ხატავს მას. იგი აშკარად ბრალს დებს ამ მთავრობას ქვეყნის ღალატში, დაღუპვაში და მას კონკრეტული ფაქტებით ასაბუთებს.

დროებითი ბურჟუაზიული მთავრობის წევრებს (როშფორისა და ნაწილობრივ ლეონ გამბეტას გამოკლებით) ნ. ნიკოლაძე გაიძვერების, უსინდისო მედროვეების, „პაწაწა თავმოყვარეობით და პაწაწა ღირსებით ნამეტნათგაბერილი“ ეპითეტებით ამკობს. ამ მთავრობას ძირითად ამოცანად არა გერმანელთაგან განთავისუფლება. არამედ ფრანგი მშრომელი ხალხის ალაგმვა მიაჩნდა. რადგანაც მას. ნ. ნიკოლაძის მართებული თქმით, ქვეყნის მთავარ მტრად მიაჩნდა არა გერმანელი ოკუპანტები, არამედ ფრანგი მშრომელი ხალხი.¹⁵¹

„დროებითი მთავრობის გაიძვერა და უსინდისო პოლიტიკოსები, — წერს იგი, — მხოლოდ იმაზე ფიქრობდნენ, თუ როგორ შეეშალათ ხელი გამბეტასათვის. ან რა ძალა ეხმარათ პროლეტარული პარტიის წინააღმდეგ, როგორ ესიამოვნებინათ კაპიტალისტებისა და მედუქნეებისათვის და როგორ შეეყვარებინათ თავი მონარქისტებისათვის“.¹⁵²

ნ. ნიკოლაძეს მხედველობიდან არ გამოპარვია ის გარემოებაც, რომ მიმდინარე ომმა კიდევ უფრო გათიშა და დაუპირისპირა ერთ-ბანეთს ბურჟუაზია და მუშათა კლასი („მუშა ხალხი“). მაშინ, როცა ბურჟუაზია სამარცხვინო კაპიტულაციისათვის ემზადებოდა. მუშათა კლასი, პირიქით, გადაჭრით ილაშქრებდა მტერთან ზავის ჩამოგდებას წინააღმდეგ და მოითხოვდა ომის გაგრძელებას გამარჯვების მოსაპოვებლად. მაგრამ, დასძენს ნ. ნიკოლაძე „... ბურჟუა და ბანკირები, რასაკვირველია, ამ აზრის თავიანთ დღეში არ გახდებოდნენ“¹⁵³.

¹⁵¹ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, ჟურ. „კრებული“, 1872, № 8, გვ. 226.

¹⁵² იქვე, გვ. 228.

¹⁵³ ნ. ნიკოლაძე, საფრანგეთი, გაზ. „დროება“, 1873, № 3.

საფრანგეთ-პრუსიის ომის ფინალის გაშუქებისას ნ. ნიკოლაძე ისევე საფუძვლიანად, საკითხის ღრმა ცოდნით მიმოიხილავს საფრანგეთის შინაგან მდგომარეობას. ეხება რა ბორდოს ეროვნული კრების მოწვევის ფაქტს. იგი სწორად აფასებს მისი შემადგენლობის საქმიანობას და კლასობრივ დანიშნულებას.

არ შეიძლება ნ. ნიკოლაძეს, ძირითადად, არ დავეთანხმოთ „ქონდრის კაცის ტიერის, შეფასებაში. რომელიც „მემამულეთა და ტეტიათა კრებამ“ საფრანგეთის აღმასრულებელი ხელისუფლების შეთავაზად აირჩია. მისგან დახატული ტიერის პორტრეტი ბევრით ჩამოგავს პარიზის კომუნის ამ ქალათის პორტრეტს, ასე კლასიკურად დახატულს კ. მარქსის მიერ.

გადმოცემს რა ტიერის მოკლე ბიოგრაფიას. მის მოღვაწეობას პოლიტიკურ ასპარეზზე, ნ. ნიკოლაძე ტიერს უწოდებს მედროვეს, გაქნილ პოლიტიკანს, რესპუბლიკის მოწინააღმდეგეს, ყოველგვარი თავისუფლებისა და დემოკრატიული უფლებების დაუძინებელ მტერს. „თავისუფლება ტიერს უყვარს ისე, როგორც საზოგადოდ ბურჟუაზიას“, წერს ნ. ნიკოლაძე მის შესახებ და ერთი კალმის მოსმით წარმოგვიდგენს მას მთელი თავისი მახინჯი სახით.¹⁵¹

* * *

როდესაც ვაშუქებთ ნ. ნიკოლაძის შეხედულებას საფრანგეთ-პრუსიის ომსა და მის შედეგებზე, არ შეიძლება მკითხველს მოკლედ არ გავაცნოთ ის საინტერესო შთაბეჭდილებანი, რაც ჩვენმა სასიქადულო მამულიშვილმა მიიღო 1872 წელს გერმანიის ხელში გადასულ ელზასის პროვინციაში მატარებლით მგზავრობისას.

1872 წლის მოგზაურობა ელზასის ტერიტორიაზე ნ. ნიკოლაძისათვის პირველი არ ყოფილა. როგორც თვითონ წერს, მას პირველად 1865 წელს მოუვლია და შეუსწავლია ეს ტერიტორია, რომელიც მაშინ საფრანგეთის განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენდა.

ახალი მოგზაურობის დროს ნ. ნიკოლაძე საფუძვლიანად აკვირდება ელზასის ლანდშაფტს, მკვიდრი მოსახლეობის განწყობილებას. აღიარებს ერთმანეთს წარსულში და ახლად მიღებულ შთაბეჭდილებას და ქართველ მკითხველს მოუთხრობს, თუ რა ცვლილებები განიცადა ამ ყოფილმა ფრანგულმა პროვინციამ ომისა და გერმანელთა ხელში გადასვლის შემდეგ.

ახალ ელზასს, ძველთან შედარებით, ნ. ნიკოლაძემ ძირფესვიანი ცვლილება შეამჩნია. მან ღრმა გულისტკივილით აღიქვა ეს ცვლილება.

¹⁵¹ ნ. ნიკოლაძე, საფრანგეთისა და გერმანიის შუა, თხზ., ი. ვ. გვ. 123.

ცვლილება უარესობისაკენ, სამეურნეო ნგრევა, კულტურული დეგრადაცია და მოსახლეობის ღრმა მწუხარება.

„... ეს ქვეყანა, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — მე 1865-ში მინახავს. მაშინ ის ერთს შეუწყვეტელ ბაღს ჩამოგავდა, მხიარული და მოპირნახე ხალხით ავსებულს. გულს უხარებდა მაშინ კაცს ამ მშვენიერი ქვეყნისა და ერის ნახვა, ამ ხალხში ყოფნა. ის გულკეთილი, გონიერი, მშრომელი, მხიარული და გულგაშლილი იყო მაშინ“.¹⁵⁵

სულ სხვა სურათის მოწმე გახდა იგი 1872 წელს, როდესაც გერმანელთა ბატონობის ქვეშ ყველაფერი თავდაყირა შეტრიალდა.

„ეხლა კი ეს ქვეყანა მგლოვიარობის ქვეყნად გადაქცეულა, — განაგრძობს იგი, — ერთი მომღიმარი პირსახე არ შემხვედრია, ერთი უდარდელი ბავშვიც არ მინახავს ეხლა ამ საოცარ ქვეყანაში. დიდი და პატარა, მოწყენილი კი არა, მგლოვიარე და გულჩახვეულია, თითქოს, თითოეულს პირს ამ ქვეყანაში ჩამცმელ-მჩრეველნი მამა მოკვდომოდეს“...¹⁵⁶

რამ გამოიწვია ყველაფრის თავდაყირა დაყენება ელზასში, რამ დაამწუხრა და დაამგლოვია მისი მოსახლეობა, გერმანული — თავისი ენით და ეთნიკური წარმოშობით? ნ. ნიკოლაძის პასუხი ამ კითხვაზე შემდეგია: საფრანგეთიდან მოწყვეტამ, ფრანგ ხალხთან კავშირის გაწყვეტამ, გერმანელ დამპყრობთა ხელში მოქცევამ და გერმანულ-პრუსიული წესების დანერგვამ. ელზასის მოსახლეობა ვერ შერიგებოდა იმ აზრს, რომ იგი მოწყვეტეს მისთვის დედამამშობლოდ ქცეულ საფრანგეთს, ჩამოაშორეს მის კულტურას და გერმანელ მილიტარისტთა ბატონობას დაუმორჩილეს.

თავის დროზე (ორასი წლის წინათ) საფრანგეთმა თვით დაიპყრო ელზასი, მის მეზობლად მდებარე, ეთნიკურად და ენობრივად აგრეთვე გერმანული ტერიტორია ლორენი, ჩამოაშორა მათი მოსახლეობა გერმანიას და ხელი მიჰყო ამ პროვინციების მოსახლეობაში ფრანგული ყოფისა და კულტურის დანერგვას. მაგრამ საფრანგეთს, როგორც ამას მართებულად შენიშნავს ნ. ნიკოლაძე, დედინაცვლის როლი არ შეუძღრულებია შემოერთებული ტერიტორიების გერმანული მოსახლეობისათვის, იქ მას კოლონიური რეჟიმი არ დაუმყარებია. პირიქით, საფრანგეთის პირველმა ბურჟუაზიულმა რევოლუციამ და მის შედეგად საფრანგეთის ხალხის ცხოვრებაში მომხდარმა ღრმა ცვლილებებმა კეთილნაყოფიერი გავლენა მოახდინა ელზას-ლოთარინგიის მოსახლეობაზე, დაავიწყა მას თავისი წარსული, შეაყვარა საფრანგეთი და ეს ქვეყანა მისი ერთადერთი სამშობლო, ღვიძლი დედა გახდა: იგი

¹⁵⁵ ნ. ნიკოლაძე, ტიერი, გაზ. „დროება“, 1871, № 6.

¹⁵⁶ ნ. ნიკოლაძე, საფრანგეთსა და გერმანიას შუა, თხზ. ტ. 3, გვ. 124.

შეეჩვია, შეეზარდა ყოველგვარ ფრანგულს და მიუხედავად იმისა, რომ მან შეინარჩუნა თავისი ენა (გერმანული), მას ახლად შეძენილ სამშობლოსთან კავშირის გაწყვეტაზე სიტყვის გაგონებაც არ სურდა¹⁵⁷.

თუ როგორ შეიყვარა ელზასის მოსახლეობამ საფრანგეთი, რა ღრმად იყო მასში გამჭდარი სიყვარული ფრანგული სწავლა-აღზრდისადმი, კულტურისადმი, ცხოვრების წესისა და ადათებისადმი, რამდენად სძულდა მას ყოველივე პრუსიულ-გერმანული, ამის ნათელსაყოფად ნ. ნიკოლაძეს რამდენიმე მეტად დამახასიათებელი და ამალელვებელი მაგალითი მოაქვს:

1) ელზასელი ახალგაზრდები (ქალები და ვაჟები), რომელთაც არ სურთ შეურიგდნენ გერმანელთა ბატონობას, მასობრივად ტოვებენ მამა-პაპათა ნაკვალევს, სამუდამოდ ეთხოვებიან თავიანთ მშობლებს და ამერიკაში მიემგზავრებიან, რომ იქ ახალი ცხოვრება შექმნან. ამ ახალგაზრდების მშობლებთან გამოთხოვება, მოგვითხრობს ნ. ნიკოლაძე, ანტიგერმანულ მანიფესტაციებად იქცევა, თანაც გულის გამაწყალებული დრამატული მომენტებით არის აღსავსე, 2) იმ ვაგონში, რომლითაც ნ. ნიკოლაძე მგზავრობდა ელზასის ტერიტორიაზე, იყო ორი ახალგაზრდა ვაჟი და ქალი (ელზასელი გერმანელები). ისინი მიემგზავრებოდნენ საფრანგეთში, ქალაქ ბელფორში, სადაც მათ ჯვარი უნდა დაეწერათ და ისევ უკან უნდა დაბრუნებულიყვნენ. მოწინავე ფრანგულ კულტურაზე აღზრდილ ამ ორ ახალგაზრდა წყვილს არ სურდა თავიანთი ცხოვრების ეს ბედნიერების აქტი დაპყრობილ, პატივყარილ, გერმანელთაგან შეურაცხყოფილ ელზასის ტერიტორიაზე გაეფორმებინათ. და, აი, მათ გადაწყვიტეს შეუღლების საზეიმო ცერემონია დროებით დაკარგულ დედასამშობლო საფრანგეთში შეესრულებინათ,¹⁵⁸ 3) იმავე ვაგონით მოხუცი ელზასელი გერმანელიც მგზავრობდა. მას უგრძენია, რომ დიდხანს ვეღარ იცოცხლებდა, რისთვისაც გადაეწყვიტა საფრანგეთში, ბელფორში, ჩასვლა, რათა იქ. თავის ნამდვილ დედასამშობლოს ტერიტორიაზე მომკვდარიყო. მას სურდა უკანასკნელად ერთხელ კიდევ ენახა საფრანგეთი და სიკვდილის შემდეგ თავისი ნეშტი ფრანგული მიწისათვის მიეზარებინა. აი სამშობლოს სიყვარული, აი პატრიოტიზმის ამალელვებელი მაგალითები¹⁵⁹, 4) არ შეიძლება არ მივუთითოთ კიდევ ერთ მაგალითზე, რომელიც მოყვანილი აქვს ნ. ნიკოლაძეს დასახელებულ წერილში. ეს მაგალითი ერთხელ კიდევ ნათელყოფს იმ მკვეთრ ცვლილებას, რომელიც მოხდა ელზასისა და ლოთარინგიის მოსახლეობის ცხოვრებასა და განწყობილებაში

¹⁵⁷ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, თხზ., ტ. 3, გვ. 124.

¹⁵⁸ იქვე.

¹⁵⁹ იქვე.

იქ პრუსიელ-გერმანელ შილიტარისტთა გაბატონების შემდეგ. იმ ეპოქაში, რომლითაც ნ. ნიკოლაძე მიემგზავრებოდა. იმყოფებოდა ერთი ელზასელი გლეხიც (გერმანელი, რასაკვირველია). ეს გლეხი ძალზე აღაშფოთა იმ თავხედურმა და გამომწვევმა ტონმა, რომლითაც მას მმართველთა ვაგონის გამყოლმა. მან უხეში, სალდათური ტონით ბილეთი მოსთხოვა ამ გლეხს. გლეხმა პასუხი არ გასცა გამყოლის გამომწვევს შეკითხვაზე — „რა უფლებით ხარ ამ ვაგონში?“. როცა გამცილებელმა არაერთხელ გაიმეორა თავის მოთხოვნა, მოთმინებიდან გამოსულ ელზასელი გლეხი მატარებლიდან გადაგდებით დაემუქრა მას. თუ იგი არ შეცვლიდა თავის ბრძოლას ტონს. „მე არ მიყვარს ასეთი კილოთი ლაპარაკი“, იყო გლეხის პასუხი. როდესაც მატარებელი ბელფორის სადგურში გაჩერდა და გლეხი მატარებლიდან ძირს ჩავიდა, მისგან ნ. ნიკოლაძემ ერთადერთი სიტყვა გაიგონა „საფრანგეთი!“ ამ ერთი სიტყვით ელზასელმა გლეხმა გამოხატა თავისი გულისნადები, ზიზღი და აღშფოთება ელზასში გაბატონებული გერმანულ-პრუსიული დესპოტიზმისადმი, იმ პრუსიული სალდაფონებისადმი. რომლებიც გაბატონდნენ ელზასსა და ლოთარინგიაში და სიყვარული ყოფილი სამშობლოსადმი — საფრანგეთისადმი, სადაც ელზასის და ლოთარინგიის მოსახლეობა სულ სხვა ვითარებაში ცხოვრობდა¹⁶⁰.

ერთხელ კიდევ უბრუნდება რა საფრანგეთსა და ელზასის გერმანული მოსახლეობის ურთიერთობის საკითხს, ნ. ნიკოლაძე აღნიშნავს: თავის დროზე საფრანგეთმა „ჩინებული პოლიტიკური უფლებები მისცა, თვითმმართველობა მიანიჭა“ ელზასელებს. ამ პოლიტიკური თავისუფლებით და მოქალაქეობრივი ამბლებით მან ელზასელების გულში მოიგო. ამის შედეგად „ელზასელი ხალხი სულით და გულით გაფრანცუზდა, თუმცა გერმანული ენა დღემდინაც შეინახა... ელზასელმა საფრანგეთი შეიყვარა, როგორც კეთილის მყოფელი. გამათავისუფლებელი, ამბლებული დედა, და გერმანია დაივიწყა. როგორც ის დედნაცვალი, რომელმაც ის მთელი საუკუნოების განმავლობაში გაჭირვებით და დამდაბლებით აცხოვრა“¹⁶¹.

წერილში «Присоединение Батума» ნ. ნიკოლაძე ისევ უბრუნდება ელზასის წარსულსა და აწმყოს საკითხს და კვლავ გახსნავს ელზასის მოსახლეობის მიმართ საფრანგეთისა და გერმანიის მთავრობათა პოლიტიკის დიამეტრალურ წინააღმდეგობას. თავის მოსაზრებას იგი მოწინავე გერმანელი მოაზროვნეების შეხედულებათა მოტანით ამტკიცებს.

¹⁶⁰ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, თხზ., ტ. 3, გვ. 124—125.

¹⁶¹ იქვე, გვ. 125—126.

როცა საფრანგეთმა დაიპყრო ელზასი და იგი თავის პროვინციად, გახადა. ელზასის მოსახლეობა ამ ფაქტის სასტიკი წინააღმდეგი იყო. «*Прошел лишь один век, и из эльзасцев вышла наиболее патристическая часть французского народа*»¹⁶².

ივერის მოსაზრების საარგუმენტაციოდ ნ. ნიკოლაძე გერმანულ პატრიოტებსა და მოაზროვნეებს პაიენსა და ბერნს იშველიებს. ისინი კარგად ხედავდნენ ამ კეთილნაყოფიერ გავლენას, რაც რევოლუციურ იდეებით განაყოფიერებულმა ფრანგულმა ჰუმანურმა კულტურამ იქონა საფრანგეთის ხელში გადასულ ელზასის მოსახლეობაზე, ამიტომ მიმართავდნენ ისინი ელზასში მცხოვრებ გერმანულ თანამემამულეებს შემდეგი სიტყვებით: თქვენ უფუფლებონი იყავით, თქვენ ნამდვილ ტირანიას განიცდიდით. ამავე დროს ელზასელებმა ყველა მოქალაქეობრივი და პოლიტიკური უფლებები მოიპოვეს, რაც მონებს მოქალაქებად გადააქცევს: თანასწორუფლებიანობა, ნაფიცთა სასამართლო. ფეოდალურ პრივილეგიათა მოსპობა, ხალხისათვის მიწებით სარგებლობის უფლების მიცემა, თვითმმართველობა და სხვ. ყოველზე ამან ელზასელებს დაანახვა, რომ ისინი ადამიანებად იქცნენ — გიყვები ხომ არ არიან ისინი, რომ ასეთი მდგომარეობა გაცვალონ თქვენს მონობასა და უფუფლებობაზე¹⁶³.

ხემათ მოყვანილი შეხედულებების საფუძველზე ნ. ნიკოლაძე აცხადებს დასკვნას: ჩვენ საქმე გვაქვს ორ კულტურასთან, ცხოვრების და სწავლა-აღზრდის ორ წესთან — გერმანულთან და ფრანგულთან. ამავე დროს, მეორე — ფრანგული, ყოველმხრივ სრულყოფილია და მაღლა დგას, ვიდრე პირველი — გერმანული.

ელზასის შესახებ ნ. ნიკოლაძის მიერ მოყვანილი ფაქტები საკვებით სწორია, მაგრამ არასწორია ამ ფაქტების განზოგადების საფუძველზე გამოტანილი დასკვნა. ელზასში ერთიმეორეს დაუპირისპირდა არა ორი — ფრანგული და გერმანული კულტურა, არამედ ორი პოლიტიკური სისტემა, ორი სახელმწიფოებრივი წყობა. ელზასის გერმანულმა მოსახლეობამ შეიყვარა საფრანგეთი, რომელმაც თავის დროზე დაიპყრო იგი და თავის დედასამშობლოდ გაიხადა არა ფრანგული სულის და გონების გერმანულ სულსა და გონებაზე უპირატესობის გამო. არამედ იმიტომ, რომ საფრანგეთმა იქ მმართველობის დემოკრატიული წესი, ფართო მასშტაბით თვითმმართველობა დაამყარა. მანვე აზიარა იგი საფრანგეთის პირველი დიდი ბურჟუაზიული რევოლუციით და მომდევნო რევოლუციების მოწინავე იდეებით განაყოფიერებულ, მაღალი ჰუმანური სულით გაყვანილ ფრანგულ კულტურას.

¹⁶² ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერ. «*Обзор*», 1878, № 214.

¹⁶³ იქვე.

თავის მხრივ გერმანელთა ბატონობის დამყარებას 1871 წლიდან ვერ შეეგუა გერმანულ ენაზე მოლაპარაკე და ეთნიკური ნიშნითაც გერმანული წარმოშობის ელზასელი მოსახლეობა იმიტომ, რომ დამპყრობლებმა განთავისუფლების ნაცვლად ელზასელებს მოუსპეს მათთვის სასურველი დემოკრატიული მმართველობა და იქ პრუსიული სამხედრო დიქტატურა და დესპოტიური რეჟიმი დაამყარეს.

ვ. ი. ლენინი 1913 წელს სტატიაში „ცაბერნი“ მოკლედ შეეხო ელზასში შექმნილ ვითარებას იმ იხციდენტთან დაკავშირებით, რომელსაც ადგილი ჰქონდა მაშინ ელზასის პატარა ქალაქ ცაბერნში.

1872 წელს, როდესაც ნ. ნიკოლაძემ ინახულა ელზასი, მხოლოდ ახალი დაწყებული იყო მისი მოსახლეობის ძალით „გაგერმანელება“. მას თავზე ახვევდნენ მეფურ-პრუსიულ. სამხედრო, მოხელურ დისციპლინას, რომელსაც „გერმანულ კულტურას“ უწოდებდნენ ოკუპანტები. 1913 წლისათვის კი, როდესაც ცაბერნის ინციდენტს სტატიით გამოესაუბრა ვ. ი. ლენინი, ძალზე შორს იყო წასული ელზასელთა გაგერმანელებისა და მათთვის პრუსიული დესპოტიზმის თავზე მოხვევების პროცესი. მაგრამ ელზასის გერმანული მოსახლეობა ისევ საფრანგეთისაკენ ილტვოდა, მას თვლიდა დედამშობლოდ, ხოლო ძალით გაპრუსიელების უხეშ პოლიტიკას გაათქეცებული ძალით უწევდა წინააღმდეგობას. პრუსიული სამხედრო დესპოტიზმის ძალადობამ და ელზასელი მოსახლეობის ენერგიულმა წინააღმდეგობამ 1913 წელს დიდი გამოძახილი პოვა და იგი გერმანიის რაიხსტაგის დებატების საგანაც კი გახდა.

სწორედ ამასთან დაკავშირებით დაწერა ვ. ი. ლენინმა თავისი სტატია „ცაბერნი“. ვ. ი. ლენინმა აღნიშნა ელზასის მოსახლეობის ძალით გაგერმანელებისა და მისი სრული წარუმატებლობის ფაქტი, ხაზი გაუსვა ელზასელთა სამართლიანი აღშფოთების დიდ მასშტაბს. ამასთან გადაქრით დაგმო ის აზრი, თითქმის ელზასში ორი კულტურა—ფრანგული და გერმანული კულტურა დაუპირისპირდა ერთმანეთს და ფრანგული კულტურა აღდგა გერმანული კულტურის წინააღმდეგ. მისი აზრით, პირიქით, ფრანგული რევოლუციებით აღზრდილი დემოკრატები აჯანყდნენ იქ პრუსიული დესპოტიზმისა და აბსოლუტიზმის წინააღმდეგ.

„რაც ათეული წლების განმავლობაში ჩაგვრით. შარის მოდებთა და შეურაცხყოფით, ათეული წლების განმავლობაში ძალით გაპრუსიელებით დაგროვდა გულში, — წერდა ვ. ი. ლენინი, — ყოველივე ამან გარეთ გადმოხეთქა. საფრანგეთის კულტურა კი არ ამხედრებულა გე-

რძანების კულტურის წინააღმდეგ, არამედ საფრანგეთის მთელი რი-
გი რევოლუციებით აღზრდილი დემოკრატია აჯანყდა აბსოლუტიზმის
წინააღმდეგ¹⁶⁴.

პარიზის კომუნის შესახებ

პარიზის კომუნამ, მსოფლიო მუშათა და რევოლუციური მოძრა-
ობის უდიდესმა აქტმა, როგორც ცნობილია, დიდი გამოძახილი პოვა
მთელ მსოფლიოში. აქტიურად გამოეხმაურნენ მას საქართველოშიც;
მისი მიმდინარეობა, ხასიათი, შედეგები და ისტორიული მნიშვნელო-
ბა ქართული პრესისა და მოწინავე საზოგადოებრივი აზრის წარმო-
მადგენელთა მსჯელობისა და შეფასების საგანი გახდა. მიუხედავად
იმისა, რომ მოწინავე ქართული საზოგადოებრივი აზრი არასაკმაოდ
იყო ინფორმირებული პარიზის კომუნის შესახებ, იგი ძირითადად, მა-
ინც მოწოდების სიმადლეზე აღმოჩნდა, პარიზის კომუნაში მან დიდი
გამათავისუფლებელი, რევოლუციური, პროგრესული აქტი დაინახა.
მოწინავე ქართულმა პრესამ მასზე ქართველ მკითხველთა ფართო
ყენებს მეგობრისა და პატივისმცემლის პოზიციიდან მოუთხრო. იგი
მიესალმა პარიზის კომუნის პირველ წარმატებებს, სიხარული გამოთ-
ქვა მისი პირველი სოციალურ-ეკონომიკური ღონისძიებების გამო და
სამარცხინო ბოძზე გააკრა ვერსალის ხროვა და პრუსიელი მილიტა-
რისტები კომუნართა წინააღმდეგ შეთქმულებისათვის. მან ღრმა გუ-
ლისტკივლით აღიქვა პარიზის კომუნის განადგურება, ვერსალის კო-
ნტრრევოლუციის გამარჯვება და მას „განახლების ძალთა... და ისტო-
რიის შეფერხება უწოდა“ (ილია ჭავჭავაძე).

ნ. ნიკოლაძემ, რომელიც იმ პერიოდის მოწინავე ქართული საზო-
გადოებრივი აზრის ერთ-ერთი უთვალსაჩინოესი წარმომადგენელი
იყო, ს. მესხთან ერთად, თავისი სიტყვა თქვა პარიზის კომუნაზე.

თავისი მოსაზრება პარიზის კომუნაზე ნ. ნიკოლაძემ პირველად გა-
მოთქვა 1871 წლის აპრილში დაწერილ წერილებში „ჩემი სამახსოვრო
წიგნიდან“ და „რა არის კომუნა?“. პირველში მან ჰიმნი უძღვნა ამ დიად
რევოლუციურ აქტს, მეორეში კი შეეხო მხოლოდ ერთ საკითხს: კო-
მუნის არსს, მის სოციალურ-პოლიტიკურ რაობას. წერილების სერია-
ში — „საფრანგეთი და საფრანგეთის საშინაო მდგომარეობა“, სადაც
ნ. ნიკოლაძემ საფრანგეთ-პრუსიის ომთან დაკავშირებულ საკითხთა
კომპლექსს გასცა პასუხი, იგი კვლავ დაუბრუნდა ამ საკითხს. ამჯერად
მან მოკლედ გააშუქა პარიზის კომუნის აღმოცენების მიზეზები და
ბრძოლა ვერსალელებთან და პრუსიელებთან. 1871 წელსავე დაწერილ

¹⁶⁴ ვ. ი. ლენინი, დასახ. წერილი, თხზ., ტ. 19, გვ. 615.

წერილში—„ერთი ტელეგრამის წაკითხვაზე“ (როსელის დახვერტის გამო) და „პოლიტიკური მიმოხილვა“ — ნ. ნიკოლაძე მკაცრად გამოეხმაურა ვერსალელთა მხეცობას, მიუთითა კომუნართა დამარცხებას ზოგიერთ მიზეზებზე და გააშუქა კომუნის საქმიანობის სხვა მხარეები. 1872 წელს, პარიზში ყოფნის დროს, მან შესანიშნავად აღწერა ორჯერ ომგადახდილი (სამოქალაქო ომი და საფრანგეთ-პრუსიის ომი) პარიზი. თავისი თვლით ნახა ვერსალელებსა და კომუნარებს შორის მომხდარი ბრძოლების ადგილები და, ამასთან დაკავშირებით, ქართველ მკითხველს შორიდან ისევ მოუთხრო პარიზის კომუნაზე. დასასრულ, ამ საკითხს იგი ერთხელ კიდევ დაუბრუნდა ცოტა უფრო გვიან, როდესაც თავის წერილში, „თანამედროვე მწერლობა“ (სადაც ანრი როშფორზეა ძირითადად საუბარი) გააშუქა პარიზის კომუნასთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი¹⁵⁵.

პარიზის კომუნის გამოცხადებას ნ. ნიკოლაძე დაუფარავი სიხარულით და აღტაცებით შეეგება, დაინახა რა მასში დიდი პროგრესული, სახალხო-გამათავისუფლებელი მოვლენა. სასტიკი ცენზურული პირობები, რომლებიც გამოყენებული იყო მაშინდელი პროგრესული ქართული პრესის მიმართ, საშუალებას არ აძლევდა ნ. ნიკოლაძეს, აშკარად გამოეხმაუროდა კომუნის გამოცხადებას და თავისი აღტაცება გამოეხატა ამ აქტის გამო. ამიტომ მან ალეგორიას მიმართა და ასე გადაუშალა თავისი გული ქართველ მკითხველ საზოგადოებას. დიდი ილიას მსგავსად, რომელიც იტალიელი ხალხის სახალხო-გამათავისუფლებელ ბრძოლას ლეგენდარული სახალხო გმირის ჯუზეპე გარიბალდის ხელმძღვანელობით ავსტრიელ დამპყრობთა და დესპოტ იტალიელ მეფე-მთავართა წინააღმდეგ, გამოეხმაურა თავისი ცნობილი ლექსით „მესმის, მესმის“. ნ. ნიკოლაძემაც პიში უძღვნა გაზაფხულის გამოღვიძებულ ბუნებას, რომელშიც მან გამოხატა თავისი დაფარული გულის ნადები პარიზის კომუნის მიმართ.

„გაზაფხულიც ამისთანა უნდა. რა შშვენიერი დილაა დღევანდელი დილა, რა გაცხოველებული სიტბო უჯდება კაცს სხეულში, რა სიჩქარით სცემს ზამთრის სუსხით გაგრილებული გული“, — წერდა ნ. ნიკოლაძე 1871 წლის 22 მარტს გაზეთ „დროებაში“. ცნობამ პარიზის კომუნის გამოცხადების შესახებ უდიდესი სიხარული მოკვავრა ჩვენს დიდ პროგრესულ მოაზროვნეს. მისი გუნება, აზრი, გონება, სულის განწყობილება მკვეთრად შეცვალა ამ ეპოქალურმა მოვლენამ ფრანგი ხალხის ცხოვრებაში. ამიტომ არის, რომ იგი მკვეთრად ასხვავებს კომმარულ გუშინდელსა და იმედების მომგვრელ „გაზაფხულის დღე-

¹⁵⁵ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), ჩემი სამახსოვრო წიგნიდან, თბზ., ტ. 2, გვ. 300.

ვანდელ დილას“ და წერს: „ნეტა იმ ბედნიერ, დიდებულ დროს რა უცნაო, თვალ მოუყვრელათ სცვლის ის კაცის აზრს და ზნეობრივ ცხოვრებას. გუშინ არ იყო. ბნელი მარტის დაუდგრომელი ტაროსი შეუბრალებლათ ჰკაფავდა კაცში ყოველ ნათელ აზრს და მლიმარე მძლავრ და ბნელი ღრუბელივით ჯორგავდა მის, უმისოთაც დაძეძგილს, ცხოვრებას? სად იყო მაშინ იმედი, სინათლე მოძრაობა...“¹⁶⁶.

მაგრამ საფრანგეთიდან მიღებული სასიხარულო ცნობის აღმამფრენი შთაბეჭდილებით შეპყრობილი ნ. ნიკოლაძე ამით არ ამთავრებს თავის ალევგორიულ თხრობას ბუნების გამოვლიძების შესახებ. იგი იქვე უბრუნდება ამ საკითხს და წერს:

„...მშვენიერათ ილვიძებს მიძინებული ბუნება, დღეს რომ ამ გამოვლიძებას დაეკვირდი. მართალი უნდა ვსთქვა, რომ ბუნება მშვენიერათ ილვიძებს. მისი ეელი ზურმუხტის ფერათ ამწვანებულია. აქა იქ ხეებზე თოვლივით გასპეტაკებულ კვირტებს თვალი გამოუკვეტრათ და ჰაერი... ზამთრისაზე უფრო ხმიანი, ელვარე და სურნელოვანია: წყალი აჩქარებით, ქაფიანად, ღრიალით, მუსკრით მიხტის და თავის სისწრაფით ცხოვრობს და ადამიანსაც ფეხს აჩქარებინებს, — საზოგადოება — საზოგადოებასაც უგრძნობ ბუნების გაღვიძება, ისიც აკყოლია მის ფეხის ხმას, იმასაც მოწოდებია გაახლება, გამშვენიერებაც“¹⁶⁷ (ხაზგასმა ჩემია ვ. დ.).

წერილში „რა არის კომუნა“? ნ. ნიკოლაძე არ შეხებია ამ დიდი ისტორიული მოვლენის ფაქტობრივ მხარეს. აქ მან, როგორც ზემოთ აღვნიშნავდით, მიზნად დაისახა გაერკვია პარიზის კომუნის სოციალურ-კლასობრივი არსი. რა მიზანს ისახავდნენ პარიზის კომუნარები, რა მოძღვრება ედო მათ საფუძვლად, რა საერთო ჰქონდათ მათ „კომუნიზმის სწავლის მოაზრებებთან“? აი, რა საკითხები დააყენა მან ამ წერილში და გასცა მათ თავისებური პასუხი.

წინასწარ უნდა აღინიშნოს, რომ ნ. ნიკოლაძემ ეს წერილი დაწერა მაშინ, როდესაც პარიზის კომუნა ჯერ კიდევ არ იყო ჩახშობილი, როდესაც მის შესახებ ცნობების მიღება მხოლოდ მისდამი მტრულად განწყობილი პრესის მეშვეობით შეიძლებოდა. კ. მარქსის კლასიკური ნაწარმოი პარიზის კომუნაზე ჯერ კიდევ არ იყო გამოქვეყნებული, არავის მიერ ადგილი არ ჰქონია ამ მოვლენის აღმოცენებისა და ხასიათის მეცნიერულ ახსნას. ასეთ ვითარებაში მოსალოდნელი არ იყო, რომ

¹⁶⁶ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), ჩემი სამახსოვრო წიგნიდან, თბ., ტ. 2, გვ. 300.

¹⁶⁷ იქვე, გვ. 302.

ნ. ნიკოლაძის ცდა ამ მიმართულებით წარმატებული იქნებოდა. ობიექტური ვითარება და მსოფლმხედველობის გარკვეული შეზღუდულობა საშუალებას არ აძლევდა მას სწორი მეცნიერული ახსნა მიეცა მისთვის. ასეთივე იყო ვითარება თვით მარქსისტთა შორისაც, სხვა მიმართულებებზე რომ არა ვთქვათ რა, პირველად ხომ კ. მარქსმა და ფ. ენგელსმა ამოხსნეს პარიზის კომუნის „სფინქსის საიდუმლოება“.

როგორ შეეძლო სწორი წარმოდგენა მიეცა ქართველი მკითხველისათვის პარიზის კომუნის შესახებ და ჭეროვნად შეეფასებინა მისი სოციალურ-კლასობრივი არსი მაშინ, როდესაც თვით კომუნარებმაც კი არ ჰქონდათ ნათელი წარმოდგენა იმ დიადი საქმის შესახებ, რომელსაც ისინი აკეთებდნენ. „კომუნა არ ესმოდათ იმათ, ვინც მას ჰქმნიდა, — წერდა ვ. ი. ლენინი, — ისინი ჰქმნიდნენ გამოფხიზლებული მასების გენიალური ალღოს მეოხებით, და საფრანგეთის სოციალისტების არცერთ ფრაქციას შეგნებული არ ჰქონდა. თუ რას აკეთებდა იგი“¹⁶⁸.

ნ. ნიკოლაძეს ჰგონია, რომ პარიზელი კომუნარები, რომელთაც მთელი ძველი სამყაროს ძალების წინააღმდეგ სამკედრო-სასიცოცხლო ბრძოლა გააჩაღეს, ერთ მთავარ მიზანს ისახავდნენ: დანარჩენი საფრანგეთიდან გამოთიშვას, თვითმმართველობის მოპოვებას. ე. ი. კომუნალური, მუნიციპალური ხელისუფლების შექმნას.

„ეს კომუნა, — წერს იგი, — მარტო მთელი ქალაქის. პარიზის, მმართველობის სახელია, როგორც ჩვენში ამბობენ: სოფელი, დაბა, ქალაქი, ისეთი მმართველობის, რომელსაც სახეში აქვს მარტო სოფელია. ქალაქის ინტერესები“ (მუნიციპალიტეტი ფრანგული პრაქტიკის მიხედვით)¹⁶⁹.

პარიზის კომუნა ფორმით, მართლაც. მუნიციპალური ხელისუფლება იყო და ამაში ნ. ნიკოლაძე საეცებით მართალია. იგი პარიზის თვითმმართველობას. კომუნალურ ორგანოს წარმოადგენდა, რომელიც თავის ხელისუფლებას მაშინ მარტო პარიზზე განავრცობდა. თვით სახელწოდება—პარიზის კომუნა— ხომ აქედან წარმოიშვა: პარიზის თვითმმართველობითი ორგანო. კომუნალური ხელისუფლება. კომუნარები მართლაც ოცნებობდნენ მუნიციპალური ორგანოების შექმნაზე (გამარჯვების შემთხვევაში) მთელ საფრანგეთში. მათ, როგორც ხაზგასმით აღნიშნავდნენ კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, განზრახვა ჰქონდათ, ბოლო მოეღოთ სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების არნახული ბიუროკრატიული ცენტრალიზმისათვის, რაც მეორე იმპერიამ შექმნა და ფედერალიზმზე აეღოთ გზი. ე. ი. სოფლებისა და ქალაქების მუნიციპა-

¹⁶⁸ ვ. ი. ლენინი, რკ (ბ) მეშვიდე ყრილობა, თბზ., ტ. 27, გვ. 145.

¹⁶⁹ ნ. ნიკოლაძე, რა არის კომუნა? „დროება“, 1871, № 15.

ლურ ხელისუფლებათა ერთგვარი დემოკრატიული რესპუბლიკური ფედერაცია შეექმნათ.

მაგრამ პარიზის კომუნის სიდიადე იმაში კი არ მდგომარეობდა, რომ მან კომუნალური ხელისუფლება შექმნა, არამედ იმაში, რომ მან ანგარიში გაუსწორა ძველ სახელმწიფოებრივ მანქანას, მშომელთა ინტერესებისათვის ბრძოლა გააჩაღა და თავისი სოციალურ-ეკონომიკური ღონისძიებებით ნათელყო თავისი კლასობრივ-პროლეტარულ-მუშუროი ხასიათი. პარიზის კომუნა ხომ სრულიად ახალი ტიპის სახელმწიფოებრივი ხელისუფლება იყო, რომელმაც ბურჟუაზიული საზოგადოების მოსაპოვისა და უკლასო სოციალისტური საზოგადოების ღიადი ამოცანა დაისახა მიზნად.

ამ დიდი მიზნისა და პრაქტიკული საქმიანობის გამო, რომელიც მან ამ მიზნის მისაღწევად განახორციელა, პარიზის კომუნამ კეშმარიტად დაიმსახურა მსოფლიოში პირველი პროლეტარული სახელმწიფოს, კომუნისტური ხელისუფლების სახელი. მან ხომ თავის უკვდავ დროშას უკლასო, კომუნისტური საზოგადოების აგების ღიადი ამოცანები წააწერა.

ნ. ნიკოლაძე, რომელსაც მაშინ პარიზის კომუნის შესახებ ძალიან მცირე ცნობები ჰქონდა, ფიქრობს, რომ პარიზის კომუნარები არ იყვნენ კომუნიზმის მომხრეები, რომ ისინი მიზნად არ ისახავდნენ უკლასო საზოგადოების აგებას. „ის პირები, — წერს იგი, — რომელნიც შარშან, პარიზის შემოკვრის დროს კომუნის დაარსებას თხოულობდნენ, ან რომლებმაც წელს გამოაცხადეს კომუნა, სრულებით არ არიან იმ სწავლების მოაზრეები, რომელსაც კომუნის ეძახიან“¹⁷⁰.

თვით მოძღვრებას კომუნიზმის შესახებ ნ. ნიკოლაძე უტოპიურ მოძღვრებას უწოდებს („უტოპიური სწავლა“). ამასთან იგი, ძირითადად, სწორად გადმოსცემს ამ მოძღვრების არსს, როდესაც ხაზს უსვამს კომუნიზმის ორ მთავარ მხარეს: საწარმოო საშუალებებზე კოლექტიურ (საზოგადოებრივ) პრინციპს და მთელი საზოგადოების ზრუნვას მის წევრთა ინტერესებზე („მთელი საზოგადოება ერთად, თავი სი წარმომადგენელი მმართველობის ხელით“).¹⁷¹

პარიზის რევოლუციური კომუნის პროტოტიპად და პირველ სახედ ნ. ნიკოლაძეს საფრანგეთის პირველი რევოლუციის დროინდელი პარიზის კომუნა მიაჩნია. ფიქრობს რა, რომ თავისი ხასიათით ეს ორი კომუნა იდენტური იყო, იგი წერს: „აი, ამ კომუნის მიმბაძობით თხოულობდნენ შარშან პარიზელები კომუნის დაარსებას და ამ მიმბა-

¹⁷⁰ ნ. ნიკოლაძე, რა არის კომუნა? გაზ. „დროება“, 1871, № 15.

იქვე.

ქაობით დაარსეს იმათ კომუნა წლეულს¹⁷². ნ. ნიკოლაძეს მხედველობიდან არ გამოპარვია ის უსუსურობა, „სიმორცხვე, გაუბედაობა და არათანამიმდევრობა“, რომელიც კომუნარებმა გამოავლინეს ბურჟუაზიული საკუთრებისადმი. მაგრამ ამ სწორი დაკვირვებიდან იგი აკეთებს აშკარა მცდარ დასკვნას. მისი აზრით, კომუნა სრულიადაც არ ფიქრობდა სიმდიდრის და ქონების შეგროვებას სახელმწიფოს ხელში, სახელმწიფოს არ ავალებდა კერძო პირების რჩენას, აღზრდას და წინამძღოლობას¹⁷³.

პარიზის კომუნის შედარება საფრანგეთის პირველი ბურჟუაზიული რევოლუციის პერიოდის კომუნისადმი, პარიზის კომუნის პროტოტიპად მაშინდელი, კომუნის მიჩნევა ათაა გამართლებული და ისტორიულ ჭეშმარიტებას ეწინააღმდეგება. ამ აზრს ახვადასხვა ისტორიული პერიოდის კომუნათა შორის, მართალია, არის ზოგი რამ საერთო, მაგრამ მათ შორის არსებითი განსხვავებაა. საერთოა მათ შორის ის, რომ ორთავე მუნიციპალურ ხელისუფლებას წარმოადგენდა, რევოლუციური მეთოდებით მოქმედებდა და რევოლუციური ძალების ერთიან ფრონტს ემყარებოდა. საფრანგეთის პირველმა რევოლუციურმა კომუნამ. მართლაც ბრწყინვალე ფურცლები ჩაწერა საფრანგეთის პირველი ბურჟუაზიული რევოლუციის ისტორიაში. მისი უშუალო ხელმძღვანელობით განხორციელდა რამდენიმე აღმავალი რევოლუციური აქტი (1792 წლის 10 აგვისტო რევოლუცია, 1793 წლის 31 მაისისა და ივნისის გადატრიალებები). მაგრამ სულ სხვადასხვა ისტორიულ ვითარებაში უხდებოდათ მოქმედება პირველ კომუნას და პარიზის კომუნას. საფრანგეთის პირველი დიდი რევოლუცია ბურჟუაზიული რევოლუცია იყო. რომელმაც საფრანგეთში ბოლო მოუღო ფეოდალურ წარმოებით ურთიერთობას და გზა გაუკაფა ბურჟუაზიულ წარმოებით ურთიერთობას, კაპიტალისტურ საზოგადოებას, პარიზის რევოლუციური კომუნა, რომელიც პარიზის პლებეურ მასებს, წვრილ ბურჟუაზიას და რევოლუციურ სავაჭრო-სამრეწველო ბურჟუაზიას რაზმავდა და მძლავრ რევოლუციურ ზეგავლენას ახდენდა საკანონმდებლო ორგანოებზე (საკანონმდებლო კრებასა და კონვენტზე), არსებითად ერთ მიზანს ემსახურებოდა: პლებეური მეთოდებით წინ სწევდა რევოლუციის საქმეს და ბურჟუაზიული საზოგადოების აღმოცენების საქმეს აჩქარებდა. იგი ებრძოდა საკუთრების ერთ ფორმას, მეორის გულისათვის. რაც შეეხება 1871 წლის პარიზის კომუნას; მისი მიზანი სწორედ ბურჟუაზიულ საზოგადოების დამხობა, ბურჟუაზიულ კერძო საკუთრების მოსპობა, შრომის ეკონომიკური განთავისუფლება და წარ-

¹⁷² ნ. ნიკოლაძე, რა არის კომუნა? გაზ. „დროება“, 1871, № 15.

¹⁷³ იქვე.

მოების საშუალებებზე საზოგადოებრივი საკუთრების დამყარება-
იყო. ამ პრინციპული განსხვავებისათვის ნ. ნიკოლაძეს ხაზი არ გაუ-
სვამს, მიუხედავად იმისა, რომ აღნიშნული ორი ისტორიული ეპოქის
თავი-ებურებაზე მან საკმაოდ ნათელი წარმოდგენა ჰქონდა.

ასევე სწორი არ იყო პარიზის კომუნის შედარება საფრანგეთში
საშუალო საუკუნეებში არსებულ საქალაქო კომუნებთან და მისი ამ
კომუნების გამოცოცხლებად მიჩნევა. მათ შორისაც მხოლოდ ფორმა-
ლური მსგავსება იყო, სხვაობა კი არსებითი და პრინციპული.

კ. მარქსი ეხებოდა რა საფრანგეთსა და საზღვარგარეთ გავრცე-
ლებულ შეხედულებას იმის შესახებ, თითქოს პარიზის კომუნა საფ-
რანგეთის ძველი კომუნების სახესხვაობას წარმოადგენდაო, შემდეგს
წერს:

„ყოველ ახალ ისტორიულ ფორმას ჩვეულებრივ იმ საზოგადოებ-
რივი ცხოვრების ძველი და თვით დრომოქმული ფორმების ორეულად
სთვლიან, რომელთაც იგი რამდენიმედ ემსგავსება. ეს ახალი კომუნა,
რომელმაც თანამედროვე სახელმწიფოებრივი ხელისუფლება დაამს-
ხვრია, მიიჩნეის საშუალო საუკუნეების კომუნების გამოცოცხლე-
ბად...“¹⁷⁴.

გმირი პარიზელი კომუნარები, მიუხედავად დაშვებული შეცდომე-
ბისა, მიუხედავად იმისა, რომ ძალიან ცოტა დრო ჰქონდათ თავიანთი
იდეალების განსახორციელებლად და იძულებული იყვნენ მთავარი
ყურადღება ეერსალის ხროვისა და პრუსიელების წინააღმდეგ ბრძო-
ლისათვის მიექციათ, ალღოთი, სტიქიურად, კლასობრივი ინსტიქტით
მაინც სწორედ აღქმული საზოგადოებისაკენ მიიწერაფოდნენ: მათ სწო-
რედ პარმონიული საზოგადოების აგება ჰქონდა მიზნად დასახული.
ობიექტური და სუბიექტური ფაქტორების კომპლექსმა საშუალება არ
მისცა პარიზის კომუნარებს აუცილებლობის საშუალოდან თავისუფლე-
ბის საშუაროსაკენ გაეკეთებინათ ნახტომი და სინამდვილედ ექციათ
თავიანთი კომუნისტური, პროლეტარული პრინციპები. აი, ამას ვერ
მიაქცია ყურადღება ნ. ნიკოლაძემ და ამიტომ (გააკეთა რამდენადმე
მცდარი დასკვნა) პარიზის კომუნის მიზნებსა და ამოცანებზე.

„კომუნის“ მომხრეებსა და „კომუნისტებს“ შორის
ნ. ნიკოლაძე სხვა მხრივაც ხედავს განსხვავებას. მას გონია, რომ პა-
რიზის კომუნარები მხოლოდ და მხოლოდ „ფედერალისტები“ არიან
და იმისათვის იბრძვიან, რომ ყოველგან ბოლო მოუღონ ცენტრალუ-
რი ხელისუფლების ძალა-გავლენას და მის ნაცვლად თვითმმართვე-
ლობები, მუნიციპალური ორგანოები შექმნან. ამავე დროს კომუნის-

¹⁷⁴ კ. მარქსი, სამოქალაქო ომი საფრანგეთში, გვ. 74.

ტებს იგი მიაწერს მისწრაფებას თვითმმართველი ორგანოების მოსპობისაკენ.

„კომუნისტების აზრით კი, — წერს იგი, — რასაკვირველია კერძო სოფელს და მაზრას, როგორც კერძო პირს, თვითარსებობა და თავისი საკუთარი ქონება, ცხოვრება არ უნდა ჰქონდეს; ის უნდა დამოკიდებული იყოს თვით აღმზრდელ და დამცველ საზოგადო მამულზე — მთელს სახელმწიფოზე“¹⁷⁵.

6. ნიკოლაძის მოყვანილი შეხედულება არ შეესაბამება სინამდვილეს. მარქს-ენგელსის მოძღვრება კომუნისტურ საზოგადოებაზე როდი უპირისპირებს ერთიმეორეს სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების დემოკრატიულ ცენტრალიზმს და თვითმმართველობების ორგანიზაციას. პირიქით, მას სურს სრული ჰარმონია დაამყაროს მათ შორის და პროლეტარული სახელმწიფოს უდიდესი მარგანიზებული ფუნქციის გვერდით ამოცანად ისახავს ხალხის თვითმმართველობის, მუნიციპალური ორგანოების ფუნქციების ყოველმხრივ გაფართოებას. მართალია, პარიზის კომუნის რიგებში ახალი სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების არსისა და ფუნქციების შესახებ უმრავლესობასა და უმცირესობას შორის სერიოზულ შეხლა-შემოხლას ჰქონდა ადგილი, მაგრამ იგი ოდნავადაც არ უარყოფს იმ ფაქტს, რომ კომუნარები, გამარჯვების შემთხვევაში, ისეთ სახელმწიფოებრივ ხელისუფლებას შექმნიდნენ მთელ საფრანგეთში, რომელიც არც ბიუროკრატიული ცენტრალიზმის მსგავსი იქნებოდა და არც ავტორიტარულ ხელისუფლებას მოკლებულ თვითმმართველურ ორგანოთა „ნებაყოფლობითი კავშირი“-ს მსგავსი რამ.

წერილში „პოლიტიკური მიმოხილვა“ ნ. ნიკოლაძე ხაზს უსვამს იმ ფაქტს, რომ საფრანგეთის მმართველი ზედაფენის კაპიტულაციამ პრუსიულ ოკუპანტთა წინაშე და ბოლოს რეაქციული კრების მიერ სამარცხვინო ზავზე ხელმოწერამ დიდად აღაშფოთა პარიზის მშრომელი მოსახლეობა. პარიზის კომუნის წარმოშობის ერთ-ერთ მიზეზად იგი სწორედ საფრანგეთის გამყიდველებისადმი პარიზის მშრომელთა ამ აღშფოთებას მიიჩნევს.

„როგორც კი მთელ საფრანგეთში გავარდა ამ სამარცხვინო შერიგების ხმა, — წერს იგი, — ვინც პატიოსანი კაცი იყო, ყველას გული გადმოუბრუნდა და უფრო გონებაგახსნილმა პარიზის მცხოვრებლებმა თავი გამოიდევს. იმათ უარი თქვეს ბოროტს საერო კრებაზე, ტერს არ დამორჩილდნენ და გამართეს ომი, ამოირჩიეს კომუნა“¹⁷⁶.

¹⁷⁵ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, გაზ. „დროება“, 1871, № 15.

¹⁷⁶ ნ. ნიკოლაძე, პოლიტიკური მიმოხილვა, გაზ. „დროება“, 1871, № 31.

6. ნიკოლაძის ეს შეხედულება მართებულია, მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსია დასკვნით 'ხემათ აღნიშნული გარემოება, მართლაც, პარიზის კომუნის წარმოშობის ერთ-ერთი მიზეზთაგანია. მოკლედ ეხება რა პარიზელ კომუნარებსა და ვერსალელთა შორის პარიზში წარმოებული ბრძოლების ფინალურ აქტს, ნ. ნიკოლაძე ხაზგასმით აღნიშნავს ვერსალის ხროვის მკიდრო კავშირს პრუსიელ-გერმანელ ოკუპანტებთან და ამ უკანასკნელთა აქტიურ დახმარებას პირველთადმი პარიზის კომუნის წინააღმდეგ ბრძოლაში. იგი პირდაპირ წერს: ვერსალელებმა პარიზის ერს სძლიეს პრუსიელთა დახმარებით, ბისმარკმა ყოველი ღონე იხმარა. რომ პარიზი მალე დაემშვიდებიათო¹⁷⁷.

6. ნიკოლაძის მახვილ გონებას მხედველობიდან არ გამოპარვია ის გარემოება, რომ პარიზის კომუნა გეგმაზომიერად არ წარმოშობილა ამ ქვეყნად, რომ საფრანგეთში მაშინ შექმნილმა ვითარებამ სტიქიურად უბოძა პარიზის მშრომელებს თვრამეტი მარტის რევოლუციისა-კენ. ბორდოს რეაქციული კრებისა და ტიერის მთავრობის მიერ პარიზის მოსახლეობის შეგნებული გამოწვევა და გაბოროტება. ომის შეწყვეტა და გერმანელებთან საფრანგეთისათვის მძიმე პირობებში ზავზე ხელმოწერა. აი რა მიაჩნია მას კომუნის სტიქიურად აღმოცენების მთავარ მიზეზად¹⁷⁸.

„ეს გაბრაზების, უიმედობის და მოთმინებიდან გამოსვლის შედეგი იყო, მეტი არაფრის“, — წერს ნ. ნიკოლაძე¹⁷⁹.

მართალია, მოყვანილი მიზეზები პარიზის კომუნის სტიქიურად აღმოცენებისა არაა საკვებით სრული და თანაც ზუსტი, მაგრამ განა ამისათვის შეიძლება ვუსაყვედუროთ ნ. ნიკოლაძეს? მას ხომ ხელთ არ ჰქონდა ყველა მასალა ამ საკითხის ამოჭწურავად გასაშუქებლად? მთავარი და არსებითი ის არის, რომ მან, ისე როგორც მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსებმა, ხაზი გაუსვა პარიზის კომუნის სტიქიურად აღმოცენების ფაქტს, თანაც მიუთითა იმ ძირითად მოტივებზე, რომელმაც აიძულა პარიზის მშრომელი მოსახლეობა იარაღისათვის მოეკიდა ხელი და კომუნა გამოეცხადებინა.

6. ნიკოლაძის დამკვირვებელმა თვალმა კარგად შენიშნა პარიზის კომუნის სუსტი მხარეები, კერძოდ ის გამოუსწორებელი შეცდომები, რომელიც მან დაუშვა თავისი არსებობის პირველსავე დღეებში კონტრარევოლუციის წინააღმდეგ ბრძოლაში. იგი მიუთითებს კომუნართა ორ მთავარ შეცდომას: პარიზიდან კონტრარევოლუციური ხროვის და-

¹⁷⁷ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, გაზ. „დროება“, 1871, № 21.

¹⁷⁸ ა. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), თანამედროვე მწერლობა, ჟურ. „კრებულ-ი“, 1873, № 8, გვ. 239.

¹⁷⁹ იქვე.

უბრკოლებლივ გაშვებას და ვერსალზე გაულაშქრებლობას მაშინვე, როცა გამარჯვებულ პარიზელ მშრომელთა განკარგულებაში იყო გაცილებით უფრო ძლიერი ძალა, ვიდრე ეს ვერსალის ხროვას ჰყავდა.

„პარიჟული მოძრაობის მოთავეებმა, — წერს იგი, — ის ვერ მახერხეს, რომ მმართველობის გაქცევა მოეშალათ და ეს პირები და სახელმწიფო მაშინა ხელში ჩაეგდოთ, თუმცა ეს ადვილი საქმე იყო. პარიზის ჭიშკრების დაკეტვის მეტი ამას არა უნდოდა რა. ეს მძიმე შეცდომა იყო, მაგრამ პირველ შეცდომას დიდი ვნება არ მოჰყვებოდა, ამას ზედ მეორე უარესი შეცდომა რომ არ დართოდა. პარიჟელი მოძრაობის მოთავეებს იმ დროს მეტი ძალა და ჯარი ჰყავდათ ხელში, ვინემ ვერსალის მმართველობას და კრებას, პარიჟელები რომ მაშინვე ვერსალისაკენ წასულიყვნენ, ეს ქალაქი ადოთ და კრება შეეპყროთ, მთელი საფრანგეთის ბედი მათ ხელში იქნებოდა“¹⁸⁰.

ამ ორ მომაკვდინებელ შეცდომასთან ერთად ნ. ნიკოლაძე მიუთითებს პარიზელ რევოლუციონერთა მესამე სერიოზულ შეცდომაზე: დროს დაკარგვას კომუნის არჩევისათვის, ეროვნული გვარდიის ცენტრალური კომიტეტის მიერ თავისი ხელისუფლებისათვის დროებითი ხასიათის მიცემა და ხელისუფლების არჩეული კომუნისათვის გადაცემა. სამივე ეს შეცდომა მკვეთრად ხაზგასმული იყო კ. მარქსის მიერაც.

კომუნარებმა ვერსალზე გალაშქრების ნაცვლად, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — „...ბაასი გამართეს იმაზე, თუ ვის უნდა ეკუთვნოდეს პარიზის გამგეობა: ნაციონალური (ეროვნული ვ. დ.) გვარდიის წარმომადგენლებს. თუ ხალხისაგან ამორჩეულ გამგებლებს (კომუნას) და ამ ბრძოლამ რამოდენიმე კვირის განმავლობაში ყველა მოთავეების დრო და ძალა შთანთქა. ვერსალელები კი, ამასობაში, ჯარს და იარაღს ამზადებდნენ...“¹⁸¹.

ნ. ნიკოლაძე გულისტკივილით, სინანულით და კომუნარებისადმი ღრმა თანაგრძნობით არის გამსჭვალული, როდესაც იგი ქართველ მკითხველს მოუთხრობს ზემოთ მითითებულ შეცდომებზე. იგი მოხარული იქნებოდა, თუ ასეთ შეცდომებს კომუნარები არ დაუშვებდნენ და ვერსალელებთან ბრძოლაში მეტ გამბედაობასა და მოსაზრებულობას გამოიჩინდნენ. როდესაც ვაკვირდებით ნ. ნიკოლაძის ნააზრევს, მაშინვე ვხედავთ მის დიდ მსგავსებას კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის შეხედულებებთან. ჩვენი აზრით, ეს მსგავსება შემთხვევითი არაა. ჩანს

¹⁸⁰ ნ. ს. კანდელი (ნ. ნიკოლაძე), თანამედროვე მწერლობა, ჟურ. „კრებუ-ლი“, 1873, № 8, გვ. 422.

¹⁸¹ იქვე, გვ. 242—243.

ნ. ნიკოლაძის შეუსწავლია მათი აზრი და შეხედულებანი პარიზის კომუნის შეცდომებისა და დამარცხების მიზეზების შესახებ, უცენია მისი სამართლიანობა და გამოუყენებია იგი საკუთარი დასკვნების გასაკეთებლად. კერძოდ, ჩვენი შეხედულებით, ნ. ნიკოლაძე კარგად იცნობდა კ. მარქსის კლასიკურ ნაშრომს პარიზის კომუნის შესახებ — „სამოქალაქო ომი საფრანგეთში“, სადაც ამომწურავად მეცნიერული სიღრმით ვაშუქებულია კომუნართაგან დაშვებული შეცდომები, ამ შეცდომების ფესვები და მისი დამარცხების მიზეზები.

ჩვენს ამ ვარაუდს ისიც ადასტურებს, რომ ნ. ნიკოლაძე არ კმაყოფილდება მარტო მოყვანილი შეცდომების კონსტატირებით, იგი სხვა, შედარებით ნაკლები მნიშვნელობის შეცდომებზეც მიუთითებს, აღნიშნავს კომუნის სუსტ კავშირს პროვინციებთან და საფრანგეთის სხვა ქალაქებთან, მათგან კომუნისადმი მხარის დაუჭერლობის ფაქტს და აქედან აკეთებს დასკვნას პარიზის კომუნის დამარცხების გარდუვალობის შესახებ.

როგორც გაბრაზებიდან დაწყებულ აჯანყებას შეეფარება, — წერს იგი, — პარიზელი მოძრაობა გაბრაზებით დაეცა. მას ვერ უშველა საარაყო გმირობამ და თავდადებამ, რომელიც კომუნარებმა ბრძოლის პროცესში გამოავლინეს. იგი ვერ იხსნა „ვერც ამ უკანასკნელი გაჭირვების და უიმედობის ბრაზმა, რომელიც უძლურსაც ღომათ და გმირათ ზდის და ძალას ერთი ათად და ერთი ათასად უდიდებს. ყველაფერი ამაო შეიქნა და პარიზის მუშა-ხალხი დაეცა“¹⁸².

ნ. ნიკოლაძე აღშფოთებისა და ზიზღის გრძნობითაა გაჟღენთილი ვერსაღებებისადმი, ხოლო კომუნარებისადმი ღრმა თანაგრძნობითაა განსკუპალული. მას მოყავს მხეცობისა და ბარბაროსობის მრავალი მაგალითი, რაც ვერსაღელთა გამხეცებულმა ბრბომ ჩაიდინა პარიზში კომუნართა წინააღმდეგ ბრძოლის დროს. პრუსიელ დამპყრობლებს, მისი თქმით, იმის მეათედი შეუბრალებლობაც კი არ გამოუჩენიათ საფრანგეთთან ომის დროს, რაც ჩაიდინეს ვერსაღელებმა, რომლებიც გაუგონარი უმოწყალობით მოექცნენ თავის ხალხს, თავის დედაქალაქს¹⁸³.

პარიზის კომუნის ყველა ჭურის მტრებმა, საფრანგეთის შიგნით და მის გარეთ, ათასგვარ ინსინუაციებს და ბოროტ ჭორებს მიმართეს. გმირ პარიზელ კომუნარებს, რომელთაც გაბედეს და აშკარა ომი გამოუცხადეს ძველი სამყაროს ძალებს, მათ ბრალი დადეს ათასგვარ სისაძაგლესა და ბოროტმოქმედებაში. „კაცის მკვლელები“, „ავაზაკე-

¹⁸² ნ. ნიკოლაძე, ანრი როშფორი, „კრებული“, 1873, № 8, გვ. 245—246.

¹⁸³ ნ. ნიკოლაძე, პოლიტიკური მიმოხილვა, გაზ. „დროება“, 1871, № 31.

ბი“, „მძარცველები“, „ქურდბაცაცები“ და სხვა, აი რა სახელით მონათლა საფრანგეთისა და მთელი ევროპის რეაქციულმა ხროვამ დიადი საქმისათვის მებრძოლი კომუნარები.

ნ. ნიკოლაძე ოდნავადაც არ ეჭვდება ამ ცილისწამებათა და ინსინუაციების უსამართლობაში. მან კარგად იცის, რომ ყველაფერი ეს ბოროტი მტრის მოგონილია, რომ კომუნარებს თავიანთი საქმიანობით იგი არ დაუმსახურებიათ. იგი ესარჩლება პარიზის აჯანყებულ ხალხს და მის საქციელში კარგის მეტს ვერაფერს ხედავს.

„ჟიულ ფავრისთანა და ჟიულ სიმონისთანა პირები, — წერს იგი, — ამ მოძრაობაში მღუპა ხალხის აჯანყებას ხედავენ და, მაშაადამე, იმათ თვალში ეს მოძრაობა ავაზაკობის მსგავსი მოქმედება იყო, თუმცა პარიზელები აჯანყების დროს მეტს არას თხოულობდნენ, რომ პარიზსაც ის საზოგადოებრივი გამგეობა და ქალაქების საქმეების მართვა მიეცესო...“¹⁸⁴.

რამდენადაც სიხარულით და აღფრთოვანებით შეეგება ნ. ნიკოლაძე პარიზის კომუნის აღმოცენებას, ამდენადვე უსაზღვრო გულისტკივილი და ღრმა მწუხარება გამოიწვია პარიზის კომუნის ჩახშობამ ვერსალის სისხლიანი ჯალათებისა და გერმანელ-პრუსიელ ინტერვენტთა მიერ.

ფელეტონში — „ერთი ტელეგრამის წაკითხვაზე“, — რომლითაც გამოცხადდა ცნობას კომუნის შეიარაღებული ძალების სარდლის როსელის დახვრეტის შესახებ ვერსალელთა მიერ, ნ. ნიკოლაძე ღრმა გულისტკივილით აღიქვამს პარიზის კომუნართა დამარცხებას. ცენზურის შეცდომაში შესაყვანად იგი აქ ისევ ალეგორიებსა და ეზოპეს ენას მინართავს თითქოს მაცხოვრის ბედზე მოსთქვამს, მის მტანჯველებს სამარცხვინო ბოძზე აკრავს, სინამდვილეში კი გმირი პარიზელი კომუნარები და მათი საზიზღარი ჯალათები — ვერსალელი კონტრრევოლუციონერები ჰყავს მხედველობაში.

საკმაო დრო გავიდა და ბევრი რამ შეიცვალა ამ დროის განმავლობაში, — მიმართავს იგი მკითხველს და განაგრძობს: „...ბ ე ვ რ ი ი მ ე დ ი ძ ი რ ი ა ნ ა თ მ ო კ ა ფ ა , ბ ე ვ რ ი ს ა ზ ა რ ლ ო ბ ა დ ა ს ა ძ ა გ ლ ო ბ ა შ ე ს რ უ ლ დ ა — დ ა დ გ ა ბ ნ ე ლ ი დ ა ჩ უ მ ი ღ ა მ ე , რ ო მ ე ლ შ ი ა ც ბ უ ს დ ა მ ე ღ ა მ უ რ ა ს ტ რ ი ა ლ ი ს დ ა მ ე ჯ ლ ი შ ი ს მ ე ტ ი ა რ ა ს ჩ ა ნ ს დ ა ა რ ა ი ს მ ი ს რ ა“¹⁸⁵ (ხაზგასმა ჩვენია, ვ. დ.).

¹⁸⁴ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), თანამედროვე მწერლობა, ჟურ. „კრებულო“, 1873, № 8, გვ. 239.

¹⁸⁵ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. ფელეტონი, თბზ., ტ. 2, გვ. 613.

„შემძლე საზოგადოების — ბანკირების, მეღუქნეების (ბურჟუას) დამაკმაყოფილებლებმა და ნამდვილი პატრიოტების ამლაგამავმა ძალან დაამარცხა კომუნარები“, — წერდა ნ. ნიკოლაძე სხვა წერილში¹⁸⁶.

...ვერსალის მთავრობამ პრუსიელების შემწეობით სძლია პარიზის ერი და... უწყალოდ მოექცა თავის ხალხს, თავის დედა ქალაქს¹⁸⁷. რა კარგად ჟღერს აქ სიტყვა „პარიზის ერი“. ამ სიტყვის ქვეშ ნ. ნიკოლაძე გულისხმობს სწორედ პარიზის კომუნარებს, რითაც ავლენს კომუნართა საქმის ხალხური ხასიათის მართებულ ცოდნას. ნ. ნიკოლაძე არა მარტო კიცხავს ვერსალის ხროვას კომუნართა წინააღმდეგ ჩადენილი საშინელი შურისძიებისათვის, არამედ სამარცხვინო ზოგზე აკრავს მათ, ისტორიისა და შთამომავლობით პირუთვნელი სამსჯავროს წინაშე გამოაქვს მათი შავბნელი საქმეები. იგი პირდაპირ შურისძიებისაკენ მოუწოდებს კომუნართა შთამომავლებს იმ მხეტუარი ანგარიშსწორებისათვის, რომელსაც მიმართეს ვერსალელმა ჯაღათებმა კომუნართა წინააღმდეგ. „მაგრამ... დროებითი შეგინება რათ უნდა დარჩეს გარდუხდელი? — წერს იგი თავის ფელეტონში, რომელიც მან მიუძღვნა ცნობას როსელის დახვრეტის შესახებ. — რათ უნდა მიეტევოს მხეტური ხარხარი მტანჯველსა და ჯიბრ ამოუყრელი რათ უნდა დარჩეს გამოუთქმელი ტანჯვა დატანჯულსა? ნუთუ ჩვენს სიყვარულს, ჩვენს აღტაცებას, ჩვენს რწმენას იმოდენა ძალა და ღირსება არ უნდა ჰქონდეს, რომ დაიცვას შეგინებისაგან ყოველი არსება, რომელიც ჩვენ გვიყვარს და რომელსაც ჩვენ ვუყვარვართ? ნუთუ ის, ვინც ჩვენთვის თავს სდებს, ღირსი არ არის ჩვენის მხრივ სამაგიერო თავის დადებისა და დაცვისა?“¹⁸⁸ ...მე ხელი მექაოდა — წერს იგი სხვა ადგილას, — ჯინი ამომეყარა იმ უგულღვიძლო მდეუნელებზე..., რომლებიც ხარხართ და თავმომწონებით ერთმანეთს გამარჯვებას უღოცავდნენ¹⁸⁹.

არა მგონია ქართულ პროგრესულ პერიოდულ ორგანოებში ვინმეს, ილია ქავჭავაძის გამოცლებით, ისე აშკარად გამოეხატოს თავისი სიძულე-

¹⁸⁶ ნ. ნიკოლაძე, საფრანგეთი, გაზ. „დროება“, 1871, № 21.

¹⁸⁷ ნ. ნიკოლაძე, პოლიტიკური მიმოხილვა, გაზ. „დროება“, 1871, № 31.

¹⁸⁸ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), ერთი ტელეგრამის წაერთხვაზე (როსელის დახვრეტის გამო), გაზ. „დროება“, 1871, № 51.

¹⁸⁹ იქვე. სწორედ პარიზის გმირ კომუნარებს, მათ „პატიოსან სწავლას“, მარალი საქმისათვის მათ გმირულ თავგანწირვას, მათი ხსოვნის უკვდავყოფას მიუყენა ნ. ნიკოლაძემ ა. პლემჩევის ლექსის შემდეგი სტრიქონები:

«И тех страдальцев не забудь.
Что обрели венец терновый,
Толпе указывая путь —
Путь к обновлeнью. к жизни новой».

ლელი კომუნის სისხლიანი ჯალათებისადმი, ხოლო უსაზღვრო სიყვარული გმირი კომუნარებისადმი, როგორც ნ. ნიკოლაძემ გამოხატა. ესაა აშკარა მოწოდება სამართლიანი, შურისმაძიებელი რევოლუციისაკენ, აშკარა მოწოდება ხალხის მტრების განადგურებისაკენ. არა გვგონია, მარქსისტების გარდა, იმ დროისათვის ვინმეს ისე აშკარად აღემაღლებია ხმა პარიზის კომუნის საქმისათვის გმირულად დაღუპულ მშრომელებისათვის, ისე საქვეყნოდ დაეგმო ვერსალის ხროვის საზიზღარი ნამოქმედარი, როგორც — ნ. ნიკოლაძეს.

მაგრამ პარიზის კომუნის ჩახშობას ნ. ნიკოლაძეში არ გამოუწვევია იმედდაკარგულობისა და ნათელი მომავლის უქონლობის გრძნობა. პირიქით, ნ. ნიკოლაძე იმედით და ნათელი რწმენით არის გამსჭვალული პარიზის კომუნის საქმის მომავლისადმი. იგი ღრმად აღაწმენებული, რომ დროებითი დამარცხებისა და მტრის ზეიმ-ხარხარის მიუხედავად, პარიზის კომუნის საქმე, მისი ნათელი იდეები მომავალში სრული გამარჯვებით დაგვირგვინდება.

„...მართალია, მე მაშინაც ვგრძნობდი, — წერდა იგი, — რომ ორი-სამი დღის შემდეგ ყველასათვის გამოჩნდება ამ „ს ი ტ ყ ე ის“ (იგულისხმება კომუნართა იდეები — ვ. დ.) სიძარტლე, რომელიც „კაცთანა მოვიდა და კაცთა იგი ვერა იცნეს.“... ვერ მამშვიდებს ეს მტკიცე რწმენა, რომ ეს შეგინება უძლურია, რომ მას მომავალი არა აქვს, რომ ჩვენი პატიოსანი სწავლა უსათუოდ საბოლოოთ გაიმარჯვებს და თავის ძალას და სიკეთეს მთელ ქვეყანას მოჰყვანს. ეს ვიცი, ძლიერ მტკიცედ ვიცი და ეს მომავალი მჯერა და მასში ერთი ნამცეცი ეპიკე არა მაქვს.“¹⁸⁰

მთელი არსებით სჯეროდა რა პარიზის კომუნის იდეების გამარჯვების გარდუვალობა მომავალში, ნ. ნიკოლაძე მოუწოდებდა იმდროინდელ ქართველ ახალგაზრდობას პარიზის კომუნის სწავლა და საქმე მათი ცხოვრების ამოცანად ექციათ და თავიანთი ენერგიული საზოგადოებრივი მოღვაწეობით იმათი ღირსი გამხდარიყვნენ, ვინც აიტანა ასეთი ტანჯვა და შეურაცხყოფა „...ჩვენი გულისათვის, ჩვენ დასახსნელათ“¹⁸¹.

1872 წლის ივნისში, პარიზის კომუნის განადგურებიდან დაახლოებით ერთი წლის შემდეგ, ნ. ნიკოლაძე საფრანგეთში ჩადის და პარიზში მკვიდრდება. ამ, მისთვის აღტაცების მომგვრელი, ქალაქის დათვალიერების დროს იგი, პირველ ყოვლისა, ნახულობს და უშუალოდ ეცნობა იმ ადგილებს (ქუჩებს, მოედნებს, კვარტლებს, პარ-

¹⁸⁰ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), ერთი ტელეგრამის წავითხევაზე (ფიქრი), გაზ. „დროება“, 1871, № 51. თბზ., ტ. 2, გვ. 616.

¹⁸¹ იქვე, გვ. 617.

კეზს და სასაფლაოს). სადაც ერთი წლის წინათ ბობოქრობდა სამოქალაქო ომი. მან მოინახულა ის ადგილები, სადაც ასე თავგამოდებით და გააფრთხილებით იბრძოდნენ, სისხლს ღვრიდნენ და უშიშრად იღუპებოდნენ გმირი კომუნარები, სადაც მძვინვარებდნენ და სიკვდილსა და განადგურებას სთესდნენ გამხეცებული, ადამიანის სახე-დაქარგული ვერსალელი შურისმაძიებლები.

სამოქალაქო ომის ველადქცეული ადგილების ნახვამ ღრმა იარები დააჩინა ნ. ნიკოლაძის სულსა და გულს. აღშფოთება, მწუხარება და სისხლისაგან დაცლილი კომუნარებისადმი უზომო თანაგრძნობა, აი რა გრძნობებით იმსკვალება ის იმ დროს. თავს ხრის რა ფრანგ კომუნართა გმირობის, თავდადებისა და მამაცობის წინაშე, ნ. ნიკოლაძე სამარცხვინო ბოძზე აკრავს ვერსალელ ვანდალებს მათგან ჩადენილ ბარბაროსული აქტების გამო, რომელთა კვალი თვით დრომ, გავლილმა ერთმა წელმა ვერ დაფარა.

„დიდი ყურადღებით გავსინჯე ის ქუჩა, — წერს იგი, — სადაც მაქ-მაჰონის ჭარმა, ბარიკადის ალების შემდეგ, ბარიკადის უკან სამასი კაცი ერთად დახვრიტა და იქვე, ბარიკადის ორმოში ჩაფლო, თუმცა უმეტესი ნაწილი იმათაგანი სანახევროდ ცოცხლები იყვნენ... ვნახე ორიოდ იმ ეზოებთაგანი, სადაც ჭარმა ხუთას-ხუთასობით პარიკელი მუშები შეამწყვდია და განუსჯელათ, დაუთვლელათ, განუკითხავათ ყველანი მიტრალიერით დახვრიტა. ის ადგილიც ვნახე, სადაც დამარცხების შემდეგ ბარიკადაზე გამოვიდა გამოჩენილი მწერალი დელეკლიუზი. გულხელი დაიკრიფა, დროშას ამოუდგა, ექვსიოდე ტყვია ირგო გულში, და ბარიკადას ქვეშ მკვდარი დაეცა. ის ადგილებიც გავსინჯე. სადაც თორმეტი წლის მუშები, თექვსმეტი წლის მათი დები და მოხუცი დედამა დახვრიტეს“¹⁹².

„ერთი სიტყვით — განაგრძობს ნ. ნიკოლაძე — გავიარე ის გზა, რომელზედაც გამწარებულმა და სამი თვის ბრძოლით დაუღალავმა პარიკის ხალხმა უზენაესი გმირობისთვისება — მოკვდომის ცოდნა და სიადვილე გამოიჩინა“ (ხაზი ჩვენია, ვ. დ.)¹⁹³.

პარიზის კომუნარებისადმი როგორი სითბო, სიყვარული, მოწიწება და პატივისცემა გამოხატული ნ. ნიკოლაძის მოყვანილ ამონაწერში, აღტაცების რა გრძნობა გამოსჰყვივს უთანასწორო ბრძოლაში ძირს დაცემულ, მაგრამ გმირობისა და თვითგანწირვის არნა-

¹⁹² ნ. სკანდელი, სხვათა შორის (ნაგრძნობი და განაგონი). პარიზში გავსინჯება (ვენსი. 1872), „ერებული“, 1873, № 4, გვ. 123-194.

¹⁹³ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, ჟურ. „ერებული“, 1873, № 4, გვ. 194-195.

ტული თვისებების გამო მარად უკვდავყოფილი პარიზელი მშრომელებისადმი. პარიზის აჯანყებული მშრომელებისადმი სიყვარულმა, მათ მიერ ბრძოლის პროცესში გამოვლენილი უზენაესი გმირობით გამოწვეულმა მოწონებამ და აღტაცებამ ათქმევინა ნ. ნიკოლაძეს ქვემოთ მოყვანილი სიტყვები:

„საფრანგეთის დროებით მმართველობას პარიზის გერმანელებისაგან შემორტყმის დროს ეს უშველბელი ენერგია რომ აღედგა და ხეირიანად მოეხმარა, რომელიც მოლტკე და რომელი ბისმარკი შეიძლებდა მაშინ საფრანგეთის დამარცხებას...“¹⁸⁴.

პარიზში ჩასული ნ. ნიკოლაძე აკვირდება საფრანგეთის მოსახლეობის სხვადასხვა ჯგუფების განწყობილებას: მას სურს გაიგოს. თუ როგორი დიდი დასვა მათ სულიერ სამყაროს საფრანგეთ-პრუსიის ომმა, კერძოდ კი პარიზის კომუნის განადგურებამ. თავისი დაკვირვების მთავარ ობიექტად მას პარიზის მშრომელები ჰყავს მიჩნეული, რაც სავსებით ბუნებრივია. მთელი მისი სიმპათია ხომ მუშა ხალხის მხარეზეა. მას სურს ქართველ მკითხველს მოუთხროს ამ დაცემული და კვლავ ფენიქსისებრ განახლებული კლასის შესახებ. იმ კლასზე რომელიც ქვეყნის ძირითადი სიამაყე და მატერიალური დოვლათის მთავარი მწარმოებელი იყო.

პარიზის ქუჩების შემოვლისას ნ. ნიკოლაძე ხედება ამ ქალაქის „მუშა ხალხის“ ათეულ წარმომადგენელს. რგი, როგორც კარგი ფსიქოლოგი, აკვირდება მათ სახეს, მიხვრა-მოხვრას. მიმიკას და მის საფუძველზე აკეთებს დასკვნას მათი გრძნობებისა და განწყობილების შესახებ.

გულჩათხრობილობა, საკუთარი ბედით უკმაყოფილება, განვლილი დამარცხების გამო გაბოროტება, მოძალადეებისა და გამყელეფლების მიმართ შურისძიების გრძნობა. და ამავე დროს რევანშის ალების დროებით შეუძლებლობაში დარწმუნებულობა, აი რა ამოიკითხა მან მათ თვალეში.

მერე და როგორ მხატვრულ ფორმებში, ხატოვანი შედარებით აგვიწერს იგი პარიზის მუშების ამ განწყობილებას.

„წარმოიდგინეთ მკითხველო, — წერს იგი. — რომ დიდი შრომით და გაჭირვებით ჩინებული ხილი გიმოვნია, რომლის ჩამოსატანადაც დიდ ხეზე ასულხარ, კისერი ათასჯერ კინაღამ მოგიტეხია. ჩამოსულხარ ძირს, და როცა ხილის შეკმისათვის ემზადები. ვიღაცა მოვარდება და ამ ხილის წართმევას ცდილობს. შენ ვრძნობ, რომ მოძალადე გერევა და ხილს გართმევს, ხილი ხელიდან გეცლება. ყოვე-

¹⁸⁴ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, ჟურნ. „კრებულის“, 1873, № 4, გვ. 195.

ლივე ამას ხედავ და დახმარების, გამარჯვების იმედი არ გვაქვს. როგორი გუნება და ხასიათი გექნება შენ მაშინ მშვიერსა და ხილის მოყვარულს, მით უფრო თუ ხილისათვის ბრძოლაში ორიოდ თითიც მოვიმტვრიეს და მთელი მკლავიც დაგიგლიჯეს?

აი, სწორედ ამ გუნების და პირისახის მეჩვენება მე პარიჟელი მეშა ხალხი როცა იმას გვერდი აუარე. შინ რომ მივდიოდი მოსასვენებლად¹⁹⁵.

ის სანატრელი ხილი, რომლის შესახებაც ასე ხატოვნად მოგვითხრობს ნ. ნიკოლაძე, სხვა არ იყო რა, თუ არ პარიზის კომუნა, ნ. ნიკოლაძე შებოჭილი იყო ცენზურული პირობებით, მას არ შეეძლო საგნებისათვის თავისი სახელი შეერქმია და აშკარად დაესახელებია პარიზის კომუნა. ამიტომაც, რომ იგი ეზოპეს ენით ლაპარაკობს. ალევგორიას მიმართავს და მოყვანილ შედარებას ახდენს. ნ. ნიკოლაძემ ძალიან კარგად იცოდა, რომ პარიზის მშრომელების სანატრელი ხილი პარიზის კომუნა იყო. იგი მათ მოიპოვეს 1871 წლის ნარტში. მაგრამ მათ არ დასცალდათ ამ სანატრელი ნაყოფით სარგებლობა. საფრანგეთის ბურჟუაზიამ, საერთაშორისო რეაქციის ძალებთან მჭიდრო კავშირში, სისხლიანი ანგარიშის გასწორება მოუწყო და გაანადგურა პარიზის პროლეტარიატი სანატრელი ხილის ხელში ჩაგდების და მისით სარგებლობის „თავხედური“ ცდისათვის. იგი ერთხელ კიდევ ცხადყოფს, თუ რამდენად მაღალ შეფასებას აძლევდა ნ. ნიკოლაძე პარიზის კომუნას, ნათლად ხედავდა მის კლასობრივ და პროლეტარულ ხასიათს და ღრმად განიცდიდა მის დაღმას.

პარიზის კომუნის განადგურებიდან 12 წლის შემდეგ, 1883 წელს, თავის ცნობილ სტატიაში „Лун Блан и Гамбетта“, ნ. ნიკოლაძემ ისევ მოიგონა 1871 წლის მშფოთეარე ამბები საფრანგეთში და მკითხველს გადაკვრით ისევ გაახსენა თავისი დამოკიდებულება ამ ამბებთანადმი“. 1871 წლის თეთრი ტერორი გაიფანტა. — წერს ნ. ნიკოლაძე. — გაიზარდნენ და პოლიტიკურად ცხოვრებაში ჩაებნენ ახალი თაობები. რომელთაც თავიანთ თავზე არ ვამოუცდიათ არც ნაპოლეონის რეჟიმის ჩაგვრა, არც ვერსალის რეპლესალიზმთა საშინელებანი. საფრანგეთის პოლიტიკურმა ორგანიზმმა ახალი გაზაფხულის მოსვლა იგრძნო“¹⁹⁶ (ხაზი ჩვენია. ვ. დ.).

როგორც ვხედავთ ნ. ნიკოლაძე ზიზლით და აღშფოთებით იგონებს 1871 წლის თეთრ ტერორს, რომელიც ვერსალის კონტრრევო-

¹⁹⁵ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, ჟურ. „კრებული“, 1873, № 4, გვ. 200.

¹⁹⁶ Н. Николაძე. Лун Блан и Гамбетта, 1919, გვ. 15,

ლუციურმა ზრვამ გამოიყენა პარიზის კომუნის გმირ დამცველთა წინააღმდეგ. ვერსალის რეპრესალიების საშინელებათათვის ხაზგასმით იგი გადაკეროთ ერთხელ კიდევ ექომაგება ფრანგ კომუნარებს და მით ცხადყოფს ამ მოვლენის მიმართ თავისი ძველი პოზიციის უცვლელობას.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ნ. ნიკოლაძე, ამასთან ერთად აღნიშნავს რეაქციის სუსხის ხანმოკლეობას და საფრანგეთის პოლიტიკური ბრძოლის ასპარეზზე მეტბრძოლთა ახალი თაობის გამოსვლას, ახალი გაზაფხულის მოახლოებას და, მაშასადამე, კლასობრივი ბრძოლის ახალ ფაზაში შესვლას.

მეტად გაბედული და რადიკალური თქმა იყო ყოველივე ეს. ამიტომ გასაკვირი არაა, რომ ნ. ნიკოლაძის აღნიშნული წერილის გამოქვეყნება ჟურ. „Отечественные записки“-ს დახურვის ერთ-ერთი მიზეზი გახდა.

ნიკო ნიკოლაძის მოყვანილი შეხედულებების შეჯამება ნათელიყოფს, რომ ჩვენმა სასიქადულო მოღვაწემ მსოფლიო მუშათა და რევოლუციური მოძრაობის ამ უდიდესი აქტის — პარიზის კომუნის ამბები გააშუქა რევოლუციურ-დემოკრატიული პოზიციიდან.

პარიზის კომუნაში მან დიდი ისტორიული მნიშვნელობის პროგრესული მოვლენა დაინახა. იგი სიხარულით შეეგება მის აღმოცენებას, როგორც მეგობარმა და გულშემატყვიარმა მიუთითა კომუნართაგან ჩადენილ მთელ რიგ მიუტყეველ შეცდომებზე და მწუხარებით აღიქვა კომუნის განადგურება. მან სამარცხვინო ბოძზე გააკრა ვერსალელი ჯალათები პარიზის კომუნართა მიმართ ჩადენილი ბარბაროსობისათვის, ამხილა ამ ბარბაროსობის ამაზრზენი ფაქტები და წყევლა-კრულვით შეამკო მათი ორგანიზატორები. შეიძლება დაბეჭითებით ითქვას, რომ არა თუ ქართულ პრესაში, არამედ მის მიღმაც არ მოინახება ბევრი ისეთი ავტორი, როგორიცაა ნ. ნიკოლაძე, რომელიც იმ დროისათვის ასე საფუძვლიანად, სიყვარულით და მოწიწებით მოუთხრობდეს მკითხველ საზოგადოებას პარიზის კომუნისა და მამაც კომუნართა საგმირო საქმეებზე.

6. მესამე რესპუბლიკის შესახებ

მესამე რესპუბლიკა, რომელიც 1871 წლიდან (პარიზის კომუნის განადგურების შემდეგ) დამკვიდრდა საფრანგეთში, მისი კონსტიტუცია (1875 წლის), მისი მმართველობის წესი და კლასობრივი ბრძოლა ამ რესპუბლიკაში ნ. ნიკოლაძის სერიოზული დაინტერესების საგანს წარმოადგენდა. ამ საკითხებს მან მიუძღვნა წერილების სერია,

რომელიც მოთავსებულია ჟურნალ „მოამბეში“, გაზეთებში: „დროება“, „Обзор“, „Новое обозрение“, „Тифлисский вестник“ და სხვა პერიოდულ ორგანოებში.

ბორდოს ეროვნული კრების მოწვევის შემდეგ, განსაკუთრებით პარიზის კომუნის განადგურების მომენტიდან, საფრანგეთში ძალზე გამწვავდა ბრძოლა მონარქისტებსა და რესპუბლიკელებს შორის. მიუხედავად იმისა, რომ რესპუბლიკა ფორმალურად უკვე 1870 წლის 4 სექტემბრიდან არსებობდა. ჯერ კიდევ გარკვეული არ იყო მომავალი სახელმწიფოებრივი ფორმის საკითხი. იგი უნდა გაერკვია მონარქისტებისა და რესპუბლიკელების გამაფრებულ საურთიერთო ბრძოლის შედეგს. თუ რესპუბლიკელები დაძლევენ მონარქისტებს, მაშინ მონარქიის რესტავრაციის საფრთხეს ბოლო მოეღებოდა და რესპუბლიკა განმტკიცდებოდა. მაგრამ თუ, პირიქით. მონარქისტები გაიმარჯვებდნენ, რესპუბლიკა დაემხოებოდა და მონარქიის რესტავრაციის შესაძლებლობა სინამდვილედ იქცეოდა.

ეროვნულ კრებაში, როგორც ცნობილია, მონარქისტები (აშკარა თუ შენიღბული) ბევრად სკარბობდნენ რესპუბლიკელებს. ეს თითქოს მონარქისტების გამარჯვებისა და მონარქიის რესტავრაციის სასარგებლოდ ლაპარაკობდა, მაგრამ თვით ამ მონარქისტთა შორის ერთიანობა არ არსებობდა. როიალისტების, ორლეანისტების და ბონაპარტისტების ქიშპობა და ბრძოლა საფრანგეთის ტახტის მომავალი კანდიდატის, დროშის ფერსა და რეჟიმის ხასიათზე მონარქისტებს ართმევდა შესაძლებლობას ესარგებლათ ეროვნულ კრებაში არსებული უმრავლესობით და ერთიანი ფრონტით გამოსულიყვნენ რესპუბლიკელთა წინააღმდეგ. ეს იყო ერთ-ერთი მიზეზი, რომელიც ხელს უშლიდა მონარქისტთა რეაქციული გეგმების შესრულებას. მაგრამ იყო მეორე მთავარი და არსებითი გარემოება, რომელიც დაუძლეველ დაბრკოლებას ქმნიდა მონარქიის რესტავრაციის გზაზე: ეს იყო საფრანგეთის მოსახლეობის დიდი უმრავლესობის მტრული დამოკიდებულება მონარქიის რესტავრაციის განზრახვისადმი და ახალი რევოლუციის საფრთხე მონარქიის რესტავრაციის შემთხვევაში.

ბრძოლა მონარქისტებსა და რესპუბლიკელებს შორის მესამე რესპუბლიკის პოლიტიკური ცხოვრების ერთ-ერთი მთავარი ღერძი იყო მანამ, სანამ ეს ბრძოლა რესპუბლიკის განმტკიცებით არ დამთავრდა და კლასობრივმა ბრძოლამ პროლეტარიატსა და ბურჟუაზიას შორის დროებითი დეპრესიის შემდეგ, კლავინდებურად მწვავე ხასიათი არ მიიღო.

ნ. ნიკოლაძე კარგად ერკვევა აღნიშნული ბრძოლის რთულ ვარიაციებში და თავის წერილებში მართებულ შეფასებას აძლევს ამ

ბრძოლის მიზეზებს, მიმდინარეობას და ხასიათს; სწორად ვარაუდობს რა, აგრეთვე მის შესაძლო შედეგებსაც¹⁹⁷.

1872 წელს, პარიზში ყოფნის დროს, ნ. ნიკოლაძემ იხანულა მოხუცი ფრანგი უტოპისტ-სოციალისტი ლუი ბლანი და ესაუბრა მას საფრანგეთში არსებულ პოლიტიკურ მდგომარეობაზე, საუბრის მთავარი თემა იყო ბრძოლა რესპუბლიკელებსა და მონარქისტებს შორის. ამ საუბრის დროს ნ. ნიკოლაძემ კონკრეტულად გამოთქვა თავისი მოსაზრება მონარქიის რესტავრაციის საფრთხეზე და გააკრიტიკა ლუი ბლანის მცდარი ოპორტუნიისტული შეხედულება ამ საკითხზე.

ლუი ბლანს, ნ. ნიკოლაძის თხოვნის პასუხად, თავისი მოსაზრება გამოუთქვამს საფრანგეთში არსებული მდგომარეობის შესახებ. მისი შეხედულებით რესპუბლიკის განმტკიცება აქ უკვე ფაქტი იყო, რის გამოც ხმაურს მონარქიის რესტავრაციის გარდუვალობაზე რეალური საფუძვლები არ გააჩნდა. მას გონია, რომ არსებული მთავრობის ზოგიერთ სარეფორმო ღონისძიებას, კერძოდ, ციხეებში მყოფ მშრომელთა ამნისტიას, შეუძლია სავსებით მიუხსნოს საფრთხე რესპუბლიკას მონარქისტთა მხრივ. ლუი ბლანი მონარქიის რესტავრაციის შეუძლებლობის დასადასტურებლად ისეთ მოტივებზე მიუთითებს, როგორიცაა ტიერის პატივმოყვარეობა, მაკ-მაჰონის „პატიოსნება“, ბონაპარტისტთა გაუბედაობა და სხვ. ნ. ნიკოლაძე სამართლიანად დასცინის ასეთი მოტივების სერიოზულობას და მის ავტორს, აღნიშნულის გამო, პოლიტიკურ ბაღდად და ოპორტუნიტად ნათლავს¹⁹⁸.

ლუი ბლანისადმი დასმულ კითხვებში და იმ კამათში, რომელიც ნ. ნიკოლაძემ, მისივე გადმოცემით ლუი ბლანს გაუმართა, ჩვენი სასიქადაულო მოღვაწე ავლენს თავის შეხედულებას საფრანგეთში მონარქიის რესტავრაციის საფრთხისადმი. მიმართავს რა ისტორიულ პარალელებს, ადარებს რა ერთიმეორეს საფრანგეთის 1848 — 1851 წლებისა და 1871 — 1872 წლების ვითარებას, ნ. ნიკოლაძეს რეალურ საფრთხედ მიაჩნია მონარქიის რესტავრაცია. რომელსაც ასე ზერეზულედ უგულვებელყოფდა ლუი ბლანი. პარიზის კომუნის ჩანშობა და პარიზის მშრომელი მოსახლეობის განადგურება მის შედეგად, ნ. ნიკოლაძეს მიაჩნია საფრანგეთის პოლიტიკური ცხოვრების ერთ-ერთ დიდ მინუსად, რომელიც მონარქისტთა წისკელზე ასხამს წყალს:

¹⁹⁷ აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ მონარქისტთა და რესპუბლიკელთა ბრძოლასა და რესპუბლიკის შემდგომი ბედის საკითხს ნ. ნიკოლაძე შემდეგშიც და სხვა წერილებშიც ეხება. იხ. Жюль Ферри, «Новое обозрение», № 1376. 1887. Письма с того света, «Тифлисский вестник» № 59, 62, 64, 67, 69, 70, 1874.

¹⁹⁸ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), საუბარი ლუი ბლანთან, ჟურ. „კრებული“, 1873, წგ. 4, გვ. 210-212.

„...პარტიკული ხალხი. რომელიც მონარხიელებს რესპუბლიკის მომხრეთ და ჰურჯად მიიჩნიათ. საბრძოლველად გამოსვლას ველარ გაბედავს, ის დღეს პოლიტიკურათ აღარ არსებობს“¹⁹⁹.

ერთი წლის შემდეგ, 1873 წელს, გამოქვეყნებულ ერთ-ერთ პატარა წერილში ნ. ნიკოლაძე რეალურ საფრთხედ მიიჩნევს მონარქიის რესტავრაციას საფრანგეთში და ამას ძალთა არსებული განწყობით ხსნის. მაგრამ იგი, ამასთან ერთად, ღრმად არის დარწმუნებული იმაში, რომ მონარქია დიდხანს ვერ იარსებებდა, რადგან მას არავითარი საყრდენი საფრანგეთის მოსახლეობაში არ გააჩნდა. საფრანგეთის მოსახლეობის სხვადასხვა ფენების განწყობილებაზე სერიოზული დაკვირვების საფუძველზე ნ. ნიკოლაძე ასკვნის: რესპუბლიკა საფრანგეთის მომავალია, მონარქია კი — მისი წარსული. რესპუბლიკას ღრმად აჭვს ფესვები გადგმული მოსახლეობაში, ხალხის დიდი უმრავლესობა მხარს უჭერს მას. ამიტომ მისი დიდი ხნით დამარცხება არ შეიძლება. მონარქია, პირიქით, უნიადაგოა, მას არავითარი ავტორიტეტი არ გააჩნია ხალხში, იგი მომაკვდავია და წარსულის აჩრდილს წარმოადგენს. მისი გამარჯვება, აღნიშნულის გამო, თუ ასეთი მოხდა, ხანმოკლე იქნებაო. ფრანგ ხალხსო, განაგრძობს ნ. ნიკოლაძე, — რესპუბლიკა მიაჩნია სასურველად და სასარგებლოდ, ამიტომ ძალზე ძნელია მისი გაქრობა და რა გინდ გამწარებულ წინააღმდეგობას არ წააწყდეს, ბოლოს მაინც გაიმარჯვებს²⁰⁰.

„ოთხი, ხუთი წელიწადი გაივლის, ბევრი, ბევრი, ათი, თხუთმეტი, და რესპუბლიკა ვითომ დაცემული და დამარცხებული, — წერს ნ. ნიკოლაძე. — ხელახლავ წამოდგება ათასჯერ უფრო ძლიერი და გამარჯვებული. ვინემ ეხლა არის. მომაკვდავი, ცალფეხით საფლავეში ჩამდგარი კაცი ახალგაზრდა მამაკაცს რაგინდ ჩააფრინდეს, ბევრს ეძრას დააკლეს..., ეს მონარხიელის სუდარა რაგინდ მტკიცედ წააფარონ დღეს რესპუბლიკას, რესპუბლიკა მაინც არ მოკვდება, ის მაინც ახალგაზრდობის ძალას შეიძენს და მძლავრად წამოდგება“²⁰¹.

ნიკო ნიკოლაძე კარგად ხედავს ბურჟუაზიული რესპუბლიკელების მერყევ ბუნებას და ამიტომ ბევრს არას მოელის მათგან. იმ ბრძოლაში. რომელიც ასე მკაცრ ფორმებში მიმდინარეობდა რესპუბლიკის და მონარქიის მომხრეებს შორის 70-იან წლებში, ბურჟუაზიულ რესპუბლიკელებს მერყევი პოზიცია ეკავათ. ისინი, როგორც მართე-

¹⁹⁹ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), საუბარი ლუი ბლანთან, უფრ. „ერებული“, 1872, წიგ. 4, გვ. 216—217.

²⁰⁰ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), გაკერა-გამოყვრა, გაზ. „დროება“, 1873, № 36.

²⁰¹ იქვე.

პულად მიუთითებს ნ. ნიკოლაძე, — მზად იყვნენ კომპრომისისათვის. იგი პირდაპირ აღნიშნავს, რომ მე არც გამბეტას, არც ტიერის და არც მთელი რესპუბლიკური პარტიის იმედი არა მაქვს, ისინი ხელს ვერ შეუშლიან მონარქიის რესტავრაციას, პირიქით, მოსალოდნელია ხელიც კი შეუწყონ მასო²⁰². ტიერი შენიღბული მონარქისტი იყო, ლეონ გამბეტა კი — ზომიერი რესპუბლიკელი. თუ ნ. ნიკოლაძე, რომელიც ასე საფუძვლიანად იცნობდა საფრანგეთის პოლიტიკურ ცხოვრებას, არ იხდობს გამბეტას და ეჭვი შეაქვს მის მტკიცე რესპუბლიკელობაში, ჩვენ ვასკენით, რომ ის პოლიტიკური დაჯგუფება. რომლის ლიდერიც გამბეტა იყო, მართლაც არ იყო მტკიცე პოლიტიკური მრწამსის მქონე და შეეძლო, უბრძოლველად დაეთმო რესპუბლიკა. ამიტომაც, რომ ნ. ნიკოლაძე თეორიულად შესაძლებლად მიიჩნევდა მონარქიის დროებით რესტავრაციას, გრაფი შამბორის გამეფებას საფრანგეთში.

მაგრამ ნ. ნიკოლაძე, როგორც უკვე იყო აღნიშნული, ოპტიმისტურადაა განწყობილი და მტკიცედ სწამს რესპუბლიკის საბოლოო გამარჯვებისა საფრანგეთში. იგი დარწმუნებულია, რომ მონარქიის რესტავრაცია, თუ იგი სინამდვილედ იქცეოდა, მეტად ხანმოკლე გამოდგებოდა. გრაფი შამბორი დიდხანს ვერ იმეფებდა. მისი ეს რწმენა საკმაოდ რეალურ საფუძველს ემყარებოდა. მას „ისტორიული მიმდინარეობის“, ე. ი. ისტორიული განვითარების იმედი ჰქონდა. მან იცოდა, რომ ფრანგი ხალხის უმრავლესობა მონარქიისა და რესტავრაციის სასტიკი წინააღმდეგი იყო, რომ მონარქიას საფრანგეთში არც ბაზა და არც ავტორიტეტი არ გააჩნდა. ფრანგმა ხალხმა დიდი ხანია გამოუტანა მას თავისი განაჩენი.

ნ. ნიკოლაძის ეს რწმენა და ვარაუდი მოვლენების შემდგომმა მსვლელობამ დაადასტურა. ამით ნ. ნიკოლაძემ ერთხელ კიდევ გამოავლინა ისტორიული პროცესის შეცნობის და ისტორიული მოვლენების სიღრმეში ჩაწვდენის კარგი უნარი.

ნ. ნიკოლაძის მოყვანილი შეხედულება საფრანგეთში არსებული პოლიტიკური მდგომარეობის, კერძოდ, მონარქიის რესტავრაციის საფრთხის შესახებ, საგრძნობლად უახლოვდება კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის მოსაზრებებს ამავე საკითხზე.

როგორც ცნობილია, კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, არსებული პოლიტიკური ვითარების ღრმა ანალიზის საფუძველზე, ასკენიან მონარქიის რესტავრაციის შეუძლებლობას საფრანგეთში, განხილულ პერიოდში. მონარქისტთა რიგებში არსებულ განხეთქილებას ისინი გა-

²⁰² ნ. ს. კ ა ნ დ ე ლ ი (ნ. ნიკოლაძე), ჯავრა-გამოყვრა. გ. ზ. „დროება“, 1873, № 36.

რკვეულ როლს ანიჭებდნენ მონარქისტთა გეგმების ჩაშლის საქმეში... მაგრამ მთავარ და გადაწყვეტ ფაქტორად თვლიდნენ საფრანგეთის მოსახლეობის დიდი უმრავლესობის ანტიმონარქისტულ განწყობილებას. მათი აზრით, მონარქიას მხარს უჭერდნენ მხოლოდ ძველი პროფესიული პარტიების ნაშთები, მაშინ როდესაც მუშათა კლასი, გლეხობა, რომელსაც მეორე იმპერიამ იმედები გაუცრუა, და სავაჭრო-სამრეწველო ბურჟუაზია, რესპუბლიკურად იყო განწყობილი.

მარქსისა და ენგელსის შეხედულებით, მონარქიას მხარს უჭერდნენ თავადაზნაურობა, კათოლიკური ეკლესიის წრეები და ნაწილობრივ ბანკირები, რესპუბლიკის მხარეზე კი, ამ უკანასკნელის ბევრი მახინჯი მხარის მიუხედავად, იყო საფრანგეთის მოსახლეობის აბსოლუტური უმრავლესობა. სწორედ ფრანგი ხალხის რესპუბლიკურმა განწყობილებამ. მათი აზრით, ჩაშალა მონარქიის რესტავრაციის მომხრეთა გეგმები²⁰³.

1871 წლიდან საფრანგეთში მონარქისტებსა და რესპუბლიკელებს შორის გაჩაღებული ბრძოლის გაშუქების დროს ნ. ნიკოლაძე გარკვევით გამოთქვამს თავის პოლიტიკურ credo-ს. იგი მონარქიის შეუთრეგებელი მტერია და რესპუბლიკური მმართველობის მომხრე. მესამე რესპუბლიკა საფრანგეთში მთელი თავისი სიაცვარგით, მისი სიმპათიით სარგებლობს. მმართველობის რესპუბლიკური ფორმისადმი, პარლამენტური მმართველობისადმი ნ. ნიკოლაძე იმდენად გადაჭარბებულ მიეყრდნობას იჩენს, რომ იგი ზოგჯერ ხელს უშლის მას ჭეოჯნად ასწონ-დასწონოს მესამე რესპუბლიკა და დადებითთან ერთად ხაზი გაუსვას მის უარყოფით მხარეებს. თუმცა აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ იგი როდი წარმოუდგენია მას მმართველობის სრულყოფილ და პარმონიულ ფორმად.

1875 წელს, მონარქისტებსა და რესპუბლიკელებს შორის გააფთრებული ბრძოლის ვითარებაში, საფრანგეთის ეროვნულმა კრებამ მიიღო რამდენიმე საკონსტიტუციო აქტი, რომელიც, წინა წლებში სეპტენატის შესახებ მიღებული კანონის დამატებით, 1875 წლის კონსტიტუციის სახელითაა ცნობილი. მესამე რესპუბლიკის ამ ძირითადმა კანონმა საფრანგეთი არაპირდაპირი გზით რესპუბლიკად აღიარა: მანვე განსაზღვრა საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ხელისუ-

²⁰³ თუმცა უნდა აღვნიშნოთ, რომ თვით ნ. ნიკოლაძესაც არაერთხელ ხაზგასვლილი აქვს საფრანგეთის მუშათა კლასის აქტიური როლი მონარქისტთა გეგმების ჩაშლაში. წერს: „...ლუი ბლანი და გამბეტა“, ნ. ნიკოლაძე თვით ტიერს იმოწმებს, მაკ-მაჰონის პრეზიდენტობის ამბებზე მიუთითებს და წერს: 1870 წელს რესპუბლიკა მუშათა მოთხოვნით შეიქმნა, 1873 და 1877 წლებში მონარქისტთა გააფთრებული შეტევები რესპუბლიკაზე მუშათა კლასის წყალობით ჩაიშალა (Н. Ник о л а д з е, Луи Блан и Гамбетта, 1919, ст. 38).

ჟღერის უფლება-მოვალეობანი და მისცა ქვეყნის მთელ მმართველობას უაღრესად არისტოკრატიულ-კონსერვატიული ხასიათი. როდესაც ჩვენ მესამე რესპუბლიკის სახელმწიფოებრივი მმართველობის სიაყარგეზე ვლაპარაკობთ, არასოდეს არ უნდა დაგვაფიწყდეს, რომ ეს სიაყარგე უშუალოდ დაკავშირებულია 1875 წლის კონსტიტუციასთან და მისგან გამომდინარეობს.

ნ. ნიკოლაძეს კარგად ესმის ეს ქეშმარიტება. ამიტომ არის, რომ როდესაც იგი დრო და დრო მესამე რესპუბლიკაზე მსჯელობს, 1875 წლის კონსტიტუციაზე მიუთითებს და ამ კონსტიტუციის ცალკეული ნუხლების შეფასების შემდეგ აკეთებს საჭირო დასკვნებს.

ნ. ნიკოლაძის აზრით, 1875 წლის კონსტიტუციამ ისე მოაწყო საფრანგეთის პოლიტიკური ცხოვრება, რომ მან სრულყოფილი უფლებებით აღჭურვა საკანონმდებლო ხელისუფლება და მის ნება-სურვილს დაუმორჩილა აღმასრულებელი ხელისუფლება-მთავრობა და თვით პრეზიდენტიც. საკანონმდებლო ორგანოს განსაკუთრებული პრეროგატივებით აღჭურვილ და აღმასრულებელი ხელისუფლების მისდამი დაქვემდებარებით 1875 წლის კონსტიტუციამ, ნ. ნიკოლაძის თქმით, წინასწარ განაპირობა პარლამენტის გამარჯვება პრეზიდენტსა და მთავრობაზე საფრანგეთში, მათ შორის კონფლიქტის წარმოშობის შემთხვევაში²⁰¹.

მიუხედავად იმისა, რომ 1875 წლის კონსტიტუციამ დიდი უფლებებით აღჭურვა საფრანგეთის პრეზიდენტი და მიანიჭა მას კონსტიტუციური მონარქის პრეროგატივები, ნ. ნიკოლაძეს მიაჩნია, რომ ყველაფერი ეს ფორმალურ ხასიათს ატარებს და არ ასახავს რეალურ ვითარებას, მისი აზრით, საფრანგეთის პრეზიდენტი აღნიშნული კონსტიტუციით არავითარი რეალური უფლებით არ სარგებლობს, რომ მისი დიდი პრეროგატივები მხოლოდ შირმა, სხვების დასანახი რამ არის. სინამდვილეში საფრანგეთის პრეზიდენტს, აღნიშნავს იგი, არ შეუძლია პალატას უბრძანოს, პარლამენტი კი უფლებამოსილია საჭირო შემთხვევაში ვადაზე აღრე გადააყენოს იგი. ასე მოხდა 1873 წელს ტიერის, 1879 წელს — მაკ-მაჰონის, 1887 წელს — ჟიულ-გრევის მიმართ.

„...საფრანგეთში რესპუბლიკის თავმჯდომარე, — წერს იგი, — იქაური მმართველობის მბრძანებელი კი არაა, მარტო წარმომადგენელია. მის ნებას და ბრძანებას კი არავინ ასრულებს, ის თვითონაც ასრულებს და სხვასაც ყველას ასრულებინებს ქვეყნის წარმომადგენლების აზრს, გადაწყვეტილებას და სურვილს. ის მოძრავი ჩარხი

²⁰¹ ნ. ნიკოლაძე, უცხოეთის მიმოხილვა, ჟურ. „მოამბე“, 1895, № 2. გვ. 109-112.

კი არა, მარტო დროშაა იმ პოლიტიკისა, რომელიც საუკეთესოდ უცნაოა ერის წარმომადგენლობის თავისუფალს, ხანგრძლივს და ყოველმხრივ სწას...»²⁰⁵.

ნ. ნიკოლაძის მოყვანილი აზრი საფრანგეთის პოლიტიკური ცხოვრების, კერძოდ 1875 წლის კონსტიტუციის შესახებ, მისი უარყოფითი მხარეების და, მაშასადამე, საფრანგეთის არსებული პოლიტიკური ცხოვრების შელამაზებაა. და თუ მარტო მოყვანილი შეხედულებით ვიმსჯელებთ, მაშინ უნდა დავასკვნათ, რომ მას ცალმხრივად ჰქონდა გაგებული 1875 წლის კონსტიტუცია და მმართველობის ის სისტემა, რომელსაც ამ კონსტიტუციამ ჩაუყარა საფუძველი საფრანგეთში.

ბურჟუაზიული კონსტიტუცია საერთოდ კლასობრივად შეზღუდულია და გაბატონებული ბურჟუაზიის ინტერესებს ემსახურება. ასეთივე იყო თვით 1875 წლის კონსტიტუცია. ბურჟუაზიული კონსტიტუციის შეზღუდულობისა და კლასობრივი მიზან-დასახულობისათვის ზახის გაუზიარება, ცხადია, ისტორიული სინამდვილის უგულვებელყოფაა.

მეგრამ ნ. ნიკოლაძე ამით არ ატრულებს 1875 წლის კონსტიტუციის და საფრანგეთის პოლიტიკური ცხოვრების მიმოხილვას. ზევა ადგილას იგი იმ უარყოფით მხარეებს უსვამს ხაზს, რომელიც, მისი აზრით, ახასიათებდა აღნიშნულ კონსტიტუციას და ავით მესამე რესპუბლიკის პოლიტიკურ ცხოვრებას.

წერილში „Луи Блан и Гамбетта“, რომელიც 1883 წელს მოათავსა ჟურნალ „Отечественные записки“-ში (1919 წელს კი ცალკე ბროშურად გამოიცა), ნ. ნიკოლაძე ლეონ გამბეტას პოლიტიკური მოღვაწეობის ერთ-ერთ სერიოზულ მინუსად თვლიდა იმას, რომ მან ვერ შეძლო ჩაეშალა ეროვნულ კრებაში მონარქისტთა გვეგები და დათანხმდა მათთან კომპრომისზე, რის შედეგსაც 1875 წლის კონსტიტუციის მიღება წარმოადგენდა. ამ კონსტიტუციაში კი — წერს იგი, — «...Монархические и республиканские идеи, стремления и учреждения были скомбинированы на скорую руку, сообразно с требованиями монархистов».²⁰⁶

მას ძალიან უკვირს, თუ რად დასჭირდა გამბეტას ასეთი დათმობა გაეკეთებინა იმ აღამიანებისათვის, რომლებიც ისტორიის სარბიელიდან გაქრობისათვის იყო მსჯავრდებული 207. 1875 წლის კონსტიტუციის მიღებით, მისი აზრით, გამბეტამ სერიოზული დაბრკოლებები და სიძნელებები შეუქმნა რესპუბლიკას და აიძულა იგი სრულიად არასაკირი

²⁰⁵ ნ. ნიკოლაძე. უცხოეთის მიმოხილვა საფრანგეთის საქმეებზედ, ჟურნ. „მოკბე“, 1894, № 8. გვ. 140.

²⁰⁶ ნ. ნიკოლაძე, Луи Блан и Гамбетта, стр. 19.

²⁰⁷ იქვე.

ბრძოლა ეწარმოებინა მონარქისტებთან²⁰⁸. ხაზგასმით აღნიშნავს რა 1875 წლის კონსტიტუციის მანკიერებას, ნ. ნიკოლაძე თან დასძენს: დრო თავისას გაიტანს და წაშლის კონსტიტუციის იმ მხარეს, რომელიც რევრესს ემსახურება და განავითარებს მხოლოდ იმ მხარეს, რაც ხელს უწყობს პროგრესს²⁰⁹.

განაგრძობს რა მესამე რესპუბლიკის პოლიტიკური ცხოვრების მემოხილვას (1871 წლის შემდეგ), ნ. ნიკოლაძე აღნიშნავს, რომ მან ცხოვრებაში დანერგა ბევრი ისეთი იდეალი, რომლისთვისაც იბრძოდნენ საფრანგეთის პროგრესული წრეების რესპუბლიკელთა წინა თაობები. ასეთ ბორცვსმხმულ და რეალიზებულ იდეალებად მას მიაჩნია: თითქმის უსაზღვრო პოლიტიკური თავისუფლების დაფუძნება ზეკუდვისა, ყრილობისა, ქადაგებისა; სოფლებისა, მაზრებისა და დეპარტამენტებში თვითმმართველობის შემოღება; პირადი თვითნებობის მოსპობა: ტალანტისა და გონიერებისათვის გასაქანის მიცემა და სხვა²¹⁰.

აღნიშნავს რა, რომ მესამე რესპუბლიკა სინამდვილეში როდღი იყო სრულყოფილი პოლიტიკური სისტემა, რომ მან ყველაფერი ის როდღი დანერგა ცხოვრებაში, რასაც სასოებით მოელოდა მთელი ხალხი. იგი სავსებით მართალია, როცა აღიარებს, რომ მესამე რესპუბლიკის წარმატებები არსებითად პოლიტიკური იდეალების რეალიზაციაში გამოიხატება და პოლიტიკურ სფეროს განეკუთვნება. იგი თვალს არ ზუტავს სინამდვილის წინაშე და ხედავს, რომ ადამიანთა ეკონომიკური ცხოვრების უკეთ მოწყობის საქმეში მესამე რესპუბლიკა ბევრი არაფერი ჰქონდა გაკეთებული და დასატრიახებელი²¹¹. „შრომის უფლება და სუფევა...“, წერს ნ. ნიკოლაძე, ჩქ ჩერ კიდევ გადაუწყვეტელია და მოელოდნ თავის სრულ გადაწყვეტილებას²¹².

ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, „შრომის სუფევის“ შექმნა და ხალხის განთავისუფლება ეკონომიკური მონობიდან აღვილი საქმე არაა, რომ ამისათვის ათეული წლებია საჭირო. მშრომელთა ეკონომიკური განთა-

²⁰⁸ ნ. ნიკოლაძე, Лун Блан и Гамбетта, стр. 19.

²⁰⁹ იქვე.

²¹⁰ ნ. ნიკოლაძე, უცხოეთის მემოხილვა, ურ. „მოამბე“, 1895, № 2. გვ. 147.

²¹¹ თუმცა ნ. ნიკოლაძე მაინც ჩამოთვლის იმ პროგრესულ ღონისძიებებს, რომელიც მესამე რესპუბლიკამ თავისი არსებობის პირველ დღიდან ოთხმოცდაათიან წლებამდე ეკონომიკურ დარგში განახორციელა. ასეთებად მას მიაჩნია: მუშებისათვის კავშირებში გაერთიანების უფლების მიცემა და პროფკავშირების ლეგალიზაცია, მათთვის უბაჟოდ ზოგიერთი სახაზინო შენობის გადაცემა, მუშათა კანონმდებლობის გატარება, ქალთა და მოზარდთა შრომის რეგლამენტირება, პენსიების დანიშვნა, სამედიკატორო სასამართლოების შემოღება და სხვ. (დასახ. წერილი, ურ. „მოამბე“, 1894, № 8. გვ. 145).

²¹² იქვე, გვ. 141-145.

ვისუფლების წინასწარ პირობად იგი მიიჩნევს „შრომის ნიადაგის“ და შრომის აბრალის მშრომელთა ზღაპრად აღსვლას, ანდა, უკიდურეს შემთხვევაში. სახელმწიფოს მიერ მათ დროებით დათმობას მშრომელებისათვის. მას სავსებით შესაძლებლად მიაჩნია ამგვარი „ნაციონალიზაცია“. როგორც თვითონ წერს, მაგრამ იგი ფიქრობს, რომ ასეთი ღონისძიება მხოლოდ მას შემდეგ შეიძლება გატარდეს ცხოვრებაში, როდესაც მშრომელები სათანადოდ გაიწვრთნებიან და მომზადდებიან ამოსათვის²¹³.

„...ხანგრძლივი მეცადინეობაა საჭირო, — წერს იგი, — ჩანამ აღაჩინა გროვა ურთიერთის უფლების ცნობას და დაცვას შეეჩვევა, სანამ თვითელი წევრი თავისი ქეიფის ალაგმვას და სხვისი უფლების მორიდებას ისწავლოს. ამგვარი დისციპლინის შეძენისათვის ხალხს კანონმდებლობაში საკმაოდ თავისუფლება და ასპარეზი უნდა მისცეს, ნელ-ნელად თავის გასაწვრთნელად, გამოსაცდელად, ძალისა და მოხმარების საზღვრად. ერთი სიტყვით, ჭკუისა და ღონის შესაძენად, დანარჩენს ყველაფერს — და მასთან გამარჯვებასაც — მარტო დრო მოიტანს“²¹⁴.

მოყვანილი ვრცელი ამონაწერი ნ. ნიკოლაძის მსოფლმხედველობას ეკუთვნის. იგი „შრომის სუფევის“ საკითხში. აქ იგი ჩვენ გვევლინება საზოგადოებრივი საკუთრების მომხრედ, მაშასადამე, სოციალისტად. მაგრამ მისი სოციალიზმი შორს არის იმისაგან, რასაც ჩვენ მეცნიერულ სოციალიზმს ვუწოდებთ. ნ. ნიკოლაძე არ აყენებს არსებული წყობილების რევოლუციური გარდაქმნის საკითხს და უტოპისტ სოციალისტების მსგავსად განათლების წინსვლას, მასების აღზრდას უკავშირებს მშრომელთა ეკონომიკურ განთავისუფლებას.

ნ. ნიკოლაძე არ ეწევა მესამე რესპუბლიკის იდეალიზაციას. არ არის მისი აპოლოგეტი, იგი გმობს მის არა მარტო ეკონომიკურ სტრუქტურას, არამედ პოლიტიკურ მმართველობასაც. მართალია, ზოგჯერ გვეჩვენება, თითქმის იგი ვერ ხედავს მის ბნელ მხარეებს და ხშირად მას ჩნდის მმართველობასთან ერთად მისაბამ ნიშნულზეც კი ასახელებს, მაგრამ ამას აკეთებს მაშინ, როცა მის შედარებას ახდენს ევროპის სხვა უფრო ანტი-ხალხურ პოლიტიკურ სისტემებთან. ჩვეულებრივ კი მესამე რესპუბლიკის მმართველობა არ მიაჩნია ქვეყნის დემოკრატიულ მმართველობად. მან კარგად იცის, რომ მესამე რესპუბლიკის რეჟიმი ვერ აძლევს მოსახლეობის უმრავლესობას ვერც სამუშაოს და ზვალინდელი ღირს რწმენას, ვერც ნამდვილ ადამიანურ უფლებას. ამიტომ არის, რომ დრო და დრო იგი მკაცრად აკრიტიკებს მას, თუმცა წვრილბურჟუაზიული იდეოლოგიის, წვრილბურჟუაზიული სოციალისტის პოზიციიდან.

²¹³ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, უფრ. „მომავალი“, 1894, № 8, გვ. 146.

²¹⁴ - იქვე, გვ. 145.

1873 წელს დაწერილ სტატიაში „ანრი როშფორის დაკარგვა“, რომელიც ამ პროგრესული ჟურნალისტის ციხიდან პირდაპირ ახალ კალედონიაში გაგზავნასთან დაკავშირებითაა დაწერილი, ნ. ნიკოლაძე მესამე რესპუბლიკის და მისი მთავრობის ბრალმდებლის როლში გამოდის. აღნიშნავს რა ანრი როშფორის — ამ მემარცხენე რესპუბლიკელს დევნის, ციხე-საბუღოებში ჩაგდებისა და გადასახლებაში გაგზავნის ფაქტს თავისი დემოკრატიულ რწმენისათვის, ნ. ნიკოლაძე წერს: „ამნაირად გადაწყდა ამ ნიჭიერი და მშვენიერი მწერლის ბედი. ასე ეპყრობა საფრანგეთის ვითომ-რესპუბლიკა (ხაზი ჩვენია, ვ. დ.) იმ პირს, ვინც ყველაზე უფრო მეტი თავგანწირულობა, ნიჭი და შრომა მოანდომა ნაპოლეონის დაცემას და რესპუბლიკის დაარსებას, მაშინ, როდესაც საფრანგეთის გამცარცველი და დამლუპველი პირები მინისტრები და პრეზიდენტები არიან. დღეს „სედანიის გამიჩინა“ (ხაზი ჩვენია, ვ. დ.). როშფორს რესპუბლიკის სახელით სასიკვდილოთ გზავნის ახალ კალედონიაში. ბედის დაციწვა ამაზე მეტი იქნება?!“²¹⁵.

მეორე გონებაშაზვილ და სატარულ ფელეტონში „წერილები იმ ქვეყნიდან“, რომელიც ნ. ნიკოლაძემ მიუძღვნა იმავე ანრი როშფორს ახალ კალედონიიდან გაქცევას, იგი ისევ თავს ესხმის მესამე რესპუბლიკას და მის მინისტრებს. პირდაპირ იგი სიხარულით ეგებება გაქცევის ფაქტს, თანაც აღნიშნავს იმ დიდ აურზაურს, გაბოროტებასა და შიშს, რომელიც მან გამოიწვია პარიზის მთავრობაში. ამ ფელეტონში ნ. ნიკოლაძე საფრანგეთის მთავრობის წევრებს უწოდებს მინისტრების კონსტუმებში გამოწყობილ ზვიგენებს და კაციკამიებს, ინტრიგანებს, ტვინითა და გონებით სუსტ ადამიანებს²¹⁶.

თავისი შეხედულება მესამე რესპუბლიკის კლასობრივი არსისა და დანიშნულების შესახებ ნ. ნიკოლაძემ კარგად გამოხატა მის მიერ 1875 წელს საფრანგეთში, ფრანგულ ენაზე გამოცემულ ბროშურაში, რომელიც მან სპეციალურად საფრანგეთის პრესას მიუძღვნა²¹⁷.

ამ ბროშურაში, რომელსაც ტყუილად როდი აქვს „დეკადანსის პრესის“ სახელწოდება, ნ. ნიკოლაძე ანალიზს უკეთებს მესამე რესპუბლიკის საფრანგეთის პრესას და კონკრეტული მონაცემებით ასაბუთებს მის დაცემა-გადაგვარებას. ამ პრესამ დაკარგა თავისი ძირითადი დანიშნულება — ყოფილიყო ობიექტური და ქვეყნის საშინაო და საგარეო ცხოვრებაზე სწორი ცნობების მიწოდებით სამსახური გაეწია ხალხისათვის.

²¹⁵ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, გაზ. „დროება“, № 32, 1873.

²¹⁶ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. ფელეტონი. «Тифлиский вестник», 1874, № 39.

²¹⁷ სახელწოდებით: „La presse de la decadence, observation d'un journaliste étranger“, ამ ბროშურის რამდენიმე გვერდი გადაუბეჭდია ემილ ვიარაღენს. თავის გაზეთში „France“ (იმავე 1875 წლის 30 აგვისტოს ნომერი). ცნობას ამის შესახებ იძლევა გაზეთი „Тифлисский вестник“, 1875, № 92.

ამის ნაცვლად ეს პრესა, — აღნიშნავს ნ. ნიკოლაძე, — მთავრობას ემ-
სახურება. მის დაკვეთას ასრულებს, მთავრობისა და მმართველი პარ-
ტიების მოსყიდვის ობიექტად იქცა, დეზინფორმაციის წყარო გახდა და
მით დაკარგა თავისი ძირითადი დანიშნულება²¹⁸.

მაშასადამე, თუ ასეთია საფრანგეთის პრესის უმრავლესობა, თუ
ორიოდ. სამაოდ სიმართლას მთქმელი დემოკრატიული გაზეთი ხელ-
სუფლების დევნის ობიექტად ქცეულა, თუ პროგრესულ პრესის მუშა-
კებს ჯარში, ციხით, გადასახლებით და ზოგჯერადაც თეთრი ტერო-
რითაც კი უმსახინძლდებიან, მაშინ მესამე რესპუბლიკის მთელი სახელ-
მწიფოებრივი წყობილება ძალადობაზე აგებული, ანტისახლბური პოლი-
ტიკური სისტემა ყოფილა, რომელიც მხოლოდ მქონებელთა, გამყიდ-
ველთა ინტერესებს ემსახურება²¹⁹.

ნ. ნიკოლაძე აქაც მოწოდების სიმაღლეზეა, კარგად ერკვევა საფრან-
გეთის პოლიტიკური ცხოვრების რთულ ლაბირინთში და მახვილი თვა-
ლით კარგად ხედავს იმ მანკურ მხარეებს, რასაც დემოკრატიის შირმა
ფარავს.

ნ. ნიკოლაძის ამ შეხედულების კომენტირება ზედმეტია, დაე თვით
მკითხველმა განსაჯოს, თუ როგორ აფასებს ნ. ნიკოლაძე იმ რესპუბლი-
კას, რომელსაც იგი ვითომ რესპუბლიკას უწოდებს და რომლის სათა-
ვეში, მისივე თქმით, საფრანგეთის დამლუპველი პარტები, მინისტრების
ტანსაცემელში გამოწყობილი ზვიგენები და კაცოქამიები იყვნენ.

ცხადია, ნ. ნიკოლაძეს რუს რევოლუციურ დემოკრატიებთან ერთად
გენერალად პროგრესულ-დემოკრატიული პოზიცია ეკირა, როდესაც
ასეთ ასრებს ავითარებდა მესამე იმპერიისა და მისი მთავრობის შე-
სახებ.

ზემოთ ჩვენ შევეხეთ ნ. ნიკოლაძის შეხედულებას მესამე რესპუბ-
ლიკაში რესპუბლიკელებსა და მონარქისტებს შორის გაჩაღებული
ბრძოლის ხასიათსა და პერსპექტივის შესახებ. მაგრამ ამ ბრძოლის
პარალელურად საფრანგეთში იშლებოდა და ვითარდებოდა ჯანა ხასია-

²¹⁸ როგორც ცნობილია, პროგრესულმა ფრანგმა პუბლიცისტმა ივ გომ ამ ბრო-
შურის გამო წერილი გაუგზავნა ნ. ნიკოლაძეს, რომელშიც მადლობას უცხადებდა მას
ამ შენაარსიანი ბროშურისათვის (რომელიც ნ. ნიკოლაძეს მისთვის გაუგზავნია), და
ზარებდა მასში გატარებულ აზრს. მაგრამ იგი ამასთან ერთად დასძენდა: ჩვენ კერ
დაქცეულ პრესა ცოდნის გავრცელების იარაღად, რადგან ამაში თვით ხელისუფლება
გველობება წინ-ო (ლიტერატურული ძიებანი, 1954, V, გვ. 64, ეს წერილი გამოა-
ქვეყნა გ. ამზიანიძემ. იგი დაუტულია ნ. ნიკოლაძის არქივში, ფონდი № 13/11,
15/53).

²¹⁹ ნ. ნიკოლაძის ამ ბროშურის შესახებ თავისი მოსაზრება გამოთქმული
აქვს აგრეთვე ნ. ორლოვსკაიას. იხ. მისი „ნიკო ნიკოლაძე ფრანგული ჟურნალისტ-
კის შესახებ“, ჟურნ. „მნათობი“, 1956, № 10, გვ. 139—145.

თის ბრძოლაც, ბრძოლა თვით რესპუბლიკელთა ბანაკში. ბრძოლა მე-სამე რესპუბლიკის მთავარ ანტაგონისტურ კლასებს — ბურჟუაზიასა და პროლეტარიატს შორის, ბრძოლა სოციალისტებსა და ანარქისტებს, ერთი მხრივ, და ბურჟუაზიულ რესპუბლიკელებს შორის. მეორე მხრე, ნ. ნიკოლაძე მხედველობის გარეშე არ ტოვებს ამ ბრძოლის კონკრეტულ ფაქტებს და თავის შეფასებას აძლევს ბურჟუაზიული რესპუბლიკელების, სოციალისტების და ანარქისტების პლატფორმას.

ფრანგ სოციალისტებს ნ. ნიკოლაძე უწოდებს იმ ადამიანებს, რომლებსაც გულწრფელად სურდათ ხალხს სიკეთე და კეთილდღეობა, რომლებსაც სურდათ რეალური პოლიტიკური ძალა შეეძინათ მშრომლებსათვის, რათა მომზადებულიყო ნიადაგი საზოგადო სიკეთის და კეთილდღეობის დასამყარებლად²²⁰.

ნ. ნიკოლაძე კარგად აჩვენებს მესამე რესპუბლიკის საფრანგეთის ცხოვრების შინაგან წინააღმდეგობას, მას მხედველობიდან არ რჩება — შინაგანი ბრძოლა, რომელიც თანდათანობით იშლებოდა არსებული ბურჟუაზიული წესის დამცველებსა და მისი შეცვლის მომხრეებს — სოციალისტებს შორის. ამ ბრძოლას იგი უფრო ეკონომიკურ ბრძოლად მოიხსენიებს, ვიდრე პოლიტიკურ ბრძოლად, რადგან, პოლიტიკურ წესზე და წყობილებაზე „ორივე მებრძოლი მხარე, — მისი აზრით. — ძირითადად შეთანხმებული იყო“²²¹.

რაში ხედავს ნ. ნიკოლაძე ამ ორ მოპირისპირე მიმდინარეობათა სხვაობას, რა მიაჩნიათ მათ ძირითად პოლიტიკურ Credo-დ?

საფრანგეთში არსებული მმართველობისა და ცხოვრების წესის აპოლოგეტების აზრით, მთავრობას და კანონმდებლობას მხოლოდ ერთი ფუნქცია აქვს: მისცეს ყოველ მოქალაქეს შრომის, პირადი ქონების შეძენისა და მოქცევის საშუალება, დაიცვას იგი გარეშე მტრებისაგან და მოძალადეებისაგან. იგი არ უნდა ჩაერთოს მოქალაქეთა პირად ცხოვრებაში და ამ მხრივ მათ სრული თავისუფლება მიანიჭოს („Laissez faire-ის პრინციპის შესატყვისად).

„ცხოვრება, ქვეყანა, — წერს ნ. ნიკოლაძე კაპიტალიზმის დამცველთა შეხედულების შესახებ, — მარტო მარჯვესთვის, მარტო მხნესთვისაა გაჩენილი, მარტო იმისთვის, ვინც იმას იერიშით აიღებსო! ეს არის დედაბოძი იმ შეხედულებისა და წყობილებისა, რომელიც დღეს ევროპაში მეფობს, და რომელსაც ბურჟუაზიულ წესს უწოდებდნენ ხოლმე“²²². მეორე — „საზოგადოებრივი“ შეხედულება, ნ. ნიკოლაძის თქმით, დიამეტრალურად საწინააღმდეგო აზრს ავითარებს. მას კაცობრიობა არ

²²⁰ ნ. ნიკოლაძე, უცხოეთის მიმოხილვა საფრანგეთის საქმეებზედ, ჟურ. „მომავლ“, 1894, № 8, გვ. 147.

²²¹ იქვე, გვ. 148.

²²² ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, ჟურ. „მომავლ“, 1894, № 8, გვ. 149.

მაჩნა ნკლის ხროვად. „რომ ურთიერთის გლეჯაში და კბენაში ატარებდეს დროს“. მას სახელმწიფოსა და კანონმდებლობის ამოცანად მაჩნა არა მარტო წესრიგის დაცვა და უშიშროების უსაფრთხოება, არამედ აღმოჩნდა დახსნა ყოველგვარი გაჭირვებისაგან, შიმშილისაგან და ა. შ., ე. ი. მისი ცხოვრების პირობების გაუმჯობესებაზე ზრუნვა.

„მთავრობა, ამ მამდინარეობის აზრით, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — როგორც მოთავე და წარმომადგენელი მთელი ხალხისა, ისე უნდა აკრებდეს და ხმარობდეს ამ ხალხის ძალას, რომ წესი, სამართალი და ბედნიერება დაუმყაროს ყველას... ის ყველას უნდა უადვილებდეს ცხოვრებას და ნიადაგ უნდა ცდილობდეს, რომ „რ ა ც შ ე ი ძ ლ ე ბ ა მ ე ტ ი ს ა რ გ ე ბ ლ ო ბ ა მ ო უ ტ ა ნ ო ს რ ა ც შ ე ი ძ ლ ე ბ ა უ მ ე ტ ე ს ნ ა წ ი ლ ს ე რ ი ს ა ს“²²³.

ამგვარად, ნ. ნიკოლაძის ხატოვანი გამოთქმით, პირველი მიმდინარეობა და მოძღვრება მთავრობას მხოლოდ და მხოლოდ სეკუნდარტის როლს ანიჭებს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, ბრძოლაში, მშენებლობაში, როდესაც ნეორე მსგავს შრომის მოთავეობას და წინამძღოლობას მოითხოვს²²⁴.

თავის აზრს გამოთქვამს რა მესამე რესპუბლიკის მთავარი. ანტაგონისტური კლასების იდეოლოგთა საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მრწამსი არის შესახებ, ნ. ნიკოლაძე ამით იძლევა საერთოდ ბურჟუაზიული საზოგადოების გონებამახვილურ კრიტიკას.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ნ. ნიკოლაძე შორს იხედება, მომავალს ჰერეტს და ინტუიციით ხედავს მოხაზული საზოგადოებრივ-კლასობრივი ბრძოლის გაღრმავების გარდუვალობას მომავალში. იგი წერს, რომ ამ ორ მიმართულებას შუა ბრძოლა „...შ ე ა დ გ ე ნ ს უ მ თ ა ვ რ ე ს ხ ა ს ი ა თ ს მ ო მ ა ვ ა ლ ი მ ე ო ც ე ს ა უ კ უ ნ ი ს ა ს“ (ხაზი. ჩვე-ნია, ვ. დ.)²²⁵

ნ. ნიკოლაძის სიმკათია მთლიანად მეორე, საზოგადოებრივი მიმართულების მხარეზეა. იგი ნათელ მომავალს და წარმატებას უსურვებს მას: ისტორია, მისი მართებული აზრით, სოციალისტების აზრის სასარგებლოდ მუშაობს²²⁶.

ყურადღებოა ის ფაქტი, რომ ნ. ნიკოლაძე ისტორიულ ასპექტში განიხილავს პირველი და მეორე მიმდინარეობა-შეხედულებათა უპირატესობისა და პროგრესულობის საკითხს. დიალექტიკის ოსტატურად მომარჯვების ნიმუშია, როდესაც ნ. ნიკოლაძე ამა თუ იმ ისტორიულ

²²³ ნ. ნიკოლაძე, დსახ. წერილი, ჟურ. „მომავლ“, 1894, № 8, გვ. 149.

²²⁴ იქვე.

²²⁵ იქვე

²²⁶ იქვე, გვ. 150.

მიმდინარეობას ან შეხედულებას აფასებს ან რეაქციულად და დრო-მოკმულად, ანდა პროგრესულად იმისდა მიხედვით, თუ რომელ ისტორიულ ეტაპთან იყო იგი დაკავშირებული და რა ახალი ამოცანები იყო დასმული საზოგადოების წინაშე.

როცა ფეოდალურ საზოგადოებასთან ბრძოლის ამოცანა იდგა, მაშინ პირველი შეხედულება (ბურჟუაზიული იდეოლოგია, ვ. დ.), ნ. ნიკოლაძის თქმით, საჭირო და სასარგებლო იყო. მაგრამ ბურჟუაზიული საზოგადოების დაშვიდებისა და მისი იდეალების რეალიზაციის შემდეგ მან თავისი დრო მოჰყა... ახალ ვითარებაში, — განაგრძობს ნ. ნიკოლაძე. — „...შესაძლო ხდება მმართველობის ძალის გადასვლა ხალხის ხელში, მეორე შეხედულება სძლევს პირველს“²²⁷.

ნ. ნიკოლაძის მოყვანილი დებულება იმაზე, რომ კაპიტალიზმი, ბურჟუაზია და მისი იდეოლოგია თავის დროზე პროგრესულ მისიას ასრულებდა და, მაშასადამე, ისტორიულად საჭირო და უცილობელი იყო. სწორი და მართებულია. ასევე მართებულია მისი მომდევნო დებულება გარკვეულ ისტორიულ ეტაპზე კაპიტალიზმისა და მისი იდეოლოგიის ანაქრონიზმად ქცევის, მისი პროგრესული მისიის მოსპობისა და მისი შეცვლის გარდუვალობაზე. სოციალიზმის და მისი იდეოლოგიის აღმოცენება, ამ იდეოლოგიის მიერ გზის გაკაფვა და კაპიტალიზმის იდეოლოგია დამარცხება ნ. ნიკოლაძის საზოგადოებრივი ცხოვრების ახალი მოთხოვნებიდან გამომდინარე. საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მომხდარი ცვლილებებიდან აკეთებს იგი დასკვნას სოციალისტთა იდეოლოგიის გამარჯვების გარდუვალობაზე. ამ მხრივაც ნ. ნიკოლაძე ავლენს ისტორიული პროცესის საფუძვლიან ცოდნას და პროგრესულ აზროვნებას.

ნ. ნიკოლაძის მოყვანილ შეხედულებას მესამე რესპუბლიკის შიგნით არსებული ბრძოლის, მეგრძოლ ძალთა Credo-ს და ამ ბრძოლის პერსპექტივის შესახებ უდავოდ ატყვია კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის სათანადო აზრების გავლენის კვალი. ეს ერთხელ კიდევ გვაფიქრებინებს, რომ იგი საფრანგეთში ყოფნის დროს და შემდეგშიც კოტხულობდა კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის ისტორიული ხასიათის წერილებს, კერძოდ საფრანგეთის შესახებ და ითვალისწინებდა მათ.

ნ. ნიკოლაძის მახვილ თვალს მხედველობიდან არ გამოპარვია ის ქეშმარიტება, რომ მესამე რესპუბლიკის საფრანგეთის პოლიტიკურ-ცხოვრება მარტო მონარქისტების და ბურჟუაზიული რესპუბლიკელების და ბურჟუაზიის იდეოლოგია და სოციალისტთა ურთიერთბრძოლით არ ამოიწურებოდა. იგი კარგად ხედავდა იქ სხვა მიმდინარეობათა არსებობის ფაქტსაც და ერკვეოდა მათ პრინციპებსა და ბრძოლის წე-

²²⁷ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, ეურ. „მოამბე“, 1894, № 8, გვ. 150.

ტებში. იგი, მაგალითად, ცალკე გამოყოფს რადიკალების პარტიას და მის მოკლე დახასიათებას იძლევა. მაგრამ მას ზედმეტად მიაჩნია სეფუქელიანი მსჯელობის საფუძვალზე ამ პარტიის საქმიანობა და პოლიტიკური პლატფორმა, რადგან არ სჯერა, რომ მას, მართლაც, რადიკალური მოზნები აქვს დასახული. ნ. ნიკოლაძე რადიკალებს, ამ უკანასკნელთა მემარცხენე ფრაქციოლოგიის მიუხედავად, ბურჟუაზიულ რესპუბლიკელებად მიიჩნევს. იგი დარწმუნებულია, რადიკალები მალე გაითქვამებიან მესამე რესპუბლიკის მომხრეებში. კემმარტად რადიკალები მათში ძალიან ცოტაა²²⁸, წერს ნ. ნიკოლაძე ფრანგ რადიკალთა შესახებ. მაშინ, როდესაც რადიკალთა ბელადი კლემანსო ჟერ კიდევ ცნობილი იყო თავისი გაბედული თავდასხმებით მესამე რესპუბლიკის მთავრობებზე, როდესაც იგი გამოდის კოლონიურ პოლიტიკას და მსაყდრის გულს მოსაგებად. სოციალური რეფორმების რადიკალურ გეგმებს აყენებდა. ყოველივე ამან ნ. ნიკოლაძე მაინც არ შეიყვანა შეცდომაში და ამ პარტიის ბუნების კემმარტი დახასიათება მოგვცა.

მხედველობის გარეშე არ ტოვებს ნ. ნიკოლაძე ფრანგ ანარქისტებს და მათ ტერორისტულ აქტებს არსებული მთავრობის ხელმძღვანელთა წინააღმდეგ. მაგრამ იგი არ კმაყოფილდება მარტო ანარქისტთა ტერორისტული აქტების კონსტატაციით და იძლევა ამ მიმდინარეობის პოლიტიკური პრინციპებისა და პრაქტიკული საქმიანობის დახასიათებას, რომლის დროსაც ავლენს ანტიპათიას მათ მიმართ:

ადარებს რა ერთმეორეს ანარქიზმს და სოციალიზმს, ნ. ნიკოლაძე მათ შორის ხედავს უღოდეს ღანსხვევებს არა მარტო ბრძოლის ფორმებში, არამედ იმ მიზნებისა და ამოცანების მხრივ, რასაც ისინი ქადაგებენ; ეს ორი მიმდინარეობა მას შეუთრეგებელ მტრულ მიმდინარეობად მიიჩნია.

რასი ხედავს ნ. ნიკოლაძე ანარქიზმის და სოციალიზმის დაპირისპირება-შეუთრეგებლობას?

„სოციალიზმი, კარგად თუ ავად,—წერს იგი,—სულ იმას ცდილობს, რომ ახალი წესი დაადგინოს საზოგადოებაში, შეაერთოს ყველა, საერთო, საზოგადო შრომაში და ბედნიერებაში. ანარქიზმი არსებითი წინააღმდეგაა ყოველგვარი წესისა, ერთობისა და მმართველობისა. სოციალიზმი ცდილობს გააზვიადოს, გააღვიდოს მთავრობის და კანონმდებლობის როლი, და ისეთი ძლიერი, ყოველის შემწე, მოწინავე მთავრობა დაადგინოს, რომელსაც მართლა შეეძლოს ერის ბედნიერების შემზადება და დადგინება. ანარქიზმი არც მთავრობას ცნობილობს, არც კანონმდებლობას, ანარქიზმი უკანასკნელი სიტყვაა ბურჟუაზიული წესისა, მისი ნამდვილი სწინააღმდეგობა“²²⁹.

²²⁸ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, ჟურ. „მოამბე“, 1894, № 8, გვ. 151.

²²⁹ იქვე. გვ. 151—152.

მოყვანილი ვრცელი ამონაწერა გვიჩვენებს, რომ ნ. ნიკოლაძე, ძირითადად კარგად ერკვევა ანარქიზმისა და სოციალიზმის დაპირისპირებაში, კარგად ერკვევა ანარქიზმის არსში. იგი მართებულად ხაზს უსვამს ორ ძირითად საკითხს, რომელიც თიშავს მათ ერთმანეთისაგან: საკუთრების ხასიათს და სახელმწიფოსთან დამოკიდებულების საკითხს.

ნ. ნიკოლაძე მკაცრად ილაშქრებს ანარქიზმის წინააღმდეგ, რომელსაც იგი აღმჩინის გონების უკანასკნელ შეცდომად, მეტაფიზიკური შეხედულების უკანასკნელ მოპიკანად თვლის²³⁰. ანარქიზმი მას პრუდონიდან გამოყავს. ნ. ნიკოლაძე საესებით მართალია, როცა წერს, რომ როგორ შეიძლება ისეთი საზოგადოების არსებობა, სადაც არც წესი იქნება და არც მთავრობა, არც ურთიერთის შორიდება, არც საზოგადოების მიერ სუსტისა და უძლურისათვის ხელის გაწყობა²³¹.

აღსანიშნავია, რომ პრუდონის შეხედულების აღმოცენებას ნ. ნიკოლაძე იმით ხსნის, რომ მაშინ, ე. ი. 1848 წლის რევოლუციის წინ, ის ფილოსოფიური მიმართულება, რომელმაც „...მას შემდეგ ერთიანად შეცვალა მეცნიერების ხასიათი და დიდი დალი დააჩნია XIX საუკუნის მეორე ნახევრის „გონებითს შრომას“, ახლად იყო დაბადებული²³². ნ. ნიკოლაძე ამ ფილოსოფიურ მიმართულებაში, რასაკვირველია, გულისხმობს კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის დიდ მეცნიერულ მოძღვრებას — მარქსიზმს, თუმცა თვით სახელს „მარქსიზმი“ იგი არ ასახელებს.

ხაზს უსვამს რა მარქსისტული მსოფლმხედველობის უდიდეს როლს, რომელმაც მკვეთრად შეცვალა მეცნიერების შემდგომი განვითარება და დიდი დალი დააჩნია XIX საუკუნის მეორე ნახევრის „გონებითს შრომას“, ნ. ნიკოლაძე მართებულად აღნიშნავს, რომ ამ მოძღვრების შექმნამდე ცოტა ვინმეს ესმოდა საზოგადოების ეკონომიური ცხოვრების იმგვარი გამოკვლევისა და შესწავლის საჭიროება, როგორც ექიმი ჰწავლობს ავადმყოფს, ფიზიოლოგი — სიცოცხლის კანონს, ბოტანიკოსი — მცენარეებს და ა. შ.²³³.

ამგვარად, ნ. ნიკოლაძე მარქსიზმს უწოდებს საზოგადოებრივი ცხოვრების ეკონომიური სტრუქტურის ანატომიას, რომელმაც საფუძვლიანად გამოიკვლია „კაცობრიობის ეკონომიური ცხოვრება“, ხოლო ანარქიზმის აღმოცენებას იმ დროს უკავშირებს, როცა ეს ეკონომიური ცხოვრების ანატომია არ არსებობდა.

აღნიშნავს რა ანარქიზმის გამარჯვების შეუძლებლობას საფრანგეთსა და სხვა ქვეყნებში, ნ. ნიკოლაძე აქვს კაცობრიობის ცხოვრების არსებითი შეცვლათ ხსნის. ამ ცვლილებას იგი ზედავს წარმოების განვი-

²³⁰ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, ჟურნ. „მოამბე“, 1894, № 9, გვ. 152.

²³¹ იქვე, გვ. 153.

²³² იქვე, გვ. 152.

²³³ იქვე.

თარედაში. საწარმოო ძალების გაფართოებასა და დოვლათის დაგროვებაში. ეს ახალი ვითარება საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, მისი აზრით, დღის წესრიგში აყენებს „შეერთებულ შრომას“, „საზოგადო დისციპლინას“, წესის, მთავრობის და კანონმდებლობის გაძლიერებას და აუცილებლად საჭიროდ ხდის ინდივიდუალური შემუსვრას ან შემეცნებას²³⁴.

დასასრულ, არ შეიძლება არ დავეთმოვოთ ნ. ნიკოლაძის აზრს იმის შესახებ, რომ ანარქიზმს საფრანგეთში არავითარი ბაზა და წარმატების პერსპექტივა არ გააჩნია, რადგან ფრანგი ხალხი თავისუფლებას მოყვარული ხალხია, მას უზურპატორებთან და მოძალადეებთან ბრძოლის დიდი გამოცდილება აქვს და „...ანარქისტებს თავს არ მოაქცენი-ნებს-ო“²³⁵.

მესამე რესპუბლიკის სხვა სოციალურ-პოლიტიკურ მოვლენებთან ერთად ნიკო ნიკოლაძემ თავისი მოსაზრება გამოთქვა ბულანჟიზმის შესახებაც.

როგორც ცნობილია, მარქსისტული ისტორიოგრაფია ბულანჟიზმს უწოდებს პოლიტიკურ კრიზისს, შოვინისტურ-დემაგოგიურ მოძრაობას, რომელსაც ადგილი ჰქონდა საფრანგეთში XIX ს-ის 80-იანი წლების დასასრულსა და 90-იანი წლების დასაწყისში. ავანტიურისტმა გენერალმა ბულანჟემ სცადა, გამოეყენებინა მოსახლეობის ფართო ყვენების (პირველ რიგში ქალაქის წვრილი ბურჟუაზიისა და გლეხობის) მასობრივი უკმაყოფილება ბურჟუაზიულ რესპუბლიკელთა მთავრობის წარუმატებელი კოლონიური ავანტიურებით, რეაქციული საშინაო პოლიტიკით, მათი ცხოვრების დონის მკვეთრი გაუარესებით; ხელოვნურად გაეღვივებინა მოსახლეობაში ფეხმოკიდებული შოვინისტური განწყობილება და მოეხდინა სახელმწიფო გადატრიალება. მას განზრახული ჰქონდა, დაემხრო რესპუბლიკური მთავრობა, ბოლო მოეღო რესპუბლიკისათვის და სამხედრო დიქტატურის დამყარების მეშვეობით გზა გაეკაფა მონარქიის რესტავრაციისათვის. განზრახვის სისრულეში მოსაყვანად, მოსახლეობას ფართო ფენებში ავტორიტეტის მოსაპოვებლად და მომზადების შესაკრებლად მან მიმართა ყველა ჯურის პოლიტიკური ავანტიურისტისათვის დამახასიათებელ დემაგოგიურ მანევრებს. მან თავისი თავი დემოკრატიული რესპუბლიკის მომხრედ, დაბალი ფენების მეგობრად, საფრანგეთის ძველი დიდების აღდგენისათვის ენერგიულ მებრძოლად და რადიკალური რეფორმების გატარების ქომაგად გამოაცხადა. ბულანჟეს დემაგოგიას, მის მიერ მსახიფათეს გაუნადგებელი თამაშუქის გაცემას თავდაპირველად ერთგვარი წარმატება ჰქონდა. ბულანჟემ შეძლო რე-

²³⁴ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, ეურ. „მომამე“, 1894, № 8. გვ. 154.

²³⁵ იქვე, გვ. 155.

ვანშისტული განწყობილების გაღვივებით და გაურკვეველი „დემოკრატიული“ რეფორმების მოთხოვნით ფრანგი მოსახლეობის შუათანა ფენების ნაწილს გასულელება. მაგრამ მან და მასთან მზარდმზარ მოქმედმა რეაქციულ-კლერიკალურმა და მონარქისტულმა წრეებმა თავის მრზანს მაინც ვერ მიაღწიეს. ფრანგი ხალხის დიდი ნაწილმა მკენაც მონარქიის რესტავრაციის სასტიკი მტერი იყო. მესამე რესპუბლიკის დემოკრატიულმა ძალებმა მალე ჩამოხადეს ნილაბი ბულანეჟსა და მის ავან-ჩაევანებს, გამოაშვარავეს მათი ფარული ზრახვები და მით ბოლო მოუღეს „დემოკრატი“ გენერლის ხელოვნურ ავტორიტეტს. ბულანეჟში სამარცხვინო კრახით დასრულდა.

ბულანეჟს, ბულანეჟშისა და მისთანანის „პროგრამა“. როგორც სამართლიანად შენიშნავს ნ. ნიკოლაძე, არაარობას წარმოადგენს. მისი მართებული შეხედულებით, ასეთი პროგრამების დანიშნულებაა, თვალი აუხვიოს ხალხს, შეცდომაში შეიყვანოს იგი და საშუალება არ მისცეს მას. დაინახოს რეალური სინამდვილე. ბულანეჟშის დამახასიათებელ ნიშნად იგი მიიჩნევს მისწრაფებას დააკმაყოფილოს ამა თუ იმ სახით „ბრბოს“ მდებარე ინსტინქტები და პარტიკუი. დასახული მიზნის მისაღწევად იგი არ ერიდება არავითარ საშუალებას და არ იღებს ვალდებულებას იყოს რაიმე პრინციპისა და იდეის ერთგული. ამ მხრივ იგი ემთხვევა ბონაპარტიზმს.²³⁶

ბულანეჟისტთა ტიპის „პარტიების“ წინამძღოლობის²³⁷ მთავარ თავისებურებად ნ. ნიკოლაძე მიიჩნევს სწრაფი და უშუალო წარმატებით გატაცებას. ქვეყნის მომავალი, ხალხის ცხოვრება და აზროვნება მომავალში მათ სრულებით არ აინტერესებთ, ისინი აბუჩად იგდებენ და უგულებელყოფენ ხალხისა და ქვეყნის ქვეშაირიტ საჭიროებებს. მათ სურთ ეხლავე ისარგებლონ იმ სიკეთით, რომელსაც მათ საზოგადოების მეთაურად გახდომა აძლევთ. მათ ხელსაყრელად მიაჩნიათ მოსახლეობის ისეთი ფენების განწყობილების გამოყენება, რომელიც მათგვარად აზროვნებს და მათ დუდუკზე უკრავს.²³⁸

ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, ბულანეჟს ტიპის პოლიტიკური ავანტიურისტები და კარიერისტები ძალაუფლების ხელში ჩაგდების გეგმის სისრულეში მოსაყვანად და „ბრბოს“ გულს მოსაანადირებლად თავიანთ პარტიას იყენებენ. ასეთ პარტიას ისინი აკომპლექტებენ უპრინციპო, ხარბი და გაუმაძლარი, იდეალებისა და მორალისაგან თავისუფალ ადამიანებისაგან, რომლებიც მზად არიან ლუკმა პურისათვის

²³⁵ Н. Николадзе. На праздники, газ. «Новое обозрение», 1888. № 1932.

²³⁷ იქვე.

²³⁸ იქვე.

ყველაფერი გასწორონ, რომელთათვის ფული, ქონება, პირადი სარგებლობა ცხოვრების იდეალია. ასეთ ადამიანებს, ნ. ნიკოლაძის თქმით, ისინი ყიდულობენ ფულით და ქრთამებით და თავიანთ იარაღად აქცევენ. მაგრამ ვინაიდან მათ განკარგულებაში არსებული სახსრები განსაზღვრულია, განდიდების მსურველი ავანტიურისტები დაპირების თამაშებს არიგებენ და ეუბნებიან მათ: თუ მხარს დამიჭერ და თავკაცად ქცევაში ხელს შემიწყობ, კაცად გაქცევ, თბილ ადგილებს და თანამდებობებს მოგცემ, გამდიდრებაში დაგეხმარები²³⁹.

²³⁹ Н. Ник о л а д з е. На праздники, газ. «Новое обозрение», მოყვანილი არ შემოისაზღვრება ნ. ნიკოლაძის ნაზრევი საფრანგეთის ახალი ისტორიის საკუთხოვნი საკითხების შესახებ, მაგრამ ჩვენ საჭიროდ არ ვცანით მასზე შეჩერება და სათანადო ცნობების შეუასება, ანგარიში გაუქციეთ რა წიგნის მოცულობას.

თ ა ვ ი მ ე ს ა მ ე

ნ. ნიკოლაძე გერმანიისა და ავსტრია-უნგრეთის ისტორიული განვითარების შესახებ

1. გერმანიის გაერთიანებისა და მის შედეგებზე

დასავლეთ ევროპის დიდი კაპიტალისტური ქვეყნებიდან საფრანგეთის ისტორიის შემდეგ ნ. ნიკოლაძემ ყველაზე ვრცლად გააშუქა გერმანიის ისტორიის პროცესი და დუალიტური იმპერიის — ავსტრია-უნგრეთის ისტორიული განვითარებები გზები.

თავისი მოსაზრებები პრუსიის დაწინაურებისა და გერმანიის იმპერიის აღმოცენებაზე ნ. ნიკოლაძეს ბევრგან აქვს გამოთქმული, მაგრამ უფრო თანამიმდევრულად ეს შეხედულებები მას ჩამოყალიბებული აქვს წერილებში: „გერმანიის მდგომარეობა“ (ისტორიული მიმოხილვა)¹ და „პრუსიის გაძლიერება გერმანიაში“ (ისტორიული მიმოხილვა)².

გერმანიის ისტორიულ განვითარებას ბევრი თავისებურება ახასიათებდა, რითაც იგი განსხვავდებოდა მეზობელი სახელმწიფოების ისტორიული განვითარებისაგან. გერმანელი ხალხი მუდამ გადამწყვეტ როლს ასრულებდა ქვეყნის ისტორიულ პროცესში. ის იყო მისი პროგრესის მთავარი პირობა და წყარო. მაგრამ მუდამ, ყოველი ისტორიული პერიპეტეიის, ყოველი სერიოზული ეროვნული ამოცანის გადაწყვეტის დროს, ასპარეზზე გამოდიოდნენ რეაქციის, მილიტარიზმის და მონარქიის ძალები, რომლებიც ეუფლებოდნენ ხალხს მათების ბრძოლის ნაყოფსა და მას თვით ხალხის საწინააღმდეგოდ იყენებდნენ.

კ. მარქსი და ფ. ენგელსი სამართლიანად მიუთითებდნენ, რომ გერმანელი ხალხი თავისი განვითარების ყველა გადამწყვეტ მომენტში, დროებითი აღფრთოვანებისა და რევოლუციური აზვრთების შემდეგ, ისევ დებრესიას განიცდიდა, რეაქციის გავლენას ექვემდებარებოდა და კონსერვატიული წყობილებას მონა-მორჩილი ხდებოდა, ასე მოხდა რევორმაციისა და ნაპოლეონის ომების შემდეგ, 1848—1849 წლის რევოლუციების დროს.

¹ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, გაზ. „დროება“, 1870, № 25.

² იქვე, №№ 27, 29, 31.

გერმანიის ისტორიის ამ თავისებური განვითარების განმარტებელი ფაქტორები იყო ქვეყნის ხანგრძლივი პოლიტიკურ-გეოგრაფიული დაქუცმაცება, ეკონომიკური ჩამორჩენილობა, მსხვილი სამეურნეო ცენტრების უქონლობა და ბურჟუაზიის პოლიტიკური სისუსტე. „საიდან შეიძლება გაჩენილიყო პოლიტიკური კონცენტრაცია ამ ქვეყანაში, — კითხულობს კ. მარქსი, — რომელსაც ამ კონცენტრაციის ყველა ეკონომიკური პირობა აკლდა“³.

აღნიშნულს უნდა დაემატოს ის, რომ გერმანიაში აბსოლუტიზმს ხელი არ შეუწყვია ქვეყნის ცენტრალიზაციისათვის და მას არ მოყვლია ერთიანი ეროვნული სახელმწიფოს შექმნა. პირიქით, აბსოლუტიზმი გერმანიაში გადაგვარდა შიშველ დესპოტიად და მთავართა აღვირახსნილი ტირანიის ზასიათი მიიღო. მთავართა დესპოტია კი ქვეყნის დაქუცმაცებულობის, ქვეშევრდომთა უბეში ჩაგვრამონობისა და რეაქციის საყოველთაოდ დამკვიდრების პირობად იქცა.

„...სადაც გელთავადურ სუვერენიტეტთან ერთად; წერს კ. მარქსი გერმანიაში შექმნილი წყობილების შესახებ XVIII საუკუნეში, შეიქმნა სპეციალური გერმანული „ქვეშევრდომობა“. რომელიც გლეხებსა და ბიურგერებს ერთნაირად ხდიდა მეფის „ყმებად“⁴. „თითოეული მთავარი, — წერდა ფ. ენგელსი, — არის აბსოლუტური მონარქი, ესენი — უბეშო, უვიცი არამზადებია, რომელთაგანაც არ უნდა ეელოდეთ თანამოქმედებას. ახირება — რამდენიც გნებავთ... მაგრამ მათი ყველაზე სამარცხვინო დანაშაული — ესაა თვით ფაქტი მათი არსებობისა“⁵.

აღნიშნულმა ვითარებამ გადამწყვეტი როლი შეასრულა პრუსიის, — გერმანიის ერთ-ერთი ყველაზე რეაქციული სახელმწიფოს. — ამოტივტივების, მისი დაწინაურებისა და განადრების საქმეში. პრუსიის განდრების ლოგიკურ შედეგს კი წარმოადგენდა საერთო გერმანული რეაქციის შემდგომი გაძლიერება, გერმანიის მიწების „შემოჭრების“ პროცესის დასრულება და გერმანიის გაერთიანება ზევიდან, რეაქციულ საწყისებზე.

6. ნიკოლაძეს ძირითადში ნათელი წარმოდგენა აქვს გერმანიის განვითარების ამ თავისებურების და პრუსიის დაწინაურების მიზეზებზე. ამიტომაც, რომ თავისი მიმოხილვის დასაწყისში იგი ზოგადად არკვევს გერმანიის ისტორიული განვითარების პროცესს, შემდეგ კი თავისი დაკვირვება-მიმოხილვის სიმძიმის ცენტრი პრუსიის გაძლიერებასა და განდრებაზე გადააქვს.

³ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. IV, стр. 175.

⁴ Архив Маркса и Энгельса, т. VII, 1940, стр. 97.

⁵ ფ. ენგელსი, „შენიშვნები გერმანიის შესახებ. იხ. მარქსი და ენგელსი, რეაქციული პრუსიულობის შესახებ, თბ., 1943, გვ. 12.

მიმოხილვის დავაწყისში ნ. ნიკოლაძე აღნიშნავს გერმანიის უკიდურესი დაქუცმაცებულობის ფაქტს მეთვრამეტე საუკუნეში. ეს ქვეყანა დაყოფილი იყო ასზე მეტ ფეოდალურ სახელმწიფოდ და სამთავროდ. ასე, რომ გერმანია მაშინ გეოგრაფიულ ცნებას უფრო წარმოადგენდა, ვიდრე პოლიტიკურ ერთეულს. „მთელი შუაგული ევროპა, რომელაც გერმანიის ქვეყანას შეადგენს, პაწაწინა სამთავროებად ჰქონდა დარბეზებული სხვადასხვა მთავრებს“⁶, — წერს ნ. ნიკოლაძე.

ნ. ნიკოლაძე ამ მთავრებს, დესპოტებს, თვითნებებს, ფუქსავატებს, ქვეშევრდომთა მჩაგვრელებს და მუქთახორებს უწოდებს. როგორც თვითონ წერს, ეს მთავრები თავიანთ ქალაქ-რეზიდენციებში ცხოვრობდნენ და მამა-პაპურად, „...უკანონოთ, უწესოთ, ისე, როგორც ქეიფში მოუვიდოდათ“, მართავდნენ ქვეშევრდომ ხალხს⁷.

ურთაერთბრძოლა, აღლუმები, ლაშქრობები, ნადირობა, ღრეობა მათი ცხოვრების მთავარ შინაარსს შეადგენდა. ისინი არ კმაყოფილდებოდნენ ქვეშევრდომთა ნარტო ჩაგვრითა და ექსპლოატაციით და აიძულებდნენ მათ ღინასტიური ინტერესებისათვის ევლიტათ ერთმანეთი.

მაგრამ პატივმოყვარე, დესპოტი და ფუქსავატი გერმანელი მთავრები არც ამას სჯერდებოდნენ. ისინი ფულზე აჭირავებდნენ თავიანთ სამხედრო რაზმებს — ე. წ. ლანდსკნეხტთა რაზმებს, რომლებსაც თითქმის ყველა მეზობელი სახელმწიფო (პოლანდია, საფრანგეთი და სხვ.) იყენებდნენ თავიანთი დაპყრობითი მიზნებისათვის. ეს მთავრები, როგორც მართებულად აღნიშნავს ნ. ნიკოლაძე, საფრანგეთის ოქროს გულიანათვის თავიანთ სამხედრო რაზმებს პერიოდულად აჭირავებდნენ, ყიდდნენ საფრანგეთის მეფეებს, რომლებიც ამ რაზმებს უფრო ხშირად ისევ გერმანიის წინააღმდეგ საბრძოლველად იყენებდნენ⁸. ეს ხომ აშკარად საკუთარი ქვეყნის ღალატი იყო, ისეთი ამაღლებული იდეალები, როგორიც სამშობლოს სიყვარულია, მათთვის საცხები თუცხო გახლდათ.

გერმანელი მთავრები — ეს პატარა დესპოტები და ტირანები — ყველაფერში დიდი და ძლიერი საფრანგეთის „ბრწყინვალე“ მეფეებს ბაძვდნენ ფუფუნებასა და გარყვნილებაში. ფრანგი მეფეების, ვერსალის სასახლის მსგავსად რომ ეცხოვრათ, ტყავს აძრობდნენ თავიანთ ქვეშევრდომებს.

ნ. ნიკოლაძე კარგად ხედავს ყოველივე ამას, კარგად ხედავს იმასაც,

⁶ გ. ჭიოვანი (ნ. ნიკოლაძე), გერმანიის მდგომარეობა (ისტორიული მიმოხილვა), გაზ. „ღროება“, 1870, № 25.

⁷ იქვე.

⁸ იქვე.

რომ ამ მთავართა სასახლეები, გარეგნულად, ყოველმხრივ ვერსალის სასახლის მინიატურებს წარმოადგენენ. „საფრანგეთის სასახლეში გაზრდილობა და ღრეობა იყო—წერს ნ. ნიკოლაძე,—ესეც გადმოჰქონდათ მათ.

გერმანიაში ხალხის სიღარიბეს და უპატრონობას უშველებელი გარყვნილობა დაემატა⁹.

ასეთ ზღვომარეობაში იყო, ნ. ნიკოლაძის თქმით, დაქუცმაცებული გერმანია საფრანგეთის 1789—1794 წწ. ბურჟუაზიული რევოლუციის წინ.

მაგრამ უეცრად საფრანგეთის პირველმა ბურჟუაზიულმა რევოლუციამ, ფ. ენგელსის ხატოვანი გამოთქმით „...თითქმის მესხივით დაარტყა ამ ქაოსს, რომელსაც გერმანია ეწოდება. მან უდიდესი გავლენა მოახდინა“¹⁰ მასზე. ნ. ნიკოლაძეს მზეღველობიდან არ რჩება ეს ფაქტი. იგი წერს, რომ რევოლუციის გაჩაღებას და შემდეგ რესპუბლიკის დამყარებას საფრანგეთში ძალზე მტრულად გამოეხმაურნენ გერმანელი მეფე-მთავრები. ამიტომ მათ განიზრახეს საფრანგეთის რესპუბლიკის ჩახშობა და იქ ძველი რეჟიმის აღდგენა¹¹.

აღნიშნავდა რა გერმანიის მეფე-მთავრების, მათ შორის პრუსიის მეფის ამხედრებას რევოლუციური საფრანგეთის წინააღმდეგ, ნ. ნიკოლაძისათვის ნათელი იყო, რომ ეს იყო პროგრესული ძალების წინააღმდეგ ანხედრება იმ ძალებისა, რომელიც დააფრთხო საფრანგეთის რევოლუციამ, რომლის გავლენას შეეძლო საფუძველი გამოეცალა მათი ბატონობისათვის.

ევროპის ძველი ძალებს — მეფეების, მთავრების, სასულიერო არისტოკრატების და ფეოდალ-შემამულეთა გაბოროტებას რევოლუციური საფრანგეთის წინააღმდეგ მოყვა ევროპის კონტრრევოლუციური კოალიციის შექმნა პრუსიის და გერმანიის სხვა მთავრების აქტიური მონაწილეობით და უსამართლო ომის გაჩაღება ფრანგი ხალხის წინააღმდეგ. მაგრამ, როგორც მართებულად აღნიშნავს ნ. ნიკოლაძე, ეს უსამართლო ომი კონტრრევოლუციური კოალიციის სასტიკი მარცხით დაითავრდა. „საფრანგეთის ხალხი აღტაცებით დაუდგა წინ თავის მტრებს და, ჯერ საკუთარი ქვეყანა დააცლევინა იმათ ჯარს, მერე თვითონვე იმათ ქვეყანაში შევიდა და ბევრ მთავრებს ღირსება ახადა“¹².

რევოლუციური საფრანგეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში მთავარ როლს გერმანიიდან პრუსიის მეფე ფრიდრიხ-ვილჰელმ II ასრულებდა, მაგ-

⁹ მ. ჯიოვანი (ნ. ნიკოლაძე), დასახ. წერილი, გაზ. „ღრეობა“, 1870, № 25.

¹⁰ Ф. Энгельс, Положение в Германии, К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч. т. 2, стр. 56.

¹¹ მ. ჯიოვანი (ნ. ნიკოლაძე), დასახ. წერილი, გაზ. „ღრეობა“, 1870, № 25.

¹² იქვე.

რამ სამარცხვინო დამარცხებამ აიძულა იგი უკან დაეხია და 1795 წელს „მეფის მკვლელებთან“ ზავი დაედო მისთვის არახელსაყრელ პირობებში. როგორც კ. მარქსი წერს, მისი „დიდებული მხედრობის“ საფრანგეთიდან გაძევების შემდეგ მან მიატოვა თავისი მოკავშირეები და დააჩქარა „...საფრანგეთის რესპუბლიკასთან ზავის დადება“¹³.

ნაპოლეონის განდიდების, თვრამეტი ბრიტანეთის სახელმწიფო გადატრიალებისა და საფრანგეთში იმპერიის გამოცხადების შემდეგ, როგორც სამართლიანად აღნიშნავს ნ. ნიკოლაძე, ომი საფრანგეთსა და დანარჩენ ევროპას შორის თავისი განვითარების ახალ ფაზაში შევიდა.

მართალია, ნაპოლეონი იმპერატორი და დამპყრობი იყო. და ამ მხრივ მისი ბრძოლა საფრანგეთის მეზობლების წინააღმდეგ მკვეთრად განსხვავდება რევოლუციური ომებისაგან (რომლებსაც სამართლიანი და განმათავ-სუფლებელი ხასიათი ჰქონდა), მაგრამ ენაიდან იგი დაპყრობილ ადგილებში ნერგავდა საფრანგეთის რევოლუციის პროგრესულ სოციალურ-ეკონომიურ შედეგებს და თვითონაც „...რეაქციის ძალების წინააღმდეგ იბრძოდა და პროგრესულ ძალებს ეყრდნობოდა“, მის ომებს, კვლავ შერჩა ბურჟუაზიულ-პროგრესული ხასიათი. ეს ომები „...ანგრევდნენ და არყევდნენ მთელი ძველი ბატონყმური ევროპის ფეოდალიზმსა და აბსოლუტიზმს“¹⁴.

კ. მარქსი და ფ. ენგელსი კონკრეტული ისტორიული მაგალითებით მკაფიოდ ცხადყოფენ ნაპოლეონის ომების ორმაგ ბუნებას პროგრესულ, ისტორიულად აუცილებელი ცვლილებების დამწერგავს ევროპაში და დაპყრობითს¹⁵.

ნაპოლეონის მიერ წარმოებული ომების ორგვარ ხასიათზე — მტაცებლურ-დაპყრობით, იმპერიალისტურზე და ბურჟუაზიულ-პროგრესულზე ნათელი წარმოდგენა აქვს ნ. ნიკოლაძეს და ამას იგი სწორედ პრუსიისა და გერმანიის მაგალითით ცხადყოფს. იგი აღნიშნავს, რომ როდესაც ნაპოლეონმა მთელი გერმანია დაიარა (1806—1807 წწ.) და გადათელა, მან იქ ახალი საფრანგეთის კანონები და წესები შეიტანაო.

აღნიშნავს რა ომ პროგრესულ სიახლეებს, რაც ნაპოლეონმა დაათესა გერმანიაში მისი დაპყრობის შემდეგ, ნ. ნიკოლაძე წერს შემდეგს: „უწინდელ უწყისობის და უსამართლობის მაგიერათ, საფრანგეთის ახალი კანონები, თავის სამართლით და განწყობილებით, ხალხს სუნთქვას აბრუნებინებდნენ, და ცოტათი არ იყოს კაცურ ცხოვრებას აჩვევდნენ“¹⁶. „...გერმანიის ხალხმა დაინახა, — იხანაგრძობს ნ. ნიკოლაძე, —

¹³ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. VI, стр. 237.

¹⁴ ვ. ი. ლენინი, სოციალიზმი და ომი, თბ., ტ. 21, გვ. 363.

¹⁵ იხ. К. Маркс, Революционная Испания. К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 10, стр. 436.

¹⁶ გ. ქიოვანი (ნ. ნიკოლაძე), დასახ. წერილი, გაზ. „დროება“, 1870, № 25.

რომ ნამა-პაპური უწესობა ბედი როდი ყოფილაო. თურმე სხვანაირი, უფრო სამართლიანი და კეთილი წესი შესაძლებელი ყოფილა ჩვენთ-ვისაო¹⁷.

მაგრამ ნ. ნიკოლაძე აქ როდი სვამს წერტილს. მან კარგად იცის, რომ გერმანიაში ძველ ბატონყმურ და ფეოდალურ-მონარქიული ურთი-ერთობისათვის საფუძვლის გამოცლისა და იქ ახალი, უფრო პროგრე-სულ ურთიერთობათა დანერგვის გვერდით, ნაპოლეონის ლაშქრობებმა დიდი უბედურება მიაყენა გერმანელ ხალხს. მან კარგად იცის, რომ ნა-პოლეონმა გაძარცვა და დაიმონა პრუსიისა და გერმანიის სხვა სამეფო-სამთავროები და მას ტილზიტის მძიმე და სამარცხვინო ზავზე მოაწერინა ხელი. „...ნაპოლეონი „სხვა ქვეყნის“ მეფე იყო გერმანელებისათვის, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — მისი ჭარი „უცხო ქვეყნის ჭარი იყო“, რომელიც გერმანიის პურს სჭამდა... და გერმანიის ქალებს ეალერსებოდა...“ „...ნაპოლეონ პირველის ჭარმა გერმანია ააოხრა და ნაპოლეონის ხელ-ქვეითებმა, თავიანთი სიხარბით და სიამაყით გერმანელები მოთმინები-დან გამოიყვანეს“, — წერს ნ. ნიკოლაძე სხვა ადგილას¹⁸.

ტილზიტის მძიმე ზავმა და იმ დამცირება-აოხრებამ, რომელიც ნა-პოლეონმა მიაყენა პრუსიას და მთელ გერმანიას, გერმანელი ხალხის აღშფოთება გამოიწვია. მან წარმოშვა სიძულვილისა და შურისძიების გრძნობა უცხოელი დამპყრობლისადმი და დიდი ბიძგი მისცა ეროვნუ-ლი თვითშეგნების გაღვივებას. ამან თავისი გამოხატულება პპოვა ფე-ლოსოფოს ფიხტეს, პოეტ კლაისტის და სხვათა პატრიოტულ მოწოდე-ბებში: ტუგენბუნდის შექმნაში, რომელიც ქვეყნის ეროვნულ და პოლი-ტიკურ აღორძინებას ისახავდა მიზნად; ლიბერალურ სამხედრო-პოლი-ტიკურ, რეფორმებში, რომელიც ბარონ შტაინისა და გენერალ შარნ-ჰორსტის ხელმძღვანელობით გატარდა პრუსიაში, სწორედ ნაპოლეონის ბატონობის წლებში, და განმათავისუფლებელი ომის მომზადებაში ნაპოლეონის ბატონობის დამხობის მიზნით.

ყველაფერი ეს სწორადაა ასახული ნ. ნიკოლაძის ნარკვევს მო-დევნო ნაწილში.

იგი აღნიშნავს გერმანიის ახალგაზრდობაში ღრმა გულისტკივილი-სა და აღშფოთების განწყობილებების ფეხის მოკიდებას საკუთარი ქვეყ-ნის დაკნინებისა და აოხრების გამო. ეს განწყობილება, მისი თქმით, გა-ღვივდა და იგი ეროვნული ერთიანობის მიღწევისა და თავისუფლე-ბის მოპოვების გრძნობაში გადაიზარდა¹⁹.

¹⁷ გ. ქიოვაი (ნ. ნიკოლაძე), დასახ. წერილი, გაზ. „ღრეობა“, 1870, № 25.

¹⁸ იქვე, № 27.

¹⁹ იქვე.

ამ ნიადაგზეო, — გზაგზობის ნ. ნიკოლაძე, — ფართო გასავალი მიეცა ლესინგის, ფიქტეს, შილერისა და სხვა მოაზროვნეთა და მწერალთა აზრებს და მოწოდებებს გერმანიის ერთიანობისა და მამულის სიყვარულის სასარგებლოდ²⁰. სხვა ადგილას იგი წერს, რომ გერმანელი ხალხი ერთსულოვნად გამოეხშაურა ამ მოწოდებებს და დიდი ეროვნული ომი გააჩაღა საფრანგეთის დესპოტიისაგან ქვეყნის განსათავისუფლებლად²¹.

საკმაოდ ვრცლად ჩერდება ნ. ნიკოლაძე იმ ლიბერალურ რეფორმებზე, რომელიც ბარონ შტაინისა და შემდეგ გერმანელ შარნჰორსტის ინიციატივით გატარდა პრუსიაში თვით თავადაზნაურთა კლასისა და სასახლის მხარდაჭერით. იგი გარკვევით ჩამოთვლის ამ რეფორმის კონკრეტულ მაჩვენებლებს პოლიტიკურ-ადმინისტრაციულ და სამხედრო დარგებში და დადებითად აფასებს მათ. მხედველობის გარეშე არ ტოვებს იგი 1808 წელს Tugenbund-ის საზოგადოების დაარსებას, რომელიც, როგორც უკვე აღნიშნული იყო, განმათავისუფლებელ, ფრანგ ოკუპანტთა წინააღმდეგ ბრძოლის გაჩაღების აზრს ავრცელებდა ხალხში.

ხალხის ფართო მასების საყოველთაო პატრიოტული აღტკინების ვითარებაში პრუსიის მეფე და გერმანიის ფეოდალური მთავრები ნ. ნიკოლაძის მართებული თქმით, ნაპოლეონის წინაშე ლაქიობდნენ, ერაგობას და ცბიერებას განაგრძობდნენ, ხან ნაპოლეონს მეგობრობდნენ, ხანაც ფარულად მის მტრებთან კრავდნენ კავშირს, საერთოდ კი ხალხის და ქვეყნის ინტერესების წინააღმდეგ მოქმედებდნენ²².

ნაპოლეონის დამარცხება რუსეთში და მისი არმიის განადგურება დასავლეთ ევროპის დამონებული ქვეყნებისათვის ფრანგთა ბატონობის წინააღმდეგ საყოველთაო აჯანყების სიგნალი გახდა. მთელი გერმანიის ხალხი, მათ შორის პრუსიაც, ფეხზე დადგა, ამათ აიძულა პრუსიის მეფე „...შემშარა ფრიდრიხ-ვილჰელმ III, — როგორც წერს ფ. ენგელსი, — ომი დაეწყო ნაპოლეონის წინააღმდეგ“²³.

აღნიშნავს რა ამ ფაქტს, ნ. ნიკოლაძე ამასთან დასძენს: პრუსიის მეფემ და გერმანიის მთავრებმა ფრანგ ოკუპანტთა წინააღმდეგ საბრძოლველად „სამშობლოს დასაცავად“ ხალხს რომ მოუწოდებდნენ, „ახალი წესის შემოღებას“ — ე. ი. კონსტიტუციას და ლიბერალურ მმართველობას დაპირდნენ. „სამშობლოს დასაცავად“ ტერმინს ნ. ნიკოლაძე ბრჭყალებში სვამს, რადგან მან კარგად იცის, რომ არა გერმა-

²⁰ გ. ჟიოვანი (ნ. ნიკოლაძე), დასახ. წერილი, გაზ. „დროება“, 1870, № 25.

²¹ Н. Николодзе, უსახელო ფელეტონი, გაზ. «Обзор», 1878, № 1.

²² ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, გაზ. „დროება“, 1870, № 27.

²³ Ф. Энгельс, Внешняя политика русского царизма, К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 22, ч. 2 стр. 30.

ნის ეროვნული ინტერესები. არამედ დინასტიური, ვიწრო ეგოისტური ინტერესებლათვის იბრძოდნენ პრუსიის მეფე ფრიდრიხ-ვილჰელმ III (რომელსაც ფ. ენგელს უდიდეს რეგვენს უწოდებდა) და გერმანიის მთავრები²⁴.

ნ. ნიკოლაძეს მხედველობიდან არ გამოჩენია ის გარემოება, რომ საფრანგეთისა და ნაპოლეონის დესპოტიის დაშობას პრუსია-გერმანიაში არ მოჰყოლია გერმანელი ხალხის კეშმარაღი განთავისუფლება. ნაპოლეონის ბატონობის დაშობას შედეგად მოყვა იმ პროგრესული ღონისძიებების ლიკვიდაცია, რომელიც საფრანგეთის რევოლუციის კალენით დაინერგა გერმანიაში, კერძოდ, სამხრეთ და დასავლეთ ნაწილში 1795—1814 წლებში. ნ. ნიკოლაძე მართებულად აღნიშნავს, რომ უცხოელ დამპყრობთა დესპოტიის ნაცვლად გერმანელი ხალხი მოექცა შინაურ დესპოტთა უარეს მონობაში, გენიალური ბონაპარტის ნაცვლად მან თავის თავზე დაიდგა დესპოტ-მთავართა და უნიჭო მე-ტერნიხის უღელი. ასეთი ბედი ეწია ლესინგის, შილერის, შტაინის და გოეთეს წარმომშობ ერს, — დასაცენის იგი²⁵.

მართალია, ნ. ნიკოლაძე თავს იკავებს ვენის კონგრესის და მისი შედეგების ვრცელი მიმოხილვისაგან, მაგრამ იგი მოკლედ მაინც ჩერდება ამ კონგრესის გაღწევეტილებაზე პრუსიისა და გერმანიის სამთავროების შესახებ და უარყოფითად აფასებს მას. კერძოდ, იგი აღნიშნავს, რომ გერმანიის დაქუცმაცებულობა და მთავართა დესპოტიზმი ხელუხლებლად იქნა დატოვებული²⁶.

ამუქებს რა პრუსიის სახელმწიფოს განვითარების ხასიათს ვენის კონგრესის შემდეგ, ნ. ნიკოლაძე ხაზს უსვამს ამ განვითარების ძირითად მომენტებს: 1. პრუსიის მეფემ ავსტრიასთან და მეფეს რუსეთთან ერთად აქტიური მონაწილეობა მიიღო „საღვთო კავშირის“ დაარსებაში, რათა დაეცვათ რესტავრირებული რეაქცია და საჭირო შემთხვევაში ურთიერთსათვის დახმარება აღმოეჩინათ; 2. რომ მან არ შეასრულა დაპირება ქვეშევრდომთათვის კონსტიტუციის ბოძების შესახებ და ძველებური მეთოდით განაგრძო მეფობა; პრუსიაში ისევ გაბატონდა დესპოტია და რეაქცია. პრუსიის სატუსალოები აიგსო ლიბერალებით და ერთობისა და თავისუფლების მოყვარე პირებით, პრესა სასტოკ ცენზურას დაექვემდებარა, სისხლიანმა რეაქციამ ჩაახშო ყოველივე პროგრესული; 3. რეაქციის ზეიმის მიუხედავად, პრუსიასა და გერმანიის სხვა ნაწილში ისევ გამოცოცხლდა დემოკრატიული, პატრიოტული

²⁴ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, გაზ. „დროება“, 1870, № 27.

²⁵ იქვე.

²⁶ იქვე, გაზ. „დროება“, № 29.

მოძრაობა, „გერმანიის უმჯობესი შვილები ერთობას და თავისუფლებას
ქადაგებდნენ და ხალხი ამ ქადაგებას მხურვალედ თანაუგრძნობდა“-²⁷.

მოყვანილი საბუთი უფლებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ ნ. ნიკო-
ლაძეს სწორი წარმოდგენა აქვს გერმანიის სამთავროების, კერძოდ,
პრუსიის სახელმწიფოს განვითარების ძირითად ტენდენციებზე და მ-
ვითარებაზე, რომელიც შეიქმნა იქ 1815 წლის შემდეგ. აქვე უნდა დავს-
ძინოთ, რომ მისი მიმოხილვა, თავისი ხასიათით საგაზეთო, რამდენადაც
სქემატურია. იგი მხედველობის გარეშე ტოვებს გერმანიის სამთავრო-
ებისა და პრუსიის ცხოვრების ზოგიერთ მნიშვნელოვან მხარეს და არა-
ფერს ამბობს იმის შესახებ, თუ ვინ იყვნენ გერმანიის ის „უმჯობესი
შვილები“, რომლებიც დემოკრატია და პატრიოტიზმის ღრმის მალ-
ლა წევდნენ ან საზოგადოების რა ძალები იღებდნენ მონაწილეობას
ქვეყნის ერთიანობისა და თავისუფლებისათვის მოძრაობაში. მხედველო-
ბის გარეშე აქვს მას აგრეთვე დატოვებული ქვეყნის ეკონომიკური გან-
ვითარება მეცხრამეტე საუკუნის პირველ მესამედში. კერძოდ, ოფ-
ლის მეურნეობის მდგომარეობა და მისი განვითარების ძირითადი ტენ-
დენცია.

აღნიშნულ ხარვეზს ნ. ნიკოლაძე ნაწილობრივ ასწორებს თავისი
ნარკვევის უკანასკნელ ნაწილში, რომელსაც იგი სწორედ პრუსიის
ეკონომიკურ ცხოვრებაში მომხდარი ცვლილებების ხასიათის გარკვე-
ვით იწყებს (30-იანი წლებიდან 1848 წლის რევოლუციამდე). იგი აღ-
ნიშნავს, რომ, მართალია, პრუსიის მთავრობა სასტიკად ებრძოდა ქვეყ-
ნის პოლიტიკური წესის შეცვლას, მაგრამ არ გაუბრძოდა ეკონომიკურ
ცვლილებებს და ხელს უწყობდა ხელოსნობის და აღმშენებლობის
განვითარებას, ფაბრიკებისა და ქარხნების აგებას²⁸.

მოკლედ ეხება რა პრუსიის მთავრობის მიერ ამ პერიოდში განხორ-
ციელებულ ეკონომიკურ ღონისძიებებს, ნ. ნიკოლაძე ხაზგასმით აღ-
ნიშნავს მის ეფექტიანობას. მის შედეგად, — წერს ნ. ნიკოლაძე, —
მთელ პრუსიაში, კერძოდ რაინის აუზში, მნიშვნელოვნად განვითარდა
ხელოსნობა, გაფართოვდა ვაჭრობის მოცულობა და აიგო ბევრი ფაბ-
რიკა-ქარხანა²⁹. მაგრამ ნ. ნიკოლაძის მიმოხილვა აქაც არ ატარებს
სრულყოფილ ხასიათს. ეხება რა ვაჭრობა-მრეწველობასა და ხელოს-
ნობას, ნ. ნიკოლაძე კვლავ ყურადღების გარეშე ტოვებს პრუსიის სოფ-
ლის მეურნეობას, მისი განვითარების ტენდენციებს და ბატონყმურ-
ფეოდალური ურთიერთობის ღრმა გადმონათვისების ხასიათს მასში. გა-
კვრითაც კი არ აშუქებს იგი კაპიტალისტურ ურთიერთობათა განვითა-

²⁷ ნ. ნიკოლაძე, უსახელო ფელეტონი, გაზ. „Однор“, 1878, № 1.

²⁸ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, გაზ. „ღრეობა“, 1870, № 31.

²⁹ იქვე.

რების პროცესს პრუსიის სოფლის მეურნეობაში, რომელსაც შემდეგში ღენჰეიმ მიწათმოქმედებაში კაპიტალიზმის განვითარების პრუსიული გზა უწოდა.

ნ. ნიკოლაძე სერიოზულ ძვრებს პრუსიის ეკონომიკურ განვითარებაში საფუძვლით სამართლიანად უკავშირებს ქვეყნის ეკონომიკური და პოლიტიკური ერთიანობის იდეის მორიგ წარმატებას. „...გერმანიის „ერთობა“ აზრი ნელ-ნელა ვრცელდებოდა და გერმანელების აზრში, — წერს იგი“³⁰, — ყველაზე მეტად პოპულარული გახდა მოძრაობა შინაგანი საბაჟოების მოსპობისათვის, „ერთიანი საბაჟოს შექმნისათვის („Zollverein“) და „ფოჩტის ერთობისათვის“ (Rostverein). მართლაც, ერთიანი საბაჟოს და კავშირის საშუალებათა უქონლობა დიდად აფერხებდა ვაჭრობის განვითარებას და მოსახლეობის ურთიერთკავშირს.

ასეთ ვითარებაში, როდესაც ეკონომიკური განვითარების კვალდაკვალ, პოლიტიკური რეაქციის მიუხედავად, პრუსიაში თანდათან ფეხს იკიდებდა და წარმატებას პოულობდა აზრი „გერმანიის ერთობის“ შესახებ, საფრანგეთში იფეთქა თებერვლის რევოლუციამ, რომლის ექიმ მამონვე გამოქანხილი ჰპოვა მთელ გერმანიაში. ნ. ნიკოლაძე ხაზგასმით აღნიშნავს საფრანგეთის რევოლუციის დიდ და მრავალფეროვან გავლენას მთელ გერმანიაში, კერძოდ კი პრუსიაში და მას კონკრეტული მონაცემებით ადასტურებს³¹. მასების ამოქმედება, აშკარა რევოლუციური გამოსვლა ბერლინსა და სხვა ადგილებში, ხელისუფლების იბუღებით დათმობა და ლიბერალური მმართველობის დაპირება, ფრანკ-ფურტის პარლამენტის მოწვევა გერმანიის ერთიანობის აზრის ხორცშესასხმელად და სხვ., ე. ი. თვით გერმანიაში რევოლუციის გაშლა ამ გავლენის დიდ მასშტაბზე მიგვიჩივებს.

1848—1849 წლების რევოლუცია გერმანიაში წარმატებით არ დაგვირგვინებულა. მის წინაშე დასმული არც ერთი ამოცანა (ქვეყნის გაერთიანება და მისი დემოკრატიული გადახალისება) არ ყოფილა გადაწყვეტილი.

„1848 და 1849 წლებში მთელი როგორ აჯანყებები და თვით დროებითი რევოლუციური მთავრობებიც იყო გერმანიაში, — წერს ვ. ი. ლენინი, — მაგრამ არცერთი ეს აჯანყება არ იყო საესებით ძლევამოსილი. ყველაზე მეტად წარმატებული აჯანყება, ბერლინის 1848 წლის 18 მარტის აჯანყება დამთავრდა არა მეფის ხელისუფლების დამხობით, არამედ დათმობებით მეფის მხრივ, რომელმაც ძალაუფლება შეინარჩუნა, ძალიან მალე შეძლო წელში გა-

³⁰ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, გაზ. „დროება“, 1870, № 31.

³¹ იქვე.

მართვა ნაწილობრივი დამარცხების შემდეგ და ყველა ამ დათმობას უკანვე წაღება³².

მოგვითხრობს რა რევოლუციური მოძრაობის გაშლასა და მის პირველ წარმატებაზე პრუსიაში, ნ. ნიკოლაძე, ამასთან ერთად, აღნიშნავს მის საბოლოო წარუმატებლობას, რეაქციის გამარჯვებას და ამას ისევ საფრანგეთის რევოლუციის დამარცხებას და მთელ ევროპაში რეაქციის გამარჯვების უარყოფით გავლენას უკავშირებს. დემოკრატიისა და ერთიანობის მტრებმა, კერძოდ პრუსიის მეფემ, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — ჯარი და ტერორი გამოიყენეს მასების წინააღმდეგ და „...ისეთივე სიფიცხით და დაუზოგველობით მოხდა ეს, რომ მაგნაირი მაგალითი ავსტრიის გარდა, — კაცს არსად არ გაეგონა“³³.

დემოკრატიული ძალების წინააღმდეგ ბრძოლაში პრუსიის რეაქციის მიერ გამოჩენილი სიმხეცის და შეუზრალელობის შეფასება სავსებით სწორია. იგი ძალზე ახლოა იმ შეფასებასთან, რომელიც კ. მარქსსა და ფ. ენგელსს ეკუთვნის. ჯერ კიდევ 1848 წლის 23 სექტემბერს „ახალი რაინის გაზეთში“ მოთავსებულ წერილში — „კონტრრევოლუციის სამინისტრო“, კ. მარქსი და ფ. ენგელსი ითვალისწინებდნენ რეაქციის გამარჯვებას პრუსიაში და წერდნენ შემდეგს: „ღონ-კიხოტები ძველი პომერანიიდან (პრუსიელ აზნაურებს გულისხმობენ ისინი. ვ. დ.), ძველი მეგრძოლნი, ყელამდე ვალებში ჩაფლული მემამულეები, ბოლოს მიიღებენ შესაძლებლობას თავისი დაუანგებული მახვილი მემამულეთა სისხლით შეღებონ“³⁴.

მაგრამ პრუსიის 1848—1849 წლების რევოლუციური ამბებისა და მისი შედეგების მიმოხილვა არაა სრულყოფილი და ამომწურავი. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ასეთი ამოცანა საგაზეთო სტატიაში ნიკოლაძეს არც კი ჰქონდა. მართალია, იგი მხარს უჭერს ქვეყნის ერთიანობისა და პოლიტიკური გადახალისებისათვის მეგრძოლ მასებს, სამარცხვინო ბოძზე აკრავს პრუსიის რეაქციას და მის გვირგვინოსან მეღმრთეს პრუსიის მეფეს, რომელმაც ხალხისაგან შეთავაზებულ სამშვიდობო ტახტზედაც კი უარი განაცხადა, რადგანაც იგი ომით და ჯარით არ იყო მოპოვებული. ნ. ნიკოლაძე, ამასთან ერთად, თავს იკავებს ზოგიერთი არსებული საკითხის შეფასებისაგან. მაგალითად, იგი არაფერს ამბობს იმაზე, თუ რა და რა საზოგადოებრივი ძალები იბრძოდნენ რევოლუციის მხარეზე ან როგორი იყო პრუსიის ბურჟუაზიის როლი ამ ბრძოლაში. საკითხის ამომწურავად გაშუქების ინტერესი კი მოითხოვ-

³² ვ. ი. ლენინი, რა სურთ და რისი ეშინიათ ჩვენს ბურჟუებს, თხზ., ტ. 9.

³³ 291.

³³ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, გაზ. „ღრუბა“, 1870, № 31.

³⁴ მარქსი და ენგელსი რეაქციული პრუსიულობის შესახებ, გვ. 49.

და. ნ. ნიკოლაძეს მოკლედ მაინც აღენიშნა პრუსიის ბურჟუაზიის სიმზღალე, მისი შიში მასებრძალში და რეაქციასთან დამთმობლობისადმი მსწრაფება. პრუსიის ბურჟუაზიის ამ ბუნებამ კი, როგორც ცნობილია, სერიოზული როლი ითამაშა რევოლუციის დამარცხებისა და მის წინაშე აღმშენილი ამოცანების გადაუწყვეტლობაში. დასასრულ, ნ. ნიკოლაძე არაფერს ამბობს იმის შესახებაც, თუ როგორი იყო ეს რევოლუცია, რა თავისებურებანი ახასიათებდა მას, ან როგორი იყო მისი მამოძრავებელი ძალები.

1848—1849 წლებს ბურჟუაზიული რევოლუციის დამარცხების შემდეგ ბრძოლა გერმანიის გაერთიანებისა და ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ გარდაქმნასათვის თავისი განვითარების ახალ ფაზაში შევიდა. დაიწყო ბრძოლა ორ მიმდინარეობასა და ტენდენციას, ორ გზას შორის გერმანიის გაერთიანების საკითხში — ქვევიდან, დემოკრატიულ საწყისებზე გაერთიანების მომხრეებსა და ზევიდან, რეაქციული გზით, პრუსიის ხელმძღვანელობით გაერთიანების მომხრეებს შორის.

ნ. ნიკოლაძე ზედას ამ ახალ ვითარებას და თავისი ნარკვევის დასკვნით ნაწილში სწორედ მასზე აქვს საუბარი. პირველ ყოვლისა, იგი აღნიშნავს, რომ პრუსიის მთავრობის გამოსვლამ რეაქციის მედროშის როლში, მის მიერ რევოლუციის და ქვეყნის ერთიანობის წინააღმდეგ ამხედრებამ პრუსიას გერმანიაში თავისი უწინდელი ადგილი და გავლენა დაუკარგაო (თუმცა, ჩვენის აზრით, ხალხის ფართო ფენებში ასეთი გავლენა მას არასოდეს არ ჰქონია. ვ. დ.). უწინ პრუსიას გერმანიაში, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, „...კეთილი თვალით უცქეროდნენ... მერსე კი მინი ინედი თითქმის ყველამ დაკარგა“³⁵.

იმ პარტიათა შორის, რომლებიც გერმანიის გაერთიანებისათვის იბრძოდნენ და თავიანთი პროგრამა ჰქონდათ ამ საკითხში, ნ. ნიკოლაძე პირველ რიგში ასახელებს ე. წ. „რევოლუციურ პარტიას“, როგორც თვითონ უწოდებს ამ სახელს.

მისი თქმით, ეს პარტია პრუსიის იაველუნის შესუსტების შემდეგ უფრო და უფრო მეტ მხარდაჭერას პოულობდა ხალხის ფართო ფენებში. ეს პარტია, როგორც თვითონ წერს, „...გერმანიის ერთობის დაარსებას უპრუდიოდ და მმართველობის დაუხმარებლად, მმართველობას წინააღმდეგ იმედობდა. ამ პარტიის აზრით, აუცილებლათ საჭირო იყო, რომ „...გერმანიის „ერთობა“ თავისთავად დაარსებულიყო, ისე რომ მასთანვე ხალხის თავისუფლებაც დაბანდებულიყო“³⁶. ამ პარტიას ხალხის, მასი მოძრაობის და ძალის იმედი ჰქონდა. იგი ხალხს ამზადებდა, ზრდი-

³⁵ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, ვახ. „დროება“, 1870, № 31.

³⁶ იქვე.

და, და მოუწოდებდა: „გერმანიის ხალხმა თავისი საკუთარი შრომით უნდა დააფუძნოს ეს ერთობა და მასთან თავისუფლება“³⁷.

„რევოლუციურ პარტიაში ნ. ნიკოლაძე გულჩინდობდა იმ დემოკრატიულ დაჯგუფებას გერმანიაში, რომელშიც გაერთიანებულ იყო პატრიოტული ინტელიგენციის მოწინავე რევოლუციური ფენა, წვრილბურჟუაზიული მასის საუკეთესო ნაწილი და მუშათა კლასის პოლიტიკურად გათვითცნობიერებული ავანგარდი, რომელიც ე. წ. აიზენახელეების პროგრამას იზიარებდა და მარქსიზმის გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა. კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, როგორც ცნობილია, 1848—1849 წლების რევოლუციაში და მის შემდეგაც სწორედ ამ დემოკრატიული მიმდინარეობის ლიდერებად ითვლებოდნენ და „გერმანულ-რევოლუციურ-ისაქენ“ მოწოდებით სწორედ მათ პროგრამა მინიმუმს უჭერდნენ მხარს. იმ ეტაპზე, როგორც კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, ისე მთელი ეს რევოლუციურ-დემოკრატიული დაჯგუფება, თანმიმდევრულად იბრძოდნენ გერმანიის გაერთიანებისათვის ქვეყიდან, რევოლუციური გზით, მშრომელი მასების რევოლუციური ენერგიის მაქსიმალური ამოქმედებით და გამოყენებით. ისინი იბრძოდნენ დემოკრატიულად გადახალისებულ, რესპუბლიკური გერმანიისათვის, რომელშიაც ადგილი არ ექნებოდა პრუსიულ მილიტარიზმს, დესპოტ მთავრებს, „იდიოტ პრუსიულ მეფეებს“ და სხვა რეაქციულ ხროვას და სადაც მშრომელები ყველა ქიშმარიტად დემოკრატიული უფლებებით ისარგებლებდნენ.

ნ. ნიკოლაძე სწორედ ამ პარტიისადმი არის განწყობილი სიმპათიურად, მხარს უჭერს მის მეზობელ პროგრამას ქვეყნის გაერთიანებას საერთო და აშკარა სიწინაღობით გამოთქვამს იმის გამო, რომ ამ პარტიამ თავისი პროგრამა ბოლომდე ვერ განახორციელა და გერმანიის გაერთიანების სულ სხვა, საწინააღმდეგო გზამ გაიმარჯვა.

„რევოლუციური პარტიის“ მოპირისპირე პარტიად ნ. ნიკოლაძე ასახელებს პრუსიაში მოქმედ ე. წ. პრუსიულ პარტიას, რომლის ხელმძღვანელი ამ საუკუნის დამაწყისში პარლანდერგი იყო, ამჟამად კი — ბისმარკიო, წერს იგი³⁸.

საესებით სწორია და მართებული შეფასება, რომელსაც ნ. ნიკოლაძე აძლევს ამ პარტიას და მის პროგრამას გერმანიის გაერთიანების საქმეში. ამ პარტიას, მისი თქმით, არა გერმანიის გაერთიანება, არამედ პრუსიისა და მისი სამეფო სახლის გაძლიერება, გერმანიის პრუსიისადმი დაქვემდებარება სურდა. ამ პარტიის აზრით, წერს ნ. ნიკოლაძე, პრუსიას თავისთან უნდა შეერთებინა მთელი გერმანია და გერმანიას თავისი მხრით პრუსიის წესი და მთავრობა უნდა მიეღო. „აქედან საე-

³⁷ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, გაზე. „დროება“, 1870, № 31.

³⁸ იქვე.

სებით ცხადია, — დასკვნის სამართლიანად ნ. ნიკოლაძე, — ამ პარტი-
ას გერმანიის გათავისუფლება მხოლოდ მისთვის სურდა, რომ ამ სა-
შუალებით ძლიერდებოდა პრუსია და პრუსიის სამეფო სახლი. მამასა-
დამე, ამ პარტიის პირველი და უმთავრესი მიზანი გერმანია და მისი
შეერთება კი არა, პრუსიის გამშვენიერება და გაძლიერება იყო...“³⁹

ნ. ნიკოლაძე ხაზს უსვამს ამ პარტიის („იუნკერტუმს“ ეძახიან ზუბ-
რობით გერმანიაში, წერს იგი) არა მარტო ანტიხალხურ, ანტიეროვნულ,
და დნატორულ მიზანს, არამედ იმ მუხანათურ მეთოდებს, რომლითაც
მისი მდროშე ბისმარკი ლაშობდა ამ დასახული მიზნის მიღწევას. რო-
გორც ეს პარტია, ისე მისი წინამძღოლი ბისმარკი, — წერს ნ. ნიკოლა-
ძე. — „...წერილმანი დიპლომატური ოსტატობით და მოხერხებით აპი-
რებს გერმანიის შეერთებას პრუსიასთან, მისი აზრით, ეს საქმე პრუსიის
მმართველობამ უნდა მოახდინოს როგორც მოხერხდება, — სხვა ქვეყ-
ნების მმართველობის ერთმანეთთან წაქეზებით, ზოგის გაჩუქებით...
ხელს ამ საქმეში ხმა როდი უნდა ამოეღებოდეს“⁴⁰.

ნ. ნიკოლაძის მოყვანილი შეხედულება შიგ შუბლში ურტყამს პრუ-
სიის რეაქციულ ხროვას და მის მდროშეს ბისმარკს. იგი იმ ვერაგული
მუხანათური მეთოდების კარგი შეფასებაა, რომელსაც ასე უწვად იყე-
ნებდა ბისმარკი, ეს „დღილი პრაქტიკული კეუის კაცი, მეტად გაძვერა,
ბუნებრივი საქმოსანი, გაქნილი“ (ფ. ენგელსი), როგორც გერმანიის
ზევიდან გაერთიანების პროცესში, ისე შემდგომშიც მეზობელ სახელმ-
წიფოებთან ურთიერთობაში. მოყვანილი შეხედულება ძალზე ახლოა
იმ შეფასებასთან, რასაც კ. მარქსი და ფ. ენგელსი აძლევდნენ გერმ-
ანიის გაერთიანების ბისმარკისეულ მეთოდებს.

„ვინ მისცა შესაძლებლობა ლუი ბონაპარტს ომი ეწარმოებინა გერ-
მანიის წინააღმდეგ? — სვამს კითხვას კ. მარქსი და პასუხობს: პრუ-
სიამ. სწორედ ბისმარკი იყო, და არა სხვა ვინმე, რომელიც შევიდა
ამ ლუი ბონაპარტთან შეთქმულებაში იმის იმედით, რომ ჩაეხშო პრუ-
სიის შიგნით დემოკრატიული ოპოზიცია და განემტკიცებინა პოპენცო-
ლერნთან დინასტიის ბატონობა გერმანიაზე“⁴¹.

თავის ამ ნარკვევს პრუსიის გაძლიერების შესახებ გერმანიაში, ნ. ნი-
კოლაძე ასრულებს იმ ბრძოლის მოკლე, მაგრამ დამაჯერებელი გაშუ-
ქებით, რომელიც პრუსიის მმართველმა ხროვამ ბისმარკს ზღმძღვანე-
ლობით გააჩაღა ავსტრიის წინააღმდეგ, რათა ჩამოეცალეებინა იგი გერ-
მანიის ასპარეზიდან და ბურთი და მოედანი მას დარჩენოდა, აქვე იგი
ერთხელ კიდევ მიუთითებს იმ მუხანათურ მეთოდებზე, რომელიც ბის-

³⁹ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, გაზე. „დროება“, 1870, № 31.

⁴⁰ იქვე.

⁴¹ კ. მარქსი, სამოქალაქო ომი საფრანგეთში... გვ. 23—24.

მარკმა გამოიყენა საფრანგეთის იმპერატორ ნაპოლეონის მიმართ, რათა მომავალ ომში ავსტრიასთან უზრუნველყო მისი ნეიტრალიტეტი. მან ნაპოლეონ ბონაპარტს აღუთქვა რაინის მარცხენა ნაპირი. თუმცა ამ ტერიტორიის სხვისთვის გადაცემას იგი სინამდვილეში არ აპირებდა⁴².

პრუსია-ავსტრიის 1866 წლის ომმა, რომლის დროსაც ბისმარკისაგან გაბრწყინებულმა საფრანგეთის იმპერატორმა ნეიტრალიტეტი შეინარჩუნა, იარაღით და სისხლით გადაწყვიტა ორი მეტოქის კიდილი გერმანიისათვის. მისი შედეგი იყო, როგორც წერს ნ. ნიკოლაძე. ავსტრიის გამორიცხვა გერმანიიდან და ჩრდილოეთ გერმანიის შეერთება პრუსიის უფროსობის ქვეშ.

„ჩრდილოეთ გერმანიის კავშირის“ („Norddeutsche Bund“) შექმნა, სამხრეთ გერმანიის სახელმწიფოებთან (რომლებიც ფორმალურად ამ კავშირში არ შედიოდნენ) ფარულად ეკონომიკურ სავაჭრო-საბაჟო და სამხედრო კავშირის დადება, „დამოუკიდებელი პარლამენტის“ („Zollparlament“) შექმნა სამხრეთ სახელმწიფოების მონაწილეობით წარმოადგენდა შემდგომ აქტებს, რომელიც პრუსიამ ბისმარკის ხელმძღვანელობით განახორციელა პრუსიის დინასტიისათვის გერმანიის დაქვემდებარების განზრახვის ძირითადად სისრულეში მოსაყვანად.

ნ. ნიკოლაძე ამ აქტებში საკვებთ სამართლიანად ხედავს გერმანიას ეკონომიკური გაერთიანების პროცესის დასრულებას. დარჩა მხოლოდ-ღა ნამდვილი პოლიტიკური შეერთება⁴³, რომელიც საფრანგეთ-პრუსიის ომის შედეგად განხორციელდა.

აქვე არ შეიძლება არ აღინიშნოს, რომ ნ. ნიკოლაძე როდესაც პრუსიის აღზევება-დაწინაურების ერთ-ერთ მიზეზს ხედავს თვით საფრანგეთის მეორე იმპერიის და მისი „რევენი“ იმპერატორის აგრესიულ პოლიტიკაში გერმანიის მიმართ. ამან, რა თქმა უნდა, ხელი შეუწყო შოვინიზმის გაძლიერებას გერმანიაში, პრუსიის მილიტარისტულ-რეაქციულ ხრავას კი შესაძლებლობა მისცა თავისი თავი გერმანიის დამცველად გაესაღებია. საფრანგეთის აგრესიის საფრთხემ თვით სამხრეთ გერმანიის სახელმწიფოებიც კი პრუსიის გავლენას დაუქვემდებარა და ბისმარკს შესაძლებლობა მისცა გერმანია თავდამცველ მხარედ გამოეყვანა იმ ომში საფრანგეთის წინააღმდეგ, რომლის პროვოკაციულად შემზადების ერთ-ერთი მთავარი ინიციატორი თვითონ იყო.

⁴² ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, გაზ. „ღრობა“, 1870, № 31.

⁴³ იქვე.

2. ავსტრია-უნგრეთის დუალისტური სახელმწიფოს აღმოცენების შედეგები

ავსტრია-უნგრეთის დუალისტური სახელმწიფოს შესახებ ნ. ნიკოლაძეს შედარებით სქემატური და არათანმიმდევრული მოსაზრებები აქვს გამოთქმული, ვიდრე საფრანგეთსა და გერმანია-პრუსიაზე. მიუხედავად ამისა, ინტერესს მოკლებული მაინც არაა ჩვენი მოსაზრება გამოვთქვით ამ შეხედულებათა შესახებ და დავასკვნათ, თუ რამდენად ასახავს ნ. ნიკოლაძის ეს შეხედულებები ისტორიულ სინამდვილეს.

ნ. ნიკოლაძე აღნიშნავს ავსტრია-უნგრეთის სახელმწიფოს დიდ ეროვნულ სიჭრელეს და მრავალფეროვნებას. ამ სახელმწიფოში, — წერს იგი, — ოცდათხუთმეტი მილიონი მოსახლეობიდან გერმანელები მარტო 8¹/₂ მილიონს შეადგენენ, 16 მილიონზე მეტი სლავები არიან (რომლებიც თავის მხრივ იყოფიან ჩეხებად, სლოვაკებად, ხორვატებად და ა. შ.). დანარჩენი რამდენიმე მილიონი მოდის იტალიელებზე, რუმინელებზე, ებრაელებზე და სხვ.⁴¹

აღნიშნავს რა ამ კეშმარიტ ფაქტს, ნ. ნიკოლაძე ერთგვარ ექსკურსს აკეთებს ამ ქვეყნის ახლობელი წარსულიდან (1848 წლის რევოლუციის წინ). როდესაც „...ამ არეულ-დარეულ ხალხების კრებაში“ ხელმძღვანელობდა გერმანელებს ეკირათ, რომლებიც ძალის გამოყენებით, არა გერმანელი ხალხების განათლების, ნიჭისა და უნარის გაფუჩკენისათვის ხელშეშლით ცდილობდნენ ეშვართათ ეს ქვეყანა და ებატონათ მასზე. მისი აზრით, ამ მეთოდმა არ გაამართლა თავისი თავი. ძალას სხვა ხალხების წინააღმდეგობა დაუპირისპირდა: ამის შედეგს კი წარმოადგენდა 1848 წლის რევოლუცია და ხალხის ძალის დატანების შედეგად მთავრობის დათმობაზე წასვლა და სხვადასხვა ხალხების თავისუფლების დაფუძნება. ვინაიდან სლავიანებს ჩამორჩენამ საშუალება არ მისცა აქტიური როლი შეესრულებინა, მათ ეს როლი უნგრელებს დაუთმესო.

აქ ნ. ნიკოლაძის მხედველობაში აქვს უნგრეთის რევოლუციის გამარჯვება, რომლის შედეგადაც ავსტრიის ჯარები განდევნილ იქნენ უნგრეთის ტერიტორიიდან და 1849 წლის 14 აპრილს უნგრეთი გამოცხადდა „თავისუფალ და დამოუკიდებელ ევროპულ სახელმწიფოდ“, ხოლო პაშაშურგთა დინასტია, როგორც ფიცის გამტეხი და მოღალატე, ამ ქვეყნის მიმართ კარგავდა ყოველგვარ ძალაუფლებას. მაგრამ ავსტრიის რეაქციას როდი სურდა ეცნო უნგრეთის დამოუკიდებლობა, როგორც სამართლიანად აღნიშნავს ნ. ნიკოლაძე, ავსტრიის მთავრობა ფარულად ემზადებოდა ამ რესპუბლიკისათვის მახვილის ჩასაცემად, თანაც ამხედრებდა მის წინააღმდეგ სლოვენებს და სხვა მეზობლებს.

⁴¹ ნ. ნიკოლაძე, ავსტრიის მდგომარეობა (ისტორიული მიმოხილვა). გაზ. „დროება“. 1870. № 23.

მართალია, ნ. ნიკოლაძე თავს იკავებს ამ ამბების დეტალების გადმოცემისაგან, მაგრამ იგი მაინც აღნიშნავს მის ზოგიერთ მომენტს. გეგრიტ ახსენებს იგი პრალის ამბებს, პრალის მოსახლეობისადმი ვინდიშგრეცის სისხლიან ანგარიშსწორებას, რევოლუციის დამარცხებას იტალიაში და რეაქციის მთელი ძალების უნგრეთის წინააღმდეგ დარაზმვას. აქვე იგი მიუთითებს უნგრელ რევოლუციონერთა მიერ ავსტრიის რეაქციის ჯარებისა და სლოვენთა რაზმების სასტიკ დამარცხებაზე⁴⁵.

„...ავსტრიის იმპერატორმა ჩვენ ხელმწიფეს თხოვა ხელის გამართვა“, — წერს ნ. ნიკოლაძე და ხაზგასმით აღნიშნავს ავსტრიის მთავრობის სამხედრო ღონისძიებათა აშკარა მარცხს უნგრეთის რესპუბლიკის წინააღმდეგ. რუსეთის ცარიზმმა ამჯერადაც შეასრულა ევროპის რეაქციის ბურჯის „საპატრონო როლი“. მან ყურადღოდ ავსტრიის იმპერატორს თხოვნა და უნგრელ რევოლუციონერთა წინააღმდეგ საბრძოლველად, როგორც სწორად აქვს აღნიშნული ნ. ნიკოლაძეს, გაგზავნა 100.000 კაცი პასკევიჩის სარდლობით.

ეხება რა უნგრეთის რესპუბლიკისა და ავსტრიის რეაქციის ბრძოლის ფინალურ აქტს (ე. ი. რუსეთის ჩარევს შემდეგ) და უნგრეთის დამარცხებას, ნ. ნიკოლაძე სამართლიანად უსვამს ხაზს რუსეთის გადამწყვეტ როლს უნგრეთის რესპუბლიკის განადგურებასა და მისი ლიკვიდაციის საქმეში. მაგრამ, სამწუხაროდ, იგი სრულებით არათერს ამბობს თვით უნგრეთის რესპუბლიკაში არსებული ვითარების, მისი შინაგანი სიმწიფეებისა და ომის შესახებ, თუ რა როლი შეასრულა მან ამ ახალგაზრდა რესპუბლიკის დამარცხებაში⁴⁶.

მართალია, ნ. ნიკოლაძე არ იძლევა ავსტრიის იმპერიის ტერიტორიაზე 1848—1849 წლების ამბების ანალიზს, მაგრამ ერთ ფაქტს მაინც მკაფიოდ უსვამს ხაზს. ეს ფაქტია რა საშინელი სიმხეცე და ბარბაროსობა, რომელიც ავსტრიის რეაქციამ ჩაიდინა დამარცხებულ უნგრელთა მიმართ. გამარჯვებულმა ავსტრიელებმა, — წერს იგი, — „...ბევრი გენერალი დახვრიტეს და ჩამოახრჩვეს, თუმცა ომის წესით, ტუსაღის მოკვლა და დასჯა ყოველგან დიდი ხანია აკრძალულია. ავსტრიამ თავისი გულის ჯავრი ამოიყარა, მოწინააღმდეგეები დასაჯა და ვენგრია, როგორც

⁴⁵ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, გაზ. „დროება“, 1870, № 23.

⁴⁶ თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ წერილში „კოშუთი და დეაი“ ნ. ნიკოლაძე უფრო ვრცლად საუბრობს უნგრეთის რევოლუციის, რევოლუციური მთავრობის საქმიანობის, რუსეთის ინტერვენციისა და უნგრელ რევოლუციონერთა დამარცხების შინაგან და საგარეო მიზეზთა შესახებ. კოშუთისა და დეაის საქმიანობისა და მსოფლმხედველობის გაშუქებით ნ. ნიკოლაძე მოკლედ იმ დაპირისპირებასაც ეხება, რასაც ადგილი ჰქონდა უნგრელ რევოლუციონერთა ბანაკში (ყურ. „მოამბე“, 1894, № 4, გვ. 146—151).

სხვა ქვეყნები. ხელახლავ თავის სრულ მმართველობის ქვეშ ჩაიგდო“⁴⁷
განოხილავს რა ავსტრიის იმპერიის განვითარებას 1848—1849 წლებში
რევოლუციის შემდეგ, ნ. ნიკოლაძე სავსებით გვერდს უვლის იმ
ცვლლებებს, რომელიც მოხდა ქვეყნის ეკონომიკაში და კლასობრივ
ძალთა განწყობაში 50-იან წლებში. აქ თავს იჩენს მისი მსოფლმხედვე-
ლობის საერთო ნაკლი, მის მიერ ამა თუ იმ ქვეყნის ცხოვრებაში ეკო-
ნომიკური ფაქტორის გადამწყვეტი როლის შეუფასებლობა. მისი ყუ-
რადღეობა ამჟამად იმპერიის პოლიტიკური ღონისძიებებისადმი მიპყრობი-
ლი, მაგრამ ამ ვითარებასაც იგი კლასობრივ ძალთა განწყობის დახა-
სიანობის გარეშე აშუქებს.

ნ. ნიკოლაძე დაკვირვების კარგ ალღოს ამჟღავნებს იმ ვითარების
ძირითადი შტრიხებისათვის ხაზის გახშვით, რომელიც შეიქმნა ავსტრია-
ში 1849—1867 წლების შუალედში. იგი სწორად აღნიშნავს, რომ ავს-
ტრიის „მმართველობას“ უნგრელებზე და სხვა ხალხებზე 1848—1849
წლებში მოპოვებული გამარჯვების მიუხედავად მაინც ვერ შეძლო თა-
ვი გაერთიანა შინაგანი წინააღმდეგობისათვის და „...ხეივანი წესი
გაემართა და ხელში ნამდვილი ძალა ჰკავებოდა“⁴⁸. იგი ამ სახელმწი-
ფოს უწოდებს ფაქტობრივ ძალის მქონე, არსებითად კი შინაგან წინა-
აღმდეგობათაგან არაქათვამოცლილ სახელმწიფოს, რომელსაც „...არც
ფული: ჰქონდა ხაზინაში, არც თავგანწირული მამულის დამცველები
ყავდა ჯარში; არც გონიერი და პატიოსანი უანგარო პირები მმართ-
ველობაში“⁴⁹.

მართალია, ნ. ნიკოლაძე არ არკვევს და ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ცდი-
ლიყო, ვერც მოახერხებდა დეტალურად გარკვეულიყო ამის მიზეზებ-
ზე, მაგრამ იგი მაინც მოუთითებს იმპერიის ამ უსუსური მდგომარეო-
ბის ზოგიერთ ანგარიშგასაწევე მიზეზებზე, ასეთ მიზეზად იგი სამართ-
ლიანად მიიჩნევს ეროვნული ჩაგვრისა და განათლების ჩახშობის იმ
პოლიტიკას, რომელსაც ატარებდნენ ავსტრიის მმართველები, რომლე-
ბიც ამის პარალელურად „...მართო დიდი გეარის და სულმდაბალ პი-
რებს ამალვებდა“...⁵⁰

ეროვნული საკითხი, მართალია, ერთ-ერთი ყველაზე მტკივნეული
და თავსატეხი საკითხი იყო ავსტრიაში. იგი შეადგენდა ამ სახელმწიფოს
„...პოლიტიკური ცხოვრების ღერძს, არსებობის საკითხს“. ბრძოლა გერ-
მანელ, მადიარულ, სლავურ და სხვა ხალხებს შორის ამ სახელმწიფოს
შიგნით ღრმა და დაუძლეველი იყო. იმპერიის გაბატონებულ კლასებს
და მმართველ წრეებს არ სურდათ და არც შეეძლოთ გადაეწყვიტათ

⁴⁷ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, გაზ. „დროება“, 1870, № 22

⁴⁸ იქვე.

⁴⁹ იქვე.

⁵⁰ იქვე.

ეროვნული საკითხი; გერმანელ და მადიარულ არისტოკრატიაში და ბურჟუაზიის არ შეეძლოთ ებატონათ ავსტრიაში სხვა ხალხების ჩაგვრის გარეშე. აქედან გამომდინარეობდა ის ღრმა ანტაგონიზმი, რომელიც თიშავდა ერთმანეთისაგან ამ იმპერიის სხვადასხვა ერებს და რომლის შედეგსაც წარმოადგენდა მისი შინაგანი სისუსტე და ეფემერულობა.

ამ შინაგანმა სისუსტემ, „აქილევის ქუსლით“ დაავადებამ მალე გამოავლინა თავისი თავი. ნ. ნიკოლაძე საკვებით მართალია, როდესაც საფრანგეთთან (1859 წელს) და პრუსიასთან (1866 წელს) ომში ავსტრიის სასტიკ დამარცხებას სწორედ ამ შინაგანი სისუსტით ხსნის.

აღნიშნულმა დამარცხებამ კიდევ უფრო გააძწავა ავსტრიის შინაგანი წინააღმდეგობები და კატასტროფის წინაშე დააყენა იგი. ავსტრიის გაბატონებულმა წრეებმა, კერძოდ მმართველმა ავსტრიულ-გერმანულმა ზედაფენამ, ასეთ ვითარებაში, ერთადერთ გამოსავლად მიიჩნია ქვეყნის მმართველობის რეორგანიზაცია, მადიარულ სამიწათმოქმედო არისტოკრატიასთან მორიგება, მისი მმართველობაში დაშვება და მისთვის სხვა ხალხების — სლავების, იტალიელების, რუმინების და ა. შ. ბატონობის სადავეების განაწილება. ასე აღმოცენდა ორნაწევრიანი — ორცენტრიანი იმპერია — ავსტრია-უნგრეთის დუალისტური იმპერია 1867 წელს.

ნ. ნიკოლაძეს სწორი წარმოდგენა აქვს 1867 წლის რეორგანიზაციის აქტზე და იმ გამაპირობებელ ფაქტორებზე, რომელმაც იმპერიის მმართველი ზედაფენა მიიყვანა აღნიშნული რეორგანიზაცია გადამწყვეტილებამდე. მაგრამ იგი იმასაც კარგად ხედავს, რომ ეს რეორგანიზაცია უბრალო პალიატიური ზომა იყო და არა პანაცეა, რომ მან ოდნავადაც ვერ შეასუსტა ამ იმპერიის შინაგანი წინააღმდეგობები და ვერ შექმნა ნიდაგი მისი განმტკიცებისათვის.

ნ. ნიკოლაძე სწორად აღნიშნავს, რომ 1867 წლის რეორგანიზაციამ და ცისლაიტანისა და ტრანსლაიტანის დუალიზმის აღმოცენებამ ბოლო ვერ მოუღო ეროვნულ შუღლს ამ სახელმწიფოს შიგნით: უნგრელები ცდილობენ სლოვენების და გალიციელების დამონებას, გერმანელები — ჩეხებისა და იტალიელებისა. აღნიშნული ხალხები კი ცდილობენ წინ წამოწეცას და მათი ბატონობისაგან განთავისუფლებას, ჩეხები ენერგიულად იბრძვიან საკუთარი მმართველობისათვის, გერმანელები კი ეწინააღმდეგებიან ამას. გერმანელები ხელოვნურად აქეზებენ სლოვენებს უნგრელების წინააღმდეგ და ა. შ. ერთი სიტყვით, — დაასკვნას იგი, — ავსტრიაში ძველებური მდგომარეობაა, ავსტრიის მმართველობა და ხალხი იქ ისევ ურთიერთ ბრძოლაშია⁵¹.

⁵¹ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერ., გაზ. „დროება“, 1870, № 23.

ასე წერდა დუალისტური იმპერიის ისტორიული განვითარებისა და აწმყოს შესახებ ნ. ნიკოლაძე 1870 წელს, როდესაც ევროპაში საფრანგეთ-ბრუსელის ომის სუნი ტრალედა. მის შემდეგ ბევრი რამ შეიცვალა საერთაშორისო ურთიერთობასა და ევროპის სახელმწიფოთა პოლიტიკურ ურთიერთობათა სისტემაში. მაგრამ არსებითად არაფერი არ შეცვლილა დუალისტურ იმპერიაში. ნ. ნიკოლაძის მიერ 1870 წელს დახატული სურათი. უცვლელი იყო XIX ს. მიწურულშიაც. ავსტრია-უნგრეთის დუალისტური იმპერია მაშინაც „ავადმყოფ ადამიანს“. შინაგანი უკუერებელი სენით შეპყრობილ, არამყარ პოლიტიკურ სხეულს წარმოადგენდა.

ამიტომ გასაკვირი არაა, თუ 1895 წელს ერთ-ერთ თავის წერილში ნ. ნიკოლაძე ისევ უბრუნდება აღნიშნულ თემას და ისეთსავე შეფასებას აძლევს ამ დუალისტურ იმპერიას, როგორიც მისცა მას 1870 წელს.

მიმართავს რა ბატონან შედარებას, ავსტრია-უნგრეთის დუალისტურ იმპერიას იგი ბაბილონის გოდოლს უწოდებს. ყველა მისი მეზობელი ქვეყანა წინ მიდის, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — ეს ქვეყანა კი თავის ალაგას დგას და თავისთავს ან თავის მკვიდრს ებრძვის. „მთელი მისი ძალა და ენერგია, მისი უმჯობეს შვილების გონება და მოაზრება მარტო შინაგან ბრძოლაში ილევა... ტომთა შორის ბრძოლა ავსტრია-უნგრეთში ყველას აუძლურებს და თავპირს ამტვრევს. აქ სხვადასხვა ერის ღონე ერთიმეორის წინააღმდეგ მიმართული, ერთმანეთს აუქმებს“⁵².

ავსტრია-უნგრეთში გამეფებულ საურთიერთო ბრძოლაში ნ. ნიკოლაძე, ცხადია, მარტოდ ეროვნულ ბრძოლას, ამ იმპერიაში შემავალ სხვადასხვა ერთა ურთიერთბრძოლას გულისხმობს და ხაზს უსვამს მის მეტად ღრმა და იმპერიის მთლიანობისათვის საშიშ ხასიათს. სხვა წინააღმდეგობათა შესახებ, კერძოდ მთლიანად სახელმწიფოში და მასში შემავალ ეროვნულ ერთეულთა შიგნით ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ნიადაგზე არსებულ კლასობრივ ბრძოლაზე, იგი არც წინათ და არც ამ წერილში არაფერს ამბობს. აქედან იმის დასკვნა, თითქოს იგი ასეთ ბრძოლას ვერ ხედავდა და მას ანგარიშს არ უწევდა, რა თქმა უნდა, სწორი არაა. ნ. ნიკოლაძის მსოფლმხედველობაში კლასობრივი ბრძოლის საკითხს გარკვეული ადგილი უჭირავს საფრანგეთის ისტორიის მაგალითზე. ჩვენ უკვე გვქონდა შესაძლებლობა აღგვენიშნა, რომ ნ. ნიკოლაძე ხედავს კლასების არსებობას, კლასობრივ ბრძოლას და მას თავისებურ შეფასებას აძლევს.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ნ. ნიკოლაძემ შეგნებულად დატოვა ყურადღების გარეშე ავსტრია-უნგრეთის იმპერიის სხვა წინააღმდეგობანი,

⁵² ნ. ნიკოლაძე, წასული წელიწადი (უცხ. მიმოხილვა), ჟურ. „მოამბე“, 1895, № 1, გვ. 123—124.

კერძოდ, კლასობრივი ბრძოლა, რათა თავისი ყურადღება განსაკუთრებით გაემჯვილებინა ეროვნულ შუღლსა და ბრძოლაზე, რომელიც ამ სახელმწიფოს პოლიტიკური ცხოვრების ღერძს წარმოადგენდა და ეჩვენებინა ის ძირითადი და ნიშანდობლივი, რითაც ეს სახელმწიფო განსხვავდებოდა ევროპის სხვა დიდ სახელმწიფოთაგან.

საინტერესოა, რომ დუალისტური იმპერიის ამ მდგომარეობიდან ნ. ნიკოლაძე მისი დაშლის გარდუვალობას უახლოეს მომავალში. მისი საკმაოდ გონებამახვილური ვარაუდით, ამ იმპერიის დაშლის შემთხვევაში გერმანელებით დასახლებული ტერიტორია გერმანიის იმპერიის ხელში გადავიდოდა, სლავების მიწებს რუსეთი დაეუფლებოდა. იტალია მიიღებდა იტალიელებით დასახლებულ ნაწილს, ხოლო უნგრეთი დარჩებოდა თავისთავად ამ დიდ მეზობლებს შორის, როგორც აღმოსავლეთით ბელგია ან შვეიცარია⁵³.

ისტორიამ თუმცა გაამართლა ნ. ნიკოლაძის ვარაუდი ავსტრია-უნგრეთის დუალისტური იმპერიის დაშლის შესახებ, მაგრამ ეს დაშლა არც ისე უახლოეს მომავალში მომხდარა, როგორც იგი ვარაუდობდა. ეს იმპერია დაიშალა იმ გამანადგურებელი დარტყმის შედეგად, რაც მას პირველმა მსოფლიო ომმა მიაყენა, თუმცა სულ სხვა შედეგით, ვიდრე ნ. ნიკოლაძეს ეგონა. გერმანულმა ნაწილმა ავსტრიის დამოუკიდებელი სახელმწიფო წარმოშვა, სლავმა ხალხებმა ჩეხოსლოვაკიისა და იუგოსლავიის დამოუკიდებელ სახელმწიფოებს ჩაუყარეს საფუძველი (ნაწილობრივ პოლონეთის სახელმწიფოს შექმნასაც), ჯანაზრენიც იტალიას და რუმინეთს ერგოთ წილად.

წერილში „კოშუთი და დეაკი“ ნ. ნიკოლაძემ უნგრეთის პოლიტიკური ცხოვრების ფონზე გააშუქა ამ ქვეყნის ორი გამოჩენილი პოლიტიკური მოღვაწის ცხოვრება და მოღვაწეობა.

ნ. ნიკოლაძის მიერ უნგრეთის ისტორიული პროცესის, კოშუთის და დეაკის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის გაშუქება 1848—1849 წლების რევოლუციის ფონზე და მის შემდეგ, შემთხვევით ხასიათს არ ატარებდა. ნ. ნიკოლაძე ზომ თავისი ქვეყნის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ერთ-ერთი მედროშე იყო XIX საუკუნის 70—80-იან წლებში. ახალი მსოფლიო ისტორიიდან იგი ხომ ძირითადად ისეთ ამბებზე მოუთხრობდა ქართველ მკითხველს, ისეთ მოვლენებზე და მოღვაწეთა საქმიანობაზე აძლევდა წარმოდგენას, რომელიც მასში პატრიოტულ სულიანკვეთებას, სამართლიანი საქმისადმი სიყვარულის გრძნობას და მჩაგვრელებთანადმი ზიზღის გრძნობას აღვივებდა. ამ მხრივ უნგრეთის ისტორიას და ამ ქვეყნის საუკეთესო პატრიოტი შვილებს ცხოვრებას,

⁵³ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, „მომავლ“, 1895, № 1, გვ. 124.

როგორც სამართლიანად აღნიშნავს თვით ნ. ნიკოლაძე, — ბევრი საერთო ჰქონდა საქართველოს წარსულთან და მის მოწინავე შვილებს ბელთან.

„როგორც ინგლისელი, ფრანგი, ან სხვა ცდილობს თავისი ქვეყნის სასარგებლო რამ გამოაქვლიოს კოშუთის წარსულში, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — ისე ქართველმა საქართველოსათვის გამოსადეგი რამ უნდა ეძიოს შიგ და არა სხვებისათვის“⁵⁴.

მოყვანილი პატარა ამონაწერი თავისთავად მეტყველებს ყველგან. იგი ნათელყოფს, თუ რა გულრღვივილი აწუხებდა, „რა ნექტარით იყო ნაჩვენებ“ ჩვენი გამოჩენილი თანამემამულე, რა პოლიტსაგანმანათლებლო მიზანი ჰქონდა დასახული მას ამ წერილის დაწერას, რა სურდა ამოეკითხა ქართველ მკითხველს უნგრელი ხალხის თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის გამოჩენილი მეზობლობის კოშუთის სასახლო მოღვაწეობის მატეანედა.

თავის ვრცელ მიმოხილვას — კოშუთი და დეაკი — ნ. ნიკოლაძე იმ მრავალრიცხოვანი ნეკროლოგების შინაარსის ანალიზით იწყებს, რომელთა კოშუთის გარდაცვალებასთან დაკავშირებით უნგრელი ხალხს ამ გამოჩენილ პატრიოტს მიუძღვნეს ევროპის ქვეყნების გაზეთებმა და ჟურნალებმა „The times“, „Le temps“ და სხვ., თვით საქართველოს ჟურნალ-გაზეთებსაც არ ტოვებს იგი მხედველობას გარეშე და „კვალის“ ნეკროლოგის მოკლე შინაარსზედაც ჩერდება.

ინგლისური გაზეთი „The times“-ი პირველ რიგში ყურადღებას აქცევს იმას, რომ კოშუთმა, თითქოს, ინგლისს უირიმის ომში შეატოვნინა: მისი ბრალი იყო ინგლისსა და რუსეთს შორის ბრძოლა, არც ერთ უცხოელს არასოდეს არა ჰქონია ინგლისს ერზე იმოდენა გავლენა, რამდენიც კოშუთმა იქონია-ო. ფრანგული გაზეთი „Le temps“-ი განსაკუთრებით იმას აღნიშნავს, რომ თუმცა კოშუთს ესლანდელი უნგრეთის წყობილება და მთავრობა არაფრად ეპიტნავენოდა, მისი წინააღმდეგობა მაინც არ სურდაო და სხვ.⁵⁵

ნ. ნიკოლაძე მახვილგონიერად და ირონიით აღნიშნავს, რომ საზღვარგარეთ სხვათაშორის გაიხსენეს კოშუთი გარდაცვალებასთან დაკავშირებით, ისიც როგორც წარსულის ლანდი, შორეული წარსულის მოგონება, როგორც დრომოკმეული მოხუცი, რომლის მთელი მოღვაწეობა წარსულს ეკუთვნოდა და არა აწმყოს. „ბაბუა კოშუთის სიკვდილმა უცხოეთს მოაგონა 1848—1849 წლების შფოთიანი დრო, მოაგონა ძველი იმედები, სიხარული და აღტაცება“, მაგრამ ეს, ნ. ნიკოლაძის თქმით, ბედნიერი წარსული „...მოახსენიეს სწორედ იმავე გრძნობით, როგო-

⁵⁴ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, ჟურ. „მომავალი“, 1894, № 4, გვ. 134.

⁵⁵ იქვე, გვ. 132.

რითაც კაცი თავის სიყმაწვილეს, დაუბრუნებელ სიყმაწვილეს იგონებს და შეჰხარის⁵⁶.

ნ. ნიკოლაძე დასავლეთის პრესას და კოშუთის ნეკროლოგთა ავტორებს იმაშიც დებს ბრალს, რომ ისინი კოშუთის მოღვაწეობას აშუქებენ აბსტრაქციულად, ლირიული მიდგომით და არა სალი მსჯელობის საფუძველზე. ისინი, მისი აზრით, მარტო კოშუთს ხედავენ და არა ხალხს და იმ ამბებს, რომელთანაც მას საქმე ჰქონდა⁵⁷.

წარსულის განხილვა აწმყოს მოსაგვარებლად, გამოცდილებას შესასწავლად და მომავლის გზების გასარკვევად, ისტორიული პიროვნების ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესწავლა ხალხის ცხოვრებისა და შესატყვის ამბებთან მჭიდრო კავშირში, წარსულის შესახებ რეალური დასკვნების გამოტანა სალი მსჯელობის საფუძველზე, აი რა მოწინავე და პროგრესულ შეხედულებებს აწვითარებს ნ. ნიკოლაძე მოყვანულ ამონაწერებში. როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ნ. ნიკოლაძემ მასში ჩამოაყალიბა თავისი მსოფლმხედველობა ისტორიის კანონზომიერებაზე და მნიშვნელოვანი ნაბიჯი გადადგა ისტორიის მატერიალისტური გაგებისაკენ.

მოკლედ ეხება რა 1848—1849 წლების ამბებს, კერძოდ, უნგრეთის რევოლუციის მიმდინარეობას, ნ. ნიკოლაძე წინა პლანზე აყენებს ფერენც დეაკს, ლაიოშ კოშუთს და არკვევს მათ მსგავსება-განსხვავებას. მისი აზრით, ამ ორ გამოჩენილ უნგრელს შორის საშინაო პოლიტიკის საკითხებში განსხვავება არ არსებობდა. ორივე საკუთრებას ემსახურებოდა, „სურდათ მამულის სიკეთე და ბედნიერება, ორივეს უნდოდა უნგრეთში დაეარსებია თავისუფლება, თანასწორობა, სამართლიანობა“. მათი განსხვავების წყარო იყო საგარეო ურთიერთობის ზღერო. დეაკი, მისი თქმით, თვითმმართველობისა და ავსტრიაშთან უნიის მომხრე იყო, კოშუთი კი — უნგრეთის სრული დამოუკიდებლობის და იქ დემოკრატიული რესპუბლიკის დამყარებისა⁵⁸.

1849—1867 წლების ისტორიული მონაკვეთის რეტროსპექტული მიმოხილვისას ნ. ნიკოლაძე კოშუთის მიმართ ერთგვარი საყვედურის კილოთი აღნიშნავს, რომ ნაპოლეონ მესამემ (1859 წ.) და ბისმარკმა (1866 წ.) კოშუთის ავტორიტეტი გამოიყენეს, მას დახმარება აღუთქვეს და ეს დაპირება არ შეასრულეს, რომ თვით კოშუთმა ჭეროვნად ვერ გამოიყენა საფრანგეთ-ავსტრიის და პრუსია-ავსტრიის ომებით შექმნილი ვითარება და ვერ მოახერხა უნგრელთა აჯანყების მოწყობა. თუმცა

⁵⁶ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, ეურ. „მოამბე“, 1894, № 4, გვ. 134—135.

⁵⁷ იქვე.

⁵⁸ იქვე.

ამასთან ერთად დასძენს, რომ დეაკის პარტიამ მხარი არ დაუჭირა მას აღნიშნული განზრახვის რეალიზაციაში⁵⁹.

„1867 წლის კომპრომისი“ დეაკმა მოიწონა, მისმა მომხრეებმა უნგრეთის მთავრობასა და პარლამენტში მიიღეს მოწაწილეობა. რაც შეეხება კომშუთს და მის მომხრეებს, მათ დაემეს ეს გარიგება, შეინარჩუნეს ძველი პოზიციები და ისევ განაგრძეს ბრძოლა საქშობლოს. სრული დამოუკიდებლობისათვის⁶⁰.

ეხება რა „1867 წლის კომპრომისის“ შემდეგ უნგრეთში შექმნილ მდგომარეობას, ნ. ნიკოლაძე აღნიშნავს იმ ღონისძიებათა დიდი ნაწილის მოწონებას ხალხის მიერ, რომელიც იქ გატარდა. მისი შეხედულებით, „...მორიგების სიკეთე“ დაეტყო ამ ქვეყნის მატერიალურ და ზნეობრივ ცხოვრებას, თუმცა აღნიშნულმა მორიგებამ უფრო მეტი ნაყოფი მოუტანა მის საგარეო საქმეებს, დიპლომატიის დარგს, გააღიდა რა მისი გავლენა ევროპის საქმეებში⁶¹.

მოყვანილიდან და შემდგომი მსჯელობიდან ცხადი ხდება, რომ ნ. ნიკოლაძე ძირითადად მხარს უჭერს უნგრეთში შექმნილ ახალ ვითარებას და ამართლებს დეაკის მომხრეებს ახალი კურსისადმი მხარდაჭერისათვის. მას კანონზომიერად მიაჩნია თვით კომშუთის მომხრეთა დიდ ნაწილის გაღასვლა კომპრომისის მომხრეთა მხარეზე და, ამგვარად, მათგან ქვეყნის სრული დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაზე ხელის აღება. მაგრამ იგი ორ შენიშვნას აკეთებს, რომლითაც ექვის ქვეშ აყენებს უნგრეთის ახალი ვითარების კეთილსახურველ ხასიათს: 1) მისი აზრით, „ეს დიდი წარჩინებული მდგომარეობა...“ სრულიადაც არ შეუფერებოდა უნგრეთის ნამდვილ ძალას; 2) ამ ქვეყნის სხეულში ისევ ზის „მკაშელი“, რომელიც ადრე თუ გვიან უსათუოდ გაუთხრის მას სამაჩეს. ასეთ მატლად მას მიაჩნია სლავების ჩავერა, მათთან ქიშპობა, ე. ი. ეროვნული ჩავერის პოლიტიკის შენარჩუნება⁶².

ჩვენ არ შეგვიძლია სავსებით გავიზიაროთ ნ. ნიკოლაძის მიერ გამოთქმული მოსაზრება იმ რეფორმების ხასიათისა და ვითარების შესახებ, რომელიც შეიქმნა უნგრეთში 1867 წლის გარიგების შედეგად. იგი აღნიშნავს, რომ ხალხის უმრავლესობამ მოიწონა ეს გარიგება და მისი შედეგებიცო, რომ კომშუთის მომხრეთა დიდი ნაწილიც დეაკის მხარეზე გადავიდაო. მაგრამ საქმე არც ისე იდილიურად იყო, როგორც ეს ნ. ნიკოლაძეს ჰგონია. ჩვენ ვერ გავიზიარებთ ნ. ნიკოლაძის სიმპათიას დეაკის მიმართ, რომელმაც ცნო „უნია“ ავსტრიასთან და შემდგომ ბრძოლაზე ქვეყნის სრული დამოუკიდებლობისა და დემოკრატიუ-

⁵⁹ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, ჟურ. „მოამბე“, 1894, № 4, გვ. 157.

⁶⁰ იქვე, გვ. 157.

⁶¹ იქვე, გვ. 157—158.

⁶² იქვე.

ლი გადამხალისებისათვის ხელი აიღო. ჯერაც არ გამოხატავდა უნგრელი ხალხის დიდი ნაწილის ეროვნულ და სოციალურ მისწრაფებებს და მასთან შედარებით კოშუთი, რასაკვირველია, ნამდვილი ეროვნული გმირი იყო. ამასთან ერთად, უნგრეთში, როგორც თვითონ აღნიშნავს, დარჩა ეროვნული ჩაგვრა და ერთა შუღლი, ასე რომ იმ არაუნგრელ ხალხებს, რომლებიც დარჩნენ უნგრელ მაგნატთა მონობისა და ეროვნული ჩაგვრის უღლის ქვეშ, არ შეეძლოთ მოსწონებოდნენ და არც მოუწონებიათ ახალი ვითარება. მეორე, ამ სახელმწიფოში ისევ დარჩა მძაფრი ბრძოლა ავსტრიასთან უნიის მომხრეებსა და კოშუთის მომხრეებს შორის, რომლებიც ისევ სრული თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის იბრძოდნენ. ეს ბრძოლა თავს იჩენდა პარლამენტშიც და მის გარეთაც. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ მთელი ძალაუფლება უნგრეთში მადიარულმა სამაწათმოქმედო არისტოკრატამ ჩაიკაფა ზელში, რომელიც ატარებდა არა მარტო ეროვნული ჩაგვრის ძველ პოლიტიკას, არამედ კლასობრივი ჩაგვრისა და ექსპლოატაციის პოლიტიკასაც, რის შესახებაც ნ. ნიკოლაძე არაფერს არ ამბობს. ამ სახელმწიფოში ეროვნული ჩაგვრა სლავი ხალხებისა, რუმინელებისა და სხვა ხალხებისა უშუალოდ გადამსაკველი იყო მოსახლეობის დიდი უმრავლესობის — უნგრელების და არაუნგრელების მშრომელი მასის კლასობრივ ჩაგვრასთან და ექსპლოატაციასთან. მართალია, კოშუთი და მისი მომხრეები სოციალიზმის მომხრეები არ იყვნენ, მაგრამ ისინი ქვეყნის შემდგომ დემოკრატიულ გარდაქმნას უჭერდნენ მხარს. მით უფრო, რომ მონარქიის მტრების და ბურჟუაზიული რესპუბლიკის მომხრეები იყვნენ. აღნიშნული მომენტების გაუთვალისწინებლად, ამ მომენტებისათვის ხალხის გასამის გარეშე ჩვენ, რასაკვირველია, შეგვიძლია ვიქონიოთ სრული წარმოდგენა დუალისტური იმპერიის იმ ნახევარზე, რომელსაც უნგრეთი ან ტრანსლაიტანი ეწოდებოდა.

ნარკვევის დასასრულს ნ. ნიკოლაძე ჯეროვან შეფასებას აძლევს ემიგრაციაში მყოფ კოშუთს, რომელმაც შეინარჩუნა თავისი ამაღლებული იდეალები და პრინციპები, რომელზედაც არასოდეს ხელი არ აუღია თავისი სამშობლოს სრული თავისუფლებისათვის. უნგრეთის დემოკრატიული რესპუბლიკისათვის ბრძოლაზე.

თავისი მამაცობისათვის, რწმენისადმი ერთგულებისა და სამშობლოს უზომო სიყვარულისათვის, სამართლიანად დაასკვნის ნ. ნიკოლაძე — მთელმა პროგრესულმა კაცობრიობამ პატივი სცა კოშუთის ხსოვნას...⁶³.

⁶³ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, ჟურ. „მოამბე“, 1894, № 4, გვ. 159.

თავი მეოთხე

5. ნიკოლაჟე აღმოსავლეთის საკითხის შესახებ

„აღმოსავლეთის საკითხი“ საერთაშორისო ურთიერთობათა და ევროპული დიპლომატიის ერთ-ერთ ყველაზე მწვავე და თავსატეხ საკითხს წარმოადგენდა. ასეთი იყო იგი თავისი აღმოცენების დღიდან პირველ მსოფლიო იმპერიალისტურ ომამდე, იმ ომამდე, რომელიც ნაწილობრივ თვით ამ საკითხის მორიგი გამწვავების ლოგიკურ შედეგს წარმოადგენდა. იგი აღმოცენდა XVIII საუკუნის დასასრულისათვის, როდესაც თურქეთის იმპერიის შინაგანმა დაცემამ და რღვევამ ეს სახელმწიფო ევროპის დიდი სახელმწიფოების — მეფის რუსეთის, ავსტრიის, ინგლისისა და საფრანგეთის დაინტერესებისა და დაყოფის ობიექტად აქცია. თურქეთის იმპერიის და მისი სამფლობელოების მომავალი ბედი, ამ იმპერიის სრული დაშლის შემთხვევაში მისი „მემკვიდრეობის“ განაწილების საკითხი, აი რა იყო აღმოსავლეთის საკითხის აღფა და ომევა, მისი ფოკუსი და დედაარსი.

ევროპის დიდ სახელმწიფოებს ურთიერთსაწინააღმდეგო ინტერესები და მისწრაფებები ამოქმედებდათ თურქეთის, მისი სამფლობელოებისა და მათი მომავალი ბედის საკითხში. განხეთქილების ან პარსის ეაშლის როლს დიდ სახელმწიფოთა შორის ევროპული თურქეთი ან თურქეთის ევროპული სამფლობელოები წარმოადგენდა.

მეფის რუსეთი იბრძოდა შავი ზღვის სრუტეების — ბოსფორსა და დარდანელზე, ამ სრუტეების ზონასა და კონსტანტინოპოლზე კონტროლისათვის. ეს მას საშუალებას მისცემდა თავისი გავლენის ქვეშ მოექცია მთელი ბალკანეთის ნახევარკუნძული და შავი ზღვის ბუნებრივი გასაღების დაუფლებით მიეღო ხმელთაშუა ზღვის აუზში თავისუფალი გასვლის შესაძლებლობა. ავსტრიის ჰაბსბურგთა მონარქია, თავის მხრივ, ცდილობდა გაფართოებულიყო თურქეთის ხარჯზე, ხელთ ეგდო მისი სამფლობელოების უდიდესი ნაწილი ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე და მით გაბატონებულიყო ბალკანეთის სლავ და არასლავ ქრისტიან ხალხებზე. ინგლისსა და საფრანგეთს ეკონომიკური სავაჭრო, პოლიტიკური და სამხედრო-სტრატეგიული მოტივები ამოქმედებდათ თურქეთის იმპერიის მიმართ. მართალია, ისინი ურთიერთის დაუძინე-

ბელი მეტოქენი იყვნენ ამ საკითხში, მაგრამ ეს არ უქმნიდა მათ დაბრკოლებას ხელი შეეშალათ მეფის რუსეთისა და ავსტრიის, პირველ რიგში კი, მეფის რუსეთის დაპყრობითი გეგმისათვის თურქეთის მიმართ და ფორმალურად დაეცვათ დაუძლურებული, „ავადმყოფ ადამიანად“ ქცეული თურქეთის იმპერიის მთლიანობისა და ხელშეუხებლობის პრინციპი. ეს ოდნავადაც არ გამოირიცხავდა ამ სახელმწიფოთა აგრესიას თურქეთის წინააღმდეგ, აგრესიას ეკონომიკურს, სავაჭროს. პოლიტიკურსა და ფინანსურსაც ცოტა უფრო გვიან.

ევროპის აღნიშნულ დიდ სახელმწიფოთა დიამეტრალურად ურთიერთსაწინააღმდეგო მიზნებმა და მისწრაფებებმა თურქეთის იმპერიისა და მისი ევროპული სამფლობელოებისადმი, აღმოსავლეთის საკითხს, კ. მარქსის და ფ. ენგელსის გამოთქმა რომ ვიხმართ, „მარადიული თავსატეხის საკითხის“ ხასიათი მისცა და იგი ევროპის სახელმწიფოთა საგარეო პოლიტიკისა და დიპლომატიის ფოკუსად აქცია.

აღმოსავლეთის საკითხის არსის ამომწურავი ანალიზი მოგვეცეს კ. მარქსმა და ფ. ენგელსმა. მათ ხაზგასმით აღნიშნეს მისი მწვავე ხასიათი და მზის სინათლეზე გამოიტანეს ის მოტივები, რომლებითაც განპირობებული იყო ეს სიმწვავე. კ. მარქსი და ფ. ენგელსი აღმოსავლეთის საკითხს განიხილავდნენ ევროპაში რევოლუციურ მოძრაობასთან მჭიდრო კავშირში. აღმოსავლეთის საკითხის ასე თუ ისე, ამა თუ იმ ქვეყნის სასარგებლოდ გადაწყვეტა, მათი აზრით. უშუალო გავლენას მოახდენდა ევროპის რევოლუციის აწმყოზე და მის პერსპექტივებზე.

„მუდამ, როგორც კი დროებით დაცხრება რევოლუციური ქარიშხალი, — წერდნენ კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, — ერთი და იგივე საკითხი აუცილებლად კვლავ ამოტივტივდება ზედაპირზე, ეს არის მარადიული აღმოსავლეთის საკითხი“.¹

კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის მართებული შეფასებით, აღმოსავლეთის საკითხი მოიცავდა ახლო აღმოსავლეთის გეოგრაფიული რეგიონის ეკონომიკურ, პოლიტიკურსა და სამხედრო-სტრატეგიული პრობლემების კომპლექსს; უფრო ზუსტად რომ გამოვხატოთ. მის ობიექტს „ევროპული ლეგიტიმიზმის მტკიცეული ადგილი“, ოტომანთა იმპერია წარმოადგენდა. აღმოსავლეთის საკითხის ღერძად და დაინტერესებულ სახელმწიფოთა შეხლა-შემოხლის მთავარ ობიექტად ისინი მიიჩნევდნენ ევროპულ თურქეთს, ე. ი. ბალკანეთის ნახევარკუნძულს. „განხეთქილებით ნამდვილ ვაშლს წარმოადგენს ევროპული თურქეთი. დიდი ნახევარკუნძულის სავისა და ღუნის სამხრეთით“, წერდნენ ისინი.

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Британская политика—Турция, Соч. т. 9, гл. 3.

კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის შეხედულებით, ევროპული თურქეთის „მიკრო რაიონი“. რომელიც მოიცავდა ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეებს, სათანადო მომიჯნავე ტერიტორიებით, და ქალაქ კონსტანტინოპოლს. წარმოადგენდა ინგლისის, საფრანგეთის, მეფის რუსეთისა და ავსტრიის განსაკუთრებული დაინტერესებისა და შეჯახების მთავარ ობიექტს. მაშასადამე, იგი იყო აღმოსავლეთის საკითხის ფოკუსი. მისი გასაღები. ალფა და ომეგა. „ოქროს გასაღები“ შავი ზღვის სრუტეების სახით კონსტანტინოპოლთან ერთად ყველას სურდა ხელოვნად, ამაზე დაობდნენ და ხშირად კიდევაც ომობდნენ ².

ნ. ნიკოლაძე კარგად ფრკვევა აღმოსავლეთის საკითხის სირთულეში და მას დიდ ონაღართა ქიშპობის მნიშვნელოვან ობიექტად თვლის. ამიტომ არის, რომ იგი სერიოზულ ყურადღებას აქცევს ამ თავსატეხი საკითხის გაშუქებას და არ კმაყოფილდება რა მასთან კავშირში მყოფ ამბებზე სუბალტალურად, მკითხველ საზოგადოებას მოუთხოვრებს იმას შესახებაც. თუ რა ნიადაგზე აღმოცენდა აღნიშნული საკითხი, რა იყო მისი ღერძი და დაინტერესებულ სახელმწიფოთა მამოძრავებელი მოტივები.

აღმოსავლეთის საკითხის რთულ კომპლექსს ნ. ნიკოლაძემ მიუძღვნა ათეული კორესპონდენცია, წერილი და ნარკვევი, რომლებიც დროგამოშუაებით ქვეყნდებოდა ქართულ და რუსულ პერიოდულ ორგანოებში. იოგორც თბილისში ისე პეტერბურგში. აღმოსავლეთის საკითხის ნიადაგზე აღმოცენებული ყოველი გართულება საბაბს აძლევდა მას, სერიოზული ყურადღება მიექცია ამ საკითხისათვის და თავისი მახვილი კალმისა და მძლავრი გონების წყალობით საინტერესო ცნობები მიუწოდებდა მკითხველისათვის.

აღმოსავლეთის საკითხის რთული პერიპეტეიის გაშუქების დროს ნ. ნიკოლაძემ სერიოზული ყურადღება მიაქცია ოტომანის თურქეთის შინაგან ვითარებას, იმ ვითარებას, რომელმაც იგი „ავადმყოფ ადამიანად“ აქცია.

აველა წერილში, რომელშიც თურქეთის იმპერიის საშინაო ვითარებას ეხება, ნ. ნიკოლაძე აღნიშნავს ამ სახელმწიფოს მკვეთრ ჩამორჩენილობას, ამ „ავადმყოფი ადამიანის“ განსაკუთრებული სენით დაავადებას და იქ გამეფებული ტირანიისა და თვითნებობის შედეგად ქრისტიანი ხალხებისა და სხვა არაქრისტიანი მოსახლეობის მძიმე მდგომარეობას.

მართალია, ნ. ნიკოლაძე არ იძლევა იმ მიზეზთა ანალიზს, რომელმაც გამოიწვია თურქეთის იმპერიის „ავადმყოფი ადამიანად“ ქცევა, მაგრამ იგი კონკრეტული მონაცემებით ავლენს მისი მოსახლეობის მძიმე

² К. Маркс и Ф. Энгельс, Британская политика — Турция. Соч. т. 9, гл. 9.

მე საცხოვრებო პირობებს და უუფლებობას. იგი ამავე დროს ხაზს უსვამს ძირეული მკურნალობის აუცილებლობას, ურომლისოდაც შეუძლებელია ამ ქვეყნის გარდაქმნა. იგი ფიქრობს, რომ თვით თურქეთში არ არსებობს ისეთი ძალები, რომელთაც შეეძლოთ ასეთი რადიკალური მკურნალობის ჩატარება. ამიტომ მას საჭიროდ მიაჩნია ევროპული დიპლომატიის ჩარევა სათანადო რეფორმების ჩასატარებლად და მდგომარეობის გამოსასწორებლად. თუ რა ხასიათის უნდა ყოფილიყო ეს ჩარევა, რაში უნდა გამოხატულიყო დანტისტის მიერ თურქეთის დაჩირქებული კბილის ამოღება, ამის შესახებ იგი კონკრეტულად არაფერს ამბობს.³

კორესპონდენციაში „სხვათა შორის“, რომელიც სტამბოლიდანაა გამოჯავნილი, ნ. ნიკოლაძე მკითხველის ყურადღებას მიაქცევს თურქეთში: გაბატონებული ტირანიისა და უმსგავსეობის ერთ მხარეზე, სახელდობრ იქაური პრესის სრულ უუფლებობაზე, მასზე სასტიკი ცენზურის დაწესებაზე. იგი სამართლიანად აღნიშნავს, რომ თურქეთის პრესას ეკრძალება წეროს რაიმე ხალხის გაკირვებაზე, მმართველობის ნაქოვანებებზე, წარსულის უხეირობაზე, მომავლის უიმედობაზე და სხვა მისთანებზე, რომ მისთვის მხოლოდ ერთი გზა არის ხსნილი. დადებითად გააშუქოს სასახლის, სულთნის, დიდი ვაზირის ცხოვრება, აღლუმ-ცერემონიები და ა. შ.⁴

ნ. ნიკოლაძე კარგად იცის, რომ ყოველი სულთანი („ხვანთქარი“, როგორც თვითონ უწოდებს, ვ. დ.) მხოლოდ და მხოლოდ დესპოტი ხელისუფალია და მეტი არაფერი. ავი იქნება იგი თუ კარგი, სულ ერთია, მაინც ავტოკრატი იმეფებს, ხალხს კვლავინდებურად აბუჩად აიგდებს და ძეგლებურად დაჩაგრავს.⁵ აქედან ის დაასკვნის, რომ საჭიროა სულთანების ხელისუფლების სავსებით დამხობა, მმართველობის არსებული სისტემის შეცვლა და რადიკალური გადახალისება, რომ მის შედეგად თვით ხალხის მდგომარეობაც შეიცვალოს. მაგრამ თუ რაში უნდა გამოხატულიყო ეს გარდაქმნა, რა ღონისძიებები უნდა გატარებულიყო თურქეთში, ამის შესახებ ნ. ნიკოლაძე გარკვევით არაფერს არ ამბობს.

1875 წელს ზონნიისა და ჰერცეგოვინის სლავი მოსახლეობის საყოველთაო სახალხო აჯანყების შედეგად თურქ დამპყრობთა წინააღი-

³ Н. Николадзе, Газ. «Тифлисский вестник», 1875, № 88, 90.

⁴ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. კორესპონდენცია, გაზ. „დროება“, 1870, № 8; აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ფელეტონი მარტო თურქეთში არსებული ვითარებას როდი აღწერს. გადაკერით მას მოთხრობილი აქვს თვით საქართველოში არსებული მდგომარეობაც. კერძოდ, პრესის აუტანელი მდგომარეობა ცენზურის სასტიკი უღლის ქვეშ და სხვა.

⁵ ნ. ნიკოლაძე, გაკვრა-გამოკვრით, გაზ. „დროება“. 1876, № 55.

დეკ. აღმოცენდა და გაიშალა აღმოსავლეთის მორიგი კრიზისი. ამ კრიზისის შედეგად ეროსელ კიდეე საერთაშორისო პოლიტიკის ასპარეზზე ამოტივტივდა ევროპული დიპლომატიის თავსატეხი აღმოსავლეთის საკითხი. აღნიშნული კრიზისის ფინალურ აქტს რუსეთ-თურქეთის 1877 --- 1878 წლების ომი წარმოადგენდა.

როგორც აღმოსავლეთის ყოველი წინა კრიზისის დროს, ამჟამადაც 1875 წლის ბალკანეთის კრიზისმა მიიზიდა ევროპის ხელისუფალთა, დიპლომატთა, ჰეროდული პრესისა და ჟურნალისტთა ყურადღება. იგი სხვადასხვა მიმდინარეობათა მსჯელობისა და დაინტერესების საგანი გახდა.

ნ. ნიკოლაძემაც ამასთან დაკავშირებით ქართულ გაზეთ „დროება“-ში, თავის გაზეთ «Обзор»-ში, „Тифлисский вестник“-ში და სხვ. დაიწყო მასალების ბეჭდვა თურქეთში არსებული ვითარების, ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე არსებული თურქეთის სამფლობელოების ხალხთა ცხოვრების, აღმოსავლეთის ახალი კრიზისის ნიადაგზე ევროპის დიდ სახელმწიფოთა დიპლომატიური ქიშპობის გაჩაღების, რუსეთისა და ინგლისის გეგმების შესახებ და ა. შ. როდესაც აღმოსავლეთის კრიზისი გამწვავდა და მას შედეგად მოჰყვა 1877—1878 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის გაჩაღება, ნ. ნიკოლაძემ „Обзор“-სა და სხვა ორგანოებში პერიოდული ცნობების მოთავსება დაიწყო ამ ომის მიმდინარეობის და მისი შესაძლო შედეგების შესახებ.

როდესაც ევროპის დიდმა სახელმწიფოებმა ბოსნიისა და ჰერცეგოვინის მოსახლეობის საყოველთაო ანტითურქულ აჯანყებასთან დაკავშირებით თათბირი გამართეს და თურქეთის შინაგან საქმეებში ჩარევა განიზრახეს, ნ. ნიკოლაძე თავდაპირველად დადებითად შეხვდა ამ დიპლომატურ წამოწყებას. მაგრამ მან სულ მალე ალლო აულო თათბირის მონაწილეთა ნამდვილ ეგოისტურ ზრახვებს და ექვის ქვეშ დააყენა მათი „მეგობრული“ აქცია აჯანყებული სლავი მოსახლეობის მიმართ.

აღნიშნულმა აჯანყებამ და იმ მანიფესტმა, რომელიც აჯანყებულებმა გამოაქვეყნეს, ფარდა ახადა თურქ ასიმილატორთა ტირანიის ამაზრუნენ ხასიათს და ამ ტირანიის ბრწყალებში მოქცეულ იმპერიის ქვეშევრდომ ქრისტიან ხალხთა არაადამიანურ ცხოვრებას. ნ. ნიკოლაძე ნათლად ხედავს ყოველივე ამას და ამაში ეძებს თვით აჯანყების ფაქტის სრულ გამართლებას. „...ამ უბედურ“ ქვეშევრდომებს, — წერს ნ. ნიკოლაძე თურქეთის იმპერიის ქრისტიან ქვეშევრდომთა შესახებ, — არ გააჩნიათ არავითარი ადამიანური უფლება. მათ განაგებენ არა მარტო ხარბი და უსინდისო, არამედ სულელი და უვიცი დესპოტები. ამ უბედურთა არც პირუტყვი, არც სახლი, არც სიცოცხლე და არც პატიოსნება არ არის

დაცული კანონისმაგვარი რაიმეთი. მათ ცარცავენ, აწამებენ, ცემენ და სჯიან არა მარტო უმიზეზოდ, არამედ საქმის განუკითხავადაც“⁶.

იძლევა რა პორტას ქვეშევრდომ „რაიების“ ყოფის მოყვანილ დახასიათებას, ნ. ნიკოლაძე სამართლიანად სვამს შემდეგ კითხვას — იცოდნენ თუ არა ევროპის სახელმწიფოების დიპლომატებმა ამ აღმაშფოთებელი ამბების შესახებ, და თუ იცოდნენ, რატომ სდუმდნენ აქამდე.⁷ ნ. ნიკოლაძე თავისას მიუზღავს მეფის რუსეთის მთავრობასაც, რომელმაც, მისი თქმით, თუ იცოდა ყოველივე ეს, რატომ სდუმდა და პერცეგოვინის აჯანყებამდე არაფერს აკეთებდაო? ევროპის სახელმწიფოთა სიჩუმეს აჯანყების წინ ნ. ნიკოლაძე მართებულ კვალიფიკაციას აძლევს, მაინც რა იგი წაყრუებულ და თურქ ასიმილატორთა ძალადობის წაქეზებად.⁸

მოვლენათა შემდგომმა განვითარებამ საცსებით დაადასტურა ნ. ნიკოლაძის ეჭვები ევროპის სახელმწიფოთა დიპლომატიის არაგულწრფელობის შესახებ. ევროპის დიპლომატიის ჩარევამ აღმოსავლეთის კრიზისში კიდევ უფრო გააბუნდოვნა და არივ-დარია ყველაფერი. ამ ჩარევამ, როგორც აღნიშნავდა თვით ნ. ნიკოლაძე, რუსეთ-თურქეთის ანტაგონიზმი ომის შესაძლებლობამდე მიიყვანა.

აღმოსავლეთის აღნიშნული კრიზისი პანსლავისტებმა რუსეთში თავიანთ რეაქციულ შეხედულებათა მორიგი პროპაგანდისტის გაზოიყენეს. მათი გაზეთები და ჟურნალები ხმის ჩაყვევტამდე გაჰკიოდნენ ბალკანეთის „უმცროს სლავ — მშათა“ დახმარების საჭიროებაზე და ამ მიზნით რუსეთის მთავრობას მოუწოდებდნენ, ომი გამოეცხადებინათ თურქეთისათვის. პანსლავისტები ქადაგებდნენ ბალკანეთის სლავ ხალხთა გაერთიანებას ერთ დიდ სლავურ სახელმწიფოში, რომელშიც ბალკანეთის ნახევარკუნძულის დიდ სივრცეზე უნდა გადაქიმულიყო და რუსეთის ფაქტობრივი კონტროლის ქვეშ უნდა ყოფილიყო.

ბალკანეთის სლავთა დახმარების, მათდამი რუსეთის მოსახლეობაში თანაგრძნობის და სიმპათიის გამოწვევის ნილაბქვეშ პანსლავისტები არსებითად მხარს უჭერდნენ ცარიზმის აგრესიულ საგარეო პოლიტიკას და აქეზებდნენ მას ომისაკენ. ისინი კალთას აფარებდნენ იმ სიმახინჯეებს და ძალადობას, რასაც ადგილი ჰქონდა თვით მეფის რუსეთში.

1875 და 1876 წლებში გაზეთ «Тифлисский вестник»-ში მოთავსებულ ფელეტონებში — „Капризы пера“ და ზოგიერთ სხვა წერილში, ნ. ნიკოლაძე ხაზგასმით აღნიშნავს პანსლავისტთა და მათი პრესის განსაკუთრებული აქტივობის ფაქტს და უკავშირებს მას ბალკანეთის კრი-

⁶ Н. Никол а д з е, Капризы пера, «Тифлисский вестник», 1879, № 88.

⁷ იქვე

⁸ იქვე.

ზისის ნიადაგზე რუსეთ-თურქეთის ურთიერთობის მკვეთრ გამწვავებას.⁹ მართალია, ნ. ნიკოლაძე არ ფარავს იმ საგანგაშო ვითარებას, რომელიც ბალკანეთის კრიზისმა გამოიწვია, ვარაუდობს ქარიშხლის აღმოცენებას და ომის გარდუვალობას, მაგრამ იგი ასეთი სიტუაციის აღმოცენებისათვის თურქეთთან ერთად თვით რუს პანსლავისტებსაც დებს ბრალს. იგი ულმობლად ამათრახებს პანსლავისტებს და მათ პრესას, ამხელს მათ ნამდვილ არსს და მკვეთრად ილაშქრებს როგორც მათი მოწოდება-ქადაგების, ისე ბალკანეთის დაყოფის მათი გეგმების წინააღმდეგ.¹⁰

დიდი რუსი რევოლუციონერი დემოკრატების — ჩერნიშევსკის, დობროლიუბოვის და სხვა. დასავლეთ ევროპის ქვეყნების პროგრესული მოაზროვნეების მოწინავე მსოფლმხედველობაზე აღზრდილ ქართველ მოაზროვნეს, რასაკვირველია, არ შეეძლო, არ დაეგმო პანსლავისტა ანტითურქული პროპაგანდა, გამანადგურებელი კრიტიკის ქარცეცხლში ღრ გავტარებინა მათი რეაქციული გეგმები და აგრესიული ზრახვები ბალკანეთის მიმართ, რასაც ისინი ასე ოსტატურად ნიღბავდნენ „უმცროსი სლავი ძმების“ დახმარების ღოზუნგებით.

ბოსნიისა და ჰერცეგოვინის მოსახლეობის საყოველთაო ანტითურქული აჯანყებით აღმოცენებული აღმოსავლეთის კრიზისით შექმნილ ვითარებას ნ. ნიკოლაძე მეტად დაკბიულ, ქარიშხლის მომასწავებელ ვითარებას უწოდებს და ამას შემდეგი ხატოვანი სიტყვებით გამოთქვამს:

„როგორც უნდა მოხდეს, ჩვენ ქარიშხლის წინ ვიმყოფებით. პაერში ძლიერ ბევრი დაგროვდა ყოველგვარი უწყალოება, ყველა ძალზე ცუდ ხასიათზეა...“

თვალში თითხ ვერ მიიტან სიბნელის გამო, ყველას ნერვები დაჭიმულია, ყველას მოუსვენრობა ეტყობა, ყველა შეპყრობილია რალაც აუტანელი გამღიზიანებლობით.¹¹

1877 წლის გაზაფხულზე, როდესაც მკაფიოდ მოიხაზა რუსეთ-თურქეთის ომის კონტურები, ნ. ნიკოლაძემ გაზეთ „დროებაში“ მოათავსა წერილი „ომი თუ იქნა“, რომელშიც ივარაუდა ომის გარდუვალობა და შეეცადა, მისი მოსალოდნელი შედეგების პროგნოზიც მოეხაზა.

იგი ფიქრობს, რომ შესაძლებელია ომი მარტო რუსეთსა და თურ-

⁹ ცოტა უფრო გვიან გაზეთ «Однѣи»-ში მოათავსა ვრცელი წერილი — (№ № 211-213, 1870), რომელშიაც პანსლავისტები ისევ გამანადგურებელი კრიტიკის ქარცეცხლში გაატარა. მან აღნიშნა, რომ პანსლავისტები ეჭომაგებოდნენ რა ბალკანეთის სლავ ხალხებს, ქვეყნის შიგნით მხარს უჭერდნენ არსებულ დესპოტურ მმართველობას და მასების უუფლებობას.

¹⁰ Н. Никол а д з е, Капризъ пера, «Тифлисскій вестникъ», 1875, № 62.

¹¹ იქვე, № 90.

ქეთს შორის გაიშალოს და ევროპულ ომში არ გადაიზარდოს, თუ რუსეთი შეძლებს თურქეთის სწრაფად დამარცხებას და მას შედარებით ზომიერ მოთხოვნებს წაუყენებს. მაგრამ თუ რუსეთმა ვერ მოახერხა ომის ლოკალიზება, მაშინ შეიძლება ომში ჩაებან ინგლისი და ავსტრია თურქეთის მხარეზე, გერმანია კი — რუსეთის მხარეზე. გერმანიის ომში ჩაბმას მოყვება საფრანგეთის გამოსვლა გერმანიის წინააღმდეგ და ამგვარად ომი ევროპულ ხასიათს მიიღებს.

თუ რუსეთ-თურქეთის ომი ევროპულ ომში გადაიზარდება, მაშინ იგი, ნ. ნიკოლაძის აზრით, ხანგრძლივი და მძიმე ომი იქნება და დიდ მსხვერპლსაც მოითხოვს. მაგრამ მას შეიძლება მოყვეს ზოგიერთი დადებითი შედეგიც: „აღვირი აეხსნას ევროპაში კეთილშობილურ ლტოლვილებს, და გამარჯვება მიანიჭოს ძმობის საქმეს, რომლისთვისაც ამდენი სისხლი დაღვრილა“¹².

ნ. ნიკოლაძე საგანგებოდ მიაქცევს მკითხველის ყურადღებას საქართველოს მდგომარეობას ომთან დაკავშირებით. იგი აღნიშნავს საქართველოს დიდ სამხედრო-სტრატეგიულ მნიშვნელობას და ამდენად სხვა სახელმწიფოების დაინტერესებას მისი ბედ-იღბალით. ამიტომ, ნ. ნიკოლაძე ვარაუდობს საქართველოს ტერიტორიის გადაქცევას ომის ასპარეზად (ინგლისისა და საფრანგეთის ომში ჩაბმისა და მათი რუსეთის წინააღმდეგ გამოსვლის შემთხვევაში), მით უფრო, რომ საქართველოს მდგომარეობისა და რელიეფის შესახებ მათ ნათელი წარმოდგენა აქვთ¹³. ნ. ნიკოლაძე საქართველოს მოსახლეობას მოუწოდებს, ომის შემთხვევაში შეასრულოს თავისი მოვალეობა, დაიმსახუროს მხნე, პატიოსანი, რაინდული თვისებების მქონე ხალხის სახელი. იგი ფიქრობს, რომ თუ საქართველოს მოსახლეობა მოწოდების სიმაღლეზე იქნა, მაშინ მას შეუძლია ოპტიმისტურად შეხედოს მომავალს, ჩანს, იგი რაღაცას გამოეღის ამ ომიდან, თუმცა ფრჩხილებს არ ხსნას და თავის გულის ნაღებს არ ააშკარავებს.

ნ. ნიკოლაძემ კარგად იცის, რომ როგორც ახლო აღმოსავლეთში, ისე მსოფლიოს სხვა ნაწილშიაც რუსეთი და ინგლისი წარმოადგენენ მთავარ პეტოქეებს, რომლებიც ერთიმეორეს ეცილებიან გავლენის სფეროებისათვის, ქვეყნისათვის, ხალხებისათვის და ბაზრებისათვის. „ბუმბერაზი“ სახელმწიფოები, — წერს იგი, — მთელ დედამიწას რკალად შემოერტყენ. ორივე „ბუნებითი მოქიშპეა“ ერთიმეორისა, გასაყოფი, სადავო, საომარი თუ ვისმე რაიმე აქვს დედამიწის პირზე, და სწორედ ამათ აქვთ და არა სხვასა“¹⁴.

¹² ნ. ნიკოლაძე, დახ. წერილი. გაზ. „დროება“, 1877, № 36.

¹³ იქვე, № 36 და 37.

¹⁴ ნ. ნიკოლაძე, მოსალოდნელი ცვლილება, ჟურ. „მოამბე“, 1894, № 10.

ნ. ნიკოლაძე კარგად ერკვევა იმ ბრძოლის ეკონომიკურსა და სამხედრო-პოლიტიკურ სარჩულში, რომელიც გაჩაღებული იყო ინგლის-რუსეთს შორის ახლო აღმოსავლეთსა და აზიის სხვა რაიონებში. სასტიკად ამათრახებს რა რუსეთის ზოგიერთ გაზეთს, მათგან გავრცელებული ყალბი აზრის გამო, იმის შესახებ, რომ ინგლისსა და რუსეთს აზიაში კულტურისათვის ბრძოლის მისია აქვთ დაკისრებული და ამ ნიადაგზე მათ შეუძლიათ საერთო ენა გამონახონო, ნ. ნიკოლაძე წერს: „არა ბატონებო! არავითარ ასეთ მისიას ეს ქვეყნები ახლო აღმოსავლეთში, ან აზიის სხვა ნაწილებში არ ასრულებენ. ისინი ბაზრების ხელში ჩასაგდებად და ხალხების დასამონებლად ესტუმრნენ მსოფლიოს ამ ნაწილსა. რუსეთ-ინგლისის ბრძოლა საბაჟო-სავაჭრო ბრძოლაა...“ ის, რასაც აზიასთან კულტურულ ბრძოლას უწოდებენ, — წერს იგი, — სინამდვილეში წარმოადგენს უბრალო სავაჭრო მეტოქეობას და ბრძოლას აზიის ბაზრების მონოპოლიისათვის.“¹⁵

თავისას მიუზღავს რა რუსეთის ცარიზმს და მის რეაქციულ იდეოლოგიებს პანსლავისტთა ბანაკიდან აგრესიულ-დაპყრობითი პოლიტიკისა და მისი დაცვისათვის აღმოსავლეთის საკითხში, ნ. ნიკოლაძე ყურადღების გარეშე არ ტოვებს ინგლისის მთავრობასაც და ხაზგასმით აღნიშნავს მისი დიპლომატიის ვერაგულ და მუხანათურ არსს თურქეთის მიმართ.

მოწინავე წერილებში, რომელსაც ნ. ნიკოლაძე ათავსებდა გაზეთ „Обзор“-ში, იგი აშუქებდა რუსეთ-თურქეთის 1877—1878 წლების ომის მიმდინარეობას და იმ მძაფრ დიპლომატიურ ბრძოლას. რომელიც სამხედრო მოქმედებათა კვალდაკვალ მიმდინარეობდა დიდ დაინტერესებულ სახელმწიფოებს შორის. ამ წერილებში იგი ნილაბს ხდიდა ინგლისის მთავრობის დიპლომატიის ნამდვილ არსს აღმოსავლეთის საკითხში და კონკრეტული ფაქტებით ნათელყოფდა მის პროვოკაციულ ხანიათს.

ნ. ნიკოლაძე სწორად მიუთითებდა ინგლისის დიპლომატიის მიერ თურქეთის მთავრობის ხელოვნურ წაქეზებაზე რუსეთის წინააღმდეგ; თვლიდა მას ვერაგულ, მშვიდობის წინააღმდეგ მიმართულ აქტად, რომელმაც ხელი შეუწყო აღნიშნული ომის აღმოცენებას. რომ ინგლისს ამკარა ანგარული ზრახვები ამოქმედებდა, როდესაც იგი პროვოკაციულად აქეზებდა თურქეთს, ამაში ნ. ნიკოლაძეს არავითარი ეჭვი არ ეპარებოდა. მან იცოდა, რომ ღრმა ეგოიზმი, ეკონომიკური და პოლიტიკური ექსპანსიის გაფართოების ინტერესები ამოქმედებდა მას ამ შემთხვევაში. ასეთსავე სწორ შეფასებას აძლევს იგი „მეგობრულ დანხმარებას“,

¹⁵ Н. Николодзе, Культурная борьба в Азии, газ. «Обзор», 1978. № 198.

რომელსაც ინგლისის მთავრობა სთავაზობდა პორტას რუსეთთან ომის პროცესში. მისთვის, პირველ ყოვლისა, ნათელია, რომ ასეთი დახმარების შეთავაზების ანგარიშში ინგლისი სათანადო ჯილდო-გასამრჩელოს მოელოდა თურქეთისაგან როგორც ტერიტორიის, ისე ახალი სავაჭრო შეღავათების სახით. მან აგრეთვე კარგად იცის, რომ ასეთი დახმარების ინიციატივა, დარდანელის სრუტეში სამხედრო ფლოტის შეყვანა და მისი სტამბულის რეიდზე კონცენტრაცია არც ამ ქალაქის ქრისტიანი მოსახლეობის დაცვას და თურქეთისადმი რეალურად დახმარების გაწევას არ ისახავდა მიზნად, არამედ ისევ ამ ქვეყნის სახელმწიფოებრივი ეგოიზმის მოსაზრებებით იყო გაპირობებული. ¹⁶

1878 წლის იანვრის პირველ რიცხვებში, როდესაც რუსეთის არმია ძლევამოსილ შეტევას აწვითარებდა და კონსტანტინოპოლს უახლოვდებოდა, ნ. ნიკოლაძემ მის მიერ ახლად გამოცემულ გაზეთ „Обзор“-ში მოათავსა ვრცელი წერილი სათაურით „Война или мир?“, რომელშიაც შეაჯამა ამ ომის შესახებ მის მიერ მანამდე გამოთქმული მოსაზრებები და ერაზხელ კიდევ ივარაუდა მისი შესაძლო შედეგები.

„არც ერთი საჭირობოროტო პოლიტიკური და საზოგადოებრივი საკითხი არ იწვევს ისეთ საყოველთაო ყურადღებას, — წერს ნ. ნიკოლაძე — როგორც ომისა და ზავის საკითხი. ჩვენთვის ომის ასპარეზთან ახლო მყოფთათვის ეს ყურადღება და ინტერესი გაორკეცებულია“. ¹⁷

მიმდინარე ომის შედეგების განხილვას იგი ორგვარი თვალსაზრისით უდგება. ზოგიერთ ფრაზილ და „პრაქტიკულ ადამიანს, წერს ნ. ნიკოლაძე, ამ ომში შეუძლიათ დაინახონ იმ გრძელი ჯაჭვის მხოლოდ ერთი რგოლი, რომლის დასაწყისად ითვლება ჰეტრე პირველის ლაშქრობა თურქეთის წინააღმდეგ, დასასრულად კი — თურქეთის ბატონობის სრული მოსპობა შორეულ მომავალში. ამ თვალსაზრისით, ეს ომი წარმოადგენს ჭეშმარიტად ასწლიანი ომის ერთ-ერთ და ამავე დროს, არა უკანასკნელ ეტაპს, მეორეს მხრივ აღგზნებულ, გაბედულ და გატაცებულ ადამიანებს სურთ ამ ომს შეხედონ, როგორც ისეთ რაიმეს, რომელიც საშუალებას მისცემს რუსეთს ერთხელ და სამუდამოდ ანგარიშში გაუსწოროს თურქეთის იმპერიას და მით სამარადისოდ ბოლოს მოუღებს „მემკვიდრეობით მტერს“ ¹⁸.

ნ. ნიკოლაძე ფიქრობს, რომ რუსეთის საგარეო პოლიტიკისა და დიპლომატიის მთავარი საზრუნავი ამ უკანასკნელი ოცდაათი წლის განმავლობაში იყო აღმოსავლეთის საკითხი. ამ მიმართულებით იყო კონცენტრირებული მისი ძალები, აზრი და ყურადღება. ევროპაში რუსეთი ვე-

¹⁶ Н. Никол а д з е, Вопросы дня, გაზ. «Обзор», 1878, № № 92, 93, 94.

¹⁷ Газ. «Обзор», 1878, № 2.

¹⁸ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, გაზ. «Обзор». 1878, № 2.

რაფერს ვერ მიიღებდა, აღმოსავლეთთან ბრძოლა კი ღირსებისა და სასარგებლო საქმე იყო. ¹⁹

ჩვენ შეგვეძლო ძირითადად გაგვეზიარებინა ეს აზრი, რომ ნ. ნიკოლაძეს იქვე არ ჰქონდეს აღნიშნული, რომ ამ ოცდაათი წლის განმავლობაში რუსეთი უფრო და უფრო ნაკლებ ყურადღებას აქცევდა ევროპული პოლიტიკის საკითხებს. აღნიშნული მობრუნება რუსეთის საგარეო პოლიტიკაში (მისი თქმით ნიკოლოზ I-ლის გამეფებით დაიწყო) უფრო შეესაბამებოდა რუსეთის მდგომარეობასა და ინტერესებს, ვიდრე პირველი. აღმოსავლეთის საკითხისადმი გარაკცეპული ყურადღების მიქცევა დროის გარკვეულ მონაკვეთში იმას როდი ნიშნავდა, რომ რუსეთის დიპლომატიამ შეასუსტა თავისი ყურადღება სხვა საკითხისადმი, კერძოდ, ევროპული პოლიტიკის საკითხისადმი. მართალია, 1849 წლის შემდეგ მეფის რუსეთი აშკარად არ ჩარეულა ევროპის ქვეყნების შინაგან საქმეში, მაგრამ შენიღბულ ჩარევაზე მას არასოდეს არ აუღია ხელი. მას ერთი წუთითაც არ შეუწელებია თავისი ყურადღება დასავლეთი საზღვრისადმი. გერმანიასთან და ავსტრიასთან ერთად სამი იმპერატორის კავშირის შეკვრა, გერმანია — საფრანგეთის კონფლიქტში აქტიურად ჩარევა (1873, 1875 წლებში) და სხვა ნაბიჯები ამის ნათელი დადასტურებაა. მართალია, ევროპული პოლიტიკის საკითხებში მოცემულ წლებში რუსეთი არ ჩარეულა ძალის გამოყენების გზით, მაგრამ ეს როდი გამოორიცხავს აქტიურ დიპლომატიურ საქმიანობას ამ უბანზე.

ნ. ნიკოლაძე, აკვირდება რა აღმოსავლეთის საკითხის ევოლუციას, მასში ხედავს ზოგიერთ ცვლილებას სწორედ იმ დროიდან. როდესაც მეფის რუსეთის მთავრობამ იგი თავისი საგარეო პოლიტიკის ცენტრში დააყენა. მას კარგად შეუნიშნავს ის ნიუანსები, რომელიც ახასიათებდა ნიკოლოზ პირველის პოლიტიკას ამ საკითხში. სლავ და ქრისტიან ქვეშევრდომებში მან დაინახა თურქეთის იმპერიის უღონობის ელემენტები და ხელი ჩასჰიდა მას. ამ დროიდან, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — რუსეთის ბრძოლა თურქეთთან გაადვილდა სამხედრო თვალსაზრისით (ე. ი. ბალკანეთის სლავი და ქრისტიანი ხალხების სამართლიანი განმათავისუფლებელი ბრძოლისადმი დახმარება და ხალხთა სამხედრო ძალის გამოყენება თავისი მიზნებისადმი), მაგრამ გართულდა პოლიტიკურად. ²⁰ პოლიტიკური გართულება კი მას მიაჩნია იმ მზარდი დაინტერესების შედეგად, რომელსაც იჩენენ ევროპის დიდი სახელმწიფოები თურქეთის ბედ-იღბლისა, ბალკანეთის ჩახევარკუნძულისა და კერძოდ, სრუტეების ზონისადმი.

¹⁹ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, раз. «Обзор», 1878, № 2.

²⁰ იქვე.

როგორც სამართლიანად შენიშნავს ნ. ნიკოლაძე, ისტორიულად თურქეთის გეოგრაფიულმა მდებარეობამ განსაზღვრა საზღვაო სახელმწიფოების — ინგლისის და საფრანგეთის მხარდაჭერა თურქებისადმი. მათ არ სურდათ ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეების გადასვლა რუსეთის ხელში. ახალ ვითარებაში, მისი შეხედულებით, როდესაც მიიღო, ინგლისის და საფრანგეთის ავსტრიაზე შეუერთდა და რუსეთის მოწინააღმდეგეთა რიგებში ჩადგა. ავსტრიის დიდი დაინტერესება ბალკანეთის პლაცდარმით (გავლენის გაფართოება იქ, ბალკანეთის სლავური მიწების შემოერთება, მათი ბაზრის და სტრატეგიული პუნქტების ხელში ჩაგდება და სხვ.), ნ. ნიკოლაძის სამართლიანი დასკვნით, რუსეთს და ავსტრიას აღმოსავლეთის საკითხში მოპირდაპირე ბანაკებში აქცევს²¹. რუსეთის პოლიტიკას მიმდინარე ომში, რომელიც მიზნად ისახავდა ავსტრიის ნეიტრალიტეტის უზრუნველყოფას და ამ მიზნისათვის ომის ლოკალიზაციას ახდენდა, თანაც ცნობდა ავსტრიის უფლებას „მფარველობა“ გაეწია ბოსნიასა და ჰერცეგოვინისათვის. ნ. ნიკოლაძე კეთილგონივრულ პოლიტიკას უწოდებს. ²²

რუსეთ-თურქეთის მიმდინარე ომმა წონასწორობა დაუკარგა ინგლისის მთავრობას, რომელმაც საომარი განგაში ასტეხა, თანაც დიპლომატიური გზით განიზრახა რუსეთის საწინააღმდეგო კოალიციის შეკოწიწება. ნ. ნიკოლაძე ანგარიშს უწევს ამ ფაქტს და ომის გაფართოების შესაძლებლობის წინაშე თვალს არ ხუჭავს. მაგრამ მისთვის ცხადზე ცხადია ერთი რამ, — სახელდობრ ის, რომ მარტო ინგლისი ომში არ ჩაებმება, რადგანაც მას უყვარს ბრძოლა მოკავშირეებთან ერთად, იგი ხომ ტრადიციულად სხვისი ხელით გლეჯდა ნარს, სხვები იბრძოდნენ და სისხლს ღვრიდნენ მისთვის, საზარბაზნე ხორცის როლს ასრულებდნენ. თვითონ კი სხვების მეშვეობით მოპოვებული გამარჯვების ნაყოფს ისაკუთრებდა. ნ. ნიკოლაძე აქედან ასკვნის: ინგლისის ჩაბმა ომში დამოკიდებულია ავსტრიისა და საფრანგეთის პოზიციაზე. თუ რუსეთი შესძლებს მათი ნეიტრალიტეტის შენარჩუნებას, ინგლისი მარტო მუქარით დაკმაყოფილდება, თუ პირიქით. ინგლისის დიპლომატიამ მოახერხა მოკავშირეების შეძენა, მაშინ იგი მათთან ერთად ჩაებმება ომში რუსეთის წინააღმდეგ, რათა იგი სრუტეების ზონაში არ შეუშვას²³.

როგორც ცნობილია, 70-80-იან წლებში გერმანიის იმპერია გარეგნულად ინდიფერენტულად იყო განწყობილი აღმოსავლეთის საკითხისადმი. „აღმოსავლეთის საკითხის გულისათვის მე ერთი პომერანელი გრენადერის ჩონჩხსაც კი არ გავსწირავ“, ხშირად უყვარდა თქმა ბის-

²¹ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, რკ. «Основа», 1878, № 2.

²² იქვე.

²³ იქვე.

მარკს. მაგრამ ამ გარეგნული დაუინტერესებლობის მიღმა სულ სხვა რამ იმალებოდა. გერმანიის დიპლომატია „დიდი სიამოვნებით“ სთავაზობდა მოქმედების სრულ თავისუფლებას ახლო აღმოსავლეთში ყველა დაინტერესებულ სახელმწიფოს — ინგლისს, რუსეთს, ავსტრიას და თვით საფრანგეთს. ამას იგი აკეთებდა შეგნებულად, პროვოკაციული მოსაზრებებით. რათა სახელმწიფოები ურთიერთისათვის წაეყიდა და მით ევროპაში მოქმედების თავისუფლება მიეღო. ნ. ნიკოლაძეს მხედველობიდან არ გამორჩენია გერმანიის დიპლომატიური საქმიანობის ეს მხარე. ამიტომაც, რომ იგი ავსტრიას ურჩევს შეინარჩუნოს ნეიტრალიტეტი; დაკმაყოფილდეს ბოსნიისა და ჰერცეგოვინის თავის გავლენისათვის დაქვემდებარებით და ყური არ უგდოს ბისმარკს, რომელიც მუდამ ჩასჩიჩინებს ავსტრიის მთავრობას, რომ მისი ინტერესები აღმოსავლეთშიაო, მით უფრო, რომ ასეთსავე ჩაგონებას აწარმოებს იგივე ბისმარკი რუსეთის მიმართაც, მასაც აქეზებს აღმოსავლეთისაკენ²⁴.

ითვალისწინებს რა თურქეთის სამხედრო დამარცხებას, მორალურ დაცემას და ფინანსურ გამოფიტვას, ნ. ნიკოლაძე ფიქრობს, რომ იგი დათანხმდება რუსეთისაგან შეთავაზებულ შედარებით ზომიერ საზავო პირობებს. ასეთ პირობებად მას მიაჩნია რუსეთის სამხედრო ფლოტისათვის სრუტეებში თავისუფალი გასვლის შესაძლებლობის მიცემა, ბულგარეთის ავტონომიის ან სრული დამოუკიდებლობის ცნობა და საქართველოსა და სომხეთის თურქული ნაწილების (ბაიაზეთამდე) გადაცემა რუსეთისათვის.²⁵

სან-სტეფანოს პრელიმინალურმა ზავმა, რომელიც 1878 წლის 3 მარტს იქნა ხელმოწერილი, ძირითადად გაამართლა ნ. ნიკოლაძის ეს ვარაუდი. მაგრამ აღმოსავლეთის საკითხს ამ ომმა ბოლო ვერ მოუღო, ბერლინის კონგრესმა ისევ აწეწ-დაწეწა ბალკანეთის ამბები და ისევ დატოვა შესაძლებლობა მორიგი კრიზისებისათვის.

როგორც მოსალოდნელი იყო, რუსეთ-თურქეთის 1877 — 1878 წლების ომმა ბოლო ვერ მოუღო „თავსატეხ“ აღმოსავლეთის საკითხს და ვერ ამოფხვრა დიდი სახელმწიფოების თურქეთის შინაგან საქმეებში ჩარევის პრაქტიკა. 90-იანი წლების დასაწყისისათვის ე. წ. „სომეხთა საკითხმა“ კვლავ მიიპყრო ევროპის საზოგადოებრიობის ყურადღება და კვლავ გახადა აღმოსავლეთის მორიგი კრიზისის საფუძველი.

1894 წელს მცირე აზიაში, ჩრდილო-აღმოსავლეთ ვილაიეთებში, კერძოდ, სასუნის რაიონში იფეთქა სომეხი მოსახლეობის აჯანყებამ. ეს აჯანყება, ეროვნულ-განმანთავისუფლებელი თავისი ხასიათით, წარმოადგენდა ლოგიკურ პასუხს იმ შევიწროებაზე, ეროვნულ ჩაგვრა-დისკრი-

²⁵ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი. Гз. «Обзор», 1878, № 2.

²⁴ იქვე.

მინაციაზე, ძალადობასა და სისხლიან ტერორზე, რასაც ატარებდნენ სომეხი მოსახლეობის წინააღმდეგ თურქი ასიმილატორები და ქურთ ტომთა ფეოდალები.

თურქეთის მაშინდელი სულთანი აბდულჰამიდ II, რომელსაც სისხლიან სულთანს, დესპოტს და სისხლის მსმელს უწოდებდნენ (იმის გამო, რომ მისი ბატონობა ქვეშევრდომთა ტერორს, კერძოდ, ქრისტიანი მოსახლეობის სისხლიან დარბევას და ეროვნულ-რელიგიური შუღლის გაღვივების პოლიტიკას ემყარებოდა), ცეცხლითა და მახვილით შეეგება სომეხი ხალხის აჯანყებას. მან „ჰამიდის“ შავრანმელური ბანდები და ქურთ ფეოდალთა რეაქციული რაზმები მიუსია აჯანყებულებს და მტკიცე დავალება მისცა მათ, ფიზიკურად მოესპოთ აჯანყებულები, ცეცხლისათვის მიეცათ მათი სახლ-კარი. სულთანის მთავრობამ მიზნად დაისახა, სომეხთა საკითხი მათი ფიზიკური მოსპობის გზით გადაეწყვიტა.

თურქ ასიმილატორთა ბანდებმა სასუნსა და მეზობელ ადგილებში სომეხი მოსახლეობის სისხლის ტბა დააყენეს. ცოტა უფრო გვიან, 1895 წელს, ასეთივე სისხლიანი დარბევები განმეორდა ერზერუმში, ტრაპეზუნდში, ბითლისში, დიარბექირსა და სომეხებით დასახლებულ სხვა ადგილებში.

ამ შემადრწუნებელმა ხოცვა-ჟლეტამ, რომელმაც დაჩრდილა თურქეთსა და სხვა ქვეყნებში მანამდე ჩადენილი ყველა მხეცობა-საშინელებანი და რომლის მსხვერპლიც გახდა ათეული ათასობით უდანაშაულო სომეხი მოსახლეობა, ასაკისა და სქესის განურჩევლად, უძრდესი საპროტესტო მოძრაობა გამოიწვია მთელ პროგრესულ მსოფლიოში. ეს ხოცვა-ჟლეტა, თავის მხრივ, აღმოსავლეთის საკითხის მორიგი აქტივიზაციისა და ევროპის დიდ სახელმწიფოთა თურქეთის შინაგან საქმეებში ჩარევის ცდის ახალი საბაზი გახდა.

ნ. ნიკოლაძემ ამასთან დაკავშირებით სპეციალური მიმოხილვა მოათავსა ჟურნალ „მოამბეში“ (1895 წ. № 4), რომელშიც ქართველ მკითხველს მოუთხრო აღმოსავლეთის მორიგი კრიზისის არსისა და მისდამი მთავარი დაინტერესებული სახელმწიფოების დამოკიდებულების შესახებ. აქაც, ისე როგორც წინა ნარკვევებში, ნ. ნიკოლაძე წინა პლანზე აყენებს ინგლის-რუსეთის წინააღმდეგობას და მას ხდის დავი-რება-მიმოხილვის საგნად.

ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, რუსეთის პოლიტიკაში თურქეთის მიმართ ცვლილება მოხდა. წინათ იგი უფრო იყო დაინტერესებული ამ ქვეყნით, მისი გულისყური უმთავრესად სტამბულისაკენ იყო მიპყრობილი, ამჟამად კი ასეთ დაინტერესებას ადგილი არა აქვს.

უწინ რუსეთი მფარველობდა თურქეთში მცხოვრებ ქრისტიანებს, —წერს ნ. ნიკოლაძე,—და ამას მისი უშუალო ინტერესები მოითხოვდა. რაც უფრო მალე მეტ სიმპათიას მოიპოვებდა, იმდენად უფრო გაუად-

ვილდებოდა მას პორტას დასუსტება და დამარცხება, „ქრისტიანობა მისი მომხრე, მისი მოკავშირე იყო ოსმალეთში, ის შინაგანი მომხრე, რომლის შემწეობითაც ყველაზე უფრო ადვილად გატყდება ხოლმე ციხე...“²⁶

დღესო, — განაგრძობს ნ. ნიკოლაძე, — ვითარება შეიცვალა. ბულგარეთის უმადურობამ მას ხალისი დაუქარგა კვლავინდებურად გამოესარჩლოს თურქეთში მცხოვრებ ქრისტიანებს. თურქეთს გარდა რუსეთს სხვა მტრებიც გაუჩნდნენ, რაც აიძულებს მას თურქეთთან კარგი ურთიერთობა შეინარჩუნოს. ამიტომ შესაძლებელია, — დაასკვნის ნ. ნიკოლაძე. — მან სომხებს დახმარების ხელი ვეღარ გაუწოდოს²⁷.

ნ. ნიკოლაძის მოყვანილი შეხედულების ერთი ნაწილი ისტორიულ სინამდვილეს ასახავს და მისაღებია, მეორე ნაწილი კი სერიოზულ კორექტივს მოითხოვს.

ნ. ნიკოლაძე თავის პირად მოსაზრებას გამოთქვამს, როცა ფიქრობს, რომ რუსეთის „...ძირეული დედა—ინტერესი მოითხოვს, რომ პორტასთან კარგი და მეგობრული დამოკიდებულება ჰქონდეს“ და პორტასთან კარგი ურთიერთობის გულისათვის მან, გარეგნულად მაინც, ხელი უნდა აიღოს სომხებისადმი თანაგრძნობის თავის ტრადიციულ პოლიტიკაზე²⁸.

რუსეთის სახელმწიფოს ეროვნული ინტერესები, მისი მოსახლეობის სასიცოცხლო ინტერესები, მართლაც მოითხოვდა მშვიდობის შენარჩუნებას და კეთილმეზობლური ურთიერთობის დამყარებას მეზობელ თურქეთთან. ამ ქვეყანასთან ურთიერთობის გამწვავებით, ომით, აგრესიული პოლიტიკით დაინტერესებული იყვნენ მხოლოდ რუსი მემამულეები, რუსი კაპიტალისტები, ვაჭრები და მილიტარისტული ხროვა. მაგრამ ცარიზმი ხომ ამ უკანასკნელთა ინტერესებს გამოხატავდა და არა ხალხის ფართო ფენებისას. ამიტომ მას არ სურდა და არც შეეძლო ნ. ნიკოლაძის რჩევა მიეღო; იგი მის კლასობრივ ბუნებას და დანიშნულებას ეწინააღმდეგებოდა. ნ. ნიკოლაძეს კეთილი სურვილები, მშვიდობის დაცვის ინტერესები ამოქმედებს, როდესაც ასეთ რჩევას იძლევა, მაგრამ ამ რჩევას პეტერბურგის სამეფო კარზე გამგონე არ ეყოლებოდა. ასეთი მობრუნებისათვის რუსეთის საგარეო პოლიტიკაში სულ სხვა პოლიტიკური სისტემა და მმართველობა იყო საჭირო.

ნ. ნიკოლაძეს მხედველობიდან არ გამოპარვია ის გარემოება, რომ დასავლეთ ევროპის ზოგიერთი სახელმწიფო, კერძოდ კი გერმანია, შეგნებულად ამწვავებდა რუსეთ-თურქეთის ურთიერთობას, რუსეთს „მეგობრულ“ რჩევას აძლევდა, ყურადღების გარეშე არ დაეტოვებია სომეხ-

²⁶ ნ. ნიკოლაძე, ჟურ. „მოამბე“, 1895, გვ. 150, № 4.

²⁷ იქვე, გვ. 151.

²⁸ იქვე.

თა ბარბაროსული ხოცვა-ჟლეტა, ხელი გამოეღო, სომხებისათვის დახმარება აღმოეჩინა და თურქეთისათვის ომი გამოეცხადებოდა. იგი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ ასეთი რჩევა რუსეთისათვის, მისი წაქეზება თურქეთის წინააღმდეგ პროვოკაციული ხასიათის იყო და მიზნად ისახავდა რუსეთის საერთაშორისო პოზიციებისათვის ზიანის მიყენებას²⁹.

ამიტომაც არის, რომ იგი ფიქრობს: რუსეთმა სომხთა ბედთან დაკავშირებით გამომწვევი ნაბიჯებისაგან თავი უნდა შეიკავოს და მხოლოდ მაშინ უნდა გამოიღოს ხელი, თუ დაინახავს, რომ რომელიმე დიდი სახელმწიფო ემზადება სტამბულისა და სრუტეების ხელში ჩასაგდებად³⁰.

ნ. ნიკოლაძის დაკვირვებულ თვალს არ გამოპარვია ის ფაქტი, რომ რუსეთის ცარიზმს, მფარველობას უწევდა რა თურქეთის იმპერიაში მცხოვრებ ქრისტიან ხალხებს, საკუთარი ეგოისტური ინტერესები ამოქმედებდა და არა ამ ხალხისადმი გულწრფელი თანაგრძნობა და სიბრალული. ქრისტიანი ხალხების იარაღად გამოყენება, მათგან „მეხუთე კოლონის“ შექმნა ციხის შიგნიდან გასატეხად, თურქეთის დასასუსტებლად და დასამარცხებლად, აი ამ ხალხებისადმი ცარიზმის „მამობრივი მფარველობის“ ნამდვილი მოტივი. ნ. ნიკოლაძე კარგად ხედავდა, რომ სლავ და სხვა ქრისტიან ხალხებისადმი დახმარება და მფარველობა ის შირმა იყო, რომლითაც მეფის რუსეთის მთავრობა ნიღბავდა თავის აგრესიულ ზრახვებს აღმოსავლეთის საკითხში, რომლითაც იგი ატარებდა თავის პოლიტიკას თურქეთის მიმართ.

მაგრამ ნ. ნიკოლაძე ისტორიულ სინამდვილეს ძირითადში არ შორდება მაშინაც, როცა ფიქრობს, რომ XIX საუკუნის 90-იან წლებში რუსეთის მთავრობის პოლიტიკაში თურქეთის მიმართ ცვლილება მოხდა, რომ მან შეასუსტა ყურადღება ამ ქვეყნის მიმართ, ხელი აიღო მის წინააღმდეგ ქრისტიანთა ამხედრების პოლიტიკაზე და მასთან დაახლოებაზე აიღო კურსი. ფაქტია, რომ XIX საუკუნის მიწურულში ახალი ვითარება შეიქმნა საერთაშორისო ურთიერთობაში, რამაც უშუალო გავლენა მოახდინა რუსეთზეც და ზოგიერთი კორექტივი შეიტანა მის საგარეო პოლიტიკურ კურსში. ისიც ისტორიული სინამდვილეა, რომ რუსეთს გარდა ინგლისისა და თურქეთისა, სხვა უფრო ძლიერი მტრებიც გაუჩნდნენ, მაგალითად, გერმანია და ავსტრია-უნგრეთი. მაგრამ ამ ახალ ვითარებას არ შეუცვლია რუსეთის პოლიტიკის მაგისტრალური ხაზი თურქეთის მიმართ, თურქეთის განდევნა ბალკანეთიდან, სრუტეების ზონასა და სტამბულში ფეხის მოკიდება. მცირე ზნაში ფეხის მოკიდება კვლავინდებურად წარმოადგენდა ამ პოლიტიკის ალფასა და ომეგას. დროე-

²⁹ ნ. ნიკოლაძე, ურ. „მომავლ.“, 1895, № 4, გვ. 151.

³⁰ იქვე.

ბითი უკან დახევა და თურქეთის დაყოფისაგან თავის შეკავება, რაც ღამიანათმბელი იყო რუსეთის პოლიტიკისათვის თურქეთის მიმართ ამ წლებში. ორი გარემოებით იყო შეპირობებული: 1. გერმანია, რომელმაც ენერგიული ნაბიჯები გადადგა თურქეთში. ფეხის მოსაკიდებლად, რუსეთის ახალი მძლავრი კონკურენტი გახდა მსოფლიოს ამ ნაწილში. ეს ქვეყანა კი წინააღმდეგი იყო დიდი სახელმწიფოების მორიგი ჩარევისა სომეხთა ხოცვა-ჟლეტის ნიადაგზე აღმოცენებულ კრიზისში; 2. რუსეთის ცარიზმის მთავარი ყურადღება საგარეო პოლიტიკის დარგში ამ დროისათვის შორეული აღმოსავლეთისაკენ იყო მიპყრობილი, ამიტომ იგი იძულებული იყო თავი შეეკავებია შემტევი პოლიტიკისაგან ასლო აღმოსავლეთშიც.

ნ. ნიკოლაძე ახლო აღმოსავლეთის მორიგ კრიზისს სავსებით სამართლიანად განიხილავს საერთაშორისო ურთიერთობის სხვა ამბებთან მჭიდრო კავშირში. კერძოდ, იგი კარგად ხედავს მის უშუალო კავშირს წყნარი ოკეანის პრობლემასთან, რომლის ფოკუსშიაც ჩინეთი იმყოფებოდა. ამიტომაც არის, რომ ფარდას ხდის რა ინგლისის დიპლომატიის „შეშფოთების“ ნამდვილ სარჩულს „სომეხთა საკითხთან“ დაკავშირებით, იგი სწორად მიუთითებს იმაზე, რომ ინგლისს, ურჩევს რა რუსეთს ხელი გამოიღოს სომეხთა დასახმარებლად, სინამდვილეში როდღი აინტერესებს სომეხთა ბედი, რომ არსებითად მას სურს — დააბას, დააკაუოს — რუსეთი ახლო აღმოსავლეთში, იქ გაუჩინოს მას საზრუნავი და მით არ მისცეს მას საშუალება აქტიური როლი ითამაშოს შორეულ აღმოსავლეთში³¹.

მაშინ შორეულ აღმოსავლეთში დიდ სახელმწიფოთა ქიშპობისა და დიპლომატიური შეხლა-შემოხლის მორიგი კერა იყო შექმნილი. ჩინეთ-იაპონიის ომმა ახალი ვითარება შექმნა ჩინეთისათვის დიდ სახელმწიფოთა ბრძოლაში. მან გაამწვავა შორეულ აღმოსავლეთში ორი მთავარი მეტოქის — მეფის რუსეთისა და ინგლისის ურთიერთობა. ამას მხედველობის გარეშე არ ტოვებს ნ. ნიკოლაძე და წერს: ინგლისს სურს ხელფეხი შეუბორკოს რუსეთს და საშუალება არ მისცეს მას, აქტიურად ჩაერიოს ჩინეთ-იაპონიის ომის ამბებში. ოსმალეთთან შფოთში. ჩარევის შემთხვევაში, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — რუსეთს დავიდარაბა აუტყდება სამთა კავშირთან, რაც ხელსაყრელია მხოლოდ და მხოლოდ ინგლისისათვის, რომელიც გამოიყენებს შორეულ აღმოსავლეთში იაპონიას და მისი მეშვეობით ისევე დაუკეტს ამ ქვეყანას გასავალს გაშლილი ოკეანესაკენ. როგორც დაკეტილია შავ ზღვაზე³².

ყველაფერი ეს სწორია და ნ. ნიკოლაძის კარგ ალღოზე და დაკვირვებულობაზე მიგვითითებს. მაგრამ კარგი იყო ამ კონტექსტში მას ისიც

³¹ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, ჟურ. „მოამბე“, 1895, № 4, გვ. 153.

³² იქვე.

აღენიშნა, რომ მართო ინგლისი როდი ცდილობდა წაეხიზნებოდა რუსეთისათვის თურქეთთან კონფლიქტში და მით დაეჯახებოდა იგი სამთა კავშირისათვის, რათა ხელ-ფეხი გაეხსნა თავისუფალი მოქმედებისათვის შორეულ აღმოსავლეთში. ხომ ასევე იქცეოდა თვით გერმანიის დიპლომატიაც, რომელსაც, განზრახვა ჰქონდა რუსეთის წაქეზებით თურქეთის მიმართ ხელოვნურად გამოეწვია მისი კონფლიქტი ინგლისთან. ასეთი ვითარება კი გერმანიის იმპერიის მესვეურთათვის ძლიერ ხელსაყრელი იყო: იგი მათ მოქმედების თავისუფლებას მისცემდა როგორც თვით თურქეთში, ისე შორეულ აღმოსავლეთში, სადაც ისინი ჩინეთის სანაპიროზე ბაზების ხელში ჩაგდებაზე ოცნებობდნენ. დასასრულ ამით ისინი მიღწევდნენ საფრანგეთის იზოლაციის გახანგრძლივებას.

ნ. ნიკოლაძე როგორც ჰუმანისტი, მებრძოლი დემოკრატი და ჩაგრულ ხალხთა ამკარა ქომაგი, გულწრფელად თანაუგრძნობს სომეხ ხალხს, რომელსაც მუხთალმა ბედმა, სხვა ხალხებთან ერთად, თურქ ასიმილატორთა ველური ჩაგვრის მძიმე უღელი არგუნა. იგი აღშფოთებულია იმ ხოცვა-ჟლეტით, რომელიც აბდულ-ჰამიდ II-ის შავრაზმელერმა ბანდებმა სომხური მოსახლეობის რაიონებში მოაწყვეს და რომლის მსხვერპლიც ათეული ათასობით უდანაშაულო ადამიანები შეიქმნა. მაგრამ იგი, ამავ დროს, თვალს არ ხუჭავს სინამდვილის წინაშე და შეცდომაში არ შედის იმ ღრიანცელის გამო, რომელიც დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოების მთავრობებმა და თვით ალექსანდრე მესამის მთავრობამ რუსეთში ასტეხეს სომეხთა ხვედრის ვითომდა შესამსუბუქებლად. მან კარგად იცის ამ ღრიანცელის ნამდვილი ფასი და სარჩული დიდ სახელმწიფოთა მმართველების და დიპლომატების მიერ სომეხთა ბედის გამო დაღვრილი ცრემლები სინამდვილეში ხომ ნიანგის ცრემლები იყო და სხვა არაფერი!

ნ. ნიკოლაძე სავსებით მართალია, როცა აღნიშნავს. რომ ინგლისის მთავრობას ისე შესტიკია გული სომხებზე ან მაკედონელებზე, როგორც თავის დროზე მეფის რუსეთის მთავრობას. — ბალკანეთის ქრისტიან ხალხებზე, რომ მისთვის ეს ხალხები უბრალო პაიკები არიან ამ ქვეყნის დიპლომატიის საქადრაკო დაფაზე. როგორი ირონია და ისტორიული სიმართლეა ჩაქსოვილი ნ. ნიკოლაძის შემდეგ ბატოვან შედარებაში. „...ინგლისი სომხებს (როგორც მაკედონელებს) იმ თვალაბმულ ბელურად ჰხმარობს, რომლითაც მიმინოს იჭერენ ხოლმე ბადეში...“³³

ამიტომ არის, რომ ნ.ნიკოლაძე, ახდენს რა სათანადო ისტორიულ შედარებას, სწორად მიუთითებს რა პოლონეთის მაგალითზე, ამხელს რა ინგლისის და სხვა დიდი სახელმწიფოს სომხებისადმი „ზრუნვის“ ნამდვილ არსს, სომხებს ურჩევს: პოლონელების მსგავსად ნუ გაბრიყვ-

³³ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, ჟურ. „მოამბე“, 1895, № 4, გვ. 155.

დებით, ინგლისის საპოლიტიკო კომბინაციების ანკესზე ნუ წამოგვებით, მაშ სათაშაშო პაიკებად და ტიკინებად ნუ გახდებით, თორემ ინანებ-
თო. 34

სამართლიანად უარყოფს რა თურქეთის იმპერიაში მცხოვრები სომეხი ხალხის ხეუდრის გაუმჯობესების შესაძლებლობას გარედან ჩარევის გზით, და დიდი სახელმწიფოების დახმარებით, ნ. ნიკოლაძე, ამავე დროს ოპტიმისტურად არის განწყობილი ამ ხალხის მომავალი პერსპექტივებისადმი. მას სწამს სომეხი ხალხის ნათელი მომავალი, მას სჯერა რომ მომავალში მდგომარეობა შეიცვლება და ეს ხალხი თავისუფლებასა და დამოუკიდებლობას უღირსება. ამიტომ იგი მათ თავშეკავებისაკენ, განათლებისა და სიღინჯისაკენ მოუწოდებს.

„მეცნიერება და ისტორია იმას გვაძენებს, რომ მარტო ჯეროვანი განათლება, დამარაგება და განვითარება აძლევს ერს ღონეს სხვის ხელში პაიკად არ გადაიქცეს“ — წერს იგი³⁵.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ნ. ნიკოლაძის ოპტიმიზმი თურქეთის იმპერიაში მცხოვრები სომეხი ხალხის ნათელი მომავლის შესახებ ცხოვრებამ არ გაამართლა. ეს ხალხი პირველი მსოფლიო იმპერიალისტური ომის წლებში ახალი, კიდევ უფრო ბარბაროსული რბევისა და ხოცვა-ჟლეტის ობიექტი გახდა, რამაც მათი ფიზიკური არსებობის შენარჩუნების საკითხიც კი კითხვის ნიშნის ქვეშ დააყენა. თურქეთის იმპერიის მაშინდელმა მმართველებმა, ტრიუმფირატის სახით, ძირითადად განახორციელეს თავიანთი მუხანათური განზრახვა — „სომეხთა საკითხი“ სომეხი ხალხის ფიზიკური მოსპობის გზით გადაეწყვიტათ. მხოლოდ სომეხი ხალხის ის ნაწილი ეზიარა ახალ ცხოვრებას, რომელმაც თავი დააღწია ამ ხოცვა-ჟლეტას და რუსეთის ტერიტორიას შეაფარა თავი და დიდი ოქტომბრის შემდეგ ახალი სოციალისტური ცხოვრების მშენებლობას მოკიდა ხელი.

* * *

ახლო აღმოსავლეთის საკითხის რთული კომპლექსის სხვა საკითხებთან ერთად ნ. ნიკოლაძემ საგანგებოდ გააშუქა ბალკანეთის ორი სლავური სახელმწიფოს — სერბიისა და ბულგარეთის ისტორიული განვითარების პროცესი, კერძოდ, მათი განმათავისუფლებელი ბრძოლა თურქ დამპყრობთა წინააღმდეგ და მისი შედეგები.

სერბიის ისტორიული განვითარების პროცესის მიმოხილვას ნ. ნიკოლაძე იწყებს ამ პერიოდიდან, როცა ეს ქვეყანა თურქ დამპყრობთა უღელქვეშ გმინავდა. იგი თანმიმდევრობით განიხილავს ამ ქვეყნის

³⁴ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, ჟურ. „მოამბე“, 1895, № 4, გვ. 156.

³⁵ იქვე.

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ცალკეულ ეტაპებს მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისიდან 1878 წლამდე, როცა მან ბერლინის კონგრესის გადაწყვეტილებით დამოუკიდებლობა მოიპოვა.

ნ. ნიკოლაძე ერთგვარ საყვედურს გამოთქვამს სერბიის მისამართით იმის გამო, რომ მან ბალკანეთზე სლავ ხალხთა მიმართ ვერ ითამაშა ის როლი, რაც შეასრულა პიემონტის სამეფომ იტალიაში. იგი სათავეში ვერ ჩაუდგა თურქებისა და ავსტრიელ-გერმანელთა უღლის ქვეშ მგმინავი სლავი ხალხების განთავისუფლების საქმეს და ვერ შექმნა მძლავრი სამხრეთ სლავური სახელმწიფო ³⁵.

1875—1878 წლების ამბების გაშუქებისას ნ. ნიკოლაძე ბრალს სდებს სერბიის მთავარს (მეფეს) მილან ობრენოვიჩს იმაში, რომ მან არათუ ვერ შეძლო სერბი ხალხის დარაზმვა და ვერ აქცია იგი ერთმორწმუნე მოძმე ხალხების განთავისუფლების ხელმძღვანელ ძალად ბალკანეთში, არამედ თავდაპირველად ავსტრიაზე აიღო ორიენტაცია და დიდხანს არ აპირებდა ბოსნიისა და ჰერცეგოვინის მოსახლეობისათვის მხარის დაქვერას.

სერბიის მთავრის და საერთოდ მმართველი ზედაფენის მიმართ გამოთქმული ეს საყვედური ბუნებრივია და სიმართლესთან ახლოა. მილან ობრენოვიჩის მთავრობა შემდეგშია, არ აპირებდა თურქეთის წინააღმდეგ ომში ჩაბმას, მაგრამ ხალხის დაჟინებითი მოთხოვნით იძულებული გახდა ეს ნაბიჯი გადაედგა 1876 წელს.

ნ. ნიკოლაძესთან ერთად უნდა ვაღიაროთ ისიც, რომ სერბიის ჯარი სრულიად მოუშვადებელი აღმოჩნდა ომისათვის. ეს კი მილანის მთავრობის დანაშაულებრივი უყურადღებობისა და ხალხის პასივობის შედეგი იყო. იტალიელ გარიბალდელთა და რუს მოხალისეთა რაზმები კი ვერ აღმოჩნდნენ მოწოდების სიმაღლეზე და ჯეროვანი წინააღმდეგობა ვერ გაუწიეს თურქეთის არმიას. აღნიშნულს გამო სერბია სასტიკად დამარცხდა ამ ომში და მას ნგრევა და განადგურება, სისხლიანი ანგარიშსწორება ერგო წილად. სერბიის საქმე, ალბათ, კიდევ უფრო ცუდად წავიდოდა, რომ რუსეთის გამარჯვებას თურქეთზე 1878 წლის დასაწყისში არ ეხსნა იგი.

ნ. ნიკოლაძე სწორად მიუთითებს, რომ მართალია, რუსეთის გამარჯვებამ თურქეთზე გადაარჩინა სერბია ხიფათს და გადაწყვეტი როლი შეასრულა მისი დამოუკიდებლობის მოპოვებაში, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ბერლინის კონგრესის შემდეგ რუსეთის მეფის მთავრობის ავტორიტეტი საგრძნობლად დაეცა. ეს მოხდა იმიტომ, რომ რუსეთის მთავრობამ ავსტრია-უნგრეთთან დადებული გარიგებით საშუალება

³⁵ პირველად დაიბეჭდა 1970 წელს კრებულში „სამოციანელები ახალი ისტორიის პრობლემათა შესახებ“.

მისცა ბალკანეთის სლავ ხალხთა ამ ბოროტ მტერს, ხელთ ეგდო თურქეთის ყოფილი ორი პროვინცია — ბოსნია და ჰერცეგოვინა — „ძველი სერბია“, „ადიდი სერბიის ნახევარი“, ნ. ნიკოლაძის გამოთქმით, აღნიშნული პროვინციები კი დასახლებული იყო სერბებითა და სერბების მონათესავე სხვა სლავი ხალხებით, რომელთა შეერთებაზედაც ოცნებობდა თვით სერბია. რუსეთის ცარიზმის მიერ ბალკანეთის სლავების მიმართ ჩადენილ ამ მტრულ აქტს, რომელიც უშუალოდ სერბიის ანტერუსებს ლახავდა, არ შეიძლება სერბიაში არ გამოეწვია სამართლიანი გულმწყრომა³⁷.

ნ. ნიკოლაძე სულით და გულით მიესალმა სერბიის გაერთიანებულ ბაჟს და მის დადგომას ეროვნული აღორძინების გზაზე. ჩაზგასმით აღნიშნავს რა იმ ეკონომიკურ და კულტურულ ძვრებს, რომელიც მოხდა ამ ქვეყნის ცხოვრებაში დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ, იგი დადებით შეფასებას აძლევს მას და სერბიის განახლების უტყუარ სიმბტომად მიაჩნია. მაგრამ ნ. ნიკოლაძეს მხედველობიდან არ რჩება ის ჩრდილოვანი მხარეებიც, რაც ამ აღმავლობათან იყო დაკავშირებული. ეს ჩრდილოვანი მხარეები იყო: მონარქიული რეჟიმის შენარჩუნება, მეფე მილანის ანტიეროვნული პოლიტიკა, ავსტრია-უნგრეთის ეკონომიკურ-პოლიტიკური ექსპანსია, შინაპოლიტიკური კინკლაობა და სხვ. კერძოდ, ნ. ნიკოლაძე მუთათებებს, რომ სერბიაში შეიქრა ავსტრიის კაპიტალი და გაბატონდა მის ეკონომიკაზე, რომ ამ კაპიტალის ვენელი პატრონები (იგი გულისხმობს როტშილდის და ვენის სხვა მსხვილი საბანკო გაერთიანებების მფლობელებს). ისტორიულ სინამდვილეს აღნიშნავს ნ. ნიკოლაძე მაშინაც, როცა წერს, რომ ავსტრიული კაპიტალის მაგნატების პარპაშმა სერბიაში, ამ ქვეყნის დიდძალი სიმდიდრის ამოქაჩვამ და სავაზშო ოპერაციებმა ზიანი მიაყენა სერბიის ეკონომიკურ ცხოვრებას და მკვეთრად გააუარესა მშრომელი მასის მდგომარეობა³⁸.

* * *

თავის მიმოხილვას ბულგარეთის შესახებ ნ. ნიკოლაძე იმით იწყებს, რომ აღნიშნავს უცხოელი ავტორების მიერ ამ ქვეყნის ისტორიის ტენდენციურ გაშუქებას. ისინი კი უმართებულოდ ბრალს სდებდნენ ბულგარულ ხალხს ინდიფერენტიზმში, მონური მდგომარეობისადმი შემაბრუნებლობა და განმათავისუფლებელ ბრძოლაში პასიურ მონაწილეობაში³⁹. მომოხილვის პროლოგი იმაზე მიგვითითებს, რომ ნ. ნიკოლაძეს

³⁷ ნ. ნიკოლაძე, საბრალო სერბია, თურნ. „მოამბე“, 1894, № 5, გვ. 158.

³⁸ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, თურნ. „მოამბე“, 1894, № 5, გვ. 169.

³⁹ ნ. ნიკოლაძე, ბულგარია, თურ. „მოამბე“, 1894, № 6, გვ. 175—176.

მიზნად დაუსახავს, გააბათილოს ეს ტენდენციური შეხედულება, აღადგინოს ისტორიული ჭეშმარიტება და ქართველ ხალხს, რომელიც ეგზომ დიდ დაინტერესებას იჩენდა ბალკანელი ხალხის სვე-ბედისადმი, მიაწოდოს სწორი ცნობები ბულგარელი ხალხის წარსულის, აწმყოსა და მომავლის პერსპექტივების შესახებ, მით უფრო რომ, როგორც თვითონ აღნიშნავს, ოდესღაც თათქმის მიეწეებული ბულგარეთი 1876 წლიდან ყველას ყურადღების ცენტრში იქნა დაყენებული უაღრესად მონერახებული და ხელსაყრელი სტრატეგიული მდებარეობის გამო (იგი ხომ ერთადერთი სახმელეთო გზა იყო რუსეთისათვის ბალკანეთიდან თურქეთში შეჭრისათვის). ბულგარეთმა, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, მალე მიიზიდა მეფის რუსეთის ყურადღება და იგი თურქეთზე შეტევის პლაცდარმად და სახმელეთო გზად აქცია. ამდენად იგი XIX საუკუნეში რუსეთ-თურქეთის და თვით დასავლეთ ევროპის დიდი სახელმწიფოების ქიშპობის ობიექტი გახდა⁴⁰.

ნ. ნიკოლაძე, ჩვენი აზრით, როდი ცდება, როდესაც ბულგარეთის მდებარეობას მდინარე დუნაისა და ბალკანეთის ქედს შორის, და, საერთოდ, მის მოხერხებულ სამხედრო-სტრატეგიულ პირობებს, მნიშვნელოვან როლს ანიჭებს ამ ქვეყნის ახალი ისტორიის პროცესში. სწორედ ეს იყო ერთ-ერთი მთავარი გარემოება, რამაც ბულგარეთი რუსეთ-თურქეთის ბრძოლას ობიექტად და მათ შორის პერიოდულად აღმოცენებული ომის პლაცდარმად აქცია და დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოთა „ზრუნვისა“ და დაინტერესების საგანი გახდა.

სტრატეგიულ მნიშვნელობასთან ერთად, ბულგარეთის ცხოვრებაში ნ. ნიკოლაძე მნიშვნელოვან როლს ანიჭებს მისი მოსახლეობის კომპაქტურ ეროვნულ შემადგენლობას, რელიგიის ხალხთისა და ადამ-ჩვევების ერთიანობას⁴¹.

თურქი ასიმილატორები ერთ-ერთი ყველაზე ბოროტი ასიმილატორები იყვნენ მსოფლიოში. ისინი ძალის, რელიგიური ფანატიზმის და მუხანათობის ყველა საშუალებას იყენებდნენ იმისათვის, რომ წაეშალათ თურქეთში მცხოვრები ყველა არათურქი ხალხების ენა, რელიგია, ისტორიულად გამომუშავებული კულტურა და ცხოვრების წესი. მიუხედავად ამისა, ამ ხალხებმა, კერძოდ, კი ბალკანეთის ხალხებმა, გაუძლეს ამ საუკუნოვან დაწოლას და შეინარჩუნეს თავისი ეროვნული სახე, ენა, კულტურა, ადამ-წესი.

ბულგარელმა ხალხმაც, რომელიც ხუთი საუკუნის განმავლობაში იმყოფებოდა თურქ დამპყრობთა მძიმე უღელქვეშ, უღრუესი ნებისყო-

⁴⁰ ნ. ნიკოლაძე, ბულგარია, თურნ. „მოამბე“, 1894, № 6, გვ. 176—173

⁴¹ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, თურნ. „მოამბე“, 1894, № 6, გვ. 178.

ფა ვამოიჩინა. მან გაუძლო ყველა გასაჭირს, ველურ ძალას და თურქულ ფანატრებს და შეინარჩუნა თავისი მაღალი თვითმყოფადი კულტურა და ენა.

5. ნიკოლაძე უთუოდ მართალია, როცა ბულგარელი ხალხის მიერ თავისი სახის შენარჩუნებაში დიდ როლს ანიჭებს ზემოთ აღნიშნულ ფაქტორს: მისი მოსახლეობის კომპაქტურ შემადგენლობას („...ერთ მოდგმას“), რელიგიის, ადამიანთა და ხასიათის ერთიანობას. „ყოველად უმჯეველა, — წერს იგი, — რომ მთელი ხუთი საუკუნის მონება ვერ მოერეოდა მართო ისეთ ხალხს, რომელსაც საკმაო ზნეობრივი ღონე სდგომია სოხლში და თესლში. მართლაც, ხუთასი წლის გაძლება ოსმალს ხელში, და თან ენისა და სჯულის ასე მტკიცედ შერჩენა შეეძლო მართო მტკიცე, უდრეკ, საფუძვლიანს, ღონიერს ხალხს. იმ ერს, რომელსაც ოსმალს უღელს ქვეშ თავისი ენა, ერთობა, მიწა-წყალი და სჯული შეუნახავს ისე, რომ არც შემოსევს, არც შემოპარვის კრელი დალი არ დასჩნევია“⁴².

ამ თვისებებმა შეადუღა ბულგარელი ხალხი, გამოუმუშავა მას წინააღმდეგობის უშრეტი ძალა, მისცა საშუალება მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრამდე, ე. ი. ჯანთავისუფლებამდე მოეტანა თავისი ეროვნული სახე ყველა მისი ატრიბუტებით.

6. ნიკოლაძე ხაზგასმით აღნიშნავს ბულგარეთის ყოველმხრივ ჩამორჩენას თურქ დამპყრობთა ბატონობის პერიოდში და ამას როგორც მოსალოდნელი იყო, პირველ ყოვლისა, სწორედ უცხოელთა ბატონობას და მის მძიმე შედეგებს უკავშირებს. თუმცა დასძენს: ბიზანტიის იმპერიასთან ხანგრძლივმა ბრძოლამაც მცირე როლი როდი შეასრულა ამ საქმეში.

7. ნიკოლაძე მხედველობის გარეშე არ ტოვებს ბულგარელი ხალხის მედგარ წინააღმდეგობას ჯერ ბიზანტიის წინააღმდეგ, შემდეგ კი თურქი დამპყრობლების მძიმე უღლის ქვეშ მოქცევას და მათი უხეში ანთმილატორული პოლიტიკის წინააღმდეგ მძიმე, დიდი მსხვერპლის მომთხოვნ ბრძოლას.

მოკლედ მიმოიხილავს ნ. ნიკოლაძე იმ ხანგრძლივ ბრძოლასაც, რასაც ბულგარელი ხალხის საუკეთესო შვილები — სასულიერო და საერო განმანათლებლები ეწეოდნენ ეროვნული — ავტოკეფალური ეკლესიის მოპოვებისა და ეროვნული ენისა და კულტურის შემდგომი განვითარებისათვის, ბერძნულ-ფანარიოტული ეკლესიის არასასურველი „მეურვეობა-საგან“ თავის დაღწევისათვის. მაგრამ ნ. ნიკოლაძე წინა პლანზე აყენებს ამ ბრძოლის გარეგნულ, საეკლესიო-რელიგიურ მხა-

⁴² ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, ჟურნ. „მოამბე“, 1894, № 6, გვ. 179.

რეს და ნაკლებ ყურადღებას აქცევს მის ძირითად არსს, სოციალურ-კულტურულ-საგანმანათლებლო მხარეს⁴³.

1875 წლის კრიზისისა და ბულგარელი ხალხის 1876 წლის საყოველთაო ანტითურქული აჯანყების ამბების მიმოხილვისას ნ. ნიკოლაძე თანმიმდევრობით და ისტორიული ფაქტების სიზუსტის დაცვით აშუქებს ამ ამბების მთელ კომპლექსს.

აღნიშნავს რა თურქ დამპყრობთაგან ბულგარელი ხალხის საყოველთაო აჯანყების ჩაქრობის ფაქტს და იმ უსაშინლეს სისხლიან ტერორს, რომელიც თავს დაატყდა მაშინ ბულგარელ ხალხს, ნ. ნიკოლაძეს სათანადო კონკრეტული მაგალითები მოაქვს ამ საშინელებათა ნათელსაყოფად და აღმწოთებით ლაპარაკობს მათ შესახებ.

ბულგარეთის ერთ-ერთ პატარა ქალაქში, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — სადაც უწინ 6500 მცხოვრები იყო, თურქთა დამსჯელი ბანდების მიერ მოხდენილი ხოცვა-ჟლეტის შემდეგ მხოლოდ 1500 კაცი დარჩა ცოცხალი“... ბავშვებს ჩეხდნენ, ბებრებს აზრებდნენ, ქალებს აუპატიურებდნენ და კლავდნენ ან გასაყიდად ტყვედ მიჰყავდათ. ერთი სიტყვით, ოსმალთს ჯარმა, და უფრო ჩერქეზებმა და ბაშბუზიკებმა ისეთი საცოდაობა დაატრიალეს მთელს ბულგარეთში, რომ მთელი განათლებული კაცობრიობა შეიძრა და შეძრწუნდა ამგვარი ბარბაროსობისაგან“⁴⁴.

ბულგარელი ხალხის განმათავისუფლებელი აჯანყების სისხლში ჩახშობის მიუხედავად, „...დღეული მაინც, — ნ. ნიკოლაძის სიტყვით რომ ვთქვათ, — მათი მამულის განთავისუფლებით გათავდა“. 1877—1878 წლების რუსეთ-თურქეთის ომში რუსეთის გამარჯვებამ ბულგარელი ხალხის სანატრელი ოცნება სპიხბარულო სინამდვილედ აქცია: ბულგარეთმა მოიხსნა თურქ ასიმილატორთა მძიმე უღელი, იგი თავისუფალი და დამოუკიდებელი ქვეყანა გახდა.

ხაზს უსვამს რა ბულგარელი ხალხის ცხოვრებაში მომხდარ ამ დიდ ისტორიულ მობრუნებას, ნ. ნიკოლაძე ქრონოლოგიური თანამიმდევრობით განიხილავს ბულგარეთის ისტორიულ პროცესს დამოუკიდებლობის მოპოვებიდან 1894 წლამდე. იგი აშუქებს ბერლინის კონგრესის გადაწყვეტილებებს ამ ქვეყნის შესახებ, შინაპარტიულ ბრძოლას, ალექსანდრე ბატენბერგის მთავრად არჩევას, ტრანოვის კონსტიტუციის მიღებას, 1885 წლის ამბებსა და რუმელიის შემოერთებას, რუსეთის აგენტების საქმიანობას, რუსეთ-ბულგარეთის ურთიერთობის გაუარესებას, ალექსანდრე ბატენბერგის მეფობიდან გადადგომას, დიდი სახელმწი-

⁴³ ეს საკითხი ვრცლად გაშუქებულია პროფ. კ. ლილუაშვილის მონოგრაფიაში «Национально-освободительная борьба болгарского народа против фанариотского ига и России», Бг., 1978.

⁴⁴ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, ეურნ. „მოამბე“, 1894, № 6, გვ. 191—192.

ფოების მძაფრ ბრძოლას ბულგარეთში უპირატესი გავლენისათვის, ფერდინანდ კობურგელის მეფედ არჩევას და სხვ.

ჩვენ არ განგვიზრახავს ჩამოთვლილ საკითხებზე ნ. ნიკოლაძის მიერ გამოთქმული შეხედულებების თანამდევრული განხილვა, მაგრამ მაინც საჭიროდ მიგვაჩნია მკითხველის ყურადღება მივაქციოთ ზოგიერთ მათგანზე, რომელიც ყველაზე უფრო დამახასიათებელია მისი თვალსაზრისისათვის.

1. ნ. ნიკოლაძე ფიქრობს, რომ რუსეთ-ბულგარეთის ურთიერთობის გაუარესებაში, რასაც ადგილი ჰქონდა 80-იანი წლებიდან, თვით რუსეთის მეფის მთავრობა და ამ ქვეყნის მიმართ მის მიერ გატარებული პოლიტიკა იყო დამანაშავე. მეფის რუსეთს, აღნიშნავს იგი, კარგად არ ესმოდა თავისი რეალური ინტერესები ამ ქვეყანაში და აგენტების მეშვეობით ისე მოქმედებდა, რომ ხელოვნურად ამწვავებდა საქმეს, თავს აწულებდა ბულგარელ ხალხს. რუსეთი არ უნდა ჩარეულიყო ბულგარეთის შინაგან საქმეებში, მონაწილეობა. არ უნდა მიეღო პოლიტიკურ პარტიათა ქიშპობაში.

ნ. ნიკოლაძის მოყვანილი შეხედულება სწორია, ოღონდ საჭიროა აღინიშნოს გერმანია-ავსტრიისა და ინგლის-საფრანგეთის დიპლომატიის აქტიური როლი რუსეთ-ბულგარეთის ურთიერთობის გამწვავებაში, რასაც ისინი ატარებდნენ როგორც გარედან, ისე შიგნით სასახლის რეაქციული წრეებისა და სხვა ანტიეროვნულ დაჯგუფებათა მეშვეობით, თუმცა 1885—1887 წლების ამბების გაშუქებისას ნ. ნიკოლაძე მხედველობის გარეშე არ ტოვებს ამასაც⁴⁵.

2. ნ. ნიკოლაძე სწორად აღნიშნავს, რომ ბულგარეთის მთავრობა და სამეფო კარი, როგორც ბატენბერგის, ისე კობურგელის მეფობათა პერიოდში, და თვით დასახელებული მეფეები ყოველმხრივ ანტიეროვნულ და ანტიხალხურ პოლიტიკას ატარებდნენ, აბუჩად იგდებდნენ კონსტიტუციას, უცხოელი სახელმწიფოების გავლენის ქვეშ იმყოფებოდნენ და ქვეყნის სიმდიდრეს კონცესიების სახით ავსტრიას, რუსეთს და სხვა დიდ ქვეყნებს ურიგებდნენ.

⁴⁵ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, ჟურნ. „მოამბე“, 1894, № 7, გვ. 130.

თ ა ვ ი მ ე ხ უ თ ე

ნ. ნიკოლაძე შორეული აღმოსავლეთის. პრობლემის შესახებ

იაპონელ იმპერიალისტთა მიერ ჩინეთის წინააღმდეგ ყ.ჩალური ომის დაწყებასთან დაკავშირებით, 1894 წელს, ნ. ნიკოლაძე ჟურნალ „მოამბეში“ მოათავსა ვრცელი წერილი — „იაპონია“, რომელშიც გააშუქა ამ ომთან დაკავშირებულ საკითხთა მთელი კომპლექსი, კერძოდ: ჩინეთის საშინაო და საერთაშორისო მდგომარეობა, „მეიძის“ რევოლუცია იაპონიაში, დიდ სახელმწიფოთა ქიშპობის მოტივი წყნარი ოკეანის აუზში, რუსეთის პოლიტიკა შორეულ აღმოსავლეთში და სხვ. დამატებაში, რომელიც ამ წერილის ცალკე ბროშურად გამოცემასთან დაკავშირებით დაიწერა 1905 წელს, ნ. ნიკოლაძე ვრცლად განიხილა 1894 წლიდან 1904 წლამდე არსებული ვითარება ამ რეგიონში.

ნ. ნიკოლაძე მთელი სერიოზულობით მოეკიდა შორეული აღმოსავლეთის პრობლემის გაშუქებას. მას იგი საქართველიანად მიაჩნია საერთაშორისო ურთიერთობათა ერთ-ერთ მეტად მნიშვნელოვან და საჭირობო საკითხად, სისტემატური დიპლომატური შეხლა-შემოხლის ობიექტად და სამხედრო კონფლიქტებისა და ომების მეტად მნიშვნელოვან წყაროდ. დიდი კაპიტალისტური სახელმწიფოების, პირველ რიგში კი ინგლისის, მეფის რუსეთის და იაპონიის მძაფრ დაჯახებას შორეული აღმოსავლეთის საკითხის ნიადაგზე, ნ. ნიკოლაძე რეალური ინტერესებით ხსნის. ასეთ რეალურ ინტერესებად მას მიაჩნია ეკონომიკური, პოლიტიკური და სამხედრო-სტრატეგიული მოტივები, ე. ი. მისწრაფება ღია ნავსადგურებისაკენ, სამხედრო-სტრატეგიული ბაზების დაუფლებისაკენ, ჩინეთისა და კორეის თავისი გავლენის ქვეშ მოქცევისათვის. ამიტომაც, რომ ნ. ნიკოლაძე საფუძვლიანად მიმოიხილავს იმ ფაქტორებს, რომლებმაც ასე გაამწვავეს შორეული აღმოსავლეთის საკითხი და რუსეთ-იაპონიის ომი წარმოშვეს.

შორეულ აღმოსავლეთში მეფის რუსეთის პოლიტიკის ხასიათს და ამ პოლიტიკის განმაპირობებელ ფაქტორებს ნ. ნიკოლაძე უშუალოდ რუსეთის იმპერიის გეოგრაფიული მდებარეობის თავისებურებას უკავ-

შორებს. მისი შეხედულებით, ქვეყნის გეოგრაფიული მდებარეობის თავისებურება რუსეთის ყველა მეფეს და მთავრობებს უკარნახებდა საგარეო პოლიტიკისა და დიპლომატიის ძირითად შინაარსად და მიმართულებად ტერიტორიული გაფართოების, თავისუფალ ზღვებზე გასასვლელების მოპოვების ამოცანა დაესახა.

აღნიშნავს რა რუსეთის არაბელსაყრელ გეოგრაფიულ მდებარეობას, ნ. ნიკოლაძე მას უკავშირებს რუსეთის ეკონომიკური ცხოვრებისა და საგარეო ვაჭრობის სერიოზულ ჩამორჩენილობას „...როგორც ხმელეთით, ისე ზღვითაც, რუსეთს ერთი ფუთი საქონლის არც გაგზავნა, არც მიღება არ შეუძლია უმისოთ, რომ გზაზე უცხო სახელმწიფო არ დაუხვდეს, ხარკის ამღები მშვიდობიანობის დროს და გზის შემკვრელი ომიანობისას, ამის მიზეზით რუსეთის ეკონომიკური ცხოვრება და რუსეთის ალებ-მიცემობა ჯერაც უცხოეთის მძლავრ გავლენის ქვეშ... იმყოფება“. ¹

ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, ასეთ მდგომარეობაში დარჩება რუსეთი და უცხოეთის ხარკის მძლეველი იქნება მანამ, სანამ ის საკუთარ გზას არ იშოვნის გაშლილი ოკეანესაკენ. დღემდე კი იგი დიდ ხარკს უხდის „შუამდგომელ ევროპას“, რომლის მეშვეობითაც ღებულობს სხვადასხვა საქონელს, მათ შორის კოლონიურ საქონელს. ეს გარემოება ნ. ნიკოლაძეს რუსეთის სიღარიბის ერთ-ერთ უმთავრეს მიზეზად მიაჩნია. „...ყოვლად შეუძლებელია, — წერს იგი, — რომ ხეირიან ეკონომიურ მდგომარეობას ეღირსოს ის სახელმწიფო, რომელიც ამ გვარად უგზო-უკვალა-ო“. ²

რუსეთის იმპერიის არაბელსაყრელი გეოგრაფიული მდებარეობა — გაშლილი ზღვებისაკენ გასასვლელების არქონება და სახმელეთო საზღვრებში ჩაკეტვა, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, უშუალო გავლენას ახდენდა ამ ქვეყნის ეკონომიკურ ყოფაზე, ზღუდავდა მის სავაჭრო-ეკონომიურ კავშირს გარესამყაროსთან და ალებ-მიცემობის მხრივ მას იმ ქვეყნების გავლენას უქვემდებარებდა, რომელთა ხელშიაც იმყოფებოდა ზღვებზე გასასვლელები. არც ხმელეთით და არც ზღვით რუსეთს არ შეუძლია საქონლის გაზიდვა, აღნიშნავს ნ. ნიკოლაძე, — თუ რომელიმე უცხო სახელმწიფო არ დახვდა მას გზაზე. ეს სახელმწიფო მშვიდობის დროს ხარკს მოითხოვს მისგან, ომის დროს კი სავსებით უკეტავს გარესამყაროსთან ურთიერთობის გზას. ³

რუსეთის სიღარიბის, მისი ეკონომიური ჩამორჩენილობის ერთ-ერთ უმთავრეს მიზეზად ნ. ნიკოლაძეს სწორედ ეს მდგომარეობა — უგზოობა,

¹ ნ. ნიკოლაძე, იაბონია, გვ. 11.

² იქვე.

³ იქვე, გვ. 12—13.

ლია ზღვებისაკენ მოწყვეტილობა, ალბ-მიცემობის მხრივ უცხო სახელ-
მწიფოსადმი დაქვემდებარება მიაჩნია¹.

მართალია, ნ. ნიკოლაძე, როგორც აღნიშნული გვაქვს, ერთგვარად
აჭარბებს გეოგრაფიული ფაქტორის შეფასებაში, განმსაზღვრელ მნიშ-
ვნელობას აკუთვნებს მას ქვეყნის ეკონომიურ ცხოვრებაში და მით ნა-
წილობრივ აფუჩეჩებს საწარმოო ძალთა განვითარების გადამწყვეტ ფაქ-
ტორს. საბოლოო ჯამში ამა თუ იმ ქვეყნის განვითარების დონეს განსა-
ზღვრავს არა მისი გეოგრაფიული მდგომარეობა, არამედ საწარმოო ძალ-
თა განვითარება და სოციალური ურთიერთობანი. მაგრამ. მოუხედავად
ამისა, მისი შეხედულება ანგარიშგასაწევი. რუსეთის სახელმწიფოს
კონტინენტური მდებარეობა, მისი სუსტი კავშირი გაშლილ ზღვებთან,
ამ ზღვებზე გასასვლელების უქონლობა, ჩრდილოეთის ზღვების წლის
უმეტეს ნაწილში სრული გამოუყენებლობა, ნაოსნობისათვის და ცენტ-
რიდან ზღვებამდე დიდი მანძილის არსებობა, მართლაც. მეტად არა-
სასიამოვნო ფაქტი იყო. იგი დიდად აფერხებდა მის სავაჭრო-ეკონომი-
კურ და კულტურულ კავშირს გარე სამყაროსთან, კერძოდ, დასავლეთ
ევროპის ქვეყნებთან. ეს გარემოება კი თავის უარყოფით დაღს ასევე-
და ქვეყნის ეკონომიკურ ცხოვრებას.

ამიტომ იყო, რომ ამ მდგომარეობიდან თავის დაღწევა რუსეთის
საგარეო პოლიტიკის ერთ-ერთ მთავარ საკითხად იქცა. ცარიზმის დაბ-
ყრობითი პოლიტიკა, ომები შვეციასთან, პოლონეთთან, თურქეთთან,
და სხვა მეზობელ სახელმწიფოებთან, რუსი მემამულეების. სამხედრო
ხროვისა და ვაჭართა ზედაფენის ეკონომიკური და სამხედრო-სტრატე-
გიული „მოთხოვნილებებით“ იყო განპირობებული. ამ ეკონომიკურ
და სამხედრო-სტრატეგიულ მოთხოვნილებებში კი მთავარი ადგილი
ეკავა სწორედ ზღვებისაკენ გადასასვლელების, საზღვაო ნავსადგურე-
ბის და სრუტეების გასაღების ხელში ჩაგდებას.

მაგრამ ნ. ნიკოლაძე, რასაკვირველია, დუმილით უვლის გვერდს იმ
ფაქტს, რომ რუსეთის საგარეო პოლიტიკას და დიპლომატიას, პერიო-
დულ ომებს, როგორც მის ლოგიკურ შედეგს და დააყრობებს განა-
პირობებდა არა რუსეთის განსაკუთრებული გეოგრაფიული მდებარე-
ობა, არამედ გაბატონებული კლასების ინტერესები.

ნ. ნიკოლაძე დარწმუნებულია, რომ როგორც კი რუსეთის იმპერია
დაასრულებს „ბუნებრივ“ ზრდას ზღვებისა და ოკეანეებისაკენ და თა-
ვისუფალ გასავალს მოიპოვებს ჩრდილოეთისაკენ, აღმოსავლეთისაკენ
და თვით სამხრეთისაკენ, იგი „...თავის კანში მოთავსდება...“, გარეშე
ექსპანსიაზე ხელს აიღებს, შინაგან წარმატებაზე იზრუნებს და ა. შ.
სტრატეგის მსგავსად უმეტოქოდ და უშიშრად იცხოვრებს. „...მაშინ რუ-

სეთს აღარავისი შეეშინდება. აღარც არაფერი დასკირდება, შინაური ზრდის მეტი. იმას პირდაპირი მისვლა-მოსვლა და აღებ-მიცემობა ექნება ზღვების მფლობელ სახელმწიფოზე..."⁵

ნ. ნიკოლაძე საესებით სწორია, როცა აღნიშნავს, რომ რუსეთის მიერ ზღვებისა და ოკეანეებისაკენ გასვლის მოპოვება გააფართოვებდა ამ ქვეყნის აღებ-მიცემობას, შემდგომ სტიმულს მისცემდა მის ეკონომიკურ განვითარებას, შეასუსტებდა მის ეკონომიკურ დამოკიდებულებას გაშლილი ზღვების გასასვლელების მქონე სახელმწიფოებისადმი და, საერთოდ, დადებით როლს შეასრულებდა მის ცხოვრებაში. სწორია ისიც, რომ ამ ამოცანების გადაწყვეტით რუსეთს შეეძლო უფრო მშვიდად და უშიშრად ეგრძნო თავი და დაზღვეული ყოფილიყო ყოველგვარი მოულოდნელობისაგან. მაგრამ ამით განა ბოლო მოეღოდა ცარიზმის საგარეო პოლიტიკის აგრესიულ მიმართულებას? რასაკვირველია, არა, ცარიზმი, რუსი შემამულებებისა და ვაჭრობის ეკონომიკური „მოთხოვნების“ შესაბამისად, აქტიურად იბრძოდა ბაზრებისა და ნედლეულის წყაროებისათვის. გარდა ამისა, მას ბევრი სხვა სამხედრო-სტრატეგიული და პოლიტიკური ამოცანაც ჰქონდა გადასაწყვეტი; ასე რომ, გაფართოებით და ზღვებზე გასვლით მეფის რუსეთი უფრო პაციფისტური არ გახდებოდა და აგრესიებზე ხელს არ აიღებდა, პირიქით, იგი უშუალო საფრთხეს შეუქმნიდა მეზობელ სახელმწიფოებს და მთელ ევრაზიაზე გაბატონებას განიზრახავდა. ა. შ. შტატებზე მითითება და მისი მაგალითად მოტანა არც თუ ისე დამაჯერებელია. ხელსაყრელმა გეოგრაფიულმა მდებარეობამ, ორ ოკეანეს შუა და სუსტი მეზობლების არსებობამ, მართალია, ხელი შეუწყო აშშ-ის განვითარებას, მაგრამ ხელი ვერ შეუშალა მას ისეთივე აგრესიულ-კოლონიური საგარეო პოლიტიკა ეწარმოებია, როგორც ევროპის კაპიტალისტურ ქვეყნებს.

ზემოთ მოყვანილი თვალსაზრისით განიხილავს ნ. ნიკოლაძე რუსეთის მთავრობის ღონისძიებებს ციმბირის ასათვისებლად და მის ტერიტორიაზე ტრანსციმბირის რკინიგზის მაგისტრალის გაყვანას. იგი საესებით სწორად აღნიშნავს, რომ ციმბირის ეკონომიკური ათვისების გეგმები უდიდეს პერსპექტივებს შლიდა რუსეთის იმპერიის ამ ნაწილის განვითარებისათვის მომავალში, რკინიგზის მაგისტრალის გაყვანა კი დიდად დაახლოვებდა ევროპულ რუსეთს შორეულ აღმოსავლეთთან, ჩინეთთან, იაპონიასთან, კორეასთან და ხელს შეუწყობდა რუსეთის საქონლის ექსპორტს საზღვარგარეთ.⁶

⁵ ნ. ნიკოლაძე, მოსალოდნელი ცვლილება, ჟურ. „მოამბე“, 1894, № 10, გვ. 168.

⁶ ნ. ნიკოლაძე, იაპონია, გვ. 14.

ტრანსციზიბირის რკინიგზის მაგისტრალის მშენებლობას რომ მართო ციზიბირის ათვისებისა და ალბ-მიცემის გაფართოების მოტივები არ ედო საფუძვლად, ამაში ნ. ნიკოლაძე მტკიცედ არის დარწმუნებული. იგი კარგად ხედავს მის სამხედრო-სტრატეგიულ დანიშნულებასაც. მას მხედველობიდან არ რჩება ის გარემოება, რომ რუსეთი დიდ იმედებს ამყარებდა ამ რკინიგზის გაყვანაზე და მას უკავშირებდა იმ ამოცანების გადაწყვეტას, რომლებიც მას დასახული ჰქონდა შორეულ აღმოსავლეთში. — მოეპოვებია გასაღები წყნარ ოკეანეზე და სხვ.

ამიტომ არის, რომ ნ. ნიკოლაძე შრომის მომდევნო გვერდებზე იძლევა იმ ტერიტორიული ზონის სამხედრო-სტრატეგიულ აღწერას, რომელიც გათვალისწინებული რკინიგზის უკანასკნელი პუნქტი უნდა ყოფილიყო. რაკი ასეთ პუნქტად ვლადივოსტოკი იყო მიჩნეული, რომელიც იაპონიის ზღვაზე მდებარეობს, ნ. ნიკოლაძეც ამ ზღვის აუზის შესახებ მოუთხრობს მკითხველს, იგი, პირველ რიგში, აღნიშნავს იაპონიის ზღვის მოწყვეტილობას წყნარი ოკეანის გაშლილი სივრცისაგან. ამ ზღვის ერთადერთ ხელსაყრელ სრუტედ იგი მიიჩნევს „ბრაიტონის სრუტეს“, რომელსაც, მისი თქმით, ისეთივე მნიშვნელობა აქვს ამ ზღვისათვის, როგორც გიბრალტარს — ხმელთაშუა ზღვისათვის, ბოსფორსა და დარდანელს — შავი ზღვისათვის. ეს სრუტე კი რუსეთის ხელში არ იყო. ნ. ნიკოლაძე სავსებით სწორად აღნიშნავს, რომ რუსეთი ჩინეთ-იაპონიის ომის დაწყებამდე და იაპონიის გაძლიერებამდე ჭეშოვნად არ აფასებდა შორეული აღმოსავლეთის თავისუფალ კავშირს გაშლილ ოკეანესთან. იგი არ ცდილობდა ხელში სკეპროდა იაპონიის ზღვის გასაღებები და იგი არ დაეთმო არც ინგლისისათვის და არც იაპონიისათვის. ამიტომ იყო, რომ მან 1875 წელს — ...თავისი ნებით დაუთმო იაპონიას ჩრდილოეთი სრუტეები თავისი ოხოტსკის ზღვიდან გაშლილ ოკეანესაკენ, როცა სახალინის კუნძულის ნახევარში ყველა თავისი კურილის კუნძულები... გაცალა.“⁷

როგორც ცნობილია, რუსეთის საგარეო პოლიტიკისა და დიპლომატიის მკვლევრები სერიოზულ შეცდომად მიიჩნევენ 1875 წლის შეთანხმებას იაპონიასთან, რომლითაც რუსეთის მთავრობამ დააკმაყოფილა იაპონიის უსაფუძვლო პრეტენზიები კუნძულ სახალინის სამხრეთი ნაწილის მიმართ და ეს პრეტენზიები „გამოისყიდა“ იაპონიისათვის კურილის არქიპელაგის დათმობით. ამით ცარიზმმა თავისი ქვეყანა თვით ჩააყენა არახელსაყრელ მდგომარეობაში და ხელოვნურად შეზღუდა მისი კავშირ-ურთიერთობა წყნარი ოკეანის გაშლილ სივრცესთან, — რითაც სერიოზული ზიანი მიაყენა ქვეყნის სამხედრო-სტრატეგიულ და სავაჭრო-ეკონომიკურ ინტერესებს შორეულ აღმოსავლეთში.

⁷ ნ. ნიკოლაძე, იაპონია, გვ. 14.

ტყუილად როდი აღნიშნავს ნ. ნიკოლაძე, რომ ტრანსციმბირის რკინიგზის მავისტრალის მშენებლობის დაწყებას მტრულად შეეგება ინგლისი. რომელმაც მასში სწორედ სამხედრო-სტრატეგიული ჩანაფიქრი დაინახა. როგორც თვითონ წერს: „...რკინიგზა რუსეთს ადვილ საშუალებას მისცემს, რამდენიც სურს, იმდენი ჯარი და იარაღი მიზიდოს რუსეთიდან ვლადივოსტოკს. აქ მომავალში რუსეთი, უეჭველია, დიდ ფლოტს გამართავს...“ მას შეუძლია ჯარის გადასხმაც და საკუთარი ალებ-პიცემობის დამყარება ჩინეთთან და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებთან. სწორედ ამ ნიადაგზე გაღრმავდება, მისი აზრით, ინგლის-რუსეთის წინააღმდეგობა.⁸

იმ ვითარების ნათელსაყოფად, რომელსაც ადგილი ჰქონდა შორეულ აღმოსავლეთში ჩინეთ-იაპონიის ომის წინ და თვით ამ ომის მიზეზების გასარკვევად, ნ. ნიკოლაძე მოკლედ მიმოიხილავს კორეას, იაპონიას და თვით ჩინეთს.

კორეას ჩვენი ავტორი ჩინეთს ადარებს. იგი აღნიშნავს მის ყოველმხრივ ჩამორჩენილობას და მასაც ისეთსავე პერსპექტივას უწინასწარმეტყველებს, რაც ჩინეთისათვის უკვე რეალურ სინამდვილეს წარმოადგენდა. ჩინეთ-იაპონიის ომის წინ ბევრ დიდ სახელმწიფოს ჰქონდა მიპყრობილი კორეისადმი თავისი ხარბი თვალები. მეფის რუსეთს, იაპონიას, ინგლისს და აშშ-ს უკვე პრაქტიკული ნაბიჯები ჰქონდათ გადადგმული ამ ქვეყნის მიმართ აგრესიული ზრახვის სისრულეში მოსაყვანად. ნ. ნიკოლაძე ხედავს რა დიდ კოლონიზატორ სახელმწიფოთა ბრძოლას კორეისათვის, ითვალისწინებს ამ ქვეყნის სავალალო ხვედრს მომავალში, მის „...ვისმე ულუფად რგებას...“. თუმცა ღიად ტოვებს საკითხს: თუ სახელდობრ რომელი მტაცებლის მსხვერპლი უნდა გამხდარიყო იგი.⁹

ნ. ნიკოლაძე ფიქრობს, რომ იაპონიის ზღვის გასაღები ან ინგლისმა, ან რუსეთმა უნდა ჩაიგდოს ხელში და ისიც კორეის მეშვეობით, ე. ი. კორეის პლაცდარმზე ფეხის მოკიდებით, რაკი ბრაიტონის სრუტის ერთი კიდე კორეას ეკუთვნის.¹⁰

ნ. ნიკოლაძე ვერ იძლევა იმ ვითარების სწორ მიმოხილვას, რომელმაც ჩინეთ-იაპონიის ომი წარმოშვა. ჯერ ერთი, იგი მხედველობის გარეშე ტოვებს იმ ფაქტს, რომ კორეის „გახსნის“ ინიციატორი იაპონია იყო, რომელმაც მუქარით აიძულა კორეის მმართველები ხელი აეღოთ კარჩაკეტილობაზე, არათანაბარუფლებიანი ხელშეკრულება დაედოთ იაპონიასთან (1876 წელს) და მიეღო მასთან შე-

⁸ ნ. ნიკოლაძე, იაპონია, გვ. 14.

⁹ იქვე, გვ. 18.

¹⁰ იქვე, გვ. 19.

დავითიანი ვაჭრობის შესაძლებლობა. მეორე, ნ. ნიკოლაძე, თუმცა აღნიშნავს ჩინეთ-იაპონიის კიშპობას კორეის თაობაზე და 1885 წლის ხელშეკრულებაზეც კი მიუთითებს, მაგრამ თუ რა იყო 1894—1895 წლების ომის წარმოშობის მიზეზები, ამის შესახებ იგი გარკვევით არაფერს ამბობს.

ენება რა თვით ჩინეთ-იაპონიის ომის აღმოცენებას, ნ. ნიკოლაძე არ კმაყოფილდება მარტო ჩინეთ-იაპონიის ურთიერთობაში არსებულ დიკხ მასალაზე მითითებით და ეს ომი მარტო იქედან არ გამოყავს. მისი აზრით ამ ომში სხვა მოქმედი პირებიც იყვნენ. თუმცა ისინი აშკარად არ მოქმედებდნენ. ესენი იყვნენ მეფის რუსეთი და ინგლისი. რომლებიც, აგრეთვე, არსებითად იყვნენ დაინტერესებული კორეის ბეა-ილბალით. კორეა და ბრაიტონის სრუტე, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — სიცოცხლის ან სიკვდილის მომნიჭებელია რუსეთისათვის, მისი ციმბირის აღმოსავლეთი ნაწილისათვის, მისი ციმბირის ფლოტისა და რკინიგზისათვის.¹¹

ენება რა რუსეთის ცარიზმის საგარეო პოლიტიკურ გეგმებს შორეული აღმოსავლეთის მიმართ, ნ. ნიკოლაძე ყურადღების გარეშე არ ტოვებს ევრაზიას და იმ პოლიტიკას, რომელსაც ატარებდა რუსეთი მსოფლიოს ამ ნაწილში. განიხილავს რა ამ პოლიტიკას შორეული აღმოსავლეთის ამბებთან დაკავშირებით, იგი სწორად აღნიშნავს ევროპის ორ მოპირდაპირე სამხედრო-პოლიტიკურ ბლოკებად გათიშვის ფაქტს და იმ გარემოებას, რომ რუსეთსა და საფრანგეთს იქ ზელ-ფეხი ჰქონდათ შეკრული სამთა კავშირის არსებობის შედეგად. აღნიშნულის გამო ჩვენი ავტორი ფიქრობს. რომ გარემოება რუსეთს აიძულებს, თავი შეიკავოს კორეის საკითხის გამო იაპონიის წინააღმდეგ გამოსვლისაგან, ვარაუდობს რა, ამასთან ერთად, რომ რუსეთ-იაპონიის დაჯახების შემთხვევაში ინგლისი იაპონიის მხარეს დაიკავებს და რუსეთის წინააღმდეგ გამოვაო,¹² თანაც მას გამორიცხულად არ მიაჩნია სამთა კავშირის მიერ შექმნილი ვითარების გამოყენება და აგრეთვე რუსეთის წინააღმდეგ გამოსვლა.¹³

ნ. ნიკოლაძე ფიქრობს, რომ რუსეთის პრესა ჭეროვნად ვერ აფასებს შორეულ აღმოსავლეთში შექმნილ ვითარებას და ამიტომ მოსაბლევობის დეზორიენტირებას ახდენს. იგი მარტო კორეას ხედავს, აფასებს მის სავაჭრო-ეკონომიკურ მნიშვნელობას რუსეთის შორეული აღმოსავლეთისათვის, მაგრამ ვერ ხედავს საკითხის მთელ კომპლექსს, კერძოდ სამხედრო სტრატეგიულ მხარეს. „რუსეთის პოლიტიკურ მწერლობას, — წერს იგი, — არ ესმის, რომ ვისაც ბრაიტონის სრუტე ეკა-

¹¹ ნ. ნიკოლაძე, იაპონია, გვ. 34.

¹² იქვე, გვ. 35.

¹³ იქვე.

ეება ხელში, იმას ციმბირის აღმოსავლეთი ნაწილის დაკეტვა, დამშევა და ღაზრჩობა შეეძლება. და ვინც მთელ მილიარდს ხარჯავს ათი ათასი ვერსის რკინიგზის ვასაყენად, ის ეალდებულია გასავალი კარი უშოვოს და გაუხსნას ამ გზას და მისგან აღძრულ ქვეყანას, თუ მისი დალუპტა არ უნდა...¹⁴

მკითხველისათვის ნათელია, რომ ნ. ნიკოლაძე რუსეთის საგარეო პოლიტიკის პირველ და ძირითად ამოცანად შორეულ აღმოსავლეთში მიიჩნევს გაშლილი ოკეანისაკენ გასასვლელუბის მოპოვებას, შორეული აღმოსავლეთისათვის ფართო საზღვაო გასავალი კარის შოვნას. მხოლოდ ამ ამოცანის წარმატებით გადაწყვეტის შემდეგ შეიძლება დაისყას, ნ. ნიკოლაძის აზრით, კორეის პლაცდარმის მოპოვების საკითხი.

შორეულ აღმოსავლეთში კორეის, ჩინეთის და წყნარი ოკეანის გაშლილი სივრცისაკენ გასასვლელი კარების საკითხში მძაფრად ეჯახებოდა ერთმანეთს მეფის რუსეთის, ინგლისის და იაპონიის ინტერესები. სხვა კაპიტალისტური სახელმწიფოების (ამერიკის შეერთებულ შტატების, სამთა კავშირის) დაინტერესება იმ ეტაპზე შედარებით ნაკლები იყო. ამიტომ იყო, რომ ისინი გარეგნულადაც ინდიფერენტობას იჩენდნენ ჩინეთ-იაპონიის ომის მიმართ და თავიანთ ზრახვებს მალავდნენ.

ნ. ნიკოლაძე კარგად ხედავს ყოველივე ამას. მას მხედველობიდან არ რჩება ის პროვოკაციული პოლიტიკაც, რომელსაც მიმართავენ სამთა კავშირის სახელმწიფოები, პირველ რიგში გერმანია. მსოფლიოს ამ ნაწილშიც ისინი აქეზებდნენ მოწინააღმდეგე სახელმწიფოებს, რათა ამით ხელფეხი შეუბოჭათ ამ სახელმწიფოებს და აქტიურად ვერ ემოქმედათ ევროპაში. „...სამთა კავშირისათვის, რასაკვირველია, სასარგებლო და სასურველია, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — რომ რუსეთის ძალა ჩართულ იქნეს ამ შორეულ ომში, საცა გერმანიას, არც ავსტრია-უნგრეთს, არც იტალიას არავითარი ინტერესები არ მოეპოვება...“¹⁵

ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, რუსეთმა ევროპაში აქტიური პოლიტიკისაგან თავი უნდა შეიკავოს, რადგან, ჯერ ერთი, იქ მას საბრძოლო არა აქვს რა. მეორეც, ევროპასთან შეტაკებით ამ ქვეყანას არასოდეს არ უსარგებლია და მუდამ ჩამორჩენილ, უკანდამხევე მხარეს წარმოადგენდა¹⁶. იგი ფიქრობს, რომ ევროპა სხვა მხრივ ესაჭიროება რუსეთს: მიიღოს მისგან მზა-მზარეული ცოდნა-სინათლე, კულტურის თესლი და გაავრცელოს იგი როგორც საკუთარ სამეფოს უმეტეს ნაწილში „...ზნელ და უდაბურ აზიის ნაწილში“, ისე მის გარეთ, აგრეთვე „ზნელ და უდაბურ აზიაში“ — შორეულ აღმოსავლეთში. მისი აზრით, აზიის

¹⁴ ნ. ნიკოლაძე, იაპონია, გვ. 35.

¹⁵ იქვე, გვ. 36.

¹⁶ იქვე, გვ. 37.

ამ ნაწილში რუსეთს შეუძლია დადებითი როლის შესრულება — წესის, სიმართლის, სინათლისა და განათლების გავრცელება იქ მცხოვრებთა... „უთვალავ მილიონებს შუა...“¹⁷.

ჩვენ ვერ დავეთანხმებით ნ. ნიკოლაძის მოყვანილ შეხედულებებს. პირველ ყოვლისა, მასში მიჩქმალულია მეფის რუსეთის აქტიური დაინტერესება ევროპის საქმეებით. როგორც მისთვის ცნობილია, რუსეთის დიპლომატიას ბევრი თავსატეხი საქმე ჰქონდა ევროპის წინააღმდეგობის ეს ერთ-ერთი მთავარი კვანძი, ევროპას არ ეკუთვნის? ალბათ, მას მხედველობაში ჰქონდა XIX საუკუნის 90-იანი წლები, როცა იმპერიალისტურ წინააღმდეგობათა გამწვავებამ შორეულ აღმოსავლეთში მეფის რუსეთი აიძულა, დროებით შეენელებინა თავისი ყურადღება ევროპის მიმართ, ე. ი. შეენარჩუნებინა მოპოვებული პოზიციები და თავი შეეკავებინა ისეთი ნაბიჯებისაგან, რომელიც ახალ გართულებებს შეუქმნიდა მას მსოფლიოს ამ ნაწილში.

დასასრულ, მეფის რუსეთს ისეთივე ეგოისტური მიზნები ამოქმედებდა საერთოდ აზიაში, როგორც სხვა კოლონიზატორ სახელმწიფოებს. ამიტომ „პირნათლად და სახეირო როლის ასრულება“ აზიის ხალხების მიმართ მის გეგმაში არ შედიოდა. ეს, რასაკვირველია, არ გამოარიცხავს იმას, რომ რუსეთს ობიექტურად შეეძლო ისტორიის ბრმა იარაღის როლი უთამაშა და თავისი მოწინავე პროგრესული დემიანების მეშვეობით საკუთარი და ევროპული კულტურის ნაყოფი აზიის ხალხში დაენერგა. როგორც ცნობილია, აზიის მთელი რიგი ქვეყნების მიმართ რუსეთმა ობიექტურად ეს მისია მართლაც შეასრულა.

ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, რუსეთის ბუნებრივ მისწრაფებას გამოილილი, გაუყინავი საოკეანო სივრცეებისაკენ ორი გზა აქვს: ერთი ახლო აღმოსავლეთში, მეორე კი შორეულში. პირველ გზას იგი გულისხმობს სახმელეთო გზას კასპიის ზღვიდან, სპარსეთზე გავლით, ინდოეთის ოკეანემდე... ამ გზაზე რუსეთს მარტო ინგლისი ჰყავს მოწინააღმდეგე, მისი გაყვანა (1500 ვერსი). ნ. ნიკოლაძის აზრით, რუსეთის საქონელს ფართოდ გაუღებს აზიის ქვეყნების ბაზრების კარებს. ამ გზით რუსეთის სამრეწველო ცენტრებიდან აზიის ბაზარზე გატანილი საქონელი უფრო იაფი დაჯდება, ვიდრე ინგლისიდან შემოზიდული საქონელი.¹⁸ მეორე გზად ნ. ნიკოლაძეს მიაჩნია ზემოთ აღნიშნული ტრანსციმბირის გზა (7000 ვერსი, თუ ვოლგიდან ვიანგარიშებთ), რომელსაც იგი ძვირღირებულ გზას უწოდებს. ნ. ნიკოლაძე ფიქრობს, რომ ამ

¹⁷ ნ. ნიკოლაძე, იაპონია, გვ. 37.

¹⁸ იქვე, გვ. 38.

გზის მეშვეობით შორეული აღმოსავლეთის ნაპირამდე შეიძლება გადაზიდულ იქნეს რუსეთის მარტო აზიური ნაწილის, კერძოდ, ციმბირის ხაწარმი. ყველა, ვინც დაინტერესებულია ჩინეთის გახაწილებით, პირველ რიგში იაპონია და ინგლისი, შეეცდებიან ხელი შეუშალონ რუსეთს ამ გზის მშენებლობაში, საშუალება არ მიეცეს ამ ქვეყანას გავიღეს წყნარი ოკეანის გაშლილ სივრცეზე¹⁹.

ნ. ნიკოლაძე, რასაკვირველია, მართალია, როცა ფიქრობს, რომ ტრანსციმბირის რკინიგზის მშენებლობის დაწყებას მტრულად შეხვდა კაპიტალისტური სახელმწიფოების დიდი ნაწილი. არც ინგლსსა და იაპონიას და არც გერმანიასა და ამერიკის შეერთებულ შტატებს არ სურდათ რუსეთს მკვიდრად მოეციდა ფეხი წყნარი ოკეანის აუზში, უმოკლესა სარკინიგზო ხაზით დაეკავშირებინა ერთმანეთთან მისი ევროპული და აზიური ნაწილები და ამ სარკინიგზო მაგისტრალით სერიოზული სამხედრო-სტრატეგიული და სავაჭრო-ეკონომიკური ამოცანები გადაწყვიტა. რუსეთის მიერ ამ ამოცანების წარმატებით გადაწყვეტა ხელს შეუშლიდა სხვა კაპიტალისტური სახელმწიფოების მსგავს ეკონომიკურ, პოლიტიკურ და სამხედრო-სტრატეგიულ გეგმებს, მათ აგრესიულ განზრახვას შორეულ აღმოსავლეთში.

ნ. ნიკოლაძის აზრით, რუსეთისათვის საჭიროა როგორც ახლო აღმოსავლეთის, ისე ტრანსციმბირის რკინიგზა. პირველი რუსეთს სჭირდება „...თავის განსათავისუფლებლად ევროპის ეკონომიკური მონობისაგან და მეორე — მისი თვალუწვდენელი და დაუშვშავებელი ციმბირის ასაღორძინებლად“²⁰. ამ ორი ამოცანის გადაწყვეტას მეტად დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს ნ. ნიკოლაძე. იგი ფიქრობს, რომ თუ რუსეთმა შეძლო ფეხის მოკიდება წყნარი ოკეანის გასავალზე და სპარსეთის სამხრეთ ზღვას სანაპიროზე, მაშინ იგი სავსებით გათავისუფლდება ევროპის ეკონომიკური დამოკიდებულებისაგან, შემცირდება შავი ზღვისა და ბალტიის ზღვის გასასვლელების მნიშვნელობა და დაიწყება რუსეთის ნამდვილი ეკონომიკური და პოლიტიკური ზრდა.²¹

ჩვენ არ შეიძლება არ დავეთანხმოთ ნ. ნიკოლაძეს იმაში, რომ აღნიშნული გზების გაყვანას და გაშლილ ოკეანესთან უშუალო კავშირის დამყარებას დიდი მნიშვნელობა ექნებოდა რუსეთის შემდგომი ეკონომიკური განვითარებისათვის და მთელი მისი მომავლისათვის. მაგრამ, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ამ ამოცანების გადაწყვეტა მაინც არ იყო მთავარი რუსეთის ხალხის წინსვლის საქმეში. გადაწყვეტი როლი უნდა შეესრულებინა საწარმოო ძალების სწრაფ განვითარებას, ახალი

¹⁹ ნ. ნიკოლაძე, იაპონია, გვ. 39.

²⁰ იქვე, გვ. 40.

²¹ იქვე.

ეკონომიკური წესების დამყარებას და არსებული წარმოებითი ურთიერთობის ჩირქვსევიანად შეცვლას.

ნ. ნიკოლაძის ვარაუდი ტრანსციმბირის რკინიგზის გაყვანასთან დაკავშირებით რუსეთის და სხვა დაინტერესებულ სახელმწიფოთა ურთიერთობის გამწვავების შესახებ, გამართლდა: ტრანსციმბირის რკინიგზის მაგისტრალის მშენებლობამ კიდევ უფრო გაართულა ვითარება შორეულ აღმოსავლეთში, კიდევ უფრო გააძვავა იმპერიალისტურ სახელმწიფოთა ქიშპობა და დამატებითი სინწნელები შეუქმნა მეფის რუსეთს. მან დააჩქარა იაპონია-ინგლისის ანტირუსული კავშირის გაფორმება და რუსეთ-იაპონიის ომის აღწოცენება. ასევე გამართლდა ნ. ნიკოლაძის ბევრი სხვა მოსაზრებაც, რომელიც მან გამოთქვა ჩინეთ-იაპონიის ომის აღმოცენების მიზეზების გაშუქების დროს.

ათი წლის შემდეგ, 1904 წელს, უკვე რუსეთ-იაპონიის ომის მიმდინარეობის ვითარებაში, ნ. ნიკოლაძე ისევ დაუბრუნდა განხილულ საკითხებს და თავისი მოსაზრება გამოთქვა მათ შესახებ, რაც მან დამატებად დაურთო ჩვენ მიერ. დასახელებულ ნაშრომს, მისი ცაკლე ბროშურად გამოცემის დროს.

ნ. ნიკოლაძე ნათლად ხედავს იმ არსებით ცვლილებას, რომელიც მოხდა შორეულ აღმოსავლეთში ჩინეთ-იაპონიის ომის შემდეგ, ამ ცვლილებებთან დაკავშირებით იგი ფიქრობს, რომ ციმბირის დიდმა რკინიგზამაც დაკარგა თავისი ძველი მნიშვნელობა და ახალი დანიშნულება მიიღო. ემყარება რა ალექსანდრე III 1891 წლის რესკრიპტს, ნ. ნიკოლაძეს გულუბრყვილოდ სჯერა, რომ ტრანსციმბირის რკინიგზის მაგისტრალი თავდაპირველად ეკონომიკური მოსაზრებით შენდებოდა და მას სამხედრო-სტრატეგიული დანიშნულება არ გააჩნდა²². მაგრამ ნ. ნიკოლაძე ისევ უბრუნდება ამ გზის ეკონომიკური რენტაბელობის საკითხს და უარყოფით აზრს გამოთქვამს მის შესახებ. ციმბირის რკინიგზის ეკონომიკური მნიშვნელობა სიშორისა, დიდი სიგრძისა და ნაკლებ ათვისებულ რაიონებზე გასვლის გამო შეზღუდული იყო. ასეთი შეზღუდულება არ შეესაბამება ისტორიულ სინამდვილეს. როდესაც ალექსანდრე III და ნიკოლოზ II, გრაფი ვიტე (და რუსეთის სამეფო კარის სხვა თავკაცები, რომლებიც უშუალოდ დაინტერესებული იყვნენ რუსეთის აგრესიული პოლიტიკით შორეულ აღმოსავლეთში) ადგენდნენ აღნიშნული მაგისტრალის გაყვანის გეგმას, ითვალისწინებდნენ არა იმდენად მის ეკონომიკურ საფხს, რამდენადაც სამხედრო-სტრატეგიულ მნიშვნელობას. განა თვითონ ნ. ნიკოლაძე არ აღნიშნავს, რომ ტრანსციმბირის რკინიგზის ხაზი დიდი სიგრძისა და სიშორის გამო ნაკლებ ხელსაყრელი იყო საქონლის გადასაზრდად. მისი ეკონომიკური მნიშვნე-

²² ნ. ნიკოლაძე, იაპონია, გვ. 46—47.

ლობა ერთობ შემოფარგლული იყო²³. თუ ამ მაგისტრალის მშენებლობის ორგანიზატორები რუსეთიდან პირველ რიგში მის ეკონომიკურ მხარესა და პერსპექტივებზე მიუთითებდნენ, ამას აკეთებდნენ შეგნებულად: ამით მათ სურდათ, დაეფარათ მისი სამხედრო-სტრატეგიული დანიშნულება და შეენილბათ ის აგრესიული ჩანაფიქრი, რომლის რეალიზაციასაც ფიქრობდნენ ისინი ამ მაგისტრალის გაყვანის შედეგად.

მაგრამ ინგლისმა და იაპონიამ, როგორც აღნიშნავს თვით ნ. ნიკოლაძე, კარგად განკვირტეს ტრანსციმბირის რკინიგზის მაგისტრალის მშენებლობის პოლიტიკური და სამხედრო-სტრატეგიული დანიშნულება. მათ კარგად დაინახეს რუსეთის ცარიზმის მისწრაფება: ხელთ ეგდო გაუყინავი წყალადგური წყნარ ოკეანეზე, ფეხი მოეკიდა კორეაში და გაეფართოებინა თავის პოზიციები ჩინეთში.

ჩინეთ-იაპონიის ომის შედეგად შორეულ აღმოსავლეთში მომხდარი ცვლილებებიდან ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ცვლილებად ნ. ნიკოლაძეს მიაჩნია ჩინეთის მიმართ დიდი სახელმწიფოების პოლიტიკაში მომხდარი ცვლილება. „იაპონიის ომმა ჩინეთთან, — წერს იგი, — გაუმაძღარი მადა აღუძრა დედამიწის უმთავრეს სახელმწიფოებს. მიბაძვით, რუსეთსაც საღერღელი აუშალა“, ევროპის სახელმწიფოებმა განიზრახეს ხელთ ეგდოთ ახალი სამფლობელოები ჩინეთში თავიანთი სამრეწველო საქონლის გასასაღებლად²⁴.

„თავისუფალი კაპიტალიზმის“ იმპერიალიზმში გადაზრდის მომენტში დიდი იმპერიალისტური სახელმწიფოები, მართლაც, აღარ კმაყოფილდებიან ძველი პოზიციებით ჩინეთში. მათ მიზნად დაისახეს ჩინეთის სრული დანაწილება და მისი მსხვილი ნაჭრების გავლენის სფეროებად ქცევა. ნ. ნიკოლაძე სავსებით მართალია, როცა აღნიშნავს, რომ იაპონიამ დაიწყო ეს საქმე, მან მიიტაცა ჩინეთ-იაპონიის ომის შედეგად ჩინეთის მსუქანი ნაჭერი, რამაც სხვა მეტოქეებს საღერღელი აუშალა და იმავე მიზნისათვის ჩინეთს მიუხია.

მაგრამ ნ. ნიკოლაძე ცდება, როცა ფიქრობს, რომ სწორედ ჩინეთ-იაპონიის ომმა აღუძრა მადა სხვა სახელმწიფოებს, რომლებიც მიესივნენ ჩინეთს და დაიწყეს მისი ლუქმა-ლუქმად განაწილება. ჩინეთ-იაპონიის ომი და მისი შედეგები მხოლოდ საბაზი იყო იმისათვის, რომ იმპერიალიზმის მტაცებლებს სისრულეში მოეყვანათ თავიანთი მტაცებლური გულისნადები ჩინეთის გაყოფის თაობაზე. ჩინეთის და აზიის სხვა ქვეყნების მიმართ ზემოაღნიშნული ახალი პოლიტიკის მოტივი და განმაპირობებელი ფაქტორი იყო თვით კაპიტალიზმური სახელმწიფოებისათვის

²³ ნ. ნიკოლაძე, იაპონია, გვ. 49.

²⁴ იქვე, გვ. 52.

სოციალისტურ-ეკონომიკურ ყოფაში მომხდარი ცვლილებები. „თავისუფალი კაპიტალიზმის“ თანდათანობით გადაზრდას კაპიტალიზმის უმაღლესსა და უკანასკნელ ფაზაში, იმპერიალიზმში, მოყვა სათანადო ცვლილებები კაპიტალისტური სახელმწიფოების კოლონიურ პოლიტიკაში. კოლონიური პოლიტიკის ძველ მოტივებს ახალი მოტივებიც მიემატა. კოლონიური და დამოკიდებული ქვეყნები, საქონლის გასაღების ბაზართან და ნედლეულის წყაროებთან ერთად, კაპიტალის დაბანდების სფეროც, მაქსიმალური კაპიტალისტური მოგების მიღების წყაროდაც გახდა. აი, აქედან გამომდინარეობდა მეფის რუსეთის, ინგლისის და სხვა იმპერიალისტური სახელმწიფოების ყურადღების გაძლიერება ჩინეთის მიმართ, ამ ქვეყნის დაყოფის დაწყება.

ნ. ნიკოლაძე გმობს რუსეთის მთავრობის პოლიტიკას ჩინეთის მიმართ. მისი აზრით, გარდა გზისა და წყნარ ოკეანეზე გადასვლისა, მეფის რუსეთს არა ესაქმება რა შორეულ აღმოსავლეთში. მისი ინტერესები არ მოითხოვს, რომ მან სხვა სახელმწიფოებს მიბაძოს და მათეზრ ჩინეთის ხარჯზე ახალი სამფლობელოების ხელში ჩაგდება დაისახოს მიზნად სამრეწველო საქონლის გასასაღებლად. იგი სამართლიანად მოუთხოვს, რომ რუსეთს ხალხიც ბევრი გააჩნდა მაშინ, მიწაც და ნედლეულიც ბევრი ჰქონდა და მრეწველობის მხრივაც არ იყო დიდად ჯანჯიარებული, რომ ტერიტორიული გაფართოებისათვის, ახალი საწინააღმდეგო წყაროებისა და ბაზრების შეძენისათვის ებრძოლა.²⁵

განიხილავს რა მეფის რუსეთის პოლიტიკას ჩინეთის მიმართ რუსეთ-იაპონიის ომის წინ, ნ. ნიკოლაძე პატარა ექსკურსს აკეთებს წარსულში და ქართველი მკითხველის ყურადღებას მიაქცევს რუსეთის პოზიციაზე სიმონოსეკის საზავო ხელშეკრულებისადმი. მაშინ რუსეთი, როგორც მართებულად მიუთითებს თვით ნ. ნიკოლაძე, გამოეჭომაგა ჩინეთს. მის მეგობრად გაასალა თავი და, გერმანიასთან და საფრანგეთთან ერთად, მკაცრად გამოვიდა იაპონიის მიერ ჩინეთისათვის თავზე მოხვეული ყაჩაღური ზავის წინააღმდეგ. ნოტიო, როჰელიც ამასთან დაკავშირებით რუსეთის მთავრობამ იაპონიას გაუგზავნა, იგი აშკარა ომით ემუქრებოდა მას, თუ ლიოლდუნის ნახევარკუნძულს ჩინეთს არ დაუბრუნებდა: „გაჩერდი, ჩინეთს თავი დაანებე, ნურაფერს სთხოვ. თორემ ან მე და ან შენო“²⁶, — წერს თვით ნ. ნიკოლაძე.

ნ. ნიკოლაძე კარგად ერკვევა ამ მეგობრობის ნამდვილ არსში. იგი სავსებით სწორად მიუთითებს, რომ აღნიშნული ნოტა რუსეთის მთავრობას გაავზავნიან ფრანსისტ ავანტიურისტთა ჯგუფმა, რომელსაც არა ჩინეთის მეგობრობა, არამედ ეგოისტური, მტაცებლური ზრახვები ამოქმედებდა ამ ქვეყნის მიმართ.

²⁵ ნ. ნიკოლაძე, იაპონია, გვ. 52.

²⁶ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 55.

„რუსეთმა იაპონიას, — წერს იგი, — თურმე იმიტომ არ მისცა ნება ჩინეთს რაზე გაპორჩენოდეს, და სხვა სახელმწიფოებმაც იმიტომ აცნობინა ჩინეთის ხელუხლებლობა, რომ განზრახვა ჰქონდა ჩინეთის მემკვიდრეობიდან არავის არაფერი დაანებოს და თვითონ კი ჩინეთს მთელი მანჯურია ჩამოაცილოს“. ²⁷

ნ. ნიკოლაძე მკაცრად აკრიტიკებს ცარიზმის საგარეო პოლიტიკის ხელმძღვანელებს იმისათვის, რომ მათ საქმე თვითონ წაახდინეს, იაპონიას ომისკენ უბიძგეს და ამავე დროს არ გაითვალისწინეს მოსალოდნელი არახელსაყრელი შედეგები. მათ არ იანგარიშეს, თუ რა დიდი ძალა და ღონისძიება დასჭირდებოდა იმ მდგომარეობის დასაცავად, რომელიც აღნიშნული პოლიტიკის შედეგად მოიპოვა რუსეთმა შორეულ აღმოსავლეთში. ამ პოლიტიკის სულისჩამდგმელებმა სრული გონება ჩლუნვობა გამოიჩინეს და მოსალოდნელი საფრთხე ვერ დაინახეს, იაპონიასთან და მის მოკავშირეებთან ომის შესაძლებლობა რეალურად არ მიიჩნიეს და სათანადო სამხედრო სტრატეგიული ღონისძიებები არ განახორციელეს შორეულ აღმოსავლეთში. ²⁸ „...იაპონიისა და ინგლისის კავშირმა — მშრომელებსაც კი აუხილა თვალები, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — მარტო ის ჩვენი რკინიგზის მოხელეები არას ეკვობდნენ, არას გრძნობდნენ და ანგარიშობდნენ, არას ელოდნენ, არც ემზადებოდნენ“. ²⁹

შემდეგ ნ. ნიკოლაძე მიუთითებს იაპონიასთან ბრძოლის სირთულეზე: ამ ქვეყნის კუნთულოვანი მდგომარეობისა და მის განკარგულებაში არსებული ძლიერი ფლოტის გამო და დასძენს: ეს გარემოებაც არ გაითვალისწინეს რუსეთის მმართველებმა. ნავსადგურების გამაგრებაზე და ძლიერი ფლოტის შექმნაზე არ იზრუნეს, ციმბირის რკინიგზის გასწვრივ ქვანახშირის საბადოების ძიება და ექსპლოატაცია ზედმეტად მიიჩნიეს. პეტერბურგსა და პორტ-არტურს შორის ფლოტისათვის ქვანახშირის ბაზების შექმნის დიდი მნიშვნელობა სავსებით უგულებელყვეს და სხვ. ამიტომ იაპონიასთან ომმა — დაასკვნის ნ. ნიკოლაძე, — საესე-ბით „დაუმარაგებელს“ მოგვისწრო. გვაკლია ჯარი, გზები, ფლოტი. გეგმა და სხვ.³⁰

ითვალისწინებს რა ყოველივე ამას, ნ. ნიკოლაძე ვარაუდობს რუსეთ-იაპონიის ომის მძიმე და გაჭიანურებულ ხასიათს ³¹.

მკითხველი დაგვეთანხმება იმ სასტიკი კრიტიკის სიმართლეში, რომელსაც ნ. ნიკოლაძე მიმართავს მეფის რუსეთის საგარეო პოლიტიკის მესვეურთა მისამართით. განა ძირითადში ყველაფერს იმას, რასაც ასე

²⁷ ნ. ნიკოლაძე, იაპონია, გვ. 55.

²⁸ იქვე, გვ. 64.

²⁹ იქვე, გვ. 65.

³⁰ იქვე, გვ. 66—67.

³¹ იქვე, გვ. 67.

მეაფიოდ ხაზს უსვამს ნ. ნიკოლაძე, ადგილი არ ჰქონდა? განა ავანტიურისტული არ იყო სასაზღვრო ხროვის მთელი პოლიტიკა ჩინეთის, მანჯურიისა და თვით იაპონიის მიმართ ამ ომის წინა პერიოდში? რუსეთის მოუშზადებლობა და მარცხი იაპონიასთან ომში ამ ქვეყანაში არსებული სოციალური ურთიერთობის სიმახინჯისა და გახრწნის ერთ-ერთი კონკრეტულ გამოხატულებას წარმოადგენდა.

ნ. ნიკოლაძე ფიქრობს, რომ ის პოლიტიკა და დიპლომატიური საქმიანობა, რომელიც აწარმოვა რუსეთის მთავრობამ შორეულ აღმოსავლეთში ჩინეთ-იაპონიის ომის დროს, არ იყო გონივრული და გამართლებული. ეს იყო პოლიტიკა იაპონიის დაშინებისა და თავისი თავისი ჩინეთის მეგობრად გამოცხადებისა. ამ პოლიტიკამ გააღიზიანა იაპონია, მკიდრად დააკავშირა იგი ინგლისთან და რუსეთთან ომისკენ უბიძგა. ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, რუსეთს ასეთი გამომწვევი პოლიტიკის ნაცვლად უნდა ეწარმოებინა სრული ნეიტრალიტეტისა და მეომარ მხარეთა ურთიერთობაში ჩაურევლობის პოლიტიკა. მას საჯაროდ უნდა განეცხადებინა თავისი დაუინტერესებლობა ჩინეთის განაწილების საქმეში. ამით იგი იაპონიას დაუპირისპირებდა ევროპის სხვა ქვეყნებს; ბევრ გასაწევ ხარჯს დაზოგავდა, დაიცავდა იაპონიისგან კორეის ხელუხლებლობას და სპარსეთს მოუტივდებოდა ინდოეთის ოკეანემდე რკინიგზის გაყვანის თაობაზე. ასეთი პოლიტიკა პერსპექტივაში საუესებით გამართლებული იქნებოდა. რუსეთი მოიპოვებდა 400 მილიონიანი ჩინელი ხალხის მეგობრობას, გააძლიერებდა მის გავლენას მსოფლიოში და მათ საშუალება მიეცემაოდა უფრო გადამწყვეტი როლი ეთამაშა არა მარტო შორეულ აღმოსავლეთში, არამედ ევროპაშიც.³²

ნ. ნიკოლაძე შესანიშნავად უკვევა რუსეთის პოლიტიკის ნამდვილ არსში შორეულ აღმოსავლეთში. იგი არა მარტო ფარდას ხდის ჩინეთისადმი ამ ქვეყნის მმართველი წრეების მეგობრობის ნამდვილ სარჩულს, არამედ კონკრეტული ფაქტებით ნათელყოფს ამ პოლიტიკის სრულ შეუსაბამობას რუსეთის ეროვნული ინტერესებისადმი, მის უსამართლო, აგრესიულ ხასიათს.

რისთვის ესაჭიროება მეფის რუსეთს მანჯურია?—სვამს კითხვას ნ. ნიკოლაძე და პასუხობს შემდეგს: ციმბირის რკინიგზის უმოკლესი ხაზის გასაყვანად ვლადივოსტოკამდე—სწორედ მანჯურიაზე გავლით. ამისათვის კი საჭირო იყო მანჯურიის ჩინეთისათვის ჩამოცილება, მისი რუსეთის გამგებლობაში გადასვლა. რუსეთის სათანადო წრეები არ დაკმაყოფილდნენ მანჯურიაზე მარტო ერთი რკინიგზის ხაზის გაყვანით და მისი ვლადივოსტოკამდე მიყვანით, იმ მოტივით, რომ ვლადივოსტოკის ნავსადგური რამდენიმე თვის განმავლობაში იყინებოდა და მაშასადამე, მთე-

³² ნ. ნიკოლაძე, იაპონია, გვ. 52—54.

ლი წლის განმავლობაში ნაოსნობისათვის გამოუსადეგარი იყო; რუსეთის აღნიშნულმა წრეებმა გადაწყვიტეს, მეორე ხაზიც გაეყვანათ მანჯურიის ტერიტორიაზე და იგი პორტ-არტურის გაუყინავ ნავსადგურამდე მიეყვანათ.³³

„...რუსეთმა პორტ-არტური იმიტომ შეიძინა და შიგ ფეხი იმიტომ გაიმავრა, — განაგრძობს ნ. ნიკოლაძე, — რომ განზრახვა აქვს გუშაგად დაუდგეს ჩინეთს, და არც ჩინეთი გაახაროს, არც სხვა ვინმე შიგ ასარგებლოს. პორტ-არტური შორეული აღმოსავლეთის თუ არა. ჩინეთის სტამბულია. ის იმ სრუტეს კეტავს, რომელიც ჩინეთის შესავალს, პეჩილის ზღვის უბეს, წყნარ ოკეანესთან აერთებს, პორტ-არტურის მფლობელის ნებადაურთველად ჩინეთში ევრაზიის შვეა და ჩინეთიდან ევრაზიის გამოვა“³⁴.

სწორად მოხაზავს რა მეფის რუსეთის საგარეო პოლიტიკისა და დიპლომატიის მთავარ კონტურებს შორეული აღმოსავლეთის მიმართ, ნ. ნიკოლაძე გონებამახვილურად დასძენს: ეს პოლიტიკა ბუნებრივად უნდა წაწყდომოდა ინგლისის, იაპონიის და სხვა დიდი კაპიტალისტური სახელმწიფოების მძაფრ წინააღმდეგობას. რუსეთის განზრახვა — ხელთ ეგდო მანჯურია, მასზე სამხედრო-სტრატეგიული ხასიათის რკინიგზები გაეყვანა და იგი ვლადივოსტოკამდე და პორტ-არტურის გაუყინავ ნავსადგურამდე მიეყვანა, ჩაეკეტა ჩრდილო ჩინეთში ზღვიდან შესავალი და ებატონა მის სრუტეზე — ლახავდა ჩინეთის დანაწილებით დაინტერესებული ყველა დიდი სახელმწიფოს ინტერესებს. რუსეთს, — დაასკვნის ნ. ნიკოლაძე, — ყოველივე ამას უბრძოლველად არავინ არ დაუთმობდა.³⁵

აი, სწორედ ინტერესთა ამ დაჯახებას უკავშირებს ნ. ნიკოლაძე რუსეთ-იაპონიის ურთიერთობის შემდგომ გამწვავებას, აქედან აკეთებს იგი ლოგიკურ დასკვნას რუსეთ-იაპონიის ომის აღმოცენების კანონზომიერების შესახებ.

ამასთან დაკავშირებით ნ. ნიკოლაძე ერთხელ კიდევ აშკარად გმობს მანჯურიის მითვისებას, მასზე რკინიგზების გაყვანის და პორტ-არტურში ფეხის მოკიდების იმ პოლიტიკას, რომელიც ნიკოლოზ მეორეს სათანადო ფინანსურმა წრეებმა და სასახლის ავანტიურისტებმა უკარნახეს (რკინიგზების მშენებლობა, პორტ-არტურის დამკავებლობა და სხვებმა, როგორც თვითონ წერს). გმობს იმიტომ, რომ ამ პოლიტიკამ რუსეთს მხოლოდ და მხოლოდ ზიანი მოუტანა, დიდ სახელმწიფოებს შეაჯახა და ბოლოს იაპონიასთან ომამდე მიიყვანა.

„ამ საქციელმა გამოიწვია ინგლისის კავშირი იაპონიასთან, — წერს

³³ ნ. ნიკოლაძე, იაპონია, გვ. 58—60.

³⁴ იქვე, გვ. 61—62.

³⁵ იქვე, გვ. 61—62.

ნ. ნიკოლაძე — რუსეთის სპარსეთში უმოქმედობა... რუსეთისაგან მან-
ჯურიის დაცლის მოთხოვნა სხვადასხვა ევროპის და ამერიკის სახელმ-
წიფოების მხრით, დაბოლოს, იაპონიის გამოლაშქრება რუსეთზე. მარ-
ტო ამ უკანასკნელმა ომმა აუხილა თვალი რუსეთის საზოგადოებას.
მარტო მას აქვთ, რაც აღმოჩნდა ომის მძიმე ხასიათი, ეს საზოგადოება
დააყვირა იმ გარემოებას, რომლით გამოწვეულია ეს ლანდელი შეტაკე-
ბა... 36

ასეთია ძირითად შტრიხებში ნ. ნიკოლაძის შეხედულება შორეული
აღმოსავლეთის კვანძის შესახებ. მართალია, ნ. ნიკოლაძეს არ მოუცია
ამ კვანძის ამომწურავი ანალიზი, მაგრამ მან ხაზი გაუსვა მის მთავარ
მომენტებს და სამართლიანად მიუთითა ჩინეთზე, როგორც იმ ბრძოლი-
სა და მეტოქეობის მთავარ ობიექტზე, რომელიც გაჩაღებული იყო ეკ-
როპიის დიდ კაპიტალისტურ სახელმწიფოებს—აშშ-სა და იაპო-
ნიას შორის. მან მზის სინათლეზე გამოიტანა მეფის რუსეთის პოლიტი-
კის მთავარი ეკონომიკური, პოლიტიკური და სამხედრო-სტრატეგიული
მოტივები, რომლითაც განპირობებული იყო მისი პოლიტიკა შორეულ
აღმოსავლეთში. მან რუსეთ-იაპონიის ომი შეაფასა, როგორც უსამარ-
თლო ომი, რომელიც აღმოცენდა იმ სახელმწიფოთა შორის, რომელთა
ინტერესებიც მძაფრად დაეჯახა ჩინეთის, კორეის, წყნარ ოკეანეზე გა-
სასვლელების ნიადაგზე და რომლებსაც აღნიშნული ქვეყნების მიმართ
მხოლოდ აგრესიული ზრახვები ამოქმედებდათ. მანვე სწორი შეფასება
მისცა ინგლისის პროვოკაციულ როლს რუსეთ-იაპონიის უთანხმოების
აღმოცენებაში და მართებულად შეაფასა რუსეთ-იაპონიის ომი როგორც
არა მარტო იაპონია-რუსეთს ქიშპობის ლოგიკური შედეგი, არამედ
თვით რუსეთ-ინგლისის მეტოქეობის შედეგიც შორეულ აღმოსავლეთში.

თ ა ვ ი მ ე ე ჭ მ ს ე

6. ნიკოლაძე კაპიტალისტურ სახელმწიფოთა კოლონიური პოლიტიკის შესახებ¹

ახალი დროის საერთაშორისო ურთიერთობათა და ევროპული პოლიტიკის სხვა საკითხებთან ერთად ნიკო ნიკოლაძემ სერიოზული ყურადღება მიაქცია ევროპის კაპიტალისტური სახელმწიფოების კოლონიური პოლიტიკის საკითხს და მეტად საინტერესო მოსაზრება გამოთქვა მის შესახებ.

1894 წელს ჟურნალ „მოამბის“ № 12-ში უცხოეთის მიმოხილვის განყოფილებაში ნ. ნიკოლაძემ სპეციალური ადგილი დაუთმო კუნძულ მადაგასკარის ამბების გაშუქებას.

შემთხვევითი არ იყო ნ. ნიკოლაძის მიერ მადაგასკარის ამბებისათვის ყურადღების მიპყრობა და მათზე ქართველი მკითხველი საზოგადოებისათვის სათანადო ცნობების მიწოდება. კუნძული მადაგასკარი მაშინ ბრძოლის ასპარეზს წარმოადგენდა. ეს ბრძოლა მიმდინარეობდა ფრანგ კოლონიზატორებსა, ერთი მხრივ, და კუნძულის მკვიდრ მოსახლეობას შორის მეორე მხრივ. საფრანგეთის საექსპედიციო კორპუსი, ფრანგ კოლონიზატორთა ნება-სურვილის შესატყვისად, სიკვდილსა და განადგურებას სთესავდა ამ კუნძულზე და ცეცხლითა და მახვილით ახშობდა კუნძულის მკვიდრ ტომთა გააფთრებულ წინააღმდეგობას. პირველნი ლამობდნენ კუნძულის დაპყრობა-დამონებას, მეორენი კი იცავდნენ თავისუფლებას, დამოუკიდებლობას და საკუთარ მმართველობას.

აი, ასეთ ვითარებაში ნ. ნიკოლაძემ საჭიროდ მიიჩნია, თვითონაც გამოხმაურებოდა მადაგასკარის ამბებს და მის შესახებ მოეთხრო ქართველი მკითხველისათვის.

ნ. ნიკოლაძის აღნიშნული წერილი საინტერესოა არა მარტო იმიტომ, რომ იქ მადაგასკარის ამბებზეა მოთხრობილი, არამედ იმიტომაც, რომ მასში ავტორმა გამოავლინა თავისი ნათელი პოზიცია ევროპის დიდ სახელმწიფოთა კოლონიური პოლიტიკის შესახებ.

ნ. ნიკოლაძეს მიზნად დაუსახავს ნათელყოფის კოლონიური პო-

¹ პირველად დაიბეჭდა ჟურნალ „მნათობში“, 1958 წ. № 5. გვ. 140—146.

ლიტიკის არსი, დახატოს, როგორც თვითონ წერს, ნამდვილი ხასიათი „... ევროპელების მოქმედებისას ჩამოქვეითებულ და უკან ჩამორჩენილ ქვეყნებში.“² უნდა აღინიშნოს, რომ ეს ამოცანა მან მართებულად გადაწყვიტა. ევროპის კაპიტალისტური სახელმწიფოების „მოღვაწეობას“ აზიისა და აფრიკის ჩამორჩენილ ქვეყნებში მან ნიღაბი ჩამოხადა, მზის სინათლეზე გამოიტანა იგი და გააშუქა მებრძოლი ანტიკოლონიალიზმის პროგრესული, დემოკრატიული პოზიციებიდან.

თავდაპირველად, აშუქებს რა მადაგასკარზე მიმდინარე ამბებს, ნ. ნიკოლაძე აღნიშნავს იმ მოტივებს, რომელთაც ფრანგი კოლონიზატორები შეაგულიანეს, ატლანტიკის ოკეანის უსაზღვრო სივრცე გადაელახათ, ათასეული კილომეტრით საკუთარ ქვეყანას მოშორდებოდნენ და ინდოეთის ოკეანეში აფრიკის სამხრეთ ნაწილის აღმოსავლეთ ნაპირებთან მდებარე დიდ კუნძულ მადაგასკარს შესეოდნენ. ეს მოტივები იყო არა ევროპული კულტურისა და განათლების მიტანა მკვიდრი მოსახლეობისათვის, არამედ ამ კუნძულის დაპყრობა, მკვიდრი ტომების დამონება და კუნძულის ბუნებრივი სიმდიდრეების ხელში ჩაგდება. მას მხედველობიდან არ რჩება მადაგასკარით დაინტერესების სამხედრო-სტრატეგიული მოტივიც. ინგლისის მიერ ეგვიპტის დაპყრობის შემდეგ, წერს იგი, საფრანგეთმა გადაწყვიტა არავითარი ხარჯი და ღონე არ უნდა დაეზოგოთ ამ სტრატეგიულის აღგების მოსაპოვებლად.³

მოკლედ აღწერს რა ფრანგ აგრესორებსა და მადაგასკარის მკვიდრ მოსახლეობას შორის წარმოებული ომის მიმდინარეობას. ნ. ნიკოლაძე მას ორი ძალის და ორ სოციალურ სამყაროს შორის წარმოებულ ომს უწოდებს. იგი ხაზს უსვამს ფრანგ კოლონიზატორთა უდიდეს უპირატესობას საბრძოლო ტექნიკის მხრივ მადაგასკარის მკვიდრ მოსახლეობასთან შედარებით, რომელიც თითქმის შეუიარაღებელი იყო. იგი თუმცა ჯეროვან შეფასებას აძლევს მკვიდრი მოსახლეობის გმირობა-ვაჟეიციობას, მათ მებრძოლ. თავისუფლებისმოყვარე ბუნებას, მაგრამ ანგარიშს უწევს რა ძალთა არსებულ შეფარდებას, ვარაუდობს მადაგასკარის მოსახლეობის დამარცხებას ახლო მომავალში.

ნ. ნიკოლაძე სამარცხვინო ბოძზე აკრავს ევროპელ კოლონიზატორებს, ფრანგებს, ინგლისელებს და სხვებს, იმისათვის, რომ ისინი აბუჩად იგდებენ ჰუმანიზმის პრინციპებს და თანამედროვე იარაღით მუსრს ავლებენ უიარაღო ხალხს აზიასა და აფრიკაში. იმ ხალხს, რომელსაც ისინი ზიზლით და ათვალისწუხებით უცქერიან.

² ნ. ნიკოლაძე, უცხოეთის მიმოხილვა — მადაგასკარი, ჟურ. „მოამბე“, 1894 წ. № 12, გვ. 157.

³ იქვე, გვ. 158.

„ევროპელი ხალხი, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — სწორედ იმ თვალთა უყურებს ყოველ სხვა უკან-ჩამორჩენილს, უძლურს და უმეცარს ხალხს. როგორითაც ჩვენ თვითონ ცხვირის ფარას დავცქერით. როდი პკონია. რომ ეს აზიელი გინდა აფრიკელი ადამიანი ღვთისაგან დანაბადია. გრძნობის პატრონია, ტვინის მქონეა, რომ ბუნებას მისთვისაც ცხოვრების მადა გადაუყოლებია“⁴.

„ევროპაშიაც და ამერიკაშიაც, — განაგრძობს ავტორი, — ბევრი მეცნიერი, მწერალი, პოეტი, ფილოსოფოსი ქადაგებს კაცთმოყვარეობაზე, სამართლიანობაზე, სუსტისადმი დახმარებაზე, ჰუმანიზმზე, მაგრამ საქმით, პირიქით. ამის საწინააღმდეგოდ აყეუბენ ამ ქვეყანაში. კაცთმოყვარეობის მორალი არსად აღნიშნულ ქვეყნებში არ მოქმედებს, იქ გაბატონებულია ძალის, დაჩაგვრის, სუსტის აბუჩად აგდების პრაქტიკა.“⁵

ეს შეხედულება ნათელყოფს, რომ ნ. ნიკოლაძეს სწორი წარმოდგენა აქვს კაპიტალისტურ სისტემაში გაბატონებულ ურთიერთბრძოლისა და კონკურენციის შესახებ; მისთვის ნათელია, რომ იქ ჭუნგლების კანონია გაბატონებული, ყველა ყველას ებრძვის, ძლიერი სუსტს ამარცხებს, მის სარჩოს ითვისებს, მას არსებობას უსპობს და აცმტვერებს. ამავე დროს მთელ ამ საზიზღარ სინამდვილეს არსებული სისტემის დიპლომაიანი და უდიპლომო დამცველები მორალის, ჰუმანიზმის, სამართლიანობის ფარდას აფარებენ და ყოველმხრივ ცდილობენ, დაფარონ იგი.

ნ. ნიკოლაძე კაპიტალისტური სახელმწიფოების გაბატონებული წრეების პოლიტიკას — ძალადობის, სხვების დამონებისა და მათი მიწა-წყლის მითვისების პოლიტიკას ველური ადამიანის ლოგიკას უწოდებს. დღემდე ამ ლოგიკას ემორჩილება კანონი და სამართალი. მაგრამ, მისი თქმით, მეცნიერებამ უკვე შეიმუშავა სხვა, ახალი, ნათელი და სწორი სამართალი, საფუძველი და სათანადო შენობაც კი ააგო მის ბაზაზე, თუმცა მის ერთგულ მსახურთა რიცხვი ჯერჯერობით ერთობ მცირე არისო.

მეცნიერების მიერ გამოგონილი ახალი, ნათელი და სწორი სამართლის საფუძვლისა და მის საფუძველზე სათანადო შენობის აგების ცნების ქვეშ ნ. ნიკოლაძე გულისხმობს მოძღვრებას პარმონიული საზოგადოების შესახებ, რომლის უტოპიური კონტურები დიდმა უტოპისტმა სოციალისტებმა მოხაზეს; მისი აუცილებლობა კი კ. მარქსმა და ფ. ენგელსმა მეცნიერულად დაასაბუთეს.

⁴ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, ჟურ. „მოამბე“, 1894 წ. № 12, გვ. 159—160.

⁵ იქვე, გვ. 161.

ყიდევ უფრო აშკარა და ამაზრზეხია კაპიტალისტური სახელმწიფოების გაბატონებული კლასების საქმიანობა თავიანთი ქვეყნების მიღმა ჩამორჩენილ და სუსტ ქვეყნებში. ისინი, როგორც მართებულია შენიშნავს ნ. ნიკოლაძე, თავისთვის დამოუკიდებლობას უაღრეს ბედნიერებად მიიჩნევენ. მაგრამ იმაზე უწინარეს ბედნიერებად ისინი იშას თვლიან, როცა რომელსაღე ჩამოქვეითებული ხალხის „... დასოუკიდებელ მდგომარეობას მოსპობენ. მის თავისუფლებას დაამხოზენ, და მასთან ძმურ განწყობილების მაგიერ, თავის სრულ მონობაში ჩააგდებენ“⁶.

ეს ზომ ევროპელ კოლონიზატორთა „ცივილიზატორული მისიის“ ნამდვილი არსის მხილებაა, ეს ზომ იმ საშინელებათა მზის სინათლეზე გამოტანაა, რომელსაც ეწეოდნენ „თეთრი რასის ბატონები“ აფრიკაში, აზიაში, ოკეანესა და სხვაგან ე. წ. ფერადკანიან ხალხთა მიძარტ. ნ. ნიკოლაძე ამ შეხედულებით სამარცხვინო ბოძზე აკრავს დიდ და პატარა კოლონიზატორებს, რომლებსაც „საგანგებო ცივილიზაციით“ მოაქვთ თავი, სინამდვილეში კი სუსტ და ჩამორჩენილ ხალხებს მსუენავი ვეფხვის თვალებით შესცქერიან, იპყრობენ მათ და მონურ ხვედრს განუშზადებენ.

XIX საუკუნის სამოცდაათიანი წლების დასასრულს ნ. ნიკოლაძე სამართლიანად მიიჩნევს ევროპის სახელმწიფოთა კოლონიური პოლიტიკის დიდი გაქანების პერიოდად. მართლაც, მაშინ იყო, რომ ევროპის დიდმა და პატარა სახელმწიფოებმა — ინგლისმა, საფრანგეთმა, გერმანიამ, მეფის რუსეთმა, ესპანეთმა, ბელგიამ, პორტუგალიამ და სხვ. ტერიტორიული გაფართოება, ზღვის იქეთ მდებარე „უკუულტურო“ ქვეყნების დაპყრობა აზიისა და აფრიკის კონტინენტებზე დააყენეს თავიანთი საქმიანობისა და საგარეო პოლიტიკის ყურადღების ცენტრში. სწორედ XIX საუკუნის 80—90-იან წლებზე მოდის, როგორც ზაზგასმით აღნიშნავდა ვ. ი. ლენინი თავის ნაშრომში იმპერიალიზმის შესახებ, მსოფლიოს ჯერ კიდევ გაუნაწილებელი „უბატონოდ და უპატრონოდ“ არსებული ტერიტორიების უდიდესი ნაწილის განაწილება.

XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან იყო, რომ ინგლისელი, ფრანგი, გერმანელი, ბელგიელი და ევროპელი კოლონიზატორები ნ. ნიკოლაძის ხატოვანი თქმის არ იყოს, მგლებივით დაესივნენ აფრიკას და ბერლინში საერთო კონფერენცია გამართეს, რომელზედაც გადაწყვიტეს, თუ რა სახით უნდა ვიყოფდეთ ერთმანეთში აფრიკის უპატრონო ქვეყნებს და სახელმწიფოებს...⁷

⁶ ნ. ნიკოლაძე, უცხოეთის მიმოხილვა—მადგასკარი, „მოამბე“, 1897, № 12, გვ. 161.

⁷ იქვე, გვ. 163.

ბერლინის კონფერენცია, რომელზედაც მიუთითებს ნ. ნიკოლაძე, კოლონიზატორთა კონფერენცია იყო. იგი 1884 წელს დაიწყო და 1885 წელს დამთავრდა. მასში ევროპის დიდი და პატარა კოლონიზატორი სახელმწიფოები იღებდნენ მონაწილეობას. კონფერენციის ამოცანა იყო აფრიკის ვრცელი ტერიტორიების გაყოფის თაობაზე წამოჭრილი დავის „შშვიდობიანი გზით“ მოგვარება და ყაჩაღური გარეგნების დადება ჯერ კიდევ გაუნაწილებელი ტერიტორიების მიმართ. კონფერენციამ ნათელყო მტაცებელ-კოლონიზატორთა ღრმა წინააღმდეგობა „საკოლონიზაციო პოლიტიკის“ საკითხში, კერძოდ, ცენტრალურ და სამხრეთ აფრიკის ტერიტორიების განაწილების თაობაზე; მან, ცხადია, ბოლო ვერ მოუღო ამ წინააღმდეგობას.

ნ. ნიკოლაძე კარგად ერკვევა ბერლინის კონფერენციის მიზანდასახულობაში. მან კარგად იცის, რომ ამ კონფერენციამ ალიარა „თეთრი რასის“ კოლონიზატორების განსაკუთრებული მისია ჩამორჩენილი ქვეყნების მიმართ და იურიდიული დასტური მისცა მათს ყაჩაღურ აქტებს ევროპის მიღმა.

„ამ კონფერენციამ, — წერს იგი, — საფუძვლად ის დედაარსი დაამყარა და სამუდამოდ დაამკვიდრა, რომ საცა კი სადმე გაუნათლებელი ქვეყნები და ერნი იპოვება, დედამიწის ზურგზე, ყველა ევროპელების ხვედრია, იმათი წერაო. ევროპელ სახელმწიფოებს უფლება აქვთ დაიპყრონ და გაანათლონ ისინი, რა სახითაც კი მოუხერხდებათ“.⁸

ბერლინის იმპერიალისტურმა კონფერენციამ ჯუნგლების კანონის შესაბამისად დღის წესრიგში დასვა აფრიკის მატერიკის ხალხებისა და სახელმწიფოების „მეგობრული“ განაწილება ევროპელ იმპერიალისტ-კოლონიზატორებს შორის და მით სავსებით აბუჩად აიგდო მათი ნება-სურვილი და მისწრაფებები; ამიტომ იყო, რომ, როგორც სამართლიანად აღნიშნავს თვით ნ. ნიკოლაძე, ამ კონფერენციაზე იმ ხალხებს, რომელთათვის არსებობასაც სპობდა ეს კრება, წარმომადგენლები არ ყოლიათ იქ...“.⁹

ევროპელი კოლონიზატორები ყოველმხრივ ცდილობდნენ. შეენილბათ თავიანთი ყაჩაღური პოლიტიკა ჩამორჩენილი ხალხების მიმართ და ამ ძალადობისათვის სათანადო დასაბუთება მოენახათ. ეიულ ფერები, სესილ როდსები, პეტერსები, ჩემბერლენები და სხვა დიდი კოლონიზატორები კოლონიურ პოლიტიკას „ქეშმარიტ, ბრძნულ და მომჭირნე პოლიტიკას“ უწოდებდნენ. მასში ისინი ხედავდნენ სოციალური საკითხის რადიკალურად გადაწყვეტის საშუალებას. მას უნდა

⁸ ნ. ნიკოლაძე, უცხოეთის მიმოხილვა — მაღაგასკარი. გვ. 163.

⁹ იქვე.

განეტვირთა კარბი მოსახლეობა, გაედიდებინა საქონლის გასაღება, შეემცირებინა უმუშევრობა და მით შეენელებინა კლასობრივი ბრძოლა.

„ჩვენ, კოლონიურმა პოლიტიკოსებმა, — ამბობდა სესილ როდსი, — უნდა დავიპყროთ ახალი მიწები კარბი მოსახლეობის მოსათავსებლად, ფაბრიკებსა და მაღაროებში წარმოებული საქონლის გასაღებისათვის ახალი ოლქების შესაძენად. იმპერია. ამას მე მუდამ ვამბობდი, კუქის საკითხი...“¹⁰ „დასაშვებია თუ არა თქმა, რომ... კოლონიური პოლიტიკა — თანამედროვე ხალხთათვის ფუფუნების საგანია? — სვამს კითხვას ჟიულ ფერი ერთ-ერთ თავის საპარლამენტო სიტყვაში და პასუხობს, — არა ბატონებო! ეს პოლიტიკა მათთვის აუცილებელია, ისე როგორც აუცილებელია საქონლის გასაღებისა“.¹¹

ნ. ნიკოლაძეს მართებულად აქვს წარმოდგენილი „თეთრი რასის ტვირთი“ ჩამორჩენილი ხალხების მიმართ, კარგად ხედავს მის საზიზღარ ხასიათს და მას თავისას მიუზღავეს. მაგრამ იგი, ამასთან ერთად, იმ ადამიანებსა და იდეოლოგიასაც ზღის ფარდას, რომელმაც შეგნებულად ფარავს კოლონიური დაპყრობებისა და ჩაგვრის პოლიტიკის საზიზღრობას, მას მორალურ გამართლებას უძებნის. თვით დაპყრობის ობიექტად ქცეულ ხალხთა სიკეთედ და წყალობად ასაღებს.

„... ევროპის მწერლობამ, — წერს იგი, — ერთიანად ის აზრი და შეხედულება შეიწყნარა, ცივილიზაციის სახელით და თვით ამ უბედურ ერთა სიკეთისათვის, რომ ევროპამ ძალით უნდა შეიტანოს იმათს ქვეყანაში განათლება და წესიერება“.¹²

მოყვანილი ნათელყოფს რამდენად პროგრესული პოზიცია უკავია ნ. ნიკოლაძეს მეორე ინტერნაციონალის იდეოლოგებთან შედარებით, რომლებიც, სწორედ იმ დროს, როდესაც ნ. ნიკოლაძემ გამოთქვა თავისი მოსაზრება, ქადაგებდნენ ყბადაღებულ ცივილიზატორულ მისიას და მით შენიღბულად ამართლებდნენ ევროპის დიდი და პატარა კაპიტალისტური სახელმწიფოების კოლონიურ პოლიტიკას.

ნ. ნიკოლაძე მოცემული პერიოდის ევროპის სახელმწიფოთა შორის „საკოლონიო პოლიტიკის“ ავანგარდში ათავსებს საფრანგეთს. ამ ქვეყნის გამოსვლას აქტიური კოლონიური პოლიტიკის ასპარეზზე იგი იმით ხსნის, რომ, მას ევროპაში დაენშო გაფართოების გზა, თანაც, მანვე დაეარგა ელზასი და ლოთარინგია¹³.

¹⁰ ვ. ი. ლენინი, იმპერიალიზმი..., თბ., ტ. 22, გვ. 322—323.

¹¹ Дарыштеттер, История раздела Африки, стр. 18.

¹² ნ. ნიკოლაძე, უცხოეთის მიმოხილვა — მაღაგასკარი, გვ. 163.

¹³ იქვე.

ნ. ნიკოლაძის შეხედულებაში ჩვენ ორი კორექტივი უნდა შევიტანოთ: 1) საფრანგეთის აქტიუზაცია კოლონიურ ასპარეზზე 80—90-იან წლებში მართლაც ნ. ნიკოლაძის მიერ მოყვანილი მოტივებით როდესაც შეიძლება აიხსნას. ამას საერთაშორისო და შინაგანი ხასიათის სხვა ფაქტორებიც ედო საფუძვლად. ამასთან დაკავშირებით არ შეიძლება არ აღინიშნოს თვით გერმანიის იმპერიის დიპლომატიის როლი ამ საქმეში. ბისმარკი და მისი დამქაშები ყოველმხრივ აქეზებდნენ საფრანგეთის კოლონიურ ავანტიურებს, რასაც აკეთებდნენ შეგნებულად, ისინი ფიქრობდნენ, რომ ამას მოჰყვებოდა საფრანგეთის ურთიერთობის გაუარესება ინგლისთან, მათი დაჯახება კოლონიურ ასპარეზზე, რომ მის შედეგად მესამე რესპუბლიკა შეანელებდა თავის ყურადღებას ევროპაში, რაც ხელსაყრელი იქნებოდა გერმანიისათვის; 2) „საკოლონიო პოლიტიკის“ ავანგარდში ამ ეტაპზედაც ძველებურად იყო ინგლისი და არა საფრანგეთი, თუმცა ეს უკანასკნელი ტოლს არ უდებდა მას, ცდილობდა, გამოესწორებინა ჩამორჩენა, დაწეოდა და გასწორებოდა ამ ქვეყანას. ჰობსონის მონაცემებით, რომლებიც მოყვანილი აქვს ვ. ი. ლენინს ჩვენ მიერ აღნიშნულ ნაშრომში იმპერიალიზმის შესახებ, 1884—1900 წლებში ინგლისმა შეიძინა, 3,7 მილ. კვ. მილ. 57 მილიონიანი მოსახლეობით; საფრანგეთმა — 3,6 მილ. კვ. მილ. 36 1/2 მილიონი მოსახლეობით.¹⁴

ნ. ნიკოლაძე მხედველობიდან არ ტოვებს იმ მიზეზებს, რომელთაც გამოიწვიეს აზიისა და აფრიკის ქვეყნების ჩამორჩენა, რაც ასე კარგად გამოიყენეს დიდმა და პატარა კოლონიზატორებმა თავიანთი მტაცებლური მიზნებისათვის. ამ ჩამორჩენის მიზეზებად იგი ასახელებს რიგ შინაგან ფაქტორებს, ისტორიის მსვლელობის გავლენას და მეზობელი სახელმწიფოების ჩარევას.¹⁵

აღნიშნული ჩამორჩენილობიდან თავის დაღწევა და ევროპის განთლების ტექნიკისა და კულტურის ათვისება მადაგასკარის ხალხის მიერ ნ. ნიკოლაძეს ამ ქვეყნის კოლონიური მონობიდან თავის დაღწევის პირველ და გადამწყვეტ პირობად მიაჩნია. „... თუ თავისი ნებით, ხალხით არ შეიძინა ამისთანა ხალხმა ევროპული სწავლა და იარაღი, — წერდა იგი, — და სწავლისა და იარაღის მეშვეობით თუ არ გაუსწორდა, არ გაუმარდა ევროპას, სხვა შეეღა არა აქვს, ევროპა დაიმონებს, შთანთქავს, ადრე თუ გვიან, ნებით თუ ძალით, — ეს ქვეყნის ზრდის კანონია.“¹⁶

ნ. ნიკოლაძე ისტორიულ მაგალითს და შედარებას მიმართავს, რათა

¹⁴ ვ. ი. ლენინი, იმპერიალიზმი..., თბ., ტ. 22, გვ. 321.

¹⁵ ნ. ნიკოლაძე, უცხოეთის მიმოხილვა — მადაგასკარი, გვ. 164.

¹⁶ იქვე, გვ. 165.

დაამტკიცოს თავისი შეხედულების სიმართლე. მისი აზრით, ამ გზას დაადგენ თავის დროზე რუსეთი და იაპონია. რუსეთი პეტრე პირველის მეფობაში და იაპონია „მეიძის რევოლუციის“ შედეგად რომ არ გარდაქმნილიყვნენ, მაშინ ეს ქვეყნებიც, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, თურქეთისა და სხვა ჩამორჩენილი ქვეყნების ზედრს გაიზიარებდნენ და განაწილების ობიექტი გახდებოდნენ. ცივილიზაციას, ჩვენი ავტორის აზრით, მარტო ცივილიზაცია მოერევა, სხვა ვერაფერი.¹⁷

ნ. ნიკოლაძე რატომღაც ფიქრობს, რომ მადაგასკარის ხალხმა ეს ქეშმარიტება ვერ დააფასა, თავის სოციალურ ქერქში, ჩამორჩენილობაში ჩაიკეტა, ევროპული განათლების ათვისება უგულვებელყო და მით თავის თავს თვითონ გამოუტანა სასიკვდილო განაჩენი.

ნ. ნიკოლაძის აზრით, აფრიკის მატერიკზე მცხოვრებმა ერთმა ხალხმა — ლიბერიის ხალხმა, პირიქით, ჯეროვანი ყურადღება მიაქცია ცივილიზაციის, ევროპული კულტურისა და ტექნიკის მიღწევების ათვისებას, რითაც იხსნა თავისი თავი კოლონიური მონობისაგან და დამოუკიდებლობა მოიპოვა. ლიბერიის რესპუბლიკას იგი მიიჩნევს თავისუფალ დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ, რომელსაც „... საპოლიტიკო უზრუნველყოფა გააჩნია“. ლიბერიას, რუსეთთან და იაპონიასთან ერთად ნ. ნიკოლაძე იმ სახელმწიფოთა რიცხვს აკუთვნებს, რომლებიც მოწინავეთა კულტურის ათვისების კანონის ვალით გადაურჩნენ მონობასა და „... უცხოელთაგან შთანთქმას“. რა თქმა უნდა ლიბერიის მაგალითზე მითითება ჩვენ რამდენადმე გადაჭარბებულად მიგვაჩნია.

ადარებს რა ერთმანეთს საფრანგეთსა და მადაგასკარს, ითვალისწინებს რა მათ შორის არსებულ უდიდეს განსხვავებას ეკონომიკურ-კულტურული დონის მხრივ, ნ. ნიკოლაძე წინასწარ დარწმუნებულია ამ ორი ძალის შეჭიდების შედეგში — მადაგასკარის დამარცხებასა და კოლონიურ დამონებაში.

მიუთითებს რა მადაგასკარის ხალხის აღშფოთებაზე ფრანგ კოლონიზატორთა ძალმომრეობის პასუხად, ნ. ნიკოლაძე გულისტკივლით აღნიშნავს, რომ მარტო ეს არ არის საკმარისი და ამ ხალხს ვერ მოუტანს თავისუფლებას. „დრტვინვა და ჩივილი, — წერს იგი, — რა გინდ სამართლიანიც არ უნდა იყოს, ხალხს ვერ უშველის და შემწეობას ვერ აღმოუჩენს, განსაკუთრებით, როცა მოწინააღმდეგეს იმის თქმა შეუძლიან, რომ „ცივილიზაციის, წესიერების დასამყარებ-

¹⁷ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, „მოამბე“, 1897, № 12, გვ. 165.

ლად" ძალას ვატან. მაგ ველურ ხალხის თავისუფლებას კი არა, უპრობასა და ჭიუტობასაო"18.

მაგრამ იგი. ამასთან ერთად, ოპტიმისტურად არის განწყობილი მადაგასკარის ხალხის მომავლისადმი და იმედოვნებს, რომ ოდესმე ეს ქვეყანა ფეხზე წამოდგება და ისევ თავისუფლებასა და დამოუკიდებლობას მოიპოვებს. მიმართავს რა ისევ ისტორიულ პარალელებს, იგი დასძენს: საბერძნეთი. ბულგარეთი, სერბია, ბოჰემია და სხვა ქვეყნები, რომელთაც ასეული წლების მონობა განიცადეს, არ დაღუპულან.

ჩვენთვის საკვებით ნათელია, რომ ნ. ნიკოლაძე კოლონიური ჩაგვრის შეურიგებელი მტერია, მხარს უჭერს ჩამორჩენილი ხალხების ბრძოლას დიდი და პატარა კოლონიზატორების წინააღმდეგ, კოლონიურ ჩაგვრა-მონობას დროებით ისტორიულ მოვლენად მიიჩნევს და წინასწარ ხელავს ჩამორჩენილ და კოლონიურ ხალხთა ფეხზე წამოდგომასა და ეროვნული აღორძინების ისტორიული პროცესის გაშლის გარდუვალობას მომავალში.

მაგრამ, ამასთან ერთად, არ შეიძლება არ აღინიშნოს ზოგიერთი ხარვეზი და ისტორიული სინამდვილის შეუსაბამობა, რასაც ვხვდებით ნიკოლაძის შეხედულებებში მადაგასკარის ხალხის ბრძოლის აწმყოსა და მომავლის შესახებ.

პირველ ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს, რომ ნ. ნიკოლაძის შეხედულებას ევროპული კულტურისა და ცივილიზაციის შესახებ რამდენადმე მეტაფიზიკური (და იდეალისტური) ელფერი აქვს. იდეების სფერო და მატერიალური სამყარო, გონებრივისა და ეკონომიკურა ცხოვრების კუთვნილი საგნები მან ერთ სიბრტყეზე მოათავსა. ეკონომიკური ცხოვრების წესი, საწარმოო ძალები და გარკვეული წარმოებითი ურთიერთობანი, როგორც უდიდესი ფაქტორები საზოგადოებრივი განვითარების პროცესში, ნიკოლაძეს ნათლად და მკაფიოდ საზგასმული არა აქვს. ჩვენთვის ამიტომ ბუნდოვანია, თუ რას გულისხმობს ნ. ნიკოლაძე ევროპულ სწავლასა და იარაღში, რის ათვისებას და გამოყენებას ურჩევს იგი მადაგასკარის ხალხს თავისუფლების მოსაპოვებლად.

მართებულად არ მიგვაჩნია ნ. ნიკოლაძის საყვედური მადაგასკარის ხალხის მიმართ იმის გამო, რომ მან, თითქოს, ვერ დააფასა ცივილიზაციის უდიდესი როლი, ჩაიკეტა თავის ჩამორჩენილობაში და უგულებელყო ევროპული განათლება და ევროპული კულტურა: მას მხოლოდ დრო და საშუალება არ ჰქონდა ეგემა მისი ნაყოფით. სანამ იგი ამ გზას დაადგებოდა, თავიდან მოიშორებდა სოციალურ-ეკონო-

¹⁸ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, „მომავლენა“, 1897, № 12, გვ. 165.

მიკუბრი ყოფის უღრმეს ჩამორჩენილობას და განთავისუფლდებოდა ფეოდალურ-რეაქციულ მმართველობისაგან. იგი უკვე გახდა ევროპელ „ცივილიზატორთა“ დაინტერესების ერთ-ერთი ობიექტი; ფრანგმა და ინგლისელმა კოლონიზატორებმა მიზნად დაისახეს ამ ქუჩების დაპყრობა მისი ბუნებრივი სიმდიდრეების ხელში ჩაგდება და მისი მოსახლეობის დამონება.

თავის ვრცელ წერილში—„იაპონია“, რომელიც თავის დროზე დაიბეჭდა „მოამბეში“ (№ 9, 1894 წელი) და 1905 წელს კი ცალკე ბროშურის სახით გამოქვეყნდა, ნ. ნიკოლაძე, სხვა საკითხებთან ერთად, ერთხელ კიდევ შეეხო დიდი სახელმწიფოების კოლონიურ პოლიტიკას.

ნ. ნიკოლაძემ ეს წერილი 1894 წელს ჩინეთ-იაპონიის ომთან დაკავშირებით დაწერა და ბუნებრივია, რომ მთავარი ადგილი მასში ჩინეთის მდგომარეობის მიმოხილვას და მისდამი დიდი კაპიტალისტური სახელმწიფოების დამოკიდებულების ხასიათის გარკვევას უჭირავს.

ნ. ნიკოლაძე მიუდგომელი და პირუთენელი დამკვირვებლის პოზიციიდან აშუქებს „ცათაქვეშა“ იმპერიის ცხოვრების თითქმის ყველა მხარეს, აღნიშნავს ჩინელთა ბევრ კარგ თვისებას, ჩინური კულტურის მაღალ დონეს თავის დროზე და, ამავე დროს, თვალს არ ხუჭავს ამ ქვეყნის მანკიერი სინამდვილის წინაშეც. იგი სინანულით და გულისტკივილით აღნიშნავს ჩინეთის დიდ ჩამორჩენილობას, მის სოციალურ ეკონომიკურ ყოფაში შუასაუკუნეობრივი ურთიერთობის დიდ ზვედრიტს წონას, მის სამხედრო სისუსტეს, ქაოსს მმართველობაში, მეფისნაცვალთა სეპარატიზმს, მმართველი რეაქციული ხროვის ანტიხალხურ და ანტიეროვნულ პოლიტიკას და სხვ.

ჩინელი ხალხის შინაგანი ცხოვრების ამ სავეალალო მდგომარეობას ნ. ნიკოლაძე, სავსებით სამართლიანად, უკავშირებს მის ასეთსავე სავეალალო საერთაშორისო მდგომარეობას. ამან შეაბირობა, მისი შეხედულებით, ევროპის კაპიტალისტური სახელმწიფოების, ა. შ. შტატების და იაპონიის მტაცებლური მადის გაღვივება მის მიმართ. მის შედეგად იქცა ეს ქვეყანა ამ სახელმწიფოთა დაპყრობისა და ჭიშპობის ობიექტად. ნ. ნიკოლაძე ჩინეთს, ოტომანის იმპერიის მსგავსად, ავადმყოფ ადამიანს უწოდებს¹⁹ და როდი ცდება მისთვის ამ საერთაშორისო ტერმინად ქცეული სახელის მიკუთვნებაში. ჩინეთი XIX საუკუნის დასასრულისათვის, მართლაც, ახლო აღმოსავლეთის პრობლემის ღერძად ქცეულ თურქეთს დაემსგავსა და ისიც წყნარი ოკეანის პრობლემის საკვანძო ობიექტი გახდა.

¹⁹ ნ. ნიკოლაძე, იაპონია, ჟურ. „მოამბე“, 1894 წ., № 9, გვ. 7—9.

„... ნელ-ნელა ის აზრი დაიბადა, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — და გავრცელდა მეზობლებში, რომ ეს სამეფო მკედარი ან მომაკვდავი ყოფილა და მისი ნაშთებიდან ჩვენთვის აბა რომელია უმჯობესი და რომელი გვერგებაო. ამგვარად, ჩინეთი აზიაში სწორედ იმნაირადვე „ავადმყოფს“ წარმოგვიდგენს და იმნაირსავე „ალმოსავლეთის კითხვას“ შეადგენს, როგორც ევროპაში ოსმალეთი²⁰ (ხაზი ჩვენია, ვ. დ.).

„დაწინაურებული“ ერების „საპატიო მისიას“, საერთოდ, კონკრეტულად კი ჩინეთის მიმართ, ნ. ნიკოლაძე მტაცებლობაში. ყაჩაღობაში. ამ ქვეყნის ჩამორჩენილობის გამოყენებასა და მისი გაძარცვის მისწრაფებაში ხედავს. არავითარი სხვა მიზანი და დანიშნულება მათ დაუპატიჟებელ სტუმრობას ჩინეთის მიწა-წყალზე არასოდეს არ ჰქონია. ისინი მუდამ მტრები და მოძალადეები იყვნენ ამ ქვეყანაში და არა ჩინელი ხალხის მეგობრები.

ამ მოძღვრებას, რომლითაც დიდი კოლონიზატორი სახელმწიფოები „მოღვაწეობდნენ“ ჩინეთში, ნ. ნიკოლაძე უსინდისო და ველურ მოძღვრებას უწოდებს. იგი წერს: „... დაწინაურებული ერები იმ მოძღვრებას დასდგომიან, რომ დაწინაურებულმა უკან ჩამორჩენილი უნდა დაიმონოს და ხრასო. დრონი მეფობენ. ცუდი მოძღვრებაა ეს მოძღვრება, უსინდისო, ველური“²¹

ნ. ნიკოლაძე, რომელიც კარგად ერკვევა კოლონიური პოლიტიკის მგლური კანონების არსში. რომლისთვისაც ცხადია, რომ ყველა მოძალადე და კოლონიზატორი, პირველ ყოვლისა, ამა თუ იმ ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკურ ჩამორჩენილობას იყენებდა მასზე გაბატონების მისაღწევად, ჩინელ ხალხს მეგობრულად ურჩევს: იბრძოლე ჩამორჩენილობის წინააღმდეგ და მით თავიდან მოიცილე უცხოელი მოძალადეებიო.

ეხება რა ჩინეთ-იაპონიის ომში ჩინეთის დამარცხების ფაქტს, ნ. ნიკოლაძე აღნიშნავს მის მეტად მძიმე შედეგებს ამ ქვეყნისათვის, მით უფრო, რომ მან საფუძველი ჩაუყარა ჩინეთის გავლენის სფეროებად განაწილებას იმ სახელმწიფოების მიერ, რომელთაც იგი უკვე აქციეს სანხევარკოლონიად. როგორც თვითონ წერს, „... იაპონიის ომმა ჩინეთთან გაუმადლარი მადა აღუძრა დედამიწის უმთავრეს სახელმწიფოებს. მიბაძვით რუსეთსაც საღერღელი აეშალა“.²²

აქაც ნ. ნიკოლაძე აშიშვლებს დიდ კოლონიზატორ სახელმწიფოთა მტაცებლურ პოლიტიკას ჩამორჩენილი ქვეყნის მიმართ, სა-

²⁰ ნ. ნიკოლაძე, იაპონია, ჟურ. „მომხმე“, 1894 წ., № 9, გვ. 10.

²¹ ნ. ნიკოლაძე, დაახ. წერილი, „მომხმე“, 1894, № 9, გვ. 10—11.

²² იქვე.

მარცხენო ბოძზე აკრავს მათ ამ ძალადობისათვის და მხარს უჭერს, თანაუგრძნობს მტაცებელთა მიერ დაპყრობილ ხალხებს.

ჩინეთის მდგომარეობა ჩინეთ-იაპონიის ომით შემდეგ მართლაც მკვეთრად გაუარესდა. მოხდა ის, რასაც ნ. ნიკოლაძე ვარაუდობდა. XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე, ე. ი. თავისუფალი კონკურენციის კაპიტალიზმის იმპერიალიზმში გადაზრდის მომენტისათვის, ეს ქვეყანა იმპერიალისტ კოლონიზატორთა მორიგი კოლონიური ძალადობისა და გავლენის სფეროებად განაწილების ობიექტი გახდა.

„... იაპონიამ იწყო მრეწველ ერად გადაქცევა, — წერდა ვ. ი. ლენინი, ანალიზს უკეთებდა რა ჩინეთ-იაპონიის ომის შედეგებს, — და სცადა ჩინეთის კედლის შერღვევა, აღმოაჩინა ისეთი გემრიელი სახრავი, რომელსაც ერთბაშად ჩასჭიდეს კბილები ინგლისის, გერმანიის, საფრანგეთის, რუსეთის და თვით იტალიის იმპერიალისტებმა“.²³

რამდენიმე წლის შემდეგ აღნიშნულმა იმპერიალისტურმა სახელმწიფოებმა სისრულეში მოიყვანეს თავიანთი მტაცებლური გულისნადები ჩინეთის მიმართ. წაგლიჯეს მას აშკარად თუ მალულად საუკეთესო ნაჭრები, ხელთ იგდეს მისი მნიშვნელოვანი ბაზრები და, ამგვარად, იგი გავლენის სფეროებად გაინაწილეს.

ჩინეთის დაყოფა და მისი გავლენის სფეროებად განაწილება იმპერიალისტ მტაცებლების მიერ გახდა ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი იმ მძლავრი სახალხო ანტიიმპერიალისტური აჯანყებისა. რომელმაც იფეთქა ჩინეთში XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე.

სულ სხვა ასპექტით უდგება ნ. ნიკოლაძე ინგლისელთაგან კოლონიზებული ზღვის იქითა ტერიტორიების, ე. წ. თვითმმართველი კოლონიების (დომინიონების) ურთიერთობას მეტროპოლიასთან — საკუთრივ ინგლისთან. ნ. ნიკოლაძეს, უპირატესად მხედველობაში ჰყავს კანადა, ავსტრალია და ახალი ზელანდია, სადაც XIX საუკუნის დასასრულისათვის მოსახლეობის გაბატონებულ უმრავლესობას სწორედ ევროპელები, პირველ რიგში კი ინგლისელები წარმოადგენენ. ეს მოხდა ინგლისელი „ქარბი“ მოსახლეობის მასობრივი ემიგრაციისა და მათ მიერ მკვიდრი ხალხების მასობრივად გაყვების შედეგად (ინდიელებისა და ესკიმოსების—კანადაში, ავსტრალიელი აბორიგენებისა—ავსტრალიასა და ტასმანიაზე, მორისკებისა — ახალ ზელანდიაზე).

ამ კოლონიების განვითარება, მათი ურთიერთობა მეტროპოლიასთან, მართლაც, სულ სხვაგვარად წარიმართა,²⁴ ვიდრე, მაგალითად,

²³ ე. ი. ლ ე ნ ი ნ. კრიზისის გაცვეთილები. ოზზ., ტ. 5, მკ-4 გამ. გვ. 152.

²⁴ გამოწვევისი ამ მხრივ სამხრეთ აფრიკა (შემდგომში სამხრეთ აფრიკის რასისტული რესპუბლიკა) იყო, სადაც მოსახლეობის დიდ უმრავლესობას მკვიდრი აფრიკელი ტომები შეადგენდნენ, ბურები და ინგლისელები — უმცირესობა. ნ. ნიკოლაძე კი კანისა და ნატალის მიწები, შემდგომში სამხრეთ აფრიკის რასისტული

ინდოეთის, ინდონეზიის. აფრიკის კოლონიების დიდი ნაწილის და იმ სხვა კოლონიებისა, სადაც მკვიდრი მოსახლეობა გაბატონებულ უმრავლესობას წარმოადგენდა და დამპყრობლები კი — უმნიშვნელო უმცირესობას. ამ თავისებურების შედეგი იყო, რომ აღნიშნულმა კოლონიებმა მალე მოიპოვეს თვითმმართველი კოლონიების უფლებები და დომინიონებად გადაიქცნენ. მაგრამ თვით ამ კოლონიების შიგნით დარჩა ეროვნული ჩაგვრა და დისკრიმინაცია, რასაც ჩადიდნენ ინგლისელი კოლონისტები და საერთოდ თეთრკანიანი მოსახლეობა მკვიდრი მოსახლეობის ნაშთების მიმართ.

ასეთი ტიპის კოლონიების ურთიერთობას ინგლისთან ნ. ნიკოლაძე პატრიარქალურ ურთიერთობად თვლის. მისი შეხედულებით, ინგლისი მხოლოდ და მხოლოდ იცავს მათ გარეშე მტრების მოსალოდნელი თავდასხმისაგან. მფარველობას უწევს მათ, მაგრამ არ ერევა მათ შინაგან მმართველობაში

თვითთულ ამ კოლონიათაგანს, — წერს იგი, — თითქმის საკუთარი ცხოვრების წესი, კანონი და მმართველობა აქვს. ინგლისი არ ერევა მათ შინაგან საქმეებში, იგი მარტო მათ მფლობელად ითვლება და აღნიშნულის უფლებით მათგან ხარკს იღებს საერთო ჯარისა და ფლოტის შესანახად, „საერთო პრესტიჟის“ დასაცავად. მისი აზრით, ასეთი ხარკის გაცემა ამ კოლონიებისათვის ხელსაყრელიც კი არის, რადგან ამით ისინი თავისუფლდებიან საკუთარი ჯარისა და ფლოტის საჭიროებისაგან.²⁵

მაგრამ ნ. ნიკოლაძეს გამორიცხულად არ მიაჩნია მათი პატრიარქალური ურთიერთობის შეცვლა და კოლონიების ამხედრება ინგლისის მფარველობის წინააღმდეგ. მისი თქმით, ინგლისის მფარველი ხელს ამ კოლონიებს მანამ ესაჭიროებათ, სანამ ინგლისი ძლიერია. მისი დროშა მართლაც ახორციელებს მფარველობის ფუნქციებს და იგი არ ერევა მათს შინაგან საქმეებში. როგორც კი ყოველივე ეს შეიცვლება და კოლონიები თავს იგრძნობენ შევიწროვებულად, მაშინ ისინი ჩრდილო ამერიკის მსგავსად ჩამოშორდებიან ინგლისსო. ნ. ნიკოლაძის ეს ვარაუდი სავსებით გაამართლა ცხოვრებამ.

ამგვარად, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებანი ბრიტანეთის თვითმმართველი კოლონიებისა და ინგლისის ურთიერთობის, ისე როგორც ამ ურთიერთობის მოსალოდნელი ცვლილებების შესახებ ძირითადად სწორია. ოღონდ არ შეიძლება ნ. ნიკოლაძეს არ ვუსაყვედუროთ ერთი რამ: მას არაფერი უთქვამს თვით ამ კოლონიების შიგნით არსებული

რესპუბლიკა ავსტრალიის ან კანადას ტიპის დომინიონად დასახა, რაც ისტორიულ სინამდვილეს არ შეესაბამება.

²⁵ ნ. ნიკოლაძე, მოსალოდნელი ცვლილება, ჟურ. „მოამბე“, 1894, № 10, გვ. 168.

მდგომარეობის, კერძოდ, „თეთრკანიან ბატონთა“ მიერ იქ მკვიდრ-
თაღმი გამოყენებული ძალადობისა და რასობრივ დისკრიმინაციაზე.
კანადაში ხომ დარჩნენ ინდიელ ტომთა ნაშთები და ესკიმოსები,
ავსტრალიაში — ავსტრალიელ-ტასმანიელები, ახალ ზელანდიაზე —
მორისკები...

ამგვარად, ნიკო ნიკოლაძე, თავისი რადიკალურ-დემოკრატიული
და პროგრესული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური პრინციპების შესა-
ბამისად, კოლონიური ჩაგვრისა და ეროვნული დისკრიმინაციის ყო-
ველგვარი ფორმების შეურიგებელი მტერი იყო. იგი მხარს უჭერდა
დამონებული ხალხების ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ბრძოლას და
ყველა ხალხის — დიდისა და პატარის — კულტურულისა და ჩამორ-
ჩენილის ეროვნული სუვერენიტეტის ენერგიული ქომაგი იყო. იგი
არ აცალკევებდა ერთმანეთისაგან თეთრკანიან და ფერადკანიან ხალ-
ხებს და მართო ევროპის დამონებულ ხალხებს (ირლანდიელებს, პო-
ლონელებს და ა. შ.) არ მფარველობდა. მისთვის არ არსებობდა ე. წ.
ცივილიზებული და არაცივილიზებული სფერო. აზიისა და აფრიკის
ჩამორჩენილი ხალხების ბრძოლას თავისუფლებისა და დამოუკიდებ-
ლობისათვის იგი ისევე სამართლიან აქტად მიიჩნევდა, როგორც ირ-
ლანდიის ან პოლონელი ხალხების ბრძოლას მათი დამპყრობელი და
დამმონებელი ქვეყნების წინააღმდეგ. ნ. ნიკოლაძემ გაბედულად
უარყო „თეთრი რასის“ მორალური ვალდებულება ფერადკანიან
ხალხთა მიმართ, ნილაბი ჩამოხადა ევროპის კაპიტალისტური სახელ-
მწიფოების „ცივილიზაციულ“ მისიას აზიისა და აფრიკის ხალხთა
მიმართ და მზის სინათლეზე გამოიტანა მისი ნამდვილი ეკონომიკურ-
პოლიტიკური სარჩული და დანიშნულება.

მართალია, (ეს შეხედულება არ ყოფილა მარქსისტული)
ნ. ნიკოლაძე მარქსისტი არ ყოფილა, მაგრამ ნ. ნიკოლაძის ზოგი-
ერთი მოსაზრება კაპიტალისტური სახელმწიფოების კოლონიური
პოლიტიკის ხასიათის, აღმოსავლეთის ხალხთა ჩამორჩენილობის მი-
ზეზებისა და მისი დაძლევის გზების შესახებ უახლოვდება ამავე სა-
კითხებზე თავის დროზე კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის მიერ გამოთქმულ
შეხედულებებს.

ნ. ნიკოლაძის შეხედულებები ევროპის კაპიტალისტური სახელ-
მწიფოების კოლონიური პოლიტიკის არსის შესახებ აზიასა და აფრი-
კაში XIX საუკუნის 80—90-იან წლებში ერთ-ერთი ყველაზე სწორი
და მებრძოლი, რადიკალური შეხედულება იყო (ილია ჭავჭავაძის მო-
საზრებათა გვერდით), რაც აღნიშნულ საკითხზე გამოითქვა იმდროინ-
დელ ქართულ პრესაში.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ თავისი მოსაზრებები ევროპის კა-
პიტალისტურ სახელმწიფოთა კოლონიური პოლიტიკის არსისა და

აღმოსავლეთის ქვეყნების ჩაგრულ ხალხთა განმათავისუფლებელი ბრძოლის შესახებ ნ. ნიკოლაძემ ყველაზე მკაფიოდ ჩამოაყალიბა XIX საუკუნის მიწურულში 1894—1895 წლებში, როდესაც მისმა მსოფლმხედველობამ ზოგიერთი ქართველოლოგი მკვლევრის შეხედულებით, საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკურ ყოფაში მომხდარი ცვლილებების შესატყვისად, თითქოს განიცადა გარკვეული მობრუნება მარჯვნივ. ჩვენ კი ვფიქრობთ, რომ ნიკო ნიკოლაძის მიერ XIX საუკუნის მიწურულისათვის კოლონიურ საკითხზე გამოთქმული რადიკალური შეხედულებანი სულ საწინააღმდეგოზე მიგვანიშნებს. იგი იმის მაჩვენებელია, რომ თავისი მებრძოლი, რადიკალურ-დემოკრატიული მოწინავე პროგრესული შეხედულებები მან ბოლომდე შეინარჩუნა.

თ ა ვ ი მ ე შ ვ ი ღ ე

ნ. ნიკოლაძე თმებისა და განიარაღების პრობლემის შესახებ¹

სხვა საკითხებთან ერთად, რომელიც საერთაშორისო ურთიერთობის სფეროს მიეკუთვნება, ნ. ნიკოლაძე თავისი მოსაზრება გამოთქვა ომების, მუდმივი არმიისა და განიარაღების პრობლემის შესახებაც.

მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრის ორმოცდაათიან და სამოციან წლებში ევროპის დიდი სახელმწიფოების რეაქციულმა მთავრობებმა და გაბატონებულმა კლასებმა რამდენიმე ომი მოახვიეს თავს ევროპის ხალხებს. ეს ომები იყო: საფრანგეთ-ავსტრიის ომი (1859 წელს), პრუსია-ავსტრიის ომი დანიის წინააღმდეგ (1864 წელს) და ავსტრია-პრუსიის ომი (1866 წელს). ამ ომებმა შეიწირა ასეული ათასი ადამიანის სიცოცხლე, შთანთქა დიდძალი დოვლათი, გაანადგურა ასობით სოფელი და ქალაქი, ათასობით სამრეწველო საწარმო და ფერმა. მან უდიდესი საგადასახადო ტვირთი დააყისრა მშრომელ მოსახლეობას, კოლოსალურად გაზარდა სახელმწიფო ვალები და შფოთის, უნდობლობის, დაძაბულობის და მტრობის ვითარება შექმნა ევროპის სახელმწიფოთა ურთიერთობაში.

ამას ზედ დაერთო ახალი საომარი განგაში. დღის წესრიგში დადგა ომი საფრანგეთსა და პრუსიას შორის, რომელთა ურთიერთობა უკიდურესად გამწვავდა. როგორც მეორე იმპერიის მმართველი რეაქციული ხროვა ნაპოლეონ მესამის მეთაურობით, ისე პრუსიის მილიტარისტული ხროვა ბისმარკის მეთაურობით, ყოველგვარ ავანტიურას მიმართავდნენ, რათა ანტიხალხური ომი, რომელიც ხელსაყრელი იყო მათთვის, შესაძლებლობიდან უახლოეს სინამდვილედ ქცეულიყო.

ევროპის ეს დაძაბული ვითარება და უკვე დამთავრებული ომების მთელი საშინელი შედეგები განაპირობებდა ევროპის საზოგადოებრიობის ფართო ფენების აქტიურ დაინტერესებას ომის, ზავისა და განიარაღების საკითხებით. ამ საკითხებით დაინტერესდნენ როგორც ევროპის პაციფისტურად განწყობილი ბურჟუაზიული წრეები, ისე თვით სოციალისტებიც, კერძოდ, პირველი ინტერნაციონალი.

¹ პირველად დაიბეჭდა ჟურნალ „მნათობში“, 1958 წ. № 5, გვ. 139—146.

ბურჟუაზიულმა რადიკალებმა თითქოს ხმა აღიმადლეს ევროპაში გაბატონებული საომარი განწყობილების წინააღმდეგ და ისეთი ნაბიჯები გადადგეს, რომელიც, მათი შეხედულებით, შეუძლებელს გახდიდა ომებს მომავალში და პაციფიზმს დაამკვიდრებდა. ამ მიზნით მათ 1867 წლის სექტემბერში, ჟენევაში ჯუზეპე გარიბალდის თავმჯდომარეობით მოიწვიეს სამშვიდობო კონგრესი და დააარსეს თავისუფლებისა და მშვიდობის ბურჟუაზიულ-პაციფისტური ლიგა, რომელმაც 1867—1868 წლებში ორი კონგრესი მოიწვია.

ამ ლიგამ მასებში ავტორიტეტის მოპოვების მიზნით საჭიროდ მიიჩნია პირველ ინტერნაციონალთან დაახლოება და მისი მხარდაჭერის მოპოვება. თუმცა პირველი ინტერნაციონალის ლოზანის კონგრესმა პრუდონისტების და ანარქისტების ზეგავლენით მიიღო დადგენილება „მშვიდობისა და თავისუფლების ლიგის“ საქმიანობაში მონაწილეობის მიღებაზე, მაგრამ აქედან ბევრი არაფერი არ გამოსულა. სოციალისტების დაახლოება ლიგასთან და მის ორგანიზატორ ბურჟუაზიულ-დემოკრატებთან ხანმოკლე აღმოჩნდა. ინტერნაციონალმა მალე გაწყვიტა კავშირი ლიგასთან, რადგან მის პაციფიზმს საერთო არაფერი ჰქონდა იმ რადიკალურ ამოცანებთან, რასაც ქეშმარიტი სოციალისტები ისახავდნენ მიზნად. მთავრობათა აგრესიული საგარეო პოლიტიკით და საომარი მზადებით უკმაყოფილო ბურჟუაზიას და რადიკალურ-დემოკრატიულ წრეებს სიტყვით სურდათ შეეცვალათ არსებული ვითარება და სამშვიდობო პოლიტიკას ქადაგებდნენ. მაგრამ, ნ. ნიკოლაძის სიტყვით რომ ვთქვათ: მათ „... ერთი ბიჯის წადგმაც კი არ სურდათ თავიანთი სურვილების სისრულეში მოსაყვანად“.

ევროპის საზოგადოებრიობა არა მარტო დაინტერესებული იყო ომისა და განიარაღების საკითხებით, არამედ აშკარად გამოხატავდა თავის გულისწყრომას მილიტარიზმისა და ომების პოლიტიკით და ერთსულოვნად მხარს უჭერდა მშვიდობიანობას, მუდმივი არმიის შემცირებას და განიარაღებას.

საცხებით მართალი იყო ნ. ნიკოლაძე, როცა ომის საწინააღმდეგო „ასოციაციების“, „ლიგების“, „საზოგადოებების“ ჩამოყალიბებას ევროპაში და იმ პუბლიცისტურ-ბელეტრისტულ ნაწარმოებთა დიდ წარმატებებს, სადაც ომის საწინააღმდეგო, პაციფისტური აზრები იყო განვითარებული, მიიჩნევდა მშვიდობის განწყობილების საყოველთაო გავრცელების გამოხატულებად მაშინდელ ევროპაში და წერდა: სამშვიდობო განწყობილებებს საზოგადოებაში ფესვი უფრო ღრმად აქვს გადგმული, ბევრი კიდევ ფიქრობს, რომ ამჟამად

მთელი დასავლეთი ევროპის ფიქრსა და ოცნებას მხოლოდ მშვიდობიანობა შეადგენს.“²

ასეთ განწყობილებას მოსახლეობის ფართო ფენების მასობრივ უკმაყოფილებას ევროპაში დამკვიდრებული მილიტარისტული ატმოსფეროს წინააღმდეგ, როგორც კარგად აქვს ნაჩვენები ნ. ნიკოლაძეს თავის სადისერტაციო ნაშრომში, მძლავრ ბიძგს აძლევდა მძიმე სამხედრო ტვირთი, რომელიც მშრომელ მასებს დააწვა კისერზე. სამხედრო ხარჯების შეუჩერებელმა ზრდამ გაადიდა სახელმწიფოთა ბიუჯეტის დეფიციტი, რამაც „... ჩასცა სასიკვდილო ლახვარი იმ პრესტიჟს, ეროვნული ცულმედიდობა რომ ჰბადებდა ხოლმე. დღეს ყველას ესმის, რომ საჭიროა ბოლო მოედოს ამ ხარჯებს — როგორც თავის თავად უსარგებლოს, თანაც მშრომელთა ისედაც ღუხჭირი ცხოვრების კიდევ უფრო გაუარესების ერთ-ერთ მიზეზს გადამზდელთა თვალში. ეს ხარჯებია, განაგრძობს ნ. ნიკოლაძე, მიზეზი ეროვნულისა და კერძო სიმდიდრის ნაკლებობისა და გამოფიტვისა“.³

ამგვარად, ომისა და ზავის, განიარაღებისა და სხვა საკითხები უაღრესად საჭირობოროტო და თავსატეხ პრობლემას წარმოადგენდა მეცხრამეტე საუკუნის სამოციან წლებში. მის შესახებ ფიქრობდნენ და მსჯელობდნენ ბურჟუებიც. რადიკალ-დემოკრატებიც და სოციალისტებიც. ამ პრობლემამ დაიპყრო მილიონთა აზრი, ფიქრი და გონება. მან დაარღილა ბევრი სხვა თავსატეხი საკითხი.

ევროპის საზოგადოებრივი აზრის ასეთი მიმართულების ვითარებაში სავსებით გასაგებია ის დაინტერესება და ყურადღება. რომელიც გამოიჩინა ნ. ნიკოლაძემ აღნიშნული პრობლემის მიმართ და ის სერიოზულობა, რომლითაც მიუდგა იგი მის გაშუქებას.⁴

ნ. ნიკოლაძემ ომებისა და განიარაღების პრობლემები განიხილა არა სამხედრო-სტრატეგიული თვალსაზრისით (ამ დარგში იგი არ იყო სავსებით კომპეტენტური), არამედ პოლიტიკური, ეკონომიკური და სოციალური თვალსაზრისით. მან მიზნად დაისახა ეჩვენებინა ომის, როგორც პოლიტიკური მოვლენის, გავლენა ადამიანთა საზოგადოების ეკონომიკურ და სოციალურ ცხოვრებაზე, მიეთითებინა მისი მოსპობის

² ნ. ნიკოლაძე, ევროპის ცხოვრება, რჩეული ნაწერები. ტ. 1. გვ. 275.

³ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. ნაშრ., თხზ., ტ. 1, გვ. 460.

⁴ აღნიშნული პრობლემებისადმი, ღღესაც რომ აქტუალურია და ასე აფორიაქებს მსოფლიოს პროგრესულ საზოგადოებრიობას, სერიოზული ყურადღების მქაფიო გამოხატულება იყო ის გარემოება, რომ ნ. ნიკოლაძემ 1868 წელს ეწვევაში ფრანგულ ენაზე გამოაქვეყნა ნაშრომი „განიარაღება და მისი ეკონომიურ-სოციალური შედეგები“, რომელიც წარადგინა ციურისის უნივერსიტეტში და 25 წლის ასაკში დაიცვა დოქტორის ხარისხი.

ცხებზე და ხაზი გაესვა განიარაღების გზაზე მდგარ უდიდეს სიძნე-
ლებებზე კაპიტალისტურ საზოგადოებაში.

5. ნიკოლაძის თქმით, მეცნიერებმა, რომლებიც მანამდე შეეხნენ
ამ საკითხებს, არსებითად გვერდი აუარეს და ოდნავადაც კი წინ ვერ
წასწიეს მისი გადაწყვეტა. მათ მიერ აღნიშნული პრობლემების შეს-
წავლის დროს გამოყენებული კვლევა-ძიების ხერხი აშკარად ნაკლო-
ვანია. ისინი ემყარებიან არა ფაქტებს, არამედ სამართლიანობისა
და ადამიანთა მორალური გრძნობების არგუმენტებს⁵.

6. ნიკოლაძისათვის კარგადაა ცნობილი ის ფაქტი, რომ ომს, მუდ-
მივ არმიას და შეიარაღებას დიდი ხნის ისტორია აქვს, რომ მის
ტვირთს მუდამ მძიმედ გრძნობდა ხალხი. „აბა რა თქმა უნდა, — წერს
იგი. — დღეიდან კი არ იწყება საზოგადოების სამხედრო ორგანიზა-
ცია. წინათ, ისე, როგორც ჩვენს დროს, ომობდნენ და ურიცხვ ჯარებს
ინახავდნენ მოხარკეთა ხარჯით, რომ ამით სახელმწიფოს სავაჭრო და
სტრატეგიული სარგებლობა მინიჭებოდა და საზოგადოების გულის-
ყური შინაური ამბებისათვის მოერიდებინათ და თვალები მიეპყრო-
ბინებინათ საზღვარს-იქითურ საქმეებისათვის.“⁶

მაგრამ 6. ნიკოლაძე, აღნიშნავს რა ომებისა და სამხედრო ორგანი-
ზაციის ხანგრძლივ ისტორიას, ამავე დროს მკვეთრად განასხვავებს
ერთმანეთისაგან წარსული საუკუნეების ყველა ომს მეცხრამეტე სა-
უკუნეში აღმოცენებული ომებისაგან. ისტორიული ექსკურსით მას
სურდა ნათლად წამოეჩინა ის რევოლუცია, რაც მოხდა ომების წარ-
მოების ხასიათსა და მეთოდებში სოციალურ-ეკონომიკურ ცხოვრე-
ბაში მომხდარი ძირეული ცვლილებების შედეგად. ამ განსხვავებას
იგი ხედავს ომების სხვადასხვა მასშტაბებში, ომების ასპარეზის მეტ-
ნაკლებობაში და საბრძოლო იარაღის გამოყენებისა და ომებისაგან
გამოწვეული ნგრევა-ზარალისა და მსხვერპლის სხვადასხვაობაში.

6. ნიკოლაძე სპეციალურად მიუთითებს ანტიკური პერიოდის
ტროის ომზე, აღწერს ტროის მეფის პრიამოსის შვილის ჰექტორისა
და ბერძენთა ლაშქრის ერთ-ერთი ცნობილი გმირის აქილეესის ორთა
ბრძოლის ეპიზოდს, რათა ამ კონკრეტული ისტორიული მაგალითით
ნათელყოს წარსულ ომებსა და თანამედროვე ომებს შორის არსე-
ბული უდიდესი ზღვარი.

6. ნიკოლაძის შეხედულებით, ძველად ომების ასპარეზი ძალზე
ლოკალიზებული იყო, იგი ამა თუ იმ ქვეყნის გარკვეული რაიონე-
ბით შემოიფარგლებოდა, ისიც ძირითადად ციხეებისა და გამაგრე-

⁵ 6. ნიკოლაძე, განიარაღება და მისი ეკონომიკურ-სოციალური შედე-
გები, რჩეული ნაწერები, ტ. 1, 1931, გვ. 317.

⁶ 6. ნიკოლაძე, დასახ. დისერტ. რჩეული ნაწ., ტ. 1, გვ. 316.

ბული ზღუდეების დაცვით ან მათი გარემოცვით. მასში მონაწილეობას იღებდნენ ან ერთეულები, ან ათეულები და ასეულები, უარეს შემთხვევაში — ათასეულები, უმეტესად დაქირავებული რაზმების კონტინგენტებით. ბრძოლა წარმოებდა ცხენებით, ხმლებით და სხვა პრიმიტიული იარაღებით, ასეთ ომებს არ ახლდა თან დიდი ნგრევა და ადამიანთა მსხვერპლი. ასეთი ომები, აღნიშნავს ნ. ნიკოლაძე, წარმოშობილი იყო არა დიდი სახელმწიფოების სერიოზული პოლიტიკური და ეროვნული ინტერესების შეჯახებათა შედეგად, არამედ მას აღმოაცენებდნენ სასახლე-სამეფო კარის დიპლომატიური ინტრიგები.

ახალი ეპოქის — კაპიტალისტური ეპოქის ომებს, სამხედრო სისტემას და ორგანიზაციას, ომების წარმოების ახალ მეთოდებს საფრანგეთის დიდმა ბურჟუაზიულმა რევოლუციამ ჩაუყარა საფუძველი. კ. მარქსის, ფ. ენგელსისა და ვ. ი. ლენინის შეხედულებით, მთელი XIX საუკუნე მხოლოდ იმეორებდა და ანვითარებდა იმას, რაც ამ მხრივ საფრანგეთის პირველმა ბურჟუაზიულმა რევოლუციამ და მომდევნო, ნაპოლეონის ეპოქამ შექმნა.

ნ. ნიკოლაძეც, თავის მხრივ, წარსული საუკუნეების ომებსა და XIX საუკუნის ომებს შორის წყალგამყოფად საფრანგეთის დიდ ბურჟუაზიულ რევოლუციას მიიჩნევს და ამ რევოლუციის მიერ მოხდენილ უდიდეს სოციალურ-ეკონომიკურ ცვლილებებს და გადატრიალებას ტექნიკის დარგში განმსაზღვრელ როლს აკუთვნებს. ომების ასპარეზის გაფართოებასა და სამხედრო საქმის ძირეულ გარდაქმნაში საფრანგეთის დიდმა რევოლუციამ, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — რომელმაც გამოიწვია შეუდარებლად უფრო მნიშვნელოვანი და საყოველთაო ინტერესთა შეჯახება, ვიდრე სამეფო კარის ხასიათის ინტრიგებმა, — თავისი ომებით ძირფესვიანად გადაატრიალა წარსული საუკუნეების მთელი სამხედრო სისტემა.⁷ მან ომში შეიტანა პოლიტიკური და ეროვნული ვნებები და გამოიწვია სამხედრო საქმის არნახული გაფართოება... მან სამხედრო საქმეში გამოიყენა არა მარტო ერის მთელი სასიცოცხლო ძალები, არამედ მეცნიერების მთელი აღმოჩენები და გამოგონებები და მით ომს მისცა დამანგრეველი და შეუბრალებელი ხასიათი.⁸

განიხილავს რა მეცხრამეტე საუკუნის ომებს, ნ. ნიკოლაძე მკვეთრად ანსხევებს მას წარსული ომებისაგან და დამაჯერებლად მიუთითებს იმ კონკრეტულ ნიშანდობლივ თვისებებზე, რომელიც მას ახასიათებს.

ახლანდელი ომი სულ სხვანაირი არისო. — წერს ნ. ნიკოლაძე, —

⁷ ნ. ნიკოლაძე, ომის გავლენა ევროპაზე, გაზ. „დროება“, 1870, № 28.

⁸ «О системе войны в Малой Азии, газ. «Обзор», 1878, № 2.

დღეს სახელმწიფოები ასეული ათასობით ჯარისკაცებს აბამენ ომში, ბრძოლის ველზე მოქმედებენ ზარბაზნები, მსწრაფლ და შორს მსროლელი თოფები, და ადამიანთა მოსპობის სხვა საშუალებები. ახალ ომებს თან მოსდევს მებრძოლთა უდიდესი მსხვერპლი, ნგრევა და განადგურება. ახლანდელი ომის შესახებ თვით „გულქვა“ ექიმებიც კი ამბობენ: „ამნაირი სურათი ღმერთმა ადამიანის თვალს ნულარ მოაჩვენოს“.⁹

მხოლოდ ერთი ომის — პრუსია-ავსტრიის ომის სადოვას ბრძოლის ერთი დღის შედეგების ცნობების მოყვანით ნ. ნიკოლაძე ცხადყოფს, თუ რამდენად საშინელი და კოლოსალური მსხვერპლის მომტანია თანამედროვე ომი. „სამოცდაექვსში. — წერს იგი, — ერთი დღის განმავლობაში, სადოვას საქმის დროს, ამოწყდა ას ორმოცდაათი ათას კაცზე მეტი და არა ნაკლები. იფიქრე, მკითხველო, რამდენია ეს ციფრი“.¹⁰

ნ. ნიკოლაძე კარგად ხედავს თანამედროვე ომების გამანადგურებელ ხასიათს; იგი კარგად ერკვევა იმ მოტივებშიც, რომლებიც წარმოშობდნენ ომებს წარსულში და წარმოშობენ მას ახლაც. ჩვენ მიერ ზემოთ არაერთხელ მოყვანილ ნაშრომებში ნ. ნიკოლაძე ხშირად მიუთითებს იმ დინასტიურ, ეკონომიკურ და სამხედრო-სტრატეგიულ მოტივებზე, რომლებიც წარმოშობდნენ ამა თუ იმ ომს. იგი მუდამ ხაზგასმით აღნიშნავდა სხვა ხალხების და სახელმწიფოების მიწების დაპყრობის, ტერიტორიული გაფართოებისა და სხვა ხალხთა დამონების ტენდენციების უდიდეს როლს ომების აღმოცენების საქმეში. ნ. ნიკოლაძე, მაგალითად, როგორც უკვე აღნიშნული იყო, მშვენივრად ერკვევა საფრანგეთ-პრუსიის ომის აღმოცენების მიზეზებში. პრუსიის და საფრანგეთის სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობისა და ევროპის საერთაშორისო ურთიერთობის ომამდელი ვითარების საფუძვლიან ანალიზს სწორედ იმიტომ ახდენს იგი, რომ მით მზის სინათლეზე გამოიტანოს შინაგანი და საერთაშორისო ხასიათის მიზეზთა მთელი ის კომპლექსი, რომლის შედეგადაც აღმოცენდა აღნიშნული ომი.

ნ. ნიკოლაძის მახვილ გონებას და დამკვირვებელ თვალს მხედველობიდან არ რჩება ის განსხვავება, რომელიც არსებობს სხვადასხვა ომებს შორის მიზნებისა და ხასიათის მხრივ. საფრანგეთ-პრუსიის, პრუსია-ავსტრიის, აღმოსავლეთის და რუსეთ-იაპონიის ომების მოყვანილი შეფასებიდან ჩვენ შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ მას სწორად ესმის დაპყრობითი, მტაცებლური, მაშასადამე, უსამართლო ომების.

⁹ ნ. ნიკოლაძე, ომის სადღეგრძელო, გაზ. „დროება“, 1870, № 38.

¹⁰ ნ. ნიკოლაძე, ომის გავლენა ევროპაზე, გაზ. „დროება“, 1870, № 28.

არსი, ძირითადად სწორად ერკვევა ამ ომების წარმოშობის მიზეზებში და კარგად ხედავს მათ ანტიხალხურ და ანტიეროვნულ ხასიათს. იგი ალლოთი ანსხვავებს მტაცებლურ ომს თავდაცვით, ომისაგან, იმ ომისაგან, რომელიც საკუთარი ქვეყნის დაცვას ისახავს მიზნად.

ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, თავდაცვითი ომი, ომი საკუთარი სამშობლოს თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობის დასაცავად კეთილშობილურ, სპეციალ. ამაღლებულ მორალურ თვისებებს იმუშავებს ადამიანში და მას სამშობლოს საქმისადმი თავდადებასა და გამირობას შთააგონებს.

საფრანგეთ-პრუსიის ომის დროს ფრანგ მებრძოლთა მიერ საკუთარ მიწა-წყალზე შემოჭრილი მტრისათვის გაწეული წინააღმდეგობის დროს გამოჩენილი გამირობისა და თავდადების ფაქტების მოყვანით ნ. ნიკოლაძე ნათელყოფს თავდაცვითი ომის კეთილშობილურ, მორალურ ზემოქმედებას მებრძოლებზე.

მას შემდეგი ფაქტი აქვს მოყვანილი:

ერთი ფრანგული გაზეთის კორესპონდენტი, რომელიც მიუდგომლად აშუქებდა საფრანგეთ-პრუსიის ომის მიმდინარეობას. სედანის კატასტროფის აღწერის დროს წერს: დილას სოფელში რომ გავიარე „პარიელების მოძრავი გვარდია“ ვნახე, რომელიც საბრძოლველად ემზადებოდა-ო. გვარდიის მებრძოლებს ყველას სახეზე მამაცობა და თავგანწირულობა ეწერა, ყველამ იცოდა, რომ მათი უფროსების უხეირობის გამო, იმ დღესაც გერმანელებს უნდა გაემარჯვათ...

„აი, აქ უნდა დავიხოცნეთ!“ თქვა თურმე ერთმა, მწარე ღიმილითა, რომელშიაც აშკარად ჩანდა, რომ მათი სიკვდილი თუ მამულის გამარჯვებას ვერ აღირსებს, მამულის სახელს მაინც უწინდელ სიმაღლეზე დაიყვას-ო.

ერთი საათის უკან კორესპონდენტს იმავე ადგილას გამოუვლია: „მოძრავი გვარდია“ და აღნიშნული სიტყვების მთქმელი ახალგაზრდა იმ ადგილას მკვდრები ეყარნენ.

გამირობა მოჩანს ამ უბრალო სიტყვებში: „აი, აქ უნდა დავიხოცნეთ“, დასძენს ნ. ნიკოლაძე ფრანგი კორესპონდენტის მოყვანილ ცნობას, გამოხატავს რა თავის ალტაცებას ამ ფრანგ დამცველთა თავდადებით.¹¹

ნ. ნიკოლაძეს, მიუხედავად იმისა, რომ კარგად ანსხვავებს ერთმანეთისაგან დაპყრობით და თავდაცვით ომებს, მაინც არა აქვს ნათელი წარმოდგენა ომების კლასობრივ ბუნებაზე. იგი ომებს მუდამ როდი უკავშირებს გარკვეულ ისტორიულ პირობებს და განსხვავება ამა თუ

¹¹ ნ. ნიკოლაძე, ომის სადღეგრძელო, გაზ. „დროება“, 1870, № 38.

იმ ომის ხასიათში როდი გამოყავს ომამდელ პოლიტიკურ ურთიერთობათა სისტემის ხასიათიდან, ამა თუ იმ კლასის ინტერესებიდან და მისწრაფებებიდან. ამიტომ არის, რომ იგი არ იძლევა სამართლიანი და უსამართლო ომების მკაფიო ფორმულირებას, არაფერს ამბობს იმის შესახებ, თუ რა ნიშნებით განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან სამართლიანი და უსამართლო ომები... მართალია, იგი ალღოთი გრძნობს, რომ ომმა შეიძლება შეიცვალოს თავისი ხასიათი და იმის საწინააღმდეგო ამოცანა დაისახოს, რასაც თავდაპირველად ისახავდა მიზნად, მაგრამ რა პირობებშია ეს მოსალოდნელი ან როგორ შეიძლება სამართლიანი-განმათავისუფლებელი ომი გადაიზარდოს დაპყრობით იმპერიალისტურ ომში და პირუკუ, ყოველივე ამის შესახებ ნ. ნიკოლაძის ნაშრომებში ნათელ პასუხს ვერ ვპოულობთ.

პაციფიზმი, რომელსაც ზემოთ ასახელებს ნ. ნიკოლაძე, ბურჟუაზიულ-ლიბერალური მიმდინარეობაა, რომელიც სიტყვიერად უარყოფს ყოველგვარ ომს და ქადაგებს მშვიდობას. ესაა უწყინარი ქადაგება, პასიური მოთხოვნა „მუდმივი“ მშვიდობიანობისა და სახელმწიფოთა უკომფლიქტო თანაარსებობაზე. პაციფისტები ებრძვიან რა ომს, არ ილაშქრებენ იმ მიზეზების წინააღმდეგ, რომლებიც წარმოშობენ ომს. ამიტომაც, რომ ისინი არ ებრძვიან კაპიტალიზმს. დასასრულ, პაციფისტები გმობენ რა ყოველგვარ ომს, უარყოფენ სამართლიანი, განმათავისუფლებელი ომების შესაძლებლობას.

მარქსიზმ-ლენინიზმის შეხედულება ომისა და განიარაღების საკითხში პრინციპულად განსხვავდება პაციფისტთა შეხედულებისაგან. მარქსიზმ-ლენინიზმი მკვეთრად ანსხვავებს ერთმანეთისაგან სამართლიან, განმათავისუფლებელ ომებს უსამართლო, დაპყრობელი, იმპერიალისტური ომებისაგან. იგი გადაჭრით მხარს უჭერს პირველს და ებრძვის მეორეს. იგი არ კმაყოფილდება ომების მოსპობის პასიურ ქადაგებით. ომების მოსაპობად მას საჭიროდ მიაჩნია იმ სოციალური მიზეზების მოსპობა, რომლებიც მას წარმოშობენ. ამიტომაც, რომ მარქსიზმ-ლენინიზმი ომების მოსპობის მთავარ პირობად მიიჩნევს კაპიტალისტური წყობილების დამხობას, მიიჩნევს რა რომ ომების გარდუვალობა კაპიტალიზმის არსებობაშია ჩაქსოვილი.

მარქსიზმ-ლენინიზმმა მოგვცა ომების არსისა და კლასობრივი დანიშნულების ამომწურავი ფორმულირება. მარქსიზმ-ლენინიზმი გვასწავლის, რომ „... ყოველი ომი არის პოლიტიკის გაგრძელება სხვა საშუალებებით“, ¹² რომ ყოველი ომის გასაღები უნდა ვეძიოთ გაბატონებული წარებისა და პარტიების პოლიტიკაში ომის წინ, რომ ომის ხასიათი და ამოცანა იმ კლასის ინტერესებით და მოთხოვნილებებით

და საზოგადოებრივი ურთიერთობის ხასიათითაა განპირობებული, რომელიც ამა თუ იმ ომს წარმოშობს. მარქსიზმ-ლენინიზმი ომებს და მასთან დაკავშირებულ სამხედრო ორგანიზაციას მუდამ განიხილავს კონკრეტულ ვითარებაში, მატერიალური წარმოების წესთან და მოცემულ წარმოებით ურთიერთობასთან მჭიდრო კავშირში. მისთვის ქვეშარიტებას წარმოადგენს ის ფაქტი, რომ ცვლილებას მატერიალური წარმოების წესში, წარმოებით ურთიერთობათა ხასიათსა და მმართველობის ფორმაში აუცილებლად მოსდევს შესაბამისი ცვლილებები თვით ომის ხასიათსა და სამხედრო ორგანიზაციაში.

ფრიდრიხ ენგელსის შეხედულებით, „არაფერი ისე მჭიდროდ არაა დაკავშირებული ეკონომიურ პირობებზე, როგორც, სახელდობრ, არმია და ფლოტი. შეიარაღება, შემადგენლობა, ორგანიზაცია, ტაქტიკა და სტრატეგია უშუალო დამოკიდებულებაში იმყოფება წარმოებისა და მიმოსვლის საშუალებათა განვითარების მოცემულ საფეხურთან“.¹³

სწორედ ბაზისში მომხდარ ცვლილებებს უკავშირებს მარქსიზმ-ლენინიზმი იმ ცვლილებებს, რომელიც ხდება არმიისა და ფლოტის სტრუქტურაში, სამხედრო ორგანიზაციის ხასიათში, აქედან გამოყავს მას დასკვნა თვით ომის ხასიათში შესაძლებელ ცვლილებებზე.

რაკი ომი არის პოლიტიკის გაგრძელება სხვა საშუალებებით, ცხადია, რომ იმპერიალისტური სახელმწიფოების პოლიტიკის გაგრძელება, აუცილებლად იქნება მათი იმპერიალისტური — უსამართლო ომი. ასევე, ესა თუ ის გაბატონებული პარტია ან ხელისუფლება თუ ხალხის ფართო ფენების სასიცოცხლო ინტერესებს გამოხატავს და ეროვნული ინტერესების შესაბამის დემოკრატიულ, სამშვიდობო პოლიტიკას ახორციელებს, ამ პოლიტიკის გაგრძელება იქნება მხოლოდ სამართლიანი, პროგრესული და განმათავისუფლებელი ომი. ასეთი ომების მაგალითი ისტორიაში ბევრია. ასეთ ომებს მიეკუთვნებოდა ამერიკის კოლონიების ომი ინგლისელ კოლონიზატორთა წინააღმდეგ, რევოლუციური საფრანგეთის ომი ევროპის კონტრარევოლუციური კოალიციის წინააღმდეგ 1792—1794 წლებში, ბურების ომი ინგლისის იმპერიალიზმის წინააღმდეგ და ჩაგრულ ხალხთა ყველა განმათავისუფლებელი ომი. კოლონიებისა და ნახევრად-კოლონიების ეროვნულ-განმათავისუფლებელი პოლიტიკის გაგრძელება, როგორც მართებულად წერს ვ. ი. ლენინი, — „... აუცილებლად იქნება მათი ეროვნული ომები იმპერიალიზმის წინააღმდეგ“¹⁴.

ამას ფრ. ენგელსი ადასტურებს კონკრეტული ისტორიული მაგალითების მოყვანით დაწყებული XV საუკუნიდან საფრანგეთ-პრუსიის ომის ჩათვლით, ე. ი. XIX-ს-ის მეორე ნახევრით.

¹³ ფ. ენგელსი, ანტიდურინგი, თბ., 1933, გვ. 134—135.

¹⁴ ვ. ი. ლენინი, დასაბ. წერილი, თბ., ტ. 22, გვ. 392.

ნ. ნიკოლაძე, როგორც აღნიშნული იყო, ვერაა თანმიმდევარი ოპების ხასიათის გაჩვენებაში, ვერ აბამს მკიდრო კავშირს ომსა და ოპამდელ პოლიტიკურ ურთიერთობათა სისტემასთან, მაგრამ ეს როდი ნიშნავს, რომ მას არ ესმოდეს წარმოების ხასიათის როლი ომის წარმოების სისტემისა და ორგანიზაციის საქმეში. ამ საქმეში საფრანგეთის დიდი ბურჟუაზიული რევოლუციის წამყვანი როლისათვის ხაზის გასმა თავისთავად მეტყველებს ამაზე. „... ევროპული მრეწველობის განვითარებამ, — წერს იგი, — საშუალება მისცა საფრანგეთს გამოემუშავებია ომის წარმოების ფრანგული, თანამედროვე სისტემა; სისტემა. რომელიც შეუძლებელი იყო საფრანგეთში XVII და თვით XVIII საუკუნეებში.“¹⁵

ბევრი მსგავსი მაგალითების მოყვანა შეიძლება ნ. ნიკოლაძის სხვა ნაწარმოებებიდანაც, მაგრამ მას არ შეეძლო და არც მოუცია ომის კლასობრივი არსისა და ომის, როგორც ისტორიული კატეგორიის მეთოდოლოგიურად გამართული, მატერიალისტური ახსნა.

მკითხველს ერთი შეხედვით ეჩვენება, თითქოს ნ. ნიკოლაძე ომების მომხრეა, მის ისტორიულ გარდუვალობას ასახულებს და მას პროგრესისა და ადამიანთა მორალური გადახალისების საფუძვლად მიიჩნევს. მაგრამ თუ მკითხველი კარგად ჩაუკვირდება მის აზრებს მოცემულ საკითხზე, მისთვის ნათელი იქნება, რომ ეს ასე არაა, რომ იგი ომების მოწინააღმდეგეა, ომების საშინელებათა მამხილებელია და მის მოსპობას მიესალმება. მართლაც, დაუშვებელია, რომ ისეთ პროგრესულ-დემოკრატიულ მოაზროვნეს, როგორიც ნ. ნიკოლაძე იყო, ბრალი დავდოთ ომების მომხრეობაში და მის ისტორიულად აუცილებელ მოვლენად მიიჩნევის ქადაგებაში. ნ. ნიკოლაძე, როგორც უკვე დავინახეთ, მხოლოდ თავდაცვით-სამართლიანი ომისადმი აუღენს თავის სიმპათიას და მასზე ამბობს, რომ იგი ამაღლებულ მორალურ თვისებებს — გმირობას და თავგანწირვას შთასახავს ქვეყნის დამცველებში. საერთოდ კი ომს იგი უწოდებს „... უდიდეს უბედურებას...“ ხალხებისა და სახელმწიფოებისათვის...¹⁶

განა მისთვის ცნობილი არაა, რომ ომი გამორიცხავს სიბრალულს და პატიებას, რომ მისი კანონები უღმობელია და დაუნდობელი, რომ არ შეიძლება „... ადამიანური გრძნობა სიბრალულისა მოათავსოს იმ ძალთა შორის, რომელნიც საკმაოდ განვითარებულნი არიან იმისათვის, რომ შეიძლონ კაცობრიობის ბედ-იღბალზე ესა თუ ის გავლენა იქონიონ.“¹⁷

¹⁵ Н. Никол а д з, Мир во что бы то ни стало, газ. «Обзор», 1878, № 174.

¹⁶ იქვე.

¹⁷ ნ. ნიკოლაძე, განარაღება და მისი ეკონომიკურ-სოციალური შედეგები, რჩეული ნაწ., ტ. 1, გვ. 313.

მართალია, ნ. ნიკოლაძეს აქვს ფელეტონი. — „ომის სადღეგრძელო“, რომელშიაც იგი, თითქოს, ეწევა ომის აპოლოგიას და ზოგიერთის კომენტარებით მას კაცობრიობის განუყრელ მოვლენად და პროგრესის ერთ-ერთ ფაქტორად მიიჩნევს, მაგრამ, ჩვენი შეხედულებით, ეს ასე არაა. ეს ფელეტონი ალეგორიული ხასიათისაა. მასში ავტორი ხშირად თავის ნამდვილ შეხედულებას ფარავს და ირონიულად და გადაკვრით ლაპარაკობს.

ამ ფელეტონში იგი სამართლიანად აღნიშნავს იმ ფაქტს, რომ ომში არა მარტო ფრონტებზე ილუზებიან ასეული ათასები, არამედ ომის შედეგად ნადგურდებიან და უბედურდებიან ბრძოლაში დაღუპულთა ოჯახები, მათი ცოლ-შვილი, დედ-მამა და სხვა.¹⁸ მაგრამ განა შეიძლება ნ. ნიკოლაძეს ცილი დავწამოთ და მის ნამდვილ შეხედულებად მივიჩნიოთ ის გადაკვრითი აზრი, რასაც იგი ომის დროს ფრონტებზე დაღუპულთა დედ-მამის, ცოლ-შვილსა, და ახლობლებზე გამოთქვამს.

„... რა შესაბრალებელია ორიოდ მილიონი ქალების და ბავშვების ტირილი? რა შესაწყნარებელია მოხუცებული დედ-მამის სიმწარე? ან რათ უნდა შეგვძრას ერთი ნამცეცა ბავშვების შიმშილმა, ტანჯვამ? ისინი ზომ მეომრები არ არიან და ბრძოლის ველზე სისხლს ზომ არ ღვრიან!“¹⁹

მართალია, ფელეტონის დასასრულს ნ. ნიკოლაძე თითქოს აშკარად იცავს ომს და მას სადღეგრძელოს უძღვნის, როცა წერს შემდეგს: „მაშ, რადგან აქამომდე სხვა საშუალება ვერ მოუგონია კაცობრიობას ერთი ქვეყნიდან მეორეში სწავლისა და განათლების გადასარგველად, ისევ ომი ვადღეგრძელოთ, რომელიც ქვეყანაში ხეირიან წესსა და პატიოსან გრძნობას ნერგავს...“²⁰ მაგრამ მას აქ არა საერთოდ ყველა ომი აქვს მხედველობაში, არამედ სამართლიანი, თავდაცვითი ომი. მეორეც, თუ საფუძვლიანად გაეზიარებთ მისი ფელეტონის credo-ს. მაშინ ისევ იმ დასკვნამდე უნდა მივიდეთ, რომ აქაც ალეგორიასთან გვაქვს საქმე და არა ავტორის ნამდვილ შეხედულებასთან.

მეორე ფელეტონში — „ომის გავლენა ევროპაზე“, — ნ. ნიკოლაძე სასტიკად გმობს იმ ადამიანებს, რომლებიც ფიქრობენ, რომ „კაცობრიობას ომი რომ არ გამოეგონა და აქამომდე არ გამოეზოგა, კაცობრიობის ცხოვრება დაობდებოდა და ტვინს ხავსი მოედებოდაო“²¹. ამიტომაც, რომ იგი მომხრეა მომავალში „ომი“ გაიმართოს ხალ-

¹⁸ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. ფელ. გაზ. „დროება“, 1870, № 38.

¹⁹ იქვე.

²⁰ იქვე.

²¹ იქვე.

ტებს შორის სწავლასა და ხელოვნების ასპარეზზე. ასეთ „ომსაც“ შეუძლია აამოძრაოს კაცობრიობის ტვინი და გააუმჯობესოს მისი ცხოვრება.²²

თავისი ნამდვილი დამოკიდებულება ომისადმი ნ. ნიკოლაძემ კარგად გამოხატა ამ ფელეტონის დასასრულში; როცა იგი, მიუთითებს რა გავრცელებულ ხმებზე საფრანგეთ-პრუსიის ომის მოსალოდნელობის შესახებ, წერს: „მართლაც, იმ დროს, როცა ამ უბედურ მოვრცებს ყორნების გუნდი დაეხვევა (იგულისხმება ომში დაღუპულები, ვ. დ.), ის მწერლები, რომლებიც საფრანგეთს და გერმანიას საომრად აქეზებდნენ და ხალხებს შუა დაუნდობლობას და მტრობას სთესდნენ.. ლაზათიანად გაწყობილ სასახლეებში მშვენიერ კრესლოებზე წამოწოლილი გაზეთებს თვალს გადაავლებენ, ნაზად გაიზმორებიან და მოსვენებული ხმით ჩინებულ სადილის მირთმევას უბრძანებენ მოსამსახურესს“.²³

აქედან ნათლად გამოსჭვივის, რომ ნ. ნიკოლაძე ომს სასურველად და ხელსაყრელად მიიჩნევს არა ყველასათვის, არამედ ადამიანთა მცირე ჯგუფისათვის, რომლის მიმართ იგი ზიზღით და ირონიითაა გამსჭვალული.

ნ. ნიკოლაძე, ამავე დროს, კარგად ხედავს, რომ ომი, რა ხასიათისაც არ უნდა იყოს იგი, ობიექტურად ბიძგს აძლევს საწარმოო ძალთა განვითარებას, ახალ მოთხოვნებს აყენებს მეცნიერების მრავალფეროვანი დარგების წინაშე და მით აგრეთვე მისი სწრაფი განვითარების პირობა ხდება. ზოგიერთ კონკრეტულ ისტორიულ მაგალითებზე მითითებით იგი ცხადყოფს, თუ რა სწრაფ განვითარებას მიაღწია მრეწველობამ, მეცნიერების დარგებმა ამა თუ იმ ომის შედეგად. იგი ხელს უწყობს ცვლილებებს ეკონომიკურ დარგში, დაუზოგავად ააშკარავებს და სპობს ყველაფერს ძველს, დრომოჭმულს, დამპალს ადამიანთა დაწესებულებებში.

„ხალხები ზანდისხან ერთმანეთს თავპირს რომ არ ამტვრევდნენ, — წერს. ნ. ნიკოლაძე, — და მუდამ თავპირის დასამტვრევად არ ემზადებოდნენ, არც ერთი სახელმწიფო არ შემოიღებდა სხვა ქვეყნებში შემოღებულ სახირო საგნებს — ყოველი მხრის განათლება იმით იწყება, რომ შიგ სხვა ქვეყნების იარაღის, თოფ-ზარბაზნების და სამხედრო განწყობილებას იღებენ...“²⁴

ნ. ნიკოლაძე რუსეთის ისტორიიდან მოყვანილი კონკრეტული მაგალითებით ნათელყოფს ომებისაგან გამოწვეულ უდიდეს სიძნე-

²² ნ. ნიკოლაძე, დასახ. ფელ., „დროება“, 1870, № 38.

²³ ნ. ნიკოლაძე, ომის სადღეგრძელო, გაზ. „დროება“, 1870, № 38.

²⁴ იქვე.

ლებს, ადამიანთა მსხვერპლს და ხალხის ფართო მასებისათვის მიყენებულ უბედურებას. იგი მაგალითად, აღნიშნავს, რომ პეტრე I და ეკატერინე II მიერ წარმოებული ომები აღემატებოდნენ მაშინდელი რუსეთის ძალებსა და საშუალებებს. ამ ომებში მიღწეული წარმატებები უდიდესი მსხვერპლისა და გაჩანაგების შედეგად იქნა მოპოვებული. მაგრამ ეხება რა ამ ომების ისტორიულ მნიშვნელობას, ნ. ნიკოლაძე თვალს არ ხუჭავს მათ დიდ ისტორიულ შედეგებზე რუსეთის სახელმწიფოს განვითარებაში. კერძოდ, მას მხედველობაში აქვს რუსეთის ზღვებზე გასვლა, ტერიტორიული გაფართოება და მისი შინაგანი და საერთაშორისო მდგომარეობის განმტკიცება. სწორედ ასეთი ხასიათის ომები ჰქონდა მხედველობაში ნ. ნიკოლაძეს, როცა წერდა, რომ, მართალია, ომი ყველაზე უდიდესი უბედურებაა, მაგრამ თუ იგი აკმაყოფილებს სახელმწიფოს ინტერესებს, მაშინ ომის შემდეგ სწრაფად ხდება ქვეყნის ეკონომიური ძალების აღდგენა.²⁵ მოყვანილი ნათელყოფს, რომ ნ. ნიკოლაძე როდი აკეთებს დასკვნას ომების პროგრესულობასა და სასრულობაზე. იგი მხოლოდ აღნიშნავს ომების მიერ მოხდენილი დიდი ცვლილებების ფაქტს, მიუთითებს იმ ისტორიულად აუცილებელ, ობიექტურად ცხოვრების ყველა დარგზე მომხდენ გავლენაზე, რომელიც ომს მოსდევს თან.

პაციფისტებისაგან განსხვავებით, ნ. ნიკოლაძე მთელი სერიოზულობით მოეკიდა განიარაღების პრობლემას. იგი არ დაკმაყოფილდა მის წინამორბედთა „მემკვიდრეობით“. ამ მიმართულებით, ხაზგასმით აღნიშნა მათი დასკვნების აბსტრაქტული, ანტიისტორიული ხასიათი და მხოლოდ მრავალი კონკრეტულ ისტორიულ ფაქტებისა და არგუმენტების მოტანით, მათი საფუძვლიანი ანალიზის შედეგად გააკეთა საკუთარი დასკვნები ამ პრობლემის შესახებ. თუ როგორი პასუხისმგებლობით მოეკიდა ნ. ნიკოლაძე ამ პრობლემას, ამაზე ნათლად მეტყველებს ის დიდძალი ციფრობრივი მაჩვენებლები ევროპის სახელმწიფოთა შეიარაღებული ძალებისა და სამხედრო ხარჯების შესახებ, რაც მასკ მოტანილი აქვს თავის სადისერტაციო ნაშრომში.²⁶

მისი ძირითადი თემაა, რომ მუდმივი ჯარი ნამდვილი უბედურებაა სოციალური ორგანიზმისათვის, რადგან „... ზოგს აუარებელ ტვირთს აკიდებს და ზოგს კიდევ აუარებელ პრივილეგიებს ანიჭებს“²⁷. და, მაშასადამე, გონივრულად გააზრებული განიარაღება დროის სასიცოცხლო მოთხოვნილებაა. მაგრამ მან კარგად იცის, რომ სანამ არსებობს კაპიტალისტური წყობილება თავისი ღრმა ანტაგონიზმის და

²⁵ Н. Ник о л а д з е, Мир во что бы то ни стало, газ. «Обзор» 1878, № 174.

²⁶ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. ნაშრ., თბზ., ტ. 1, გვ. 463—467—478.

²⁷ იქვე, გვ. 491.

„უკურნებელი სენით“, მანამდე რეალურად განიარაღების გულ-
წრფელი კვებებიდან ბევრი არაფერი გამოვა, რადგან ომები, მილი-
ტარიზმი, მუდმივი არმია ამ სოციალური სისტემის თანამგზავრია და
კეშმარიტი განიარაღებისა და მუდმივი არმიის მოსპობისათვის სა-
ჭიროა თვით ამ უკურნებელი სენით დაავადებული კაპიტალისტური
საზოგადოების შენობის ძირფესვიანად შეცვლა, დანგრევა და ისეთი
საზოგადოების შექმნა, რომელიც განიარაღების შემდეგ შეძლებს თა-
ვისი წევრების უზრუნველყოფას სამუშაოთი და არსებობის საშუა-
ლებებით²⁸. თუმცა, როგორც მართებულად მიუთითებს ნ. ნიკოლაძე,
უკვე ამჟამად კაპიტალისტური ქვეყნების მოწინავე, შეგნებული ნა-
წილი თანდათანობით იგნებს განიარაღების არა მარტო საჭიროებას,
არამედ მის აუცილებლობასაც.²⁹

ნ. ნიკოლაძის მოყვანილი მსჯელობა, კერძოდ, მისი დასკვნა ომე-
ბისა და განიარაღების პრობლემის საბოლოო გადაწყვეტილებისათ-
ვის კაპიტალისტური წყობილების დამხობის საჭიროების შესახებ,
რომელსაც დღესაც არ დაუქარგავს თავისი ცხოველმყოფელობა, თა-
ვისი დროისათვის უაღრესად რადიკალური ხასიათისა იყო და ძალზე
ახლოა აღნიშნული პრობლემის შესახებ კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის
გამოთქმულ შეხედულებებთან.³⁰

ომების დაგმობით, მუდმივი არმიის მოსპობისა და განიარაღების
პრობლემის რადიკალური დაყენებით ნ. ნიკოლაძე ახლოს მივიდა ის-
ტორიულ კეშმარიტებასთან და რადიკალურ-პროგრესული შეხედუ-
ლება განავითარა. მიუხედავად ამისა, მან მაინც ვერ შეძლო ამომწ-
ურავი, მეთოდოლოგიურად სწორი პასუხი გაეცა ამ პრობლემები-
სათვის.

ერთადერთი სწორი პასუხი ამ პრობლემაზე გასცა მხოლოდ მარქ-
სიზმ-ლენინიზმმა, რომელმაც ომების და მუდმივი არმიის მოსპობა,
საყოველთაო განიარაღება და მშვიდობა კაპიტალიზმის რევოლუ-
ციური გზით დამხობას და უკლასო სოციალისტური საზოგადოების
შექმნის ამოცანას დაუკავშირა. ომები და მუდმივი არმია, მარქსიზმ-
ლენინიზმის შეხედულებით, ისტორიული კატეგორიაა, იგი კლასობ-
რივ-ანტაგონისტური საზოგადოების პროდუქტია, ომები კაპიტალიზ-
მის თანდაყოლილი თვისებაა და მის მოსასპობად საჭიროა საფუძვლის

²⁸ ნ. ნიკოლაძე, ევროპის ცხოვრება, თბზ., ტ. 1, გვ. 408.

²⁹ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. საღისერტ. ნაშრომი, თბზ., ტ. 1, გვ. 491—492.

³⁰ პროფ. გ. ჯავახიშვილი უკვე დასახელებულ მონოგრაფიაში მაღალ შეფასე-
ბას აძლევს ნ. ნიკოლაძის ნააზრევს ევროპაში მაშინ დამკვიდრებული მილიტარიზ-
მის ხასიათისა და მიზეზების შესახებ და მას იმდროინდელი რუსული პუბლიცი-
ის სერიოზულ მოვლენად თვლის. იხ. დასახ. მონოგრაფია, გვ. 26 და 27.

მოსპობა, ე. ი. ანტაგონისტური საზოგადოების მოსპობა, კაპიტალისტური სისტემის ლიკვიდაცია.

ისტორიულმა გამოცდილებამ ცხადყო ომებისა და განიარაღების შესახებ მარქსიზმ-ლენინიზმის შეხედულების სისწორე და ცხოველყოფილობა. ორი სისტემის არსებობის მთელ მანძილზე საბჭოთა კავშირი მთელ სოციალისტურ ბანაკთან, კაპიტალისტური ქვეყნების პროგრესულ ძალებთან და განვითარებად ქვეყნებთან მჭიდრო კავშირში თანმიმდევრულად იბრძვის მშვიდობისათვის, ომის პროვოკაციების წინააღმდეგ, ენერგიულად მხარს უჭერს განიარაღებას, ენერგიულად მოითხოვს ბირთვული იარაღის სრულ აკრძალვას, ნილბს ხდის საერთაშორისო იმპერიალიზმის ძალებს აშშ ხელმძღვანელობით და მათ აგრესიულ გეგმებს და მთელ თავის საგარეო პოლიტიკას ხალხთა მშვიდობანი თანაარსებობის პრინციპების შესაბამისად ახორციელებს. ისტორიულმა გამოცდილებამ დაამტკიცა, რომ სანამ არსებობს კაპიტალიზმი, იმპერიალისტური ბანაკი, მანამ მუდამ იარსებებს ომების და კონფლიქტების საფრთხე, საყოველთაო განიარაღება და ხანგრძლივი მშვიდობის დამყარება ძნელად გადასაწყვეტ პრობლემად რჩება ხალხთა შორის.

ყოველივე ზემოთ აღნიშნულის მიუხედავად, ნ. ნიკოლაძის შეხედულება ომების, განიარაღებასა და მშვიდობაზე, რომელიც ასე უშუალოდ ეხმაურება თანამედროვეობას, ერთ-ერთი ყველაზე საფუძვლიანი, ღრმააზროვანი და პროგრესული შეხედულებაა იმათ შორის, რაც აღნიშნულ პრობლემებზე წინამარქსისტულ ლიტერატურაში იყო გამოთქმული, როგორც საქართველოში. ისე რუსეთსა და საზღვარგარეთ.

თ ა ვ ი მ ე რ ვ ე

ნიკო ნიკოლაძე საქართველოს ისტორიის ჯოგინათი საკითხების შესახებ¹

ნიკო ნიკოლაძეს ქართული ისტორიოგრაფიის იმდროინდელი ცოდნის კვალობაზე ჯეროვანი წარმოდგენა ჰქონდა მშობლიური ქვეყნის ისტორიის პროცესებზე და სათანადოდ ერკვეოდა მის რთულ პერიპეტეებში. მართალია, ნ. ნიკოლაძეს არ დაუწერია სპეციალური ნაშრომები საქართველოს ისტორიის საკითხებზე, მაგრამ ბევრ მის ნაშრომში აღძრულია საქართველოს ისტორიის მრავალი მნიშვნელოვანი საკითხი.

ნ. ნიკოლაძის შეხედულებები საქართველოს ისტორიის საკითხებზე იმ საზოგადოებრივ-პოლიტიკური კრედოს განუყრელ ნაწილს წარმოადგენდა, რომლითაც იგი განიხილავდა ეპოქის მიერ აღძრულ და მშობლიურ ქვეყნის წინაშე მდგარ მრავალფეროვან აქტუალურ საკითხებს.

XIX საუკუნის 60—80-იან წლებში საქართველოს ისტორიის შესწავლა ჩანასახოვან მდგომარეობაში იმყოფებოდა. ქართული ეროვნული ისტორიოგრაფია მხოლოდ ყალიბდებოდა, მეცნიერული მონოგრაფიები საქართველოს შორეულ თუ ახლობელ წარსულზე თითქმის არ არსებობდა; სათანადო პირველწყაროები და დოკუმენტები არა თუ შესწავლილი არ იყო, მათი დიდი ნაწილი მკვლევარებისათვის საერთოდ უცნობი იყო. ილია, აკაკი და სხვა ქართველი სამოციანელი მოღვაწენი გულსიტკივლით აღნიშნავენ ამ არასასურველ ფაქტს და მომავალი ახალგაზრდობისაგან მოელოდნენ მდგომარეობის გამოსწორებას. ისინი ღრმად იყვნენ დარწმუნებული, რომ საქართველოს შემდგომი კულტურული წინსვლა ბოლოს მოუღებდა ამ ხარვეზს, ასპარეზზე გამოვიდოდნენ კვლევის მეცნიერული მეთოდებით აღჭურვილი ახალგაზრდა ისტორიკოსები და ამოხსნიდნენ ქვეყნის წარსულის „სფინქსის საიდუმლოს“.

სხვებთან ერთად ნიკო ნიკოლაძეც კარგად ხედავდა ამ მდგომარეობას და ხშირად სინანულს გამოთქვამდა. იგი ზოგჯერ თავს იკავებდა საქართველოს წარსულის ამა თუ იმ მოვლენაზე გარკვეული აზრის

¹ პირველად დაბეჭდა ჟურნალ „ცისქარში“, 1961, № 1, გვ. 130—136.

გამოთქმისაგან, რადგან სამართლიანად ფიქრობდა, რომ სათანადო არგუმენტები გარკვეული დასკვნის გამოსატანად ჯერ კიდევ არ არსებობდა. იგი ზომ საფუძვლიანად იცნობდა დასავლეთ ევროპის ქვეყნებისა და რუსეთის ისტორიას, ნათელი წარმოდგენა ჰქონდა ისტორიული მეცნიერების განვითარების ღონეზე ამ ქვეყნებში და შეეძლო სათანადო შედარების გაკეთება ჩვენს სინამდვილესთან. ასეთი შედარება კი მეტად სავალალო სურათს ავლენდა.

„... ჩვენი მწერლობის ეხლანდელ მდგომარეობაში შეუძლებელი საქმეა ზეირიანი ისტორიის დაწერა არა თუ საქართველოსი, ერთი რომელიმე საუკუნისა ან მეფობისა. ჩვენ გვაკლია მასალები, გვაკლია გამოძიებები, რომლის შემწეობით ჩვენ უნდა შეგვეძლოს აზრის შედგენა მაშინდელი ხალხის მდგომარეობაზე, მოქმედებაზე და მიმართულებაზე, მაშინდელ ჩვეულებებზე და ზნეზე, მაშინდელ აზრსა და გონების გახსნაზე და სხვ.“² (ხაზი ჩვენი, ვ. დ.).

მშობლიური ქვეყნის წარსულის სერიოზული შესწავლის პირველ პირობად და სათანადო ისტორიული გამოკვლევების დაწერის აპრიორულ მოთხოვნად ნ. ნიკოლაძეს, სავსებით მართებულად, პირველწყაროების, ტექსტების დადგენა, ნედლი მასალის დაგროვება და სისტემაში მოყვანა მიაჩნდა. ამ „შავი“ სამუშაოს უგულებელყოფას და უშუალოდ სქელტანიანი ნაშრომების წერისათვის ხელის მოკიდებას იგი სიზიფეს შრომად, ენერგიის უნაყოფო ხარჯვად თვლიდა. მთელმა თაობამ მისი თქმით, „ხელებწყაპიწეხული“ უნდა იმუშაოს, რათა სათანადო მასალები წესრიგზე მოიყვანოს, წყაროების ფონდი დააგროვოს და მით მომავალ თაობას პოზიტიური მუშაობისათვის ნიადაგი მოუმზადოს.

ნიკო ნიკოლაძე, ილია ჭავჭავაძის მსგავსად, გულისტკივილით აღნიშნავდა იმ სავალალო ფაქტს, რომ ხალხი, რომელიც მას ისტორიული პროცესის მთავარ მამოძრავებელ ძალად მიაჩნდა, საქართველოს ისტორიაში სრულებით მიჩქმალული იყო და არ მოიჩინდა. ხალხის წინა პლანზე წამოწევა, მისი აქტივობის გამომზეურება, მისი განწყობილების, სულისკვეთებისა და გონებრივი მიმართულების შესწავლა მას საქართველოს წარსული ისტორიის შესწავლის ერთ-ერთ პირველ პირობად მიაჩნდა.

„რა სჭიროდა, რა უნდოდა ხალხს, წერს იგი, — რას ეძებდა, რას არა? ხალხი ისტორიის პირველი მოქმედი პირია და რანაირად დაიწერება ისტორია, თუ მის პირველ მოქმედ პირზე ჩვენ სრულიად არაფერი ვაგებთ არა გვაქვს? სანამ ამნაირი მასალები არ მოიძებნება

² ნ. ს კ ა ნ დ ე ლ ი (ნ. ნიკოლაძე), ჩვენი მწერლობა (კრიტიკული მიმოხილვა), ჟურნ. „კრებული“, 1872 წ., № 10—11—12, გვ. 147—148.

და არ გაირჩევა, მანამ — ათასი ისტორიკოსიც... საქართველოს ხეი-
რიან ისტორიას ვერ დასწერს და ვერ შეადგენს³ (ხაზი ჩვენია, ვ. დ.).

ნ. ნიკოლაძე მიუთითებს საქართველოს აწმყოს მძიმე მდგომარე-
ობაზე, მისი ინტელიგენციის მცირერიცხოვნებასა და ბევრი სადღე-
ისო საჭირობოროტო საკითხის გადაუწყვეტლობის სავალალო ფაქტზე.
ამით ხსნის იგი მშობლიური ქვეყნის წარსული ისტორიის შეუსწავ-
ლელობას და ამ წარსულის ბევრი მოვლენის სუსტად ცოდნას. ასეთი
„გონებრივი“, სიღარიბის გამო, მისი თქმით, ფუფუნება იქნება ფა-
რაონებისა და ლურსმული დამწერლობის ეპოქის საქართველოს ის-
ტორიის საფუძვლიან შესწავლას მოვკიდოთ ხელით, ჭერჯერობით
გადაუდებელი ამოცანაა პირველ რიგში უახლოესი საუკუნეების
შესწავლა დავისაზოთ მიზნად.⁴

მიუხედავად ზემოაღნიშნულისა, ნ. ნიკოლაძე მაინც აყენებს სა-
ქართველოს წარსულის მთელ რიგ საკითხებს, თავის მოსაზრებებს
გამოთქვამს მათზე და მას აწმყოს პრობლემების ამოსახსნელად იყე-
ნებს. ამ მოსაზრებათა ერთი ნაწილი მეტად გონებამახვილურია და
დღესაც ინარჩუნებს თავის შემეცნებით მნიშვნელობას, მეორე ნა-
წილი კი ავტორის მსოფლმხედველობისათვის დამახასიათებელ ზოგი-
ერთ ნაკლს შეიცავს და მას მხოლოდ ისტორიოგრაფიული ღირებუ-
ლება შერჩენია.

საქართველოს წარსულის ზოგიერთ საკითხზე საინტერესო მოსაზ-
რებებია გამოთქმული ნ. ნიკოლაძის ვრცელ სტატიაში „Византийские
споры“⁵, რომელიც სპეციალურად წარსული ლიტერატურული მეშვე-
ნების საკითხებისადმი მიძღვნილი. აღნიშნული სტატია წარმოად-
გენდა პასუხს ივ. ჯაბაძარის (ცნობილი ქართველი ხალხოსანი) მიერ ჟუ-
რნალ „Северный вестник“-ში მოთავსებული წერილების სერიაზე —
„Письма о Грузии“, რომელშიაც იგი აშკარა კოსმოპოლიტური და
ნიპილისტური თვალსაზრისით მიუდგა საქართველოს ისტორიულ
წარსულს.⁶ გაიმეორა რა გერმანელი მეცნიერის დრეპერის ყბადაღე-
ბული მოხუცებულობის თეორია, ე. ი. თეორია, რომლის თანახმად
ყოველ ერს, თითქოს, აქვს ბავშვობა, ყრმობა, კბაუკობა, ვაჟკაცობა

³ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე) ჩვენი მწერლობა (კრიტიკული მიმოხილვა),
ჟურ. „ერებული“, 1872 წ., № 10—11—12, გვ. 148.

⁴ Н. Никол а д з е, «Византийские споры», газ. «Новое обозрение»,
1889 г. № 2022.

⁵ Газ. «Новое обозрение», 1889, № 2022.

⁶ ეს წერილები ნარდონის ფსევდონიმით გამოქვეყნდა აღნიშნული ჟურნალის
1889 წლის 9 და 10 ნომრებში. იაკობ მანსვეტაშვილის ცნობით, მარტო ივ. ჯაბაძარს
არ ეკუთვნოდა აღნიშნული წერილები. მას ჰყავდა თანაავტორი. ეს თანაავტორი
იყო მისი ცოლი, ლუბატოვიჩის ქალი. იხ. იაკობ მანსვეტაშვილი, მოგონებანი,
თბ., 1936, გვ. 93—94.

და სიბერე, რომელსაც მოსდევს აუცილებელი სიკვდილი, ივ. ჯაბადარმა ქართველ ერს ბრალი დასდო მოხუცებულობაში, სიბერეში, ამით მან ქართველი ერის ყველა მტრის გული გაახარა. იგი ამასაც არ დასჯერდა. აღნიშნულ წერილებში ივ. ჯაბადარმა ქართველი ერის კულტურის ყველა ჭურის მტრების გული გაახარა იმითაც, რომ დაამყარა საქართველოს თვითმყოფადი კულტურის როლი, აბუჩად აიგდო მათა რუსთაველის უკვდავი ნაწარმოები „ვეფხისტყაოსანი“ და შეეცადა დაედასტურებინა მისი არაორიგინალობა, მისი სიუჟეტის სპარსული წარმოშობა.

ივ. ჯაბადარის ამ გამოხდომამ მაშინდელი ქართველი პროგრესული საზოგადოებრიობის გულისწყრომა და მკაცრი პროტესტი გამოიწვია. აღშფოთებით და გულისწყრომით გამოეხმაურნენ ამ ნიჰილისტურ წერილს ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი და სხვა ცნობილი ქართველი მოაზროვნეები.⁷ ნ. ნიკოლაძე ერთ-ერთი პირველი იყო, რომელიც სამართლიანი აღშფოთების გრძნობით გამოეხმაურა ივ. ჯაბადარის ნიჰილისტურ წერილს და სხვებთან ერთად ხმა აღიმალა ქართული კულტურისა და მისი უკვდავი ძეგლის „ვეფხისტყაოსნის“ დასაცავად.

ზემოაღნიშნულ სტატიაში მან სასტიკი კრიტიკის ქარცეცხლში გაატარა ივ. ჯაბადარის მანკიერი და მავნე შეხედულებანი არა მარტო „ვეფხისტყაოსნის“, არამედ საქართველოს ისტორიის საკითხებზე საერთოდ.

წინააღმდეგ ივ. ჯაბადარისა, რომელიც თვალს ხუჭავდა ისტორიული სინამდვილის წინაშე და შეგნებულად უარყოფდა საქართველოს წარსულში ორიგინალურ და თვითმყოფად ნიშნებს, ნ. ნიკოლაძე, პირიქით, საპასუხო წერილში ხაზს უსვამს ქართული კულტურის მაღალ დონეს. მის თვითმყოფადობას და მდიდარ ტრადიციებს. აქედან გამომდინარე, იგი სრულიად კანონზომიერად მიიჩნევს ისეთი უკვდავი ნაწარმოების შექმნას მეთორმეტე საუკუნეში, როგორიცაა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“, რომელშიაც, მისი თქმით, ხორც-შესხმულია ქართველი ხალხის საუკეთესო სულიერი თვისებები — მეგობრობა, თავდადება, ერთგულება, სიყვარული, ჰუმანიზმი და სხვ.

ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, თვით ერის ათასწლოვანი არსებობა, მისი გმირული ბრძოლა ეროვნული სახის შენარჩუნებისათვის, სხვას რომ თავი დავანებოთ. განა მისი კულტურის თვითმყოფადობისა და

⁷ ილია ჭავჭავაძის მკაცრ და ღრმად შეცნიერებულ პასუხს ივ. ჯაბადარის ანტიპატრიოტულ წერილებზე წარმოადგენდა ვრცელი პოლემიკური სტატია — „იო ისტორია“, იხ. თხზულებათა სრული კრებული, ტ. IV, თბ., 1955, გვ. 17—142.

ორიგინალობის მაჩვენებელი არაა? იგი ისტორიკოსებისა და კრიტიკოსებისაგან მოითხოვს მეცნიერულ ახსნას. თუ ქრონოგრაფებმა და ისტორიკოსებმა, განაგრძობს ნ. ნიკოლაძე, დღემდე ვერ შეძლეს ქართველი ხალხის ცხოვრებაში აღმოეჩინათ ორიგინალობისა და თვითმყოფადობის დამახასიათებელი ნიშნები, რაც ატარებს ქართველური გენიის ორიგინალურ ბეჭედს, ეს იმას როდი ნიშნავს, თითქოს ასეთი ბეჭდის განმასხვავებელი ნიშნები სინამდვილეში არ არსებობდა. მის გარეშე წარმოუდგენელი იყო საქართველოს ეროვნული არსებობა. თვით ამ არსებობის ფაქტი ყველა მოაზროვნისა და ისტორიკოსის თვალში ნიშნავს, რომ ამ ხალხში იყო ისეთი რაღაც ნიშნები და თვისებები, რომლებიც ივერიისათვის ჯერ კიდევ არ არის შესწავლილი და დახასიათებული.⁸

ნ. ნიკოლაძის აზრით, ივ. ჯაბადარს არავითარი საბუთი არ მოეპოვებოდა, ემტკიცებინა „ვეფხისტყაოსნის“ სიუჟეტის სპარსულიდან ნასესხობა. საერთოდ, ამ სიუჟეტის ორიგინალობისა თუ სესხების საკითხს იგი ღიად ტოვებს და მის გარშემო სერიოზულ მსჯელობას დროის დაკარგვად მიიჩნევს. მაგრამ იგი დასძენს: რომც დაევშვათ „ვეფხისტყაოსნის“ სიუჟეტის სესხება სპარსულიდან, ამით ამ ნაწარმოებს არაფერი არ მოაქლდება და თავისი გენიალობა არ დაეკარგება. „ვეფხისტყაოსანმა“ დიდი ხანია მოიპოვა მკვიდრი ადგილი ქართველთა შეგნებაში. იგი ამჟამად წარმოადგენს ქართველი ხალხის უსაყვარლეს წიგნს, მასში სრულყოფილად განხორციელებულია ამ ხალხის პოეტური აღმაფრენა, ამ წიგნის მიხედვით მსჯელობენ ჩვენს ხალხზე, მის მორალზე, კულტურის დონეზე და ა. შ. (ხაზი ჩვენია — ვ. დ.). მოაქვს რა სათანადო ისტორიული შედარებები ინგლისიდან, გერმანიიდან და საფრანგეთიდან, ნ. ნიკოლაძე აღნიშნავს, რომ ამ ქვეყნების დიდებულმა მწერლებმა შექსპირმა, გოეთემ და ჰიუგომ თავიანთი რომანების, პოემების და ტრაგედიების სიუჟეტები, ფაბულა არსებული ხალხური გადმოცემებიდან ან სხვა ავტორებიდან ისესხეს. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მათ ბოლომდე შერჩათ ორიგინალობა, თვითმყოფადობა და სიდიადე. გოეთე და შექსპირი იყვნენ და მარადეჟამს დარჩებიან დიადები და გენიოსები როგორც თავიანთი ხალხებისათვის, ისე მთელი კაცობრიობისათვის.⁹

ივ. ჯაბადარი „ვეფხისტყაოსნის“ სიუჟეტის არაორგინალობისა და მასზე სპარსული გავლენის ხაზგასმით ცდილობდა, დაემტკიცებინა ის

⁸ Н. Ник о л а д з е, «Византийские споры», газ. «Новое обозрение», 1889 № 2022.

⁹ იქვე.

„ქეშმარიტება“, რომ რუსთაველის ეპოქის საქართველო სპარსეთის კულტურული გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა. ნ. ნიკოლაძე საკვებით სამართლიანად უკუაგდება ამ მათე და ისტორიული ქეშმარიტების აბუჩად ამგდებ შეხედულებას, დასცინის მისი ავტორის „ორიგინალობას“ და ივ. ჯაბადარის საპასუხოდ გამოთქვამს შემდეგ გონება-მახვილურ, თანაც ღრმააზროვან შეხედულებას: ყოველ ერში არის გარკვეული პარალელები და დამთხვევები, რომლებიც მცირე ერშიაც მოიპოვება, მაგრამ ეს როდი ნიშნავს გავლენასა და გადმოღებასო. მე შემიძლია ასევე რიგად აღმოვაჩინო, თუ დავამახინჯებ ფაქტებს და აკვიატებულ აზრს დავეყრდნობი, ჩინეთის, არაბეთის და სხვა რომელიმე ქვეყნის გავლენა საქართველოზე. საქართველოს პირუტყუ გავლენა მეზობელ ქვეყნებზე და ა. შ.¹⁰

ივ. ჯაბადარი იმდენად შორს წავიდა საკუთარი ქვეყნის წარსულის მიმართ ნიპილიზმში, რომ ყველაფერი, რაც ძველ საქართველოში. კერძოდ, ე. წ. „ოქროს საუკუნეში“ კულტურის სფეროში კეთდებოდა, სპარსული კულტურის „ცხოველმყოფელი“ გავლენის შედეგად გაასადა, თანაც უარყო ყოველგვარი ეროვნული საამშენებლო ხელოვნების არსებობის ფაქტი იმდროინდელ საქართველოში.

ივ. ჯაბადარი არ სჯერდება საქართველოს ისტორიის ხაზგასმულ უხეშ ფალსიფიკაციას. იგი ცდილობს, მორიგი „აღმოჩენა“ მოახდინოს და საქართველოში სპარსული კულტურის გაბატონებას თავისი მიზეზები მოუწახოს. როგორ მოხდა, სვამს კითხვას იგი, რომ ქართველი ხალხი საუკუნეთა განმავლობაში სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლას ეწეოდა იმ ხალხის წინააღმდეგ, რომლის კულტურა შეითვისა მანო? ამ ფაქტს იგი ომის მაცივილიზებელი გავლენით ხსნის. მისი თქმით, ქართველები ებრძოდნენ რა სპარსელებს საკუთარი ტომური „მესათვის“, ამ ბრძოლის პროცესში თანდათანობით დაავადნენ სპარსული კულტურით.

ნ. ნიკოლაძე კონკრეტული ისტორიული ფაქტების მოშველიებით ნათელყოფს ივ. ჯაბადარის ამ „ფილოსოფიის“ სრულ უაზრობას და უმწეობას. მისი მართებული თქმით, ომის ცივილიზატორული მისიის შესახებ ჯაბადარის მოტანილი მოსაზრება ელემენტარულ კრიტიკას ვერ უძლებს. თუ ომებს, წერს იგი, მართლა ცივილიზატორული გავლენა აქვთ ხალხზე, მაშინ საქართველო უფრო მეტხანს არაბებთან ეწეოდა ომს და პირველ რიგში მისი კულტურით უნდა დაავადებულიყო იგი, ან სპარსელებთან გათქვეფილიყო, რაკი მათი კულტურა გადმოიღო და თავისი არ გააჩნდაო.¹¹

¹⁰ Н И к о л а д з е, «На праздники», газ. «Новое обозрение», 1889, № 2045.

¹¹ იქვე.

სულ სხვა საკითხია, თუ რამდენად სწორია ისტორიულად ნ. ნიკოლაძის შეხედულება, თითქოს. ქართველი ხალხი მომხდურ მოძალადეთა შორის ყველაზე მეტ ხანს არაბებს ეომებოდა. სელჩუკიანი თურქები, თურქ-ოსმალები, მონღოლები ან ბიზანტიელები, სინამდვილეში სხვადასხვა ისტორიულ მონაკვეთში ნაკლები გააფთრებით როდი იბრძოდნენ საქართველოს დასაპყრობად, ვიდრე სპარსელები ან არაბები. მაგრამ ნ. ნიკოლაძეს, ცხადია, სრული უფლება ჰქონდა ეთქვა: „ბატონო ჯაბადარო! რატომ მაინცა და მაინც სპარსელთა კულტურულ გავლენას დაემორჩილა ქართველი ხალხი, რა დააშავეს არაბებმა, ბიზანტიელებმა ან სხვა მოძალადეებმა, რომელთაც ნაკლები კულტურა როდი ჰქონდათ.“¹²

ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, ერთი ხალხის მაღალი კულტურის გავლენა მეორეზე გამოვლინდება არა ლექსებში, არამედ ხალხის ცხოვრებაში; მისი ოჯახის წყობაში, მის ეკონომიკურ ურთიერთობაში, მის შეხედულებებში ბუნებაზე და სხვ. ამ თვალსაზრისით განიხილავს იგი საქართველოში სპარსული კულტურის გაბატონების საკითხს და ვერსად ვერ ხედავს სათანადო ნიშნებს ქართველი ხალხის ცხოვრებაში. ქართველი ხალხის რელიგია, ადათი, ოჯახი, წესი, პოლიტიკურ-ეკონომიკური ურთიერთობანი, ეთიკური ნორმები, მსოფლმხედველობა და სხვ. უცვლელი დარჩა. საქართველოს სახალხო და სახელმწიფო ცხოვრების არც ერთი მხარე არ მოქცეულა სპარსული „კულტურის“ გავლენის ქვეშ. ამიტომ „თეორიას“ სპარსული კულტურისადმი მონური დამოკიდებულების შესახებ შუა საუკუნეების საქართველოში ნ. ნიკოლაძე სრულ უაზრობად მიიჩნევს.

არ შეიძლება არ დავეთანხმოთ ნ. ნიკოლაძის ამ დასკვნას. მართლაც, ქართველ ხალხს თავისი ხანგრძლივი არსებობის მანძილზე მართო სპარსელებთან როდი უხდებოდა ბრძოლა, საუკუნეთა განმავლობაში იგი ასეთივე სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლას არსებობისათვის ეწეოდა ბიზანტიასთან, არაბებთან, სელჩუკიან თურქებთან, მონღოლებთან და თურქ-ოსმალებთან. მართალია, მათმა დაპყრობებმა და დროგამოშვებითმა თარეშმა გარკვეული დალი დააჩნია საქართველოს და მის მოსახლეობას (რის შესახებაც შემდეგ იქნება ლაპარაკი), მაგრამ ქართველი ხალხი როდი მოქცეულა მათი კულტურის, მათი ყოფის გავლენის ქვეშ, როდი გათქვეფილა მათში. ისტორიამ იცის ბევრი მაგალითი, როდესაც ოდესღაც ძლიერმა სახელმწიფოებრივმა წარმონაქმნებმა და ხალხებმა ვეღარ გაუძლეს ისტორიის სრბოლას, ვერ შეძლეს გარეშე მტრებისაგან თავის დაცვა და უკვალოდ აღიგავნენ პირისაგან მიწისა. ქართველი ხალხი ამ მხრივ ერთ-

¹² Н. Ник о л а д з е, На праздники, газ. «Новое обозрение», № 2046.

ერთ ბედნიერ გამონაკლისს წარმოადგენდა. მთელი მისი არსებობა, უმნიშვნელო ინტერვალების გამოკლებით, ყველა ჯურის დამპყრობთა წინააღმდეგ გმირული ბრძოლების ეპოპეას წარმოადგენს. სწორედ იმ თვითმყოფადმა ნიშნებმა, რომელიც ოდითგანვე მოცემული იყო ქართველ ხალხში, მისმა მაღალმა მორალურმა თვისებებმა, საკუთარი სამშობლოს, ყოფის ფორმებისა და კულტურისადმი უხადო. ერთგულებამ და თავდადებამ საშუალება მისცა მას გაეძლო ისტორიის ყველა განსაცდელისათვის, მოზღვაებული მტერი მოეგერიებინა, დაეცვა ყოველივე ის, რაც ეგზომ ძვირფასი იყო მისთვის და იგი მომავალი თაობებისათვის ეანდერძა.

ყოველივე ზემოაღნიშნული, რასაკვირველია, ისტორიული ფაქტია, და ჩვენ მის შესახებ ნ. ნიკოლაძეს ვერ შევედგებით. ასევე უნდა გავიზიაროთ მისი მოსაზრება იმაზე, რომ იმ ხალხებისა და სახელმწიფოებისაგან, რომლებიც ლამობდნენ საქართველოს აკლებას და დაპყრობას, ქართველი ხალხი ბევრს ვერაფერს კარგს ვერ ისწავლიდა, რადგანაც თავად ჩამორჩენილი და არქაული სოციალური წყობის მქონენი იყვნენ. მაგრამ მთლიანად ვერ გავიზიარებთ იმ დასკვნებს, რომლებსაც ჩვენი სახელოვანი მოღვაწე აკეთებს ზემოაღნიშნულის საფუძველზე. პირველ ყოვლისა, იგი, ჩვენი აზრით, ზოგადად უდგება საკითხს, როცა ერთ სიბრტყეზე აყენებს ყველა მომხდურსა და დამპყრობს მონღოლებიდან და ლეკებიდან დაწყებული, სპარსელებით გათავებული, ვერ ხედავს მათ შორის არსებულ განსხვავებას ყოფისა და კულტურის დონის მიხედვით და ყველას თათბრად ჩამორჩენილად მიიჩნევს. მეორეც, იგი აშკარად გადაქარბებით მუქ საღებავებს მიმართავს მათი ჩამორჩენის აღსანიშნავად. „ჩვენი მტრები ყველანი იმნაირივე ველური და ადამის წლის მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ, როგორც თვითონ ჩვენ, — წერს და განაგრძობს; — იმათაც ცხოვრების მეცნიერებათ, ხელმძღვანელათ მარტომამაპაბური ჩვეულება და აზრები ჰქონდათ, იმათაც ჩვენსავით თავიანთი საზოგადო განწყობილება ღეთის განგებისაგან დაწესებულათ მიიჩნდათ.“¹³

სინამდვილეში ადამის წლის მდგომარეობაში არც ქართველი ხალხი არ ყოფილა იმ პერიოდში, რომელიც ნ. ნიკოლაძეს აქვს ნაგულისხმევი, და არც მისი მეზობელი მტრები. ამ ხალხთაგან, ქართველი ხალხის მსგავსად, ზოგიერთები ხან ანტიკურ ეპოქაში, ხანაც ფეოდალიზმის დროს განვითარების საკმაოდ მაღალ დონეს აღწევდნენ. სო-

¹³ ნ. ნიკოლაძე „კრებულის“ დანიშნულებაზე, რჩეული ნაწერები. ტ. 11, გვ. 43.

ციალურ-კულტურული რენესანსი, დაცემა და დაქვეითება მათაც განიცადეს და დროდადრო თვით გახდნენ მათზე უფრო ძლიერი მტრების თავდასხმის ობიექტი.

ქართველი ხალხის ჩამორჩენას საზოგადოებრივი მეცნიერების დარგში (რასაც ნ. ნიკოლაძე არც თუ სავსებით დამსახურებულად უსაყვედურებს ქართველ ხალხს, ვინაიდან ეს ჩამორჩენილობა, ეს „უფიცობა“ ობიექტური პროცესის ანარეკლი იყო, ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ვითარებასთან იყო დაკავშირებული) ნ. ნიკოლაძე იმით ხსნის, რომ მას საშუალება და მოცლა არ ჰქონდა ეფიქრა საკუთარი ცხოვრების უკეთ მოწყობაზე, საკუთარ ცხოვრებას დაჰკვირვებოდა და უკეთესი გზები მოეძებნა, ვინაიდან იგი მუდამ გარეშე მტრებთან ბრძოლაში იყო ჩაბმული, ბრძოლაში არსებობისათვის, ოჯახისა და თავისუფლებისათვის.¹⁴

მაგრამ განა მარტო შეგნებასა და სურვილზე იყო დამოკიდებული ცხოვრების უკეთ მოწყობა, განა მარტო საკუთარ ცხოვრებაზე დაკვირვებით შეეძლო ქართველ ხალხს შეეცვალა არსებული მდგომარეობა და ცხოვრების უკეთესი გზები გამოენახა? რასაკვირველია, არა. მატერიალური წანამძღვრები საწარმოო ძალთა განვითარების გარკვეული დონის სახით ქართველ ხალხს გარკვეულ ისტორიულ დრომდე საშუალებას არ აძლევდა შეეცვალა მიუღებელი წარმოებითი ურთიერთობანი და მისთვის სასურველი ცხოვრება შეექმნა. ქართველი ხალხის „უფიცობა“ საზოგადოებრივი მეცნიერების დარგში მატერიალური ცხოვრების წესის ანარეკლს წარმოადგენდა. ამ ცხოვრების წესის შეცვლამ კი XIX საუკუნის მეორე ნახევარში, როგორც თვით ნიკოლაძე აღნიშნავს, ბოლო მოუღო ამ ნაკლს და საქართველოშიაც შეიქმნა პირობები საზოგადოებრივი მეცნიერების განვითარებისა.

მაგრამ ნ. ნიკოლაძე აქ არ სვამს წერტილს და ამით არ ამთავრებს ქართველი ხალხის ცხოვრებაზე მომხდური მტრების თავდასხმებით გამოწვეული უარყოფითი გავლენის გაშუქებას. იგი მიუთითებს ახალ ისტორიულ ფაქტებზე და ცდილობს, სათანადო ახსნა მოუწოდოს მათ. მაგრამ, გამოთქვამს რა მათზე თავის მოსაზრებებს, იგი ერთგვარად წინააღმდეგობაში ვარდება და წინათ გამოთქმული შეხედულების საწინააღმდეგო აზრს ავითარებს. „ჩვენს სამშობლოს, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — ჯერ ერთი ხალხი, მერე მეორე, მოადგებოდა კარზე. მერე მესამე და სხვ. თითქმის ყველა ჩვენზე ძლიერი. სანამ

¹⁴ ნ. ნიკოლაძე, „კრებულის“ დანიშნულებაზე, რჩეული ნაწერები, ტ. I, გვ. 43.

ერთს გავიცნობდით, ახალი, მასზე ძლიერი მოდიოდა, მერე მესამე და ასე დაუსრულებლად“.¹⁵

აღნიშნავს რა ამას, ნ. ნიკოლაძე დასძენს; უცხოელი დამპყრობ-ლები სტუმრად კი არ მოდიოდნენ საქართველოში, არამედ წასაგლე-ჯად და ასაოხრებლად... თითოეული ეს წვეულება ჩვენი ხალხისათ-ვის აკლება იყო, თითოეული მათგანი ჯერ თავპირს დაგვიმტკრევდა, მერე ბატონად გვიჩდებოდა სახლში. მშვიდად და ლატაკად გვტო-ვებდა...“¹⁶ ამ ხალხისაგან უმთავრესად მათი ზნე-ჩვეულება რჩებოდა ქართველ ხალხს. ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, ამ მტრებისაგან ქარ-თველებმა მხოლოდ ცუდი რამ მიიღეს და აითვისეს.¹⁷

ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, ქართველი ხალხი ზოგჯერ უნებლიეთ ბაძავდა მეზობლებსა და მომხდურ მტრებს და მათგან უფრო უარყო-ფით ჩვეულებებს ითვისებდა. ჩვენო, ამბობს იგი, მონღოლებსაც ვბაძავდით, სპარსელებსაც, თათრებსაც და ლეკებსაც. „ზოგმა ქუდი დაგვიტოვა, ზოგმა შარვალი, ზოგმა სიზანტე, ზოგმა ორპირობა, ხე-რიანი და მაგარი ბუნება რომ არ გექონოდა, ჩვენ სისხლში რომ ეს დაუნდობელი და დაუშრეტელი ძალა არ მდგარიყო, რომელიც ზოგი-ერთს რჩეულ ხალხს უკვდავებას აძლევდა, დიდი ხანია საქართველოს სხენებაც კი გაქრებოდა. ყველასაგან იმოდენი ჩირქი გვრგებია, ყვე-ლას ჩვენთვის იმდენი ტალახი და მტვერი მოუცხია, რომ სხვა, უფრო სუსტი ხალხი, კიდევ დაიმსხვრეოდა აქამდე ამ ტლაპოს ქვეშ“.¹⁸

სპარსულ გავლენას აღმოსავლეთ საქართველოში, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, მონღოლთა უარყოფითი გავლენაც ემატებოდა. უწ-მაწური სიტყვების ხმარება, გინება და მისთანანი, გავრცელებული ქართლსა და კახეთში, მონღოლთაგან იყო დანერგილი.¹⁹

ნ. ნიკოლაძის მოყვანილი მსჯელობა რამდენადმე მეტაფიზიკურ და იდეალისტურ საწყისებზეა აგებული. ადამიანთა ხასიათი, ზნე-ჩვეულებანი, კულტურული ჩვევები და სულიერი ყოფის სხვა ფორ-მები არ შეიძლება განხილულ იქნას აბსტრაქტულად, ღრისა და სივრცის გარეშე, მატერიალური ყოფის პირობებისაგან მოწყვეტით. საზოგადოებრივ ცხოვრებაში არაფერი არ არსებობს უცვლელ მდგო-მარეობაში, ყველაფერი იცვლება და ვითარდება. ეს ცვლილება სა-წარმოო ძალთა განვითარებასთან, მატერიალური წარმოების პირო-ბებში მომხდარ ცვლილებასთანაა დაკავშირებული. ქართველი ხალხის

¹⁵ ნ. ნიკოლაძე, მამულის სიყვარული და მსახურება... გვ. 29.

¹⁶ იქვე, გვ. 30

¹⁷ იქვე, გვ. 30—31.

¹⁸ იქვე, გვ. 31.

¹⁹ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), ფიქრი ლიხის მთაზე (ფანტაზიურ-მოგზაურობიდან), ჟურნალი „კრებული“, 1871 წ., № 4, გვ. 83.

სულიერი ცხოვრებაც. მისი ხასიათი სახეს იცვლიდა ზემოაღნიშნულ ფაქტორთა შედეგად. უცხოურ გავლენას, რასაკვირველია, ადგილი ჰქონდა, მან ერთგვარი როლი შეასრულა ზოგიერთი ახალი თვისების შექმნაში. მაგრამ არ შეიძლება ისტორიულ სინამდვილეს შევუფარდოთ აზრი იმის შესახებ, რომ კარგი თვისებები და ხასიათი ქართველ ხალხს. თითქოს. ოდითგანვე ჰქონდა თანდაყოლილი, ცუდი და მიუღებელი ჩვევები კი მან შეითვისა მიმბაძველობით მონღოლ, სპარსელ ან თურქ დამპყრობელთაგან. ესეც არ იყოს, ქართველ ხალხს საკუთარი ხასიათი და თვისებები რომ დაეკარგა (აქსესუარები კი მხედველობაში მისაღები არაა) და სპარსელების ან მონღოლების ცუდი ავისებები შეეთვისებინა, მაშინ მას უნდა დაეკარგა საკუთარი „მე“, ეროვნული სახე და თვითმყოფადი ყოფის შენარჩუნებისათვის გმირული ბრძოლის უნარი. ეს კი, როგორც არაერთხელ აღნიშნავს თვით ნ. ნიკოლაძე, არ მომხდარა. თავისუფლებისათვის ბრძოლის დაუშრეტელმა ძალამ, ეროვნული პატრიოტიზმის მაღალმა მორალურმა თვისებებმა, საკუთარი კულტურისადმი უანგარო სიყვარულმა და არა „ზოგიერთი რჩეული ხალხისათვის დამახასიათებელმა უკედავებამ“. როგორც ფიქრობს ნ. ნიკოლაძე, მისცა საშუალება ქართველ ხალხს ყველა სამკედრო-სასიცოცხლო განსაცდელისათვის გაეძლო და თავისი არსებობა შეენარჩუნებინა.

თავის სტატიაში „მამულის სიყვარული და მსახურება“, ნ. ნიკოლაძე საინტერესო მოსაზრებას გამოთქვამს წარსულში საქართველოს დაცემა-დაკნინებაზე (უამრავ გარეშე მტერთან განუწყვეტელი ბრძოლის შედეგად).

იგი უარყოფს გავრცელებულ შეხედულებას (რომელსაც, მისი თქმით, ცრუპატრიოტებში, ე. წ. „მეყვე პატრიოტებში“ აქვს გასავალი) იმის შესახებ, რომ საქართველოს დაცემაში მთავარი როლი მისმა სიპატარავემ და მისი მოსახლეობის მცირერიცხოვნებამ ითამაშა. ასეთი შეხედულება, მისი აზრით, კრიტიკას ვერ უძლებს და ისტორიულ სინამდვილეს არ ასახავს. სპარსეთი დიდი სახელმწიფო იყო, აღნიშნავს იგი, ძლიერები იყვნენ მურვანყრუ, ჩინგისყანი და თემურ-ლენგი, მათ არაერთხელ ააოხრეს და ააწიოკეს საქართველო, მაგრამ ვერ მოსპეს იგი, ვერ წაშალეს მისი განვითარებული თვითარსებობა, მისი თვისებობა.

რა იყო საქართველოს წინააღმდეგობისა და უძლეველობის გასაღები. რაში მდგომარეობდა ქართველი ხალხის ფენიქსებრ განახლების საიდუმლოება, რატომ ვერ აღგავეს მოზღვავებულმა ძლიერმა მტრებმა საქართველო პირისაგან მიწისა? ამაზე ნ. ნიკოლაძე შემდეგ პასუხს იძლევა: პატარა საქართველო მტერს უძლებდა და დაღლილობას არ გრძნობდა იმიტომ, რომ საბრძოლო იარაღი მტრებსაც და

ჩვენ ერთნაირი გვქონდა, მაგრამ ჩვენს მხარეზე იყო ერთი დიდი უპირატესობა, რაც, მისი თქმით, მაღალ მორალურ თვისებებში, საკუთარი სამშობლოს თავდაცვის წმინდა მიზანში მდგომარეობდა. ქართველი ხალხი იბრძოდა საკუთარი მამულისათვის, საკურთხევლისათვის, კერისათვის, სახლ-კარისათვის, ცოლ-შვილისათვის და არა სხვების ასაკლებად. ერთი სიტყვით, სამშობლოს სიყვარული, მისთვის თავდადება ისეთი გრძნობა იყო, რომელიც მტერზე გამარჯვებას განაპირობებდა. ამის შედეგად იყო, რომ ერთი ქართველი ხშირად ას მომხდურ მტერს არ უშინდებოდა, მედგრად შეებმებოდა მას და ამარცხებდაო.

ნ. ნიკოლაძის ეს შეხედულება, მის მიერ არაერთხელ გამოთქმული, მეტად ყურადსაღები და ანგარიშგასაწევია. ქართველი ხალხის თავდაცვითი ბრძოლების სამართლიანმა ხასიათმა, სამშობლოსადმი უზადო სიყვარულმა და მისთვის თავდადებამ გადაარჩინა საქართველო იმ ხედრს, რომელიც ბევრმა სხვა ხალხმა განიცადა ისტორიაში. საქართველოს ისტორიის ანალები აღსავსეა ქართველი ხალხის საუკეთესო შვილთა თავდადებისა და გმირობის შესანიშნავი მაგალითებით.

მაგრამ ნ. ნიკოლაძე ზემო აღნიშნულზე არ სვამს წერტილს. მისი შეხედულებით, ეს ვითარება ბოლომდე არ გაგრძელებულა. ის დიდი უპირატესობა, რომელიც ქართველ ხალხს ჰქონდა მტრებთან ბრძოლაში, განვითარების გარკვეულ საფეხურზე წაიშალა. ეს კი იმიტომ მოხდა, რომ საქართველო განვითარების გარკვეულ დონეზე ერთ საფეხურზე შეჩერდა, მისი იარაღი, თავდაცვის ტექნიკა და ეკონომიკური წყობა არ განვითარებულა და არ გაძლიერებულა, იმ დროს, როცა მტრები წინ წავიდნენ და ყოველმხრივ წინ გაუსწრეს მას²⁰.

„რაც მტრის რიცხვს ჩვენთვის ოცი საუკუნის განმავლობაში ვერ დაეკლო, — წერს იგი, — ის ოცი წლის განმავლობაში მტრის დაწინაურებამ წაგვართვა: მაშინ უცხოეთის წინ დაიხოქა ჩვენმა გონებამ, რაკი ცნო, რომ უცხოეთი ჩვენზე უფრო ოსტატი, უფრო მეცნიერი, უფრო გონიერი ყოფილა...“²¹ მტერს კი არ დაუმარცხებია საქართველო ნ. ნიკოლაძის თქმით, იგი დასცა საკუთარი ძალის რწმენის ხელიდან გამოცლამ, მტრის უპირატესობის გრძნობის ტვინში ჩაწვეთებამ, პანიკამ.

საქართველოს დაცემასა და უკანდახევაზე ნ. ნიკოლაძე მხოლოდ პირობითად ლაპარაკობს და მხედველობაში აქვს მისი არა საერთოდ ჩამორჩენა, არამედ მეზობელ სახელმწიფოებთან შედარებით. ჩვენის აზრით, იგი სავსებით მართებულად ფიქრობს, რომ თვით ასეთი სა-

²⁰ ნ. ნიკოლაძე, მამულის სიყვარული და მსახურება... გვ. 17.

²¹ იქვე.

ქართველო XIX საუკუნის პირველ ნახევარში მაინც ბევრით წინ იყო წასული მეთექვსმეტე, მეჩვიდმეტე და მეთვრამეტე საუკუნის საქართველოსთან შედარებით მოსახლეობის რაოდენობით, ეროვნული სიმდიდრით, ეკონომიკური და კულტურული მაჩვენებლებით. მაგრამ ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, ჩვენ გავმაგრდით მხოლოდ ათჯერ მაშინ, როდესაც ჩვენი მეზობლები დაწინაურდნენ ათიათასჯერ და ასიათასჯერ წარსულთან შედარებით. და საბოლოო ჯამში მაინც დაზარალებული გამოვედით²².

სინანულს გამოთქვამს რა „ახალი“ საქართველოს აღნიშნული ჩამორჩენა-დაკნინების გამო, ნ. ნიკოლაძე ამავე დროს მკვეთრად ასხვავებს მას ძველი საქართველოსაგან და ნათლად ხედავს იმ დიდ გზას, რომელიც ქართველმა ხალხმა განელო შორეულ წარსულთან შედარებით. იგი არ ახდენს წარსულის იდეალიზაციას და უკან დაბრუნებაზე არ ოცნებობს. თავისი მრწამსი ამ მხრივ ნ. ნიკოლაძემ შემდეგ ფორმებში ჩამოაყალიბა: „... უმეცრებას ჩემს დღეში არ ჩავთვლიდი ჩვენის ხალხის იდეალად, არასოდეს არ ვიფიქრებდი და ვიტყოდი, ნეტავი იმ დროს მოვესწრო. რომ ჩვენს ქვეყანას ფარნავაზ მეფის დროინდელი წესები მიეღო მეთქი...“²³

ასეთია მოკლედ ნიკო ნიკოლაძის შეხედულებანი საქართველოს ისტორიული წარსულის ზოგიერთ საკითხზე, რაც ცალკეული ფრაგმენტების სახითაა წარმოდგენილი მის მდიდარ ლიტერატურულ მემკვიდრეობაში.

აღნიშნული საკითხების გაშუქების დროს ნ. ნიკოლაძემ ალლოთი განავითარა ზოგიერთი მატერიალისტური აზრი და გონებამახვილურად მოიმარჯვა დიალექტიკური მეთოდი. მაგრამ ამ შემთხვევაშიაც, ისე როგორც საერთოდ, იგი უპირატესად დარჩა ისტორიული იდეალიზმის პლატფორმაზე და თავი ვერ დააღწია მეთოდური მანკიერებიდან გამომდინარე ცალკეულ ხარვეზებსა და წინააღმდეგობებს.

²² ნ. ნიკოლაძე, მამულის სიყვარული და მსახურება... გვ. 79—80.

²³ იქვე, გვ. 50.

თ ა ვ ი მ ე ტ ხ რ ი

ნ. ნიკოლაძე რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის შესახებ

(საქართველოს რუსეთთან შეერთების შედეგებზე)¹

ქართველ სამოციანელთა ბრწყინვალე თაობა დიდ ყურადღებას უთმობდა რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის საკითხს და პერიოდულად თავის მოსაზრებებს გამოთქვამდა მის შესახებ. უნდა აღინიშნოს, რომ სამოციანელ მოღვაწეთა უმრავლესობამ სწორად შეაფასა ისტორიული ვითარება, ჯეროვნად გაითვალისწინა მშობლიური ქვეყნის წარსული საუკუნეების შედეგები და დადებით მოვლენად მიიჩნია საქართველოს რუსეთთან შეერთების აქტი. მათ საფუძვლიანად შეისწავლეს საქართველოს მდგომარეობა მისი რუსეთთან შეერთების შემდეგ, ასწონ-დასწონეს 1801 წლის აქტის ყველა ჩრდილოვანი მხარე, დადებითი შედეგები და საბოლოო ჯამში ხაზი გაუსვეს საქართველოს რუსეთთან შეერთების პროგრესულ მნიშვნელობას. მის ისტორიულ გარდუვალობას.

გამოჩენილმა ქართველმა საზოგადო მოღვაწემ და მოაზროვნემ ნ. ნიკოლაძემ ილია ჭავჭავაძესა და სხვა სამოციანელებთან ერთად სპეციალური შეფასების საგნად გახადა საქართველოს რუსეთთან შეერთების აქტი, რუსეთის მმართველობის დამყარების შედეგები სა-საქართველოში და რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის პერსპექტივები.²

1801 წლის აქტის შეფასებისას ნ. ნიკოლაძე იჩენს რუსეთისა და საქართველოს ისტორიული პროცესის საფუძვლიან ცოდნას და ფაქტების ანალიზის დიდ უნარს. იგი თვალს არ ზუტავს იმ უარყოფითი მხარეების წინაშე, რომელიც თან მოყვა 1801 წლის აქტს და რუსეთის მმართველობის დამყარებას საქართველოში. ცარიზმის პოლიტიკას მთელი მისი სისაძაგლეებით მან ნიღაბი ჩამოხადა და მზის

¹ პირველად დაიბეჭდა ჟურნალ „მნათობში“, 1960, № 6, გვ. 165—173.

² როდესაც ვაშუქებთ ნ. ნიკოლაძის შეხედულებას რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობაზე არ შეიძლება არ აღვნიშნოთ ერთი გარემოება: ცენზურული მუხრუკების გამო ნ. ნიკოლაძეს, სხვა ქართველი განმანათლებლების მსგავსად, არ შეეძლო თავისუფლად გამოეთქვა თავისი შეხედულებანი აღნიშნულ საკითხზე.

სინათლეზე გამოიტანა. ამის პარალელურად წინა პლანზე წამოსწია საქართველოს რუსეთთან შეერთების ობიექტურად პროგრესული შედეგები. ამ პროგრესული შედეგების ცნობის ფაქტიდან გამომდინარეობს იგი, როდესაც სახავს საქართველოს საზოგადოებრივ-პოლიტიკური. ეკონომიკური და კულტურული გარდაქმნის გეგმებს და ამ გეგმების განხორციელების გზებსა და საშუალებებზე მიუთითებს.

ჩვენი მამულის ბედი და მომავალი მტკიცედ დასკვნილია რუსეთის მდგომარეობაზე, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — და რუსეთის საზოგადოებრივ ან პოლიტიკურ ცხოვრებას ნიადაგ გავლენა აქვს ჩვენი ქვეყნის ილბაღზე.³ საქართველოს აწმყოსა და მომავლის საკითხები არ შეიძლება განხილულ იქნეს იზოლირებულად, იგი რუსეთის იმპერიის ბედთანაა მჭიდროდ დაკავშირებული, რუსეთის ცხოვრებაში მომხდარი ესა თუ ის ცვლილება უშუალო გავლენას ახდენს საქართველოს ცხოვრებაზე. ამიტომ საჭიროა მიღებულ იქნეს ეს გარემოება მხედველობაში და ქართველი ხალხის ბედის, მისი მომავლის პერსპექტივების საკითხი რუსეთის ამბებთან მჭიდრო კავშირში იქნეს შესწავლილი, ასეთია ნ. ნიკოლაძის ლოგიკური დასკვნა, რომელიც ჩვენ მეთოდოლოგიურადაც და ისტორიულად მართებულად უნდა მივიჩნიოთ.

რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის საკითხები ნ. ნიკოლაძემ ყველაზე საფუძვლიანად გააშუქა თავის ცნობილ წერილში „გლეხთა განთავისუფლება საქართველოში“, რომელიც 1865 წელს გერცენის ჟურნალში „კოლოკოლი“ იყო მოთავსებული.

მართალია, გლეხთა საკითხი სოციალურ სფეროს მიეკუთვნება და ასეთად მიიჩნევს მას თვით ნ. ნიკოლაძე, მაგრამ ამ სოციალურმა საკითხმა პოლიტიკური ხასიათიც მიიღო და საგლეხო რეფორმის მომენტისათვის ყველა სხვა საჭირობორტო საკითხი დაჩრდილა. ამას უნდა დაემატოს ისიც, რომ იმ ხანებში მოხდა ჩერქეზთა გასახლება და პოლონეთის აჯანყება, რომელიც ტრაგიკული შედეგებით დამთავრდა. სწორედ ამასთან დაკავშირებით დააყენა ნ. ნიკოლაძემ „მოქმედ პირთა“, ე. ი. რუსეთისა და საქართველოს აწმყოსა და წარსულის სვე-ბედის საკითხი, რათა ამით მომავლის შესაძლო განვითარების პერსპექტივა განეჭვრიტა.

ნ. ნიკოლაძე, პირველ ყოვლისა, გამოდის საქართველოს რუსეთის მფარველობაში გადასვლის არსებული ფაქტიდან და განიხილავს მას იმისდა დამოუკიდებლად, რა გზით მოხდა საქართველოს რუსეთთან შეერთება. (ამ საკითხზე პასუხის გაცემისაგან ნ. ნიკოლაძე გარკვეული

³ ნ. სკანდელი, (ნ. ნიკოლაძე), რუსეთის ცხოვრების მიმოხილვა, ჟურ. „ქრებული“. 1873 წ., ტ. V, გვ. 355.

მოსაზრებებით იკავებდა თავს, არ უნდოდა რა კატკოვის ტიპის რეაქციონერი და დიდმპყრობელი ეურნალისტებისათვის ახალი საპროვოკაციო მასალა მიეცა). ზედმეტად მიიჩნევს იგი ისეთი სააღბათო საკითხებზე პასუხის გაცემას, როგორცაა საკითხი იმის შესახებ, თუ რა მოხდებოდა საქართველოს ცხოვრებაში, რომ „... პეტერბურგის სამეფო კარს არ მიეჩინა სასარგებლოდ საქართველოს იმპერიასთან შეერთება“⁴. უპასუხოდ ტოვებს იგი ისეთ საკითხებს, როგორცაა საქართველოს „... ძალ-ღონის გამოფიტვის მეტნაკლებობა“ მისი რუსეთთან შეერთების დროს და ამ მიზნისათვის ცარიზმის მიერ გამოყენებული ხერხები და საშუალებები.⁵

მოკლედ აღნიშნავს რა 1801 წლიდან მოკიდებული რუსეთის ჯარის მიერ საქართველოს სხვადასხვა კუთხის დაკავების ფაქტს, ნ. ნიკოლაძე ირონიულად შენიშნავს, რომ პეტერბურგის მთავრობა საქართველოში დამკვიდრების დროს როდი ხელმძღვანელობდა უანგარო მოტივებით და როდი შესტყიოდა გული ამ ქვეყნისათვის. მისთვის ნათელია, რომ რუსეთის ცარიზმს ეგოისტური, „პეტერბურგის სამეფო კარის ინტერესები“ ამოქმედებდა და ამ ინტერესების შესატყვისად მოქმედებდა საქართველოში.

ნ. ნიკოლაძე, როგორც უკვე აღვნიშნავდით, ოდნავადაც არ ცდილობს მიჩქმალოს მეფის ხელისუფლების კოლონიზატორული პოლიტიკის უარყოფითი შედეგები საქართველოში. იგი თავისას მიუზღავს ამ პოლიტიკის ორგანიზატორებს და სამარცხვინო ბოძზე აკრავს მათ „საგმირო საქმეებს.“

პირველ ყოვლისა, ნ. ნიკოლაძე ხაზგასმით აღნიშნავს იმ გარემოებას, რომ მთელ კავკასიაში, კერძოდ საქართველოში, რუსეთის მმართველობის აპარატში მუშაობდნენ და მის პოლიტიკას წარმართავდნენ ყველაზე უეციო, უხეში, ხარბი, შოვინისტურად განწყობილი ჩინოვნიკები, რომლებიც არ იცნობდნენ მხარის ადამ-ჩვეულებებს, ადგილობრივ ენებს და აბუჩად იგდებენ მკვიდრი მოსახლეობის ეროვნულ მისწრაფებებს. მმართველობის იმ ფორმას, რომელიც რუსეთის ცარიზმმა კავკასიაში, და, მაშასადამე, საქართველოში დაამკვიდრა, ნ. ნიკოლაძე საკვებით სამართლიანად სამხედრო დესპოტიზმს უწოდებს. ამიტომაც, რომ იგი მკვეთრად განასხვავებს ერთმანეთისაგან მმართველობის ხასიათს „კავკასიის გაღალმა“ და თვით კავკასიაში.

„რუსეთში იმდენი სამხედრო პირები და ფელდფებლები არ არიან,

⁴ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, რჩეული ნაწერები, ტ. 1, გვ. 163.

⁵ თუმცა უფრო გვიან ნ. ნიკოლაძე მაინც აღძრა ეს საკითხი და მოკლედ პასუხი გასცა მას. იხ. Н. Никол а д з е, Устройство земских повинностей в За-кавказском крае, II, газ. «Обзор», 1879 г., № 365.

რამდენიც საქართველოში, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — ამიერკავკასიას და მთელ კავკასიას ჯერ კიდევ თავი ვერ დაუღწევია სამხედრო დესპოტიზმის ბრკელებისაგან. აქ ყოველი პრაპორშიკი „გოროდნიჩს“ მაინც უდრის და ყოველი პორუჩიკი ისპრავნიკს⁶. მოხელეებს და ხალხს, — განაგრძობს ნ. ნიკოლაძე, — თვით რუსეთშიაც განსხვავებული ინტერესები აქვთ და უცხონი არიან ერთმანეთისათვის. მაგრამ საქართველოში მოხელეები უფრო უცხონი არიან ხალხისათვის, ვიდრე რუსეთში. „საქართველოში ხალხსა და მოხელეებს მართო ინტერესები კი არა, ენაც აშორებთ ერთმანეთს.“⁷

ცარიზმის კოლონიური ხელისუფლების ფუნქციებისა და აპარატის მოყვანილი შეფასება, რომელიც საქართველოს კონკრეტული სინამდვილიდანაა აღებული, არათუ მართებულია, არამედ ძალზე ახლოა ფ. ენგელსის შეხედულებასთან. ფ. ენგელსი, აფასებდა რა ცარიზმის მმართველობის სისტემას კოლონიურ პერიფერიებში, წერდა შემდეგს.

„... რუსეთის მმართველობის სისტემა ყველგან, სადაც კი იგი არ არის გადახლართული ფეოდალურ დაწესებულებებთან, განა იგივე არ არის, რაც სამხედრო ოკუპაცია, რომელშიაც საქალაქო ხელისუფლება და სასამართლო იერარქია სამხედრო ნიმუშებზეა ორგანიზებული და რომელიც ხალხს აწევს შესანახად?“⁸

ნ. ნიკოლაძის განსაზღვრით, საქართველო თავისუფლებას მოკლებული ქვეყანაა, მისი მოსახლეობა კი ყოველმხრივ დაბეჩავებულია პოლიტიკურად და დაცემულია მორალურად⁹.

ნ. ნიკოლაძე ერთის მხრივ, სავსებით სწორად მიუთითებს კავკასიისა და რუსეთის ხალხთა ინტერესების ერთიანობის საჭიროებაზე და კავკასიის აყვავებას რუსეთის იმპერიის კეთილდღეობას უკავშირებს, მაგრამ მეორეს მხრივ, იმპერიისა და მასში შემავალი პერიფერიული ნაწილების ურთიერთობის ხასიათი მას მიუღებლად მიაჩნია. ის კარგად ხედავს, რომ ამ ურთიერთობას მტკიცე, მორალური საფუძველი არ გააჩნია, იგი ძალაზე აგებული, ბატონობა-მორჩილებაზე დამყარებული ურთიერთობაა. „ჩვენ რასაკვირველია, უდიდეს მნი-

⁶ ნ. ნიკოლაძე, იენისის დღეები ტფილისში, რჩეული ნაწ., ტ. 1, გვ. 196: ეს წერილი თავის დროზე 1865 წელს მოთავსებული იყო „კოლოკოლში“, № 204, 15 სექტ., გვ. 1673-76. წერილი მოთავსებული იყო ფსევდონიმით „Рhoneлн“.

⁷ ნ. ნიკოლაძე, დასაბ. წერილი, რჩ. ნაწ., ტ. 1, გვ. 195.

⁸ Ф. Энгельс, Что станет с Европейской Турцией? К. Маркс и Ф. Энгельс, Соф. т. 9, стр. 35.

⁹ ნ. ნიკოლაძე, ჩვენი მწერლობა, ჟურნ. „კრებული“, 1873 წ. № 3, გვ. 193.

შენელობას ვანიჭებთ იმ კავშირთიერობას, რომელიც გვაკავშირებს რუსეთთან — მომავლის ქვეყანასთან, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — და გვსურს, რომ ეს კავშირი იყოს არა მხოლოდ მექანიკური, არამედ მორალურიც, ერთადერთი მტკიცე და სისარგებლო ორთავე მხარისათვის¹⁰.

როგორც, ცნობილია, ნ. ნიკოლაძემ, ილია ჭავჭავაძის მსგავსად, საკადრისი პასუხი გასცა ცარიზმის დიდმპყრობელური პოლიტიკის მხარდამკერ შავბნელი ძალების ისეთ საზიზღარ მოციქულს, როგორიც იყო რეაქციონერი ჟურნალისტი, პროვოკატორი კატკოვი (შავრაზმელური გაზეთ „Московские ведомости“-ს რედაქტორი). „კატკოვი ჟურნალისტის კალამს იყენებდა იმისათვის, რომ ექადაგა კაცთ-მოდულე შოვინისტური აზრები, ქება-დიდება ეძღვნა ცარიზმის კოლონიზატორული პოლიტიკისათვის კავკასიასა და სხვა „პერიფერიებში“, აბუჩად აეგდო არარუსი ხალხების ეროვნული თავმოყვარეობა და მათ წინააღმდეგ „პოგრომებისათვის“ წაექეზებინა მეფის ხელისუფლება.

1865 წელს გაზეთ „მოსკოვსკიე ვედომოსტის“ 4 სექტემბრის № (194)-ში კატკოვმა მოათავსა მოწინავე წერილი, რომელიც პროვოკაციული ხასიათის იყო და შეიცავდა ცილისმწამებლურ გამოხდომებს ქართველი და სომეხი ხალხების წინააღმდეგ. წერილში კატკოვი იუწყებოდა „ახალგაზრდა საქართველოსა“ და „ახალგაზრდა სომხეთში“ არსებულ საიდუმლო საზოგადოებების ვითომდა აღმოჩენის ფაქტს და ამასთან დაკავშირებით უწმაწური სიტყვებით ღანძღავდა ქართველ და სომეხ ხალხს, უწოდებდა რა მათ სეპარატისტებს, გამთიშველებს და სხვ. კატკოვი ამასთან ერთად, თავს ესხმოდა ვორონცოვს და მის პოლიტიკას კავკასიაში, რომელიც, თითქოს, აქეზებდა მკვიდრი მოსახლეობის „ნაციონალისტურ“ ტენდენციებს, ხელს უწყობდა მათ შორის რუსებთან შედარებით უპირატესობის სულისკვეთების გაღვივებას და ასუსტებდა „ნაციონალურ სულს“ (სინამდვილეში თვითმპყრობელურ-კოლონიზატორულს, ვ. დ.), ამ პროვოკაციული წერილის დანიშნულება იყო კავკასიის კოლონიური ხელისუფლების გაღიზიანება და ქართველი და სომეხი მოსახლეობისათვის ახალი კოლონიური რეპრესიების თავზე დატეხა¹¹.

კატკოვის ამ წერილის პასუხს წარმოადგენდა ნ. ნიკოლაძის წერილი „საქართველოდან“ („Из Грузии“), რომელიც ხელმოუწერლად

¹⁰ Н. Ник о л а д з е, Назначение «Обзора», 1878, № 1.

¹¹ იხ. М. Катков, «Молодая Грузия» и «Молодая Армения», М. Н. Катков, Собрание передовых статей, «Московских Ведомостей», 1865 г., стр. 553—555.

მოთავსებული იყო ჟურ. „კოლოკოლის“ 1865 წლის 15 ნოემბრის № 208-ში.¹²

აღნიშნულ წერილში ნ. ნიკოლაძე კონკრეტული ფაქტებით ნათელიყოფდა კატკოვის ნაყალბევის ბოროტ, ცილისმწამებლურ, სინამდვილისადმი შეუსაბამო ხასიათს, თანაც აშიშვლებდა მეფის რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის სიმახინჯეებს საქართველოში.

კატკოვი ქადაგებდა რუსეთთან შემოერთებული ხალხების, მათ შორის ქართველი და სომეხი ხალხების არა განათლებას, არამედ დაბნელებას, მათი ენების გამოყენების სრულ აკრძალვას. ობსკურანტიზმის დანერგვით ფიქრობდა იგი ამ ხალხების მორჩილებაში ყოფნას და მათში ყოველგვარი ეროვნული სულისკვეთების ჩახშობას.

„სად გაბედავენ ჩვენს საუკუნეში, გარდა რუსეთისა, — წერდა ნ. ნიკოლაძე კატკოვისთანა ბოროტი ასიმილაციონებისა და რეაქციონერების მიმართ აღშფოთებისა და ზიზღის გრძნობით, — გამოამჟღავნონ მსგავსი პრინციპები? ავსტრია, რომელსაც თვით რუსეთშიაც ეროვნებათა მშთანთქმელს უწოდებენ, არ ანვითარებდა ადგილობრივ მკვიდრთა შორის გემოვნებას ლიტერატურისადმი და ხელს არ უწყობდა ადგილობრივ ენათა დამუშავებას? თქვენ გადაასახლეთ ჩერქეზები სამშობლოს მთებიდან და ეხლა თხოულობთ სხვა ეროვნებათა აღმოფხვრას... როგორ მოსჩანს ყველა ამაში მონღოლური მიდრეკილება, რომელიც ფიქრობს აავოს თავისი დიდება განადგურებასა და ნანგრევებზე.“¹³

ნ. ნიკოლაძე აღიარებს, რომ ამიერკავკასიაში რუსეთმა შეიტანა „...ეხლანდელი ცივილიზაცია“, თანაც რუსეთის ღირსებას ისევე ძვირფასად მიიჩნევს საქართველოს მოსახლეობისათვის, როგორც რუსეთისათვის, მაგრამ იგი დასძენს, რომ ყოველივე ეს როდი აძლევს ვინმეს საბუთს რუსები მიიჩინონ ბატონებად და ადგილობრივი მკვიდრი მოსახლეობა კი მონებადო.¹⁴

აღიარებს რა ქართველი და სომეხი ახალგაზრდობის მიერ პოლონეთის 1863 წლის ეროვნული აჯანყების დროს პოლონელებისადმი თავიანთი თანაგრძნობის გამოცხადების ფაქტს, ნ. ნიკოლაძე საგსე-

¹² ამ წერილის შესახებ იხ. სიმონ ზუნდაძის შენიშვნები, ნ. ნიკოლაძე, რჩ. ნაწ., ტ. 1, გვ. 449—451; აგრეთვე ვლ. ზამბახიძე, ნიკო ნიკოლაძის ახლად გამოქვეყნებული წერილები, ჟურ. „მნათობი“, 1955 წ., № 12, გვ. 146—147, პირადად ჩვენ საესებით ვეთანხმებით ვ. ზამბახიძის მიერ გამოთქმულ შეხედულებას აღნიშნული წერილის ნ. ნიკოლაძისათვის კუთვნილების შესახებ. ამ წერილის შინაარსი, პოლემიკური სტილი, მსჯელობის ხერხები და სხვ. არავითარ ეჭვს არ იწვევს იმაში, რომ წერილი „საქართველოდან“ ნ. ნიკოლაძეს ეკუთვნის. მით უფრო რომ იგი პირველად რომ არ თანამშრომლობდა „კოლოკოლში“.

¹³ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერ., რჩ. ნაწ., ტ. 1, გვ. 350.

¹⁴ იქვე.

ბით. კანონზომიერ მოვლენებად მიიჩნეეს ამას და სამართლიანობის გრძნობით ხსნის მას.¹⁵ ამავე დროს სამართლიანობის გრძნობით გამოწვეული თანაგრძნობა პოლონელი ხალხისადმი ნ. ნიკოლაძეს არ მიაჩნია ქართველი და სომეხი ახალგაზრდობის რუსეთისადმი ორგულობისა და მტრული დამოკიდებულების გამოხატულებად.

არჩევს რა რუსეთის მმართველობის მიერ საქართველოში შემოღებულ მართლმსაჯულობას, ნ. ნიკოლაძე მასში ხედავს ბევრ ისეთ მხარეს, რომელიც იწვევდა მკვიდრი მოსახლეობის სამართლიან უკმაყოფილებას და აღშფოთებას. ასეთი იყო საქმის შეგნებული გაქიანურება, სასამართლოს მოხელეთა მეჭრთამეობა და თვითნებობა, მებატონებისათვის მხარდაჭერა, გლეხობის აბუჩად ავდება და სხვ.¹⁶

ასეთსავე ჩრდილოვან მხარეებსა და მანკიერებას ხედავს იგი რუსეთის არმიისა და სამხედრო ორგანიზაციის საქმეში საქართველოში. პირველ რიგში მას ხაზგასმული აქვს რუსი ჯარისკაცის მძიმე ცხოვრების პირობები. „საქართველოში მყოფი რუსი ჯარისკაცების ყოფა-ცხოვრება მკვიდრ მოსახლეობას, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — არ შეიძლებოდა... არ მოჩვენებოდათ უუბედურესად და ჯარისკაცი არ ჩაეთვალათ შეურაცყოფილ და დამცირებულ არსებად. არცერთი უგაქივრებულისი ადგილობრივი მკვიდრი არ მოისურვებდა ყოფილიყო ჯარისკაცი...“¹⁷

აქამებს რა მეფის რუსეთის მმართველობის უარყოფით შედეგებს და სამარცხვინო ბოძზე აკრავს რა ცარიზმის კოლონიზატორულ პოლიტიკას საქართველოში, ნ. ნიკოლაძე სავსებით სამართლიანად მიუთითებს: რა გასაკვირველია ამის შემდეგ, რომ „რუსის მთავრობამ ვერ მოხიბლა ადგილობრივი მცხოვრებლები ვერც სამართლიანობით და ვერც თავისი სამხედრო დიდების მიშზიდველობით. ადგილობრივი მკვიდრნი არ ლაპარაკობენ, რომ მონღოლები და სპარსელები სჯობიან რუსებსო, მაგრამ ისინი არ მალავენ, რომ რუსები ვერ სჯობიან ადგილობრივ მკვიდრთ და, რომ ამიტომ არ უნდა მიეცეთ კავკასიაში რუსებს უპირატესობა ადგილობრივ მკვიდრთა საზიანოდ“.¹⁸

ნ. ნიკოლაძე ხაზგასმით აღნიშნავს იმ ფაქტს, რომ რუსეთი, ცარიზმის კოლონიური ხელისუფლება საქართველოში არათუ ავტორიტეტით არ სარგებლობს, ცოტად თუ ბევრად მნიშვნელოვან სოციალურ ბაზასაც არის მოკლებული. მას მხოლოდ ნაცვლის, დიდი მთავრის

¹⁵ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერ., რჩ. ნაწ., ტ. 1, გვ. 350.

¹⁶ იქვე, გვ. 360—361.

¹⁷ იქვე, გვ. 361.

¹⁸ იქვე.

ერთი მუქა ავან-ჩავანები ბობოლა მოხელეები უდგანან ბურჯად¹⁹, მეგობრები და კეთილმსურველები კი მათ გარდა არ გააჩნიათ²⁰.

როგორც ვხედავთ, ნ. ნიკოლაძეს ენერგია და საღებავები არ დაუზოგავს, იმისათვის რომ სრულყოფილად დაესურათხატებინა რუსეთის მმართველობის — კოლონიური ხელისუფლების მანკიერი მხარეები, სასტიკად გაემართახებინა მისი კოლონიზატორული პოლიტიკა საქართველოში და მზის სინათლეზე გამოეტანა ამ პოლიტიკის კონკრეტული მაჩვენებლები. მან თავისი მიუზღა ცარიზმის ასიმილატორულ-შოვინისტური პოლიტიკის იდეურ მებაჯრეებსაც კატკოვების ტიპის შავრაზმელ რეაქციონერთა სახით, როგორც რუსეთში, ისე ამიერკავკასიაში.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ნ. ნიკოლაძე კალმით, სიტყვით და ეგრეთწოდებული „მშენებლობით“ საქმიანობით მდგრად ებრძოდა ცარიზმის კოლონიზატორული პოლიტიკის სულისჩამდგმელებს და ცხოვრებაში გამტარებლებს და თავგამოდებით ექმნაგებოდა როგორც ქართველ მოსახლეობას, ისე კოლონიური ხელისუფლებისაგან აბუჩად აგდებულ მკვიდრ მოსახლეობას მთელ კავკასიაში. გაზეთ „Одзир“-ს სწორედ ამ მიზნით იყენებდა ნ. ნიკოლაძე. ამიტომ მოიპოვა ამ გაზეთმა დიდი ავტორიტეტი კავკასიის მკითხველთა შორის, სიძულვილი და დევნა ხელისუფლების ორგანოების მხრივ. სწორედ ნ. ნიკოლაძის მიერ აღებული ეს კურსი გახდა აღნიშნული გაზეთის დახურვისა და თვით ნ. ნიკოლაძის ჩრდილო კავკასიაში გასახლების მიზეზი.

ცარიზმის კოლონიური ხელისუფლების შოვინისტური პოლიტიკის წინააღმდეგ ენერგიული ბრძოლა შემდეგშიაც ნ. ნიკოლაძის მოღვაწეობის განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენდა. ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის მახინჯი მხარეების მხილება და ამ პოლიტიკის ცალკეული აქტების გამომზეურება მოღვაწეობის მეორე ნახევარშიაც არ შეუწყვეტია მას.

ამ მხრივ აღსანიშნავია მისი წერილი — „Заброшенный Кавказ“, რომელიც 1908 წელს არის დაწერილი²¹. ამ წერილში კავკა-

¹⁹ ასეთებად, ნ. ნიკოლაძე, პირველ ყოვლისა, მიიჩნევდა ქართველი ფეოდალური თავადაზნაურობის იმ ზედაფენას, რომელიც 1832 წლის შეთქმულების ჩაშლის შემდეგ შეეგუა რუსეთის მმართველობას, კოლონიური ხელისუფლების სამხედრო და სამოქალაქო სამსახურში შევიდა, კარგი ზელფასი მიიღო და ჩინ-მედლებით გულმკერდი დაიმშვენა.

²⁰ იქვე, გვ. 173.

²¹ Н. Николодзе, დასახელებული წერილი, «Новое время», 1908 г., № 11620.

სიაში, კერძოდ საქართველოში არსებული ვითარება მეტად მუქი საღებავებით არის გადმოცემული. იქ აღნიშნულია, რომ რუსეთის ადგილობრივი ხელისუფლება მკვიდრი მოსახლეობის მიმართ ახორციელებს აშკარა ძალადობისა და კოლონიურ პოლიტიკას. იგი თავსაც არ იწუხებს ხალხის კეთილდღეობაზე, საწარმოო ძალების განვითარებაზე. ამიტომაც, რომ ქვეყანა ეკონომიურად ძალზე ჩამორჩენილია, მრეწველობა, ტრანსპორტი, სოფლის მეურნეობა პრიმიტიულ მდგომარეობაში იმყოფება, მოსახლეობას სამუშაო არ გააჩნია, შიმშილობს, ჯამრთელობისა და განათლების საქმე მივიწყებულია და სხვ..“

„... На всем протяжении от Черного моря и до Каспийского не видно ни одной заводской или фабричной трубы, кроме труб казенного керосинопровода и бакинских нефтяных промыслов. За последние двадцать лет не построено в крае ни одного моста, ни одной сажени шоссе и никаких железных дорог кроме стратегического...“²²

ასეთსავე სავალალო სურათს ხედავს იგი სოფლად. იგი მიუთითებს სასამართლოს კოლონიურ ხასიათზე, რომელიც მკვიდრი მოსახლეობის ინტერესების წინააღმდეგ გამოდის. ნ. ნიკოლაძის თქმით კავკასიაში კარგად მოქმედებს მხოლოდ ის უწყება, რომელიც ტყავს აძრობს ხალხს ათასგვარი გადასახადებით. კავკასიაში მმართველებად იგზავნებიან სასტიკი პროკონსულები, რომლებიც შიშველი ძალისა და მათრახის პოლიტიკით მოქმედებენ.²³

წერილში — „Кавказское положение“, რომელიც 1917 წელს, თებერვლის რევოლუციის წინ არის დაწერილი,²⁴ ნ. ნიკოლაძე, ერთხელ კიდევ აღნიშნავს იმ პოლიტიკის სასტიკ კოლონიურ ხასიათს, რომელსაც ატარებდა რუსეთის თვითმპყრობელობა კავკასიაში, კერძოდ საქართველოში. მას მოაქვს კონკრეტული მაგალითები ამის საილუსტრაციოდ და დასძენს: კოლონიზატორთა მიმართ მკვიდრი მოსახლეობის აღშფოთება და სიძულვილი ასეთ ვითარებაში სავსებით კანონიერია და სამართლიანი. სამარცხვინო ბოძზე აკრავს და ამ პოლიტიკის მთელ სისაძაგლეებს, ნ. ნიკოლაძე დასძენს: არ შეიძლება, საზღვარგარეთ იყო განმათავისუფლებელი და საკუთარ სახლში კი — სირაკუზელი ტირანი.²⁵

მაგრამ ყოველივე ზემოთ აღნიშნულს ჩვენი გამოჩენილი მოაზროვნე მაინც ნაკლებ ბოროტებად მიიჩნევს, ამ მახინჯი მოვლენებისათვის იგი, პირველ ყოვლისა, თვით რუსეთში არსებულ უკუღმართ

²² ნ. ნიკოლაძე, დასახელებული წერილი, «Новое время» 1908 г. № 11620.

²³ იქვე.

²⁴ Газ. «Русская воля», 1917 г., № 46. (16 II).

²⁵ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, газ. «Русская воля», 1917 г., № 46.

სოციალურ სისტემას დებს ბრალს, იმ სისტემას, რომელიც თვით-
რუსი ხალხის დიდი უმრავლესობისათვისაც აუტანელი ცხოვრების
პირობებს ქმნიდა და რომელსაც ასე დაუნდობლად ებრძოდა თვი-
თ.-ნ.

1801 წლის აქტს. რუსეთის მმართველობის დამყარებას საქარ-
თველოში ნ. ნიკოლაძე მაინც ისტორიულად გამართლებულ, ობიექ-
ტურად პროგრესულ მოვლენად თვლის. საქართველოს ბედი ამ
მხრივ ისტორიულად გადაწყვეტილად მიაჩნია.

„ჩვენი ქვეყნის ბედი რუსეთთან არის შეერთებული, — წერს
ნ. ნიკოლაძე, — გარემოებამ ასე მოიტანა... ჩვენი ხალხი ცხოვრობს
რუსეთის კანონქვეშ. მე როდი ვსჯი, იმას ვამბობ, რაც არის...“²⁶
„... საქართველოს ბედ-იღბალი, ჩემი ბრძანებით კი არა, ხალხთა და
საუკუნეთა ტრიალის ძალით“ არის შედუღებული რუსეთთან²⁷.

ამასთან ერთად იგი ხედავს მეორე ტენდენციის გამოვლენის ფაქტსაც.
ამ ტენდენციად იგი მიიჩნევს ქართველი ახალგაზრდობის უმნიშვნელო
ერთი ნაწილის გამსჭვალვას ეროვნული დამოუკიდებლობის იდეით,
რასაც იგი ეროვნულ ნაციონალიზმს უწოდებს. ამ მეორე ტენდენ-
ციისადმი იგი, იმ ვითარებაში, რომელიც შეიქმნა რუსეთში პოლო-
ნელი ხალხის აჯანყების ჩახშობის შემდეგ, უარყოფითად არის გან-
წყობილი. ამ ტენდენციის შემდგომი განვითარება და მისთვის ორ-
განიზებული ხასიათის მიცემა საზიანოდ და სახიფათოდ მიაჩნია სა-
ქართველოს მომავლისათვის, მისი მოსახლეობის მატერიალური და
გონებრივი განვითარებისათვის.²⁸

კითხვა ისმება, რატომ არ მოსწონს ნ. ნიკოლაძეს ეროვნული და-
მოუკიდებლობისადმი მიდრეკილება, რატომ უწოდებს იგი მას ქარ-
თველი ხალხის ნაციონალიზმს? პირველ ყოვლისა იმიტომ, რომ იგი,
მისი აზრით, მიმართული იყო რუსეთ-საქართველოს არსებული ურ-
თიერთობის წინააღმდეგ, ქართველი ხალხის ბედის რუსი ხალხის
ბედთან შეერთების წინააღმდეგ, ე. ი. 1801 წლის აქტის შედეგების
წინააღმდეგ. უარყოფს ასეთი ტენდენციის განვითარებას იმიტომაც,
რომ ამას, მისი შეხედულებით, შეიძლება მოყვეს საშიში შედეგები,
საქმე მივიდეს ეროვნულ აჯანყებამდე... ასეთი აჯანყება კი რუსეთის
მმართველობის წინააღმდეგ მას, სავსებით სამართლიანად, მიაჩნია
უდიდეს ავანტიურად, რომელსაც შეეძლო საქართველო მიეყვანა კა-
ტასტროფამდე... „იმ სასაკლამოდე, სადაც ამის წინათ ტყავი გააძ-

²⁶ ნ. ნიკოლაძე, უკუთ მავახელა, რჩ. ნაწ., ტ. 11, გვ. 163.

²⁷ ნ. ნიკოლაძე, ჩემს პოლიტიკაზე, ქუთაისი, 1913, გვ. 2.

²⁸ ნ. ნიკოლაძე, გლეხთა განთავისუფლება საქართველოში, რჩ. ნაწ., ტ.
4, გვ. 173.

რეს პოლონეთს და სადაც მთლად სისხლი გამოსწოვეს ჩერქეზებს.²⁹

ნ. ნიკოლაძეს ამ შემთხვევაში არ ღალატობს ზომიერებისა და მოვლენების რეალური შეცნობის ალღო. ის შეშფოთება, რომელსაც იგი გამოხატავს ქართველი ახალგაზრდობის ერთ უმნიშვნელო ნაწილში ფეხმოკიდებული ნაციონალისტური სულისკეთების გამო, საესებით გასაგებია და ანგარიშგასაწევი. განა. მართლაც, კატასტროფით და სასაკლავოთი არ დასრულდებოდა საქართველოს ახალგაზრდობის მცირერიცხოვან ჯგუფში ფეხმოკიდებული ნაციონალისტური განწყობილება, რომ იგი აშკარა მოძრაობაში და რუსეთის მმართველობის წინააღმდეგ აჯანყებაში გადაზრდილიყო. მხოლოდ საკუთარი ქვეყნის მტრებს შეეძლოთ ებიძგათ ქართველი ხალხისათვის ასეთი ავანტიურისაკენ. ნ. ნიკოლაძე თავისი ქვეყნის ნამდვილი პატრიოტი შვილი ვერ იქნებოდა, რომ მას იგივე ესურვა საქართველოსათვის, რაც განიცადა პოლონეთმა ეროვნული აჯანყების გამო და რაც ასე მხეტლად ჩაახშო რუსეთის ცარიზმმა. აღენიშნავთ რა ამას, ჩვენ არ უნდა დაგვაიწუდეს, რომ ნ. ნიკოლაძე ღრმა სიმპათიითაა განწყობილი ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლი პოლონელი ხალხისადმი. მან ღრმა გულისტკივილით აღიქვა პოლონელი ხალხის გმირული ბრძოლის დამარცხება და სამარცხვინო ბოძზე გააკრა რუსეთის ცარიზმი პოლონელი ხალხის მიმართ ჩადენილი ბოროტმოქმედებისათვის.

ამავე დროს უნდა აღინიშნოს, რომ ნ. ნიკოლაძის მოყვანილი შეხედულება, ერთგვარად ბუნდოვანია. იგი მკვეთრად არ განასხვავებს ერთმანეთისაგან ეროვნული თვითგამორკვევისადმი მისწრაფებას, რომელიც ობიექტურად დამონებული ხალხის სამართლიან მოთხოვნას წარმოადგენს, ნაციონალისტ-სეპარატისტული ტენდენციისაგან, რაც ქართველი „ახალი ახალგაზრდობის“ ერთ უმნიშვნელო ნაწილში იყო ფეხმოკიდებული. აქედან გამომდინარეობს მისი მტრული დამოკიდებულება ამ ტენდენციის განვითარების მოსალოდნელი საშიში შედეგებისადმი. მაგრამ არა გვგონია, რომ ეს საბუთს იძლეოდეს ჩვენს სასიქადულო მოღვაწეს ბრალი დავდოთ ეროვნული თვითგამორკვევისადმი მტრულ დამოკიდებულებაში. ნ. ნიკოლაძის დემოკრატიული პროგრამა ეროვნულ საკითხში არსებითად ეროვნული თვითგამორკვევის პრინციპს ემყარება. იგი ყველა დამონებულ ხალხს. მათ შორის აღმოსავლეთის ჩაგრულ ხალხებსაც, ეჭომავებოდა და მათ განმანთავისუფლებელ ბრძოლას სამართლიანად მიიჩნევდა. მაგ-

²⁹ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერ., რჩ. ნაწ. ტ. I, გვ. 173.

რამ ნ. ნიკოლაძე საქართველოს კონკრეტულ ვითარებას ითვალისწინებს.

ნ. ნიკოლაძე არ იზიარებს აზრს რუსეთ-საქართველოს ისტორიულად გადაწყვეტილი კავშირ-ურთიერთობის შეცვლის საჭიროების შესახებ, იმიტომაც, რომ, როგორც უკვე ზემოთ იყო აღნიშნული, იგი ცნობს ამ ურთიერთობის შედეგების პროგრესულ მნიშვნელობას. საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობის აღდგენას, პოლიტიკური კონსოლიდაციის პროცესის განვითარებას, ეკონომიკურ წინსვლას. ფეოდალური ურთიერთობისა და ნატურალური სამეურნეო ფორმების რღვევას და ახალი ურთიერთობის ჩასახვა-განვითარებას, დიდ ძვრებს ეროვნული კულტურის სფეროში, მშვიდობიანობის დამყარებას, რასაც, როგორც იქნა, ელირსა ქართველი ხალხი, ყოველივე ამას ნ. ნიკოლაძე, სავსებით სამართლიანად უკავშირებს საქართველოს მოქცევას რუსეთის იმპერიის ფარგლებში. მას არაერთხელ აღუნიშნავს მოწინავე რუსული კულტურის ცხოველმყოფელი ზემოქმედება თვითმყოფად ქართულ კულტურაზე, რომელმაც ამ ცხოველმყოფელი ზეგავლენის შედეგად შემდგომი განვითარების მძლავრი სტიმული მიიღო. იგივე უნდა ითქვას რუსეთის მეშვეობით საქართველოში პროგრესული იდეების გავრცელების, ახალი ეკონომიკური მოთხოვნილების დანერგვის, ალემ-მიცემობის განვითარებისა და სხვათა შესახებ. ქართველი ხალხი რომ ეგზომ ნანატრ მშვიდობას ეზიარა, ეს, ნ. ნიკოლაძეს 1801 წლის აქტის ერთ-ერთ დიდ მნიშვნელოვან მონაპოვრად მიაჩნია. „სამხედრო ძალა რუსეთისა — მისი საშუალებების სიმდიდრე და რუსების შეურყევლობა ბრძოლაში, — წერს ნ. ნიკოლაძე — ყოველთვის იყო ადგილობრივ მკვიდრთა სამართლიანი გაოცების საგანი. ისინი გრძნობდნენ და იგრძნობენ, რომ რუსების სამხედრო ჩარევის წყალობით არის, რომ ახლა იქ სუფევს მშვიდობიანობა“.³⁰

ნ. ნიკოლაძეს პირველ რიგში საჭიროდ მიაჩნდა სოციალური ურთიერთობის საკითხების მოწესრიგება, მისი გონივრული გარდაქმნის გზით. იგი ფიქრობდა, რომ რუსეთში დაწყებული დემოკრატიული მოძრაობა, მისწრაფება არსებული სოციალური უკუღმართობის შეცვლის სასარგებლოდ, გარკვეული შედეგებით დამთავრდებოდა და იგი უშუალო გავლენას მოახდენდა ქართველი ხალხის ცხოვრებაზედაც. ამ მხრივ იგი არ თიშავდა საქართველოს მომავალსა და მისი მოსახლეობის ყოფა-ცხოვრების შეცვლის საკითხს იმ საზოგადოებრივი პროცესებისაგან, რომელიც რუსეთში მიმდინარეობდა.

³⁰ ნ. ნიკოლაძე, საქართველოდან, რჩ. ნაწ., ტ. I, გვ. 363.

ნ. ნიკოლაძე, რომელიც უტოპიური სოციალიზმის იდეების დიდი გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა, ფიქრობდა, რომ „... საზოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი წყობილების ერთადერთ ფორმას, რომელსაც შეუძლია სარგებლობა მოუტანოს საქართველოს, წარმოადგენს მიწისა და ყოველგვარი სხვა საკუთრების სათემო განაწილება, აგრეთვე ხალხის შრომისა და სახელმწიფოს მართვა-გამგეობის სათემო ორგანიზაცია“.³¹ ამ წყობილების დამყარებას უკავშირებდა იგი ქართველი ხალხის კეთილდღეობის ამაღლებას, მისი გონებრივი და ზნეობრივი ძალების გაძლიერებას, მისი ნიჭისა, უნარისა და ტალანტის შემდგომ გაფუჩრჩქნას.

ასეთი საუკეთესო სახელმწიფოებრივი და საზოგადოებრივი წყობილების ფორმად ნ. ნიკოლაძეს მიაჩნია რუსეთში შემორჩენილი თემური ურთიერთობა. „რუსეთის თემი იდეალურად არ მიგვაჩნია, — წერს იგი, — მაგრამ იგი უფრო ბევრად შეეფერება ჩვენს წარმოდგენას საზოგადოებრივი წყობილების შესახებ, ვიდრე დასავლეთ ევროპაში გაბატონებული ინდივიდუალიზმის პრინციპი“.³² რაკი რუსეთის თემი, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, უფრო ახლოა მის წარმოდგენასთან საუკეთესო საზოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი წყობილების შესახებ და იგი საფუძვლად უნდა დაედოს საქართველოს მომავალ საზოგადოებრივ და სახელმწიფო წყობილებას, ამდენად რუსეთ-საქართველოს არსებული კავშირ-ურთიერთობა ხელუხლებლად უნდა იქნეს დატოვებული.

ნ. ნიკოლაძისათვის რუსეთი იმეთი ქვეყანა. საიდანაც უნდა ისწავლოს საქართველომ. რომლის გამოცდილება უნდა გამოიყენოს მან, რომლის შემორჩენილი მზა სოციალური ფორმა საფუძვლად უნდა დაედოს მის მომავალ ცხოვრებას. ამგვარად, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, საქართველო რუსეთთან კავშირით ბევრს მოიგებს, იგი უფრო ადრე და იოლად განახორციელებს ძირეულ საზოგადოებრივ გარდაქმნას, თემური წყობილების შექმნას და „სოციალური ჰარმონიის“ დამყარებას.

ნ. ნიკოლაძის შეხედულება რუსულ თემზე დიდი რუსი რევოლუციური დემოკრატების იდეური არსენალიდან იყო ნასესხები. ეს შეხედულება, რასაკვირველია, უტოპიურ ხასიათს ატარებდა. მაგრამ ამემაღ ჩვენ საჭიროდ არ მიგვაჩნია ხაზი გავუსვათ ამ უტოპიზმს, ამემაღ ჩვენ რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის საკითხები გვიანტერესებს.

³¹ ნ. ნიკოლაძე, გლეხთა განთავისუფლება საქართველოში. რჩ. ნაწ., ტ. 1, გვ. 174.

³² ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერ., რჩ. ნაწ., ტ. 1, გვ. 175.

ნ. ნიკოლაძე ერთის მხრივ „დასავლეთელი“ იყო. დასავლეთ ევროპის ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურული მიღწევები მას ნიშნად ჰქონდა წარმოდგენილი, მაგრამ მეორეს მხრივ, კარგად ხედავდა „დასავლეთის ცხოვრების წესის“ ბნელ მხარეებსაც. ამიტომ იყო, რომ იგი სკეპტიკურად იყო განწყობილი ევროპული „თავისუფლებისადმი“ და თავისი მოღვაწეობის პირველ პერიოდში არ ჯადაგებდა მის დანერგვას საქართველოში. მისი შეხედულებით, ევროპულ „თავისუფლებას“ საქართველოში შეეძლო გაეღრმავებია მოსახლეობის სოციალური დაპირისპირება და განსაზღვრულ ნაწილში განევითარებია ბურჟუაზიული მიდრეკილება. ამიტომ იგი პრინციპულად აძლევდა რუსული თემის დანერგვას საქართველოში და რუსეთისა და საქართველოს სოციალური ყოფის მომავლის საკითხს ერთ მთლიანობაში განიხილავდა.

მაგრამ იყო მეორე გარემოებაც, რომელიც ნ. ნიკოლაძეში იწვევდა ანტიპათიას დასავლეთ ევროპის ცხოვრების წესისადმი. ინგლისი და საფრანგეთი აქტიურ კოლონიურ პოლიტიკას აწარმოებდნენ და მფარველობის ნიღბით სხვა ხალხებს ჩაგრავენ. ამიტომ იყო, რომ ნ. ნიკოლაძე ამ მხრივ არ ეკუთვნოდა დასავლეთის ორიენტაციის მომხრეთა მცირერიცხოვან ჯგუფს და არა თუ ჭიმვრად თვლიდა საქართველოს საფრანგეთის ან ინგლისის მფარველობაში შესვლის აზრს, არამედ საქართველოს ეროვნული ინტერესებისათვის დღადად საზიანოდ მიაჩნდა ასეთი პერსპექტივის შესაძლებლობა. ასეთ პერსპექტივას იგი ამჯობინებდა რუსეთის მფლობელობის შენარჩუნებას საქართველოში. ინგლისის ან საფრანგეთის მფარველობა საქართველოს ამ სახელმწიფოთა სათაშაშო ტიკინად აქცევსო, სავსებით სამართლიანად ფიქრობდა ნ. ნიკოლაძე. საქართველო, თუ იგი „გაბედნიერდება“ და ინგლისის ან საფრანგეთის მფარველობის ღარსი გახდება, იმ ხვედრს გაიზიარებს, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, რაც გაიზიარეს ალჟირმა და ინდოჩინეთმა; იგი მათი ექსპანსიის ობიექტად იქცევა. „უპირავი მაგალითი გვარწმუნებს. — წერს ნ. ნიკოლაძე. — რომ ევროპის სახელმწიფოები დაუწყონებლივ შეუდგებოდნენ საქართველოს ცივილიზებას ალჟირის მსგავსად, ან მის ექსპლუატაციას ინდოჩინეთის მსგავსად.“³³

ნ. ნიკოლაძე თავისი ქვეყნის მგზნებარე პატრიოტი, არ უსურვებს მშობლიურ ქვეყანას იმ ბედს, რაც უკუღმართმა ისტორიულმა ვითარებამ ალჟირს ან ინდოჩინეთს განუწესა. მას არ სურს, რომ საქართველო. ევროპულ ცივილიზატორთა უფუფლებო კოლონიად და მათი აარპაშის ობიექტად იქცეს. ალჟირელი და ინდოჩინელი ხალხის

³³ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერ., რჩ. ნაწ., ტ. 1, გვ. 174.

მძიმე ზვედრი მას შემდეგ, რაც ეს ხალხები ფრანგ კოლონიზატორ-თაგან დაპყრობისა და ძარცვის ობიექტად იქცა, საყოველთაოდ ცნობილი ფაქტია. ნ. ნიკოლაძემ დიდი ალლო და ისტორიული პროცესის შეცნობის კარგი უნარი გამოავლინა, რრცა ქართველი ხალხი გააფრთხილა, საბედისწერო ნაბიჯი არ გადაედგა და დასავლეთის მფარველობა არ ესურვა.

საქართველოს აწმყოსა და მომავალის ბედ-იღბლის რუსეთის ისტორიულ პროცესთან მჭიდროდ დაკავშირების მოყვანილი შეხედულება, ნ. ნიკოლაძემ მისი საზოგადოებრივ-პუბლიცისტური მოღვაწეობის დასაწყისში ჩამოაყალიბა. ამასთან დაკავშირებით ბუნებრივად წამოიჭრება შემდეგი კითხვა: შეინარჩუნა თუ არა ავტორმა მოყვანილი შეხედულება შემდეგშიაც, თუ მისი რევიზია მოახდინა? ნ. ნიკოლაძის ლიტერატურული მემკვიდრეობის საფუძელიანი. გაცნობა შესაძლებლობას გვაძლევს ამ კითხვას გადაჭრით პასუხი გავცეთ. ნ. ნიკოლაძის თავდაპირველ შეხედულებას რუსეთ-საქართველოს კავშირ-ურთიერთობის და 1801 წლის აქტის ისტორიული მნიშვნელობის შესახებ, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ცალკეულ ნიუანსებს და გადახვევებს, 1916 წლამდე ძირითადი ცვლილება არ განუცდია. თვითონაც არაერთხელ აღუნიშნავს ნ. ნიკოლაძეს, რომ საქართველოს მომავალი ბედის საკითხში ჩემს შეხედულებას ცვლილება არ განუცდია-ო. პოლემიკური ხასიათის ბროშურაში „ჩემს პოლიტიკაზე“ (რომელიც გაზეთ „იმერეთის“ საპასუხოდ იყო დაწერილი 1913 წელს) ნ. ნიკოლაძე წერდა: რაც ამ საკითხზე 1865 წელს ეურ. „კოლოკოლში“ დავწერე, ახლაც იმ აზრს ვიცავო.³⁴

აღნიშნულ წერილშიაც ნ. ნიკოლაძე ჰთელი იმპერატულობით აცხადებს: საქართველო შემდეგშიაც უნდა დარჩეს რუსეთთან გადწნულ-დაკავშირებული, ისტორიამ ასე განსაზღვრა მისი ბედი, სხვა არჩევანი მის წინაშე არ არსებობსო.

საქართველოს რუსეთთან კავშირ-გადაწნულობის ისტორიული აუცილებლობის დასაბამებულად ნ. ნიკოლაძემ ჩვენთვის უკვე ცნობილ არგუმენტებთან ერთად შემდეგში ახალი არგუმენტიც მოიშველია. ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, საქართველოს გეოგრაფიული მდგომარეობა განაპირობებს რუსეთთან მისი მჭიდრო კავშირის საჭიროებას. საქართველო მოწყვეტილია ევროპისაგან, — წერს ნ. ნიკოლაძე. — შავი ზღვის გასავალი სრუტე ოსმალეთის ხელშია, ირგვლივ ძლიერი სახელმწიფოების რკალში ვიმყოფებით „... სამხრეთით ოსმალეთი და სპარსეთი გვაკრავს, აღმოსავლეთით ლეკი და თათა-

³⁴ ნ. ნიკოლაძე, ჩემს პოლიტიკაზე, 1913, ქუთაისი, გვ. 80.

რი, ჩრდილოეთით რუსეთი“.³⁵ დიდი სახელმწიფოების გარემოცვაში მყოფ საქართველოს, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, სურვილიც რომ ჰქონდეს, არ შეუძლია შეიცვალოს მემკვიდრეობით მიღებული პოლიტიკა, რომელიც აირჩიეს საქართველოს „უაღრესმა გმირებმა“ ალექსანდრე კახელმა, ალექსანდრე იმერელმა, ვახტანგ კანონმდებელმა. თეიმურაზ მეორემ, სოლომონ დიდმა, დიდმა ერეკლემ.³⁶

ნ. ნიკოლაძე, ითვალისწინებს რა საქართველოს წარსული ისტორიის მწარე გაკვეთილებს და გამოცდილებას, აწმყოშიაც და მომავალშიაც თურქეთს და სპარსეთს საქართველოს პოტენციურ მტრებად თვლის. ამიტომ იგი, სავსებით სამართლიანად ფიქრობს, რომ საქართველო, რომც შეესძლოს რუსეთის დამოკიდებულებიდან გამოსვლა (რაც მას საერთოდ შეუძლებლად მიაჩნია) და მოკლე ხნით დამოუკიდებლობის მოპოვება, მშვიდობას მაინც ვერ ელირსება და ახალი საფრთხის წინაშე აღმოჩნდება, სპარსეთი და ოსმალეთი ისევ განიზრახავენ მის ჩაყლაპვას; სანამ სპარსეთი და ოსმალეთი არსებობენ. — წერს იგი — საქართველოსათვის არავითარი სხვა პოლიტიკა არ არსებობს. ამ დევებს ვერ მოვერევით და უნაყოფოდ დავიხარჯებით, დავილუპებით.³⁷

ითვალისწინებს რა ასეთ კატასტროფიულ პერსპექტივას რუსეთის მიმართ რაიმე ავანტიურისტული ნაბიჯის გადადგმის შემთხვევაში, ნ. ნიკოლაძე მკაცრად ილაშქრებს XX საუკუნის დასაწყისში აღმოცენებულ სხვადასხვა ბურჟუაზიულ-თავადაზნაურული ნაციონალისტური ჯგუფების წინააღმდეგ, გმობს მათ ნაციონალისტურ გამოხდომებს და საკუთარი ქვეყნის მოღალატედ მიიჩნევს ყველას, ვინც ცდილობს აბუჩად აიგდოს დიდ წინაპრები“ და მათ საწინააღმდეგოდ იმოქმედოს.³⁸

ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ნ. ნიკოლაძის მოყვანილი მოსაზრება ავტორის სასარგებლოდ ლაპარაკობს. ბურჟუაზიულ ნაციონალისტთა მიმართ მის მიერ გამოთქმული გულისწყრომა სავსებით ბუნებრივია და ანგარიშგასაწევი. რომ სპარსეთს და ოსმალეთს არასოდეს არ აუღიათ ხელი თავიანთ უგნურ პრეტენზიებზე საქართველოს მიმართ და მხოლოდ მარჯვე დროს ელოდნენ ამ მიმართულებით, ეს ისტორიული ჭეშმარიტებაა. მხოლოდ რუსეთის ძალა და არმია იფარავდა საქართველოს ასეთი საფრთხისაგან; ისიც ჭეშმარიტებაა, რომ მართოდ დარჩენილ საქართველოს ისევ ყვავყორნებით მიესეოდნენ ეს ჩვენი ქვეყნის ისტორიული მტრები და დამპყრობლები.

³⁵ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. ბროშურა, გვ. 81.

³⁶ იქვე, გვ. 82.

³⁷ იქვე, გვ. 81—82.

³⁸ იქვე, გვ. 82.

როგორც 60—70-იან წლებში, ისე XX საუკუნის დასაწყისშიაც, ნ. ნიკოლაძე თავგამოდებით ქადაგებს ქართველი ხალხის მკიდრო ეკონომიკურ, პოლიტიკურ და კულტურულ კავშირს რუსეთის მოწინავე, პროგრესულ საზოგადოებრივობასთან და მასთან ხელისხელა-კიდებულ ბრძოლას უკეთესი საზოგადოებრივი წყობილების დამყარებისათვის. ჩვენ ყველა ... შეერთებული შრომით და ღონით უნდა ვიბრძოდეთ, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — რუსეთის მოწინავე ნაწილთან ერთად, იმ წესების შემოსაღებად, იმ სამართებლის შესაძენად, ურომლისოდაც ადამიანის ცხოვრება ადამიანური როდია“.³⁹

ყოველივე ზემოთ აღნიშნულიდან არ შეიძლება დავასკვნათ, თითქოს ნ. ნიკოლაძე ცნობს რუსეთ-საქართველოს კავშირთაერთობის არსებული ფორმების უცვლელობას და საჭიროდ არ მიაჩნია სათანადო კორექტივის შეტანა მასში. იგი, მაგალითად, წინააღმდეგი არაა, თუ საქართველო მიიღებს ავტონომიის უფლებას. საქართველოს ავტონომია მას წარმოდგენილი აქვს რუსეთის იმპერიის ფარგლებში, რუსეთთან ლოიალური ურთიერთობის შენარჩუნების პირობებში. თვითმმართველობის განხორციელება მას საქართველოს ავტონომიის პირველ პირობად და ნიშნად აქვს წარმოდგენილი. საქართველომ, ნ. ნიკოლაძის აზრით, თვითმმართველობა და ამგვარად ავტონომია უნდა მოიპოვოს თანდათანობით. მშვიდობიანი, ლეგალური მეთოდების გამოყენების გზით. იგი არ იზიარებს ძალის გამოყენების პოლიტიკას, უკიდურესობას, რადგანაც მას შეუძლია საქართველო დალუპვამდე მიიყვანოს-ო. „ქართველობის მიზნები, — წერს იგი, — მარტო ზომიერების გზით მიიღწევა“-ო.⁴⁰ აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ საჭიროდ მიაჩნია რა ზომიერი პოლიტიკის წარმოება და ამ გზით საქართველოს ეროვნული უფლებების გაფართოება, ნ. ნიკოლაძე ამასთან ერთად მხედველობაში ღებულობს იმასაც, რომ რუსეთში მომხდარი სოციალურ-საზოგადოებრივი ცვლილებები, იქ მომხდარი გარდაქმნები უშუალოდ აისახება რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობაზე. ხელსაყრელი იქნება ქართველი ხალხის ზომიერი გზით სელისათვის და დააჩქარებს თვითმმართველობის დამყარებას ამ ქვეყანაში.

³⁹ ნ. ნიკოლაძე, მამაშვილური რჩევა, ჟურ. „კლდე“, 1913 წ., № 38, გვ. 3.

⁴⁰ ნ. ნიკოლაძე, ჩემს პოლიტიკაზე, 1913 წ., ქუთაისი, გვ. 77.

თ ა ვ ი მ ი ა თ ე

ნ. ნიკოლაძე აჭარისა და ბათუმის შესახებ¹

მშობლიური ქვეყნის მრავალ საჭირობო პრობლემაზე პასუხის გაცემასთან ერთად ნ. ნიკოლაძემ საინტერესო მოსაზრებები გამოთქვა აჭარისა და ბათუმის ნავსადგურის აწმყოსა და მომავალზე. ამ თემას მან მიუძღვნა რიგი წერილებისა, რომელთა უმეტესობა რუსეთ-თურქეთის ომის (1877—1878 წწ.) წინ, მის მსვლელობაში და ომის დასრულების შემდეგაა დაწერილი.

ამ სერიის პირველი ორი წერილი — „გამოსაღმება“ და „ბათუმი“ 1872 წ. მიეკუთვნება. ისინი ნაწილია ვრცელი ავტობიოგრაფიული ნარკვევისა, რომლის სათაურია „სხვათა შორის (ნაგრძნობი და განაგონი)“². წერილში გადმოცემულია ნ. ნიკოლაძის პირადი შთაბეჭდილებები, როცა იგი 1872 წ. მარტში ფოთის ნავსადგურიდან ბათუმის ნავსადგურში შესვლით (რუსული საზღვაო კომპანიის გემ „იუნონათი“), ოდესაზე გავლით რუსეთისაკენ გაემგზავრა, რათა აქედან საზღვარგარეთ წასულიყო.

ფოთიდან ბათუმისაკენ მიმავალი ნ. ნიკოლაძე თავის გულისნადებს უზიარებს მკითხველებს. ამ დიდ პატრიოტს გულს უკლავდა არა იმდენად სამშობლოს მიტოვება, რამდენადაც მისი მაშინდელი ავებდობა, ჩამორჩენილობა და სავალალო მდგომარეობა. „მშვიდობით, გამარჯვებით“, — ასე ეთხოვებოდა ნ. ნიკოლაძე საქართველოს, რომელიც, მისი თქმით, „ვერ აყვავდა, ისე დაჰკნა ნისლიანი ღლის განთიადზე“.³

ბათუმი და მთელი აჭარა ამ დროისათვის თურქეთის ხელში იყო. მთელი ეს მხარე, ნ. ნიკოლაძის თქმით, აოხრებული, უპატრონო დაკარგული და მივარდნილია.⁴

1872 წლისათვის, როცა ნ. ნიკოლაძე მოკლე ხნით ბათუმს ესტუმრა, ლაზისტანის სანჯაყის მოსახლეობა, რომელშიც ბათუმი და

¹ პირველად დაიბეჭდა კრებულში „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ყოფა და ელტურა“. თბ. 1981, გვ. 89—103.

² ნ. ნიკოლაძე დასახ. წერილი ეურ. „კრებული“, 1873, № 4.

³ ნ. ნიკოლაძე, თხზ. ტ. 3, გვ. 68.

⁴ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, თხზ. ტ. 3, გვ. 70.

მთელი აპარა შედიოდა, მის მიერ მოყვანილი ცნობებით, 79988 კაცს შეადგენდა, აქედან 72926 ქართველი იყო, 5765 — ჩრდილო კავკასიიდან გადასახლებული ჩერქეზები, დანარჩენი — ბერძნები, სომხები და სხვ.

ნ. ნიკოლაძის აღწერით, ბუნებით უხვად დაჯილდოებულ, ყოფილი საქართველოს ამ სამხრეთ ნაწილში უკიდურესი სამეურნეო-ეკონომიკური ჩამორჩენილობა სუფევდა. მეჩეთების რაოდენობა ბევრად სჭარბობდა წვრილ და საშუალო საწარმოების რიცხვს. მოსახლეობის საგრძნობი ნაწილი სამეურნეო საქმიანობის პრიმიტიული დონის გამო დაუსაქმებელი იყო და დიდ სიღატაკეში ცხოვრობდა. პირველი მოთხოვნილებების საგნები (ჩითი, მაუდი, თოკი, განათების საშუალებები...) უმთავრესად საზღვარგარეთიდან (ინგლისიდან, საფრანგეთიდან) შემოჰქონდათ. ვაჭრობაში შუამავლები კი სომხები და თათრები იყვნენ. აპარა და ლაზისტანი თურქ ხელისუფალთა მხრივ სავსებით უყურადღებოდ იყო მიტოვებული და მტაცებლური ექსპლუატაციის ობიექტად ქცეული. მოსახლეობა აუტანელ ეროვნულ და სოციალურ ჩაგვრას განიცდიდა.

ბათუმის ნავსადგურში ჩასვლას ნ. ნიკოლაძისათვის უქმად არ ჩაუვლია. მას ოდესისაყენ გემის გასვლამდე დაუთვალეირებია ბათუმის ბაზარი, მისი ქუჩა-მოედნები, გაცნობია ქალაქის ცხოვრებას, მკვიდრ ქართველ (აპარელ) მოსახლეობას. ბაზარში დაკვირვებია იქ მყოფ თურქებს, ბერძნებს და სხვებს, სტუმარზე ძალზე კარგი შთაბეჭდილება მოუხდენიათ აპარლებს, მათ ქართულ ლაპარაკს.⁵

ნ. ნიკოლაძე აპარლების გარეგნობას ასე ახასიათებს: აპარლები ცოცხალი, ძალითა და სიმპათიით სავსე, ტალივით მაგარი ლომური აგებულების არიან, მათთვის დამახასიათებელია გონიერი და სავსე თვალები, მშვენიერი შუბლი, მარჯვით მოთლილი ყბა, ფართო მხარბეჭი, წერწეტა წელი, გაპარული მუცელი. მარჯვე წვივები. „ერთი სიტყვით, კაცი გრძნობს, რომ ეს ბრძოლაში გამოქნილი და გამარჯვებისათვის გამოქრილი ხალხია.“ ამავე დროს იგი სინანულს გამოთქვამდა რომ „ამ ლომკაცებს, მარჯვე, ცხოველ, გონიერ, გამბედავ ხალხს“ დამპყრობელთა წინაშე დაეხარა თავი. ამის შესახებ ნ. ნიკოლაძე აპარელ მედუქნეს გასაუბრებია, რომელსაც უთქვამს: „—რაის იქს კაცი, თვარა ამ აბდალაი თათრებს თავს რაფა გავალღეტინებდით, აქ არიან დიდგულაი ი დედაგაქცეულები, თვარა აპარაში.

⁵ „ქოროხის გამოღმა გურიის საზღვრამდე, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — ხალხი ქართულ ენას ხმარობს გურიული კილოს ცოტაოდნავ გადაპარბებით, ქოროხის გაღალმა კი, ტრაპიზონისაყენ, ლაზურს მეგრულის მსგავსად“ (ნ. ნიკოლაძე, თხზ. ტ. 3, გვ. 72).

მთაში, რავე მოგვეპარება: კაი გულის პატრონი უნდა იყოს, რომ იქ მოიქრას „... აქარელის თქმით, იქ, მთაში, თურქეთის ხელისუფლება ხარკ-გადასახადებს ბეგებისა და თავადების მეშვეობით კრეფს. ეს ბეგები და თავადები კი ადგილობრივი აქარლები არიან, რომლებიც, თურქეთის ჯარს ეყრდნობიან. ნაძარცვის ნაწილს თვითონ ითვისებენ და ერთმანეთში კინკლაობენო“.⁶

მოხუცმა აქარელმა ამით ნათლად გამოხატა არა მარტო საკუთარი გულისნადები, არამედ დამონებულ, მაგრამ დაუმორჩილებელ ხალხში, განსაკუთრებით მის მთიანეთში, დამკვიდრებული წინააღმდეგობის სული, უტეხი ნება, მოძალადე დამპყრობლებისადმი შეუთრგებლობის სულისკვეთება.

ბაზრიდან გამოსულ ნ. ნიკოლაძეს შესაძლებლობა ჰქონდა თვალს გადაევლო ბათუმისათვის და რელიეფურად დაენახა მისი სახე. მას უნახავს ვიწრო, ტალახით სავსე ქუჩები, სადაც ზამთარ-ზაფხულს იმყარალის სუნი იდგა და გამვლელ-გამომვლელს „ზაფრით და სუნით გულს უკლავდა.“

„ქალაქი“ მაშინ რქმევია ასიოდე უბადრუკ სახლსა და ქოხს, რომელთა ნაწილი ფიცრული ყოფილა, ნაწილიც დაბწნილი და შეტყეცილი. გამონაკლისი ყოფილა ორიოდე ქვითყირის შენობა.⁷

ნ. ნიკოლაძეზე მძიმე შთაბეჭდილება მოუხდენია ბათუმის ასეთ უბადრუკ სახეს. იგი ღრმა გულისტკივილით აღნიშნავდა ამ სავალალო სინამდვილეს და წერდა: „ცოდვა არ არის ამისთანა ბუნებისაგან მდიდრათ დაჭილდოებულ ბოლოზში, რომელიც ალებ-მიცემობით აყვავებული და გაბიზინებული უნდა იყოს, ასე ღარიბათ და ღატაკათ სცხოვრობდეს ხალხი, ასე გაჭირვებულ და დამშეულ მდგომარეობაში იყოს მისი მცხოვრებნი?“.⁸

ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად ნ. ნიკოლაძე საფუძვლიანად მიმოიხილავს თურქეთის სახელმწიფოს სოციალურ-პოლიტიკურ წყობას, მმართველობას და საგადასახადო სისტემას, მას მხედველობიდან არ რჩება თურქ ხელისუფალთა მხრივ სწავლა-განათლების საქმისადმი სრული უყურადღებობა, მოსახლეობის უმეცრება, მისი

⁶ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, თხზ., ტ. 3, გვ. 76.

⁷ იქვე.

⁸ იქვე, ნ. ნიკოლაძეს განსაკუთრებით იმან მოუყლა გული, რომ მას ქალაქის შად-რ-ჯენთან დაუნახავს წყლის ასაღებად მისული სამი აქარელი ქალი, რომელთაც დატალახიანებული, დამწვარი, „გაფშიკული, ტიტველი წვივები ჰქონდათ და ტანზე ბინძური, შემოფლეთილი კაბა ეცვათ. „მათი მწუხარებით და უაზრო ცხოვრებით დამახინჯებული ჩამოშვებული პირი, წერს ნ. ნიკოლაძე, — კაცს ტანში ზიზლით ერუანტელს უძრავდა“.

რელიგიური ფანატიზმის ტყვეობაში ყოფნა და უკიდურესი ეკონომიკური სიდუხჭირე. ნიკოლაძეს არ უყვარდა, რომ ამ დესპოტურ სახელმწიფოში, სადაც თვით თურქი შპრომელი მოსახლეობა ეკონომიკურად ეგზომ დაბეჩავებული, პოლიტიკურად სრულიად უუფლებო და სულიერად გამოფიტული იყო, ასეთ მდგომარეობაში ყოფილიყო მისგან დამონებული აქარა, ბათუმი და მისი ქართველი მოსახლეობა.⁹

ბათუმში ყოფნის უკანასკნელი წუთები, გემის გასვლამდე, ნ. ნიკოლაძეს აქარლების საუბარზე დაკვირვებისათვისაც გამოუყენებია. მას ნავსადგურთან დაუნახავს აქარელთა ჯგუფი, რომელიც თათრულ გაზეთს კითხულობდა. იგი მისულა ამ ჯგუფთან, მათთვის რამდენიმე კითხვა დაუსვამს და სათანადო პასუხიც მიუღია:

კითხვა: — თათრულ გაზეთს რომ კითხულობთ, ქართულს რატომ არ ჰკიდებთ ხელს? რომ გკონდეთ წაიკითხათ?

პასუხი: — რაის სჩივის? ქართული გაზეთი რომ არ უნახავს კაცს, არ იცი?

კითხვა: — „რომ განახო?“

პასუხი: — „დასტურ სჩივი?—პასუხობს ერთ-ერთი აქარელი. მეორეს კი თავისთვის ჩუმად ჩაულაპარაკია: „აბდალაია ვინცხა ე“.

როცა ნ. ნიკოლაძეს დაბეჯითებით უთქვამს, რომ ქართული გაზეთი მართლაც არსებობსო, იმათ უპასუხიათ: „დასტურიც რომ იყოს, ქართული კითხვა კაცალმა კაცმა არ იცის აქაით?“. ნ. ნიკოლაძეს უკითხავს: „ლაპარაკი თუ ქართული იცით, წერა-კითხვა თათრული რათ ისწავლეთ? განა ქართული უფრო ძნელი სასწავლებელი იყო?“

პასუხი: — „იგი გვასწავლეს და იგი ვისწავლეთ, შე კაცო, იგი რა საკითხავია?“

ამის შემდეგ ნ. ნიკოლაძეს ახალი კითხვა დაუსვამს მათთვის: „— ეხლა რომ წერა-კითხვა დაგვიწყნიათ, ენაც და ლაპარაკიც რომ დაჰკარგოთ, როგორც რჯული დაკარგეთ, მაშინ რა კაცები იქნებიო?“¹⁰

ამ კითხვაზე ერთ-ერთი ჩაფიქრებულა და უპასუხია — „ლაპარაკის დაკარგვა ჩემმა მტერმა თქვა: ლაპარაკს სწავლა რომ სჭირია. მას ჩვენ, თუ საჭირო გახდება ფიშტოთი და მაჭახელითაც კი დავიცვათ, მას ცოცხალი თავით არავის დაეჩაგვრინებთ და დაეანებებთ. მტერი მაგას ვერ მოესწრება. აბდალაი ნუ კი გგონია შენ აქარლები.“

⁹ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, თბ. ტ. 3, გვ. 76—80.

¹⁰ იქვე, გვ. 82.

ნ. ნიკოლაძემ აპარლებთან გულთბილ საუბარში მათი ყურადღება საგანგებოდ გაამახვილა მშობლიური ქართული ენის დაცვა-შენარჩუნების, მისი სათუთად დაცვის დიდ მნიშვნელობაზე. მან ქართულ ენაში დაინახა ის მძლავრი იარაღი, რომელიც თურქების მიერ დამონებულ და დაბეჩავენებულ აპარლებს გაუასკეცებდა წინააღმდეგობის სულს, შეადუღებდა ერთმანეთთან, დაიცავდა მათ ეროვნულ მეობას და მისცემდა ძალას ოსმალთა თვითნებობისაგან თავის დასაღწევად.

დიდმა ქართველმა მამულიშვილმა შთამომავლობას შემოუნახა თვითმხილველის შესანიშნავი წყარო. აპარისა და ბათუმის შესახებ ეს უტყუარი ცნობები ნათელ წარმოდგენას იძლევა იმ კოლოსალურ ცვლილებებზე, რაც განიცადა აპარამ დედამშობლოსთან შემოერთების შემდეგ განსაკუთრებით კი, საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების დროიდან.

წერილში „ბათუმის შემოერთება“ ნ. ნიკოლაძემ საგანგებოდ გაამახვილა ყურადღება რუსეთის ხელისუფლების იმ ღონისძიებების მომარჯვების საჭიროებზე, დედამშობლო საქართველოსთან ახლადშემოერთებულ ბათუმსა და მთელ აპარაში, რომლებიც, მისი შეხედულებით, უზრუნველყოფდა მათ უსისხლო შემომტკიცებას და მისი მოსახლეობის ნდობასა და კეთილგანწყობას ახალ ხელისუფალთა მიმართ. ასეთ მეთოდებად მას, საეცებით სამართლიანად, მიაჩნდა არა ჯარების განლაგება და სამხედრო აქციების მომარჯვება, არამედ მშვიდობიანი, ჰუმანური საშუალებები.

„როცა რომელიმე ხალხი ისეთ სახელმწიფოს უერთდება, რომლის შემადგენლობაში არ შედიოდა, — წერს იგი, — დამშვიდების უმნიშვნელოვანესი საშუალება და მისი დამაგრების უმთავრესი იარაღი ისაა, რომ ახალი წყობა და ახალი მდგომარეობა წინანდელზე ბევრად ხელსაყრელი მოეჩვენოს. როცა ხალხი საკუთარი გამოცდილებით დარწმუნდება, რომ მისი ეკონომიური მდგომარეობა გაუმჯობესდა, რომ სახელმწიფო კანონიერებასა და სიმშვიდეს უზრუნველყოფს, ყოველი მოქალაქის ცხოვრება დაცულია. კანონის დარღვევისა და თვითნებობისაგან, რომ არავინ ფიქრობს შეურაცხყოს მისი სარწმუნოება, დააძალოს მას უცხო ჩვევები და აზრები, რომ მას შესაძლებლობა ექნება გონებრივად განვითარდეს რამდენიც სურს, ცხადია იგი არა მარტო შეეგუება ახალ წყობილებას, დააფასებს კიდევ. როგორი მტრულიც არ უნდა იყოს დაპყრობილი ქვეყნების მოსახლეობის განწყობილება ახალი გამგებლობისადმი, იგი კარგი მოპყრობით ჯერ სიმშვიდეში გადაიზრდება, შემდეგ სიყვარულში.“

ამის შესანიშნავ, საოცარ საილუსტრაციო მაგალითად მას მიაჩნდა ელზასისა და ლოთარინგიის მოსახლეობის განწყობილების მკვეთრი შეცვლა საფრანგეთის ფარგლებში მათი მოქცევის შემდეგ.

„ფრანგებმა, — წერს იგი, — ელზასი დაიპყრეს იმის მიუხედავად, რომ ადგილობრივი მოსახლეობა (გერმანულ ენაზე მოლაპარაკე) მტრულად იყო განწყობილი დამპყრობლებისადმი და მათთან შეერთება არ სურდა. მას შემდეგ ერთი საუკუნე გავიდა და ელზასელთაგან საფრანგეთის ყველაზე დიდი პატრიოტები გაიზარდნენ.“ „საოცარი სასწაული“ მოახდინა ფრანგ ხელისუფალთა მიერ ახლადდაპყრობილი მოსახლეობის მიმართ გონივრულმა, ჰუმანურმა მოპყრობამ, მაღალმა დემოკრატიულმა ფრანგულმა კულტურამ. საფრანგეთის პირველი დიდი ბურჟუაზიული რევოლუციის კეთილნაყოფიერმა ზემოქმედებამ და სხვ. მოკლედ, ჰაინესა და ბერნის გამოთქმები რომ ვიხმაროთ, ფრანგებმა „უფუფლებონი, ტირანიისაგან მუდამ დაჩაგრულნი, მონად ქცეული ნამდვილ ადამიანებად აქციეს“¹¹.

ნ. ნიკოლაძის აზრი ამ საკითხზე ასეთია: რუსეთის ახალ ხელისუფალთა პირველი ნაბიჯები (რომელიც მუდამ დაუვიწყარ შთაბეჭდილებას ახდენს ხალხზე) ახლად შემოერთებულ საქართველოში უნდა იყოს ყველაზე მოქნილი, გონიერი. ტაქტმა და შორსმჭვრეტელობამ პირველი ადგილი უნდა დაიკავოს, უნდა გამორიცხოს ყოველგვარი ძალადობა, საგანგებოდ შეირჩენ ადმინისტრაციულა აპარატის მოხელეები, კერძოდ დიდი რაოდენობის, რომლებიც თავნთი უვიცობით, უტაქტობით და გამომძალებლობით ხშირად იწვევენ მოსახლეობის სამართლიან უკმაყოფილებას¹².

როგორც ცნობილია, ნ. ნიკოლაძე, ისე როგორც ჩენი ერის სხვა გამოჩენილი მამულიშვილი, აღტაცებით შეეგება ოსმალთაგან მიტაცებული ქართული ისტორიული მიწა-წყლის დედამშობლოსთან დაბრუნებას. ამ ისტორიული აქტის პირველი დღიდანვე მათი გადუღებული ზრუნვის საგანი გახდა „დაკარგულ და ხელახლად ნაპოვნ ძმებთან“ კონტაქტების დამყარება, მათზე ადამიანური ზრუნვა, ავბედობით გათხრილი ზღვარისა და უნდობლობის აღმოფხვრა, მათში განათლების შეტანა, მათთან დაახლოება, სამშობლოსადმი ნდობისა და სიყვარულის გაღვივება. ნ. ნიკოლაძის ზემოაღნიშნულ რეკომენდაციების მიზანიც სწორედ ეს იყო.

¹¹ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, თბზ., ტ. 6, გვ. 217.

¹² იქვე, გვ. 218.

ბათუმის ნავსადგურის სავაჭრო-ეკონომიკურ მნიშვნელობას შავ ზღვაზე, მის აწმყოსა და მომავლის პერსპექტივებს ნ. ნიკოლაძე საგანგებოდ შეეხო 1878 წელს გაზ. „ობზორში“ გამოქვეყნებული წერილების სერიით.

ამ წერილებში ნ. ნიკოლაძე მისთვის დამახასიათებელი ერუდიციისა და საქმის საფუძვლიანი ცოდნით აშუქებს ბათუმის ნავსადგურის ადგილს შავი ზღვის რუსეთის ნავსადგურებს შორის და მიუთითებს იმ ღონისძიებათა აუცილებლობაზე, რაც, მისი შეხედულებით, უნდა განეხორციელებინა რუსეთის მთავრობას, რათა ეს ნავსადგური მისი, რუსეთის ხელში გადასვლის შემდეგ გადაქცეულიყო იმპერიის სამხრეთის ვაჭრობის ერთ-ერთ წამყვან ბაზად შავ ზღვაზე.

ამ სერიის პირველი წერილი — „ბათუმი, ფოთი, სოხუმი“ დაწერილია რუსეთ-თურქეთის 1877—1878 წწ. ომის ბოლოს, როცა ნათლად გამოიკვეთა თურქეთის გარდაუვალი დამარცხება და რუსეთის ფართო საზოგადოებაში შეიქმნა აზრი მომავალი ზავის შესახებ. სხვა ტერიტორიებთან ერთად, როგორც ევროპაში, ისე აზიაში, რომელიც, მომავალი საზავო ხელშეკრულებით, რუსეთის გავლენიანი წრეების აზრით, რუსეთის ხელში უნდა გადასულიყო, ბათუმიც იყო დასახელებული. ნ. ნიკოლაძეც, ქართველი ხალხის სხვა გამოჩენილ შვილებთან ერთად, ასეთივე იმედით შეჰყურებდა მომავალ ზავს, რომელსაც ბათუმთან ერთად თურქთა ხანგრძლივი ბატონობის უღლისაგან უნდა გამოეხსნა მთელი აჭარა და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სხვა ისტორიული მიწა-წყალი.

ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, ბათუმს თურქეთისათვის თითქმის არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს: არც სავაჭრო-ეკონომიკური, არც სტრატეგიული. თურქეთი, — წერს იგი, — არასოდეს ანიჭებდა მას დიდ მნიშვნელობას, მის ხელში იგი საცოდავი სოფელი იყო. რომელსაც არავითარი სანავსადგურო მნიშვნელობა არ ჰქონდა. ამ აზრის საარგუმენტოდ მას მოაქვს ვერსია იმის შესახებ, რომ თურქეთმა იგი, თითქმის, 1829 წ. დათმო, როდესაც დათანხმდა კავკასიაში რუსეთ-თურქეთის ახალი საზღვრის მდ. კოროხის გაყოლებით გავლაზე, „მხოლოდ შეგნებული თუ შეუგნებელი შეცდომის გამო დარჩა კიდევ ბათუმი 50 წლის მანძილზე თურქეთის ხელში, რადგან კოროხი ნაკადულ ჩოლოქად გადაიქცაო.¹³

ვითარება რამდენადმე შეიცვალა 1856 წლიდან, როცა ფოთი ნავსადგურად გამოცხადდა და მისი ნავმისადგომის კეთილმოწყობ-

¹³ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, თბზ., ტ. 6, გვ. 385—386.

ლობის გამო რუსეთის ზოგიერთ გემს უფლება მისცეს ცუდ ამინდში თავი ბათუმის ნავსადგურისათვის შეეფარებინა. რუსეთის საზღვაო საზოგადოებამ იქ თავისი გემებისათვის ნახშირის საწყობიც განსნა.¹⁴

ნ. ნიკოლაძეს კარგად ჰქონდა წარმოდგენილი ბათუმისა და შავი ზღვის სხვა ნავსადგურების მომავალი. რუსეთის ჯარების ბრწყინვალე გამარჯვების შემდეგ, — წერს იგი, — რუსეთს მოუხდება შავი ზღვის ბედის გადაწყვეტა და მის სანაპიროზე ნავსადგურების და სანავსადგურო ქალაქების მოწყობა. შავი ზღვის ხელსაყრელი გეოგრაფიული მდებარეობა ხელს შეუწყობს ამ აუზით ვაჭრობის განვითარებას შორეული აღმოსავლეთის ქვეყნებთან (სუეცის არხის გათხრის შემდეგ). ერთ-ერთ ასეთ მნიშვნელოვან ნავსადგურად შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე, მისი თქმით, ბათუმი უნდა გამხდარიყო, რისთვისაც მას ყველა პირობა გააჩნდა.¹⁵ როცა ნ. ნიკოლაძე მომავალში შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე ბათუმის ერთ-ერთ წამყვან ნავსადგურად ქცევის საკითხს აყენებდა, ამავე დროს სრულებით არ უარყოფდა ფოთის წამყვან როლს. იგი ხომ მაშინ რკინიგზით იყო დაკავშირებული თბილისთან, თანაც შორს იყო შეჭრილი ზღვაში და იქედან საქონლის გადატანაც იაფი ჯდებოდა. ბათუმს იგი მომავლის ნავსადგურად თვლიდა და ითვალისწინებდა იქ რკინიგზის გაყვანას, აკვატორიის სათანადოდ მოწყობას და ა. შ. პერსპექტივაში, მისი შეხედულებით, ეს დააჩქარებდა ამიერკავკასიის ეკონომიკურ ათვისებას და გააძლიერებდა შიდა რაიონების კავშირს შავი ზღვის სანაპიროებთან.

ამ თემაზე მსჯელობას ნ. ნიკოლაძე განაგრძობს მორიგ წერილებში: „ბათუმის საკითხისათვის“¹⁶, „შავი ზღვის მნიშვნელობა რუსეთისათვის და ბათუმის ფლობისა — შავი ზღვისათვის“,¹⁷ „სანავსადგურო ქალაქების ეკონომიკური მნიშვნელობა“.¹⁸

აღნიშნული წერილები დაწერილია რუსეთ-თურქეთის ომის დასრულების შემდეგ, როცა მიმდინარეობდა დიდი სახელმწიფოების ბერლინის კონგრესი, რომელიც იხილავდა აღნიშნული ომის შედეგებს. ბერლინის კონფერენციის შესაძლო შედეგების შესახებ მრავალი ცნობა ქვეყნდებოდა რუსულსა და საზღვარგარეთულ პრესაში. იმასაც კი წერდნენ, რომ შესაძლოა ბათუმი რუსეთს გადაეცეს, მაგ-

¹⁴ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, თხზ., ტ. 6, გვ. 387—388.

¹⁵ ნ. ნიკოლაძე, დასახ. წერილი, თხზ. ტ. 5, გვ. 389—392.

¹⁶ Газ. «Одесса». 1878, № 174.

¹⁷ იქვე, № 176—178.

¹⁸ იქვე, № 178.

რამ მასზე გავრცელდეს ღია ნავსადგურის — პორტო ფრანკოს სტატუტით.

ნ. ნიკოლაძე მხარს არ უჭერდა ბათუმის პორტო ფრანკოდ გამოცხადებას და იგი მიაჩნდა ხელსაყრელად ინგლისის აღმოსავლური ვაჭრობისათვის და საზიანოდ რუსეთის ინტერესებისათვის. ამიერკავკასიაში მფარველობითი ბაჟების შემოღებამდე (ე. ი. 1830 წლამდე), — წერს ნ. ნიკოლაძე, — ინგლისი ბევრ თავის საქონელს ასაღებდა ამიერკავკასიაში და ამიერკავკასიის გზით წინა აზიის ქვეყნებში ეითარება შეიცვალა მფარველობითი ბაჟების შემოღების შემდეგ. ინგლისი იძულებული გახდა თურქეთზე აეღო გეზი და მისი ქალაქები — ტრაპიზონი და ერზერუმი გაეხადა სატრანზიტო პუნქტებად ირანთან ვაჭრობისათვის. ინგლისური და სხვა უცხოური საქონლის შემოტანა თვით ამიერკავკასიაში კი საგრძნობლად შემცირდა. სამაგიეროდ იმატა ამ საქონლის კონტრაბანდამ, რასაც ხელი შეუწყო უგზოობამ, მთიანმა რელიეფმა და ლაზებისა და გურულების გაწაფულობამ კონტრაბანდულ ვაჭრობაში¹⁹.

ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, თუ ბათუმი რუსეთის კუთვნილება გახდებოდა და თავისუფალ ნავსადგურად გამოცხადდებოდა, დასავლური საქონლის კონტრაბანდა კიდევ უფრო გაძლიერდებოდა, ბათუმიდან უცხოური საქონელი მთელ ამიერკავკასიას მოედებოდა, ეს კი გააქარწყლებდა ყველა იმ ხელსაყრელ შედეგს, რაც რუსეთის ვაჭრობას ჰქონდა მოპოვებული შავ ზღვაზე ნაოსნობით და მის სანაპიროზე რკინიგზის გაყვანით. რუსეთის ხელში გადასული პროვინციები — ყარსი, არტანი, ბაიაზეთი ბათუმის თავისუფალი ნავსადგურიდან უცხოური საქონლით აივსებოდა.²⁰ ამიტომ ნ. ნიკოლაძე რუსეთის მთავრობას ურჩევდა, არავითარ შემთხვევაში არ დათანხმდებოდა ბათუმის ღია ნავსადგურად გამოცხადებას.

ნ. ნიკოლაძე გულისტკივილით აღნიშნავდა შავი ზღვის აღმოსავლეთი ნაწილის მაშინდელ საეალალო მდგომარეობას, მის უგზოობას და სუსტ დასახლებას, მაგრამ იგი ვარაუდობდა, რომ ბათუმისა და მისი შემოგარენის კეთილმოწყობით, რკინიგზის გაყვანით მკვეთრად გადიდდებოდა ბათუმის სანავსადგურო მნიშვნელობა და იგი ევროპასთან ვაჭრობის ერთ-ერთ სერიოზულ ცენტრად გადაიქცეოდა. მისი აზრით, ამას ისიც განაპირობებდა, რომ ნავსადგურს აკრავდა მდიდარი ნედლეულის მქონე ტერიტორიები²¹.

ნ. ნიკოლაძე რუსეთის ხელისუფლების ყურადღებას მიაპყრობდა

¹⁹ ნ. ნიკოლაძე, ბათუმის საკითხისათვის. თბზ. ტ. 6. გვ. 51.

²⁰ იქვე.

²¹ ნ. ნიკოლაძე, სანავსადგურო ქალაქების ეკონომიური მნიშვნელობა. თბზ. ტ. 6. გვ. 73—78.

შავი ზღვის აუზის დიდ უპირატესობაზე (გეოგრაფიული და კლიმატური პირობების გათვალისწინებით) კასპიის, თეთრ და სხვა ზღვე²² თან შედარებით და გადაუდებელ სახელმწიფოებრივ ამოცანად თვლიდა შავ ზღვაზე ნაოსნობის ყოველმხრივ განვითარებას, ძველი ნავსადგურების კეთილმოწყობას, ახლების მშენებლობას, რკინიგზების გაყვანას.²² ამჟამად რუსეთმა უნდა გააკეთოს ის, — წერდა მან — შინ ნ. ნიკოლაძე. — რაც ვერ შეძლეს გაეკეთებინათ პეტრე I და ეკატერინე II. შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე ბათუმი უნდა იქცეს მთავარ სავაჭრო-სანავსადგურო ცენტრად, ჩრდილოეთით კი — ოდესა. იგი დააჩქარებს შავი ზღვის სანაპირო ზონის ეკონომიკურ განვითარებას. ბათუმის ნავსადგურის კეთილმოწყობით მთელი ამიერკავკასია აქტიურად ჩაებმება ევროპასთან აღებ-მიცემობაში და სტიმულს მისცემს მის სამეურნეო წინსვლას.²³

მართალია, ნ. ნიკოლაძე კარგად ხედავდა იმ უხერხულ მდგომარეობას, რომელიც შეიქმნა რუსეთის ვაჭრობისათვის ბათუმის პორტო ფრანკოდ გამოცხადების შედეგად, მაგრამ იგი დარწმუნებული იყო, რომ რუსეთს შეეძლო საჭირო ზომები მიეღო და ხელი შეეშალა იმისათვის, რომ ბათუმი ინგლისელებს ექციათ ინგლისური საქონლის საწყობად და კონტრაბანდული ვაჭრობის ცენტრად, კონტრაბანდული საქონლის გასატანად სპარსეთსა და შუა აზიაში. რუსეთის ხელისუფლება, ალბათ, არ დაუშვებს ბათუმში თავისუფალ ვაჭრობას, — წერს იგი. — სანამ საბაჟო უწყება ყველა ზომას არ მიიღებს ამიერკავკასიაში კონტრაბანდის გაძლიერებულ შემოტანის აღმოსაფხვრელად. ასეთი ზომების მიღების შემდეგ ბათუმიდან შიდა რაიონებში შეზიდული საქონელი საკმაოდ ძვირი დაჯდება და მისი გასაღება ძნელი იქნება, მით უფრო. რომ ბათუმი რეზინგზით არ არის დაკავშირებული ამიერკავკასიის ცენტრებთან და უვზობა. გზის ხარჯები კიდევ უფრო გაზრდის საქონლის ფასს.²⁴

ნ. ნიკოლაძე, როგორც თავისი ქვეყნის პატრიოტი, კატეგორიულად აყენებდა ბათუმის ძირეული რეკონსტრუქციის, მისი ნავმისადგომის კეთილმოწყობის, იქ საქონლის საწყობების აგების, ბათუმის შიდა რაიონებთან დამაკავშირებელი გზების გაუმჯობესებისა და რკინიგზით სამტრედიასთან, ხაშურთან და თბილისთან მისი დაკავშირების საკითხს. ამის გარეშე კი ბათუმი დიდხანს დარჩებოდა შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპირო ზოლის ერთ-ერთ ჩვე-

²² ნ. ნიკოლაძე, სანავსადგურო ქალაქებს ეკონომიური მნიშვნელობა, თბზ. ტ. 6, გვ. 73—78.

²³ ნ. ნიკოლაძე, შავი ზღვის მნიშვნელობა რუსეთისათვის და ბათუმისა შავი ზღვისპირა ქვეყნებისათვის, თბზ. ტ. 6, გვ. 66—71.

²⁴ ნ. ნიკოლაძე, ბათუმი და ფოთი. თბზ., ტ. 6, გვ. 229—231.

ულებრივ პუნქტად. რომელიც ვერ შეცვლიდა ფოთს და ვერ მოემ-
სახურებოდა არათუ. რუსეთის ვაჭრობას შავ ზღვაზე, არამედ თვით
მისი მიმდებარე ტერიტორიების დაჩქარებული სამეურნეო ათვისე-
ბის ამოცანებს. მაგრამ იგი ფიქრობდა, რომ ეს სერიოზული ღო-
ნასძიებები უნდა განხორციელებულიყო გეგმაზომიერად და ისიც
პორტო ფრანკოს რეჟიმის გაუქმების შემდეგ, წინააღმდეგ შემთხვე-
ვაში მისი ნაყოფით ინგლისის ისარგებლებდა, ვიდრე რუსეთი.

„ბათუმის ირგვლივ მდებარე ტერიტორიის ექსპლუატაციის
დროს. — წერდა ნ. ნიკოლაძე, — რუსეთი წააწყდება უცხოეთის
საეაქრო დაწესებულებების, კაპიტალისტების კონკურენციას, ისინი
პორტო ფრანკოს წყალობით თავიანთი ოპერაციებისათვის მყარ ნაა-
დავს იპოვნიან აუცილებელი კრედიტების და ევროპული ტექნიკის
დახმარებით. ყველაფერი ეს რუსებისათვის; ალბათ, არ იქნება ხელ-
მისაწვდომი.“²⁵

აქედან ნ. ნიკოლაძე აკეთებდა დასკვნას: ვაჭრობის თვალსაზრი-
სით ბათუმის განვითარება, მისი შესანიშნავი აკვატორიუმისა და
ბუნებრივი პირობების მიუხედავად, აგრეთვე დიდ ქალაქად ქცევა,
და დიდი ხარჯების გაღება მისი ძირეული რეკონსტრუქციის და
სამომოსვლო გზების გასაუმჯობესებლად, პორტო ფრანკოს რეჟიმის
გაუქმებამდე ნაკლებ ხელსაყრელი იქნება რუსეთისათვის.

ნ. ნიკოლაძე თვლიდა, რომ ბათუმის „ხელოვნურ“ ეკონომიკურ
განვითარებას მისი ღია ნავსადგურად ყოფნის პირობებში ბევრი სხვა
დაბრკოლებაც ეღობებოდა. ერთ-ერთ ასეთ დაბრკოლებად მას
მიაჩნდა ყარსთან სუსტი კავშირი, მასთან დამაკავშირებელი გზების
სრული მოუწყობლობა და ბათუმიდან ამ მიმართულებით რუსული
საქონლის გაზიდვის დიდი სიძნელეები.

ყველა ზემოაღნიშნული დაბრკოლების აღმოფხვრა პორტო ფრან-
კოს რეჟიმის და იქედან გამომდინარე უცხოელთა პრივილეგიებას
გაუქმება ნ. ნიკოლაძეს მიაჩნდა ბათუმის ძირეული გარდაქმნის პირ-
ველ პირობად. მხოლოდ ამის შემდეგ გახდებოდა კეშმარიტად ბუ-
ნებრივი პირობებით უხვად დაჯილდოებული ეს ნავსადგური მთელი
ამიერკავკასიის ალებ-მიცემობის განვითარების სერიოზული სტი-
მული, რუსული მანუფაქტურისა და მრეწველობის წინსვლის ერთ-
ერთი ფაქტორი.

ამბების შემდეგმა განვითარებამ სავსებით დაადასტურა ბათუ-
მის შესახებ (მისი პორტო ფრანკოდ გამოცხადებასთან დაკავშირებით)
ნ. ნიკოლაძის მიერ გამოთქმულ მოსაზრებათა სისწორე. ღია ნავსად-
გურად გამოცხადებამ ვერც მეფის რუსეთის სამხრეთის ვაჭრობას

²⁵ ნ. ნიკოლაძე. ფოთისა და ბათუმის შედარებითი მნიშვნელობა, თბ.,
ტ. 6. გვ. 558—69.

მოუტანა სიკეთე და ვერც თვით ქალაქ ბათუმს, რომლის მძლავრ სავაჭრო ნავსადგურად ქვევისათვის პირველ ხანებში ბევრი არაფერი გაკეთებულა. გამართლდა ის, რასაც ვარაუდობდა ნ. ნიკოლაძე. აღნიშნული სტატუტით უფრო მეტად ისარგებლეს ინგლისმა და დასავლეთ ევროპის სხვა სახელმწიფოებმა, ვიდრე რუსეთმა. მეფის რუსეთის მმართველი წრეები მალე დარწმუნდნენ ამაში. ამიტომ იყო, რომ რუსეთის დიპლომატიამ 1886 წ. 23 ივლისს ცალმხრივი წესით გააუქმა ბერლინის კონგრესის სათანადო პუნქტი და ბათუმის ნავსადგური დაუმორჩილა რუსეთის ერთიან საბაჟო სისტემას, რამაც უცხოურ საქონელს მოუსპო წინანდელი პრივილეგიები და უპირატესობა. მხოლოდ ამის შემდეგ მიაქცია რუსეთის მთავრობამ სერიოზული ყურადღება ბათუმის ნავსადგურს. გაიღო მნიშვნელოვანი სახსრები მისი კეთილმოწყობისათვის. ამიერკავკასიის რკინიგზის ძირითად მაგისტრალთან დამაკავშირებელი სამტრედიო-ბათუმის საარკინიგზო ხაზის (რომელიც 1883 წ. 21 მარტს შევიდა ექსპლოატაციაში) სრული დატვირვით ამუშავებამ და მისი ტვირთბრუნვის შეუჩერებელმა ზრდამ მკვეთრად გააღიდა მისი როლი შავი ზღვის ნავსადგურებს შორის, ხოლო გვიან, ბაქოს ნავთობის ექსპლოატაციასთან დაკავშირებით ეს ნავსადგური ნავთობის საზღვარგარეთ გაზიდვის ძირითადი ბაზა გახდა.

სწორედ ამის შედეგი იყო, რომ სწრაფი ტემპით იწყო ზრდა ბათუმში. მის ნავსადგურში მოუხშირეს მიმოსვლა უცხოურმა და შავი ზღვის საკაბოტაჟო გემებმა; აქ გაჩნდა ცალკეული სამრეწველო საწარმოები, გაძლიერდა მისი სავაჭრო-სამეურნეო კავშირი აჭარისა და საქართველოს სხვა მეზობელ რაიონებთან. ბათუმში გაჩნდა თავისი შემადგენლობით ინტერნაციონალური მუშათა კლასი, რომელმაც მაღლა აღმართა კლასობრივი ბრძოლის დროშა. მომდევნო პერიოდში ბათუმში რევოლუციური მოძრაობის სერიოზული კერა გახდა. მისი ლოგიკური ფინალი იყო ბოლშევიკური ორგანიზაციის აღმოცენება, რომლითაც ახალი თავფურცელი გადაიშალა ბათუმის და მთელი აჭარის მშრომელთა რევოლუციური ბრძოლის სასახელო მატრიანეში.

ნ. ნიკოლაძე ეროვნული საკითხისა და მისი გადაწყვეტის შესახებ საპარტოველონა და ამიერკავკასიაში

მაშინდელი მშფოთვარე ცხოვრების მრავალ სხვა საჭირობოროტო საკითხთან ერთად ნიკო ნიკოლაძემ სერიოზული ყურადღება მიაქცია და საგანგებო გაშუქების ობიექტად გახადა ეროვნული საკითხი საქართველოსა და ამიერკავკასიაში და მისი გადაწყვეტის პერსპექტივები მომავალში.¹

თავისი მოსაზრება ეროვნულ საკითხზე საერთოდ, კერძოდ კი ან-ერკავკასიაში მისი მოგვარების შესახებ, ნ. ნიკოლაძემ გამოთქვა ჯერ კიდევ 60-იანი წლების დასაწყისში, პუბლიცისტურ-ჟურნალისტური მოღვაწეობის „ყრმობის“ ეტაპზე. ეროვნულ მოტივებზე ამხეილებს ნ. ნიკოლაძე მკითხველის ყურადღებას გერცენის „ქოლოკოლში“ 1865 წელს მოთავსებულ წერილში „გლეხთა განთავისუფლება საქართველოში“ (თბზ. ტ. I, გვ. 264—268), გაკვრით მასზე თავის აზრს გამოთქვამს იგი გაზ. „დროების“ ფურცლებზე 70-იანი წლების დასაწყისში, 1873 წელს პარიზში დ. მიქელაძესთან და იზმაილოვთან ერთად ნ. ნიკოლაძის მიერ ჰექტოგრაფიულად ნაბეჭდ არალეგალურ სოციალისტურ გაზეთ „დროშაში“ წინა პლანზე იყო წამოწეული ეროვნული ლაიტმოტივი და დასახული იყო ამიერკავკასიის სინამდვილეში მისი გადაწყვეტის ზოგიერთი გზაც.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ნ. ნიკოლაძე (ი. ჭავჭავაძესთან,

ნენ ამიტომ ვერ გავიზარებთ იმ საყვედურს, რაც ზოგიერთმა ქართველმა მკვლევარმა (მათ შორის მისმა თანამედროვეებმაც) გამოთქვა ნ. ნიკოლაძის მისამართით, რომ, თითქოს ნ. ნიკოლაძე, რომელიც ძირითადად სოციალური პრობლემებით იყოს დაინტერესებული ინდიფერენტულად იყო განწყობილი ეროვნული საკითხის მიმართ. სწორედ ასეთი შეხედულება ჰქონდა მხედველობაში აქადემიკოს ლ. გორგილაძეს, რომელიც ოპონენტების მიმართ წერდა: „მართალია, ნიკოლაძე მთავარ ყურადღებას სოციალურ საკითხს აქცევდა და განსაკუთრებით მის მოგვარებაზე ზრუნავდა, მაგრამ ეს სრულიად იმას არ ნიშნავდა, რომ იგი უყურადღებოდ ტოვებდა ნაციონალურ პრობლემას. ნ. ნიკოლაძეს ნაციონალურ საკითხზე გამოთქმული აქვს საყურადღებო შეხედულებები, რომლებიც მის მიერ ამ პრობლემის ღრმა გაგების მაჩვენებლები არიან“ (ლ. გორგილაძე, მარქსიზმის ისტორიისათვის საქართველოში, თბ., 1956, გვ. 65).

ა. წერეთელთან და სხვა ცნობილ სამოციანელებთან ერთად), როგორც დიდი ჰუმანისტი, ყოველგვარი ჩაგვრის, მათ შორის ეროვნული ჩაგვრისა და დისკრიმინაციის შეურიგებელი მტერი იყო. მას მაღლა ეჭირა კაცთმოყვარეობის, ერთა ძმური კავშირ-ურთიერთობისა და მეგობრობის საპატიო დროშა. ამ იდეალებით იყო შთაგონებული ნ. ნიკოლაძის ხანგრძლივი პუბლიცისტურ-ჟურნალისტური მოღვაწეობა ქართულ, რუსულ და უცხოურ პრესაში. ეს ლაიტმოტივი წითელი ზოლივით გასდევს ყველა მის ნაშრომს, სადაც ეროვნულ-კოლონიური, ხალხთა ურთიერთობის საკითხებია აღძრული.

ნ. ნიკოლაძე სასტიკად ებრძოდა ე. წ. ეროვნულ კარჩაეტილობასა და საკუთარი ქვეყნის სხვა ქვეყნებსა და ხალხებზე უპირატესობის მავნე შეხედულებას, რომლის რეციდივი ქართველი ახალგაზრდობის მცირე, შოვინისტურად განწყობილ ნაწილში იყო ფეხმოკიდებული. იგი ვერ ურიგდებოდა სამშობლოს უკუღმართ სიყვარულს, შოვინიზმს, როცა ა. წერეთლის თქმის არ იყოს, „მას ანაცვალევენ სხვების კეთილდღეობას და ბედნიერებას“ და რასაც დიდი პოეტი საბავლობას უწოდებდა (ა. წერეთლის მიმართვა პარიზში მოსწავლე ქართველ ახალგაზრდობისადმი 1905 წელს, მისი პარიზში ყოფნის დროს, გაზ. „თბილისი“, 1983, ოქტომბერი).

ხალხთა ძმობისა და მეგობრობის ჰუმანური პრინციპები დაუღო ნ. ნიკოლაძემ საფუძვლად თავის საინტერესო მოსაზრებებს ეროვნული საკითხის გადაწყვეტაზე მრავალეროვან კავკასიის სინამდვილეში. იგი ქართველ ახალგაზრდობას სისტემატურად მოუწოდებდა განათავისუფლებულიყო მსოფლიოს ამ რეგიონის სხვა ხალხების მიმართ მტრული დამოკიდებულების ცალკეულ გამოვლენისაგან, ყოფილიყო საკუთარი ქვეყნის მგზნებარე პატრიოტი, მტკიცედ დაეცვა მისი თვითმყოფადი კულტურა, ესარგებლა მსოფლიოს მოწინავე ხალხების მეცნიერებისა და კულტურის მიღწევებით და ამავე დროს პატივი ეცა მეზობელი ხალხების ცხოვრების წესისათვის, კულტურისა და ტრადიციებისათვის. მისთვის აქსიომა იყო ჰუმანიტება, რომ ქართველი ხალხი და მისი მოწინავე ახალგაზრდობა მხოლოდ მაშინ მიაღწევდნენ წარმატებებს ყველა დარგში, კერძოდ კულტურისა და განათლების სფეროში და უკეთ შეძლებდნენ „მამულის სიყვარულსა და მსახურებას“, როდესაც მეგობრულ კავშირში იქნებოდნენ კავკასიის სხვა ხალხებთან და მათთან ერთად იბრძოდნენ მათ წინაშე მდგომ საერთო სოციალურ-კულტურული ამოცანების გადასაწყვეტად.

ვერსად, ნ. ნიკოლაძის ვერც ერთ სტატიასა თუ ნაშრომში, 60—70-იან წლებშია იგი დაწერილი, თუ უფრო გვიან 90-იან ან 900-იან წლებში, მკითხველი ვერ აღმოაჩენს რაიმე გადახევას ამ ხაზიდან,

მოწოდებას ეროვნული კარჩაეტილობისაკენ, კაცთმოძულებობისადმი, სხვა ხალხების სიძულვილისაკენ: მას ამიტომ შეეძლო სიამაყის გრძნობით განეცხადებინა, რომ „მე არასოდეს ვყოფილვარ ნაციონალისტურ ვნებათა აღმძვრელი. ჩემს ნაწერებში ვერავინ იპოვნის იმის საწინააღმდეგო ერთ პუქარსაც. ჩემი მოღვაწეობა ყოველთვის იქითყენა მიმართული, რომ ჩვენს ქვეყანაში მცხოვრებ 36 ეროვნებას შორის სწორი, ადამიანური ურთიერთობა დამყარდეს... მათ შორის... თანხმობისა და სამართლიანობის ქადაგება მუდამ ყოფილა და იქნება ჩემი დევიზი. იგივე გაიმეორა მან უფრო გვიან თავის ავტობიოგრაფიულ ჩანაწერში (ნ. ნიკოლაძის პირადი არქივი: საქალაქი, № 15(39)).²

როგორც ცნობილია, საქართველოში არასოდეს ყოფილა მასობრივი ანტისემიტიზმი და ადგილი არ ჰქონია ებრაელთა დისკრიმინაციასა და რბევას. ჩვენს ქვეყანაში ოდითგანვე მცხოვრები ებრაელების უფლებრივი მდგომარეობა გაცილებით უკეთესი იყო, ვიდრე რუსეთის ვრცელი იმპერიის ცენტრალურ, სამხრეთ და სხვა ნაწილებში, ან დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში მცხოვრები ებრაელებისა. მაგრამ ეს არ გამორიცხავდა ქართველი ებრაელების მიმართ მოსახლეობის შეუგნებელი ფენების ცალკეულ მტრულ გამოხდომებს. ამას ისიც უნდა დაემატოს, რომ კოლონიური ხელისუფლება კავკასიაშიც ისე ეპყრობოდა ებრაელ მოსახლეობას (უპირატესად დაბალი ფენებისა), როგორც იმპერიის სხვა მხარეებში. იგი მოსყიდული აგენტების თუ დიდმპყრობელური შოვინიზმის შხამით გაჟღენთილ მოხელეების მეშვეობით ცდილობდა ადგილობრივ მოსახლეობაში ხელოვნურად გაედვივებინა ანტიებრაული სულისკვეთება. სწორედ ეს გარემოება ჰქონდა მხედველობაში ნ. ნიკოლაძეს, როდესაც მან საჭიროდ ჩათვალა გაბედულად გამოქომაგებოდა „ჩვენი მხარის“ ებრაელებს და მკაცრად დაეგმო მათ საწინააღმდეგო სიტყვიერი გამოხდომები თუ სხვა სახის აქციები. ებრაელები, წერდა იგი, ისეთივე ადამიანები არიან, როგორც ქრისტიანები, მუსლიმანები და ა. შ. ამიტომ იმათ ისეთივე უფლებები უნდა ჰქონდეთ როგორც სხვებს.³

² Н. Николодзе. Как прекратить племенные распри? гл. «Новое обозрение». 1897, № 4567.

³ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე), ურიების მდგომარეობა საქართველოში. გაზ. „ღრობა“, 1871, № 2. ჩვენს მიერ უკვე დასახელებულ არალეგალურ სოციალისტურ გაზეთ „ღრობის“ დევიზი და იდეალი იყო „თავისუფალი ფედერაცია კველა კავკასიელი ხალხებისა.“ გაზეთი ხაზს უსვამდა იმ გარემოებას, რომ კავკასიელი ხალხები წარსულში დაცალკევებულ და, ურთიერთისადმი მტრულად განწყობილ ჯგუფებად იყვნენ დაყოფილი. მათ მხოლოდ ერთიანი რუსული მმართველობა და ამ მმართველობის მიერ მომარჩეველი კოლონიური ჩაგვრის მეთოდების მიმართ.

1878 წელს ნ. ნიკოლაძის მიერ თბილისში გამოცემულ რუსულ-ენოვან გაზეთ „Однор“-ის პირველი ნომრის შესავალ წერილში, სადაც ახალი გაზეთის იდეური კრედიო და სამოქმედო პროგრამა იყო ჩამოყალიბებული, მკითხველის ყურადღება საგანგებოდ იყო გამახვილებული ეროვნული საკითხისადმი მრავალეროვან კავკასიაში. ჩვენი სურვილია, წერდა იქ ნ. ნიკოლაძე ამ მხრით სხვადასხვა ეროვნებისა და რელიგიის მქონე მოსახლეობას შორის ურთიერთის ინტერესებისა და უფლებების პატივისცემაზე დაფუძნებული ჰუმანური და გონივრული ურთიერთობა არსებობდეს-ო.

კავკასიაში, კერძოდ ამიერკავკასიაში ეროვნულ საკითხს გაცილებით უფრო მწვავე ხასიათი ჰქონდა, ვიდრე რუსეთის იმპერიის სხვა ნაწილში. ამის მიზეზი იყო ამ მხარის მრავალეროვნულობა. მოსახლეობის ჭრელ ეროვნულ შემადგენლობას ამიერკავკასიაში თან ემატებოდა რელიგიური და ენობრივი სიჭრელე და ეკონომიკურ-კულტურული განვითარების სხვადასხვაობა. სწორედ ამ ნიადაგზე იყო აღმოცენებული დაპირისპირება, გათიშულობა, უნდობლობა და ცალკეულ შემთხვევაში აშკარა მტრობაც კი ამ ტერიტორიაზე მცხოვრებ სხვადასხვა ხალხებს შორის, რომელსაც კარგა ხნის ისტორია ჰქონდა.

ნ. ნიკოლაძეს შესანიშნავად ესმოდა ამიერკავკასიის თავისებურება ამ მხრივ, იღებდა მას მხედველობაში და ამ ვითარებას ითვისებდა, როდესაც ეროვნული საკითხის მოგვარების თავის პროგრამას აყენებდა. მაგრამ იგი ზემოთ მოხაზულის კონსტატაციით არ კმაყოფილდებოდა. ნ. ნიკოლაძე ანგარიშს უწევდა იმ გარემოებასაც, რომ ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე მცხოვრებ ხალხთა გათიშულობა-დაპირისპირებას ხელოვნურად აღვივებდა ცარიზმი. რომლის კოლონიზატორული პოლიტიკა ეყრდნობოდა სხვადასხვა ხალხების დაპირისპირებისა და მტრობის გაღვივების პოლიტიკას. სხვადასხვა ხალხებზე თავისი ბატონობის შესანარჩუნებლად ცარიზმი მუდამ იყენებდა „დანაწილედ და იბატონეს“ ნაცად რომაულ პრინციპს. ნ. ნიკოლაძე ხშირად მიუთითებდა, რომ სხვადასხვა ხალხების ურთიერთობისადმი დაპირისპირების ბოროტი პოლიტიკის მეშვეობით რუსეთის ცარიზმი მიზნად ისახავდა არარუსი ხალხების ეროვნული თვითშეგნების ჩახშობას, მათი ენის, თვითმყოფადი კულტურისა და ეროვნული ტრადიციების მოსპობას. ამიტომ იყო, რომ იგი დაუნდობლად ებრძოდა ცარიზმისა და მისი აგენტების გამთიშველ პოლიტიკას.

საერთო სიძულვილი აერთიანებდათ. გაზეთი მოითხოვდა ამ წარსულის ბუნე შემკვიდრეობის აღმოფხვრას და კავკასიელი ხალხების ერთიანობას, მათი მეგობრული კავშირის დამყარებას.

ნ. ნიკოლაძე საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის მოსახლეობის ახალგაზრდობას მუდამ მოუწოდებდა, არ გაბმულიყვნენ ცარიზმის დაქირავებული აგენტების მიერ დაგებულ მახეში, არ ეთამაშათ მათ დუდუკზე და არ გამხდარიყვნენ მისი გამთიშველურ-დამარბეველი პოლიტიკის ბრმა იარაღი. რამდენადაც უფრო მჭიდრო კავშირს დაამყარებთ ურთიერთს შორის, — მიმართავდა მათ ნ. ნიკოლაძე, — იმდენად უფრო გაუჭირდება ცარიზმს თავისი ბნელი საქმეების კეთება და იმდენად უფრო წარმატებითი იქნებოდა მათი ბრძოლა ამ ასიმილაციური პოლიტიკის წინააღმდეგ. ცარიზმისაგან დამონებულ მცირე ერებს შორის საერთო ენის გამონახვა რუსეთის პროგრესულ წრეებთან მათი მჭიდრო კავშირი საერთო მტრის ცარიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში, ნ. ნიკოლაძის მართებული შეხედულებით, ამ ხალხების ეროვნული „მეს“ შენარჩუნებისა და მათი ეროვნული აღორძინების მტკიცე გარანტია იქნებოდა.

ისტორიული განვითარების თავისებურებამ, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, ამიერკავკასიაში სპეციფიკური პირობები შექმნა. შედარებით პატარა ტერიტორიაზე იქ ცხოვრობს რამდენიმე ათეული ხალხი, რომელთა შორის რიცხოვნობად, დასახლების კომპაქტურობით, ისტორიული წარსულით, კულტურის დონით და ცხოვრების წესის სხვა მონაცემებით ყველაზე უფრო დარწმუნებული არიან ქართველები, სომხები და აზერბაიჯანელები. ისინი სათავეში უნდა ჩაუდგნენ ბრძოლას ამიერკავკასიის ყველა ხალხის მეგობრულ კავშირში შესამჭიდროვებლად. ამ მიზნის მისაღწევად მათ, პირველ რიგში, ურთიერთშორის უნდა გამონახონ საერთო ენა. ამ ხალხების აწმყო, მომავალი, მათი ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურული ინტერესები ობიექტური აუცილებლობით მოითხოვს ერთობლივ, ხელი-ხელ ჩაკიდებულ მუშაობას. ეროვნული საკითხის გადაწყვეტის სხვა გზა, ნ. ნიკოლაძის შეხედულებით, გამორიცხულია.

დიდი და პატარა, ჩამორჩენილი და განვითარებული ერის სრული თანასწორუფლებიანობა, მათს შინაგან საქმეებში ჩაურევლობა, ურთიერთპატივისცემა და ურთიერთხელსაყრელობის ნიადაგზე მათი მეგობრული კავშირი, აი ის მოწინავე და რადიკალური ეროვნული პლატფორმა, რომლის მომარჯვების საფუძველზე ფიქრობდა იგი ქართველი ხალხის მჭიდრო კავშირის დამყარებას ამიერკავკასიის სხვა ხალხებთან. ყოველი ერის უფლება დამოუკიდებლობაზე, თანასწორუფლებიანობასა და შინაგან საქმეებში ჩაურევლობაზე ნ. ნიკოლაძეს ბუნებრივ კანონად მიაჩნდა და კატეგორიულად მოითხოვდა ამ კანონისათვის პატივისცემას.

„ყველა ერი, — წერდა იგი, — ყოველი არსება თავისთვის ცდილობს, თავის თავის და არა სხვის, სიკეთეს ეძებს, თავის თავს და

არა მოკამათეს აძლიერებს. მთელი ბუნება ამაზე ტრიალებს. ამ არსებითს კანონს ადამიანის ძალა და გონება ვერ შესცვლის. ვისაც თავის ერის და ქვეყნის ამაღლება ჰსურს, ის არც თვითონ იქნება სხვისი იმედით, არც თავისიანებს შეაჩვევს სხვის თვალებში შეჩერებას. მარტო ის საძირკველია შეურყეველი, მარტო მაზე შენდება მტკიცედ საკუთარი შენაძენიც და სხვისი დანაშაულებიც“⁴.

აღიარებს რა ყოველი ერის ბუნებრივ უფლებას იბრძოლოს უკეთესი მომავლისათვის, ისწრაფოდეს ბედნიერებისაკენ და ისე მოაწყოს თავისი ცხოვრება, როგორც იგი დაინახავს საჭიროდ, ნ. ნიკოლაძეს ამავე დროს მხედველობიდან არ რჩება ის ფაქტი, რომ ერები იზოლირებულად როდი არსებობდნენ, ისინი მეზობლები არიან და ყოველმა ერმა თავისი ცხოვრების უკეთ მოწყობის დროს ანგარიში უნდა გაუწიოს სხვა, მეზობლად მცხოვრებ ერებსაც და პატივი სცეს მათ ინტერესებსა და მისწრაფებებს. „მართალია, ყოველ ერს მარტო საკუთარი თავის და შრომის იმედი ჰქონდეს, — წერს ნ. ნიკოლაძე, — მაგრამ აქედან ხუთუ ის დასკვნა უნდა გამოიყენოს კაცმა, რომ ჩემს იქით, ჩემს გარდა როდი ვიცნობ, როდი ვის ვიმჩნევ, ვაფასებ?... უმეზობლოდ, უმომხრეოდ არც ლხინი ვარგა, არც ჭირი. გონიერება... მოითხოვს, რომ ადამიანს თვით ბედნიერებაშიაც ახსოვდეს... რომ კარგი და მადლიერი მეზობელი სჭობია გულდაწყვეტილსა და გამწარებულს.“⁵ იგი, ამავე დროს, ხაზს უსვამს იმას, რომ ყოველ ერს გარკვეული ადგილი უჭირავს მსოფლიოში. მისი თქმით, ყოველი ერი, დიდი თუ პატარა, თავისი შესაძლებლობის მიხედვით იბრძვის საკაცობრიო კულტურის განვითარებისათვის და თავისი წვლილი შეაქვს ცივილიზაციის განვითარებაში, პროგრესის საქმეში.

„ჩვენ ყველას, — წერს იგი, — ქართველები ვიყოთ, გინდ სომხები, ლეკები თუ ოსები, უფლება გვაქვს ვიღვაწოთ საზოგადო, საყოველთაო, კაცობრიული წარმატების სასარგებლოდ. მარტო ამ ღვაწლს, ამ საგანს ვერავინ ვერც ავს შესწამებს, ვერც ხელს შეუშლის და რაკი საყოველთაო წარმატება თვითეული კერძო ერის სიკეთესაც შეიცავს, ცხადია, რომ ვინც ჩვენში საზოგადო საგანს ემსახურება, ის თავის საკუთარ ერსაც არგებს.“⁶

აყალიბებს რა მოყვანილ რადიკალურ პრინციპებს ეროვნულ საკითხში, ნ. ნიკოლაძე მოითხოვს, რომ ამიერკავკასიის ხალხებმა, მათმა მოწინავე ახალგაზრდობამ და „თავკაცობამ“ ანგარიში გაუწიონ

⁴ ნ. ნიკოლაძე, შარშანდელი ქალაქის არჩევნები. თურ. „მოამბე, 1894 წ., № 1, გვ. 127—128.

⁵ იქვე, გვ. 130.

⁶ იქვე, გვ. 131.

მას და თავიანთ სახელმძღვანელო პრინციპად აქციონ. ამიტომაც, რომ იგი მკაცრად გმობს საქართველოს „თავკაცობის“ ნაწილის მისწრაფებას ქართველი ხალხის ჰეგემონია დაემყარებია სომხებზე, აზერბაიჯანელებზე და სხვა ხალხებზე. ასეთივე უგუნურად მიაჩნია მას სომეხთა ერთი „გავლენიანი“ (მსხვილი სავაჭრო-სამრეწველო ბურჟუაზიის სახით) ნაწილის ასეთივე მიდრეკილება თბილისსა და ამიერკავკასიის სხვა ქალაქებში.⁷

XIX საუკუნის მიწურულში კაპიტალისტური ურთიერთობის განვითარებამ და ცარიზმის სუსხიანმა კოლონიურმა პოლიტიკამ, რომლის განუყრელ ნაწილს ერთა შორის შუღლის ხელოვნური გაღვივება წარმოადგენდა, ძლიერ გაამწვავა ეროვნული შუღლი ამიერკავკასიის ხალხებს — თათრებსა და სომხებს, ქართველებსა და სომხებს შორის. საქართველოს სინამდვილეში ამ შუღლმა სომეხ — ქართველთა ანტაგონიზმში ჰპოვა თავისი გამოხატულება. „საქართველოში ანტისომხური ნაციონალიზმი...“ — წერდა იგი. — „პირველ რიგში თბილისში იყო ყველაზე შესამჩნევი. სომხური სავაჭრო-სავაზმო და სამრეწველო ბურჟუაზია, რომელმაც გაბატონებული ადგილი მოიპოვა თბილისის ვაჭრობასა და საწარმოო საქმიანობაში, ლამობდა სომეხი ერის მედროშის როლში გამოსულიყო. ხელთ ეგდო თვითმართველობის ორგანოები და იგი საკუთარი კლასობრივი ინტერესებისათვის გამოეყენებია. ამასთან დაკავშირებით ნ. ნიკოლაძემ მოიმარჯვა თავისი ბასრი კალამი, რათა დაინტერესებული ჯგუფების ინტერესი აღეძრა ეროვნული საკითხისადმი და ენერგიულად გამოსულიყო თავისი ეროვნული პროგრამის მქადაგებლად.

ნიკო ნიკოლაძე არ აპყოლია ქართველ ნაციონალისტებს (ეროვნული თავადაზნაურობისა, სამღვდელოების და ბურჟუაზიის რიგებიდან), მონაწილეობა არ მიუღია ეროვნულ დაჯგუფებათა ბრძოლაში და ქართული ნაციონალიზმის დროშით თავს არ დასხმია სომხებს. პირიქით, მან მოუწოდა ორივე ეროვნული დაჯგუფების თავკაცობას, ხელი აეღოთ საურთიერთო ქიშპობასა და შუღლზე, საერთო ენა გამოენახათ და სიამტკბილობით ემუშავათ საერთო საქმისათვის. იგი ენერგიულად გამოვიდა ერთიმეორის გვერდით მცხოვრებ ერთა სოლიდარობის მქადაგებლად, მაღლა ააფრიალა ამიერკავკასიაში მცხოვრები ხალხების მეგობრული თანაცხოვრების დროშა.

ეხებოდა რა 1895 წელს თბილისსა და ბათუმში ჩატარებული საქალაქო თვითმმართველობის არჩევნების შედეგებს, რომელმაც მკაფიოდ გამოავლინა სომეხ-ქართველთა თავკაცების ბრძოლა და

⁷ Н. Николодзе, Как прекратить племенные распри? газ. «Новое обозрение», 1897 г., № 4567.

ქიშპობა, ნ. ნიკოლაძე მთელ რიგ წერილებში (Как прекратить племенные распри? „Новое обозрение“, № 4567 («Органические пороки городского самоуправления», იქვე, № 32, 33, 1899 г. Армяно-грузинские отношения) ცალკე წიგნად გამოცემული 1920 წ, და სხვ. არკვევდა ამ ბრძოლის მიზეზებს, მის ისტორიულ ფესვებს და ენერგიულად იბრძოდა მის წინააღმდეგ.

„ჩვენი მდგომარეობა ამგვარია, — წერდა იგი, — არაფერი გვაბაღია, არც ჩვენს მეზობლებს. ყველანი თითქმის უმეტნაკლებოდ, ერთნაირად ღატაკნი ვართ, არა თუ მარტო პოლიტიკურად, ეკონომიურადაც. და მის მაგიერ, რომ საერთოდ და გინდ ცალ-ცალკე ჩვენის მდგომარეობის გაუმჯობესებისათვის ვშრომობდეთ, იმის მაგიერ რომ რასმე ვიძენდეთ, ვსწავლობდეთ, ვაკეთებდეთ, ერთმანეთს მიედგომივართ და ვწეწთ, ვგლეჯთ, ვაოხრებთ ერთმანეთს და როცა გასაოხრებელიც არა გვრჩება რა ხელში, სხვასაც ვაცდენთ, და ჩვენს თავსაც, ამ ყოვლად უნაყოფო ურთიერთშორისო ბრძოლით“.

ნიკო ნიკოლაძე მიმართავს ისტორიულ მაგალითებს, ეყრდნობა ევროპის ზოგიერთი ქვეყნის გამოცდილებას და ცდილობს შეიმუშავოს საკუთარი პროგრამა, რომელიც საფუძვლად დაედებოდა ეროვნული საკითხის მოგვარებას ამიერკავკასიაში. ფედერაციის პრინციპის გამოყენება მისი აზრით ერთადერთი რეალური საშუალება იყო, რომელიც ბოლოს მოუღებდა კავკასიის სხვადასხვა ხალხთა შუღლს და მათ შორის სოლიდარობას დაამყარებდა. მისი შეხედულებით, შევიცარია იძლეოდა ფედერაციის პრინციპის მართებულად მომარჯვებისა და სხვადასხვა ერთა შორის სრული სოლიდარობის დამყარების კონკრეტულ მაგალითს.

ფედერაცია ნ. ნიკოლაძეს წარმოდგენილი ჰქონდა როგორც სუვერენულ-ეროვნულ ერთეულთა ნებაყოფლობითი კავშირი, რომელიც ბოლოს არ უღებს ეროვნულ საზღვრებს, უფლება არ აქვს ჩაერიოს და არ ერევა ფედერაციაში შემავალ ერთეულთა შინაგან საქმეებში. ფედერაციულ სახელმწიფოში, წერს ნ. ნიკოლაძე, — „მეზობელი ერთმანეთის ქონებას და უფლებას განსაზღვრავენ და გამოჰყოფენ მაგარი ღობეებით და პირობებით. თითოეული თავის სახლკარში სრული ბატონია, მის განკარგულებაში მეზობელი როდი ეჩრება... არც სხვის გარევა სურს მის საკუთარ საშინაო საქმეებში. მაღალი, გადაუვლელი ზღუდე უდევთ ერთმანეთშუა, ისე რომ თავთავის ეზოში ყოველი კაცი სრული მეუფე იყოს, სრულიად დაცული იყოს სხვისი შერევისა და შეჭრისაგან, მაგიერად, ყოველს საერთო საქმეში და საჭიროებაში, საზიარო ქირში, თუ ლხინში, ყველა თანასწორი მონაწილეა... ეხება რა უშუალოდ შევიცარიის ფედერაციის გამოცდილებას, ნ. ნიკოლაძე განაგრძობს: იქ განხორციელე-

ბულია გერმანული. ფრანგული და იტალიური ენების, სხვადასხვა სარწმუნოების თანასწორობა. ამ პრინციპებმა ცემენტის სიმტკიცე მისცა შვეიცარიის სახელმწიფოებრივ შენობას. ამის გამო იყო, რომ ამ შენობას ვერაფერი დააქლეს ნაპოლენ დიდმა... და ბისმარკმა“-ო⁸.

ეხებოდა რა ეროვნული საკითხის მოგვარებას შვეიცარიაში, ნიკო ნიკოლაძე წერდა:

„... მათ შორის ისეთი კავშირია, შვეიცარიელ იტალიელს ყელიც რომ გამოჰრათ, იტალიისაკენ ვერ გადაიბირებთ, ვერც შვეიცარიელ ფრანგს — საფრანგეთის რესპუბლიკისაკენ, ვერც შვეიცარიელ გერმანელს — გერმანიის იმპერიისაკენ. აი რა თვისება ჰქონია თურმე ხეირიან განწყობილებას, რიგიან წესს და კანონმდებლობას: არა თუ მტრები დაამეზობლა და ძმებად გადააქცია, თვით საკუთარი გვარტომობაც კი დააეწიყებინა მათ და სამი გადამტერებული, სხვაგან ყოველგან ერთმანეთის წინააღმდეგ მებრძოლი ხალხისაგან ერთი ახალი ეროვნება დაჰბადა. რამ მოახდინა ეს სასწაული, ეს ძლიერება, ეს სიკეთე? იმ ყოვლად უბრალო პრინციპმა, რომელსაც მეცნიერებაში საფედერაციო პრინციპი ჰქვია და რომელსაც ჩვენებურად ასე გადმოთარგმნის კაცი.⁹

ნიკო ნიკოლაძის მოყვანილი მაგალითი არაა ინტერესს მოკლებული და უნიადაგო. შვეიცარია, მართლაც, დასავლეთ ევროპის ისეთი ქვეყანა იყო, სადაც ბურჟუაზიული ურთიერთობის პირობებში ეროვნული საკითხი ძირითადად რადიკალურად იყო გადაწყვეტილი და ქვეყნის მოსახლეობის კრელი შემადგენლობის მიუხედავად, ეს ხალხები თითქმის ერთიან კავშირში იყვნენ შედუღებულნი და სრული თანასწორობის ფაქტორებით სარგებლობდნენ.

ჯერ კიდევ 1913 წელს მარქსისტულ-ლენინურ ლიტერატურაში აღინიშნა, რომ შვეიცარიაში „... მისი მაღალი, თუმცა ბურჟუაზიული, დემოკრატიულობის მეოხებით ეროვნებებს თავისუფალი ცხოვრება აქვთ სულ ერთია, უმეტესობას წარმოადგენენ ისინი თუ უმრავლესობას.¹⁰

აი, სწორედ ეს ფედერაციული პრინციპი, გამოყენებული შვეიცარიაში სხვადასხვა ერთა მეგობრული კავშირის დასამყარებლად ნ. ნიკოლაძეს სურდა საფუძვლად დაედებოდა ეროვნული საკითხის მოგვარებას მთელი კავკასიის ფარგლებში.

„კავკასიის მდგომარეობა მოითხოვს, — წერდა ნ. ნიკოლაძე, —

⁸ ნ. ნიკოლაძე, შინაური მიმოხილვა ბათუმის არჩევნები, ჟურ. „მოამბე“, 1895 წ., № 3, გვ. 166—167.

⁹ იქვე.

¹⁰ ი. ბ. სტალინი, მარქსიზმი და ნაციონალური საკითხი, თბ., ტ. 2. გვ. 364.

ამ ცემენტის ხმარებას. აქ ისტორიას სამოციოდ სხვადასხვა ფერის ხალხი მოუთავსებია ერთად, არცერთი მათგანი იმდენად ძლიერი არ ყოფილა, რომ მთელს მხარეზე კილით-კიდეშდე, საკუთარი ბეჭედი დაესვა, ან მტკიცე ერთობა დაედგინა. დღეს, გვინდა თუ არა, სულ ერთია, მეზობელი უნდა ვიყვნეთ ერთმანეთისა, ერთისა და იმავე ქაანის მწვევლნი, ერთნაირ უფლებათა პატრონი, ერთისა და იმავე მოვალეობის მტვირთველნი. დროა მივხვდეთ ყველანი, რომ რაკი ამ მდგომარეობიდან არცერთ ჩვენთაგანს გაქცევა არ შეუძლია, არც სხვების გადენა, მეტი საშველი არა გვაქვს: უნდა ერთმანეთში მოვთავსდეთ და მოვრიგდეთ, თუ გვინდა, რომ ჩვენი ცხოვრება იყოს, და არა სრულიად უსაგნო, უგუნური წეწვავლეჯა ერთმანეთისა, ვინ იცის ვის სასარგებლოდ.“¹¹

ეროვნული საკითხის გადაწყვეტას ნ. ნიკოლაძე 1789 წელს, საფრანგეთის დიდი ბურჟუაზიული რევოლუციის დროს მიღებულ „ადამიანისა და მოქალაქის უფლებათა დეკლარაციის“ პრინციპებს უდებდა საფუძვლად, როდესაც მოითხოვდა. პატივი ეცათ სხვა ხალხთა ინტერესებისათვის, მიეცათ მათთვის უფლება, ეცხოვრათ საკუთარი კანონების შესაბამისად. აღნიშნული დეკლარაცია კი, როგორც სათანადოდ არის შეფასებული მარქსისტულ-ლენინურ ისტორიოგრაფიაში, თავისი დროისათვის აღმავალი, პროგრესული ბურჟუაზიის სულისკვეთების გამოხატველი ჰუმანური და რადიკალურ-პროგრესული აქტი იყო. მაგრამ, როგორც ცნობილია, ამ დეკლარაციას ჰუმანურ-დემოკრატიული პრინციპები გამარჯვებულმა საფრანგეთის ბურჟუაზიამ ისიც მხოლოდ სიტყვით. მარტო საფრანგეთით (უფრო გვიან დანარჩენი ევროპის მეზობელი ქვეყნები შემოხლდა და საჭიროდ არ ცნო, იგი საფრანგეთის კოლონიების „ფერადკანიან“ მოსახლეობაზე გაეგრძელებინა. მან ხელუხლებლად დატოვა მემკვიდრეობით მიღებული კოლონიური პოლიტიკა, კოლონიებში გაბატონებული კოლონიური ჩაგვრა, იქ გამოყენებული ზანგთა მონური შრომა. ამიტომ იყო, რომ საფრანგეთის ბურჟუაზიამ, რევოლუციის შედეგად ხელისუფლებას რომ დაეუფლა, ეროვნული თვითგამორკვევისა და თავისუფლების პრინციპები არა მარტო „ცივილიზებული ქვეყნების“ ხალხების პრივილეგიით გამოაცხადა, არამედ შეუბრალებლად ჩაახშო კუნძულ ჰაიტის (საფრ-ის ვესტ-ინდოეთში) ზანგი მოსახლეობის განმათავისუფლებელი მოძრაობა და იქ ძველი მონათმფლობელური მდგომარეობა აღადგინა.

ნ. ნიკოლაძემ კი 1789 წლის აღნიშნულ დეკლარაციას, როგორც მოსალოდნელი იყო ჩვენი რევოლუციონერი დემოკრატი მოაზროვნე-

¹¹ ნ. ნიკოლაძე, ბათუმის არჩევნები, „მოამბე“, № 113, 1895 წ., გვ. 166.

ნისაგან. უფრო ფართო ინტერპრეტაცია მისცა, ვიდრე მისმა ფრანგმა ავტორებმა. მას სურდა, მისი პრინციპების ნაყოფით ესარგებლა ყველა ხალხს და მის საფუძველზე გადაწყვეტილიყო ეროვნული სუვერენიტეტის პატივისცემისა და პრაქტიკაში დანერგვის საკითხი. განუჩევლად იმისა, „ცივილიზებული“ იყო ესა თუ ის ხალხი თუ არა „ცივილიზებული“, განუჩევლად „რასისა“ და კანის ფერისა. ამით მან ბევრით წინ გაუსწრო საფრანგეთის ამომავალი ბურჟუაზიის დიდ იდეოლოგებს.

ამის ნათელსაყოფად ისიც კმარა, რომ ყველა მის სტატიაში, რომლებიც 90-იან წლებშია დაწერილი და მიძღვნილია ევროპის დიდ და პატარა ონავრების კოლონიური პოლიტიკისადმი ევროპასა და აზიაში, ნ. ნიკოლაძემ საჯაროდ და გაბედულად დაგმო ყოველგვარი კოლონიური აქტი და სამარცხვინო ბოძს მიაკრა მისი ორგანიზატორები. მან ამასთან ერთად სასაცილოდ აიგდო „თეთრი რასის ცივილიზატორული მისია“ შვეკანიან და ფერადკანიან მოსახლეობის მიმართ, ენერგიულად გამოექომაგა აზიისა და აფრიკის დამონებული ხალხების ბრძოლას უცხოელი მოძალადეების წინააღმდეგ და არა თუ აღიარა მისი სამართლიანი და განმათავისუფლებელი ხასიათი, არამედ განსჭვრიტა ამ ბრძოლის გამარჯვებით დაგვირგვინების გარდაუვალობა ახლო მომავალში.

ჩვენ, ამჟამად დროს, მხედველობიდან არ გვრჩება ის ფაქტი, რომ ნ. ნიკოლაძის შეხედულება ეროვნულ საკითხში, მისი ეროვნული პროგრამა ატარებდა იმ შეზღუდულობისა და ნაკლოვანების კვალს, რაც დამახასიათებელი იყო საერთოდ მისი მსოფლმხედველობისათვის. იგი არ ყოფილა და არც შეიძლებოდა ყოფილიყო დამყარებული მოწინავე რევოლუციურ და მეცნიერულ მეთოდოლოგიურ საფუძველზე. მას ძირითადად, უტოპიური და მეტაფიზიკური აზროვნების ბეჭედი აზის. ნ. ნიკოლაძე ერის საერთო ნიადაგის პლატფორმაზე იდგა. იგი ერს არ განიხილავდა ისტორიულ ასპექტში, ერის აღმოცენებას თითქმის არ უკავშირებდა მატერიალური წარმოების გარკვეულ პირობებს. ერი მას წარმოედგინა როგორც მასში შემავალ ადამიანთა განუყოფელი ერთიანობა. მართალია, იგი დასავლეთ ევროპის დიდი კაპიტალისტური ქვეყნების სინამდვილეში საფუძვლიანად ერკვეოდა ამა თუ იმ ერში შემავალ სხვადასხვა სოციალურ ჯგუფებს შორის წარმოებული ბრძოლის სოციალ-ეკონომიკურ საფუძველში, მაგრამ ამიერკავკასიაში, კერძოდ საქართველოში, თუმცა კარგად ხედავდა სხვადასხვა სოციალური ჯგუფების კლასობრივ დაპირისპირებას, იგი მაინც მათ კავშირ-სოლიდარობას ქადაგებდა. ნ. ნიკოლაძე საქართველოსა და მთელ ამიერკავკასიაში ეროვნული სა-

კითხის გადაწყვეტას მისი პლატფორმის საფუძველზე არ უკავშირებდა არსებული სოციალური ურთიერთობის ძირეულ ცვლილებებს იგი მიმართავდა ქართველი, სომეხი თუ აზერბაიჯანელი ხალხების „თავკაცებს“, მათ ინტელიგენციას, მათ ახალგაზრდობას და მათგან მოელოდა ხალხთა მეგობრული კავშირ-ურთიერთობის დროშის მაღლა ამართვას. მაგრამ იგი ვერ ხედავდა, რომ ბურჟუაზიულ, თავადაზნაურულ ჯგუფებს და მათთან კავშირში მყოფ ეროვნულ ინტელიგენციას, რომლებიც ამიერკავკასიის ხალხთა მედროშის როლში გამოდიოდნენ, თავიანთი კლასობრივი შეზღუდულობის გამო არც უნარი შესწევდათ და არც სურვილი ჰქონდათ, სათავეში ჩადგომოდნენ ეროვნული საკითხის რადიკალურად და სამართლიანად გადაწყვეტის საქმეს. ცალკეული პროგრესული მოღვაწის უდავო გულწრფელობა ამ მიმართულებით კი საქმეს ვერ უშველიდა.

ჩვენ, რასაკვირველია, კარგად გვესმის, რომ ნ. ნიკოლაძის ეროვნული პროგრამა ამიერკავკასიის სინამდვილეში, რაგინდ ჰუმანური არ უნდა ყოფილიყო იგი და უანგარო მოტივებზე დაფუძნებული, ვერ უზრუნველყოფდა ეროვნული საკითხის ქეშმარიტ გადაწყვეტას. ბურჟუაზიას, თუ გინდ ჯერ კიდევ აღმავალს, არ შეუძლია უხელმძღვანელოს ეროვნული საკითხის მოგვარებას და სხვადასხვა ერთა შორის ხანგრძლივი მეგობრული კავშირი დაამყაროს. ნ. ნიკოლაძეს შეზღუდული სოციალურ-პოლიტიკური მსოფლმხედველობის გამო არ შეეძლო ნათლად დაენახა ეს ისტორიული ქეშმარიტება, მას არ შეეძლო ეროვნული საკითხის სწორად და რადიკალურად გადაწყვეტა დაეკავშირებინა სოციალისტურ რევოლუციასთან და პროლეტარიატში დაენახა ის დიდი რევოლუციური ძალა, რომელსაც უნარი შესწევს, ბოლო მოუღოს როგორც სოციალურ, ისე ეროვნულ ჩაგვრას, პრაქტიკულად განახორციელოს ერთა თვითგამორკვევის რევოლუციური პროგრამა და ხალხთა შორის მჭიდრო მეგობრული, ინტერნაციონალურ სოლიდარობაზე აგებული კავშირი დაამყაროს.

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ И ВЗГЛЯДЫ Н. НИКОЛАДЗЕ

Резюме

В богатом и разностороннем идейном наследии Нико Николадзе—известного грузинского мыслителя, блестящего публициста, верного ученика и последователя великих русских революционных демократов—почетное место занимают его исторические взгляды. Несмотря на то, что Н. Николадзе не является профессиональным историком, в узком смысле этого слова, он много писал на исторические темы и имел не только широкий исторический кругозор, но и четкую историческую концепцию, которая опиралась на солидные социологические основы.

Н. Николадзе систематически откликался на все злободневные и актуальные проблемы родной страны, истории России и зарубежных стран и международных отношений нового времени. Его исторические статьи, очерки, обзоры часто печатались как в грузинской прессе второй половины XIX века, так и в передовых русских журналах и газетах того времени. Интерес к исторической тематике для Н. Николадзе являлся не самоцелью, а неотъемлемой частью той общественно-политической программы, которой он руководствовался со дня выхода на общественную арену. Использование богатого опыта из истории разных стран и народов для Н. Николадзе, как и для великих русских революционеров-демократов, являлось идейным оружием, при помощи которого он вел непримиримую борьбу против пережитков крепостничества, колониального закабаления родной страны, против отживших реакционных идей, всех форм социального и национального порабощения. На конкретных примерах из истории разных стран Н. Николадзе энергично порицал все явления антинародного и реакционного характера и публично поддерживал все новое, народное, прогрессивное. Таким путем Н. Николадзе способствовал поднятию идейно-политического и культурного уровня грузинского народа, его патриотического самосознания. Серьезное внимание Н. Николадзе к актуальным проблемам новой истории зарубежных стран было обусловлено и тем, что он этим путем хотел ввести в заблуждение царскую цензуру в Грузии, которая всеми способами старалась задушить всякое вольнодумие и зорко следила за всеми матери-

алами прогрессивной грузинской прессы, критиковавшими великодержавный шовинизм и засилье колониальной администрации царизма в Грузии. Путем аллегории и языком Эзопа Н. Николадзе стремился довести до сознания грузинских читателей свои сокровенные мысли о родной стране.

Для Н. Николадзе, как истинного патриота своей родины, родная Грузия со своими злободневными проблемами являлась главным вдохновителем его идейного творчества. Однако из истории родной страны он осветил лишь ее отдельные события и вопросы. Он совершенно справедливо отметил, что многовековая история Грузии к концу XIX века была еще плохо изучена и освещена в силу малочисленности первоисточников или их неисследованности. Н. Николадзе с гордостью подчеркивал высокий уровень и сугубо национальный характер грузинской культуры, героизм и самоотверженность грузинского народа в тяжелой борьбе за сохранение своей родной земли, языка и национальной самобытности. Вместе с тем, он как и И. Чавчавадзе, с сожалением констатировал то обстоятельство, что в анналах истории Грузии роль и деяния народных масс были недостаточно освещены.

Н. Николадзе, как известно, беспощадно и публично бичевал жесткую колониальную политику царизма в Грузии. Несмотря на это, он полностью одобрял и исторически оправданным актом считал Георгиевский трактат 1783 года, заключенный между Грузией и Россией.

Н. Николадзе восторженно приветствовал присоединение в результате русско-турецкой войны 1877—1878 гг., исконно грузинских земель Аджарии и других южных районов к родине матери-Грузии.

Более подробно Н. Николадзе рассмотрел и осветил основные проблемы международных отношений и историческое развитие ведущих капиталистических государств Западной Европы в новое время.

Из крупных государств Западной Европы Н. Николадзе всесторонне и с большой любовью осветил новую историю французского народа. Такое серьезное отношение к узловым проблемам новой истории Франции было вполне закономерным. Франция, как совершенно справедливо отмечал Ф. Энгельс, со своей бурной историей, с частыми политическими метаморфозами европейского резонанса, большими революционными традициями и высокой гуманной культурой занимала особое место в Западной Европе. Н. Николадзе часто бывал во Франции, непосредственно общался с видными политическими, государственными, общественными деятелями, а также с деятелями культуры этой страны, и был очевидцем многих бурных событий как в Париже, так и в других городах. Это дало ему возможность основательно изучить общественно-политическую и культурную жизнь

Франции, французскую историографию, интересные материалы буржуазной прессы и парламентских дебатов и т. д. Опираясь на этот богатый материал и критически его осмыслив, Н. Николадзе сумел основательно осветить такие важные вехи истории французского народа, как Великая французская революция 1789—1794 годов, Первая империя и войны Наполеона I, революция 1848 года, Вторая империя, франко-прусская война, Парижская Коммуна и внутренняя жизнь и внешняя политика Третьей республики до конца XIX века.

Из истории Германии Н. Николадзе особо выделил и подробно осветил такое важное событие в жизни германского народа, как объединение Германии: его характер, движущие силы и последствия, а из истории Австрии—акт 1867 года, создание в результате этого акта Дуалистической Австро-Венгерской империи, проблему межнациональных отношений и национальное угнетение славянских народов в этой стране.

Из области международных отношений нового времени Н. Николадзе глубоко охарактеризовал такие сложные проблемы мировой политики того времени, какими являлись Восточный вопрос, включая Балканский вопрос, Дальневосточная проблема: рост милитаризма и военной опасности в Европе и колониальные захваты стран Азии и Африки крупными европейскими державами.

Все эти проблемы Н. Николадзе осветил с исторической точностью и большой научной глубиной. Он совершенно правильно указал на те политические, экономические, и военно-стратегические подоплеки, которые вызывали острые столкновения интересов великих держав Европы в этих регионах мира. Как ярый поборник мира, Н. Николадзе энергично выступал против милитаризма и военной опасности. Разоружение и ликвидацию постоянных армий в Европе и за ее пределами он считал неотложной и первостепенной задачей народов всего мира. Полное и окончательное решение этих столь важных проблем он совершенно справедливо увязал с задачей уничтожения капиталистической системы. Н. Николадзе публично заклеймил позором систему колониального порабощения и закабаления народов Азии, Африки и других регионов мира европейскими колонизаторами и высмеял империалистическую болтовню о «цивилизаторской миссии белой расы» в отношении «отсталых» народов мира. Он не только приветствовал начало освободительной борьбы народов колониального Востока, но и предсказал ее неминуемое торжество в ближайшем будущем.

Богатое историко-публицистическое наследие Н. Николадзе проникнуто революционно-демократическим духом. Гуманизм, резкий антиколониализм, антирасизм и антикапитализм, энергичная поддержка революционной и освободительной борьбы рабочего класса и всех поработанных и униженных, осуждение

всего антинародного и реакционного, исторический оптимизм, глубокая вера в светлое будущее человечества—вот основные его черты.

Н. Николадзе имел ясное представление об эксплуататорской сущности капиталистической системы, своими глазами видел тяжелое экономическое положение и бесправие рабочего класса во Франции, в Англии и в других странах Европы. Хорошо разбирался он и в динамике классовой борьбы при капитализме и тех экономических причинах, которые вызывали острый антагонизм между трудом и капиталом. Как искренний поборник интересов трудового народа, Н. Николадзе верил во всеобщее счастье, в освобождение труда, энергично поддерживал идею коренного переустройства экономических и социальных основ общества.

Последовательный материалист в области философии и естественных наук, Н. Николадзе, однако, не смог возвыситься до уровня исторического материализма и все ведущие проблемы общественного и исторического развития осветить с позиции материалистической диалектики. В этой области Н. Николадзе, как А. Герцен и другие великие русские революционные демократы, в основном находился в плену идеализма.

Несмотря на это, при оценке отдельных важных вопросов и событий исторического процесса Н. Николадзе сделал серьезный шаг в сторону исторического материализма и сумел осветить их с точки зрения этого учения. К таковым относятся: роль народных масс и личности в истории, роль прогрессивных идей в жизни человечества, сущность социальной среды и ее места в общественном развитии и др.

Тот факт, что отдельные положения и взгляды Н. Николадзе имеют теневые стороны и не все проблемы истории были им рассмотрены и освещены с одинаковой глубиной и последовательностью, не дает нам право приписывать его заслуги перед потомством. При оценке идейного наследия Н. Николадзе мы должны строго придерживаться исторического принципа:

«Весь дух марксизма,—писал В. И. Ленин в письме к Инессе Арманд от 30 ноября 1916 года,—вся система требует, чтобы каждое положение рассматривать лишь (а) исторически; (б) лишь в связи с другими; (в) лишь в связи с конкретным опытом истории»¹

«Исторические заслуги,—писал В. И. Ленин в другом месте,—судятся не по тому, чего не дали исторические деятели сравнительно с современными требованиями, а по тому, что они дали нового сравнительно со своими предшественниками»².

Исходя из этого основополагающего положения В. И. Ленина

¹ В. И. Ленин. Собр. соч., т. 35 (IV изд.), стр. 200.

² В. И. Ленин. Полное собр. соч., т. 2, стр. 178.

при оценке исторических заслуг Н. Николадзе, мы обязаны учитывать не только требования нашего времени, но и принимать во внимание конкретную обстановку и потребности той эпохи, в которой жил и творил наш соотечественник. Ведь отдельные недостатки и теневые стороны, присущие историческим взглядам Н. Николадзе, во многом были обусловлены особенностями и «недостатками» этой эпохи.

В лице Н. Николадзе мы имеем великого сына своей родины, радикально-демократического мыслителя широкого диапазона. Он прекрасно понимал и чувствовал пульс своей эпохи и находился на высоте ее требований. Своим могучим умом, светлым оптимизмом и целеустремленностью он сумел во многом возвыситься над своей эпохой.

Своей многосторонней патриотической деятельностью, научным творчеством и постоянным стремлением к светлому будущему Н. Николадзе полностью выполнил свой гражданский долг перед родным народом. Теневые стороны его идейного творчества давно сданы в архив истории, а все лучшее и драгоценное в его наследии, навсегда вошло в золотой фонд сокровищницы грузинской общественной мысли, ее культуры и стало достоянием благодарного потомства.

ს ა ძ ი ე ზ ლ ე ბ ი

ა. პირთა

აბდულჰამიდ II 241, 245

აბზიანიძე გ. 13, 194

ალბერი 132

ალექსანდრე II 41

ალექსანდრე III 263

ალექსანდრე იმერელი 328

ალექსანდრე კახელი 328

არჩილი 10

ბაბეფი 48, 119

ბაზენი 141, 152, 153

ბარათაშვილი ნიკოლოზ 10

ბატენბერგი ალექსანდრე 251, 252

ბატისტი ჟან 56

ბახტაძე ე. 13

ბელინსკი 12, 71

ბერნი 335

ბესიკი 10

ბისმარკი 81, 147, 174, 215—217, 225, 276, 285, 350

ბლანი ლუი 9, 39, 41, 42, 61, 80, 81, 93, 132, 185

ბოკლი 96

ბომარშე 111

ბოცვაძე ა. 13

ბროლი 42

ბრუტოსი 67

ბულანგე 200, 201

გამბეტა ლეონ 9, 80, 93, 159, 187

გამეზარდაშვილი დ. 13

გარიბალდი ჟუზეპე 167

გარნიე 132

გარშინი ესეოლოდ 65, 66

გაფრინდაშვილი მ. 13

გერცენი ა. 6, 12, 15, 19, 71, 93, 371

გიზო ფრანსუა 9, 97

გიო ივ. 194

გიორგი.ბრწყინვალე 10

გოგოლი ნ. 66, 81

გოეთე ი. ვ. 210, 304

გოლოვანევი ა. ა. 7

გორგილაძე ლ. 13, 342

გრევი ჟიულ 189

გუგუშვილი პ. 13

გურამიშვილი დავით 10

ღვით აღმაშენებელი 10

დალაშხერი 111, 112

დაშშეტეტერი 275

დეკი ფერენც 90, 219, 224—227

დიდრო 111

დიმიტრი თავდადებული 10

დიუკრი 141

დობროლიუბოვი ნ. ა. 6, 7, 12, 15, 71, 81, 234

დოდაშვილი ს. 10

დოდე ალფონს 9

ეზოპე 89, 182

ეკატერინე II 297, 339

ენგელსი ფ. 17, 34, 60, 67, 78, 97, 109, 120, 128, 135, 139, 155, 169, 187, 188, 197, 199, 203—207, 209, 211, 213, 215, 216, 229, 272, 289, 293, 298, 316, 355

ერეკლე II 10, 81

ერისთავი გ. 10

ეფრემ მცირე 10

მატანგ გორგასალი 10

მატანგ კანონმდებელი 328

¹ შეადგინა ლიანა გამცემლიძემ

ვახტანგ VI 10
 ვახუშტი ბატონიშვილი 10
 ვეიდემიერი 97
 ვინდელბანდი ვ. 84
 ვოლტერი 9, 92, 96, 111—113
 ვორონცოვი მ. ს. 317

 ზამბახიძე ვლ. 13, 318
 ზაქარიაძე გ. 13
 ზიბელი პენრიხ 40, 95, 109, 114, 116

 თამარ მეფე 10
 თეიმურაზ II 10, 328
 თეპურლენგი 310

 იზმაილოვი 342
 იოვიძე ა. 8
 იუნგი არტურ 99, 101, 102

 ძავენიაკი ლ. ე. 132
 კანტი იმანუელ 85
 კარევი 102
 კარლელი ტომას 79
 კარნო 81
 კატოვი 315, 317, 318
 კენე 111
 კლასტი 208
 კლემანსო ე. 198
 კობურგელი ფერდინანდ 252
 კოვალევსკი 102
 კონდორსე 111
 კოშუთი ლაიოზ 80, 81, 90, 219, 224—227

 ლამარტინი ა. 132
 ლამერტი ე. ო. 111
 ლაფარგი პოლ 9
 ლენინი ვ. ი. 19, 51, 95, 120, 124, 126, 128, 131, 144, 165, 169, 207, 212, 213, 273, 275, 276, 281, 289, 292, 293, 357
 ლესინგი გ. ე. 209, 210
 ლორთქიფანიძე კ. 9
 ლუი ნაპოლეონი 82, 83, 93, 127, 134, 135, 138, 139—143, 145, 147, 148, 149, 153, 225, 285
 ლუი XVI 109
 ლუი ფილიპე 129, 130

ლუბატოვიჩი 302
 ლუთერი მარტინ 115
 ლუჩიკი 102

 მაკ-მაჰონი 42, 93, 185, 188
 მანსვეტაშვილი იაკობ 302
 მარი 132
 მარქსი კ. 9, 25, 34, 37, 67, 73, 78, 81, 91, 97, 110, 120, 123, 128, 131, 137—141, 147, 150, 155, 156, 168, 169, 172, 175, 176, 187, 188, 197, 199, 203, 204, 207, 213, 215, 216, 229, 272, 289, 298
 მეგრელიშვილი გ. 13
 მეჩნიკოვი ლ. 6
 მთაწმიდელი გიორგი 10
 მთაწმიდელი ივანე 10
 მინიე 9, 97
 მიქელაძე დ. 342
 მიშლე 87
 მონტესკიე შ. ლ. 9, 28, 96, 111, 112
 მურვანყრუ 310

 ნაპოლეონ ბონაპარტი 80, 93, 121, 122, 125, 126, 134, 135, 137, 139, 203, 207, 208, 210, 217, 289, 350
 ნეკერი 107, 109
 ნიკოლაძე ა. 13
 ნიკოლაძე ნიკო 3—357
 ნიკოლოზ I 238
 ნიკოლოზ II 263

 ობრენოვიჩი მილან 247
 ორბელიანი გრ. 10
 ორბელიანი საბა-სულხანი 10
 ორლოვსკაია ნ. 194
 ოუენი რობერტ 68

 პავე 132
 პერიკლე 67
 პეტერსი 274
 პეტრე იბერი 10
 პეტრე I 80, 81, 297, 339
 პეტრიწი იოანე 10
 პლუშჩევი ა. 178
 პლესანოვი გ. ე. 67, 73, 110
 პრუდონი პ. ე. 94

პუგაჩოვი ე. ა. 76
პუშკინი ა. ს. 66, 81

შირარდენი ემილ 193

რაზინი სტენკა 43, 76
რიკერტი პ. 84
რობესპიერი-მ. 48
როდსი სესილ 274, 275
როსელი 167
როშფორი ანრი 9, 80, 81, 167, 193
რუსთაველი შოთა 10, 81
რუსო ჟან-ჟაკ 9, 66, 92, 95, 111—113

ხააკაძე გიორგი 10
სენ-სიმონი 81, 93
სოლომონ დიდი 328
სტეფენსონი ჟ. 81

ტიერი ადოლფ 9, 42, 93, 97, 187
ტიერი ოგიუსტინ 97, 98, 185, 187, 189,
131, 160
ტიხომიროვი ლევ 47
ტიურგო 107, 109 111
ტროშო 158
ტოკვილი 102

შაერი ეიულ 158, 159
ფარნავაზ მეფე 312
ფერი ეიულ 274
ფისტე ო. გ. 208, 209
ფრიდრიხ-ვილჰელმ III 209, 210
ფონეიზინი 101
ფრიდრიხ-ვილჰელმ I 206
ფურიე შ. 81, 93

მიქოძე გ. 13, 92
ქუთელია ა. 13

შამბორი 42, 187
შანგარნიე 42
შარნპორსტი 209
შეჟარდნაძე ედუარდ 4
შექსპირი უილიამ 304
შილერი ი. ფ. 209, 210
შლოსერი 96
შტაინი 209, 210

ჩემპერლენი 274
ჩერნიშევსკი 6—8, 12, 15, 71, 81, 234
ჩინგისყაენი 310

ხუნდაძე სიმონ 8, 13, 318

ჰაბადარი ივ. 302—306
ჟავახიშვილი გ. 12, 13, 66, 80, 298
ჟორჯაძე არჩილი 13

ჰაინე ჰაინრიხ 335
პელვეიუსი კ. ა. 111
პიეგო ეიქტორ 9, 304
პოპსონი 276
პოლბახი 111
პლეს იოანე 116

კავქაჟაძე ალ. 10
კავქაჟაძე ილია 3, 4, 10—12, 17, 81,
178, 288, 300—303, 313, 317, 355
კიკინაძე ზაქარია 13

წერეთელი აკაკი 3, 11, 300, 303, 343

ბ. გეოგრაფიულ სახელთა

ბესტრალია 283
ავსტრია 57, 145, 213, 220, 225—230
აზერბაიჯანი 346
აზია 82, 236, 260, 261, 276, 283
ალფირი 326
ამიერკავკასია 4, 316, 318, 339, 342, 345,
346, 349, 353
არაბეთი 305
აფრიკა 24, 271, 276, 277, 282, 283
ალმოსაველეთი ევროპა 123
აშშ 24, 258, 259, 269, 293, 299
ახალი ზელანდია 281
აჰარა 330, 334, 341
ახლო აღმოსაველეთი 246, 261, 262, 279

ბათუმი 330, 331, 333, 334, 336, 337, 340,
341, 348
ბალკანეთის ნახევარკუნძული 81, 229,
233, 234, 238, 245, 249

ბალკანეთის ქედი 249
ბასტილია 106
ბაქო 341
ბელგია 223, 273
ბერლინი 212, 247, 251, 273, 274, 337,
341

ბიზანტია 306
ბორდო 173
ბოსნია 232, 234, 240, 247, 248
ბოსფორის სრუტე 228, 230
ბოქემია 278
ბრაიტონის სრუტე 258
ბულგარეთი 82, 242, 246, 248, 252, 278

ბერმანია 57, 63, 142—147—149, 163,
203—209, 216, 276
გიბრალტარის სრუტე 257

ფანია 285
დარდანელის სრუტე 228, 230
დასავლეთი ევროპა 9—15—26, 58, 81,
93, 203, 245, 255, 341
ღენაი 229, 249

ეგროპა 9, 12, 24, 38, 53, 74, 93, 97,
115, 143, 177, 213, 228, 261, 269,
275, 285, 298
ევროპული თურქეთი 228, 229
ელზასი 163, 164, 165, 275
ერზერუმი 338
ესპანეთი 273

შენა 248
ვერსალი 183
ვესტ-ინდოეთი 351
ელადივოსტოკი 257, 267
ვოლგა 261

მთილისი 42, 78, 339, 345, 348
თეთრი ზღვა 339
თურქეთი 51, 228, 231, 232, 236, 239,
241, 244, 245, 249, 256, 263, 277,
332, 336

იაპონია 244, 258, 261, 279
იაპონიის ზღვა 257
ინგლისი 8, 102, 103, 224, 228—261, 264,

265, 282
ინდოეთი 282
ინდოეთის ოკეანე 261, 271
ინდონეზია 282
ინდონეზიური 325
ირანი 51
იტალია 281

ბაკასია 316, 349
კანადა 281, 283
კასპიის ზღვა 261, 339
კახეთი 309
კონსტანტინოპოლი 230
კორეა 253, 258
კურილის კუნძულები 257
კურილის არქიპელაგი 257

ლიაოლუნის ნახევარკუნძული 265
ლობერია 277
ლოთარინგია 275
ლონდონი 9
ლუქსემბურგი 146

მადაგასკარის კუნძული 270, 276, 277,
278
მანჭურია 266, 267
მექსიკა 148
მცირე აზია 243

მდესა 331, 339
ოსმალეთი 244, 327, 328

პარიზი 92, 103, 104, 132, 133, 134, 135,
168, 169, 170, 171, 173—183, 243
პეტერბურგი 7, 266, 315
პოლონეთი 43, 44, 77, 255, 323
პორტ-არტური 266, 268
პორტუგალია 273
პრაღა 219
პრუსია 82, 93, 143—147, 203, 211, 216

შენევა 286

რაინის აუზი 211
რეტშილი 248
რუმელია 251
რუმინეთი 223

რუსეთი 4, 6, 8, 9, 10, 11, 26—30, 39,
41, 42, 45, 60, 72, 91, 93, 219, 228,
235, 249, 261, 265, 277, 321

ხაზგარეშე 278

საბჭოთა კავშირი 83

საქის ნახევარკუნძული 229

სამტრედი 339

საფრანგეთი 4, 8, 40, 46, 47, 50, 56—
58, 87, 93, 96, 98, 99, 102, 106—112,
126, 148—160, 177—203, 228, 230,
240, 275, 277, 289

საქართველო 4, 10, 39, 41, 56, 59, 70,
75, 89, 90, 224, 235, 240, 300, 301,
302, 303, 307—314, 321, 334, 342,
348

სახალისის კუნძული 257

სერბია 246, 247, 278

სომხეთი 240, 243, 317, 346

სოხუმი 336

სპარსეთი 261, 267, 269, 305, 327, 328

სტამბული 243

სუეცის არხი 337

ტრაპიზონი 331, 338

უნგრეთი 218, 222, 223, 225, 226, 227

ფოთი 4, 330, 331, 339

ფრანგულური 212

ქართლი 309

ჟარსი 340

ყირიმში 224

ზაქი ზღვა 244, 327, 337, 339, 340

შვეიცარია 4, 6, 8, 349, 350

შვეიცია 255

შორელი აღმოსავლეთი 244, 245, 259,
260, 261, 264, 269

ჩინეთი 244, 245, 253, 258, 263, 264, 269,
305

ჩრდილო ამერიკა 282

ჩრდილო კავკასია 320

ჩრდილოეთ გერმანია 217

ციმბირი 8, 257, 259, 266

ცუტრიხი 287

წყნარი ოკეანე 253, 257, 260, 261, 265

ზაშური 339

ხმელთაშუა ზღვა 228, 257

ჰაიტის კუნძული 351

ჰერცეგოვინა 232, 233, 240, 247, 248

შ ი ნ ა რ ს ი

შესავალი	3
თავი პირველი. ნიკოლაძის სოციოლოგიური შეხედულებები და ისტორიული კონცეფცია	17
1. ბუნებრივ-გეოგრაფიული გარემოსა და საზოგადოების ურთიერთობა	20
2. საზოგადოების განვითარება და მისი საფეხურები	30
3. საზოგადოებრივი განვითარების ფორმები	38
4. კლასთა ბრძოლის, სახელმწიფოსა და სოციალიზმის შესახებ	52
5. სოციალური გარემოს როლი	63
6. საზოგადოებრივი იდეების როლი ისტორიაში	66
7. პიროვნებისა და ხალხის მასების როლი ისტორიაში	73
8. ისტორიული პროცესის ობიექტურობა და მისი შემეცნებადობა	84
თავი მეორე. ნიკოლაძის ისტორიული შეხედულებანი	89
1. საფრანგეთის ახალი ისტორიის ზოგიერთი საკითხის შესახებ	89
2. საფრანგეთის 1789—1794 წლების დიდი ბურჟუაზიული რევოლუციის და მისი შედეგების შესახებ	94
3. 1848 წლის რევოლუციის, მეორე იმპერიისა და ნაპოლეონ მესამის შესახებ	127
4. საფრანგეთ-პრუსიის ომის შესახებ	143
5. პარიზის კომუნის შესახებ	166
6. მესამე რესპუბლიკის შესახებ	183
თავი მესამე. ნიკოლაძე გერმანიისა და ავსტრია-უნგრეთის ისტორიული განვითარების შესახებ	203
1. გერმანიის გაერთიანებისა და მის შედეგებზე	203
2. ავსტრია-უნგრეთის დუალისტური სახელმწიფოს აღმოცენების შედეგები	218
თავი მეოთხე. ნიკოლაძე აღმოსავლეთის საკითხის შესახებ	228
თავი მეხუთე. ნიკოლაძე შორეული აღმოსავლეთის პრობლემების შესახებ	253
თავი მეექვსე. ნიკოლაძე კაპიტალისტურ სახელმწიფოთა კოლონიური პოლიტიკის შესახებ	270

თ ა ვ ი მ ე შ ე ი დ ე. ნ. ნიკოლაძე ომებისა და განიარაღების პრობლემის შესახებ	285
თ ა ვ ი მ ე რ ვ ე. ნ. ნიკოლაძე საქართველოს ისტორიის ზოგიერთი საკითხების შესახებ	302
თ ა ვ ი მ ე ც ხ რ ე. ნ. ნიკოლაძე რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის შესახებ (საქართველოს რუსეთთან შეერთების შედეგებზე)	313
თ ა ვ ი მ ე ა თ ე. ნ. ნიკოლაძე აჭარისა და ბათუმის შესახებ	330
თ ა ვ ი მ ე თ ე რ თ მ ე ტ ე. ნ. ნიკოლაძე ეროვნული საკითხისა და მისი გადაწყვეტის შესახებ საქართველოსა და ამიერკავკასიაში	342
Резюме	354
საძიებლები	359